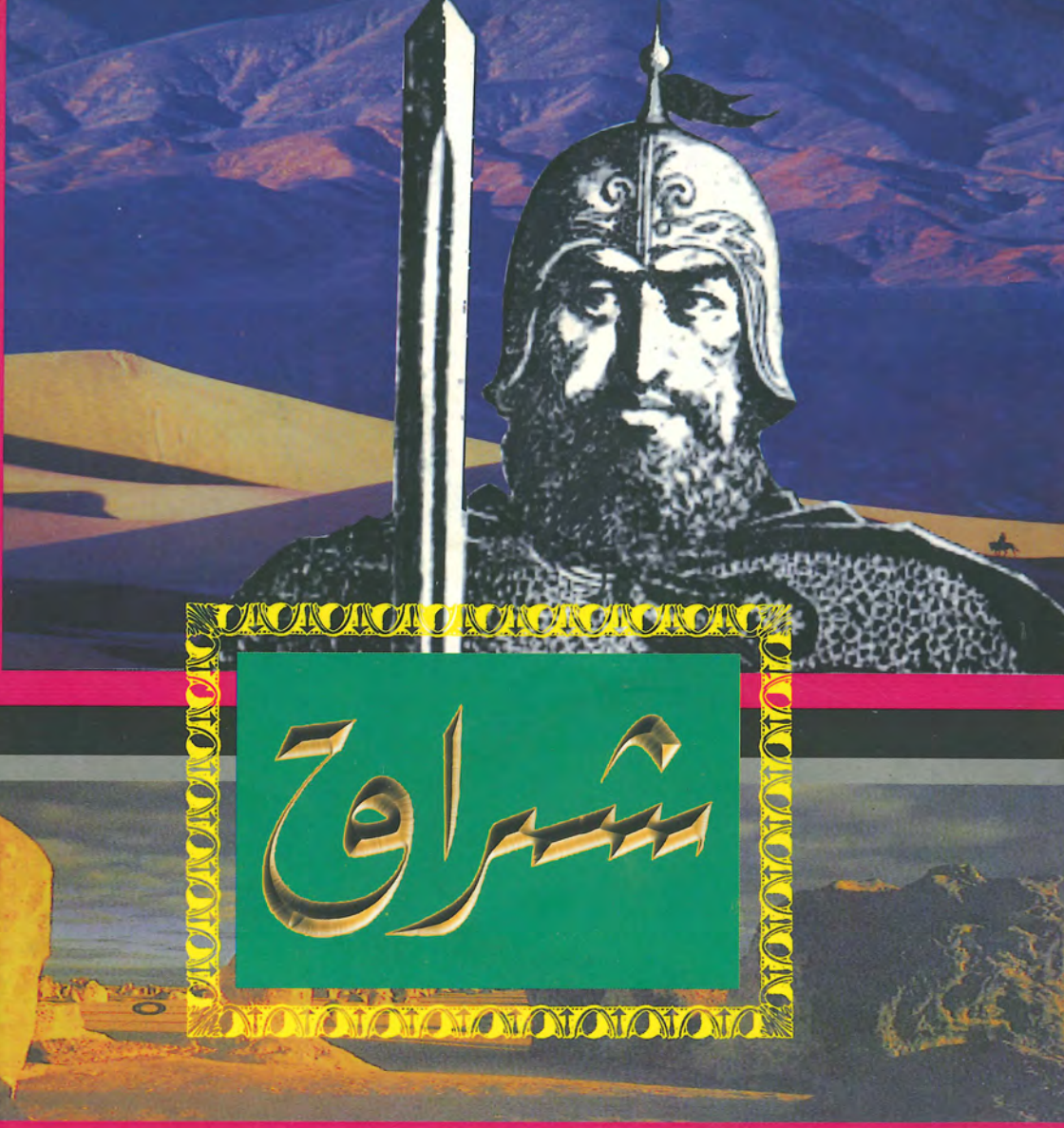
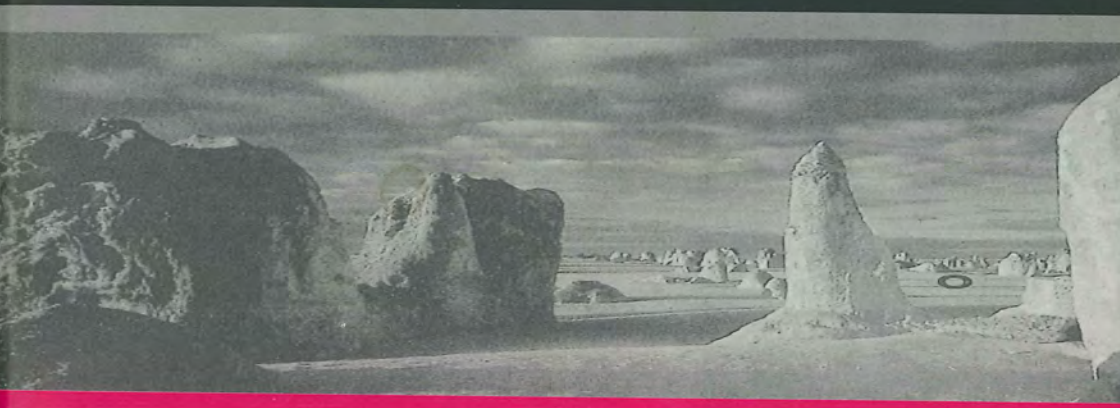

شىراۋ

مىللەتلەر نەشرىياتى

ISBN 7-105-03499-8/I · 853
民文(维 161) 定价: 14.50 元

ISBN 7-105-03499-8
9 787105 034994 >

(تاللانغان هېكايىلەر)

مىللەتلەر نەشرىياتى

Abdulcelil TURAN
Yenidoğan Mh. 41. Sk. No:7
Daire: 4 Zeytinburnu - İST.

مۇندەرىجە

خېۋىر تۆمۈر

ياقۇپبەگ ۋە موللامۇھەممەتيار خەلپەت ..... (1)

بىر مەيدان پۇتبول مۇسابىقىسى..... (29)

تۇردى سامساق

بەش تال ئوق ..... (42)

لەگلەك ..... (63)

تېيىپجان ھادى

پالۋان كەلدى..... (68)

مۇھەممەتئېلى زۇنۇن

قوش مەسچىت ..... (87)

ئابدۇللا ساۋۇت

شىراق ..... (100)

تەگرىنىڭ ئوغلى ..... (125)

ئارسلان قۇترايدۇ ..... (193)

نۇر روزى

مۆمننىڭ مومغا چقىشى ..... (221)

قساس..... (238)

نۇرمۇھەممەت توختى

شاھ مەشرەپ خوتەندە ..... (273)

قوشتاغدىكى مۇشائىرە ..... (324)

پەرھات جىلان

"ئالتۇن قان"دىكى توي..... (349)

ئەخمەت تۇردىيىف

ئاخىرقى گىرانات ..... (378)

ھەبىبۇللا ئىلياس

يوشۇرۇن ھەربكەت..... (386)

ئابدۇرېھىم ھەكىمى

قەسىدىگە تاي، ساتىراغا ئات ..... (398)

خېۋىر تۆمۈر

ياقۇپبەگ ۋە موللامۇھەممەتيار خەلپەت

1

سۈبھى كۆتۈرۈلگەنىدى.

ھېيتگاھ جامەسىدىن چىققان باش ئەزان ساداسى سەھەرلىكتىكى ساپ ۋە تىنىق ھاۋادا لەرزان ياڭراپ تاتلىق ئۇيقۇدا ياتقان شەھەر ئاھالىلىرىنى ئويغاتقانىدى.

شەھەر ئويغاندى.

تەرەپ-تەرەپتە ئىشكىلەرنىڭ تاراق-تۇرۇق قىلىپ ئېچىلىشلىرى، كىشىلەرنىڭ يۆتۈلۈشلىرى، تەرەت ئېلىۋاتقان مۆمىنلەرنىڭ غار-غار قىلىپ ئېغىز چايقاشلىرى، ئاپتۇۋا قاپقاقلىرىنىڭ بىر ئېچىلىپ بىر يېپىلغاندەكى جالاقلاشلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

كوچىدا بامداتقا كېتىۋاتقان مۆمىنلەر پەيدا بولدى. ھاسسىنى توكۇلدىتىپ ئاستا ئېھتىياتلىق بىلەن قەدەم بېسىپ كېتىۋاتقان چوڭ ياشلىقلار، كەشنى پالاقلىتىپ ئالدىراپ يول ئالغان ئوتتۇرا ياشلىقلار، پىلتىڭلاپ كېتىۋاتقان ياش بالىلار، سەللىلىك ۋە سەللىسىز كىشىلەر تەرەپ-تەرەپتىن گويا ئۇلارنى ھېيتگاھ جامەسى قانداقتۇر سېھىرلىك قۇدرەت بىلەن ئۆزىگە دەم تارتىۋاتقاندەك ئېقىپ كېلەتتى...

بامدات ئوقۇلۇپ بولغانىدى، كۈن چىقتى. ھەيۋەتلىك پەشتاق،

بيشىل سىرلانغان قۇببه ۋه ئۇنىڭ ئۈستىده كۆككه ئۆسۈپ تۇرغان بيرىم ئاي ۋه باشقا قۇرۇلمىلار ئالتۇن كۈن نۇرىدا تۇرلۇك-تۈمەن ئوت رەڭلەر بىلەن چاقناپ تۇراتتى. بامداتتىن پارىغ بولغان جامائەت هېيتگاهنىڭ شەرقىي چوڭ دەرۋازىسىدىن، ئۆستەڭبويىغا كېتىدىغان يان دەرۋازىدىن، نوۋۇشى تەرەپكە كېتىدىغان يەر ئاستى يولىدىن توپ-توپ بولۇپ خۇددى تومىدىن چىققىلىپ چىققان سۇدەك چىقىپ كوچىلارغا تارقىشاتتى. ئۇچ ئىشكىتىن بىرلا ۋاقىتتا بۇ قەدەر كۆپ ئادەملەرنىڭ چىققانلىقىنى كۆرگەن هەرقانداق كىشى شەھەردە دىيانەت ئەھلىنىڭ كۆپلىكىگە هەيران بولاتتى.

شەھەر جانلاندى. ئەل بامداتتىن يانغۇچە ئاشخانىلاردا قانچە ئون قازان ئاشلار دۇملىنىپ، قانچە ئون قاسقان مانتىلار تىزىلىپ بولغانىدى. ساماۋارخانىلاردا چايلار دەملىنىپ، شورپىلار تەييارلانغان، ناۋايخانىلاردا دەستە-دەستە نان-توقاچلار، دۆۋە-دۆۋە گىرده نانلار تىزىلىپ بولغانىدى. ئۇلار خېرىدارلارغا موهتاج. غاپىل قالمىسۇن دەپ پات-پات خېرىدار چىللاپ توۋلىغان چاڭقى ئاۋازلار چاڭىلداپ تۇراتتى.

بامداتتىن يېنىپ دۇكان ئېچىشقا، دۇكاندا ئولتۇرۇپ ناشتا قىلىشقا ئادەتلەنگەن ئەهلى تۇججارلار دۇكان قاپقىلىرىنى ئېچىپ بولۇپلا چەينەكلىرىگە چاي تاشلاپ ساماۋارخانىغا يۈگۈرەيتتى. ئۇلارنىڭ ساماۋارخانىلارغا يۈگۈرۈپ مېڭىشى خۇددى ئەتىگەنلىكته يورغىلغان كەكلىكنى ئەسلىتەتتى. ئۇلار چەينەكنى ساماۋارخانىدا قالدۇرۇپ دۇكانغا كېلىپ سالاپەتلىك ئولتۇراتتى-دە، بامداتتا كەم قالغان دۇرۇتلىرىنى تولدۇرۇشقا تەسۋى سىيرىيتتى.

كۈن چىقىپ گەز ئۆرلەش ئارىلىقىدا شەھەر هاياتىدا ئۆزگىرىشلەر بولاتتى. قازاندىكى ئاشلار، قاسقاندىكى مانتىلار، تەۋەڭدىكى نان-توقاچلار تۈگەپ، چايلار ئىچىلىپ بولاتتى. كاللىپەز دۇكانلىرىنىڭ داشقازانلىرىمۇ قۇرۇقدىلىپ قالاتتى. ئىمام، مەزىن، جامائەتلەر مۇشۇ ئەتىگەنلىكى ئۆز مەهەللىسىده بولغان نەزىر-چىراغ، تويى-تۆكۈن، داستىخانلىرىغا داخىل

بولۇپ جامائەتچىلىك بۇرچىنى ئادا قىلىپ ئۇلگۈرەتتى.

تۆمۈرچى دۇكانلىرىدا سەندەللەر جاراڭلاپ، بازغانلار گۈپۈلدەيتتى، موزدۇز دۇكانلىرىدا كوۋا توكۇلدايتتى، مسكەرنىڭ تۇلۇمى گۈرۈلدەپ ئوت پۈۋلەيتتى، ئاللىقانداق كۆللەردىن سۇ توشۇغۇچى ئەپكەشلەر بۆزچىنىڭ موكسىدەك ئۈياقتىن بۇياققا ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. سارايدىن-سارايغا ئۆز تېنىدىن نەچچە ھەسسە چوڭ چەكمەن تايلىرىنى كۆتۈرۈپ ماڭغۇچى ھامماللارنىڭ ئېغىر ھاسراشلىرى ئاڭلىناتتى. كوچىدا تىلەمچى پەيدا بولاتتى. ئۇلۇغ چارشەنبە، ئۇلۇغ پەيشەنبە كۈنلىرىنى، بۈۋى پاتمىنى ياد ئېتىپ دۇكان-دۇكانلاردىن نان تىلەيتتى، سېخىيلەردىن سەدىقە سورايتتى.

كوچىدا دەرۋىش پەيدا بولدى. دەرۋىشنىڭ بېشىدا ئۇچلۇق كۆلا، ئۇچىسىدا قۇراق چاپان، قولىدا تولغماچ ھاسا، ئۇ ھاسىسىنى توكۇلدىتىپ، قانداقتۇر بىرنېمىلەرنى سۆزلەپ تەمكىن كېلەتتى. ئاۋازى نېمىدېگەن چاڭقى، نېمىدېگەن جاراڭلىق، ھە! ئۇنىڭ سۆزلىرى ئېنىق ئاڭلىناتتى:

ـــ ئىمام بولۇپ مېھرابقا توي، مەزىن بولۇپ پەشتاقتا توي، باققال بولۇپ شالتاققا توي، دوغچى بولۇپ مالتاققا توي، ئاشپەز بولۇپ قاسماققا توي، ياغچى بولۇپ قىسماققا توي، قوغۇنچى بولۇپ شاپاققا توي، باراڭ قىلىپ قاپاققا توي...

دەرۋىش يىراقلىشاتتى. ئۇنىڭ سۆزلىرىنى تولۇق ياكى يېرىم پۈچۈق ئاڭلاپ قالغانلار نېمە دەيدىغاندۇ بۇ دەرۋىش، دېيىشىپ ياقىسىنى تۇتىشاتتى. دەرۋىش غايىب بولاتتى.

ئاش ۋاقتى بولغاندا شەھەر ھاياتى يەنە باشقىچە تۈس ئالاتتى. ھېيتگاھ ئالدىدىكى مەيدانغا مەددىاھ پەيدا بولاتتى. مەددىاھ بىر قۇلقىنى ئېتىۋېلىپ نەرە تارتسا، ئىككىنچى بىر چەتتە تۇرغان شاگىرت بالىسى دوس تارتىپ مەرىكىگە جان كىرگۈزەتتى. ئۇلار شۇ ئۇسۇلدا مەرىكىگە ئادەم توپلايتتى. يەنە بىر بۇلۇڭدا راۋاب جاراڭلايتتى. راۋابچى ئەڭ مەشھۇر، ئەڭ مۇڭلۇق پەدىلەرگە چېلىپ ئۆزىگە ئادەم جەلپ قىلاتتى. يېزا-شەھەرلەردىن

سـودا-سېتىققا كېلىپ شەھەر كوچىلىرىدا ئۇيان-بۇيان قاتراپ هارغىنلىق يەتكەن دېھقانلار بىر پەس ئارام ئېلىش ئۈچۈن مەدداھ تىلىدىن جەڭنامە، راۋابچىدىن مۇڭلۇق ساز، يېقىملىق قوشاق ئاڭلاشقا ئولتۇرۇشاتتى.

چۈش قايرىلغان چاغدا قۇم دەرۋازا تەرەپتىن كېلىۋاتقان بىر توپ ئادەملەر كۆرۈندى. گويا ئۇلار تەختىپەر كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقاندەك ئىدى. بازارچىلار شۇ تەرەپكە قاراشتى. كېلىۋاتقانلار كىم، كۆتۈرۈۋاتقىنى نېمە؟ ھەر كىم ئۆز خىيالى بويىچە تەقەززا بولۇشقانىدى. ئۇلار يېقىنلاپ كەلگەندىلا ئاندىن ئۇلارنىڭ ياغاچ كۆتۈرگەن دېھقانلار ئىكەنلىكى مەلۇم بولدى.

ئەسلىدە بىر تال يوغان ياغاچنى سەككىز يېرىدىن باغلاپ، سەككىز تال كالتەككە ئېلىپ بىر تەرەپتە سەككىزدىن جەمئىي ئون ئالتە ئادەم كۆتۈرۈپ كېلەتتى. ياغاچنىڭ بىر بېشىغا تەختىپەر ئورنىتىلغانىدى. ئۇنىڭدا يىگىت بېشى (شۇ زامانىدا ئاتلىق ئەسكەرنى يىگىت بېشى دەپ ئاتايتتى) ئولتۇراتتى. دېھقانلار بۇ ئېغىر ياغاچنى ناھايىتى قېيىندا كۆتۈرۈپ ھەربىر قەدەمدە پۇتلىرىنى تەستە يۆتكەپ كېلەتتى. ئۇلارنىڭ ئېغىر ھاسراشلىرى ئـاڭـلىنىپ تۇراتتى. باش-كۆزلىرىدىن مۇنچاق-مۇنچاق تەرلەر قۇيۇلۇپ تـۇراتتى. تەختىپەردە ملتىقىنى ئالدىغا توغرا قويۇپ، قولىدىكى ئۇزۇن قامچىسىنى ئويناتىپ مەغرۇر ئولتۇرغان يىگىت بېشى ياغاچ كۆتۈرگۈچىلەرنى قامچا بىلەن پات-پات ساۋاپ كېلەتتى. دېھقانلار باش-كۆزىگە تەككەن زەھەرلىك قامچىدىن چۆچۈپ كەتسە، يىگىت بېشى ئۆزىچە ھۇزۇرلىنىپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتەتتى.

— ياللا، يا كېرىم!

تولا ئادەملەر بۇ ئەھۋالغا قاراپ ياقىسىنى تۇتۇپ بېشىنى چايقىشاتتى، بەزىلەر بۇنداق زۇلۇمنى كۆرگەندىن كۆرمىگىنىمىز ياخشى، دېگەندەك قىلىپ خالتا كوچىلارغا ياكى ئۆي-ھويلىلىرىغا كىرىپ كېتىشەتتى.

دوغـچـىـلارغا ئامەت كەلگەندى. ئۇلار تەرەپ-تەرەپتىن ۋارقىراشقا باشلىدى:

— راهەت، راهەت، راهىتىڭنى ئېلىۋال، شەرۋىتىڭنى ئىچىۋال!
— مۇزدەك-مۇزدەك، ئىچىڭنى قىلىدۇ قىزدەك!...
يىگىت بېشى دوغاپچىلارغا قاراپ لېۋىنى شوراپ قويىدى-دە، شۇئانلا بۇيرۇق چۈشۈردى.
— توختاڭلار، مەندىن بۇيرۇق، توختاڭلار!...
ھارغىنلىق يەتكەن دېھقانلار دەرھال توختاپ ياغاچنى ئاستا يەرگە قويۇشتى (ياغاچنى يەردىن بىر-ئىككى غېرىچ ئاجرىتىپ تۇرىدىغان پۇتلىرى بولاتتى). ئاندىن مۇرىلىرىگە قويغان قاتلاقلىق چاپانلارنى يەرگە تاشلاپ، ئۇستىگە ئولتۇرۇپ ئارام ئېلىشقا باشلىدى. يىگىت بېشى دوغاپچىغا بۇرۇلۇپ:
— قېنى بەچچە، ئابدۇكىدىن بىر پىيالە مەرھەمەت قىل، — دېدى ئۇ شاپ بۇرۇتىنى ئىككى تەرەپكە قايرىپ تۇرۇپ.
— مانا تەييار!
دوغچى چېۋەرلىك بىلەن مۇز چوقۇپ دوغ تەييارلاپ، يىگىت بېشىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى ۋە ئۇنىڭغا ئۇزىتىۋېتىپ:
— ھەي يىگىت بېشى، ياغاچنى قەيەردىن ئەكەلدىڭلار، — دەپ سوراپ قويىدى.
— ساڭا نېمە كېرىكى؟ يىگىت بېشى دوغاپنى ئېلىۋېتىپ كۆزلىرىنى چەكچەيتتى.
— سوراپ قويدۇم، سورىغانىنىڭ نېمە يامىنى؟ — دوغاپچى، يىگىت بېشىغا نارازى بولغاندەك قاراپ قويىدى. يىگىت بېشى دوغاپنى بىر يولىلا ئىچىپ بولۇپ ساقال-بۇرۇتىنى سلاپ تۇرۇپ جاۋاب قىلدى:
— بېڭسارىدىن كەلتۇردۇق، — دېدى ئۇ دوغاپچىغا قاراپ، ئاندىن دېھقانلارغا كۆز يۈگۈرتۈپ داۋام قىلدى، — بۇ مال-تۇياقلار، خۇددى ئۆكۈزنىڭ ئۆزى. شۇنچە قامچىلاپ تۇرساممۇ، تېز يۈرۈشمەيدۇ. ھالىدىن كەتكەن ئۆكۈزدەك ساناپ باسىدۇ. ئۇچ كۈندىن بۇيان مانا مۇشۇنداق ئولتۇرۇپتىمەن، چارچىدىم، ھەپسىلەم كەتتى... نېمە چارە. بۇ مال-تۇياقلارغا

نه سۆز ئۆتسۇن، نه قامچا! كالىدەك پۇشقۇرۇپ تۇرغىنى-تۇرغان!

— ياللا، يا كېرىم، ھېلىمۇ شۇنچە يەردىن كۆتۈرۈپ كەپتۇ! — دېدى دوغاپچى، مۈگدەپ ئولتۇرغان دېھقانلارغا ئىچ ئاغرىتقاندەك قاراپ.

— بۇ مال-تۇياقلار كۆتۈرگىنى يوق! — دېدى ئىستىھزا ئارىلاش كۈلگەن يىگىت بېشى قامچىسىنى كۆرسىتىپ: — مانا بۇ قامچام كۆتۈرۈپ كەلدى. مېنىڭ بۇ قامچام بارلا بولىدىكەن، كېيىنكى قېتىمدا ياغاچنى يارىكەنتتىن كەلتۈرىمەن! تاماشانى مانا شۇ چاغدا كۆرىسەن!...

— يائاللا، يا كېرىم، ئۆلمىسەك نى-نى ئىشلارنى كۆرىدىغان ئوخشايمىز! — بىر قولى بىلەن ياقىسىنى تۇتقان دوغچى بېشىنى چايقاپ ئۆز ھەيرانلىقىنى ئىپادىلەيتتى. بىر تەرەپتىن جارچى چقىپ كەلدى. ئادەم توپلانغان يەرلەردە توختاپ، ئەپلەشكەن ئېگىزلىككە چقىپ جار سالاتتى:

"ئەيىيۇھەننا‌س، ئىشتىكلار ئامىخاس! بۇگۈن يەتتە شەھەر ئەھلى جاھان، تويغا ياسانسۇن شادىمان، شاد-خۇرامى ئەيىيام بۇگۈن، نەققارە چالسۇن شادىيان. بە دۆلتى ئاتلىق غازىمىز، ئەمرۈلمۇسلىمىن شاھىمىز، سۇلتانى ئابدۇلئەزىزدىن نامە ئالدى، تاجۇ-دۆلەت ئىنئامە ئالدى. مىكلاپ يارىغۇ-ئەسلىھە، دۇررى-جاۋاھىر، مەرمەر، شاھانە كەمەر، زەرباپ لىباس، ھازەلقىياس-ھازەلقىياس، بۇ ھەممىسى شاھىمزىنىڭ شانى ئۈچۈن، شەرۇيەزدان دەۋرانى ئۈچۈن، ئەيىيۇھەننا‌س-ئەيىيۇھەننا‌س، ئىشتىكلار ئامىخاس، ھەدىسىز ئۇلۇغ بايرام بۇگۈن، شاد-خۇرامى ئەيىيام بۇگۈن!..."

جارچى يۈرۈپ كەتتى. ئۇنىڭ ئاۋازى يەنە باشقا جايلاردا جاراڭلىماقتا ئىدى.

— مۇبارەك، مۇبارەك! جانابى ئاتلىق غازىمىز ئۆلمىسۇن! — ھاياجانلانغان يىگىت بېشى ئەلگە قاراپ خىتاب قىلغاندىن كېيىن دوغاپچىغا قاراپ: — ھەي بەچچە ئابىكدىن يەنە بىر پىيالە ئۈزات، چۆلۈم قانماپتۇ! — دېدى.

ـــ خوپ مانا... ئىككىنچى پىياله، ـــ دېدى دوغاپچى دۇغاپنى يىگىت بىشىغا بېرىۋېتىپ: ـــ ماۋۇ ئادەملىرىڭىزگىمۇ بىر پىيالىدىن دوغاپ بېرەيمۇ!؟ ـــ دەپ سورىدى.

ـــ ئۇلار چۆللىگەندە ئۆزلىرى مۆرەيدۇ! ـــ دېدى يىگىت بېشى.

ـــ ئۇنداق دېمەڭ، بىر پىيالىدىن سوغۇق سۇ بولسىمۇ ئىچسۇن، ئادەم ئەمەسمۇ!؟

دوغچى قايتىپ كېتىپ دېھقانلارغا سۇ بەردى. باشقا شىرنىچىلەرمۇ سۇ بېرىشتى. بۇ ئىشلارغا نارازى بولۇپ تۇرغان يىگىت بېشى ئۆز دۇكىنىغا قايتقان دوغاپچىغا قاراپ:

ـــ ئاتاڭغا رەھمەت، سەندىن باشقىسى ئۆلمىسۇن، ئال پىيالەڭنى! ـــ دېدى-دە، قولىدىكى پىيالىنى ئاتتى. دوغاپچى تۇتالماي قالغانلىقتىن پىياله يەرگە چۈشۈپ سەككىز پارچە بولۇپ كەتتى. يىگىت بېشى ئۇنىڭ بىلەن كارى بولماستىن دېھقانلارغا ۋارقىرايتتى.

ـــ قېنى تۇرۇڭلار، ئۇخلاپ قالدىڭلارمۇ، بەچچىخەرلەر!...

دېھقانلار ئاستا ئىرغىپ قوپۇپ مېڭىشقا تەييارلىناتتى. ئۇلار مۇرىلىرىگە چاپان قويۇپ كالتەكلەرنى ئوڭشاپ، كۆتۈرۈش ئالدىدا تۇرغاندا، يىگىت بېشى قەستەن ئۇلارنى ئالدىراتقان بولۇپ بىر ئىككىسىگە قامچا ئورىدى: ـــ تېز بولۇڭلار مال-تۇياقلار!...

دېھقانلار ياغاچنى كۆچەپ كۆتۈرۈپ مېڭىشقا باشلىغاندا، دوغاپچى يېقىنلاپ كېلىپ:

ـــ ھەي يىگىت بېشى! ـــ دەپ خىتاب قىلدى ئۇ ئادەمگەرچىلىك بىلەن، ـــ ئىككى پىياله دوغاپ بىلەن سۇنغان پىيالىنىڭ پۇلىنى تۆلۈۋېتەمسىز؟

ـــ نېمە دېدىڭ؟ ـــ يىگىت بېشى غەزەپ بىلەن توۋلىدى. ئۇنىڭ ساقال-بۇرۇتلىرى تىترەپ كەتكەندى.

ـــ ئىككى پىياله دوغاپ ئىچتىڭىز، بىر پىيالىنى ئېتىپ چاقتىڭىز،

پۇلنى تۆلىمەي قانداق قىلماقچىسىز!؟

ـــ يەنە بىر ئېيتقىنا!

دوغاپچى تەكرارلىدى. غەزىپى ئۆرلىگەن يىگىت بېشى توۋلاپ:

ـــ يەنە شۇ سۆزىمۇ! مانا ساڭا! ـــ دېدى-دە، قامچا بىلەن دوغاپچىنى ئۇرۇشقا باشلىدى. شىردەك ئاچچىق كەلگەن دوغاپچى ئەپلەپ تۇرۇپ قامچىنىڭ ئۇچىنى تۇتۇۋالدى-دە، كۈچەپ تارتىپ يىگىت بېشىنى تەختىپەردىن ئاغدۇرۇپ تاشلىدى. جېدەل چوڭايدى، دوغاپچى گەرچە قول يانداۋۇرمىغان بولسىمۇ، يىگىت بېشىنىڭ ياقىسىدىن ئېلىپ، تەختىپەرگە قىستاپ قىمىر قىلدۇرمىدى. خەلق ئۇلاشقىلى تۇردى. بازار قىزغىنلىدى، يەنە بىر تەرەپتىن دەھشەت قاپلىغانىدى...

2

ئىلىمنىڭ كانى ـــ سانى بۇخارا[1] ئاتالغان قەشقەردە، ھەققىي ئىلىم ئەھلىلىرى مۇدەررىسلەر ئىچىدە بەلكى ئۇلاردىنمۇ تۆۋەن تۇرىدىغان خەلپەتلەر ئىچىدە كۆپ تېپىلاتتى. ئادەتتە ئۇلار باشلىرىغا يوغان دەستار ئوراشمايتتى. ئۆلىما-ئالىم بىز دەپ كۆرەڭلەپ ھاڭگىتتەك بوينىنى سوزۇپمۇ كەتمەيتتى. لېكىن ئىلىم تارازىسىغا سالغاندا، "داستىخان چوڭ، بىر نان يوق. دەستار چوڭ، ئىرفان يوق" دېگەندەك بېشىغا يوغان دەستار ئوراپ ئىلمى ھەققەتتىن كور، سىياسىي ھاكىمىيەتكە بۆلۈنۈپ كۇن كەچۈرۈۋاتقان "ئۆلىما-ئەشرەپلەر"نى بېسىپ چۈشەتتى. بۇ خىل كىشىلەر مەدرىسەلەردە ئاساسىي ئىلىمنى تەھسىل قىلغاندىن كېيىن، رەسمىيەتچىلىك ۋە جاھانىزلىقلاردىن چەتنەپ، بىرەر كەسىپ بىلەن شۇغۇللىناتتى-دە، كەمتەرلىك بىلەن خەلق ئىچىگە سىڭىپ كېتەتتى. ئەمەلىيەتتە بولسا بۇ

---

[1] ئىككىنچى بۇخارا.

كىشىلەر ئىلىمدە چوڭقۇر، نەزەردە ئۆتكۈر، مۇھاكىمىسى كەڭ، ۋىجداندا ساپ كېلەتتى. ئۇلارنىڭ شۇ كۈنلەردىكى ھاياتىنىڭ ماھىيەتلىك بىر قىسمى يۇقىرىقى تېپكە كىرىدىغان موللا مۇھەممەتيار خەلپەتنىڭ پېقىراق كۆلبىسىدە ئۆتكەنىدى.

جەنۇبقا قارىتىلغان چاققانغىنا ئايۋانچا ئالدىدىكى ئىككى پارچە كىگىز ئورنىچىلىك يەردە، رەڭگارەڭ گۈللەر ئېچىلغان بۇ ھويلا شۇ قەدەر ھەشەمەتلىك بولمىسىمۇ رەتلىكلىكى، سېپتىلىقى ۋە تازىلىقى بىلەن ئالاھىدە نازاكەتلىك كۆرۈنەتتى. بۇلۇڭ تەرەپتە باراقسان كۆكلىگەن بىر تۈپ ئەنجۈردىن خۇش پۇراقلار گۈپۈلدەپ پۇرقۇپ تۇراتتى. دەل بۇ ھويلىنىڭ ئىگىسى موللا مۇھەممەتيار خەلپەت پىشىندىن يېنىپ ئايۋانچىغا سېلىقلىق تەكلىمات ئۇستىدە كىتاب كۆرۈپ ئولتۇرغاندا، ئىشىك ھالقىسى خۇددى سېغىزخان قاقلىدىغاندەك ئاچچىق تاراقشىپ ئۇنىڭ دىققىتىنى بۇزدى. خەلپەت كىتابتىن كۆزىنى يۇلۇپ ئېلىپ ئاۋۇال ئىشىككە، ئاندىن ئىچكىرىكى ھويلىغا قاراپ قويدى. دەل شۇ چاغدا ئون بەش ياشلارغا كىرگەن ئوغلى چېقىپ ئىشىك تەرەپكە ماڭدى. خەلپەت يەنە كىتابقا ئېگىشىپ ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم!

ئىككى مېھمان تولۇق تەلەپپۇز بىلەن سالام بېرىپ ھويلىغا كىرىپ كەلدى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام! — دېدى خەلپەت، ئاۋازىدىنلا كەلگۈچىلەرنىڭ كىملىكىنى تونۇپ، ئاندىن سۆيۈنگەن ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپ قارشى ئالدى، — كەلسىلە، ھەسناخۇنۇم، كەلسىلە ئىمناخۇنۇم، بىسانقا كېلىشسىلە، يارانلار!

يارانلار دېگىنىگە قارىغاندا ئۇچ كىشىنىڭ ساۋاقداش ئىكەنلىكى چېقىپ تۇراتتى. مېھمانلار ئولتۇرۇپ پەتە قىلدى.

— كىتاب كۆرۈۋېتىپلا تەقسىر، — دېدى ھەسناخۇن كۇرس

ئۇستىدىكى كىتابقا كۆز قويروقىدا قاراپ.

— ھا... زۆرۈرىيەتتىن...

— جانابلىرىغا نېمە زۆرۈرىيەت بولۇپ قالدىكىن؟ — دېدى ئىمىناخۇن تەئەججۇپلەنگەن قىياپەتتە.

— خوش تەقسىر، پېقىرغا ھازىر جەھەننەم بابى زۆرۈر بولۇپ قالغانتى، خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن كىتابنى ئېچىشىمغا شۇ بابنىڭ ئۆزى چىقسا بولىدۇ! — خەلپەت سوغۇققىنا كۈلۈپ قويدى.

— مانا كارامەت!

— شۇنى دېسىلە، — دېدى ھەسىناخۇن ھەمراھىنىڭ تەئەججۇپلەنگەن قىياپىتىگە قاراپ. ئاندىن خەلپەت تەرەپكە بۇرۇلۇپ، — تەقسىر، ئۆزلىرى، خۇدانىڭ مۆمىنى تەقۋا، لىللا-خالىس ئادەم. ھېچ ۋاقىتتا ئەھلى جەھەننەم ئەمەس، ۋەھالەنكى مەزكۇر بابنىڭ سىلىگە نېمە زۆرۈرىيىتى!؟ — دېدى ئۇ چاقچاق ئارىلاش كۈلۈپ.

— مانا قىزىق! — دېدى موللا مۇھەممەتيار خەلپەت چۆچۈپ، ئاندىن يارانلارغا قاراپ داۋام قىلدى: — تىرىك تۇرۇپ جەھەننەم ئازابى كۆرۈۋاتقان ئادەم، قانداق قىلىپ ئەھلى جەھەننەمى بولسۇن!؟

— خۇدايا توۋا دېسىلە!

— جان بۇرادەرلەر، — دېدى ئۇ چىرايىغا جىددىي ۋە كەسكىن تۈس ئېلىپ، — ماڭا شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ باب زۆرۈر بولۇپ قالدىكى، كىتابلاردا يايان قىلىنغان جەھەننەم ئازابلىرى ئېچىدە جەھەننەمگە تاشلانغان بەندىلەرگە ياغاچ كۆتۈرتۈپ، جازا پەرىشتىلىرى ياغاچ ئۈستىگە تەختىپەر قۇرۇپ ئولتۇرۇپ، قامچا ئوينىتىپ، ئازاب سېلىش بارمىكىن دەيدىغان ئىبارىنى ئىزدەشكە توغرا كەلدى. شۇنچە ئاختۇرسام بۇ ھەقتە ھېچقانداق يايان ئۇچراتمىدىم، بېشىم قېتىپ ئولتۇراتتىم، ھەرقايسىلىرى كېلىپ قېلىشتىلا، پۈرسەت غەنىيمەت، شۇنى سوراپ قالايكى، ھەرقايسىلىرى بىرەر كىتابلاردا ئۇچراتقان يەرلىرى بارمىكىن؟...

ـــ مـا، ئـادەمنى! ـــ ھەسناخۇن بىلەن ئىمناخۇن بىر-بىرىگە قارىشىپ تەئەججۇپلەنگەن ھالدا كۆز ئۇچراشتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، تەڭلا:

ـــ كىتابلاردا ئۇچراتمىدۇق، ئەمما بۇگۈن شەھرىمىزدە كۆردۇق، ـــ دېدى.

ـــ ھەببەللى، شۇ گەپ ئەمەسمۇ، شۇ گەپ ئەمەسمۇ!

مەقسەتنىڭ بۇنداق ئوبدان يورۇغانلىقىغا خۇشال بولغان خەلپەت ئورنىدا ئولتۇرالماي كۆكلەپ-كۆكلەپ كۈلدى.

ئـارىـغـا سـۈكـۈنات چۈشتى. ھەممەيلەننىڭ تەپەككۇر قۇشلىرى نـۆۋەتتىكى رېئال ھاياتقا بۇرالغانىدى. يېقىنقى كۈنلەردىن بېرى بولۇپ ئۆتكەن ئىشلار ئۇلارنىڭ ئالدىدىن تەسۈىدەك تىزىلىپ ئۆتەتتى.

ـــ بىز يامان قىلمىدۇق! ـــ دېدى موللا مۇھەممەتيار خەلپەت، ئۇنىڭ جاراڭلىق ئاۋازى ئوتتۇرىدىكى جىمجىتلىقنى بۇزغانىدى، ـــ قەشقەر خەلقى يـامـان قىلمىدى. بۇزرۇك غوجام كەلدى دەپ قانچە كۈنلۈك يەرگىچە ئىستىقبالىغا چىقىپ ئىززەت-ھۆرمەت كۆرسەتتى. ئاق كىگىزگە ئېلىپ بېشىدا كۆتۈردى، ھەرگىز ياماڭ قىلمىدى.

ـــ شـۇنـداق تـەقسىر، ياماڭ قىلمىدۇق! ـــ دېدى ھەسناخۇن خەلپەتنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ، ـــ تارىختا جاھانگىر چىڭگىزنى ئاق كىگىزدە كۆتۈرگەنىكەن. شۇنچىلىك قىلغىنىمىزنىڭ ئۆزى كۈپايە ئەمەسمۇ!

ـــ ئاق كىگىزدە ئولتۇرغىنى نەلەردە قالدى، غوجام باشقا يەردىن چىقتى، ـــ دېدى ئىمناخۇن ئاچچىق كۈلۈپ.

ـــ بۇنى بىر دېمىسلە، بۇ بەك ياماڭ سۈيقەستچىكەن! بۇزرۇك غوجامنى سوغۇق ئوردىغا بەنت قىلىپ ھەممىنى ئۆز چاڭگىلىغا ئېلىۋالدى، بـۇ ياماڭ سۈيقەستچىكەن. ئاشۇ خوتەن مەسلىسىدىلا بۇ "زات"نىڭ قـانـچـىلىك قارا نىيەتلىك سۈيقەستچى ئىكەنلىكى ئىسپاتلانمامدۇ! ـــ ھـەسـنـاخۇن چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى، ـــ يازغان خەتلىرى قانداق چـىـرايـلـىـق-ھە! ئىملارىمنى تاۋاپ قىلمەن دەپ قەسەمياد قىلغان

ئەمەسمىدى! ھەببۇللا ھاجى پاشا بۇ قىلتاقتا دەسسەپ سالدى. ئىستىقبال قىلىپ چىدىر-بارىگاھ تىكتى. قۇچاقلىشىپ، ھەتتا كۆز يېشى قىلىشىپ كۆرۈشتى. بۇ كۈپايە قىلاتتى، ئەپسۇسكى داستىخاندىن پىچاق چىقتى. ھاجى پاشا قەتلى قىلىندى. بۇ سۈيقەست بولماي نېمە! ئۇنىڭ ئۈستىگە بىرقانچە مىڭ خوتەن خەلقىنى قىرغىن قىلدى، بۇ قارا نىيەتلىك بولماي نېمە!

ـــ ئىسھاق خوجا، راشىدىن خوجا بىلەن بولغان رابىتەمۇ يەنە شۇ ھېيلە، يەنە شۇ سۈيقەست، بىھۇدە قان تۆكۈش بولدى! ـــ دېدى ئىمىناخۇن ئۇلۇغ كىچىك تىنىپ.

ـــ ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنىڭ بەر قارارلىقىنى تەمىن ئەتمەكچى بولغان ھەرقانداق ھۆكۈمران (پادىشاھ) قارانىيەت-سۈيقەستچى بولماسلىقى، قان تـۆكمەسلىكى، خەلقنە زۇلۇم سالماسلىقى، ئەلنى خانۇۋەيران قىلماسلىقى لازىم! ـــ موللا مۇھەممەتيار خەلپەت غەزەپ بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ تۇراتتى، ـــ بۇ "زات" گويا يول توسقۇچى قاراقچىلارنىڭ خۇي ئەپئالىنى قىلىۋاتىدۇ. گىلەمنى ئوغرىلاپ ئۆي ئىگىسىگە بوربسنى قالدۇرىدىغان بۇلاڭچىلارنىڭ خۇيىنى قىلىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ ھازىر قىلىۋاتقانلىرى ئۆزى قۇرماقچى بولغان ھاكىمىيەتكە تامامەن خىلاپ، ئەگەر بۇ "زات" مەيلى ھەببۇللا ھاجى پاشا، مەيلى راشىدىن خوجا بىلەن بولسۇن ئىتتىپاق بولۇپ، بىر ياقىدىن باش چىقارغان بولسا، ھەرقانداق ئـىشتا بامەسلىھەت ئىش كۆرگەن بولسا، بىرلىككە كەلگەن بۇ كۈچ ـــئۇنىڭ داۋام قىلدۇرماقچى بولغان ھۆكۈمرانلىقىنى روناق تاپتۇرۇشقا كۈپايە قـىلاتتى. ئەپسۇسكى، بۇ كىشى ئۇنداق قىلمىدى. پايدىلىق كۈچلەرنى بەربات قىلىپ، خەلقنىڭ ئارزۇ-ئۇمىدلىرىنى يەر بىلەن يەكسان قىلدى. خەلق ھازىر بۇنى چۈشەندى. ئۇنىڭ ھاكىمىيىتىدىن ھەممە ئادەم گۇمانلاندى. ھاسىل كالام، بۇ كىشىنىڭ ھاكىمىيىتى ئەل نەزىرىدىن قالدى، ئەلنىڭ رايى ياندى. ئەل رايىنى قولدىن كەتكۈزۈش ھەرقانداق ھۆكۈمران، ھەرقانداق

هاكمىيەتنىڭ بەربات بولۇشى بىلەن باراۋەر. شۇنداق ئەمەسمۇ!...

ـــ شۇنداق، شۇنداق! ـــ دېدى ھەسناخۇن بىلەن ئىمناخۇن تەڭلا بېشىنى لىڭشىتىپ.

ـــ ئىتتىپاقسىزلىقنىڭ ئاچچىق ئاقىۋەتلىرىنى يەنە ئۆزلىرى كۆردىڭۇ!

ـــ دېدى خەلپەت قىزىشىپ، ـــ بىز ئەسلىدىكى ئىتتىپاقسىزلارغا خاتىمە بولسۇن ئۈچۈن، بۇزرۇك خوجىغا ئىززەت-ھۆرمەت كۆرسەتكەنىدۇق، ئۇ كىشى بىلەن مۇنداق بىر سۆيقەستچىنىڭ كېلىدىغانلىقىنى ئويلىماپتۇق. بۇ سۆيقەستچى ئىتتىپاقسىزلىقنىڭ يوغىنىنى قىلدى، قان تۆكتى، ئاربىغا ئىشەنچسىزلىك پەيدا قىلدى. ئەلدە "نېمە تېرىساڭ شۇنى ئالارسەن" دەيدىغان بىر تەمسىل بار. خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش بۇنىڭ ئاقىۋىتىنى يەنە ئۆزلىرى كۆردىڭۇ. ئۆزلىرى كەلتۈرۈپ چىقارغان ئىتتىپاقسىزلىق ۋە ئىشەنچسىزلىكلەرنىڭ ئاچچىق تەمىنى ئۆز ھالاكەتلىرى بىلەن تېتىيدۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ؟!

ـــ شۇنداق، دېگەنلىرى مىڭ مەرتىۋە توغرا، ـــ دېدى ھەسناخۇن سۆز ئېلىپ: ـــ بىزنىڭ ئىتتىپاقسىزلىقىمىز، بېشىمىزدىكى پالاكەت تاغلىرىنى تېخىمۇ ئېغىرلىتىپ، ھالاكەت پاتقاقلىرىغا غەرق قىلدىڭۇ!...

ـــ قۇرۇپ كەتسۇن! ـــ دېدى موللا مۇھەممەتيار خەلپەت قولىنى ئاچچىق سىلكىپ. ئاندىن يارانلارغا قاراپ داۋام قىلدى، ـــ ئاق تاغلىق دېدۇق، قارا تاغلىق دېدۇق، خوجىلار، ھەزرەتلەر، ئىشانلار دېدۇق. بۇلارنىڭ ھېچقايسىسى مەنمەنلىك، ئابروۋيپەرەسلىك، ھەسەتخورلۇقلاردىن خالىي ئەمەس! ئۇلارنىڭ ھەممىسى قۇرۇپ كەتسۇن! بەدۆلەتنىڭمۇ مەنمەنلىكى، ھەسەتخورلۇقى، ئابروۋيپەرەسلىكى، ئىتتىپاقسىزلىقى قۇرۇپ كەتسۇن، ۋەيلۇن دوزاختا كۆيۈپ كەتسۇن!

ئاربىدىن بىرنەچچە دەقىقە ئۆتكەندىن كېيىن، ئىمناخۇن جىمجىتلىقنى بۇزۇپ سۆز ئاچتى:

ـــ بۇگۈن كوچىدا جار سېلىۋاتىدۇ! ـــ دېدى ئۇ يېڭى ئەھۋالدىن

خەۋەر بېرىپ، ــ ئەھۋالدىن قارىغاندا، سۇلتان ئابدۇلئەزىزدىن بەدۆلەتكە نامە ئېھسان، ئۇنۋان، سەرپا يەڭلىغ سوۋغاتلار كەلگەن بولسا كېرەك.

ــ مانا ئەمدى راسا كۆرەڭلەپ ئەسكى تۇماقنى چىشلەپ ئويىنىغان كۈچۈكتەك قىنىغا پاتماي قالدىكەن-دە! ــ موللا مۇھەممەتيار خەلپەتنىڭ سۆزى ئىستېھزالىق كۈلكىگە سەۋەب بولغانىدى. ئىشىك ھالقىسى تاراقلاپ ئۇلارنىڭ كۈلكىسىنى توختاتتى. بالا چىقىپ ھايال بولمايلا بىر مومانىنى باشلاپ كىردى.

مومای ھاسسىنى توكۈلدىتىپ سۆزلەپ كېلەتتى.

ــ خۇداغا شۈكۈر... مىڭ قەتىرە شۈكۈر...

خەلپەت باشلىق ھەممەيلەن ئورنىدىن تۇرۇپ سالام بېرىشتى. موللا مۇھەممەتيار خەلپەت مومانىنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

ــ ئەسسالام چوڭ ئانا! ــ دەپ ھۆرمەت بىلدۈردى.

ــ باللىرىم ھەممىلىرى تىنچ تۇرۇشلىمۇ؟ ــ دېگەن مومای خەلپەتكە يېقىنلاپ ئۇنىڭ مەڭزىگە مەڭزىنى ياقتى ۋە سۆزلەشكە باشلىدى: ــ جېنىم باللىرىم، ھەرقايسىلىرىنى كۆرۈپ يۈرىكىم ئەمدى ئورنىغا چۈشتى. قانچە كۈن بولدى، بۇ دەيۇزلەرنىڭ دەردىدە! ــ مومای سۆزىنى يېغا ئارىلاش ئۇزۇپ-ئۇزۇپ داۋام قىلاتتى، ــ بۇ دەيۇزلەرنىڭ دەردىدە يۈرىكىم ئاغرىپ، دېمىم سىقىلىپ ماڭغۇدەك ھالىم قالمىغانتى. ئەمدى مۇشۇ پېتىم ئۆلۈپ كېتىدىغان ئوخشايمەن، دەپ غەم قىلدىم. يەنە بىر تەرەپتىن خەلپەت بالامنى بىر كۆرۈۋالسام، دەپ ئۈمىدمۇ قىلدىم. ئۈمىد قىلساڭ مۇرادىڭغا يېتىسەن دەپتىكەن، خۇداغا شۈكۈر، بۈگۈن مۇرادىمغا يەتتىم ــ ئانا تېخىچە ئۆزە تۇرغان مېھمانلارغا قاراپ، ــ ئولتۇرۇشسىلا باللىرىم! ــ دېدى.

ــ كەلسىلە ئانا، ئۆزلىرىمۇ ئولتۇرسىلا! خەلپەت ئانىنىڭ كەڭ يېڭىدىن تارتىپ بىساتقا تەكلىپ قىلدى.

ــ مېنىڭ ئولتۇرسام قوپمىقىم تەس، بىر پەس ئۆزە تۇراي، ھەرقايسىلىرى ئولتۇرۇشسىلا! ــ ئانا ھاسسىغا تايىنىپ تۇرۇپ سۆزلەشنى

داۋاملاشتۇردى، ـــ بىز شۇ ئۆزىمىزنى ئۆزىمىز يەپ تۇگىتىدىغان خەقمۇ! خىيال قىلسام يۈرىكىم يېرىلىپ كەتكەندەك "قات" قىلىپ ئاغرىيدۇ. ۋاي جېنىم... بەدۆلەت-بەدۆلەت دەيدىكەن،بۇ دەيۈزلەرنىڭ نېمىسى بەدۆلەت؟ دۆلىتى قۇرۇپ كەتسۇن، بېشىمىزغا كەلگەن بىر ئاپەت دېسىلە! بۇ خەقنىڭ يىگىتلىرى، باجگىرلىرى، پاششاپ بەگلىرى مەھەللىمۇ مەھەللە، سەھرامۇ سەھرا ئات چېپىپ، زىرائەتلەرنى دەپسەندە قىلىۋاتىدۇ، بۇلارغا ھېچكىم گەپ قىلالمايدۇ. گەپ قىلىش ئۇياقتا تۇرسۇن، قاراپ قويغانغىلا ئۇرۇپ-قامچىلاپ باش-كۆزلىرىنى يېرىپ قان قىلىۋاتقان، باغلاپ ئېسىۋاتقان! ۋاي خۇدايىم سەھرا دېگەندە قەيەرگىلا بارسا يىغا-زارە، نالە-پىغان، كۆڭۈلنىڭ ئارامى يوق. بۇ خەقنىڭ مۇنداق دەردى-بالاسىدىن خاتىرجەم نامازمۇ ئوقۇيالمايدىغان بولۇپ قالدىم. ئەمدىگىنە نامازغا ئوقۇي دەپ تۇرۇشۇمغا گۈلدۈرلەپ كېلىشىدۇ. يەنە نېمە بولغاندۇ، دەپ ئوقۇۋاتقان نامزىمدىن ئادىشىمەن. ئوقۇۋاتقان سۈرىلىرىم نەلەرگە كېتىدىكىنتاك! ۋاي خۇدايىم، مۇشۇنداق بولۇۋېرسە قانداقمۇ قىلىشارمىز. ئۇلارنىڭ دەستىدىن خۇداغا تائەت-ئىبادەت قىلالماي ئۆلۈپ تۇگىشىدىغان ئوخشايمەن دەپ قويغان-تۇتقانلىرىمنى بىلمەيدىغان بولۇپ قالدىم...

ـــ شۇنداق، چوڭ ئانا، ھەممە ئادەمنىڭ كۆڭلى بىئارام... دېدى خەلپەت ئانىغا كۆڭۈل ئېيتىپ.

ـــ خۇدايىم بۇيرۇسا بۇ كۈنلەرمۇ ئۆتۈپ كېتىدۇ! ـــ دەپ قوشۇپ قويدى ھەسىناخۇن.

ـــ شۇنداق بالام، كىمدىن قالمىغان ئالەم بۇ! خۇدايىم بالايى-ئاپەتلەرنى كۆتۈرگۈسى كەلسە بىردەمچىلىك! ھېلىقى باجگىرلىرىچۇ، ـــ ئانا يەنە شۇ ئىلگىرىكى سۆزىگە ئۇلاپ داۋام قىلدى، ـــ زىرائەتلىرىمزنى دەسسىتىپ بىزاۋىتە قىلغانىنىڭ ئۈستىگە ئات بېقىپ ۋەيران قىلىۋەتتى. شۇنداق قىلىۋېتىپ يەنە شۇ زىرائەتلەردىن باج ئالمىز، ئۆشرە ئالمىز دەپ خەتلەپ يۈرۈيدۇ، پەقەت ئىزا تارتمايدىكەن، ھويلىغا تېرىپ قويغان

بىر-ئىككى تۈپ قاپاقلارنىمۇ يېزىۋېلىشۋاتىدۇ. بىر كۈن كەچكىچە ئارام يوق، بىردەم سۇ پۈلى دېگەن، بىردەم ئوتۇن، بىردەم سامان دېگەن، زادى ھېچكىمنى ئارامىدا قويمايدۇ. مۇشۇ ئاي، مۇشۇ كۈنلەردە يېزا-سەھرا دېگەندە قىيامەت قايىم بولۇپ كەتتى جۇمۇ!

— ئاھ دەردىم، ئاھ دەردىم! — قاتتىق ئاھ ئۇرغان خەلپەت قاتتىق يۆتىلىپ، لەختە-لەختە قان سەپرا قىلدى. ھەممەيلەن چۆچۈپ ساراسىمگە چۈشكەنىدى.

— ۋاي بالام نېمە بوللا، سەپرا قىلىۋاتىلىغۇ، مىجەزلىرى‌يوقمىتى!؟

— ھېچ ۋەقەسى يوق! — دېدى خەلپەت يۆتەلدىن تەستە توختاپ.

— خۇدايىم... تىنچ بولسىلا! — دېدى ئانا ئىچ ئاغرىتىپ.

— جاھان مانا مۇشۇنداق تار، ئەل-يۇرت خار-زار!— ... دېدى خەلپەت قوللىرىنى ھاۋادا ئوينىتىپ، — بىزنىڭ ئەزىزانە قەشقىرىمىز مۇشۇنداق قەشقەرمىدى!؟ ئەتىر، رەيھان پۇراقلىرى دىماغنى سەرخۇش قىلمىدىغان قەشقەر ئەمەسمىدى؟ باغلاردا خۇش ناۋا بۇلبۇللار سايراپ، نەغمە-ناۋا ياڭراپ تۇرمىدىغان قەشقەر ئەمەسمىدى! ئەمدى قانداق بولدى؟ نېمىدېگەن زاۋاللىق بۇ!... بىر مۇسۇلمان ھۆكۈمرانى بولسۇنۇ، خەلقە زۇلۇم راۋا كۆرسە، بۇنىڭغا قانداقمۇ تاقەت قىلغىلى بولسۇن! ۋادەرىخ، سەۋرىم تۈگىدى، ئەلەم يۇتقاندىن ئەجەل يۇت! مەن باراي، قاراڭغۇ زىندانلىرىدا ياتاي! دار-كانارىلىرىغا ئېسىلاي، قانلىق قېلىچقا بوينۇمنى تۇتۇپ بېرەي!

— سەۋرى قىلسىلا خەلپىتىم، سەۋرى دېگەن ئۇلۇغ، ئالەمچە دەردنى تېرىقچە سەۋرى كۆتۈرۈپ كېتىدۇ!— ... دېدى مېھمانلار.

— شۇنداق بالام، سەۋرىنىڭ تېگى ئالتۇن! — دېدى ئانا.

— ئالەمنىڭ چېكى يوق، سەۋرىنىڭ چېكى بار ئەلۋەتتە. يولسىزلىقلارنى كۆرۈپ تۇرۇپ ئىككى ئېغىز ھەقمەت سۆزىمىزنى ئېيتمای قاچانغىچە دەرد يۇتىمىز. دەرد يۇتۇش ئەجەل يۇتقاندىن مۇشكۈل. مىڭ مەرتىۋە مۇشكۈل!

موللا مۇھەممەتيار خەلپەت غەزەپتىن غال-غال تىترىمەكتە ئىدى.

3

ئاتىلىق غازى ـــ بەدۋلەت تەخت ئۆزرە سۆلەتلىك ئولتۇراتتى. چاقما كاۋدەك چوڭلۇقتا ئورالغان ناۋات رەڭ شايى سەللىسى ئۇنىڭ ئەتلىك يۇمىلاق يۈزىگە تولمۇ ياراشقاندى. شالاڭ ئاق سانجىغان ئۆسكىلەڭ بېدە ساقلى ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى. ئوت چاقناپ تۇرىدىغان قارا كۆزلىرىدىن چېچەنلىكى چىقىپ تۇراتتى.

بۇگۈن ئۇنىڭ كەيپى چاغ ئىدى. ئەتراپىغا توپلانغان ئەڭ يېقىن ئادەملىرى، مىرزىلىرى، دادخاھلىرى، دۈشمان بەگلىرى ئۆز دەرىجىسى بويىچە سەپ بولۇپ ئەدەپلىك تۇرۇشاتتى. يان تەرەپتىكى بۆلمىدىن ئوردا سازەندىلىرى چالغان نەغمىنىڭ مۇڭلۇق ساداسى جاراڭلاپ تۇراتتى. يىگىتلىك ۋاقتىدىن تارتىپ نەغمە-ناۋالارغا ھەۋەس بېرىپ كەلگەن ياقۇپبەگ پۈتۈن زېھنى بىلەن مۇزىكا ساداسىغا قۇلاق سالاتتى، بەزىدە گويا مۇزىكا تەسىرىدىن ئېرىپ كېتىۋاتقاندەك كۆزىنى يۇمۇپ ئولتۇرۇپ ھۇزۇرلىناتتى. لېكىن چېچەن ئىدى. كۈندىلىك خەۋەرلەرگە، پىتنە-ئىغۋالارغىمۇ ھوشيارلىق بىلەن قۇلاق سالاتتى.

دۈشمان بەگلىرىدىن بىرسى بىر پارچە مەكتۇپنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ كىرىپ تەزىم بەجا كەلتۇردى:

ـــ خوتەن ئەلچىلىرى دەرگاھلىرىدىن ئىلتىپات تىلەيدۇ! ـــ دېدى ئۇ قۇللۇق قىلىپ.

مەكتۇپنى مەخسۇم ئىسىملىك باش مىرزا ئېلىپ قائىدە بويىچە بەدۋلەتكە سۇندى.

ـــ كىرسۇن! ـــ دېدى بەدۋلەت مەكتۇپنى ئۆز قولىغا ئېلىپ، كېيىن خەتنى باش مىرزىغا سۇندى.

ئۇ ئادەتتە خەت ئالاقىلەرنى باش مىرزىغا ئوقۇتۇپ ئاڭلايتتى ۋە

ئاغزاكى بىر تەرەپ قىلاتتى. ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىققان ئەمىر-پەرمانلارنى مىرزىلار دەرھال يېزىشۋالاتتى.

ئاككى نەپەر ئەلچى كىرىپ كەلدى. ئۇلار چوڭقۇر تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ شاھنىڭ نەزىرىدىن ئۆتكەندىن كېيىن بىر تەرەپكە ئۆتۈشۈپ تىك تۇرۇشتى. باش مىرزا مەكتۇپنى ئوقۇشقا باشلىدى:

"شەجائىتى ساھىبقىران، ئادالىتى نوشىرىۋان، دۆلىتى سۇلايمان، غۇرۇرى چىڭگىزخان، تۇغلىرى گەرد نامايان، دۇشمەنلىرى يەر بىلەن يەكسان، پۇقرالارغا پاسىبان، مۇجاھىدغازى پەخرول ئىسلام، جانابى مۆھتەرەم سۇلتانى كەرەم بەدۆلىتى — ئاتىلىق غازى ئالىي كەرەملىرىگە، ناتاۋان قۇللىرى نىياز ھېكمەتگەدۇرمىز، ئالىي ھۆرمىتىمىز، قۇللۇق تەزىملىرىمىزنى ئادا قىلغىنىمىزدىن سۈكرە ئۇشبۇ نالايىق مەكتۇپىمىز بىلەن جانابىي ئالىيلىرىنىڭ ئۆمۈرلىرى ئۇزۇن، دۆلەتلىرى پۇزۇن بولۇشىنى كېچە-كۈندۈز بىر ئاللادىن تىلەيمىز. بىزشۇنى ئەرز قىلىمىزكى، جانابلىرىنىڭ ئاپتاپ نۇرلىرى ئاستىدا پۇتكۈل خوتەن رەئىيەتلىرى شاد-خۇراملىق بىلەن مەئىشەت قۇرۇپ، زىكىر-ساما سېلىپ، ئادالەتلىرىگە شۈكرانە ئوقۇماقتا. نائەھلى مۇرتەت ھاجى پاشا، جانابىي ئالىيلىرىنىڭ قەھر-غەزىپى ئالدىدا يەر چىشلەپ مەسخىرە بولغاندىن كېيىن، ئۇلۇغ-ئۇششاق ھەممە پۇقرالار ئەمنىيەت تېپىپ، نۇرانە ئاپتاپ سايىلىرىدا خاتىرجەملىك بىلەن زىرائەت، تىجارەت، ھۇنەر-سانائەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، جانابىي ئالىيلىرىدىن مىننەتدار بولماقتا. ئۇشبۇ خۇشاللىقلىرىمىزنى ۋاقتى-ۋاقتىدا ئىزھار قىلىپ ۋاقىپلاندۇرۇش، كەمىنە قۇللىرىنىڭ زىممىسىدىكى قەرزىمىز ئىدى. ئەپسۇسكى خىزمەتلىرىمىزنىڭ ئالدىراشلىقى ۋەجىدىن ھۇزۇرشىرىپلىرىگە قۇللۇق قىلىپ بېرىپ تەزىم قىلالمىغانلىقى ئۈستىگە، مەكتۇپلىرىمىز ھەم خىرامان بولۇپ قالغىنىغا كۆپ

خجالەت بولىمىز. ئەپۇ، ئىلتىپاتلىرىنى سېغىنىمىز. ئۇشبۇ مەكتۇپىمىز بىلەن نالايىق قۇللىرى ئازغىنە سوۋغا-سالام يوللىدى، دەرگاھلىرىدا مەقبۇل بولغايمۇ دەپ كۆپ ئۈمىدۋار بولماقتىمىز. ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!...

خوتەن هاكىمى نىياز هېكىمبەگ"

بەدۆلەت مەمنۇنىيەت بىلەن بېشىنى لىڭشىتاتتى. بىردىنلا ئوردا مۇزىكىسى جاراڭلىدى. پەتنۇسلاردا ئالتۇن-كۈمۈش، شايى-ئەتلەس، كىمخاپ تونلارنى كۆتۈرگەن سەككىز نەپەر رەققاسچى قىز كىرىپ تەخت ئالدىدا دەۋر قىلىپ شاھ نەزىرىدىن ئۆتكەندىن كېيىن، رېتى بىلەن تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ سوۋغاتلىقلارنى باش ئۈستىدە تۇتۇپ تۇرۇشتى. سوۋغاتلارغا شاھانە نەزەر سالغان بەدۆلەت قوبۇل قىلىش ئىشارىتى بەردى. خەزىنىچىلەر سوۋغىلارنى بىر-بىرلەپ تاپشۇرۇۋېلىپ، بەدۆلەتنىڭ ئىلتىپاتىغا مىننەتدارلىق تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ چىقىپ كېتىشتى.

قىزلار ئۈسسۈل باشلىدى.

بىر-بىرىدىن ئۈزۈ-نازۇك، زىبا بوي قىزلار تال چۈنقىتەك تولغىنىپ، مەجنۇنتالدەك ئېگىلىپ، بىر مەيدان ئۈسسۈل ئوينىغاندىن كېيىن ناخشا باشلىدى:

خوتەن گۈلباغلىرىدىن خەسلەپ ئۈزۈلگەن،
بوي-بەستىمىز قاش تېشىدىن چېكىپ تۈزۈلگەن،
ئاھۇلارنىڭ كۆزلىرىدەك تىنىق سۈزۈلگەن،
نازۇك بەدەن، زىبا بويلۇق هۆر قىزلىرى بىز.

كەلدۇق شاھىم هۈزۈرىغا ئىختىيار ئەيلەپ،
جەۋلان قىلىپ ئۆمرىمىزنى بەختىيار ئەيلەپ،
گۈل-غۇنچىمىز ئېچىلغايمۇ گۈلباھار ئەيلەپ،
سەنەم كەبى لاتاپەتلىك هۆر قىزلىرى بىز.

ناخشا ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، قىزلار مەرغۇلغا ئۇسسۇل ئويناپ ئاتىلىق غازى ياقۇپبەگكە تەزىملەر قىلىپ، ئالىي ئېھتىرام بىلدۈردى، مۇڭاپىق پەيتلەردە ئۇنىڭ قولىنى سۆيۈشتى...

4

بەدۆلەت ھاكىمبەتنى قىلىچتەك كەسكىن ۋە ئاتەش غەزەپ بىلەن ئىدارە قىلاتتى. ھەرقانداق ئىشقا ھېيلە-نەيرەڭ ۋە سۇيىقەست قوللىناتتى. شۇڭا ئۇنىڭ غەزىپىدىن ھەممە ئادەم قورقاتتى. سۇيىقەستىدىن ھەرقانداق كىشى ئېھتىيات قىلاتتى. ئوردا بەگلىرى، مەھرەم، ئەھكاملارلا ئەمەس، بەلكى يىراق جايلاردىكى ئەمەلدار، دادخاھلارمۇ تىترەپ تۇراتتى.

بۇگۈن ئۇ ئادەتتىكىدىن نەچچە باراۋەر سۇرلۇك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ قويۇق قاشلىرى ئاستىدا تىمساھنىڭ كۆزلىرىدەك پارقىراپ تۇرغان يوغان كۆزلىرىدىن غەزەپ ئوتى چېچىلىپ تۇراتتى. مۇنداق چاغلاردا ئۇنىڭ ئەتراپىدا تۇرغان ئوردا بەگلىرى، مىرزىلار ۋە مەھرەملەر ھەتتا تىنىق تارتىشقىمۇ تەپتارتىپ جىم تۇرۇشاتتى. ئىككى تەرەپتە تۇرغان ياساۋۇللار خۇددى ھەيكەلدەك قېتىپ تۇراتتى، قىلىچلىرىنى يالىڭاچلىۋالغان جاللاتلارمۇ تارىشىدەك قېتىپ تىك تۇراتتى.

بەدۆلەت قانداقتۇر بىر ئىشقا تەقەززا بولغاندەك پات-پات كىرىش ئىشىكى تەرەپكە قاراپ قويياتتى. ئۇنىڭ مۇنداق سۇرلۇك قاراشلىرى ئەتراپتىكىلەرنى چۆچۈتۈپ دىر-دىر تىترىتەتتى. دەل شۇ چاغدا ئىشكتىن ياساۋۇللار باشلىقى كىرىپ تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ:

— ئىسيانكار كەلتۈرۈلدى، — دېدى.

— كەلتۈرۈلسۇن!

بۇيرۇق بىلەن تەڭ ئىككى ياساۋۇل باغلاقلىق بىر ئادەمنى ئىتتىرىپ ئېلىپ كەلدى:

ـــ ئوپال كەنتىدە كالتەك كۆتۈرۈپ، زاكاتچىلىرىمىزغا قارشى چىقىپ، يىگىتلىرىمىزنى زەخىملەندۈرگەن ئىسيانكار ئابىت دېھقان! ـــ دېدى دىۋان بېگى قولىدىكى قەغەزگە قاراپ.

ـــ جاللات! بېشى ئېلىنسۇن! ـــ دەپ توۋلىدى ياقۇپبەگ ئانچە ئويلاپ تۇرماستىنلا، ئۇ ئەنە شۇنداق كەسكىن ھۆكۈم چىقىراتتى.

ئىككى جاللات قۇشتەك يېتىپ بېرىپ، دېھقاننىڭ ئايىغىنى يەرگە تەگكۈزمەستىن ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

ـــ زاكاتچى ئەمەس، بۇلاڭچى... بۇلاڭچى!...

دېھقاننىڭ جاراڭلىق سۆزلىرى بېسىلمايلا ئىككىنچى ئادەم كەلتۈرۈلدى.

ـــ جانابىي ئالىيلىرىنىڭ زاۋالىنى تىلەپ، سېھىر بىلەن شۇغۇللانغان سېلىم پېرىخون.

ـــ زىندان! دېدى ياقۇپبەگ چىرقىراپ.

ياساۋۇللار پېرىخوننى ئېلىپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئۈچىنچى ئادەم كەلتۈرۈلدى.

ـــ يىگىتلىرىمىزگە مۇشت ئۇرغان شىرنىچى قۇتىبىدىن ـــ دېدى دىۋان بېگى.

ـــ زىندان!

ئىككى ياساۋۇل دوغاپچىنى ئېلىپ ماڭغاندا، ئۇ توۋلاپ ئەرز ئېيتتى:

ـــ ئىككى پىيالە دوغ ئىچتى، بىر پىيالىنى يەرگە ئۇرۇپ سۇندۇردى. مەن ھەق تەلەپ قىلدىم. يىگىت مېنى ئۇردى، مەندە نېمە گۇناھ، ئادالەت دېگەن قېنى!...

ـــ ئاغزىنى تۇۋاقلاڭلار!

ياساۋۇللار دوغچىنىڭ ئاغزىنى قوللىرى بىلەن ئېتىپ سۆرەپ ماڭدى، دوغچى بوي بەرمەستىن:

ـــ ناھەق، ناھەق، قېنى ئادالەت! ـــ دەپ قاتتىق ۋارقىرايتتى.

جاراڭلىغان قارشى سادالارنى ئاڭلىغان بەدۆلەت خۇددى ئوق تەگكەن

كېيىكتەك تىترەپ كەتكەنىدى.

ـــ ئادالىتى نوشىرىۋان، ئادالىتى نوشىرىۋان! ـــ دېدى دىۋان بېگى قوللۇق كۆرسىتىپ، ـــ سوراق تامام!

بىر كۈنلۈك سوراقنى چاقماق تېزلىكىدە بىر تەرەپ قىلىپ بولغان بەدۆلەت ئۇلۇغ-كىچىك تىنىپ، مەغرۇر قىياپەتتە كۆز يۈگۈرتتى. ياساۋۇللار بىلەن جاللاتلار تەزىم قىلىپ چېكىنىدى.

بەدۆلەت بىرئاز بېسىلغاندىن كېيىن، باش مىرزا ۋىلايەت، ناھىيىلەردىن ھاكىم ۋە دادخاھلاردىن كەلگەن خەتلەرنى ۋە بۇ خەتلەردە يېزىلغان شاھانە تەرىپلەر، پۇقرانىڭ خۇشاللىقى، لەشكەرلەرنىڭ ھەر جەھەتتىن ئوبدان تەمىن ئېتىلگەنلىكى ۋە باشقا شېرىن سۆزلەرنى ئوقۇپ ئاڭلايتتى. بەدۆلەت ھەربىر خەت، ھەربىر جۈملە سۆزلەرگە دىققەت قىلىپ بېشىنى لىڭشىتىش ئارقىلىق مەمنۇن بولغانلىقىنى ئىپادىلەيتتى. خەتلەر ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن بەدۆلەت مىرزىلارغا قاراپ قولىنى كۆتۈرۈپ قويدى. ئۇنىڭ ئىشارىتى مىرزىلارنى يېزىڭلار دېگىنى ئىدى. ئۇ ئاغزاكى سۆزلەپ خوتەن ھاكىمى نىياز ھېكىمبەگ ۋە ياركەنت ھاكىمى موللا يۇنۇس جاھان شاھ دادخاھلارغا خەت يازدۇردى. بۇيرۇق شەكىللىك يېزىلغان خەتتە ئاساسەن لەشكىرىي خىراجەت تەلەپ قىلىنىپ، ماددىي ئەشيا ئەۋەتىشنىڭ ئورنىغا پىششىق مال ـــ ئالتۇن-كۈمۈش ئەۋەتىش تەكىتلەنگەنىدى.

خەت ئاخىرلاشقانىدى. دىۋان بېگى كىرىپ قوللۇق قىلدى:

ـــ موللا مۇھەممەتيار خەلپەت ۋە يەنە بىرقانچە كاتتىلار سالامغا كەلگەنكەن، ئىجازەت تىلەيدۇ.

ـــ كىرسۇن! ـــ دېدى ئۇ بېشىنى ئارانلا لىڭشىتىپ.

موللا مۇھەممەتيار خەلپەت باشلىق بىرقانچە خەلپەتلەر كىرىپ قائىدە بويىچە سالام بېرىپ تەزىم قىلدى. بەدۆلەت "ئىلىك" ئالغاندىن كېيىن:

ـــ مەرھەمەت، مەرھەمەت! دەپ ئالاھىدە ئىلتىپات كۆرسەتتى. ئۇ ناھايىتى خۇشخۇي كۆرۈندى. چۈنكى ئۇ ھەرقانداق ۋاقىتتا ئۆزىدىكى

پەرىشانلىقنى تېز سۈرئەتتە خۇشال ۋە تەمكىن ھالەتكە ئۆزگەرتەلەيتتى.

ـــ ھۆزۈرى ئالىيلىرىغا سالام بېرىش، ئاندىن يەنە بىر زۆرۈرىيىتىمىز ۋەجىدىن كەلگەنىدۇق، ـــ دەپ سۆز باشلىدى موللا مۇھەممەتيار خەلپەت. ياقۇپبەگ قۇلاق سالدى، خەلپەت سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، ـــ كەلمەي تۇرۇشقا كۆڭلىمىز، ۋىجدانىمىز قويمىدى. ئاخىر كېلىشكە، پىغانىمىزنى ھەغدا تۇرۇپ ئەرز قىلىشقا جۈرئەت قىلدۇق.

ـــ قـۇلـۇقۇم سەنلەردە! ـــ دېدى ياقۇپبەگ بېشىنى سەل-پەل لىڭشىتىپ.

جانابىي ئالىيلىرى يەتتە شەھەردە ئەمىنىيەت ئورنىتىپ، "ئاپتاپ" نۇرلىرىنىڭ ھارارىتىدە ئەدلى-ئادالەت، ئەلگە مۇرۇۋۋەت، خەير-ساخاۋەت بىلەن تولغان مىسالى ئىللىق باھاردەك نۇرانى جاھان قۇرماقچى بولغان "ئىجابىي" ئـارزۇلـىـرىـغـا زەررىچە گۇمانسىز يوق ۋە لېكىن ھېچكىمگە يۈز خاتىرە قىلمايدىغان ۋاقىت ۋە ئەمەلىيەت ئىسپاتلىغان دەللىلەرگە، بەرق ئۇرغان ھادىسىلەرگە قاراپ ئاتالمىش نۇرانى جاھاندىن گۇمان-ئەندىشە قىلمايمۇ تـۇرمـىدۇق. خوش، ئۇنداق بولسا بىزنى گۇمان-ئەندىشىگە سالغان بۇ ئەمەلىيەت زادى قانداق؟ بۇ ئەمەلىيەت شۇنىڭدىن ئىبارەتكى: "جانابىي" ئـالـىـيـلـىـرىـنـىـڭ قـول ئاستىدىكى ھاكىملار، دادخاھلار، يېگىتلەر، ئۆشرە-زاكاتچىلار، باجگىرلار ۋە باشقا ئاتارمەن-چاپارمەنلەر شۇنداق بىزاۋتالىق قىلدىكى، جانابىي ئالىيلىرىنىڭ پۈتۈن ئارزۇ-ئۇمىدىنى يەر بىلەن يەكسان قىلدى. بۇ ئەھۋاللاردىن "جانابىي" ئالىيلىرىنىڭ بەلكى خەۋەرلىرى باردۇر، بەلكى يوقتۇر. ئەمما بىز بۇ جەھەتتىكى ھەق سۆزلىرىمىزنى دەرقەم تۇرۇپ ئېيتىپ ئاگاھ بېرىشكە، سىياسەتتە ئىسلاھات ئېلىپ بېرىپ، سەۋەنلىكلەرنى تېزدىن ئۆڭشۈپلىشقا دالالەت قىلغىلى كەلدۇق!

ـــ ھە، ھە ـــ ... ياقۇپبەگ سەۋرچانلىق بىلەن قۇلاق سالاتتى.

ـــ دەللىلىرىمىزنى ئىسپاتلاشقا ئازغىنا ۋاقىت كېتىدۇ، ـــ دەپ سۆزىنى داۋامـلاشـتـۇردى مـولـلا مـۇھـەممەتيار خەلپەت: جانابىي ئالىيلىرىنىڭ

ئەدلى-ئادالەت دېگەنلىرى ئەمەلىيەتتە نەيزە-قىلىچ، قامچا-دەررە ۋەھىمىسىگە ئايلىنىپ، پۈتكۈل يېزا-سەھرا، شەھەر-قىشلاقلارنى زار-زار يىغلاتماقتا...

جانابىي ئالىيلىرىنىڭ مېھىر-شەپقەت، مۇرۇۋۋەت دېگەنلىرى ئەمەلىيەتتە خەلق بېشىغا چۈشكەن بالايىئاپەت، زۇلمۇ-زالالەت، تىل-ھاقارەت بولۇپ ئەلنى بىزار قىلماقتا...

جانابىي ئالىيلىرىنىڭ ھۇزۇرىدىن چىققان خەير-ساخاۋەت، ھىدايەت، شاپائەت دېگەندەك شېرىن كالامىلار پۈتۈن يۇرتنى تالان-تاراج قىلىپ ئەلنى خانۋەيرانچىلىققا، ئاچ-يالىڭاچلىققا سۆرەپ بارماقتا.

ـــ ئەخلاقسىزلىق توختالسۇن! مېنىڭ زامانەمدە نەدە مۇنداق ئىش بولسۇن!؟ ـــ دېدى ياقۇپبەگ ئاڭلاشقا تاقەتسىزلىنىپ. ئۇنىڭ ساقاللىرى غەزەپتىن تىترەپ كەتكەندى.

ـــ ھەرگىز ئەخلاقسىزلىق دەپ قارالمىسۇن! ـــ دېدى خەلپەت ئاۋازىنى سەل كۆتۈرۈپ، ـــ ھەققانىي سۆزلەرنى دەرقەم تۇرۇپ سۆزلەش ئەخلاقسىزلىق ئەڭ ئالىي دەرىجىسى. يۇرتنى قاپلىغان ناھەقچىلىقلارنى كۆرمەسلىك، خەلقنىڭ نالە-زارى، داد-پەريادلىرىنى ئاڭلىماسلىق، ئەلنىڭ دەرد-ئەلەملىرىگە نەزەر سالماسلىق بەلكى ئەخلاققا كىرمەسلىكى مۇمكىن. ۋاقىپ بولۇشلىرى لازىمكى، خەلق ھەممىدىن ئۈلۈغدۇر. جانابىي ئالىيلىرىنىڭ پەدەر بۇزۇرگاھلىرى، مېھرىبان شەپقەتچى ئانىلىرىمۇ ئۈلۈغ خەلق ئىمىسىغا مەنسۇپتۇر ۋە لېكىن ئۇلار شاھ ئەمەستۇر، ئەما شاھلاردىن ئۈلۈغدۇر. ھالبۇكى، بىزنىڭ ئاتا-ئانىمىز، مىڭلىغان-تۈمەنلىگەن يىگىتلەرنىڭ ئاتا-ئانىلىرىمۇ تەسەۋۋۇردە ئوخشاشتۇر. جانابىي ئالىيلىرىنى ۋە بىزلەرنى تۇغۇپ ئۆستۈرگەن، ئاچچىق يۇتۇپ بېقىپ چوڭ قىلغان ئۈلۈغ ئاتا-ئانىلىرىمىزنىڭ ھەممىسى شاھقا بويسۇنغۇچى پۇقرادۇر. ھالبۇكى، پۇقرانىڭ پۇشتىدىن ئاپىرىدە بولۇپ، پۇقرانىڭ ئىتائىتىدىن شاھلىق تەختىدە ئولتۇرغان شاھلارنىڭ شۇ ئۈلۈغ پۇقرانى ئاياغ ئاستى قىلىشى، سىياسەتتە مۇستەبتىلىك يۈرگۈزۈپ ئۇلارنى خانۋەيران قىلىشى، زار-زار يىغلىتىشى قېنى

قايسى ئەخلاققا كىرسۇن! ئۆزىنى ئالەم قۇياشىغا قىياس قىلغان ھەرقانداق كىبىردار شاھ، ئەمەلىيەتتە قارا چىراغچىلىك نۇر چاچالمىسا، ئۇنى قانداقمۇ شاھلارنىڭ ئەخلاقى پەزىلىتى دېگىلى بولسۇن! تەقسىر... ، ــ سۆز بۇ يەرگە كەلگەندە موللا مۇھەممەتيار خەلپەتنىڭ ئاۋازى بىرئاز پەسەيدى. ئەمما تېخىمۇ ئۇرغۇلۇق ۋە تەسىرلىك تىترەپ چقاتتى. ئۇ ئاغرىنغان ۋە قايغۇرغان تەلەپپۇز بىلەن كۆيۈنۈپ داۋام قىلدى، ــ قاراڭغۇلۇق، زۇلۇم-سەتەم ھەرقانداق زامان ۋە ھەرقانداق ماكاندا كىشىلەرنى بىزار قىلغان ۋە بىزار قىلىدۇ. ھازىر شۇنداق بولدى ۋە بولۇۋاتىدۇ. قانداقتۇر ئادالەت، بەخت-سائادەت، مۇرۋۋەت، ھىدايەت، ھۆرىيەت، مۇساۋات دېگەندەك ئىبارىلەر بىلەن پەردازلانغان چىرايلىق سۆزلەر ماھىيەتتە قانداقتۇر ئۇن-تىنسىز كېلىدىغان كەلگۈسى بالايىئاپەتلەردىن بېشارەت بېرىپ، كىشىلەرنى ۋەھىمگە سالماقتا. بۇنىڭدىن خەلق قورقماقتا. ئىستىقبالدىن غەم-ئەندىشە قىلماقتا. كەلگۈسى ھالاكەتتىن، تەنەزۇلدىن خاتىرجەمسىزلەنمەكتە. بۇ ياخشى ئەھۋال ئەمەس، ئەل كۆڭلىنىڭ خاتىرجەم بولماسلىقى، ئەل رايىنىڭ مايىل بولماسلىقى ھەققەتەن ياخشى ئەھۋال ئەمەس. مۇنداق بولۇشى ھەرقانداق كۈچلۈك ھاكىمىيەتنىڭ ھالاكىتىنى، زاۋاللىقىنى چاپسانلىتىدۇ خالاس!...

ــ ھاقارەت، ئەدەپسىزلىك توختالسۇن! ــ دېدى بەدۆلەت تاقەتسىزلىك بىلەن. خەلپەتنىڭ ئاچچىق ھەققەت سۆزلىرى ئۇنىڭ يۈرىكىگە تەگكەنلىكتىن، بۇنىڭدىن ئارتۇق ئاڭلاشقا سەۋرى قالمىغاندى.

ــ يەنە ئازراق سەۋرى قىلىپ ئاڭلاشلىرىنى ئۈمىد قىلىمەن! ــ موللا مۇھەممەتيار خەلپەت سۆزىنى ۋەزمن داۋاملاشتۇردى: ــ خەلق ھازىر سىياسەتنىڭ مۇستەبىتلىكىدىن زەردابقا تولغان يۈرىكىنى داۋالاش ئۈچۈن بىرەر ھۆكۈماغا موھتاج. ئەگەر ھۆكۈما يۈرەك خەستەسىنى يۈرەك بىلەن داۋالاش مۇمكىن، دەپ ھۆكۈم قىلىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا پۈتۈن خەلق تەرەپ-تەرەپتىن قوزغىلىپ، قوللىرىغا كالتەك-چوماق ئېلىپ بېشىغا زۇلۇم

سىلىۇاتقان زالىملار، باجگىرلار، زاكاتچىلار، دادخاھلار ۋە باشقا ئاكابىر-تاكابىرلارنىڭ ھەممىسىنى ئورۇپ، پاچاق-پاچاق قىلىپ، ئۇلارنىڭ يۈرەكلىرىنى ئويۇپ ئېلىپ ئۆز جاراھەتلىرىنى ساقايتىشقا تەيياراا... بۇ كىچىك ئىش ئەمەس، بۇ سەل چاغلىغىلى بولمىدىغان ئىش ئەمەس تەقسىرا مېنىڭ بۇ سۆزلىرىمنى بىئەدەپلىك، ھاقارەت دەپ قارىماستىن، ئەقىل تارازىلىرىغا سېلىپ دەڭسەپ كۆرۈشلىرىنى، مۇھاكىمە قىلىشلىرىنى ئۈمىد قىلىمەن!...

ـــ جاللات، جاللات!... كۆزۈمدىن يوقات!...

بىرئاز مۇنازىرە قوزغاپ ئۆز سىياسىتىنى ئاقلاشنى ئويلانغان بولسىمۇ، ئاچچىق پاكىتلار ئالدىدا زەئىپلىكىنى ھېس قىلغان بەدۆلەت، ئۆز تەبىئىتىدىكى ئۆكتەملىك ۋە زوراۋانلىققا تايىنىپ، ئەسەبىيلەرچە ۋارقىراپ، قارىلارچە جازا ھۆكۈم قىلىش ئارقىلىق ھەممىنى يەڭمەكچى بولغانىدى.

جاللاتلار قۇشتەك ئېتىلىپ كىرىپ ئۇلارغا چاك سالدى. موللا مۇھەممەتيار خەلپەت ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى خۇددى تەڭرىتاغلىرىنىڭ ھەيۋەتلىك چوققىلىرىدەك تىك تۇراتتى.

ـــ شۇكۇر، ئەلھەمدۇلىللا ـــ شۇكۇرا ـــ موللا مۇھەممەتيار خەلپەتنىڭ سۇرلۇك ئاۋازى ياڭرىدى: ـــ مەن ئۆز بېشىمنى جاللات قىلىچىغا، ئۆز سىنەمنى كانارىغا ئاتاپ كەلگەنا شۇكۇر ئەلھەمدۇلىللا!...

ـــ جاللات... جاللات!...

بەدۆلەت پومزەكتەك ئۆرلەپ ئاچچىق توۋلايتتى.

ـــ نادانغا سۆزلىگەن ئىسىت سۆزۈمۇ، ئىسىت سۆزۈما... موللا مۇھەممەتيار خەلپەت جاللاتلار ئوتتۇرىسىدا كېتىۋېتىپ ئارقىغا بۇرۇلۇپ، يۇقىرىقى سۆزلەرنى بىرقانچە قېتىم تەكرارلىدى...

*　　*　　*

بـۇ ۋەقـه شـەھەرگه ۋه شەھەر ئەتراپىغا چاقماق تېزلىكىده شايه بـولـغـانـنـدى. بـۇنى ئاڭلاپ غەزەپكه كەلگەن خەلق تەرەپ-تەرەپتىن كەلكۈندەك شەھەرگه ئاقاتتى. شەھەر كوچىلىرى ئادەم دېڭىزغا ئايلاندى. ئادەمنىڭ كۆپلىكىدىن موللا مۇھەممەتيار خەلپەتنى جازا مەيدانىغا ئېلىپ ماڭغان جاللاتلار ئوڭۇشلۇق يول ئېچىپ ماڭالماي قالدى. خەلق توپى ئـۇلارنى قاتمۇقات ئورۇۋالغان، سانجاق-سانجاق سەپ تارتىپ، يوللارنى توسۇۋالغاندى. ھەيۋەتلىك خەلق دېڭىزى ئىچىده قالغان جاللاتلار گويا ئۆزلىرىنى سۇغا چۈشكەن چاشقاندەك ھېس قىلىشىپ، نېمە قىلارىنى بىلمەي گاڭگىراشقاندى.

بىر جامائه خەلق بۇزۇرۇك خوجا ھۇزۇرىغا بارغاندى. ئۇلار موللا مـۇھـەمـمـەتيار خەلپەت ئۇستىدىن تەنتەكلەرچه چىقىرىلغان ئادالەتسىز ھۆكۈمنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى، بۇزۇرۇك خوجىنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشىنى قاتتىق تەلەپ قىلىشتى. خەلقنىڭ تەلىپى، ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسىدىن بۇزرۇك خوجا ئوتتۇرىغا چىققاندى:

ــ يۇزۇمدىكى خالمىنى كۆرسەتتىڭ، دەپ ئەينەكنى سۇندۇرۇش كاتتا مـەسـخـىـرە، مۇنداق نادانلىق زامانىمىزغىچه كۆرۈلگەن ئەمەس. ئەگەر نادانلارچه مۇشۇنداق قىلىنسا، مۇسۇلمان دۇنياسىدا ئەبەدىلئەبەد مەسخىره بـولـمـاسـمۇ! ھۆكۈمنى ئەمەلدىن قالدۇرغاندىن ئارتۇق ئاقىلانه تەدبىر تېپىلغۇسىزدۇر!

ۋەزىـيەتنىڭ تەقەززاسى، ئادالەت ۋه ھەققانىيەتنىڭ كۈچ-قۇۋۋىتى، خـەلق قۇدرىتى ئالدىدا بەدۆلەت موللا مۇھەممەتيار خەلپەت ئۇستىدىن چىقارغان ھۆكۈمنى بىكار قىلىشقا مەجبۇر بولدى.

ئاخرقى سۆز

بـۇ ۋەقـەنى 1950-يىلى خوتەن ئىلچىدا ئابدۇنبسر دامواللامدىن ئاڭلىغانىدىم. ئۇ كىشى شۇ يىللاردا يەتمىش ياشلارغا بېرىپ قالغان، ئەمما تېنى ساغلام، هوشى جايىدا ئىدى. ئۇ كىشى ئەينى يىللاردا بۇخارا شېرىفتە ئوقۇغان بولۇپ، ۋەقەنىڭ تەپسىلاتىنى بۇخارا مەدرىسەلىرىدە، بەزمە-باراۋەت سورۇنلىرىدا تالىپلار، ئۆلىما-ئۇستازلار ئاغزىدىن كۆپ قېتىم ئاڭلىغانلىقىنى سۆزلەپ بېرەتتى. ئۇ كىشى ئورنىدىن تۇرۇپ خۇددى موللا مۇھەممەتيار خەلپەت ئۆزى سۆزلەۋاتقاندەك قول هەرىكەتلىرى ۋە قىياپەت ئۆزگىرىشلىرى بىلەن سۆزلىگەندە، بىر باغ بېدىدەك يايما ساقاللىرى تىترەپ مۇساهىبگە جان كىرگۈزەتتى.

ئاردىدىن ئۇزۇن يىللار ئۆتۈپ كەتتى. نەق مەيداندا يازغان خاتىرەم ئاللىقاچان يوقالدى. ئېسىمدە قالغانلىرى بويىچە مۇشۇنداق بىر ۋەقەنىڭ بولغانلىقىنى تارىخىي ئۇچېرىك قىلىپ بېزىپ چىقتىم.

1985-يىل، سېنتەبىر.

بىر مەيدان پۇتبول مۇسابىقىسى

1

ـــ بىزگە تاغنى يۇدۇتۇپ قويسا كۆتۈرمىزكى، يوغانچىلىق قىلغاننى كۆتۈرمەيمىز!

شـــەھەردە بىردىنلا مۇشۇ گـــەپ پـــەيدا بولدى. ھەممىلا يەردە شاۋقۇن كۆتۈرۈلدى. بۇ 1927-يىلى كۈزدە پۇتۇن قەشقەرنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن بىر قېتىملىق كۈچلۈك شاۋقۇن ئىدى.

ـــ بىزگە شۇنداق يوغانچىلىق قېتىمۇ!

ـــ پەرەڭ ① دېگەن ئۆزى قانچىلىك خەقكەن!

ـــ تۈرسۇن ئەپەندىم ② ئېكسافقا كېتىپتۇ.

ـــ كەلسۇن، يوغانچىلىق قىلغانلارغا ئۆزىمىزنى راۋۇرۇس تونۇتۇپ

---

① پەرەڭ ـــ شۇ زامانلاردا ئۇيغۇرچىلىقنى پەرەڭ دەيتتى.

② تۈرسۇن ئەپەندى ـــ خانلىق مەدرىسىدە مۇدەررىسلىك قىلىۋاتقان مۇئەللىم.

قويمساق هېساب ئەمەس!

غـۇلـغۇلا هېيتگاهدا، يار باغ دەرۋازىسى، قۇم دەرۋازىسى، تۆشۈك دەرۋازىـــسى، ئومۇمەن بەش دەرۋازىنىڭ هەممىسىدە، نەزەرباغ، قورغان، ســـەمەنـدە گـۈرۈلـدىـمەكتە. هەممىلا يەردە ئادەملەر توپ-توپ بولۇپ سۆزلەشمەكتە. هەممىلا ئادەمنىڭ زەردىسى قاينىپ فونتاندەك ئۆرلىمەكتە. خۇددى هەيۋەتلىك دېڭىزدەك چايقىلىپ ئۆگزە بويى، تېرەك بويى دولقۇن ياساپ، قەھرى بىلەن قىرغاقلارغا سوقماقتا!

بۇ قەدەر زور دولقۇننىڭ پەيدا بولۇشى سەۋەبسىز ئەمەس ئىدى:

شۇ كۈنلەردە بىر توپ چەت ئەللىك هەر كۈنى چۈشتىن كېيىن، چىنە باغ تەرەپتە پۈتبول تېپىپ كۆڭۈل ئاچاتتى. ئۇلارنىڭ كىيىۋالغان ئالاباللاق سپورت كىيىملىرى، پاس، ئوكېي... دەپ ۋاراقراشقانلىرى بىر قىسىم كىشىلەرنى ئۆزىگە جەلپ قىلغانىدى. مەيدان چۆرىسىگە ئولاشقان بىر توپ باللار بۇ چەت ئەللىكلەرنىڭ ئاسمان-يەلەك ئۆرلىتىپ تەپكەن توپلىرىغا، ئۆزئارا پاس قىلىشىپ ئۈستىلىق بىلەن چىقارغان پوكۈسلىرىغا، توپقا كاللا قويۇپ ئۇيناشلىرىغا، قاقاقلاپ كۈلۈپ ۋاراى-ۋاراى قىلىشقانلىرىغا، بىرەر توپنى مۇۋەپپەقىيەتلىك تەپكەنلەرنىڭ تەلۈلەرچە سەكرەپ تەنتەنە قىلغانلىرىغا، ئومۇمەن ئۇلارنىڭ قەشقەر ئادىتىگە يات بولغان گەپ-سۆز ۋە قىلىقلىرىغا قىزىقىپ قاراپ تاماشا قىلاتتى.

ســـپورتچى تەپكەن بىر توپ تاماشا كۆرۈۋاتقان باللارنىڭ ئالدىغا قاڭقىپ كەلدى. ئەمما توپنىڭ ئېگىسى يېتىپ كەلگۈچە بىر بالا بۇ توپنى تۇتۇۋېلىپ كۈچەپ تېپىۋېدى، توپ ئاسمان-يەلەككە ئۆرلەپ يېراق بىر جايغا قاڭقىپ كەتتى. سپورتچى قاتتىق خاپا بولۇپ:

ـــ ساڭا توپ تەپكىن، دەپ كىم ئۆگەتتى... توپ تېپىمەن دېگۈچە بېرىپ ئۇجمەڭنى تېرىپ يېسەڭچۇ! ـــ دەپ بالىنى سەنلەپ سىلكىشلىدى. بـۇ گـەپ شـۇ يـەردە تـۇرغـان كـــىشىلەرنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈردى: بىرمۇنچىلارنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتكەنىدى:

— ئاغزىڭنى چاپقۇبتىپ گەپ قىل!

— نېماندىق يوغانچىلىق قىلىدۇ ماۋۇ ھۆپۈپ!

تەرەپ-تەرەپتىن چاڭىلدىغان ئاۋازلار ئاڭلاندى. ۋېلىخانبەگ[1] ئىسسىلىك بىر كىشى بۇ گەپكە ئارىلاشماي تۇرالمىدى:

— مىنىستىر جاناب، ئۇنچىۋالا قوپال سۆزلەشنىڭ نېمە ھاجىتى، — دېدى سىپايىلىق بىلەن.

— ھە جاناب، سىز نېمە دېمەكچى بولىسىز! — سىپورتچى يوغانچىلىق بىلەن گۇركىرەپ سۆزلەيتتى: — توپ دېگەننى ھەممە ئادەم تەپسە بولىدۇ دېمەكچىمۇسىز! ئۇنداق بولغاندا ئۇجمە تېرىپ يەيدىغان ئادەم قالماسمىكىن!

— ھەرقايسىلار قەشقەرنىڭ ئۇجمىسىنى تېرىپ يېگىلى كەلگەن تۇرسا، ئۇنىڭدىن بىز نېمە غەم قىلاتتۇق!

ئاممىا ئىچىدە پاراقلاپ كۈلكە كۆتۈرۈلدى. توپچى ئوڭايسىزلىنىپ ئىككى يېنىغا قاراپ تەمتىرەپ قالدى. ئاڭغىچە ئىككى توپچى كېلىپ ئۇنى چاقىردى.

— خارت، يۈر كېتەيلى!

خارت ئۆز ئادەملىرىگە قاراپ قول ئىشارىتى بەرگەندىن كېيىن، ۋېلىخانبەگگە بۇرۇلۇپ:

— ئەپەندىم، توپ تەپكۈدەك ئادەملىرىڭىز بولسا مەرھەمەت، ئەكېلىڭ! — دېدى.

— مۇسابىقە ئېلان قىلىمىز، قوبۇل قىلالامسىلە! — دېدى ۋېلىخانبەگ ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ.

— مەرھەمەت، مەرھەمەت! — دېگەن خارت، دوستلىرى بىلەن يىراقلاپ كېتىپ قالدى.

— گەپ ئېغىزدىن چىقىدۇ، جانمۇ ئېغىزدىن! — دېدى ۋېلىخانبەگ

---

① ۋېلىخانبەگ — باھاۋۇدۇن باينىڭ سودا باشقۇرغۇچىسى.

ئۇلارغا ئاڭلىتىپ.
شەھەر مۇشۇ سەۋەبتىن دېڭىزدەك شاۋقۇنلانغانىدى.

2

ۋېلىخانبەگ ئېتىنى يورغىلاتقان پېتى خانلىق مەدرىسەگە كەلدى. تۇرسۇن ئەپەندى شۇ يەردە ئىدى. ئىككىسى بۇگۈنكى ۋەقە ئۈستىدە سۆزلىشىپ بىر نۇقتىغا كەلگەندىن كېيىن، تۇرسۇن ئەپەندى ئاتۇش ئېكسافقا بېرىپ ئۇ يەردىكى پۇتبول ھەۋەسكارلىرىنى تەشكىللەپ مۇسابىقىغە تەييارلىق كۆردى.

ئېكسافى پۇتبول كومانىسى ھەپتە-ئون كۈن تەييارلىق قىلىپ قەشقەرگە كەلگەن كۈنى پۇتۇن شەھەر ھاياجانلىنىپ تەۋرەپ كەتكەنىدى:

— تۇرسۇن ئەپەندىم كەپتۇ!

— ئېكسافى توپچىلىرىدىن خىللاپ كومانىدا تەشكىللەپتۇ!

— پەرەڭ دېگەنلەرنى "ۋاك" دېگۈزمىز دەپتۇ!

ھاياجانلانغان شەھەردە كىشىنى روھلاندۇرىدىغان ھەرخىل سۆزلەر سەلدەك ئاقماقتا ئىدى...

ۋېلىخانبەگ بىلەن تۇرسۇن ئەپەندى ئىككىسى ياربېغ دەرۋازىسىغا كېتىدىغان چوڭ رەستىدە پەيدا بولدى. ئۇلار كۆتۈرەڭگۈ-روھلۇق ئىدى. رەستىنىڭ ئىككى قاسىنقىدىكى دۇكانلارىمۇ ئۇلارنىڭ بۇگۈنكى روھىي قىياپىتىگە قاراپ مەنمۇن ئىدى. ئۇ ئىككىسى رەستىنىڭ ئوتتۇرىسى بىلەن كېلىپ ئىنگلىز كونسۇلخانىسىنىڭ سودا ۋاكالەتخانىسىغا كىرىپ كېتىشتى. بۇ يەردە پۇتبول مەستانىلىرىدىن بىرقانچىسى خىزمەت قىلاتتى.

— ئەتىگەنلىكىڭلار قۇتلۇق بولسۇن! — دېدى ۋېلىخانبەگ دۇكانغا كىرىپلا. ئاندىن باش لەڭشىتىپ ئامانلاشقاندىن كېيىن مۇددىئاسىدىن سۆز ئاچتى: — بىز مۇسابىقىغا چىللاپ كەلدۇق!

— سىزلەر راستىتىن شۇنداق قىلماقچىمۇ! — دېدى خارت تەئەججۇپلىنىپ. (ئۇ ئۇيغۇرچىنى ئوبدان تەلەپپۇز قىلاتتى).

— بىزدە گەپمۇ ئېغىزدىن چىقىدۇ، جانمۇ ئېغىزدىن دەيدىغان بىر گەپ بار!

— بىز قەشقەرلىقنىڭ گېپىدە تۇرمىغان ئادەمنىڭ ئالدىغا بىر داس كۆل ئەكېلىپ قويىدىغان ئادىتىمىزمۇ بار! — دەپ قوشۇمچە قىلدى تۇرسۇن ئەپەندى ۋېلىخانىبەگنىڭ سۆزىگە ئۇلاپ.

— ئەگەر گەپلىرىڭىز راست بولسا... — خارت بىرئاز دۇدۇقلاپ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى يوتۇۋەتتى.

— مۇسابىقىنى قورۇقتىن-قورۇق ئويناىمىز دەۋاتامسىزلەر! — دەپ سۆزگە ئارىلاشتى جېك ئىسمىلىك يەنە بىر خادىم، گويا ئۇ، بۇ سۆزنى بىلەن ئوڭايسىزلىنىپ قالغان خارتقا ياردەم قىلماقچى بولغاندەك داۋام قىلدى: — بىزنىڭ ياۋروپادا بىرەر مەيدان توپ مۇسابىقىسى ئوينىلىش ئۇچۇن نەچچە يۇز مىڭ فوند سىتېرلىڭ سەرپ قىلىنىدۇ.

— ئەگەر شەرت قويىسىڭىز بىزمۇ تەڭگە-تىللا چاچقۇ قىلالايمىز.

— بىزنىڭ جانابىي كونسۇلىمىز، ئەگەر قەشقەرلىقلار بىرەر مەيدان پۇتبول مۇسابىقىسىغا چۇشكۇدەك سالاھىيەتكە ئىگە بولسىلا ئاشۇ سالاھىيىتى ئۇچۇن كۆمۈش ئېگەرلىك بىر دانە ئات تارتۇق قىلىمەن دېگەن!

— جانابىي كونسۇل خاتا ئويلاپتۇ. تارتۇق دېگەننى يەڭگەن كوماندىغا بېرىش كېرەك!

— كونسۇل جانابلىرى، سىزلەردە شۇنداق سالاھىيەتنىڭ يوقلۇقىنى نەزەردە تۇتقان بولۇشى كېرەك!

— پۇتۇنلەي خاتالىشىدۇ. بىز مۇسابىقىدا قارشى تەرەپنى يېڭىپ، تولۇق غەلىبە قىلغاندىلا ئاندىن ئۆزىمىزنى تارتۇق ئېلىشقا ھەقلىق دەپ تونۇيمىز!

— گەپ چوڭ ئەمەستۇ!

ـــ ئاساسسز گەپ قىلىۋاتقىنىمىز يوق، خاتىرجەم بولۇڭ مىنىستىر جاناب!

ـــ سىلەر راستتىن شۇنداق قىلماقچىمۇ!

ـــ سىزلەر قاچانغىچە يوغانچىلىق قىلىپ بىزلەرنى كۆزىڭىزگە ئىلماي ئۆتمەكچىسىزلەر؟

ـــ بىزنىڭ ئۇلۇغ بىرىتانىيىگە ۋەكىللىك قىلىدىغانلىقىمىزنى چۈشىنىدىغانسىزلەر!

ـــ بىزنىڭ ئۇلۇغ قەشقەرگە ۋەكىللىك قىلىدىغانلىقىمىزنى ئەسلىتىپ قويساق قانداق!

جانابىي جېك قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. ئۇ، دەل بېرىگە تەگكەن ساداقنىڭ زەربىسىگە چىدىمايلا كۈلدىمۇ ياكى باشقا سەۋەبمۇ، دەرمەھەل چۈشەنگىلى بولمايتتى. ئۇ بىر ھازا كۈلگەندىن كېيىن توختاپ:

ـــ خوپ، ئۇنداق بولسا كېلىشىم قىلايلى، سىلەر ئۇتساڭلار بىز بىر دانە كۈمۈش ئېگەرلىك ئات تەقدىم قىلايلى. بىزگە ئۇتتۇرۇپ قويساڭلار سىلەر قانداق قىلماقچى؟ ـــ دېدى.

ـــ بىز بىرگە ئىككى. قانداق دەيسىز! ـــ دېدى ۋېلىخانبەگ دەرھال جاۋاب بېرىپ.

ـــ سۆز ياخشى بولۇۋاتىدۇ، بىراق مەيدان مەسلىسى!

ـــ خاتىرجەم بولۇڭ، مەيدان بىزدىن!

ـــ ئۇنداق بولسا كېلىشىپ قالدۇق!

ـــ گەپ جايىدا چىقمىسا، شەرتىمىز شۇكى، ھامامدىن بىر داس كۈل ئەكېلىپ ئوتتۇرىغا قويىمىز. كېلىشمىگە كىم خىلاپلىق قىلسا، شۇ كىشى داستىكى كۈلنى بىر تەرەپ قىلىشقا تېگىشلىك!...

دۇكاندا جىددىي ۋە ئاچچىق كۈلكە قوزغالدى. ۋېلىخانبەگ بىلەن تۇرسۇن ئەپەندى تاكى كۈلكە ئاخىرلاشقاندىلا ئاندىن دۇكاندىن چىقتى.

3

تـۇرسـۇن ئـەپەندى بىلەن ۋېلىخانىبەگ ئىككىسى ئاتلىق پۇتبول مۇسابىقىسى ئۆتكۈزىدىغان يەر ئىزدەشكە كىرىشتى. ئۇلار يېقىن ئەتراپىنى ئايلىنىپ ئاخىر سەمەن نوبېشىدا ئولتۇرۇشلۇق نورۇز دېھقانىنىڭ بېدىلىكىگە كۆزى چۈشتى. بۇ بېدىلىك پۇتبول توپ مەيدانى قىلىشقا تولىمۇ مۇۋاپىق ئىدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم!

ئىككى ئاتلىق مېھمان سالام بېرىپ ئاتتىن چۈشكەندە نورۇز دېھقان چەبدەس قەدەم تاشلاپ باراڭنىڭ ئاستىدىن چىقىپ مېھمانلارنىڭ ئاتلىرىنى ئېلىپ جايلاشتۇرغاندىن كېيىن بىساتقا تەكلىپ قىلدى. مېھمانلار بىساتقا ئولتۇرۇپ پەتە قىلدى، ئاندىن قىسقىچە تىنچلىق-ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن، كېلىش مۇددىئاسىدىن سۆز ئاچتى.

— بىز ھاجەتمەن بولۇپ ھۇزۇرلىرىغا كەلگەنتۇق! — دېدى تۇرسۇن ئـەپەندى، ئۇنىڭ چىرايىدىن جىددىي ھاجەتمەنلىك قىياپىتى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

— خوش، مەرھەمەت، خىزمەتلىرىگە تەييارمىز! — دېدى نورۇز دېھقان ئوچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن قولىنى كۆكسىگە قويۇپ.

— بـىـزگـە، سىلىنىڭ مۇشۇ بېدىلىكلىرى جىددىي زۆرۈر بولۇپ قالغانتى. لەۋزىمىزنى يانداۋرماس، دەپ زور ئۈمىد بىلەن كەلدۇق! — دېدى ۋېلىخانىبەگ مۇددىئاسىنى ئوچۇق ئىزھار قىلىپ.

— ئـايـلانسۇن، ئايلانسۇن! — دېدى نورۇز دېھقان پوزىتسىيە بىلدۈرۈپ: — ھېلىغۇ بېدىلىككەن، چاھار بېغىم بولسىمۇ، ھەربىرلىرىدەك ئەزىزلەردىن ئايىماسمەن!

— رەھمەت، رەھمەت! — دېدى ھەر ئىككى مېھمان، نورۇز دېھقانىنىڭ ھىممىتىگە تەزىم قىلغاندەك سەل-پەل ئېگىشىپ.

نوروز دېھقاننىڭ ئوغلى داستىخان كۆتۈرۈپ چىقتى.

ـــ بۇ بېدىلىك قانچە چارەكلىك كېلەر؟ ـــ دېدى تۇرسۇن ئەپەندى چاي ئوتلاۋېتىپ.

ـــ ئازغىنا كەم ئون بەش چارەكلىك كېلەرمىكىن!

ـــ بىز بۇ بېدىلىكنى ئىشلەتسەك جىق بولسا ئىككى كۈن ئىشلىتەرمىز، نېمىكى بولسا ئۇستىدىكى زىرائەت بىر قېتىم بۇزۇلىدۇ، دېسىلە. شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن بىز بىر چارەكلىك يەرنىڭ زىرائىتىگە ھېساب قىلىپ بەش چارەكتىن بۇغداي بېرىش قارارىغا كەلدۇق، بۇنىڭغا نېمە دەيلىكىن!

ـــ نېمە دېيىشۇاتىلا؟ ـــ بۇ سۆزلەرگە تەئەججۇپلەنگەن نوروز دېھقاننىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتكەندى. تۇرسۇن ئەپەندى بىلەن ۋېلىخانبەگ بۇ ئەھۋالغا قاراپ ئۆزئارا يالت ئېتىپ كۆز ئۇچراشتۇرۇۋالغاندىن كېيىن سۆزلىدى:

ـــ نېمە، ئاز كۆرۈۋاتاملا! ـــ دېدى تۇرسۇن ئەپەندى.

ـــ يەنە ئون بەش چارەك قوشۇپ توقسان چارەك بۇغداي بەرسەكمۇ بولىدۇ، ـــ دېدى ۋېلىخانبەگ.

ـــ ياق ئۇنداق دېمەي، ماڭا ئاۋۋال بېدىلىكنىڭ نېمىگە لازىم بولۇپ قالغانلىقىنى ئوچۇقراق ئېيتىشسىلا! ـــ دېدى نوروز دېھقان سەممىي ئۆتۈنۈش قىلىپ، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن قانداقتۇر بىر سىرنى يېشىش ئالدىدىكى تەقەززالىق ئۇچقۇنلىرى چاچراپ تۇراتتى.

ـــ بولىدۇ، ئوچۇق ئېيتساق بىز بۇ بېدىلىكتە بىر مەيدان پۇتبول مۇسابىقىسى ئۆتكۈزمەكچىتۇق.

ـــ مۇسابىقە!؟ كىم بىلەن؟

ـــ ئىنگلىزلار بىلەن!

ـــ ھە، ھە مۇنداق دېسىلە! ـــ دېدى نوروز دېھقان ئېچىلىپ، ـــ مەن ئاڭلىغان، مەن ئاڭلىغان. ئوبدان بولۇپتۇ، ئوبدان بولۇپتۇ، ھەرقايسىلىرىنىڭ ھەممەتلىرىگە باركاللا!... نوروز دېھقان ھاياجانلانغانلىقتىن

بىر دەقىقە سۆز تاپالماي قالغاندى. بىرئازدىن كېيىن ئۆزىنى بېسۋېلىپ تەپسىلىي سۆزلەشكە باشلىدى:

ــ مەن بۇ پەرەڭلەرنىڭ قىلغان يوغانچىلىقىنى ئاڭلىغانتىم، زەردەم قاينىاپ بىرقانچە كۈنگىچە كېچىلىرى راۋۇرۇس ئۇخلىيالماي چىقتىم... ئاپىلا ... بۇ يامان بولدى... بۇ خەق بىزنى قاچانغىچە كۆزگە ئىلماي بوزەك تاپىدۇ، قانداق قىلىشارمىز دەپ ئۆزۈمنى ئۆزۈم كاچاتلىغۇدەك بولۇپ، قويغان-تۇتقىنىمنى بىلمەي يۈرەتتىم. كېسەلنىڭ قايغۇسى كەلسە تېڭىپ ئاخۇنۇم ئۆزى كەپتۇ، دېگەندەك ھەرقايسىلىرى بۈگۈن دەردىمگە داۋا، رەنجىمگە شىپا بولۇپ جاراھىتىمنى ساقايتقىلى كېلىشىپلا، بۇنىڭغا مىڭ رەھمەت، ھەرقايسىلىرىنىڭ ھەممەتلىرىگە مىڭ رەھمەت! ــ ئۇ بىرئاز توختۇېلىپ داۋام قىلدى، ــ دەرەخ يىلتىزىغا تايىنىپ كۆكلىسە، ئادەم ھەممەتكە تايىنىپ كۆكلەيدۇ دەيدىغان بىر گەپ بار. ھەرقايسىلىرى ھەممەت قىلىشىپلا، ماقۇل ئەمدى مەن ھەممەت قىلماي قاراپ تۇرامدىمەن! مەن بۇ بېدىلىكنى ھەرقايسىلىرىغا تۇتقىنىم تۇتقان، ھەق تەلەپ قىلىش ئۈياقتا تۇرسۇن، ئەگەر مۇسابىقىدا پەرەڭلەرنى ئۇتۇپ ئۇلارنىڭ يوغانچىلىقىنى يەر بىلەن يەكسەن قىلىدىغان بولۇشسىلا، ئەنە قۇربانلىققا ئاتاپ بېقىۋاتقان قارا باش قوچقار تۇرۇپتۇ، ــ نورۇز دېھقان سەينادا ئۇجمە تۇۋىدە باغلاقلىق تۇرغان قوچقارغا قاراپ داۋام قىلدى، ــ دەرھال بوينىنى كېسىپ داستىخان بېرىشكە مانا مەن تەييار!

ــ رەھمەت، رەھمەت ھەممەتلىرىگە رەھمەت! ــ دېيىشتى مېھمانلار تەڭلا ئورنىدىن تۇرۇپ.

بۇلار ئولاش-چولاش بېدىلىككە چىقىشتى. ئۇيان-بۇيان قەدەملەپ پۇتبول مەيدانى بولغۇدەك يەرنى مۆلچەرلەشكەندىن كېيىن مېھمانلار خوش ئېيتىپ شەھەرگە قايتىشتى.

ــ خۇدايىم بۇيرۇسا ئەتە چىقىپ مەيدان راسلايمىز! ــ دېيىشتى ئۇلار مېڭىش ئالدىدا.

ـــ خۇدايىم بۇيرۇسا! ـــ دەپ قويدى نوروز دېھقان مېھمانلارنىڭ قولتۇقىدىن يۆلەپ تۇرغۇزۇپ.

مېھمانلار ئۇزاپ كەتكەندىن كېيىن، ھاياجىنىنى بېسىۋالالمىغان نوروز دېھقان بۇ خۇش خەۋەرنى قولۇم-قوشنا، ئەل-جەمەتلىرىگە يەتكۈزدى. شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىنلا ئۇندەك ئادەم قوللىرىغا ئورغاق-كەتمەن ئېلىپ ئورۇشقا تېگىشلىك بېدىلەرنى ئورۇپ يەرنى ئاچتى. ئوتتۇرىدىكى ۋە ئىككى ياقىدىكى پاسىل قىرلارنى بۇزۇپ تەكشىلەپ، ئوي-چوڭقۇرىنى تۇزلەپ، باشتىن-ئاياغ كەتمەن بىلەن قىرىپ، راۋۇرۇس مەيدان ياساپ چىقتى.

ئەل-جامائەتنىڭ، نوروز دېھقاننىڭ كۆرسەتكەن بۇ ھىممىتى ئەتىسى يەر تۇزلەشكە چىققان پۇتبولچىلارنى ھەيران قالدۇرغانىدى!...

4

ھاۋا ئوچۇق بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن مۇسابىقە تەنتەنىلىك ئۆتكۈزۈلدى. شەھەر خەلقى شۇ كۈنى سەمەن تەرەپكە سەلدەك ئاقاتتى. مۇسابىقە مەيدانىغا توپلانغان ئادەمنىڭ كۆپلىكىگە قاراپ، بەزمن چوڭ ياشلىق كىشىلەر، ھەزرەتنىڭ سەيلىسىگىمۇ بۇنچىلىك كۆپ ئادەم توپلانماس، دەپ باھا بېرىشتى.

دەرۋەقە بۇگۈن ئادەم بەك كۆپ توپلانغانىدى. مەيداننىڭ ئەتراپىدا ئادەملەر سانجاق-سانجاق تۇرۇشاتتى. مۇسابىقە باشلىنىشتىن سەل ئىلگىرى ئېنگلىز ۋە شوۋت كوماندىسىنىڭ ئەزالىرى كېلىشتى. ئۇلار كېلىپلا كىيىم يېڭىۋشلەپ مەيدانغا چۈشۈپ تەيارلىق خاراكتېرىدە مەشق قىلىشقا كىرىشتى. ئۇلارنىڭ ئۇچىسىدىكى ھەرخىل رەڭلىك ئالا بالداق سپورت كىيىملىرى كىشىلەرنىڭ كۆزىگە يېراقتىن خۇددى رەڭلىك كىيىم كىيدۈرۈپ قويغان قورچاقلاردەك كۆرۈنەتتى. كوماندا تەركىبىدە ئاق سېرىق كەلگەن ئىنگلىزلار، قارامتۇل كەلگەن ئافغانلىقلار، بىلەكلىرى يۇڭلۇق، ئېڭەكلىرىنى

قويۇق ساقال باسقان هنددىلارمۇ بار ئىدى. ئۇلار ئىنگلىزچە زۇۋان بىلەن ۋارى-ۋارى قىلىشىپ، مەيدانىنى بېشىغا كىيىۋالغىلى قىل قالغانىدى.

قەشقەر ئېكسپاق كوماندىسىمۇ مەيدانغا چۇشتى. ئۇلار كۆك لەمبۇقتىن تىكىلگەن بىرخىل كىيىم كىيگەنىدى. كۆزىنىڭ يېغىنى يەپ كەتكۈدەك بۇ ياش باللار، مەيدانغا چۇشۇپلا مۇسابقە باشلىنىشتىن بۇرۇن تەييارلىق خاراكتېرىدە ھەربىرى قىلىپ، خەلق ئاممىسىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتقانىدى.

— ئەنە ئابلىمىتخان، ئاۋۇسى ئەنۋەر!

— ھەممىدىن ماموت دېگىنى يامان دەيدۇ!

— بىر-بىرىدىن قېلىشمايدىغان نوچى باللار.

— پەرەڭ دېگەننى "ۋاك" دېگۈزىدىغان بولدى! ... ئاما ئىچىدىن چىقىقان بۇ سۆزلەر ئۆز پەرزەنتلىرىنىڭ غەلبە قىلىشىغا تىلەكداش ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايتتى.

ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى ئىزۇۋوشقا ئولتۇرۇپ بېتىپ كەلدى. ئۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە بىرنەچچە خادىملارمۇ ئارغماق ئاتلىرىغا مىنىشىپ كەلگەنىدى. ئۇلار مەيداننىڭ بىر تەرىپىدىن ئورۇن ئالدى. ئۇزۇن ئۆتمەيلا مۇسابقە رەسمىي باشلاندى.

مۇسابقە باشتىلا جىددىي تۇس ئالدى. چەت ئەل كوماندىسى ئۆزلىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى، ھەرخىل فىگۇرا ماھارەتلىرىنى ئىشقا سېلىپ، گويا كۆزنى قاماشتۇرۇۋۈەتكۈدەك كىرىشىپ كەتتى. قەشقەر كوماندىسىمۇ بوش كەلمىدى. رەقىبىگە قەيسەرلىك بىلەن تاقابىل تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ھەيۋىسىنى پەيدىنپەي سۇندۇرۇشقا باشلىدى.

— ئابلىمىتخان ئۆزى ۋىجىك بولغان بىلەن توپ ئوينىتىشقا بەك ئۇستىكەن، پەرەڭلەرنى پىرە ئوينىتىۋەتتى!

— ماموتنىڭ توپ تېپىشىگە قاراڭلار، ھاۋانىڭ قەرىگە چىقىرىۋەتتى!

— بېكتە تۇرۇۋاتقان ئەنۋەرغۇ يارايدۇ!

ئادەتتىكى ئاممىنىڭ بەرگەن ھەرخىل باھالىرى قەشقەر كومانداسىغا كۈچلۈك مەدەت بولاتتى.

مۇسابىقە بېرىم سائەت بولا-بولمايلا قەشقەر كومانداسى بىر توپ ئۇتتى. خەلق ئاممىسىدىن "ياشاپ كەت" دەپ گۈرۈلدىگەن ئالقىش ساداسى كۆتۈرۈلدى. بۇ سادا قەشقەر كومانداسىغا يېتەرلىك مەدەت بېغىشلىغانىدى.

چەت ئەل كومانداسى بىر مەزگىل ئالاقزادە بولۇپ، قۇيرۇقىنى تۇتالمىغان مۇشۇكتەك پىرقىراپ قالدى. ئۇلارنىڭ ئاچچىقى كەلگەنىدى. نومۇس كۈچىدىن يېرىلىپ كېتەي دەيتتى. بىر-ئىككى قېتىم توختاپ مەسلىھەت قىلىشتى. ھەرخىل يېڭى تاكتىكىلارنى قوللىنىپ يوچۇقلاردىن پايدىلىنىپ بىر توپ كىرگۈزدى. نەتىجە تەڭلەشتى.

مۇسابىقە جەددىي باسقۇچقا كىردى. ئىككى تەرەپ پۈتۈن ماھارەتلىرىنى ئىشقا سېلىپ كۈرەش قىلماقتا ئىدى. چەت ئەل كومانداسىدىكىلەر چىدىماسلىق قىلىپ، قەشقەر كومانداسىنىڭ ئەڭ ياخشى توپچىلىرىنى قەستلەپ، زىيانكەشلىك قىلىشقا ئۇرۇندى. ئۇلار ئوچۇقتىن-ئوچۇق پۈتبول ماھىرلىرىنىڭ ئەجەللىك يەرلىرىگە تېپىۋېتىش، ئۆزىنى ئۇرۇپ يىقىتىۋېتىش ۋە باشقا تەرتىپسىزلىكلەرنى قىلدى. تۇرسۇن ئەپەندى بۇ تەرتىپسىزلىكلەرنى تۇزىتىش توغرىسىدا قارشى تەرەپ كومانداسىغا پىكىر قىلغاندىن تاشقىرى، ئۆز كومانداسىدىكى ئەزالارغا ھوشيار بولۇش توغرىسىدا ئاگاھلاندۇردى.

ئىنگلىز كومانداسى بىر توپنى ھەيدەپ كېلىپ، بىر تېپىش بىلەن بىكقا كىرگۈزۈۋەتمەكچى بولغاندا، قەشقەر كومانداسىنىڭ بېك (ۋارتا) ساقلىغۇچىسى توپنى ماھارەت بىلەن تۇتۇۋالدى. بۇ چاغدا ئىنگلىز كومانداسىدىكىلەر ئۆزىنى ئۇرۇپ توپنى بېك ساقلىغۇچى بىلەن قوشۇپ بىكقا كىرگۈزۈۋېتىشكە ئۇرۇندى. بۇ ئەھۋالدا بېك ساقلىغۇچى توپنى قۇچاقلاپ يەرگە دۈم يېتىۋالدى. قارشى تەرەپنىڭ ئادەملىرى ئۇنىڭ كۆكرىكىدىكى توپنى تېپىپ ئاجرىتىۋېلىشقا ئۇرۇنۇپ كۈچەپ تېپىشكە

باشلىدى. ئۇلارنىڭ قاتتىق ئۆتۈكلىرى توپقىمۇ، ئادەمنىڭ باش كۆزلىرىگىمۇ تېگەتتى. بۇ قائىدىسىزلىق ھەربىرىدە چىدىماسلىقنىڭ ئالامىتى ئىدى. تاماشىبىنلار ئىچىدىن بىردىنلا چۇقان كۆتۈرۈلدى. تەرەپ-تەرەپتىن ئۇلارنى ئەيىبلىگەن ئاۋازلار، نارازىلىقلار ئاڭلىنىشقا باشلىدى. بۇ ئەھۋالدا ئۇلار بۇ زوراۋانلىق ھەرىكىتىنى توختىتىشقا مەجبۇر بولغانىدى.

لېكىن شۇنىڭدىن كېيىنكى ئېلىشىش تېخىمۇ كەسكىن بولدى. چەت ئەل كوماندىسىدىكىلەر قەست قىلىش ئىشلىرىنى بىردەممۇ توختاتقىنى يوق. قەشقەر كوماندىسىدىكىلەر ھەر قەدەم ھەربىر ھەرىكەتتە چېۋەرلىك قىلىپ قەست قىلغانلارنى پەس قىلدى. خەلق ئاممىسى ئۇلارنىڭ مۇنداق چېۋەرلىكلىرىنى "باربكاللا" توۋلاپ مەدھىيىلەپ تۇردى. مۇنداق قىزغىن كەيپىيات ئىچىدە قەشقەر كوماندىسى يەنە بىر توپ كىرگۈزۈپ، بىرگە قارشى ئىككى نەتىجە بىلەن تولۇق غەلبە قازاندى.

سوۋېت كوماندىسى بىلەن بولغان ئېلىشىشتا قەشقەر كوماندىسى نۆلگە قارشى يەتتە نەتىجە بىلەن غەلبە قىلدى.

تۇنجى قېتىملىق پۈتبول مۇسابىقىسى ئەنە شۇنداق غەلىبىلىك تاماملانغانىدى...!

1985-يىل.

بەش تال ئوق

شىنجاڭ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى جۇڭگو دېموكراتىك ئىنقىلابىنىڭ بىر قىسمى.

— ماۋزېدۇڭ

I

خوجىلىق بۆلۈمىنىڭ باشقا ئۆيلەردىن چوڭ ۋە چوڭقۇرراق ياسالغان زېمىلانكا (گەمە) ئىسكىلاتىدىن خۇشال چىققان پولات قولتۇقىدىكى كۆڭلەك-تامبال، لۆڭگە، پايتىمىلىق ماتا، ئۆتۈك، سوپۇن، سەرەڭگىلىرى بىلەن تاماكا قەغەزلىرىنى (بۇگۇن يازلىق كىيىم-كېچەك بىلەن بىللە ئايلىق نورمىمۇ بېرىلگەنىدى) ئىسكىلات ئالدىدا تۇرغان يۈك ھارۋىسىنىڭ شوتىسىغا قويدى. ئۇ، بويۇمغا خوپ كەلمىسە يەڭگۈشلۈۋالمەن دېگەن ئوي بىلەن، گىمناستورکىنى شۇ يەردىلا كىيىپ كۆرمەكچى بولدى.

ماش رەڭ دىگنال تىرىكىدىن تىكىلگەن بۇ گىمناستورکا خۇددى قۇيۇپ قويغاندەك خوپ كەلگىنىگە خۇش بولغان پولاتنىڭ ئۇنى تىككەن ئۇستىغا

ئاپىرىن ئېيتقۇسى كەلدى. ئەمما يەڭلىرى سەل-پەل ئۇرۇندەك سېزىلىپ، يېڭى قىسقىراقتا تېگىشۇالايمىكىن دېۋىدى، ئىسكىلات دېرىزىسى تۆۋىدە ئولتۇرۇپ ئۆتۈك كېيىۋاتقان رەجەپ بۆلەكچە مەسلىھەت بەردى:

— سەل ئۇزۇنراق بولغىنى ياخشى، يۇيغاندا كىرىشىپ كېتىدۇ...

پولات گىمناستورکىنىڭ ئۇيان-بۇيانلىرىنى تۇتۇپ كۆرگىنىدىن كېيىن تۆش يانچۇقىغا قول سېلىۋىدى، بىرنېمە ئۇرۇندى. قارىغۇدەك بولسا، تۇمارچە قاتلانغان كىچىككىنە قەغەز ئىكەن. ئۇ ئالدىراپ ئاچتى. قەغەزنىڭ يۇقىرى تەرىپىگە قوش يۇرەك سۇرىتى، چۆرىسىگە غۇنچىلاۋاتقان قىزىل گۈل سىزىلىپ، تېگىگە سۆسۈن رەڭ بىلەن چىرايلىق خەت يېزىلىپتۇ. خەت قىسقا، ئېنىق يېزىلغان بولۇپ، ھەربىر سۆزى خۇددى مەرۋايىتتەك تىزىلغاندى. ئەمما پولات چالا ساۋات بولغىنى ئۈچۈن خەتنى تۇرۇك ئوقۇيالمىدى. بۇ چاغدا ھارۇنىڭ شوتىسىدا ئولتۇرۇپ ئۆتۈكنى سېلىۋاتقان رەجەپ خەتكە بوينىنى سوزۇپ قاراپ، سۇرەتلەرنى كۆرۈش بىلەن زوقلىنىپ ئالدى-دە، تېز-تېز ئوقۇشقا باشلىدى.

"مەن تىككەن مۇشۇ كىيىم مىللىي ئارمىيىنىڭ قانداقلىكى جەڭگىۋارىغا نىسپ بولسا مەن شۇنىڭكى، مۇشۇ كىيىمنى كىيگەن ئەي مەردانە يىگىت، مېنىڭ ناممىدىن بەش تال ئوق بىلەن بەش دۇشمەننى يەر يۈتقۇزۇپ، غەلىبە بىلەن كەلسىڭىز، مېنى تېپىۋېلىڭ، مەن سىزنىڭ، مۇھەببىتىڭىز ‹ش›."

پولات تەقەززالىق بىلەن قول سۇنۇۋىدى، رەجەپ يەنە بىر ئوقۇۋېلىش غەرىزدە بەرمەسكە ئۇرۇندى. پولات شاپىلا قىلىپ تارتىۋالغاندا رەجەپنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتتى، پولات سەل نېرى بېرىپ ئوقۇشقا باشلىۋىدى، رەجەپنىڭ ئىچى پۇشتى. ئۇ ئۆتۈكنىڭ قونچىغا دەسسىگەن پېتى يېقىنلىۋىدى، پولات نېرىراق داجىدى. رەجەپمۇ ئۇنىمغانغا قويمىدى.

— ئەكىلە، ئوقۇيالمغان نېمەڭگە تىلىڭنى چاينىاپ، جېنىڭنى

قينماي، مەن بىر ئوقۇپ باقاي...

بۇ كىچككىنە خەتنىڭ خەۋىرى بىردەمنىڭ ئارىلىقىدا بۆلۈملەردىن ئۆتۈپ، ھەتتا پۈتۈن قىسىم تەركىبىگە دېگۈدەك تارقىلىپ كەتتى. كۆرگەنلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەكلا خەت ئاپتورى "ش" ھەققىدە پىكىر يۈرگۈزمەي قالمايتتى. شاراپەت، شاپائەت، شاھادەت، شەرىپە، شەپقە، شەمسىيە، شەرۋانەم، شەمشىنۇر، شەمشەمەر ۋەھاكازالار دەپ، ئالەمدىكى ئايال زاتنىڭ "ش" ھەرپى بىلەن باشلىنىدىغان ئىسىملىرىنى خۇددى ئىستىرويغا (سەپكە) تىزىلغان ئەسكەرلەردەك قاتار تىزىپ كۆرۈشەتتى.

— ۋاي-ۋۇي، بۇ پولاتنى قىز بىلەن كۆمۈپلا ئەتتىڭلارغۇ؟... قايسى بىرىنى ئېلىپ بولارسەن پولات؟ — دېدى رەجەپ كۈلۈپ، — بولمىسا بىرەرسىنى ماڭا بېرىۋېتەرسەن-ھە؟ — جەڭچىلەر پاراق-پاراق كۈلۈشەتتى.

— پولاتجان، قېنى ئۇ خەتنى مەنمۇ كۆرۈپ باقمايمەنمۇ؟ — دېدى توپ قاتارىغا يېڭىلا كەلگەن كومانىدىرنىڭ كانۇۋىيى مەرۋۇپ.

— ياق كۆرۈشكە رۇخسەت يوق، — دېدى پولات كۈلۈپ.

— ھە، مانا پولاتجان ھېلىتىنلا چوكىنىنى كۈنلەۋاتىدۇ، — دېدى جەڭچىلەردىن بىرسى.

خەت قولدىن-قولغا ئۆتۈۋېرگەنلىكتىن سۈتتەك قەغەز كىرلىشىشكە باشلىغاچ، پولاتنىڭ ئەمدى ئۇنى كۆرسەتكۈسى كەلمەيتتى. بۇ چاغدا ئۇنىڭغا ھەرقايسىسى ھەرنېمىلەرنى دەپ چاقچاق قىلماقتا ئىدى.

بەزىلەر: پولات بەختىڭ بار ئىكەن دېسە، يەنە بەزىلىرى: قانداقراق قىزدۇ-ھە! — دېيىشەتتى. بەزى شاڭخوچىلار: كىم بىلىدۇ، قىزمۇ ياكى ئاغزىدا چىشى يوق بىر موماي قىزىقچىلىق قىلىپ يازدىمۇ؟ دېسە، يەنە بەزىلىرى: چىشى بولمىسا، پولات ياش بولغاندىن كېيىن نان چاينىپ بېرىپ باقمامدۇ؟... دەيتتى. بۇ چاغدا پولاتمۇ: چىداش، خەتنىڭ ماڭا تېگىپ قالغىنىغا ھەرقايسىڭنىڭ ئىچى ئاداۋاتامدۇ؟ دەپ مەغرۇرانە كۈلەتتى. ھەممە چاقچاقچىلارمۇ ئۆز يولىدا ئۆتۈۋېرگەندى، ئەمما مەتروزىنىڭ "كاشكى سەندە

شۇ خەتنى يازغان قىز كۈتكەندەك خىسلەت بولسچۇ" دېگىنى پولاتنىڭ جان-جېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى.

ـــ ھــە، مــەندە ئۇنداق خىسلەت بولماي باشقىلاردىن بىر يېرىم كەممىكەن؟ ـــ دېدى پولات غەزەپلىك قىياپەتتە.

ـــ ياق، ھېچ يېرىڭغۇ ھېچكىمدىن كەم ئەمەس، ئەمما خەت يازغان قىز: قەھرىمان جەڭچى، غالــب، باتۇر دېگــەنــدەك گەپلــەرنــى يېزىپتۇ ئەمەسمۇ؟...

ـــ مەن قەھرىمان بولالمامدىكەنمەن؟

ـــ ســەن ئــاشپەز تۇرساڭ قانداقمۇ قەھرىمان بولارسەن؟ پولات ئۇدۇق-بۇدۇق قىلىپ قالدى، ئەمدى رەجەپ گەپكە ئارىلاشتى.

ـــ بىزنىڭ پولاتنى ئۇق ئاتالمايدۇ دەۋاتامسىلەر؟ جەڭ بولغاندا بەش تال ئوقنى چۆمۈچكە سالىدۇ-دە، سېپىنى ئىستوۋۇل قىلىپ، قازان ئاكوپقا كىرىۋېلىپ، تۆۋاقنى چىڭ ئېتىپ قويۇپ گۈمشىتىپ ئېتىۋەرمەمدۇ؟...

رەجــەپنىڭ سۆزىگە ھەممىسى تېلىققۇدەك كۈلۈشتى. ئەمما پولات قۇلاقلىرىغچە قىزارماقتا ئىدى. رەجەپ بىلەن پولاتنىڭ بەك كۆڭلى يېقىن بولسىمۇ، بۇ دۆرەم دىلى رەنجىدى. ئۇ تازا بىر ھومىيىپ، بىرنېمە دېمەكچى بــولــۇۋاتــاتــتــى، شۇ ئەسنادا مەشغۇلاتقا سىگنال چېلىنىپ، جەڭچىلەر كۈلۈشكەنلىرىچە ئىستىرويغا مېڭىشتى.

پــولات ئاشخانىغا خۇددى بوينىدىن باغلىغاندەك كىردى. سەككىز ئايدىن بۇيان "قەدىناس" بولۇپ قالغان قازان بىلەن چۆمۈچ ئۇنىڭغا ئەمدى ئەجەل ئەرۋاھىدەك كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئۇ، ئوچاقتا كۈشۈلداپ يىغلاپ كۆيۈۋاتقان سۆگەتنىڭ ھۆل ئوتۇنىنى تۈزۈۋېدى، كۆزلىرىگە تۈتۈن كىرىپ، قويۇق كىرپىكلىرى ياشقا چۆكۈپ قالدى. ياغلىشىپ كەتكەن يېڭى بىلەن كۆزىنى ئېرىتقان پولات چوڭقۇر خىياڭغا چۆمدى. ئۇ يېتىملىك ۋە مــالايــلىقتا ئۆتكەن كۈنلىرىنى، بىر قېتىم يېزىدىن شەھەرگە كىرگىنىدە گــومــىنداڭنىڭ سېرىق پاچاق بىر چېرىكى ئۇنى توسۇپ، ئۆيىگە سەي

كۆتۈرگۈزۈپ كېتىۋاتقاندا بىر بەسەي پاتقاقتا چۈشۈپ كەتكىنى ئۈچۈن "لوسكۇ" دەپ يۈزلىرىگە تۈكۈرۈپ قاتتىق ئۇرغان، تەپكەنلىرىنى ۋە ئاخىر مىللىي ئازادلىق ئىنقىلاب باشلانغاندا ئاشۇ گومىداڭچىلارنى يوقىتىش ئۈچۈن مىللىي ئارمىيە سېپىگە پىدائىي بولۇپ كىرگىنىنى ئەسلىدى-دە، ئۆزىگە كەلدى.

— مەن ئاشپەز بولۇشقىلا پىدائىي بولمىغانغۇ؟ — دەيتتى ئۆزىچە پىچىرلاپ ۋە بىردىنلا ئىكرامجانغا دادىسى قوزىباي ئاكىنىڭ يازغان سۆزلىرى يادىغا يەتتى.

"ئىكرام، خېتىڭنى ئالدىم. سەن مەندىن ھەرگىز ئەنسىرىمە، مەن ھازىر جەڭچىلەر ئاشپەزلىكىدىن كوماندىرىمىزنىڭ مەخسۇس ئاشپەزلىكىگە يۆتكەلدىم دەپ يېزىپسەن. بۇ سېنىڭ ئۆزۈڭنى: مەن خەتەرسىز خىزمەتتە دېگىنىڭمۇ يا كىچىك مەنسەپ، مەرتىۋەم ئۆرلەۋاتىدۇ دېگىنىڭمۇ؟!!!"

"ئەگەر سەن راستىنلا مېنىڭ بالام بولىدىغان بولساڭ، مۇشۇ خەت تېگىشى بىلەنلا چۆمۈچ ئورنىغا قورال ئال. ئۇلۇغ ناۋايىنىڭ «ئۆلۈمدىن قورقما، ئۆلەرمەن بولۇپ ياشاشتىن قورق» دېگەن قىممەتلىك گېپىنى ھەر دائىم ئوڭ قۇلىقىڭدا بولسۇن! مەن سېنى ئەر دەپ باققان..."

ئۇھ، — دېدى پولات، ھەسرەت بىلەن ئۇلۇغ-كىچىك تىنىپ، — مەتروزىنىڭ دېگىنىمۇ توغرا؛ رەجەپنىڭ دېگىنى ئۇنىڭدىنمۇ توغرا؛ ئابىيا ئويلانمايلا ئۇلارنىڭ گېپىگە خاپا بولۇپتىمەن، مەن بۇ ئاشپەزلىكتىن زادى نېمە تاپىمەن؟...

پولات شۇلارنى دېدى-دە، ئورنىدىن دەس تۇرغىنىچە روتا [1] كوماندىرىنىڭ يېنىغا ماڭدى. ئۇ كىرگەندە كوماندىر كەچكى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئەتىكى قۇچاقلاشما جەڭ مەشقىنىڭ پىلانىنى تۈزۈۋاتاتتى. پولات تاقەدە توختاپ كوماندىرغا چاس بەرگىنىدىن كېيىن:

— يولداش كوماندىر، سىزنىڭ ئالدىڭىزغا توغرىدىن-توغرا كىرگىنىمنى كەچۈرۈڭ، — دەپ تىك تۇردى. كوماندىر ئۇنىڭغا قولىنى چۈشۈرۈش، ئولتۇرۇش ئىجازىتى بەردى ۋە كۆلۈمسىرىدى. چۈنكى ئۇمۇ خەتنىڭ خەۋىرىنى ئۇقۇپ بولغانىدى.

كوماندىر سۆز باشلاپ، تاماقنىڭ سۈپىتى، خوجىلىقنىڭ نەرسە-كېرەكلەر بىلەن قانداق تەمىنلەۋاتقانلىرى قاتارلىقلارنى سۈرۈشتۈرگەندىن كېيىن:

— بۈگۈن كىيىم ئالدىڭلارمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ئالدۇق، — دېدى پولات. ئۇ قىسقا جاۋاب بىلەن باشقا سۆزلەرنى تولۇقلاپلا مەنىنى مەقسەتكە توغرىلىدى.

— توغرا ئېيتىسەن، — دېدى كوماندىر ئاتىلارچە مېھرى بىلەن قاراپ، — تەمىنات خىزمىتى ئىشلىگۈچىلەر كۆپ هاللاردا كىشىلەرگە ياخشى بولالمايدۇ. ئەمما بۇ خىزمەت ئىشلارنىڭ ئەڭ زۆرۈرى. ئاشپەزلىكمۇ ئەڭ مۇھىم. شۇنىڭ ئۈچۈنكى، قۇرۇق تاغار ئۆرە تۇرمايدۇ دېگەن سۆز بار ئەمەسمۇ؟... سېنىڭ تەلىپىڭ ئورۇنلىنىشى مۇمكىن، شەرتى شۇكى، ئوبدانراق ئاشپەز تەيىنلەنگۈچە جەڭچىلەرنىڭ تامىقىنى ئىخلاسىڭ بىلەن ئېتىپ تۇرسەن.

— خوپ يولداش كوماندىر. ئەمما...

— ئەمما تەلىپىم بالدۇرراق ئورۇنلانسا دېمەكچىغۇ سەن؟

---

[1] بەزى ھېكايىلەردە قوللىنىلغان ھەربىي ئاتالغۇلار كېيىنچە خەنزۇچىغا ئۆزگەرتىلگىنىگە قارىماي، زامان ئېتىبارى بىلەن ئەينەن ئېلىندى — تەھرىردىن.

ـــ هەئە، يولداش كوماندىر.

ـــ بولىدۇ، ـــ دېدى كوماندىر كۆلۈپ ئورنىدىن تۇرۇۋاتقان پولاتقا ئولتۇرۇش ئىشارىسى قىلىپ، ـــ هە، ئۆي ياقتىن خەت-پەت بارمۇ؟ ـــ دېگەننى قوشۇپ قويدى ئۇ.

قىزارغان پولات ئۇڭايسىزلانغانلىقىدىن قىمىرلىدى ۋە:

ـــ ياق... ياق، ـــ دەپ هەجايدى.

ـــ بۇگۈن خۇش خەۋەرلىك خەت ئالدى دەيدىغۇ سېنى؟ ـــ پولات مەغرۇرانە كۆلگىنىچە ئىچ يانچۇقىدىن خەتنى ئېلىپ بەردى. كوماندىر كۆلۈپ زوقمەنلىك بىلەن قاراپ چىققاندىن كېيىن:

ـــ مانا كۆردۈڭمۇ؟ خەلقىمىزنىڭ بىزگە ئىشەنچىسى شۇ قەدەر كۈچلۈككى، ئۇلار جەڭگىۋار مىللىي ئارمىيىمىز بىزنى گومندانڭ جاللاتلىرىنىڭ قانلىق زۇلمى، ئېپلاس تاپىنىدىن ئەبەدىي ئازاد قىلىدۇ، دەپ قەتئىي ئۈمىد بىلەن قارايدۇ. بۇ خەت، ـــ كوماندىر قەغەزنى لاپا تۇڭىگىرەك تۇتۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، ـــ مەلۇم قىز تەرىپىدىن يېزىلغان كىچىككىنە ئاددىي بىر خەت بولسىمۇ، ئەمما بۇ ئاددىي خەتتە خەلقىمىزنىڭ ئۆز ئارمىيىسىگە بولغان چوڭقۇر مېهىر-مۇھەببىتى يالقۇنجاپ تۇرۇپتۇ. بۇ سۇرەتلەر نېمىنى كۆرسىتىدۇ؟ بۇ سۇرەتلەر، دۇشمەن تاماماەن يوقىتىلىپ، يۇرتىمىز ئازاد بولسا، خەلقىمىزنىڭ بەخت-سائادىتى قىزىلگۈلدەك غۇنچىلەپ-پورەكلەپ ئېچىلىشقا باشلايدۇ، دېگەن ئۇقۇمنى بېرىدۇ. بۇ بىر جۈپ يۈرەك سۆرىتى شۇنداق مەنىگە ئىگىكى، بىزنىڭ يۈرەكلىرىمىز بىر مەقسەت بىر نىيەتتە تەپسۇن! ئەگەر ئىش شۇنداق بولسلا قالغىنىنى كېيىن ئۆزىمىز بىلىمىز دېمەكچى. بۇ ئاددىي خەت، ئەمما چوڭقۇر مەزمۇن ۋە چوڭ قىممەتكە ئىگە خەت، بۇنى ئوبدان ساقلىغىن.

ـــ خوپ، يولداش كوماندىر!

ـــ بەلكى خەت يازغان قىزنىڭ دېگىنىدىنمۇ ئارتۇقراق بولۇپ بارارسەن. ئەگەر شۇ چاغدا ئۇ قىز سېنى ئاشپەزلىك قىپسەن دەپ ياراتماي

قويسا، ماڭا ئېيتقىن، مەن:

— بۇ غىزاسىنى ۋاقتى-ۋاقتىدا ياخشى پىشۇرۇپ بەرگىنى ئۈچۈن، قەھرىمانلار قەھرىمان بولالىغان دەپ قىزنىڭ ئالدىدا گۈۋاھلىق قىلىمەن، — كومانىدىر كۈلدى.

— رەھىمەت، يولداش كومانىدىر، — دېدى پولات ۋە خۇشال كۈلگىنىچە ئورنىدىن ئىرغىپ تۇردى.

— شۇنداق قىل، ھازىرچە ئىشلەپتۇر.

— خوپ بولىدۇ، — ئۇ ھۆرمەت سالىمى بەدىلىگە بېرىلگەن ئىجازەت بىلەن چىقىپ كەتتى.

II

تاغ قاپتىلىدىكى كىچىككىنە شەھەردە شۇنچە كۆپ ئوق ئېتىلدىكى، بۇ گۈلدۇر-قاراسلارنى ئاڭلىغان كىشىنىڭ كۆڭلىگە دۇشمەننىڭ ئوق-دورا ئىسكىلاتىغا ئوت كەتكەنمىدۇ دېگەن خىيالنىڭ كېلىشمۇ مۇمكىن ئىدى. گومىنداڭچىلار ئاشۇنداق ھەيۋىلىرىگە قارىماي بۇ يەردىنمۇ خۇددى ئۇۋۇسى چۈۋۈلغان چۈمۈلىدەك پىتراپ قېچىشقا باشلىدى.

"گومىنداڭچىلار قېچىشقا، بىزنىڭ جەڭچىلەر ئېتىشقا ئۇستا" دېگەن سۆزنى خەلق بىكار ئېيتمىغان-دە.

بىز توّت ئەترايى، كوچا ۋە دوقمۇشلىرى قاتمۇقات ئاكوپ ھەم پوتەيلەر بىلەن تولغان بۇ شەھەرنى بىر پاساتلىق جىددىي جەڭ بىلەنلا ئىشغال قىلىدۇق. ئەمدىكى ۋەزىپە قاچان دۇشمەننى قوغلاش ۋە شەرتسىز قورالسىزلاندۇرۇش ئىدى. لېكىن بۇ چاغدا بۆلەكچە ئەھۋال تۇغۇلۇپ قالدى.

بىز يېڭىلا ئالغان ئىداردىكى تېلېفون تىلغا كىرىپ، ئۇشتۇمتۇتلا جىددىي سۆزلەشكە باشلىدى. شەھەرگە بىرىنچى بولۇپ كىرگەن روتا كومانىدىرىنىڭ مۇئاۋىنى رامزان ئىسمىلىك خۇيزۇ يىگىت دەرھال تۇرۇپكىنى

ئالدى-دە، كىم بىلەندۇ خەنزۇچە سۆزلەشتى. مەلۇم بولدىكى، بىزنىڭ بۇ شەھەرنى ئىشغال قىلغىنىمىزدىن نېرىقى شەھەردىكى گومىنداڭچىلار تېخىچە خەۋەرسىز ئىكەن. رامزان تېلېفوندا ئۆزىنى "گومىنداڭ ئوفىتسېرى" قىلىپ سۆزلىشىپ، جىددىي ياردەم كېرەكلىكىنى ئېيتقان. ئۇ تەرەپتىن تولۇق قوراللانغان بىر يۈز ئەللىك كىشى ئالتە ماشىنىدا "ياردەم ئۈچۈن يولغا چىققان" خەۋەرنى ۋە شەھەرنى ئوغرىلارغا (گومىنداڭچىلار ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابچىلىرىنى ئوغرىلار دەيتتى) بېرىپ قويماسلىق "بۇيرۇقى"نى ئالغان.

بىر قىسىم جەڭگىۋارلار ئۇ "چاقىرىلمىغان مېھمانلار"نى كۈتۈۋېلىش ۋە ئۇلار ئېلىپ كېلىۋاتقان "ئالتە ماشىنا يارەدەم"لەرنى تاپشۇرۇۋېلىش ئۈچۈن كەتتى. ئۇلار تاشيولنىڭ ئىككى قاسىنقىنى بويلاپ، گاھ يۈگۈرۈپ، گاھ ئۆملەپ ئۇچقاندەك باراتتى.

ئەنە ئىستىرويغا چىققىنىدىن بۇيان چوڭ-كىچىك بىرنەچچە جەڭگە قاتناشقان پولاتمۇ سەپنىڭ ئالدىدا لاچىندەك بارماقتا. ئۇنىڭ ئەپچىل كارابىن ھىلتىقى قامىتىگە بەك مۇناسىپ كەلگەن. بېلىدە بولسا، ئاشۇ نامەلۇم ئادرېسنىن كەلگەن خەتتىكى قوش يۇرەكتەك بىر جۈپ گىرانات يالتىرايتتى.

پولات يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ مەيدىسىنى پات-پاتلا تۇتۇپ قويىاتتى. چۈنكى ئۇ ئىستىرويغا چىققان كۈنىسلا، ئاشۇ خەتتە تەۋسىيە قىلىنغان بەش تال ئوقنى شۇ خەت سېلىنغان تۆش يانچۇقىغا سېلىپ قويغانىدى. "بەلكى بۇ ئوقلار بۈگۈن ئۆز خېرىدارلىرىغا بىر-بىرلەپ يەتكۈزۈلەر" دەپ ئويلايتتى ئۇ.

ئالتۇن يۇلتۇزلۇق بايراقنى لەپىلدىتىپ مەيدانغا كىرىپ كەلگەن ئالتە ماشىنىنىڭ ئالدىنقىسىدا پولات غەلبە مارشىغا باشلامچىلىق قىلىپ كېلىمەكتە. ئۇنىڭ جاراڭلىق ئاۋازى شۇنچە ئاۋازلار ئىچىدە ئالاھىدە ئاڭلىنىاتتى. غالىبلار قەلبىدىن ياڭرىغان جەڭگىۋار مارش ساداسى تاغۇ-تاشنى تىترىتىپ، يەر-زېمىننى زىلزىلىگە كەلتۈرمەكتە؛ ماشىنىلارنىڭ ئارقىسىدا بولسا، چىرايلىرى مۇردىدەك سارغايغان، ئۆزلىرى ئەسكى ئۆتۈكنىڭ

قونچەدەك سالپايغان گومندائچىلار نەيزىلىك ملتىقلار ئارىسىدا دۇگدىيىشىپ، خۇددى پادىدىن يانغان مالدەك پەلىپەتىش توپۇرلىشىپ كەلمەكتە؛ ئىشىك-دېرىزە ۋە بەزى ئۆگزىلەرگە چىققان خالايىقلار بۇ كارامەتلەرنى ياڭراق ئالقىش، قىزغىن كۈلكىلەر بىلەن كۆرمەكتە ئىدى.

ماشىنىلاردىن چۈشۈرۈلۈۋاتقان ۋە بەزىلىرىگە قان يۇققان قوراللار قاتارىدا گومندائچى بەش مەجرۇھمۇ چۈشۈرۈلگەنىدى. ئۇلارنىڭ قايسىسىدۇ ئەيىبۇلسا، قايسىبىرى سەت ھۇۋلايىتتى. ھوڭگۇل چىش، خاڭگا باش بىرسى بولسا، خۇددى ئېشەك گۈڭرىغاندەك پاناق بۇرنىنى ئەجەب بىر تۇرلۇك خىتىلدىتىپ، ئېغىر-ئېغىر نەپەس ئېلىپ سەت ئىنجىقلايىتتى. بىزنىڭ شەپقەت ھەمشىرە (سېستىرا) لىرىمىز بولسا، ئۇلارنىڭ يارىلىرىنى تېڭىشقا تەييارلىنىۋاتاتتى.

پولات توپ ئارىسىدىن ئىلدام چىقىپ، كوماندىرنىڭ ئالدىغا ئۇدۇل كەلدى-دە، تاقتىدە توختاپ چاس بەردى ۋە سۆزگە ئىجازەت سورىدى.

— ھە، رۇخسەت، — دېدى كوماندىر.

— يولداش كوماندىر، ماڭا رۇخسەت ئېتىلسە، ئاشۇ (ئۇ، مەجرۇھلارغا بىگىز قولىنى قاداپ تۇرۇپ سۆزلەيتتى) بەش ئەبلەخنى مۇشۇ بەش تال ئوق بىلەنلا جايلىۋەتسەم.

كوماندىر پولاتنىڭ سۆزىنى بۆلۈپلا قەتئىي رەت قىلدى:

— ياق بولمايدۇ، قەتئىي بولمايدۇ. بىز ئەسىرلەرگە ئىنسانىي مۇئامىلە قىلىمىز. بۇ، مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابىنىڭ بۇيرۇقى. بۇيرۇق بىز ئۈچۈن قانۇن. سەن ئۇ بەش تال ئوق بىلەن تەييار بۇ بەش ئۆلەرمەننى جۆندەپلا باتۇر بولماقچىمۇ؟ بۇ، ئۆلگەن يولۇاسنى ئېتىپ ئۆزىنى باتۇر سانىغانلىق بولمامدۇ؟ مۇنداق تەييارغا ھەييار، ھازىرغا نازىر بولۇش...

— قا... قايتىشقا رۇخسەت قىلىڭ! — پولات پوكاندەك ئېسىلىپ، چوغدەك قىزارغاندى. ئۇ، قايتىش ئىجازىتى بېرىلىشىنى كۈتمەي ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپلا نېرىراقتا پىخىلداپ كۈلۈۋاتقان قاتارىغا كىرىپ كەتتى.

Ⅲ

"شـــخـــو قولدىن كەتسە، شىنجاڭ قولدىن كېتىدۇ" دېگەن بۇ "مۇبارەك سۆز" گومىنداڭچىلارنىڭ ئاداققى مۇقەددەس ئىبارىسى ئىدى. بىزنىڭ جەڭگىۋار قىسىملىرىمىز دۈشمەننىڭ ئەنە شۇ ئىشەنگەن تېغى — "تەڭداشسىز" مۇستەھكەم ئىستېھكام شەھىرى شىخوغا يېقىنلاشماقتا ئىدى.

قـــىـــســـمـــلـــرىمىز شىخودىن ئېقىپ كېلىدىغان قاراسۇ بويىدىكى كىچىككىنە مەھەللىگە ئورۇنلاشتى. بۇ مەھەللە شەھەردىن تەخمىنەن يىگىرمە بەش-ئوتتۇز كىلومېتىر شىمالدىكى بىر چوڭقۇرغا جايلاشقان بولۇپ، بۇ يەردە خېلى ھەشەمەتلىك بىر تۈگمەن ۋە بىرقانچە ئونلىغان ئۆيلۈك خۇيزۇ ئائىلىلىرى بار ئىدى. بىز كېلىشتىن ئىلگىرى گومىنداڭچىلار بۇ يەردىكى كـــشىلەرنى مەجبۇرىي كۆچۈرۈپ، ئۆي-ئىمارەتلىرىنى تامامەن دېگۈدەك كۆيدۈرۈۋەتكەن ئىكەن. بۇ ۋەقەلەرگە گۇۋاھ بولاي دېگەندەك پەقەت بىر خۇيزۇ مومايلا كېتەلمەي قالغانىكەن. ئۇ تېخى پاكار، چاڭزىسى كونا ناچار ئـــۆيـــدە مۈكچىيىپ ياتاتتى. بىزنى كۆرگەن موماي كىرلىشىپ كەتكەن تەكىيەدىن بېشىنى ئاران كۆتۈرۈپ، قورايدەك قوللىرىنى يەرگە تىرەپ تۇرۇپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— مـــەن يـــەيـــدىغىنىمنى يەپ، كىيىدىغىنىمنى كىيىپ بولغان، ئـــۆلتۈرۈۋېتىمەن دېسەڭلار ئۆز ئىختىيارىڭلار... — مومانىڭ كۆزلىرىدە ئاللىقانداق تەشۋىش ئالامەتلىرى يالتىرايتتى. بىز ئۇنىڭ سۆزلىرىگە ھەيران بولدۇق. ھارام نىيەت گومىنداڭچىلار بۇ يەردىمۇ بىز توغرىلىق تۈرلۈك تەتۈر تەشۋىقاتلارنى تارقىتىپ، تىنچ ئاھالىنى تەشۋىشكە سالغانىكەن. ئەھۋالنى ئۇققىنىمىزدىن كېيىن بەزى نەرسىلەرنى بېرىۋىدۇق، موماي ئانچە-مۇنچە ئاغزىغا سالغان بولسىمۇ، لېكىن بىردىنلا خېلى ئوبدانلىشىپ، تېتىكلىشىپ قالدى. ئۇنىڭ تارىقاي كىرپىكىدە مېھىر مونچاقلىرى پارقىراشقا، سولاشقان يۈزلىرىدە بولسا، ھايات نۇرى چاقناشقا باشلىدى. مومانىڭ ئېيتىشىچە،

گومىنداڭچىلار تۇگمەننى ئۆرتىۋەتمەكچى بولغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلگۇرەلمەي قاچقانكەن. ئۇ بىزنىڭ قىسىم شتابىمىز، ئۇنىڭ نېرىسىدىكى سۆلەتلىك سۈۋادان تېرەك بولسا، چارلاش پونكتىمىز بولدى. ئۇنىڭدىن ياكى نېرىراقتىكى ئېگىز دۆڭدىن دۈربۈن بىلەن قارىغاندا شخونىڭ پۈتۈن مەنزىرىسى دېگۈدەك كۆرۈنەتتى.

شىخو شەھرى پەسكە جايلاشقان بولۇپ، پەقەت ئۈرۈمچىدىن بازاردىكى تاشيول تەرەپلەردە تېرىلغۇ ئېتىزلىرى بىلەن دەرەخزارلىقلارغا تۇتىشاتتى. قالغان تەرەپلىرى پۈتۈنلەي دېگۈدەك يانتۇ ئېگىزلىك بولۇپ، خۇددى مەخسۇس ئەسۋاب بىلەن سىيرىلدۇرۇپ ياسىغاندەك يانپاش تۈزلەڭ ئىدى. بۇ شەھەر ئەتراپىنى قاپلىغان سان-ساناقسىز ۋە ھەر ياڭزا پوتەيلەر بولسا، بەزى قەدىمىي شەھەرلەر خارابىسىنى ياكى مازارلاردىكى نۇرغۇن قەبرە ۋە گۈمبەزلەرنى ئەسكە چۈشۈرەتتى. ئاشۇنداق تولا پوتەيلەر "ئۇرمانلىقى" بولمىغاندا، قايسى تەرەپتىكى دۆڭدىن بولمىسۇن بىرەر توپنى دوملىتۇەتسە، ھېچ يەردە توختىماي شەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىغىچە يۇملاپ باردىغاندەك تۇيۇلاتتى. بۇ شەھەر ئىستراتېگىيە جەھەتتە ناھايىتى ئەھمىيەتلىك بولغاچقا، گومىنداڭچىلارنىڭ مىللىي ئازادلىق ئارمىيىسىگە قارشى تەييارلىغان ئاساسىي كۈچ-قۇۋۋىتى، تاپقان-تەرگەن دەسمايىسىنى مۇشۇ يەردە جۇغلىغان دېيىشكە بولاتتى. شۇڭا ئۇلار "بۇ مۇقەددەس قورغان"غا قاتتىق ئىشەنگەنلىكىدىن "شخو قولدىن كەتسە، شىنجاڭ قولدىن كېتىدۇ" دەپ، پاختىۋەن پونى ئېتىشقا قارامىلىق قىلغانىدى.

دېمىسىمۇ بۇ شەھەرگە كۈندۈزى ھۇجۇم قىلىش ئانچە ئوڭاي ۋە ئەرزان چۈشمەيتتى، بەلكى مۇمكىنمۇ ئەمەس ئىدى. شۇڭا تۈن قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىش ئەقلىغا مۇۋاپىق ئىدى.

قوماندانلىق شتابى تۈن سائەت ئون ئىككىدە قىسمىلارغا جەڭگىۋار بۈيرۇق بەردى: بۇگۈن تاڭ بىلەن تەڭ شخونىڭ تەقدىرى چوقۇم، ئۈزۈل-كېسىل ۋە قەتئىي بىر تەرەپ قىلىنسۇن.

قاپقاراڭغۇ تۇن. دۇشمەننىڭ مەلۇم ئىستىھكامىنى بۇزۇش بۇيرۇقىنى ئالغان ئىزۇۋت جەڭچىلىرىنىڭ يۇرۇش ۋاقتى يېقىنلىشىپ، ئاخىرقى مىنۇتلارنى كەچۈرمەكتە ئىدى.

ھۇجۇم ئالدىدىكى ئەھۋالنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى پەقەت جەڭچى بولغان كىشىلا تولۇق چۈشىنىشى مۇمكىن. ھايات بۇ چاغدا كىشىگە شۇقەدەر شېرىن تۇيغۇلارنى بېغىشلايدۇكى، بۇنىڭ ھارارىتى تۇپەيلىدىن يۈرىكىڭىڭ شۇرىدا ئېرىپ كەتمىگىنىگە ئۆزۈڭدە ھەيرانلىق ھېس قىلىسەن. بۇ پەيتتە سېنىڭ كۆز ئالدىڭغا ئەزىز ئاتا-ئاناڭ، يارۇ-بۇرادەر، ئەل-ئاغىنىلىرىڭ، گۈزەل ئامرىقىڭ، ئۆسكەن يۇرتۇڭ، ــ ھەممە-ھەممىسى بىر-بىرلەپ كېلىشكە، كۆڭۈل كۆزۈڭدىن خۇددى كىنو لېنتىسىدەك ئۆتۈشكە باشلايدۇ. سەن ئۇلارنى ھەربىر ئويلىغىنىڭدا، ئۇلارنىڭ ئارزۇ-ئۈمىدلىرى، ئوتلۇق تىلەكلىرى ساڭا كۈچ ۋە دەرمان بېغىشلاپ، ئالدىڭدا پارلاق تاڭ ئېتىۋاتقاندەك يورۇقلۇق سېزىسەن ۋە ئۆز ئىختىيارىڭدىن غالىب بىر كۈچلۈك ساراسىم قۇچىقىدا تېپىرلايسەن.

راست ئەمەسمۇ؟! "ھۇجۇم" بۇ ئوتتۇز ئوغۇلنىڭ مەشرەپى ئەمەس-تە، ئۇ ھايات-ماماتچىلىشى. سەن ئاشۇ كىشىلىرىڭنى قايتىپ كۆرەلەمسەن، يوقمۇ؟ بۇ ساڭا قاراڭغۇ. ھۇجۇم سائىتىدە جەڭچىنىڭ كۆڭۈل كۆزى ئەينىكىدە ئەكس ئېتىدىغان كىنو كارتىنىلىرى ئەنە شۇنداق بولىدۇ. لېكىن بۇ ئوتلۇق ۋە شىددەتلىك ھالەتلەر ھەققىي جەڭچى قەلبىنىڭ قايناق ھارارىتىنى تېخىمۇ ئاشۇرىدۇ، چۈنكى ئانا يۇرت مېھرىنىڭ كۈچلۈك مۇھەببىتى ــ جەڭچى روھىنىڭ سۈنماس ۋە تالماس قانىتى. جەڭچىنىڭ يۈرىكى ــ مۇھەببەتنىڭ سوۋۇماس ئوتخانىسى. ئەنە شۇ قۇدرەتلىك ئوتخانا ئۈنى قەھرىمانلىق مەيدانىغا تارتىدۇ.

ئەزىمەتلەرنىڭ يۇرۇش ۋاقتى يەتتى. ئۇلار جانجان كوماندىرلىرى ۋە دوستلىرى بىلەن بىر-بىرلەپ خوشلاشتى.

ــ خەيىر-خوش، يولداش كوماندىر، ــ دېدى پولات قەدىردان

كـــوماندىرنىڭ ئالدىدا ھەربىي قائىدىگە خاس چەبدەسلىك بىلەن تىك تۇرۇپ.

ـــ خەير-خوش، سەپىرىگىلارغا ئۇتۇق تىلەيمەن، ـــ دېدى كوماندىر ئۇنىڭغا قولىنى ئۇزىتىپ، ـــ بىر-بىرىگىلارغا مەسئۇل ھەم قەدىردان بولۇڭلار!

ـــ ھەممەيلەن بىلەن كۆرۈشۈپ بولغاندىن كېيىن پولاتقا قاراپ: ـــ بەش تال ئوق يانچۇقتىمۇ؟ ـــ دەپ سوراپ قويدى ئۇ.

ـــ ھەئە. تەييار...

ـــ ھە، تەييار بولسۇن! ئوڭايراق يەردە بولسۇن! بەلكى بۇگۈن ئۇ ئوقلارغا نۆۋەتمۇ كېلىپ قالار.

ئىزۇوت قاراسۇنى بويلاپ ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى. بىز كەلگەندىن تارتىپ كـــۇن-تۈن تىنىم تاپماي ئوق قازىنىنى قاينىتىشقا باشلىغان دۇشمەننىڭ غەزىپى تېخىمۇ يۇقىرى گرادۇسقا ئۆرلەۋاتقىنى ھەر تەرەپتىن مانا مەن دەپ تـــۇراتتى. ملتىق، پىلىموت، گىرانات، راكېتا، ئاپتومات ۋە گۇمبۇرلىگەن زەمبىرەكلەرنىڭ شددەتلىك ئاۋازى تۇننى تىترەتمەكتە ئىدى.

ســـەپنـــىڭ ئالدىدا ئىككى-ئىككىدىن بارغان تۆت جەڭچى بەزىدە ئـــالـــلىقانداق قۇشلارنى دوراپ سايرايتتى ۋە بەزىدە ھاشاراتلارنى دوراپ چـــىـــرىـــلـــدايـــتـــتى. پولات قۇشلارنى دوراشنى، بولۇپمۇ غورۇلاي بىلەن سېغىزخاننى دوراشنى ھەممىدىن ياخشى بىلەتتى. ئۇنىڭ بۇ خۇسۇسىيىتى بۇگۈن تازىمۇ ئەسقاتتى.

ئىزۇوت ئېگىز قاشنىڭ سول تەرىپىدىن قاراسۇغا سىيرىلىپ چۇشكەن نوسمان يانپاش تۆزلەڭ يەرگە كېلىپ قالدى. ئالدىدىكى ئىككى جەڭچى خۇددى بېغىرتاقتەك تېزلىكتە ئۆتۈپ كەتتى. كېيىن يەنە ئىككى جەڭچى ئۆتۈۋاتقاندا دۇشمەن پەقەت شۇ نو ئاغزىغا مۇئەككەللىك ئۇچۇن ياسالغان يوغان پوتەيدىن ئوق ياغدۇرۇشقا باشلىدى. پوتەي تۆشۈكىدىن يورۇتۇلغان پىرژىكتىر ۋە پىلىموت، ئاپتومات ۋە ملتىقلاردىن يامغۇردەك تۆكۈلۈۋاتقان ئوت ئوقلارنىڭ يورۇقى بىلەن ئەمدى بۇ ئىككى قاسنىقى تۇپتۇز نوسمان

كەڭ جىرادىن ئادەم تۇرماق ئاغمىخانىنڭمۇ ئۆتۈشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. قانداقلىكى بولمىسۇن بۇ يەردىن قەتئىي ئۆتمەي بولمايدۇ. چۈنكى بۇيرۇق — قانۇن.

جەڭچىلەر قەتئىي قارارغا كەلدى. بىر-بىردىن يۈگۈرۈپ ھەم ئۆمىلەپ ئۆتۈشمىز، بىرسىمىز تىرىك قالساقمۇ تېز بېرىپ ئاشۇ بەلگىلەنگەن پوتەيدىكى شۇم پلىموتلارنى ھەربىرىتىن چوقۇم توختىتىشىمىز لازىم.

جەڭچىلەر شۇڭقاردەك ئالغا تاشلانماقتا. ئاغمىخان تېزلىكى ۋە چاقماقلىقىدا ئىرغىپ ھەم ئۆمىلەپ ئۆزلىرىنى ئالغا ئاتماقتا؛ ئەمما سەل يامغۇردەك يېغىۋاتقان دۇشمەن ئوقلىرى بارغانسېرى دەھشەتكە ئايلانماقتا ئىدى. تۆت جەڭچى نېرىقى يان باغىردا يەرگە چاپلىشىپ ياتاتتى. قالغانلىرىنىڭمۇ تېز ئۆتۈشى ئەمدى جەڭنىڭ پۈتۈن تەقدىرىگە مۇتتەسىل مۇناسىۋەتلىك مۇھىم مەسىلە ئىدى. چۈنكى ئاشۇ لەنىتى بۇتخانىدىن قاچاۋاتقان پلىموتلارنىڭ كاشىلىسى شىمالىي سەپلەردىكى (قارا دۆڭ تەرەپ) پۈتۈن قىسملارنىڭ ئىلگىرىلىشىگە دېگۈدەك قاتتىق دەخلى يەتكۈزۈۋاتقانلىقى بارغانسېرى روشەن سېزىلمەكتە ئىدى.

ۋاقىت ئۆتۈپ بارماقتا. مانا ئەمدى ئۈپۈڭتا ئارغامچىدەك سوزۇلۇپ بىز تەرەپنىڭ قىزىل راكېتاسىمۇ ئېتىلدى. شۇنىڭ بىلەن ھەر ئىككى تەرەپتىن قاچىنغان ئوق ۋە راكېتالارنىڭ يورۇقىدا، ھېلىقى يەر تېخىمۇ يورۇپ، قىسمەن (ئەھۋال) قېيىنلاشماقتا ئىدى.

"ھە، مانا ھوجۇم راكېتاسى ئېتىلدى، ئەمدى قانداق قىلىپ بولمىسۇن مەنزىلگە تېز يېتىپ، جەڭگىۋار ۋەزىپىنى قەتئىي ئورۇندىش، بۇيرۇقنى ئىجرا، جەڭچىنىڭ قەرزىنى ئادا قىلىشى شەرت".

ئۇچقاندەك ئۆتۈۋاتقان ئوچ جەڭچى يان تۈزلەڭنىڭ ئوتتۇرىسىغا يەتمەستىنلا كەينى-كەينىدىن ئوققا ئۇچتى. ئۇلارنىڭ بىرسى (ئېھتىمال مەتروزى بولسا كېرەك) قاتتىق بىر سىلكىنىدى-دە، جىمىپ قالدى. كېيىن كەينى-كەينىدىن ئۇخچىغان تۆت لاچىنمۇ تولغىنىپ يېقىلغانلىرىچە قايتا

بېشىنى كۆتۈرمىدى. بۇلارنىڭ بىرسى پومكوم ئىزۇۋوت (مۇئاۋىن ئىزۇۋوت كوماندىرى) قۇددۇس ئىدى.

ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟ زادى قانداق قىلىش لازىم؟ ئاشۇ سۇئۇنىڭ ئىچى بىلەن ئۆتمەكتىن بۆلەك چارە يوق ئىدى. كاشكى بۇ كاساپەت سۇ جەڭچىلەر باردىغان تەرەپكە ئاقسىچۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاستى پاتقاق...

ـــ ماۋۇ ئىپلاس پوتەينى ئۇجۇقتۇرۇشقا بەلگىلەنگەنلەر شۇ چاققىچە نەلەردە يۈرىدىكىنا، ـــ دېدى كوم ئىزۇۋوت ئۆتۈكىنى سېلىۋېتىپ، بۇ چاغدا، بۇ قاۋۇل ۋە چەبدەس قازاق ئوغلىنىڭ قاپقارا قوشۇما قاشلىرى تۇرۇلگەنىدى، ـــ بۇلۇڭلار، سۇنىڭ ئىچى بىلەن ئۆتۈشكە، ـــ دېدى ئۇ. ئالدى بىلەن ئۆزى سۇغا سەكرىمەكچى بولۇۋىدى، جەڭچىلەر بىردەكلا:

ـــ ياق، يولداش كوماندىر ئىزۇۋوت، ئاۋۋال بىز كىرەيلى! نېمە بولسا بىز كۆرەيلى! سىز رەھبەرلىك قىلىشىڭىز كېرەك، ـــ دەپ تۇرۇۋالدى. بۇ قىيالار ئاچچىق ئاقۇۋەت ئېلىپ كېلىشىنى كىم بىلسۇن؟! سېزىپ قالغان دۇشمەن ئەمدى بارلىق زەھىرىنى قارا سۇغا قارىتاقانىدى. ئەڭ ئاخىرىدا كوماندىر ئىزۇۋوت مالىك باشلىق تۆت جەڭچىنىڭ ھەممىسى سۇدا ھالاك بولدى.

كوماندىر قوشۇننىڭ بېشى ئەمەسمۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ ئەزىمەت قازاق يىگىتى خۇددى تاغ بۈركۈتىگە ئوخشاش ھېچنېمىدىن قورقمايدىغان قەيسەر، تەدبىرلىك باشچى ئىدى. ئۇ شۆھرەت بولدى. ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟

كوم ئىزۇۋوتلۇقنى كوم ئۇددىيل (بەنجاڭ) رەجەپ، ئۇنىڭ ۋەزىپىسىنى بولسا، پولات ئۈستىگە ئالدى.

تاڭ سۈرۈلۈشكە باشلىدى. جەڭچىلەر جىددىيلەشمەكتە. لېكىن نېرىراقتىكى يەنە بىر پوتەيدىن مۆلدۈرەك يېغىۋاتقان پىلىموت ئوقلىرى قاتتىق كاشىلا قىلىۋاتاتتى. ئۇلار ئەمدى بۇ شۇم پوتەينىڭ

ئۇجۇقتۇرۇلۇشىنى بەك جىلە بولۇپ بىتاقەتلىكتە كۆتمەكتە، پوتەي بولسا، ھامان ھەربىرىنى ئىدى. ئەگ دەھشتى شۇ بولدىكى، قارا دۆگ تەرەپتىن ئىككى تانكىنىك مۇھاپىزىتى ئارقىسىدا بىرەرمىگ دۇشمەن شتىنگ (نەيزە) بىكىتىلگەن مىلتىقلىرىنى بەللەپ "شا... شا..." دەپ ۋارقىرىشىپ سەپ يايغانلىرىچە چىقىپ كەلدى. ئەمدى بىزنىگ جەڭچىلەرگە ھاياتتىن ئۆلۈم مۇقەررەرلىكى سېزىلەتتى. چۈنكى، چېكىنىشنىڭمۇ ھېچ ئىمكانى يوق ئىدى. شۇڭا ئۇلار شۇنداق قارارغا كەلدىكى، ئەگ ئاخىرقى نەپەسكىچە ئېلىشىش، چېلىشىش، ئۆلگەن تەقدىردىمۇ مەردلىك بىلەن ئۆلۈش شەرت...

جەڭچىلەر سۇدىن باشلىرىنى چىقىرىپ غازىنىگ بالىلىرىدەگ ياتاتتى. ئۇلار ئاخىرقى دەم ئۇچۇن بىر تالدىن ئوقنى ئايرىم ئېلىپ قويۇشتى.

پولات "بەش تال ئوق"نى ئالدى. ئۇنىڭدىن بىر تالنى ئايرىپ يەنە شۇ يانچۇققا سېلىپ قويدى.

تانكىلار ئۆمىلەپ يېقىنلىماقتا، جەڭچىلەرنىگ يۇرىكى ئادەتتىكىدىن باشقىچە تېپىشكە، تىت-تىت بولۇشقا، تېپىرلاشقا باشلىدى. ئامال قانچە، كوم ئىزۇوت رۇخسەتسىز ئوق چىقارماسلىققا بۇيرۇق بەرگەن. جەڭچىلەر كوم ئىزۇوت رەجەپكە ئىنتىزار تىكىلمەكتە. تەشنا-تەقەززالىقتا تىڭشىماقتا؛ ئەمما ئۇ ئۇزۇنتۇرا قارىۋاي بولسا، "تىش... تىش..." دەپ، كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ ھېچبىر پەرۋاسىز ياتاتتى.

مانا تانكىلار زەنجىر تاپانلىرىنى شاراقلىتىپ، يان باغىر يولنى بېغىرلاپ كەلمەكتە.

— ئات! — دەپ بىردىنلا بۇيرۇق بەردى رەجەپ ۋە ئۆزىمۇ قولىدىكى تانكا ئاتارىنى دەرھال ئىشقا سالدى. بىر پىلىموتمۇ (يەنە بىرسى ئاشۇ شېھىتلەر بىلەن قالغانىدى) سايراشقا باشلىدى. شۇنچە داۋراگ ۋە ھەيۋە بىلەن كېلىۋاتقان ھېلىقى "شا... شا..."چىلار ھېچبىر ئويلاپ باقمىغان ۋە كۈتمىگەن جايدا بالاغا دۇچ كېلىپ، خۇددى شاختىن تۆكۈلگەن قارا ئۆزمىدەگ دومىلىماقتا ئىدى. ئاڭغىچە دۆڭدىن پەسكە ساڭگىلىغان تانكىنىگ

بـــرسى قىيسىيپ توختۇندى، كەينىدىكى يەنە بىرسى بىرلا پىرقىراپ، خۇددى ئېيىقتەك پاپياسلاپ بەدەر قاچتى. "شا... شا..."چى باتۇرلارمۇ خۇددى ئۇركىگەن ھايۋاندەك مالمان بولۇپ بىر-بىرىنى دەسسەپ قاچماقتا ئىدى. ئاڭغىچە نېرىقى باغنىڭ دوقمۇشىدىكى بايا بىرقانچە يىگىتلەرنىڭ بېشىغا چىققان لەنىتى پوتەيمۇ گۈمبۇرلەپ پارتلىدى. شۇ ئەسنادا بېرىقى پوتەيمۇ يەر بىلەن يەكسان بولدى. بۇ چاغدا تاپىنى شور توپىغا پېتىپ سىڭايان يانقان ھېلىقى تانكىدىن چىققان ئىككى ئالۋاستىمۇ جەھەننەمگە يوللاندى. ئاخىرقى نۆۋەت تانكىدىن چىققان سېرىق پاچاق ئېگىز ئەرۋاھنى پولات شۇنداق كېلىشتۇرۇپ ئاتتىكى، ئۇ ئەبلەخ يىلاندەك تولغانغىنىچە موللاقلاپ چۆكقۇرغا چۈشۈپ كەتتى.

پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن ئەزىمەتلەر ئاشۇلارنىڭ چاڭ-توزانلىرىغا ئارىلىشىپ يۈگۈرۈپ قارا دۆڭ بىلەن شەھەر ئارىلىقىدىكى "شىخو كۆۋرۈكى"گە يېتىۋالدى ۋە ئۇنىڭ ئاستىغا بېكىنىۋالدى. ئەمدى بىرقەدەممۇ ئىلگىرىلەشكە مۇمكىنچىلىك يوق ئىدى. چۈنكى كۆۋرۈكنىڭ شىخو شەھىرى تەرىپىدىكى ئېگىز دۆڭگە جايلاشقان ھەيۋەتلىك بۇتخانا ۋە ئۇنىڭ سۈرلۇك راۋاقلىرىدىن تىنىمسىز تارتىلداۋاتقان پىلىموتلارنىڭ ئەلپازى بەك يامان ئىدى. بـــولۇپمۇ كۆۋرۈكنىڭ سەل يۇقىرىراقىدىكى تۇگمەنگە يېقىن ئىككى سۇ ئـــوتتۇرىسىغا ئورۇنلاشقان يوغان پوتەي پەقەت مۇشۇ كۆۋرۈك تەرەپتىن بولۇنغۇسى ئەھۋالغا مۇئەككەلدەك ھەربىر تۆشۈكلىرىنى يىلاننىڭ كۆزىدەك پارقىرىتىپ توختىماي زەھەر چاچماقتا ئىدى.

تـــاڭ ئـــېـــتـــىپ، ئـــوبدانلا يورۇق چۈشۈپ قالدى. بۇتخانىدىكى پىلىموتلارنىڭ ئۈزلۈكسىز كۈچىيىۋاتقان قارشىلىقى، قىسىلىرىمىزغا قانچىلىك ئېغىر توسقۇن بولۇۋاتقانلىقى بارغانسېرى ئوچۇق-ئاشكارا سېزىلمەكتە ئىدى.

— يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم دېگەن مۇشۇ، — دېيىشتى جەڭچىلەر. ئۇلار يەنە بىر-بىرلەپ يۈگۈرۈپ بىرەر كىشى ساق قالسىمۇ بېرىپ، ئاشۇ شۇم بـــۇتـــنى چوقۇم گۈمران قىلىش قارارىغا كېلىشتى. شۇ جاساردت بىلەن

هەربىر كەتلىنىۋاتقانلىرىدا تۇغمەن تۇۋىدىكى پوتەيمۇ زاۋال تاپتى. لېكىن، "يىلان ئۆلەر چېغىدا بەك چاقىدۇ" دېگەندەك، بۇ ئىپلاس پوتەيمۇ بىرقانچە يىگىتلىرىمىزنىڭ بېشىغا چىققاندىن كېيىن جىمقتى.

پولات بىلەن رەجەپ ھاسراپ-ھۆمۈدەپ ھەمىدىن بالدۇر ئاشۇ دەھشەتلىك بۇتخانا جايلاشقان دۆڭگە ياماشتى. ئەجەبكى، گىراناتنىڭ كاپسۇلى بىرەر قانداق بولدىمۇ، ئۇنىڭ بىلەن ھەپلىشىپ رەجەپ سەل كېچىكتى. پولات بولسا، ئاللىقاچان بۇتخانىنىڭ ئىشىكىگە يېتىپ بولدى. پاپىلاپ رەجەپمۇ يېقىنلاۋاتاتتى، تامغا چىڭ چاپلىشىپ بۇتخانىنى كۆزدىن كەچۈرۈۋاتقان پولات، رەجەپنىڭ ئىلدام كېلىشىگە، شەپسىز كېلىشىگە شەرەت قىلاتتى. كۆردىكى، تۆت تۆشۈك ئاغزىدا تۆت ئەبلەخ يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، تۇرلۇك پوكۇس چىقىرىپ ئىستانكىۋوي پىلىموتنى راسا سايرىتىۋاتاتتى. بولۇپمۇ بۇ تۆتىنىڭ بۇلۇڭ تەرەپتىكى بىرسى بىلىكىنى جەينىكىگىچە تۇرۇۋېلىپ، جان-جەھلى بىلەن ھەربىكەتلىنىۋاتاتتى. مانا ئەمدى شىخونىڭ تەرەپ-تەرىپىدىن ياڭرىغان "ھۇررا..." سادالىرى شۇنچە گۈمبۇرلەۋاتقان ئوق ئاۋازلىرىنى بېسىپ، ئاسمان-زېمىننى زىل تىترىتىشكە، تاغۇ-تاشنى جاراڭلىتىشقا باشلىدى. بۇ يۈكسەك ۋە ئاسمان-يەرلەكنى يېڭرانتقان غالىب سادالار ئەزىمەتلەرنىڭ ئوتلۇق يۈرەكلىرىنى شۇ قەدەر ئوينىتاماقتا ئىدىكى، ئۇلار شۇ تاپتا بۆدۈنىگە ئېتىلغان لاچىندەك شۇڭغۇپ بارغىنىچە ئاۋۇ بۇت قەلەندەرلىرىنى موكلا باسقۇسى كېلەتتى. ئامال قانچە، ئاۋۇ ئىتتەك غىڭشىپ ياتقىنىنى قوشقاندا بۇت ئەرۋاھلىرى بەش بېرىم: ھالبۇكى، ئەزىمەتلەرمىز ئۇلارنى ئوق زايا قىلماي جايلاشقا ئەھدىلەشكەنىدى. ئىككى ئەزىمەت مانا شۇ شىددەتلىك مىنۇتلارنى دەم بۇتخانىغا ئىنتىلىش، دەم ئارقىغا تەلمۇرۇش بىلەن ئۆتكۈزۈۋاتقىنىدا، يەنە ئىككى جەڭچىنىڭ دۆڭگە ياماشقان قارىسى كۆرۈندى. ھەر ئىككىلىسى تەڭلا ئۇلارنىڭ تېز كېلىشىگە قول ئىشارىسى قىلاتتى.

تۆت ئەزىمەت ئۆز نىشانلىرىنى بەلگىلىۋالغانلىرىدىن كېيىن ئالغا

ئوقتەك تاشلاندى. پولات بۇلۇڭ تەرەپتىكى ھېلىقى "ماھىر" پىلىموتچىنى گەجگىسىدىن تارتىپ، جاق ئوڭدىسىغا بېسىپ، مەيدىسىگە دەسسىگەندە، ئۇ بېشى ئېزىلگەن يىلاندەك تېپىرلاپ، سەت ۋە قوپال ئاۋازىنىڭ بارچە ۋارقىراپ-جارقىرايتتى.

— ۋاي... مە... مە... مەن ئۇرغۇي... مە... مەن... مەن مۇسۇلمان...

بۇ چاغدا پولات ئاشۇ ئاشپەز چېغىدا ئىشلەتكەن تۆمۇر ساپلىق پىچقىنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرگەنىدى. ئۇ:

— مانا ئۇيغۇر بولساڭ، — دەپ پىچاقنى شۇنداق ئۇردىكى، مۇسۇلمان كاپىرنىڭ ئوچەي-باغرى چۈۋۈلۈپ كەتتى. دەل شۇ چاغدا تەرلەپ-تەپچىرەپ، ھاسراپ-ھۆمۈدەپ يۈگۈرۈپ بېتىپ كەلگەن ئاق سېمىز جەڭچى بۇ كارامەتنى كۆرۈپ چاۋاك چېلىۋەتتى. بۇ چاغدا، بۇ لەنىتى بۇتخانىدا پوكىنى چۈۋۈلغان، مېڭىسىنىڭ قېتىقى چىققانلار بولۇپ ئون بىر ئۆلۈك بىر-بىرىنىڭ بۇقسىغان سېسىق جەسەتلىرىنى تەكىيە قىلىپ قانغا چىلىشىپ ياتاتتى.

بىر ئىزۋوت ھېسابىغا قالغان بۇ بەش ئەزمەت ئەمدى بايراق قاداپ، ھۇررا توۋلاش ئۈچۈن ئىشكىتىن چىقىۋاتقاندا، قولىغا تاپانچا تۇتقان بىر دۇشمەن ئوفتسېرىنىڭ ئاكوپ ئىچى بىلەن دوگىاسلاپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن رەجەپ ئاتاقچى بولۇۋىدى، پولات دەرھال ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇۋېلىپ تەلەپ قىلدى:

— رۇخسەت بولسا مەن ئاتسام...

— مەيلى، تازا چىنەپ ئات.

ئۇ ئوفىتسېر "پىلىموتنى نېمىشقا ئاتمايسەن ۋاڭبادەنلەر" دەپ، غەزەپلىنىپ كەلسە كېرەك ئەتمالىم، "سانى... مانى..." دەپ ئالدىرىغىنىچە بېقىنلاپ، ئاۋازىنىڭ بارچە ۋارقىراپ: "دا..." (ئات) دېيىشى بىلەن تەڭلا ئۆز كوماندىسىدا ئۆزى "دالى" بولۇپ جەھەننەمگە راۋان بولدى.

پولات، ئۇ جايى جەھەننەمدە بولغۇرنى شۇنداق كېلىشتۇرۇپ ئاتتىكى، ئەبلەخنىڭ مېڭىسى ماغزاپتەك چاچراپ كەتتى. بۇ بىر تال ئوق پولاتنىڭ يانچۇقىغا ئايرىم سېلىپ قويغان ئاشۇ "بەش تال ئوق"نىڭ ئاخىرقىسى ئىدى. بۇ جەڭگىۋار ئوقنىڭ ياڭراق ساداسىنى بەلكى ئاشۇ خەتنىڭ ھۆرمەتلىك ئاپتورى، ئاشۇ چىرايلىق گىمناستوركىنىڭ ئۇستىسى شەمشى جانانمۇ ئاڭلاپ تۇرغاندۇ.

1957-يىل 8-مارت، ئۈرۈمچى.

لەگلەك

مانـاس دەريـاسدا ئات سۇغىرىۋاتقان ئادىۋىتانت ئالموف نېرىقى تەرەپتىكى گومىداڭ چېرىكلىرىنىڭ "يى، ئەر، سەن"غا سوكۇلداشلىرىغا قاراپ مېيىقىدا كۈلۈپ قويىدى. غەربتىن غۇرقىراپ ئۇچۇۋاتقان شوخ شامال قەيـەردىـندۇر بىر پارچە قەغەزنى ئۇچۇرۇپ كېلىپ دەريانىڭ ئۇ قېتىغا ئـۆتـكۈزۈپ كەتتى. ئۇنى كۆرۈش بىلەنلا ئالموفنىڭ خىيالىدا چاقماق تېزلىكىدە بىر پىكىر ئويغاندى.

ئۇ كەلگەندە پولك كاماندىرى كاملوف سىياسىي كومىسسار زاھىروف بىلەن توپوگرافىك خەرىتە ئۈستىدە مۇھاكىمە يۈرگۈزۈۋاتاتتى. بۇ چاغدا شـامـال بـايـقىدىن بىرئاز پەسەيگەن بولسىمۇ يەنىلا گەمە گازارمىسىنىڭ دېرىزىسىگە چاپلانغان قەغەزنى ھەدەپ تاراقلىتىپ، مۇزىكىدەك رېتىملىق نەغمە قىلماقتا ئىدى. مۇھاكىمە تۈگەپ كارىۋاتقا ياتىشلىغان كاملوف پالمىر ئانال پاپىروستىن بىرنى تۇتاشتۇردى ۋە ئۇنى قاتتىق شوراپ، دېرىزىدىن كېلىۋاتقان نەغمە-ناۋاغا قۇلاق سالغىنىچە خىيال سۈرۈشكە باشلىدى. ئۇنىڭ ئويلىرىنى ئالموفنىڭ ئاۋازى بۇزدى.

كوماندىر كاملوف ئالموفنىڭ لەگلەك ھەققىدىكى پىكرىنى ئاڭلاپ زوقمەنلىك بىلەن كۈلۈپ كەتتى ۋە ئورنىدىن دەس تۇرغىنىچە.

— كەشپىيات دېگەن مانا شۇ، — دېدى ئۇ، — فرانكلىنمۇ ھاۋا گـۇلدۇرلەش، چاقماق چېقىشنىڭ يەرگە ئاڭلىنىش سۈرئىتىنى ھەم توك ھاسىل بولۇشنىڭ سىرلىرىنى لەگلەك ئارقىلىق تاپقان ئەمەسمۇ؟...

لەگەللەك ئارقىلىق تەشۋىق ۋەزىپىلىرىنى تارقىتىش، ھەققىدىكى ئالمۇفنىك تەسەۋۋۇرىغا كومىسسار زاھىروفمۇ بەك قىزىقتى.

شۇنىك بىلەن ئابدۇقادىر ئالموف ئادىيۇتانتلىقتىن ئاگىتاتسىيە خىزمىتىگە يۆتكىلىپ لەگلەك ياساش ئىشىغا تۈتۈش قىلدى.

ئاق شايىدىن ياسالغان ھەيۋەتلىك لەگلەك بىرنەچچە كۈن ئىچىدىلا پۈتتى.

ئالمۇفنىك سىناق تەجرىبىلىرىمۇ مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۆتتى. ئاڭغىچە مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابىغا مەخسۇس مەلۇمات يوللىنىپ، يەنە تېگىشلىك تەييارلىق، تەلەپ ۋە تولۇقلاشلاردىن كېيىن جەڭگىۋار لەگلەك بىر كېچىسى ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى.

ماناستىن سەيسىگە تۈتۈلۈپ، دەريا بويىدىكى گومىنداڭچىلارغا "لەڭ" ئېلىپ كەلگەن دېھقانىنىڭ بوغاز قارا قانجۇقىنى ئەسكەرلىرىگە ئۇستىلىق بىلەن ئوغرىلىتىپ، ئۇنىڭ گۆشىنى پۇخادىن چىققۇدەك بىگەن ياڭ يىڭجاڭ تۇن بويى بەك بىئارام بولۇپ چىقتى. مانا ھازىر تاڭ ئاتقاندىمۇ ئۇ ھاجەتخانىدا تاماكىنى قىڭغىر چىشلەپ ئىنجىقلاپ ئولتۇراتتى. شۇ ئەسنادا قاراۋۇلنىڭ سىرتتىن ۋارقىراپ قىلغان دوكلاتىنى ئاڭلىدى-دە، ئالدىراپ-سالدىراپ ئورنىدىن تۇرۇۋىدى، پۇتى تېيىلىپ كېتىپ، بىر پاي خېيى ھاجەتخانىنىڭ تۆشۈكىدىن پەسكە چۈشۈپ كەتتى. "ھۇ! ئاناڭنى..." دەرغەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى يىڭجاڭ، ئۇ ئىشتىنىنى كۆتۈرۈپ دۆڭگە چىقىنىچە:

— نېمە بالا بولدى؟... دەپ غۇدۇڭشىدى ئۇ چاپاق كۆزلىرىنى چىملىدىتىپ تۇرۇپ.

پوتەي ۋە تام تۈۋلىرىدىكى قەغەزلەرنى يىغىۋاتقان دىجورنى چاس بېرىپ بىر تۇتام قەغەزنى يىڭجاڭغا بەردى. ئاق قەغەزگە ئېنىق بېسىلغان خەنزۇچە خەتلەرنى ياڭ يىڭجاڭ ئالدىراپ-سالدىراپ ئوقۇپ چىقتى. ئۇنىڭدا: گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ ئەمدى ئەس-ھوشلىرىنى تېپىپ، تەسلىم بولۇش

يولغا مېڭىش ۋاقتى كەلگەنلىكى... يېزىلغانىدى.

— خۇنپەرلەر، — دېدى ئۇ يەرنى تېپىپ ۋە چالۋاقىغان پېتى يىگىۋۇغا ماڭدى. ئۇ پەيجاڭدىن يۇقىرى ئوفتسېرلارنى جەددىي يىغىنغا چاقىردى.

— ئارمىزغا قىزىل باندىتلار ئىشپىيون كىرگۈزۈپتۇ، بىزنىڭ ھارامتاماق قاراۋۇللار كېچىسى ئۇخلاپتۇ... ھوي، خۇنپەرلەر، — دەرغەزەپ بولۇپ جوزىنى مۇشتلىدى، ھەمدە شۇ كۈندىن باشلاپ قاراۋۇللار قاتمۇقات كۈچەيتىلدى. ئەمما، تۇنده تاشلىنىدىغان تەشۋىقات بارغانسېرى كۆپەيگىلى تۇردى. "نېمە كارامەت بۇ؟... ئاپەتلىك ئاخبارات نەدىن كېلىۋاتىدۇ؟..." نۆۋەتتىكى ۋەزىپە گومىنداڭنىڭ ئۈچ ۋىلايەتكە ئەسىر چۈشكەن گېنېرالى ۋەن سىلىڭ[1] باشچىلىق ئوفتسېر جەڭچىلىرىدىن بېزىلغان خەت ھەم چاقىرىقناملەر بولۇپ، ئۇنىڭدا "بىز ھازىر ئۈچ ۋىلايەتنىڭ ئەمگەك ئارمىيىسى، كۈنلىرىمىز گومىنداڭ ئارمىيىسىدىكىدىن مىڭ ياخشى؛ ئۈستۈڭاشلىرىمىز بۇرۇنقىدەك ئەسكى چاپان ئەمەس؛ بېڭى كىيىملەر... تاماقلىرىمىزمۇ ئاق موما بىلەن گۆشلۈك سەي..." دېگەن گەپلەر بار ئىدى.

بۇنى كۆرگەن گومىنداڭچىلار: ھە، بۇ ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئىشى ئىكەن؛ ئۇلاردا تەشۋىق ۋەرەقلىرىنى ئوق ئورنىدا ئېتىپ تارقىتىدىغان سوۋېتنىڭ بېڭى قورالى بار ئىكەن، بولمىسا، ئىلى ئۇيغۇرلىرى ئۇنچىلىك ئىشلارنى قىلالامدۇ؟... دەپ غۇلغۇلا قىلىشتى. ئۇلار ھەم ھەر كۈنى ئەتىگەندە "تەتۇر تەشۋىقات"نى تېرىش بىلەن ئاۋارە بولۇشاتتى.

1946-يىل، ئىيۇننىڭ ئاخىرقى كۈنلىرى، ماناس دەرياسىنىڭ غەربىدىن چىققان باھار شامىلى شادلىق شاۋقۇنلىرىنى شەرقىي قىرغاقلارغىمۇ يەتكۈزدى. ئوتتۇرىدىكى تاشلىق سايدا ئۆز ۋاقتىدا قاچقان گومىنداڭچىلار ئۆزلىرى ئۆتۈۋالغاندىن كېيىن ئوت قويۇۋەتكەن كۆۋرۈكنىڭ گۈمۈرۈلگەن تۈۋرۈك

---

① ۋەن سىلىڭ — گومىنداڭ ئالتاي قىسىملىرىنىڭ قوماندانى. 45-يىل سېنتەبىردە تۆت مىڭ كىشىلىك ئارمىيىسى بىلەن مىللىي ئارمىيىگە تەسلىم بولغان. 1946-يىل ئىيۇندا، «11 بىتىم» بويىچە گومىنداڭغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەن.

ۋە ياغاچ خارابىلىرى مۇڭلىنىپ ياتاتتى. دەل شۇ دەريا ئۈستىدىكى سۈزۈك ئاسماندا "ئىلى ئەسكەرلىرى"نىڭ قاراۋۇلخانىسىدىن كۆتۈرۈلگەن ھەيۋەتلىك ئاق لەگلەك شەرقىي قىرغاققا قاراپ جەۋلان قىلىپ باراتتى.

گومىندالڭ قوشۇنلىرى گازارمىسىنىڭ جەنۇبىي بۇرجىكىدىكى يەر ئاستى پوتەي تۈۋىدە ياپون ملىتسىنى قۇچاقلاپ مۇگدەپ ئولتۇرغان قاراۋۇلنىڭ كۆزى بىردىنلا ئېگىز ئاسماندا جەۋلان قىلىۋاتقان ئاپئاق نەرسىگە چۈشتىدە، يۈرىكى قارتتىدە قىلىپ قالدى. چۈنكى ئالتۇن كۈننىڭ ئۆتكۈر شولىسى ئاق لەگلەكتە ئەكس ئەتكىنىدە قاراۋۇلنىڭ ئۇيقۇلۇق كۆزىگە ئاپئاق ئايروپىلان بولۇپ كۆرۈنگەنىدى. كېيىن لەگلەكلىكى بىلىنىپ، يۈرىكى ئاستا-ئاستا جايىغا چۈشتى.

قاراۋۇل ئاق لەگلەكتىن كۆز ئۈزمەي قاراپ ئولتۇراتتى. "ئىلى ئەسكەرلىرى لەگلەك ئۈچۈرۈپ ئۇيناىدىكەن. ئۇلار نېمە دېگەن ئەركىن-ھە؟... بىزنىڭ كۈنلىرىمىز دوزاخنىڭ ئۆزىغۇ" دېگەنلەرنى خىيال قىلاتتى.

لەگلەك لەرزان جەۋلان قىلىپ چوڭىيىپ كۆرۈنۈشكە باشلىغانسېرى ئۇنىڭ باللىق چاغلىرى، لەگلەك ياساپ ساتىدىغان قولى ئەپچىل دادىسىنىڭ ئۇنىڭغا گۈللۈك لەگلەك ياساپ بەرگەنلىرى، باللارنى ئەگەشتۈرۈپ ئويىنىغانلىرى، شەنشىنىڭ كوچىلىرى، شاللىقلىرى، خاپان باش جاڭ گۈيدىدىن بېگەن تاياقلىرى، تېپىكلىرى، ھارام تاماق دېگەندەك سېسىق تىل-ھاقارەتلىرى، جاڭ گۈيدىنىڭ ئۇنى كەچ كۈز ۋاقتىدا ئەسكەرلىككە تۇتۇپ بەرگەنلىرى، دادىسىنىڭ يىغلاپ-قاقشاپ قالغانلىرى يادىغا يېتىپ، يۈرىكىنى قانداقتۇر بىر تۈرلۈك ئاچچىق ئەلەم چۈلغۇۋالدى. شۇ ئەسنادا ئاسمانداكى لەگلەكنىڭ كەينىدىن ئۇچقاندەك ئۆرلەپ كېلىۋاتقان كىچىككىنە بىر نەرسە ئۇنى ئۆزىگە تارتتى. ئۇ نەرسە ئاق لەگلەككە كېلىپ ئورۇلدى-دە، ئاندىن تېز قايتىپ ئۇ قاتتىكى "ئىلى ئوغرىلىرىنىڭ قاراۋۇلخانىسى"غا چۈشۈپ كەتتى.

ـــ بۇ نېمە كارامەتتۇ؟... دېدى قاراۋۇل. شۇ ئەسنادا ئاسماندىن پىلدىرلاپ قەغەز يېغىشقا باشلىدى.

ئۇ ئاسماندىكى ئاق لەگلەكنى قولى بىلەن كۆرسىتىپ تۇرۇپ ۋارقىراپ تاشلىدى. تېلېفونلار تىلغا كىردى. ئاكلىغانلار يۇگۈرۈشۈپ كېلىشتى. ئۇلار ئاسماندىن چۈشۈۋاتقان قەغەزلەرنى قوغلاپ يۇرۇپ تېرىشتى ۋە ئالدىراپ-سالدىراپ ئوقۇشتى. ئۇنىڭدا هوشۇڭنى تاپ... دېگەن سۆزلەر، بۇ تەرەپتىن مىللىي ئارمىيىنىڭ، ئۇ تەرەپتىن خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئۆتكۈر نەيزىلىرى ئارىسىدا تۇگۈلۈپ تۇرغان گومىداڭچىلارنىڭ هەجۋىي سۈرەتلىرى بار ئىدى.

ـــ "ئاناڭنى"... دېدى ياڭ يىڭجاڭ يەرنى تېپىپ، ئۇنىڭ ئىلانىڭكىدەك كۆزلىرى چاچراپ چىقىدىغاندەك چەكچىيىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئاسماندا لەيلەپ كېتىۋاتقان ئاق لەگلەككە قەھرى بىلەن قاراپ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى شۇنچە پاراكەندە قىلىپ كەلگەن "ئاپەتلىك تەشۋىقات"نىڭ سىرىنى بىلدى-دە، غەزەپ بىلەن ۋارقىردى.

ـــ ئات!

تاڭ-تۇڭلىغان ئاۋاز ئاسمانىنى قاپلاپ كەتتى. ئەمما ئاق لەگلەك بولسا، ئۇلارنى زاكلىق قىلغاندەك كۆكتە ئەگىلگىنىچە شىخەنزە شەھرىنى كۆزلەپ لەززان ئۇچۇپ باراتتى... ئۇ يەرلەردە بولسا، ئاسمان-زېمىننى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن ئارمىيە مارشىنىڭ مەغرۇر ساداسى ياڭرايتتى. بۇ سادالار «11 بېتىم» بويىچە ماناس دەرياسى بويلىرىدىكى ئالدىنقى سەپ ئابرونلىرىدىن ئارقا سەپكە غەلىبىلىك قايتقان مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرىنىڭ زەپەر مارشى ئىدى.

تېيپجان هادى

پالۋان كەلدى

1

سۇمبۇلە ئېيىنىڭ باشلىرى. قىيامدىن ئېگىلگەن ئوچۇق كۈن غۇلجا شەھرىنىڭ ئۈستىدە يالتىرايتتى. بەيتۇللا ئارقىلىق تاشقىرىقى دەرۋازىدىن زىندانغىچە سوزۇلغان مەيداندا جۇمە نامىزىدىن يانغان جامائەت مغىلدىشىپ جامەنىڭ ئىچىگە قاراپ تۇراتتى. دەرۋازا ئىچىدىن يۇرت چوڭلىرى سىپايە ھالدا چىقىپ كېلىشۋاتاتتى. توپ دەرھال ئىككىگە بۆلۈنۈپ يول ئېچىپ، ئەدەپ بىلەن قوللىرىنى قوشتۇرۇپ، باشلىرىنى ئېگىپ ئېھتىرام بىلدۈرۈشتى. ئېگىز بوي، كەكە ساقال، دوقا ماڭلاي، يېشى ئاتمىشتىن ھالقىغان مەزمەزات ھېكىم كىمخاپ تۇماق، موۋۈت پەرىجە كىيگەن ھالدا غادىيىپ، ھەممىنىڭ ئالدىدا كىبىرانە قەدەم تاشلاپ چىقىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئاپئاق ساقال، سېرىق يېپەك سەللىلىك موللا ناسىر ئەلەم ئاخۇن، كەڭ ماڭلاي، قوي كۆز، قىسقا قارا ساقال، بېشىغا ئۆرە موۋۈت تۆپە كىيگەن ئابدۇرۇسۇل شاغىبەگ ۋە باشقا يۇرت ئۆلىمالىرى يانداشىپ كەلمەكتە ئىدى.

جامەنىڭ شىمال دوقمۇشىدا ئېگەر-جابدۇقلىرى ياسداق، سېمىز، چىرايلىق بوز ئات باغلاقلىق ئورنىدا تېپىچەكلەپ تۇراتتى. ئوردا خىزمەتكارلىرى توپنىڭ ئالدىدا چىقىپ كېلىۋاتقان مەزمەزات ھېكمىنى كۆرۈپ، دەرھال ئاتنى ئۇنىڭ يېنىغا ئېلىپ كەلدى. شۇ ئەسنادا ھەممىنىڭ

دەققىتىنى ئۆزىگە تارتىپ شەنگەن يامۇل تەرەپتە جاڭ-جاڭ قىلغان كۈچلۈك جاڭ ئاۋازى كۆتۈرۈلدى. مەزمۇزات ھېكمىنىڭ خىيالى بۆلۈندى. قول ئىشارىتى بىلەن ئاتنى بىر پەس نېرىراق تۇتۇپ تۇرۇشنى بۇيرۇپ، جاڭ ئاكىلانغان شەنگەن يامۇل تەرەپكە قاردى. گۇرەن تومۇرلىرىنى كۆپتۈرۈپ، جاڭ ئۇرۇپ، جېنىنىڭ بارىچە توۋلاپ كېلىۋاتقان باقى لوزۇڭغا كۆزى چۈشتى. ئۇ يان تەرىپىدە چېرىكچە ئالا-بۇلماچ كىيىم كىيگەن، بويۇنلىرىغا ئۇزۇن قىلىچ ئېسىپ، پۇتىغا گوجەينى گۈل چقىرىپ يۆگىگەن تۆت چېرىك بىلەن كېلىۋاتاتتى. باقى لوزۇڭ مەزمۇزات ھېكمگە كۆزى چۈشكەندىن كېيىن، ئادەت بويىچە ئوڭ قولىنى كۆكسگە ئېلىپ، سالام بەجا كەلتۈرۈپ، قوللۇق قىلدى ۋە ئۇنىڭ جاۋاب سالمىنى ئىجازەت بىلىپ قولىدىكى جاڭنى قاتتىق بىر-ئىككى ئۇرغاندىن كېيىن، كۆچىلىككە قاراپ ۋارقىرىدى:

ـــ ئەيبۇھەنناس، ئاكىلىمىدىم دېمەكلار خالايىق! شەنگەن دارىنىڭ بۇيرۇقى: "كېلەركى جۇمە كۈنى جۇمە نامىزىدىن كېيىن، سادىرنىڭ خوتۇنى شەرۋانىخان ئىككى بالىسى بىلەن تېرەكلىكتە چېپىلىدۇ. ياخشىلار بۇنىڭدىن ئىبرەت ئالسۇن، يامانلار ئۆز كۈنىنىڭ نېمە بولىدىغانلىقىنى بىلسۇن" جاڭ-جاڭ-جاڭ...

تۇيۇقسىز قارا بوران چقىپ، ئوچۇق-سۇزۇك ھاۋانى چاڭ-توزان بىلەن بۇلغىغاندەك، جۇمە نامىزىدا خۇداغا سېغىنىپ، ياخشى ئارزۇلار بىلەن كۆكىلى يورۇپ تۇرغان شەھەر ئاھالىسى ساراسىمىلىككە چۆمدى. ئۇلار سادىرنى ئۆز ئوغلىدەك ياخشى كۆرەتتى. سادىرنىڭ خەلقنىڭ غېمىنى يەپ، جېنىنى ئالقىنىغا ئېلىپ، زالىملارغا قارشى كۈرەشكە ئاتلانغانلىقىغا قايىل ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن چەكسىز ھۆرمەت ۋە قايىللىق ھېسسىياتى بىلەن "سادىر پالۋان" دەپ ئاتىشاتتى. شەنگەن دارىنىڭ سادىرغا تەڭ كېلەلمەي، جېنى سېزىۋاتقان قىيامەتلىك تەقدىرىدىن ئەسەبىيلىشىپ، سادىرنىڭ بىگۇناھ خوتۇن، بالا-چاقىسىغا چاڭ سالماقچى بولغانلىقى ئۇلارنىڭ زۇلۇم ۋە ئازابىتىن يارىلانغان قەلبىدىكى غەزىپىگە سەرەڭگە ياقتى. جامە ئالدىدىكى كۆچىلىك

شەنگەن دارىنىڭ سۈيقەستىدىن غەزەپلىنىپ، ئۆپۈر-توپۇر بولۇپ كەتتى.

ئەمما ئۇ جاكار مەزمەزات ھېكمىدە تەسىرات پەيدا قىلمىغاندەك ئىدى. باقى لوزۇڭ كارىكىراپ، جاڭ ئۇرۇپ ئالدىدىن ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، خىزمەتكارلارغا ئىشارەت قىلىپ ئاتنى كەلتۈردى. "ئويناشماڭ ئەرباب بىلەن، ئەرباب سالۇر ھەرباب بىلەن، سەن سوگوغا شەنگەن دارىنغا پۇت ئېتىشنى كىم قويۇپتۇ" مەزمەزات ھېكىم خىزمەتكارلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن ئاتنىڭ ئۈستىدە ئوردىغا قاراپ كېتىۋېتىپ ئۆزۈ-ئۆزىگە پىچىرلىدى: "پۇقراغا خانىنىڭ ئەمرى پەرز، ئۆز ئالدىڭغا ئىش تۇتساڭ، ئاقىۋىتىدە ئۆز بېشىڭنى يەيسەن گاداي، سوگودا كاللا نېمە قىلسۇن، ھە. پوق-پوق..."

موللا ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم ھېكمىنى ئۆز ئۆيىنىڭ ئۈدۈلىغىچە ئۇزىتىپ كەلدى-دە، قىسقىغىنا خوشلىشىپ ئۆيىگە، يان كوچىغا بۇرۇلدى. ئەلەمنى مۇشۇ سائەتتە ئۆزىدە ناھايىتى ئاز ئۇچرايدىغان جىددىيلىك باسقانىدى. ئىشىك ئالدىدا پەرىشانلىق بىلەن بىر ھازا تۇرۇپ قالدى. قوشۇملىرىنى تۇرۇپ يادىغا بىر ئىشنى ئالدى-دە: "كىمكى خۇدا يولىدا خالىس جەڭ قىلسا، ئۇ جەننىتى" دېگەن مەنىدە بىر ئايەتنى ئۇنلۇك ئوقۇپ بوسۇغا ئاتلاپ ھويلىغا كىردى.

ئەمىر ئابدۇرۇسۇل شاغىبەگ جاكارچىنىڭ ھەربىر سۆزىنى خۇددى ئۆزىگە قارىتىپ ئېيتىلىۋاتقاندەك دىققەت ھەم چىدام بىلەن ئاڭلىدى. سالماقلىق بىلەن بۇرۇلۇپ توپقا نەزەر تاشلىدى. نۇرغۇن كىشىلەر بۇ جاكاردىن خۇددى ئۆزىگە ئوخشاش غەزەپلىنىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىپ مەزەمەزاتنى سوغۇققىنا ئۇزىتىپ قويۇپ كىشىلەرنىڭ سالام-سائەتلىرىگە سۈسلا جاۋاب بېرىپ، ئۆز ئۆيىگە قايتىپ كەلدى. پىشايۋاندا قارشى ئېلىپ ئالدىغا چىققان ئاغىچىغا موۋۈت تۆپىسى ۋە پەرىجىسىنى تۇتقۇزۇپ ئارتۇقچە گەپ-سۆز قىلماي مېھمانخانىغا كىردى. ئۇ ئۆيىنىڭ تۆردىكى كارىۋاتقا جەيىنىكى بىلەن تايىنىپ، خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ قالدى. "ئەلنىڭ يىغىسىنى يىغلاپ، ئوتىدا كۆيۈپ، سۆيىدە ئۆچكەنلەرنى سوگو، ئوغرى،

بـۇزۇق؛ ئـەلـنـــك ئۇستىدە ئات چاپتۇرۇپ گۆشىنى شىلىپ، قېنىنى شـورىغانلارنى بولسا، ‹بەگ› ، ‹ئۇلۇغ› دېيىشىدۇ" دەپ ئويلايتتى ئۇ، "ھەي، بۇ جاھاندا ئادالەت، ئىنساپ قالمىدى. ھوسۇل ① ئىلگىرى سەككىز خو ئىدى، ھازىر ئون ئالتە خوغا چىقتى. دېھقاننىڭ ھالىغا ۋاي، بىر يىل قـاتـتـىق ئىشلەپ ئارا-گۇرجەكنى قۇرۇق قۇچاقلاپ قېلىش ئاقىۋىتىدىن قـۇتـۇلالـمـايۋاتىدۇ. سادىر قوزغىلىپ ياخشى قىلدى. ئۇنىڭ ھەربىرى ھازىرغىچە ئۇچقۇندەك كىچىك كۆرۈنگەن بىلەن خەلقنىڭ غەزىپ ئوتلىرى قوشۇلۇپ ئاخىرى چوڭ گۇلخانغا ئايلىنىدۇ..."

2

شـــەنگەن يامۇلنىڭ ئارقىسىدىكى شەنگەن ساريىدا ئۇستى قىزىل سىرلانغان جوزا قويۇلغانىدى. شەنگەن ئۆز ئادىتى بويىچە جوزىغا داستىخان سالمىدى، كىچىك-كىچىك تەخسىلەردە ناۋات، ياڭاق مېغىزى، قارا گازىر، خـاســـك ھـەم كـۆك كـــشـمـــشلەرنى تىزىپ، جوزىنىڭ ئۇستىنى تولدۇرۇۋەتكەنىدى. جوزا ئەتراپىغا يۇڭلىرى ئۆسكىلەڭ، كىچىكرەك ئېيىق تېرىسى ۋە قىزىل رەخت بىلەن ئەستەرلەپ، چۆرىسىگە جيەك تۇتقان يىلپىز تېرىسى سېلىنغان، ئۇنىڭ ئۇستىدە پۇتىغا قېلىن چەملىك خەي، ئۇچسىغا تەيجى ② ئۇنۇڭانلىق سارغۇچ گۇللۇك تاۋار پەردىجە كىيىپ، ئۇزۇن يالغۇز ئۆرۈمە چېچىنى ئارقىسىغا تاشلاپ مەزمەزات ھېكىم ئولتۇراتتى، جوزا يېنىدا ئـۇزۇن ئـۆرۈمـە چېچىنىڭ ئۇستىدىن قالپاق جۇڭزا كىيىۋالغان، يېشى ئەللىكتىن ئاشقان، قىسىق كۆز شەنگەندىن باشقا ئوقۇغۇچىلىرىمىزغا تونۇش ئابدۇرۇسۇل شاغىبەگمۇ بار ئىدى.

---

① ھوسۇل — مانجۇ ھاكىمىيىتى ۋاقتىدىكى دېھقانچىلىق بېجى.
② تەيجى — مانجۇ ئەمەلدارلىرىنىڭ مەنسەپ دەرىجىسى.

ـــ پېقىرىڭلارغا مۇشۇ يېقىندا ئۇرۇمچى جياڭجۇنى جانابلىرى ھەم كۆرە ئۇلۇغمىزدىن نۇرغۇن مەكتۇپلار كەلدى، ـــ شەنگەن مېھمانلارنى جوزىدىكى نازۇنېمەتكە تەكلىپ قىلدى ۋە ئەجدىھا سۈرەتلىك سىركاي چىنىدىكى چاينى بىر يۇتۇم ئوتلاپ سۆزنىنى داۋام قىلدى، ـــ بۇ مەكتۇپلارنىڭ تولىسىدا ھوسۇلنى ۋاقتىدا يېغىپ، ئۇرۇمچى، قۇمۇلنى ئۇزۇلدۇرمەي ئاشلىق بىلەن تەمىنلەپ تۇرۇشىمىزدا ھەرقايسىڭلارنىڭ دۆلەتكە ساداقەتلىك كۆرسىتىپ قىلغان ياردىمىڭلارغا تەشەككۈر بىلدۈرۈلگەن.

بۇ گەپتىن تاۋى تاغدەك ئۆسكەن مەزمەزات ھېكىم گەۋدىسىنى كېرىپ قىمىرلىتىپ قويدى.

ـــ مەكتۇپلارنىڭ ئىچىدە كەمىنە خىزمەتكارلاردىن ئۇلۇغلىرىمىز يەنە قانداق خىزمەتلەرنى كۈتىدىكەن؟ ـــ دېدى مەزمەزات ھېكىم.

ـــ بۇگۈن بىر يەرگە دەرقەمتە بولۇشىمىز، ئۇلۇغلىرىمىزنىڭ سالىمىنى ھەر بىرىڭلارغا يەتكۈزۈش، بىزلەر بەجا كەلتۈرۈشكە تېگىشلىك بولغان خىزمەتلەر توغرىسىدا ئاز-تولا كېڭىشۈېلىش ئۈچۈن ئىدى، ـــ دېدى شەنگەن ئۆزىگە مۇلايىم كۆرۈنۈش بېرىپ.

ـــ قېنى، ئىلتىپات قىلسىلا، ئۇ خىزمەتلەرنى ئىجرا قىلىشقا بىزلەر بېشىمىز بىلەن تەييار، شۇنداق ئەمەسمۇ شاغىبەگ جانابلىرى ـــ دەپ مەزمەزات ھېكىم ئابدۇرۇسۇل شاغىبەگكە قارىدى.

ـــ ئەلۋەتتە، ـــ ئابدۇرۇسۇل بەگ سۈسلا جاۋاب بەردى.

ـــ ھازىر ئۇرۇمچى، قۇمۇل، ماناسلاردا چېرىكلەرنىڭ سانى كۆپەيدى. جياڭجۇن جانابلىرىنى كۆرە سلىڭغا يەنە چېرىك ئەۋەتىشنى ئەمر قىپتۇ. بۇنىڭدىن مەقسەت، پۇقرالارنىڭ خاتىرجەم-ئەمىنلىكىنى قوغداش، چېرىككە ئاش كېرەك، ئاش تېخى پۇقرانىڭ قولىدا، تۆكۈلمىگەن ھوسۇلنى قانداق يىغۇۋېلىش ھەققىدە پېقىر جانابىڭلارنىڭ ئەقلى-مەسلىھەتلىرىڭلارغا بەكمۇ موھتاج.

ئارىنى جىمجىتلىق ۋە كۆڭۈلسىزلىك باستى. خېلىدىن كېيىن بۇ

جەمجىتلىقنى بىرىنچى بولۇپ مەزمۇنات ھېكىم بۇزدى ۋە سۆزگە كىرىشتى.

ـــ پۇقرانىڭ ھوسۇلنى تۆكمىگەنلىكى ئاشلىق ئەمدىلەتىن ئورۇلۇۋاتىدۇ، قوشۇلغان ھوسۇلنى بالدۇرراق ئۇقتۇرمىغانلىق يەنە بىر ۋەجى بولماقتا. دەرھەقىقەت، بويۇنتاۋلىق قىلمۇقانلار پۇقرالارمۇ يوق ئەمەس. ئاشلىق يىغىلىپ بولسىلا، قولىمىزدا ھۆكۈم بولغاندىن كېيىن، ھەر نېمە قىلىپ بولسىمۇ، ھوسۇلنى تولۇقى بىلەن يىغىۋېلىپ، ئۇلۇغلىرىمىزنى خاتىرجەم قىلىشقا جېنىمىز پىدا.

شەنگەن شاغبەگگە تىكىلدى. ئەمىر ئابدۇرۇسۇل شاغبەگ ئۆزىدىكى غەزەپنى چىدام بىلەن بېسىپ ئولتۇراتتى. ئۇ شەنگەننىڭ مۇددىئاسىنى، دېھقاننىڭ گۆشىنى ئۆز ئىچىدىن چىققان مۇناپىقلارنىڭ پىچىقى بىلەن شىلىۋېلىش مەقسىتىگە يەتمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغانىدى. ئۇ چىرايىغا زور بىلەن كۈلكە يۈگۈرتۈپ، گەپكە كىرىشتى:

ـــ ھوسۇلنىڭ تۆكۈلمىگەنلىكىگە ئاشلىقنىڭ يىغىلىپ بولمىغانلىقى مۇھىم سەۋەب ئىكەنلىكىنى ھېكىم جانابلىرى ئۇچۇر قىلدى، ـــ دېدى شاغبەگ، ـــ لېكىن بىچارە خەلقنىڭ تۇمەن مىڭ خىل ئالۋاڭ-ياساقتىن ھالسىزلانغانلىقى يەنە بىر سەۋەب، دەپ ئېيتىمەن. پېقىر سەھرالارغا چىقىپ، يۇرتنى ئارىلاپ كۆردى. خېلى ھاللىق دېھقانلىرىمىز ياز بويى ئۆزۈق-تۈلۈكتىن قىسىلىپ قاقشىماقتا. ئاشلىق تېخى ئېتىزدا، دېھقاننىڭ ئىشىكىگە ھوسۇل سۈيلەپ بېرىش ـــ سۆگەتتىن ئامۇت ئۇزمەن، دېگەن ئەخمەقنىڭ ئىشى بولۇپ قالماسمىكىن، دەپ ئويلايمەن. ئاۋۋال ئاشلىق يىغىلسۇن، دېھقان خاماندا چەش تەيىارلىسۇن، شۇڭغىچە نېمە قىلىپ تۇرۇش توغرىسىدا شەنگەن دارىننىڭ مەسلىھەتىنى ئاڭلاشقا مۇمكىنمىكىن.

شەنگەنگە ئەمىر ئابدۇرۇسۇل شاغبەگنىڭ سۆزى ياقمىدى، ئۇنىڭ چاپاق قايناپ تۇرغان كۆزلىرى شاغبەگنىڭ ئۆتكۈر كۆزلىرى بىلەن ئۇچراشتى.

ـــ شاغبەگ جانابلىرىنىڭ قوشۇمچە پىكرى مەن ئۇچۇن تولىمۇ

يېڭىلىقتۇر، ــ شەنگەن مۇغەمبەرلىك بىلەن چىشلىرىنى كۆرسىتىپ ھەجايىدى، ــ شاغىبەگ بەك ساددا، تۈز كۆڭۈل ئادەم، ھاللىق دېھقانىنىڭ ئوزۇقلۇقى تۇگەپ قالدى، دېگەن قانداق گەپ. بىر ھاللىق دېھقان ئون ئالتە خو ھوسۇلنى تۆكەلمسە، بۇ ئىلىخونى قانداقمۇ "خو" ① دېگىلى بولسۇن؟!

سۆھبەت تالاش-تارتىشلىق مۇزاكىرە تۈسىنى ئالدى. شەنگەن بىردىن جەددىي كەيپىياتقا ئۆتتى، يۇمشاقلىق، سىلاپ-سىيپاپ ئىش قىلىش ئۇنىڭ نەزىرىدە بۇ يۇرتتا ئاقمايدىغاندەك ئىدى. پۇقرالارغا قاتتىق قوللۇق بولۇپ ھوسۇلنى ۋاقتىدا يىغۇۋېلىش دۆلەتنىڭ تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك ئىش بولۇپ قالغانلىقى، شۇ كۈنلەردە ئىلىدىمۇ خەلق ئىچىدە "بۇزاقى" ② لارنىڭ پەيدا بولۇۋاتقانلىقى، جياڭجۈن جانابلىرىدىن كەلگەن مەكتۇپتىن ئۇلارنىڭ ماناس، ساندىخوزا، ئۇرۇمچىدىكى "بۇزاقى"لار بىلەن ئالاقە باغلىغانلىقىنىڭ مەلۇم ئىكەنلىكىنى ئېيتتى، ھۆكۈمەتنىڭ بۇنداق "بۇزاقى"لارنى باستۇرىدىغانلىقى، شۇنىڭ ئۈچۈن پەن تامى، مىڭ تەيلەرنىڭ ③ بۇنىڭدىن ئون بەش كۈن ئىلگىرى دارغا ئېسىلغانلىقىنى ئالاھىدە ئەسكەرتتى.

ــ ئۆتكەن پەيشەنبە كۈنى سادىق خىزمەتكارلاردىن بىرى ھوسۇلغا بويۇنتاۋلىق قىلىۋاتقان بۇزاقىلار توقۇپ چىقارغان بىر قوشاقنى پىچىرغا يەتكۈزدى:

ئالۋاڭ ھوسۇلۇم تولا،
قۇياي دېسەم ئېشىم يوق،
بۇ ھوسۇلنى قۇيمىسام،
تىرىكلىكتە بېشىم يوق!

---

① خو ــ خەنزۇ تىلىدىكى "好" دېگەن سۆز بولۇپ، ياخشى مەنىسىدە.
② بۇزاقى ــ بۇزۇق مەنىسىدە.
③ پەن تامى، مىڭ تەي ــ ئىلىدىكى تۆگىگان چوكىلىرى بولۇپ، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە كىرىشكەندە پاش بولۇپ دارغا ئېسىلغان.

ـــ قاراڭلار، نېمىدېگەن زەھەرلىك قوشاق بۇ، ئۇنى ئاۋام خەلق كوچىسىدا ناخشا قىلىپ ئېيتىپ يۈرەرمىش. بۇ ئىغۋا جانابىڭلارنىڭ سەمىگە چۈشمىگەندىمۇ؟!

ـــ پېقىر تولۇق خەۋەردار ئىش، ـــ دېدى مەزمەزات ھېكىم بىرئاز ئۆڭۈپ-تاتىرىپ، ـــ بۇ سوگۇر سادىرنىڭ ئېچىدىن تامغان زەھەر، ھوسۇلنىڭ يىغلىماسلىقىدا، بەزى پۇقرالارنىڭ بويۇنتاۋلىق قىلىشىدا بۇ بۇزاقىنىڭ ئارقا تەرەك ئىكەنلىكىگە ئەسلا گۇمانىم يوق.

شەنگەن، ھېكىمنىڭ مۆلچىرىنى باش ئىشارىتى قىلىپ تەستىقلىدى.

ـــ سوگو سادىرنىڭ خوتۇنى، ئىككى بالىسى بىلەن قوشۇپ چانىلىدىغانلىقى جاكار بولدى. خەۋەردار بولغانسىلەر؟

ـــ بۇ ئىش ھازىر پۈتۈن يۇرت ئەھلىگە مەلۇم.

ـــ سادىر ئۇچىغا چىققان بۇزاقى بولغانلىقى ئۈچۈن، سىلەرنىڭ سەمىڭلارغا سالماي، بۇ ھۆكۈمنى كۆرە دارىنى بىلەن چىقارغاندۇق، ـــ دېدى شەنگەن ئاچچىقىتىن چاچراپ تۇرۇپ، ـــ ئۇنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ كەلگەنلەرگە بىر مىليون سوپىيو [1] ئىنئام قىلىدىغانلىقىمىزنى ئېيتقانىدۇق. بۇگۈن ئۇنى تۈتۈپ كېلىش ئۈچۈن ئىككى يۈز باتۇر چېرىك يولغا سېلىندى. ئۇمۇ جازا مەيدانىغا كەلتۈرۈلۈپ، خوتۇن، بالا-چاقىسى بىلەن بىللە چانىلىدۇ.

سۆھبەت سادىرنىڭ خوتۇن-بالىلىرى چانىلىدىغان كۈنى ئىبرەت بولسۇن ئۈچۈن ھوسۇل تۆكۈشكە بويۇنتاۋلىق قىلىۋاتقانلار كۆپەك قاتناشسۇن، دېگەن مەسلىھەتتىن كېيىن ئاخىرلاشتى، سۆھبەتنى يەنە داۋام قىلىشقا كۆزلىرى پۈرۈلۈپ قىزارغان، ئەسەبىيلىشىپ تىترەك ئۇلاشقان شەنگەن بەرداشلىق بېرەلمەيتتى، بۇنىڭدىن ئەپيۇن خۇمرىنىڭ قىستىغانلىقى مەلۇم ئىدى، جوزا ئەتراپىدىكىلەر ئۆزىنى بىلىپ، ئاستا ئورنىدىن قوزغالدى.

---

[1] سوپىيو ـــ شۇ چاغدىكى ھۆكۈمەت تارقاتقان پۇل.

شەنگەن مېھمانلىرىنى ئۆزىتىپ قويغاندىن كېيىن، ھۇجرىغا كىرىپ، تەيياز تەكشىيەگە جەينەكلەپ، شولانغان ئەپيۇننى ئاچكۆزلۈك بىلەن شوراشقا باشلىدى.

سۇبھى كۆتۈرۈلۈپ، تاڭ ئەمدىلا غۇۋا يورۇشقا باشلىغانىدى. سەھەرنىڭ سالقىن شامىلى شەبنەم باسقان ئوتلار ئۈستىدىن غۇر-غۇر ئۇچماقتا. ئەتراپ جىمجىت، پەقەت سەھەرچى تورغايلارنىڭ كۆكۈل مەيدانلىق ئۈستىدىن غۇيۇلداپ ئۇچۇپ "چۇق-چۇق" لىغان ئاۋازى يېڭى بىر تاڭنىڭ باشلانغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى.

سادىر پالۋان يىگىرمە نەچچە ئاتلىق كىشىنى ئەگەشتۈرۈپ، تاڭ سەھەردە، روزىمەتيۇزنىڭ ئاق ئۆستەڭ قۇيغىنى ئاستىدىكى چوڭ كۆۋرۈكتىن ئۆتتى. شەھەر يولىنىڭ كۇن پېتىش تەرىپىدىكى قوناقلىقنىڭ يېنىغا كەلگەندىن كېيىن ئاتلارنى بىرئاز سوۋۇتۇپ، تاسما چۇلۇۋۇرلىرى بىلەن چۇشەپ، ئوتقا قويۇشۇپ، ئۆزلىرى يانپاشلاپ ئارام ئېلىپ يېتىشتى.

سادىر خەلق ئارزۇسىنى يۇرەككە تېگىپ، مانجۇ زالىملىرىنى ئاغدۇرۇش ئۈچۇن ئىسيان كۆتۈرگەندىن كېيىن ئۈچ قېتىم زىندانغا تاشلاندى. قۇمۇلغا پالاندى. ئاخىر ئۇ، تۆمۇر قەپەزدىن ئۇچۇپ چىققان قۇشتەك قۇتۇلۇپ چىقىپ، ئىلگىرىكىدىن نەچچە ھەسسە زور غەزەپ ۋە نەپرەت، ئاجايىپ قەھرىمانلىق بىلەن كۇرەشكە ئاتلاندى. شەنگەن ئەسەبىيلىشىپ، سادىرنى تىرىك تۇتۇپ كەلگەنلەرگە بىر مىليون سوپىيو مۇكاپات بېرىشنى جاكار قىلدى، ئىز قوغلاپ يېزا-قىرلارغا چىققان چېرىكلەر گوجەيلىرىنى سۆرەپ، ئاغزى-بۇرنى قان، ئاقساق-چولاق بولۇپ، دەلدەڭشىپ شەھەرگە ئارانلا كىرىۋالاتتى ياكى قازانچى غوللىرىدا يەر چىشلەپ سوغۇق يەرنى قۇچاقلاپ يېتىپ قالاتتى.

شەنگەن ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتتى. يامۇل خىزمەتچىلىرىدىن "نىياز شۇمپەن" دېگەن سادىر بىلەن بۇرۇن كۇرەدىكى زىنداندا بىللە ياتقانلىقىنى نىقاب قىلىپ، سادىرغا قوشۇلمەن" دەپ ئۆچ ھەمراھىنى ئېلىپ، سادىرنىڭ

ئۆيىگە چقتى. شەرۋانىخان بۇ ئىشتىن بىر كۈن ئىلگىرى خەۋەر تېپىپ، ئۆزىدىن يىراق تۇرۇۋاتقان سادىرغا يەتكۈزدى. سادىر شۇ كېچىسى يوشۇرۇنچە ئۇچۇ-تۆت ھەمراھ بىلەن كەلدى. نىياز شۇمپەننى يالىڭاچلاپ، يۈز-كۆزىنى قىپقارا بويىاپ، مىنىپ كەلگەن ئېتىغا تەتۈر مىندۈرۈپ، چىرماپ باغلاپ شەھەرگە يولغا سالدى. ئۇنىڭ ھەمراھلىرى سادىرغا قوشۇلۇپ قازانچى غولغا چقىپ كەتتى. بۇ ئەلەملىك ئىش شەنگەنگە ئۆلگەننىڭ ئۇستىگە تەپمەك بولدى. دەرھال ئون چېرىك چقىرىپ شەرۋانىخان ۋە ئۇنىڭ ئىككى ئوغلى — ئىگەم قۇل، دەۋران قۇللارنى تۇتۇپ كېلىپ زىندانغا تاشلىدى. بۇلارنى ئۆلتۈرۈش ھەققىدىكى جاكار زىندانىدىكى سوراقتا سادىر ھەققىدە تېگىشلىك مەلۇمات ئالالمىغاندىن كېيىن چقىرىلغانىدى. ئەمما بۇ ئىشتىن سادىر ۋاقتىدا خەۋەر تاپتى. بۇلار بىرئاز ئارام ئالغاندىن كېيىن، بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى بېسىپ سۈپسۈزۈك ئاق ئۆستەڭنىڭ بويىغا كەلدى. قىردا چوقچىيىپ ئولتۇرۇپ يۈزىنى يۇيۇشتى. ئاندىن پوتلىرىغا تۇگۈپ ئالغان نانلىرىنى سۇغا چىلاپ يۇمشىتىپ، ئىشتىھا بىلەن يېيىشتى.

— ئوتنى مەن تۇتتۇم، شەنگەننىڭ بىگىسى بولسا مەن بىلەن ئېلىشسۇن، نېمە ئۈچۈن خوتۇنۇم، بالىلىرىمنى چانماقچى بولىدىكەن؟ — سادىر ئۆستەڭ قىرىدا ئولتۇرۇپ غەزەپ بىلەن سۆزلەيتتى، — ياق، بېشىم ئامان بولىدىكەن. بۇ سۇيىقەستنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا يول قويمايمەن.

سادىر ئۆتكۈر كۆزلىرىنى يۇگۈرتۈپ، ھەممە ئەتراپقا بىر نەزەر سېلىپ چقتى. سەل كەينىگە چۈشۈپ قالغان جىيەكلىك ئاق مالىخىينى قىرلاپ قويۇپ، سېپىغا سېرىق سىم ئورالغان قامچىنى ئالىقىنىغا ئېلىپ سقىمداپ چىقىڭ تۇتۇپ ئولتۇراتتى. ھەمراھلىرى ئۇنىڭ سۆزىنى دىققەت بىلەن تىڭشايتتى.

— بىزدە نىياز شۇمپەندەك مۇناپىقلارمۇ بار، ئەمما "ھۇششەرە" دەپ ئىشىمىزغا يار-يۆلەك بولىدىغان ياخشىلار، مەسىلەن، ئەمىر ئابدۇرۇسۇل شاغىبەگ، موللا ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇمدەك ئادەملىرىمىز مۇناپىقلاردىن كۆپ.

بىز بۇنداق ئادەملەر بىلەن بىرلەشسەك، ئۇلارنىڭ خەلقنى تەشكىللەش، باشقۇرۇش ماھىرلىقىنى ئۆزىمىز ئۆچۈن خىزمەت قىلدۇرساق، شەنگەن دارىنلارنى چېكىسىدە قويىدىغانلىقىمىزدا گەپ يوق.

— ھوي سادىركا، سەن دېگەن ئۇ زاتلار، تاج-تەختنىڭ بىر بۇرجىكىدىن بولسىمۇ ئورۇن تۇتۇپ تۇرۇپتۇ، ئۆز بەختىنى قۇربان قىلىپ بىز بىلەن بىللە بولارمۇ؟ — دېدى ياش شىريازدان.

— بىزنىڭ تۇنۇگۈن چىققان "باتۇر چېرىكلەر"نى تىرىپىرەن قىلىپ، بۈگۈن بۇ يەردە خاتىرجەم ئولتۇرۇشىمىز نېمىدىن؟ — دەپ سادىر شىريازدانغا ئەھۋالنى چۈشەندۈردى، — شاغىبەگ قاتارلىقلار بىزگە ئالدىن خەۋەر بەردى. بىزمۇ بۇ ئەبلەخلەرنى ئەپلەش يوللىرىنى ئالدىنئالا تەييارلاپ قويدۇق. شەنگەن بىزنى نەچچە مىليون سوپىيو خەجلەپ تۇتالمىغانىدى، بۈگۈن بىز قىلىچ ئوينىتىپ جازا مەيدانىغا ئۆزىمىز كىرمەكچى بولۇۋاتىمىز. بىز قانداق قىلىپ بۇ ئىشلارنى ياخشى ئورۇنلاشتۇرالىدۇق؟ زالىم مانجۇ ئەمەلدارلىرىنىڭ زۇلمى خەلقىمىزنى ئۈيۈلتاشتەك ئۈيۈشتۈردى ئۇكا، خەلقنىڭ قەلبى بىز بىلەن بىللە.

سادىر بۇ گەپلەرنى ئۇستۇن روھ بىلەن ئېيتتى. ھەمراھلىرىمۇ ئۇنىڭ سۆزىدىن تەسىرلىنىپ، روھلانغان ھالدا ئورۇنلىرىدىن قوزغىلىپ، ئاتلارغا قاراپ ماڭدى. ئۇلار ئەمدى ئۆزلىرى مۆلچەر قىلىنغان ۋاقىتتا جازا مەيدانىغا يېتىپ بېرىپ، باتۇرلۇق بىلەن پاراسەتنى ئىشلىتىپ، شەرۋانىخان ۋە ئۇنىڭ ئىككى بالىسىنى ئۆلۈم تەقدىرىدىن قۇتۇلدۇرماقچى ئىدى. شىريازدان تورۇق قاشقا ئاتنىڭ ئېغىزدۇرۇقلىرىنى سېلىپ، ئۇلاڭلىرىنى چىڭىتىپ سادىرنىڭ يېنىغا ئېلىپ كەلدى.

سادىر كۆن چىقىشقا — خۇددى شىرەك سوزۇلۇپ ياتقان ئابرالغا، ئۇنىڭ ئۇستىدىكى ئالتۇندەك يالتىراپ تۇرغان قۇياشقا، قۇياش نۇرىغا چۆمۈلۈپ تۇرغان گۈزەل ئىلى ۋادىسىغا ئۈن-تىنسىز زوق بىلەن تىكىلىپ، ناماز قىيامدا تۇرغاندەك بەستلىك قامىتىنى تىك تۇتۇپ، قاراپ تۇرماقتا

ئىدى. ئۇنىڭ قوشۇملىرى تۇرۇلۇپ، سوزۇلغان قاشلىرى ھىمىرلىدى. ئۇ مۇنۇ قوشاقنى پىچىرلىدى:

ئىلى ئۆلكىسى دەيدۇ،
ئوتتۇرىدا ئاب-راۋان تاغ ①.
تاغلىرىدىن ماي ئاقار،
ئەترايلىرى شەرۋەت باغ.

ئۇ ئۇلۇغ-كىچىك تىندى، بۇرۇلۇپ شىريازدانغا قارىدى.

— كەچ قالمىدۇقمۇ سادىركا؟ — دېدى شىريازدان. سادىرغا خۇش چىراي بىلەن قاراپ.

— ياق، — دېدى سادىر، ھازىر جاۋاب سۆز قىلىپ، — كۇن تېخى ئەتىگەن، شەھەرگە كىرىپ، جۇمە نامىزىنى ئوقۇپ، ھەدەڭنى شەنگەنگە پەتە ئوقۇتۇپ، بازاردىن ئوتياش ئېلىپ كۆچۈرۈپ چىقساق، ھەدەڭ بۇ يەرگە كېلىپ بىزگە لەڭمەن ئېتىپ بېرىشكىمۇ ئۇلگۈرىدۇ ئۇكا، — دېدى سادىر چاقچاق قىلىپ.

لېكىن، ئۇنىڭ يەنە بىر ھەمراھى ئازنىباقى سەل جىددىيلىشىپ قالدى بولغاي، ئەتىمالىم، سادىرنىڭ گەپلىرىنى ماقۇل كۆرمىگەن ئاھاڭدا سۆز قىلىپ:

— چاققانراق بول سادىر، ۋاق قالدۇق ھوي، — دەپ ئۇنلۇك ئاۋازدا ئېيتتى.

— تولا قاينىماي ئاستىراق ۋارقىرا، — سادىر ئازنىباقى بىلەن چېقىشىپ تۇرۇپ داۋام قىلدى، — توخۇ يۈرەك، قورقۇۋاتامسەن-نېمە؟

ئازنىباقى كۆزلىرىنى ھەيرانلارچە ئوينىتىپ، سادىرغا مەنىلىك قارىدى. سادىر شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆڭلىدە كېچىۋاتقان خىيالىنى دەرھال سەزدى.

---

① ئاب-راۋان — سۇيى راۋان دېگەن مەنىدە.

ئۇنىڭ ھېلىلا قىلغان سۆزىدىكى "قاينىما" دېگەن گەپ ئالدىراشلىقتا ئۇنىڭ ئېغىزىدىن چىقماي دىمىقىدىن چىققاندەك تەسىرات پەيدا قىلغانلىقىنى سېزىپ، چاقچىقىنى داۋام قىلىپ دېدى:

— كۆلمە، ھوي شەيتان، — دېدى ئۇ ئاتىنىڭ بېشىنى شەھەر تەرەپكە قاراپ بۇراپ تۇرۇپ، — ئاكاڭنىڭ بۇنچىلىك ھۈنىرى بولمىسا، سادىر ئېتىمغا شۆھرەت قوشۇپ "خاكروق" [1] دەپ داڭ چىقارمايدۇ! يۇرۇڭلار ئاغىنىلەر، كەتتۇق...

ھەممە تەڭ كۈلۈشتى، يولدىن چاڭ-توزان ئۇچۇرۇپ شەھەرگە قاراپ ئاتلار بولۇشچە چېپىپ كېتىشتى.

3

غۇلجا شەھىرى ئېگىز سېپىل ئىچىگە ئورۇنلاشقان، شەھەر خەلقى خەنزۇچە پەشتاقلىق قىلىپ يېپىلغان چوڭ قوش دەرۋازىدىن قاتناپ سىرت بىلەن ئالاقە قىلىدۇ. شەھەرنى ئوراپ سوققان سېپىل ئۇچۇن توپىسى ئېلىنغان خەندەكلەر ناھايىتى كەڭ ۋە چوڭقۇر بولۇپ، بۇ يەر توختام سۇ ۋە شەھەر ئىچىدىن ئېلىپ چىقىپ تۆككەن ئەخلەت-چاۋالار بىلەن چىرىپ-سېسىپ پاسكىنىلىشىپ تۇرىدۇ.

ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلىنىدىغان جىنايەتچىلەرنىڭ تولىسىنى شەنگەن ئۆز داتىڭدا سوراق قىلىپ، شۇ يەردە ھۆكۈم ئېلان قىلىدۇ. كۈرە دەرۋازىسىدىن چىققاندىن كېيىن، سېپىل ياقىسىدىكى خەندەك بويىدا ھۆكۈم ئىجرا قىلىنىدۇ. "قىلمىش-گۇناھلىرى چوڭ، پۈتۈن يۇرت ئىبرەت ئالمىسا بولمايدىغان گۇناھكار"لارنى سېپىلنىڭ سىرتىدا سەھنە ياساپ، "ئىبرەت ئالسۇن" ئۈچۈن پۈتۈن خەلقنى قاتناشتۇرۇپ، شەنگەن ياكى چوڭ

---

[1] خاكروق — سادىرنىڭ لەقىمى.

ئەمەلدارلاردىن بىرەرسى سوراق قىلىپ، ھۆكۈم ئېلان قىلىدۇ، ئاتىدۇ ياكى چاپىدۇ.

شەرۋانىخان سوراق قىلىنىدىغان جازا سەھنىسى، دەڭ دەرۋازىسىدىن چىقىپ ئازراق ماڭسىلا يەتكىلى بولىدىغان تېرەكلىك ئارىسىدىكى ئوچۇق مەيدانغا قۇرۇلغانىدى. سەھنە سەككىز تال چوڭ ياغاچنى تىكلەپ ئاددىيغىنا ياسالغان، ئەتراپلىرى بورا بىلەن ئورالغان، سوراقچى ئۈچۈن سەھنىنىڭ ئالدى تەرىپىگە قارا سىرلانغان تۆت چاسا جوزا، جوزا ئۈستىگە بىرنەچچە پالاق قويۇلغانىدى. شەرۋانىخان جازا مەيدانىغا ئىلگىرىكى مەھبۇسلارغا ئوخشاش كوچىدا يالاپ، تاماشىچى توپنى ئولاشتۇرۇپ ئاشكارا ئېلىپ كېلىنمەي، ئالدى بىپىق سايىۋەنلىك مەپە ئىچىدە خۇپىيانە كەلتۈرۈلدى.

بىگۇناھ ئايال ئۈچۈن يۈرەكلىرى ئۆرتەنگەن خەلق ئۇنىڭ ئەتراپىغا دۇركىرىشىپ كېلىشكە باشلىدى. بويۇنلىرىغا قىلىچ، قارا ملتىق ئاسقان چېرىكلەر تەۋرەپ كېلىۋاتقان خەلقنى چەتتە تۇرۇشقا بۇيرۇپ، ۋارقىراپ-جارقىراشماقتا ئىدى.

ئادەتتە ئادەم ئاتقاندا تاماشىچىلار ناھايىتى ئاز چىقاتتى، ئادەم چاپقاندا بولسا كۆپ چىقاتتى. بۇنىڭ سەۋەبى، ئادەم چاپقۇچى جاللاتلار بۇ يەردە ئۆز ماھىرلىقىنى كۆرسىتىشەتتى. ئۇلار ئالدى بىلەن گۇناھكارلارنى تىزلاندۇرۇپ ئولتۇرغۇزىدۇ، ئاندىن جاللات بىر پۇتىنى كۆتۈرۈپ بىر تۇرلۇك ماھىرلىق بىلەن ئۇزۇن غىلاپىدىن قىزىل پۇپۇكلۇك، ئۆتكۈر قىلىچنى "شارت" قىلىپ سۇغۇرۇپ ئالىدۇ، قىلىچنى ئايلاندۇرۇپ، كۈن نۇرىدا يالتىرىتىپ چامباش ئارىلاش قىلىچ ئويۇنى كۆرسىتىدۇ. ئويۇن ئارىسىدا خەلق توپى ئىچىدىكىلەرنىڭ بىر-ئىككىسىنىڭ بېشى ئۈستىدىن قىلىچنى يالغاندىن چاپقاندەك قىلىپ ئۆتكۈزىدۇ. موللاق ئېتىپ يەنە قىلىچ ئويۇنى كۆرسىتىدۇ. گۇناھكارمۇ تىكىلىپ قاراپ قالىدۇ. جاللات تۇيۇقسىز ئۇنىڭغا قىلىچ ئۇرىدۇ، ئۇزۇلگەن باش پومزەكتەك قاڭقىپ يەرگە چۈشىدۇ. جاللاتلارنىڭ يەنە بىرسىنىڭ قولىدا يوغان ئاق جىڭموما بولۇپ، باش

كـــەسكەن جاللات قانلىق قىلىچىنى جىگەرمىغا سۇركەپ ئۇنىڭدىن بىر چـىشلەم يەيدۇ، قالغان جاللاتلارمۇ بېيىشىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇلار قانغا تويۇپ، يۇرىكى توختاپ، باتۇرلۇقىنى ئاشۇرغان بولىدۇ.

لېكىن بۇگۈن تېرەكلىكتىكى خەلق توپى ئادەتتىكىدىن كۆپ ئىدى. كۆپلىگەن خەلق "كاللا كېسىش تاماشا"سىنى كۆرۈش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئۆزلىرى سۆيگەن پالۋاننىڭ بىگۇناھ ئايالى بىلەن ۋىدالىشىش ئۈچۈن كەلگەنىدى.

شەرۋانىخان سەھەنە ئالدىغا كەلتۈرۈلدى. ئوغلى بېشىغا كېلىۋاتقان بالايىئاپەتتىن گاڭگىراپ، قوي كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ ئانىسىنىڭ يېنىدا تۇراتتى. شەرۋانىخاننىڭ بىلەكتەك ئىككى ئۆرۈمە قارا چېچى چۈۋۈلغان، ئۇنىڭ بىرسى ئالدى تەرەپكە، يەنە بىرسى ئارقىسىغا تاشلانغان، چولپان كۆزلىرىنىڭ ئاقلىرى بىرئاز قىزارغان، قاڭشالىق بۇرنى ئۇچىدا بولسا، تەر تامچىلىرى دانە-دانە يالتىراپ تۇراتتى. بىر پەستە سەھنە ئۈستىگە ئۇزۇن كۆك تاۋاردا چاڭزا، بېشىغا بىر ئوتغاتلىق قالپاق جۇڭزا كىيگەن، ئۇزۇن ئۆرۈمە چاچلىق ۋاڭ دارىن چىقتى. تۇڭچىغا ئىشارەت قىلىپ شەرۋانىخاننى سوراق قىلىشقا باشلىدى.

— ئېتىڭ نېمە سېنىڭ؟

— ...

— ھەي پاڭمۇ سەن، ئېتىڭ نېمە دەۋاتىمەن؟!

— ئـــكـــكـــى ئـــايدىن بېرى ھېنىڭ ئېتىمنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمۇالالمىدىڭمۇ؟ — دېدى شەرۋانىخان ھېچ ئەيمەنمەي تەمكىنلىك بىلەن.

شەرۋانىخاننىڭ جاۋابىنى ئاڭلىغان خەلق بىر-بىرىگە كۆز يۈگۈرتۈپ، خۇپيانە كۈلۈۋېلىشتى.

ئەمما ۋاڭ دارىن قۇلاقلىرىغىچە قىزىرىپ كەتكەنىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇ ئۆزىنى بېسىپ سىپايە ئاھاڭدا:

— ھەي، ياڭگاڭزا، بۇ سوراق رەسمىيىتى، ئالدى بىلەن ئېتىڭنى

ئېيت، ـــ دېدى.

شەرۋانىخان غەزەپ بىلەن ھەممە ئاڭلىغۇدەك قىلىپ ئۇنلۇك ئاۋازدا، "شەرۋانىخان" دېدى.

ـــ داداڭنىڭ ئېتى نېمە؟

ـــ موللا توختى.

ـــ سەن قايسى يۇرتتىن؟

ـــ موللا توختى يۇزىدىن.

ـــ سادىرغا تەككىلى نەچچە يىل بولدى؟

ـــ ئون بەش يىل.

ـــ ھازىر سادىر نەدە؟

ـــ مەن ئىككى ئايدىن بېرى زىنداندا. سادىرنى سەن بىلمىسەڭ، مەن نەدىن بىلەي؟!

ۋاڭ دارىنىڭ جۇدۇنى قوردى، شەرۋانىخانىنىڭ شۇ تۇرقىدىن سادىرنىڭ قەيەردە ئىكەنلىكىنى بىلىش، نىياز شۇمپەنىنىڭ ئۆيىگە بارغانلىقىنى سادىرغا خەۋەر قىلغانلىقىنى ئىقرار قىلدۇرۇش؛ سادىرنىڭ قانداقچە يوشۇرۇن كېيىلىپ كەتكەنلىكىنى، ئۇنىڭ ھازىر يۇرت ئىچىدە ھوسۇل تۆكۈشكە بويۇنتاۋلىق قىلىۋاتقان، ماناس، ساندىخوزىدىكى چېرىكلەرگە ئاشلىق يەتكۈزۈپ بېرىشكە پۇتلىكاشاڭ بولۇۋاتقان "بۇزاقى"لار بىلەن قانداق ئالاقە قىلىپ تۇرۇۋاتقانلىقىدىن مەلۇمات ئېلىش مەقسىتىگە ئېرىشەلمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، دورداي كالپۇكلىرىنى لىپىلدىتىپ، جېنىنىڭ بارىچە "دا، دا" دەپ ۋارقىرىدى.

چېرىكلەر چىشلىرىنى ھېڭگايتىپ، غۇلاچلىرىنى كېرىپ، ئادەم ئۇرىدىغان پالاقلىرىنى ھاۋاغا كۆتۈردى. بالىلار "ئانا" دەپ ئۆزىنى ئاتتى. خەلق غەزەپتىن داۋالغۇپ، خۇددى قىرغاقتا ئۇرغان دېڭىز ئۆركىشىدەك سەھنە تەرەپكە قاراپ سىلجىشقا باشلىدى.

ـــ ھەي ياڭگاڭزا، جازا بېنىكلىتىلدۇ، سەن بىلگەننى يوشۇرماي

ئېيت، ـــ دېدى دارىن يەنە.

ـــ مەن زىنداندا، ھېچنېمە بىلمەيمەن!

ـــ ھەي دارىن، راست گەپ، بۇ خوتۇن ھېچنېمە بىلمەيدۇ، ـــ دېگەن سالماقلىق، يوغان ئاۋاز بىردىن كۆپچىلىكنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتتى. ھەممە ھاڭ-تاڭ بولغان ھالدا ئاۋاز چىققان تەرەپكە قارىدى. ئاق سەللە يۆگىگەن، قامەتلىك، ئاپئاق ساقاللىق بوۋاي ئاستىدىكى ئاتنى كۈچلۈك قامچىلاپ، توپنى يېرىپ ئۆتۈپ شەرۋانىخانىنىڭ ئارقىسىغا كېلىپ توختىدى.

ـــ سەن... سەن... كىم سەن، بۇ ئىشقا ئارىلىشىدىغان؟ ـــ دېدى دارىن بۇ ھادىسىدىن ئېسەنگىرەپ.

ـــ مېنى تونۇمايسەن دارىن، بۇ ئايالنىڭ يۇرتلۇقى بولمەن، ـــ دېدى ئاپئاق ساقاللىق بوۋاي، ـــ بۇ خوتۇن ھەقىقەتەن ھېچنېمە بىلمەيدۇ. مەسلەن، نىياز شۇمپەن ئۆيگە كەلدى، دەپ بۇ خوتۇن سادىرغا خەۋەر قىلغان ئەمەس، سادىر ئۆزى كەلگەن، بۇگۈن سادىرغا كىم خەۋەر قىلدى، باغلاقلىق تۇرغان مۇشۇ خوتۇنمۇ؟ سادىر يەنە ئۆزى كەلدىغۇ!

ـــ ھە،... سادىر كەلدى؟ ـــ دارىن ئالاقزادىلىك ئىچىدە قاتتىق ۋارقىرىۋەتتى.

ـــ ئەكە بىر مىليون سوپىيونى، سادىرنى مەن تۇتۇپ ئەكەلدىم. بۇگۈن بۇ جازا مەيدانىدا كاللىسىنى ئېلىپ شەنگەننى خۇش قىلىپ نۇرغۇن ئىنئاملار ئالسەن!

بوۋاي قولىنى ساقلىغا ئاپىرىپ، ئاپئاق ساقلىنى يۇلۇپ ئېلىپ سەھنىدىكى دارىنغا ئاتتى، بۇ ھالدىن ھەيران بولغان خەلق ئات ئۈستىدىكى ئادەمنى تونۇپ، خۇشاللىق بىلەن ئىختىيارسىز "سادىر" دەپ ۋارقىراشتى.

ـــ ھەي دارىن، رەھىمسىز ئەبلەخ، ـــ سادىر دېۋەيلەپ سەھنىنىڭ ئالدىغا ئېتىنى دېۋىتىپ كەلدى.

ۋاڭ دارىن ئېسەنگىرەپ غال-غال تىترەپ كەتكەنىدى، سادىر غەزەپ

بىلەن سۆزنىى داۋام قىلىپ، ئاندىن مۇنۇ قوشاقنى ئېيتتى:

موللىغا بەردىم ئوقۇ، دەپ،
بۆزچىگە بەردىم توقۇ، دەپ،
كىم سېنى خوراز قىلدى،
مېكىيانىنى چوقۇ، دەپ.

سادىر قوشاقنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، "شارت" قىلىپ قويندىن قىسقا، مۇشتۇمدەك بېشى بار تېۋىلغا چوماقنى چىقاردى. شەرۋانىخاننى يالاپ ئىككى چېتىدە تۇرغان چېرىكنىڭ باشلىرىغا كۆچ بىلەن ئۇردى. بۇنى كۆرگەن دارىن "ئەبيا" دەپ قوللىرىنى كۆتۈرۈپ ئارقىسىغا شوخشىدى. خەلق توپى دەريادەك داۋالغۇپ ئوپۇر-توپۇر بولۇپ كەتتى. سادىر پالۋان قالايمىقانچىلىقتىن پايدىلىنىپ "كەل شەرۋان!" دەپ باغلاقلىق شەرۋانىخاننى يەردىن يۇلۇپ ئېلىپ، ئېگەرنىڭ ئالدىغا يېنىچە ياتقۇزۇپ، توپنى يېرىپ چىقىپ كەتتى. ياش شىريازدان بىلەن ئازنىباقى ئۇنىڭ ئىككى بالىسىنى ئېگەرنىڭ ئالدىغا ئېلىپ، ئاتلىرىغا قامچا سالدى...

1863-يىلنىڭ ياز پەسلى. كۆز باغلىنىپ، قاش قارايغان چاغ، ئېگىز تاغ غارلىرىدا، تاشتىن ياسالغان ئوچاقلاردىكى مىس قازانلاردا كىيىك گۆشى ئىشتىهانى غىدىقلىغۇدەك پۇراق چىقىرىپ قاينىاپ تۇراتتى. مايلىق ئارچا خۇش پۇراق چىقىرىپ لاۋۇلداپ يانىاتتى. گۈلخان ئەتراپىدا توپ-توپ بولۇپ، بەستلىك كىشىلەر ئولتۇرۇشماقتا. ئۇلار بىر كۈنلۈك جەڭ ئۇستىدىن ھەۋەس بىلەن يەپ-ئىچىپ، دۇنيادىن بىغەم ھالدا گۈڭگۇر-مۇڭگۇر سۆزلەشمەكتە. يىراقتىن ناخشا ئاۋازى كەلدى. ئاي كۆتۈرۈلۈپ تاغ ئىچى يورۇپ قالغان، ئېگىز خادا تاشلار، قويۇق ئورمانلار بېشىل چۆپلەر ئۈستىگە ئالا-بۇلماچ سايە چۈشۈرۈپ تۇراتتى.

...

...

كىم سېنى خوراز قىلدى،
مېكىيانىنى چوقۇ، دەپ.

ھەممە بىر پەس شۇك بولۇپ، قۇلاقنى قازانچى غولى تەرەپكە تىكتى. جىمجىت كېچىدە شارقىراپ ئېقىۋاتقان تاغ سۈيىنىڭ ئۈستىدىن بېسىپ سادىرنىڭ ئاۋازى كېلەتتى. ئىسيانكارلار جانلىنىپ، خۇشاللىق تەنتەنىلىرى قىلىشتى. ناخشا سادىرنىڭ غەلبىسىدىن دېرەك بېرەتتى. ئۇلار ئىختيارسىز ئالدىغا قاراپ مېڭىشتى. بارغانسېرى تىكلىشىپ ئېگىزلەپ كېتىۋاتقان قاپىتالدىكى چېغىر يولدا سادىر، شەرۋانىخان ۋە ئۇلارنىڭ ھەمراھلىرى كۆرۈندى. يەرگە گۈگۈم چۈشۈش بىلەن جىمىپ قالغان تاغ قاينام-تاشقىنلىققا چۆمدى...

مۇھەممەتئېلى زۇنۇن

قوش مەسچىت

1

بوۋا، مۆھتەرەم بوۋا، سەن ئېيتىپ بەرگەن چۆچەك-رىۋايەتلەر نەقەدەر ئاجايىپ-غارايىپ ۋە قىزىقارلىق ئىدى-ھە؟ كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە دۇنيانىڭ ئۇ چېتىگە يېتىپ بارالايدىغان ئۇچار گىلەم، ئۇچار دۇلدۇللار، خاسىيەتلىك جاھانناما ئەينەكلەر، "ئېچىلىڭ داستىخىنىم" دەپ بولغۇچە تۇرلۇك-تۇمەن نازۇ نېمەتلەرگە تولۇپ تۇرىدىغان خىسلەتلىك داستىخانلار، بەتنىيەتلەرنىڭ جىبرائىلى ئېلىپ جاڭگالدا قويىدىغان سىرلىق توقماقلار... بوۋا، بىر كەچقۇرۇنلۇقى ماڭا مۇنداق بىر چۆچەك ئېيتىپ بەرگەنىدىڭ:

ئىشقى سەۋدايغا مۇپتىلا بولغان ئارزۇلۇق شاھزادە ۋىسال يولىغا راۋان بولۇپتۇ. گىياھ ئۇنمەس چۆل، قۇش قونماس تاغلاردىن ئۆتۈپتۇ، قاراقچىلارغا ئۇچراپ، ئەسلى-ۋەسلىدىن ئايرىلىپتۇ. ئاخىر بىگانە بىر مەملىكەتنىڭ مەركىزىي شەھرى ئەتراپىدا ئوتۇنچىلىق قىلىشقا مەجبۇر بولۇپتۇ. ئادەم گۆشىدە مانىتا ئېتىپ ساتىدىغان مانتىپەزنىڭ قاپقىنىغا دەسسەپ، ئۇنىڭ يوشۇرۇن زىندىنىغا چۈشۈپ قاپتۇ. قارىسا، نەچچە ئونلىغان شور پېشانە يىگىتلەر ئىگىز-پاقىراپ ياتقۇدەك. ئايپالتىلىق بەتھەيۋەت جاللاتلار كىرگەن ھامان "مەن ئورۇق، ئۇ سېمىز، مەن ئورۇق، ئۇ سېمىز" دەپ بىر-بىرىنى ئىتتىرىشاتقۇدەك. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئورۇقمۇ،

سېمىزمۇ تۇگەپ كېتىۋاتقۇدەك...

قىزىقسىپ ئاڭلىغىنىم، جاۋابسىز سوئال، تەشۋىشلىك خىياللار توري ئىچىدە ئۇخلاپ قالغىنىم ھېلىمۇ ئېسىمدە. چۈش كۆرۈپتىمەن: ئاشۇ قورقۇنچلۇق قاراڭغۇ زىنداندا تۇرغۇدەكمەن. ئايالتا كۆتۈرگەن بەتھەيۋەت جاللاتلار كىرىپ: "سېمىزلىرىڭ بۇياقتا ئۆتۈش!" دەپ ۋارقىرىغۇدەك. ئېچىرقاپ كەتكەن چىلبۆرە كىرىۋالغان چوڭ قوتاندىكى قوي پادىسىدەك بىچارە ھالغا چۈشكەن بىئەقىل تۇتقۇنلار "مەن ئورۇق، ئۇ سېمىز" دەپ بىر-بىرىنى ئىتتىرىشۋاتقۇدەك.

ئىتتەرگىنلەرمۇ، تىرەجىگەنلەرمۇ بارا-بارا تۇگەپ، نۆۋەت ماڭا كەلگەنمىش. "سەن ھەممىدىن كىچىك ۋە ھەممىدىن ئورۇق بولساڭمۇ، ــ دەپ سۆرەۋاتقانمىش ئۇلار، ــ بىرقانچە قاسقان مانتىغا يارايسەن، يۈر!" تىرەجەپ تۇرۇۋالغۇدەكمەن، ئۇلار سۆرىيەلمىگۈدەك. ئاخىر ئۇلار: "بولۇپتۇ، مۇشۇ يەردىلا جېنىنى ئالايلى!" دەپ ئايالتىنى ئېگىز كۆتۈرگۈدەك...

ــ بوۋا!... بوينۇڭنى شۇنداق قۇچاقلىۋاپتىمەنكى، تىنالماي قاپسەن.

ــ بالام، نېمە بولدۇڭ؟ مەن بار، قورقما! ــ دېدىك ئىسسىق باغرىڭغا مەھكەم بېسىپ.

ئېغىز-بۇرۇنلىرىمنى قورقاق بېسىپ كەتتى. نەچچە كۈنلەرگىچە قىزىپ، جۆيلۈپ چىقتىم. بۇ چۆچەك بىلەن چۈش زادىلا ئېسىمدىن چىقمىدى. ئۆسمۈرلۈك دەۋرىگە يەتكەندە كۆپرەك ئويلايدىغان بولۇپ قالدىم: "مەن ئورۇق، ئۇ سېمىز" دەپ بىر-بىرىنى ئەجەل گىردابىغا ئىتتىرىدىغانلار ئەينى زامانلاردىلا بولۇپ ئۆتكەنمۇ؟ ھازىر تۇگەپ كەتتىمۇ؟ بىزنىڭ كوچىدا يوقمۇ؟...

مەن تۇغۇلۇپ ئۆسكەن كوچامغا نەزەر سالاتتىم.

2

كوچىمىز ـــ ئورغاقسىمان ئاي شەكىللىك خالتا كوچا. ھازىر "قوش مەسچىت" دېمىسە ھېچكىم بىلمەيدىغان بۇ كوچىمىزنىڭ ئەسلى نامى "ئايكوچا" ئىكەن. شۇنداقمۇ، بوۋا؟

ئون توققۇز جۈپ دەرۋازا بىر-بىرىگە قارىشىپ تۇرىدىغان بۇ خالتا كوچىمىزدا كۆلىمى، قۇرۇلۇش نۇسخىسى، مۇنار-گۈمبەزلىرىنىڭ ئېگىزلىكىدىن تارتىپ، ئىچكى-تاشقى نەقىشلىرىگىچە ئوپئوخشاش ئىككى مەسچىت بار. سىرىدىن تارتىپ، پىرامىداسىمان قالپاقلىق مىخلىرىغىچە تامامەن ئوخشىشىدىغان ئىككى دەرۋازىمۇ بىر-بىرىگە قارىشىپ تۇرىدۇ. ئىككى مەزىن بىرلا ۋاقىتتا ئەزان ئېيتىدۇ. قارىمۇقارشى ئىككى دەرۋازىدىن تەڭ چىققان ئىككى مۇسۇلمان بىر-بىرىگە سالام بېرىشمەيدۇ، تىنچ-ئامانلىق سوراشمايدۇ. ئوڭ ياقتىن چىققىنى ئوڭ ياقتىكى، سول ياقتىن چىققىنى سول ياقتىكى مەسچىتكە راۋان بولىدۇ. ھېيت-ئايەم كۈنلىرى ئىككى ياقتىڭ جامائىتى ئىككى توپ بولۇپ، چوڭ جامەگە قاراپ ماڭىدۇ. بىر-بىرىنىڭكىگە ھېيتلىمايدۇ. قۇدا-باجا بولۇشمايدۇ. بۇ تەرەپتىكىلەر ھېيىت ئۈزىتىۋاتسا، ئۇ تەرەپتىكىلەر توي نەغمىسى چېلىۋېرىدۇ. ئىككى ياقتىكى باللارنىڭ ئۆزئارا دوست-ئاداش بولۇشغا يول قويۇلمايدۇ. بۇ تەرەپتىكى باللارنىڭ لەگلىكى ئۇ تەرەپ بوشلۇقىدا پەيدا بولغان ھامان شۇ تەرەپ باللىرىنىڭ تاش-چالمىلىرى زەربىسىدىن ئۆتمىتۇشۇك بولماي قالمايدۇ. ئۇ تەرەپتىكى كەپتەرۋازلار بۇ تەرەپتىكىلەرنىڭ كەپتىرىنى تۇتۇۋالغان ھامان قانات-قۇيرۇقلىرىنى يۇلۇپ-يۇڭداپ ئاسمانغا ئاتىدۇ. بۇياقتىن-ئۇياقتا ئۆتۈپ قالغان خوراز-مېكيانلارنىڭ ھەرقاندىقى ئۆز كاتىكىگە قايتىپ كېتەلمەيدۇ. باشقا كوچىلارنىڭ ئۇستىگە قانچىلىغان كۆتۈرمە ئۆيلەر سېلىنغان. بىزنىڭكىدە بىرىمۇ يوق. ئىككى تەرەپ ئىناق بولمىسا، بىر-بىرىگە يول قويمىسا، كۆتۈرمە ئۆي سالغىلى بولمايدىكەن. شۇنداقمۇ، بوۋا؟

ئىككى تەرەپتىكى خوتۇن خەقلەر ئۆمرىنىڭ كۆپ قىسمى قارشى تەرەپ خوتۇنلىرىنىڭ غەيۋەت-شىكايىتىنى قىلىش بىلەن ئۆتىدۇ. كىر سۇيى، يۇندىلار قارشى تەرەپتىكىلەرنىڭ بوسۇغا، تام تۆۋىلىرىگە تۆكۈلىدۇ. كىر سۇلىرى قۇرۇپ ياكى توڭلاپ كېتىدۇكى، جېدەل-ماجرا قوزىمايدۇ، توڭلىمايدۇ.

ئاڭلىسام ئىككى ياقتىكىلەرنىڭ ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان تارتقان دەرد-مۇشەققەت، ئازاب-كۈلپەتلىرىمۇ بىر-بىرىنىڭكىدىن قېلىشمايدىكەن. "تۇڭگان يېغىلىقى" ۋاقتىدا باشقا كوچىلارنىڭ ھەممىسىگە مۇستەھكەم دەرۋازىلار بېكىتىلىپتۇ. بىزنىڭ كوچىدىكى ئىككى تەرەپ پۈتۈشەلمەپتۇ، بىر دەرۋازىدىن كىرىپ چىقىشنى راۋا كۆرمەپتۇ. قوراللىق چېرىكلەر توسالغۇسىز بېسىپ كىرىۋېرىپتۇ. بۇلايدىغانلىنى بۇلاپ، بۇلغايدىغانلىنى بۇلغاۋېرىپتۇ. ئىككى تەرەپ ئاچچىق ساۋاق ئالماپتۇ. پۇشايمان قىلماپتۇ. شۇڭ شىسەي، گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغان زامانلاردا بىر-بىرىنى چېقىشۋېرىپتۇ، تۈتۈپ بېرىشۋېرىپتۇ. نەتىجىدە ھەر ئىككى تەرەپتىن ھەپسىگە ئېلىنغان، قەتل قىلىنغانلار تەڭ نىسبەتتە دېگۈدەك بولۇپتۇ. مانا ھازىر "ئۇچكە، بەشكە قارشى ھەربىكەت" ۋاقتى. ئۇلار بىر-بىرىنى غەزەپ بىلەن سۆكۈشمەكتە، پاش قىلىشماقتا:

— ئۇ — ئوغرى!

— ئۇ — ئۆزى تويسىمۇ، كۆزى تويمايدىغان ئەڭ چوڭ باج ئوغرىسى!

— ئۇ — يىرتقۇچ يولۋاس!

— ئۇ — ئەشەددىي يولۋاس!

گويا ئۇلار بىر-بىرىنى ئىتتىرىشمەكتە:

— مەن ئوروق، ئۇ سېمىز!

— ئۇ سېمىز، مەن ئوروق...

سەۋر-تاقەت قىلالمىدىم، بەرداشلىق بېرەلمىدىم. ئاخىر ساڭا مۇراجىئەت

قىلدىم.

— بوۋا، ئوبدان بوۋا، كوچا-مەھەللىمىزنىڭ بىر ئەسىرلىك تارىخى ساڭا بەش قولدەك ئايان. ئېيتقىنا، كوچىمىزدىكىلەر ئەزەلدىن مۇشۇنداق ئائىلىناقمىدى؟ نەچچە يىل ئالدىدا سورىسامغۇ، سەن تېخى كىچىك، تېگى-تەكتىگە يېتەلمەيسەن دېدىڭ. چوپچوڭلا يىگىت بولۇپ قالدىمغۇ مانا. ئەمدىغۇ ئېيتىپ بېرەرسەن؟ بوۋا، نېمانچە خىيالغا چۆكۈپ كېتىدىغانسەن؟ مۇنچە تەقەززا قىلمىغىنا!

— ماقۇل، بالام، — دېدىڭ لەۋزىمنى يەردە قويماي، — ھازىر سەن كىچىك بالا ئەمەس، ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى، ئاق-قارىنى پەرق ئېتەلەيسەن، گەپ-سۆزۈمنىڭ تېگى-تەكتىگە يېتەلەيسەن، زېھنىڭ بىلەن ئاڭلا، سۆزلەپ بېرەي:

3

دۇرۇس، كوچىمىزنىڭ ئەسلى نامى "ئايكوچا" ئىدى، ئايدەك يورۇق، ئىللىق كوچا ئىدى. قان-قېرىنداشلىق مۇھەببىتى تاش-كېسەك، تام-تورۇسلىرىغچە سىڭىپ كەتكەن ئىناق كوچا ئىدى؛ زوھۇرىدىن ھاكىمبەگدەك كاتتا زاتنىڭ ئىزى، موللا سادىق ئەلەمئاخۇنۇم، ئابدۇرەھىم نازارى قاتارلىق پىر-ئۇستازلارنىڭ نەزەرى چۈشكەن خىسلەتلىك كوچا ئىدى! ياسىن دامۇللا ھاجىم ھەزرەتلىرى ئاخىرەتكە سەپەر قىلغاندىن كېيىن (ياتقان يېرى جەننەتتىن بولغاي، ئىلاھا ئامىن) ئارىمىز بۇزۇلدى، بىر مەسچىت ئىككى بولدى، "ئايكوچا" دېگەن تەۋەررۈك نام "قوش مەسچىت"كە ئۆزگەردى. ئاغرىق-ئاداۋەت، بالايىقازا باشلاندى!

مەرھۇم ئىمامىمىز ياسىن دامۇللا ھاجىم ھەزرەتلىرى ئاتاق-ئابرويلۇق مەرىپەتپەرۋەر زات ئىدى. پۇل-مال، ئالتۇن-كۈمۈشلىرىنىڭمۇ ھەددى-ھىسابى يوق ئىدى. ھەقتائالا ئۇنىڭغا بىر جۈپ قوشكېزەك ئوغۇل ئاتا قىلغان.

چوڭىنىڭ ئىسمى ھەسەن، كىچىكىنىڭ ھۈسەيىن ئىدى. بوي-ئىسكەت، رەڭ-چىراي، خۇلق-مىجەز جەھەتتىمۇ ئايرىۋالغۇسىز ھالدا ئوخشاشلىقى بىلەن ھەممىنى ھەيران قالدۇراتتى. ئۆگەندى، بىلىم تاپتى، يۇرت كەزدى، سودىگەرچىلىكىنىڭ تىلىنى بىلدى، پۇل تاپتى. ئىمامىمىز ئۇشتۇمتوت بېتىپ قالدى. ئوغۇللارغا خەت-خەۋەر ئەۋەتىلدى. ھۈسەيىن بېقىنراق بىر شەھەردە تۇرۇۋاتقانلىقى ئۇچۇن بۇرۇنراق كەلگەندى. دەرھال تويىنى قىلىپ، ئاتلىق قەرزىدىن خالاس بولدى. ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن ئاكىسى ھەسەنقارىم كەلدى. ئىمامىمىز ئۇنىڭ تويىنى قىلىپ قويغان كۇنىنىڭ ئەتىسى ناماز بامداتتىن بۇرۇن ئاخىرەتكە سەپەر قىلدى. كوچىمىز ئابرويلۇق ئىمامىدىن ئايرىلدى، ئاقىل، مېھرىبان، دۇنياگۇي ئاتىسىدىن ئايرىلدى. بىز ئەھلى جامائەت ياراملىق بىر ئىمامغا موھتاج ئىدۇق. مەرھۇم ئىمامىمىزنىڭ قوشكېزەك ئوغۇللىرىغا تىكىلدۇق. ھەر ئىككىسى بىلىملىك، خۇش پېئىل، ئەخلاق-پەزىلەتلىك ئەھلى سودىگەر يىگىتلەر ئىدى. قايىسىنى تاللاش كېرەك؟ قائىدە-يوسۇن بويىچە بىز ئاكىسىنى تاللىدۇق. شەرئىەت مەھكىمىسىنىڭ تەستىق مۇھرىنىمۇ ئالدۇق. ھەممىمىز خاتىرجەم بولدۇق، بۇرۇنقىدەكلا بىر مەسچىتكە جەم بولدۇق.

خۇدانىڭ قۇدرىتى بىلەن بۇ قوشكېزەكلەرنىڭ رەپىقىلىرىمۇ قوشكېزەك ئاچا-سىڭىللار ئىكەن. ئاچىسى ئالتۇنخېنىم بۇرۇن ياتلىق قىلىنىپ ھۈسەيىنقارىمنىڭ، سىڭلىسى تىللاخېنىم كېيىن ياتلىق قىلىنىپ، ھەسەنقارىمنىڭ نىكاھىغا ئۆتۈپتۇ. خوتۇنلىرىمىزنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، ئۇلار چۆچەكلەردە تەسۋىرلىنىدىغان ھەرقانداق ساھىبجامالالاردىن گۈزەل، جەننەت ھۆرىلىرىدىنمۇ چىرايلىق ئىكەن. ھۈسەن-جامالدا كامالەتكە يەتكەن، باي، دۆلەتمەن قوشكېزەك يىگىتلەر بىلەن تەڭداشسىز گۈزەل قوشكېزەك پەرىزاتلار كوچىمىزنىڭ ئابرويىي، شان-شەرىپى ئىدى. بىز ئۇلار بىلەن پەخىرلىنەتتۇق. ماختىناتتۇق. ئۇزاق ئۆتمەي بۇ قان-قېرىنداش قوشكېزەكلەرگە كۆز تەگدى، كوچىمىزغا كۆز تەگدى! بىرلىك-ئىناقلىق

ئاپتىپى بىلەن يورۇپ، ئىنسانىي مېھىر-مۇھەببەت ھارارىتى بىلەن ئىللىپ تۇرىدىغان "ئايكوچا"مىز نائىناقلىق ئىس-تۈتەكلىرى ئاستىدا ئۆچ-ئاداۋەت جۇدۇنلىرى كېزىپ يۈرگەن قاراڭغۇ، سوغۇق "قوش مەسچىت كوچىسى"غا ئايلىنىپ قالدى!

ۋالىي، ھاكىم، بەگ قاتارلىق چوڭ ئەمەلدارلار، قازىئاخۇنۇم، مۇدەررىسئاخۇنۇم ئۇنۇڭانلىق كاتتا زاتلار ياكى ئاتاقلىق بايلار بولمىغان مەھەللىلەردىكى توي-تۆكۈن، ئۆلۈم-يېتىم، نەزىر-چىراغلارنىڭ ھەممىسىدە شۇ مەھەللىنىڭ ئىمامىنى تۆرگە باشلاش ئاتام زامانىسىدىن تارتىپ داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان قائىدە-يوسۇن. بىزمۇ ھەسەن ئىمامنى تۆرگە باشلايتتۇق، ئىنسى ھۈسەينىقارىم ئۇنىڭ يېنىدىن ئۇرۇن ئالاتتى. خوتۇن خەقلەرنىڭ ئولتۇرۇشىدا ئەھۋال باشقىچە بولۇپتۇ. ئالتۇنخېنىم: "مەن ئاچا، سېنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە ئولتۇرۇشۇم كېرەك" دېسە، تىللاخېنىم: "مەن ئاكىنىڭ رەپىقىسى، ئىمامنىڭ رەپىقىسى، ئۆيىنىڭ تۆرى مېنىڭ!" دەيدىكەن. بۇلارنىڭ تالاش-تارتىش، جېدەل-ماجىرالىرى تۆپەيلىدىن ھەرقانداق توي ھازىغا ئايلىنىدىغان بولدى. بىز ــ ئەھلى جامائەت ئاكا-ئۇكا قوشكېزەكلەرگە مۇراجىئەت قىلدۇق:

ــ ئىككى خېنىم ئوتتۇرىسىدىكى ئاغرىق-ئاداۋەتنىڭ ئاقىۋىتىدىن تەشۋىشلەنمەكتىمىز. قان-قېرىنداشلىق رىشتىنى يېڭىۋاشتىن تۇتاشتۇرۇپ، ئۇلارنى ئىناق، بىزنى خاتىرجەم قىلىشقايلا.

ئاكىلىساق، ئاكا-ئۇكىلار مۇنداق پۈتۈشۈپتۇ: "ئەر جامائەت سورۇنلىرىنىڭ ھەرقاندىقىدا يۇقىرى ئورۇن ئاكىغا، مەزلۇم خەقلەر سورۇنلىرىنىڭ ھەرقاندىقىدا يۇقىرى ئورۇن ئاچىغا مەنسۇپ!"

ــ مەن ئاكىنىڭ رەپىقىسى، ئىمامئاخۇنۇمنىڭ رەپىقىسى، ــ دەپ تەكرارلاپتۇ تىللاخېنىم، ــ يۇقىرى ئورۇن-مەرتىۋە مېنىڭ!

ــ مەن ئاچا، ــ دېگەن سۆزىدە چىڭ تۇرۇپتۇ ئالتۇنخېنىم، ــ ئورنۇمنى تارتىۋېلىشقا ھەرگىز يول قويمايمەن!

ئاكا-ئۇكىلار ئۆز رەپىقىلىرىنى تولىمۇ قەدىرلەيدىكەن، ئەتىۋارلايدىكەن، ئۇلار ئارزۇلۇق رەپىقلىرىنى قايىل قىلالماپتۇ. زىددىيەت ئۆتكۈرلىشىۋېرىپتۇ. مەسچىتنىڭ بېقىندىكى ئۆيدە توي بولغان كۈنى بۇ ئاچا-سىڭىللار يەنە تۆر تالىشىپ قاپتۇ. تۇرلۇك نازۇنېمەت، شېرىنلىكلەر بىلەن تولغان داستىخان ئۈستىگە بىر-بىرىنى بېسىشىپ، يۈز-كۆزلىرىنى تاتىلاپ، چاچلىرىنى يۇلۇشۇپتۇ. تىل-ئاھانەت، يىغا-زار، قىيا-چىيا كوچىنى بىر ئاپتۇ. مەسچىتكە كىرىۋېتىپ، ئۆز رەپىقىسىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالغان ئىمامئاخۇنۇم ئىختىيارسىز ھالدا بۇ يەرگە كىرىپ قاپتۇ. قارىسا، باش-كۆزلىرى قىممەت باھالىق يىپەك رومال ئىچىدە قالغان ئىككى ئايال بىر-بىرىنىڭ چېچىنى مەھكەم سىقىملاشقان ھالدا پومىدا قىلىشىۋاتقۇدەك. ئۇلارنىڭ بوي-تۇرقى ئوخشاش بولۇپلا قالماستىن، بەس-بەس بىلەن كىيىشىۋالغان كىيىملىرىمۇ ئوخشاش ئىكەن.

— تۇر ئورنۇڭدىن! — دەپ گەجگىسىدىن يۇلۇۋاپتۇ ئىمامئاخۇنۇم،

— ھۇ، بىنومۇس ئالۋاستى! — شۇ سۆز بىلەن بىر كاچات ساپتۇ.

— ھا- ھا- ھا!... ، — گۇلقەقەلىرى ئېچىلغان ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپتۇ تىللاخېنىم، — تۆر تالاشقىنىڭغا تويە، بىنومۇس ئالۋاستى!

ئالتۇنخېنىم ئاغزىنى سىلىغانىكەن، ئاپئاق ئالقىنى قېپقىزىل قانغا بويىلىپتۇ. ئۆز ئۆمرىدە مەرھۇم ئاتا-ئانىسىدىن ياكى ئېرىدىن ئازار يەپ باقمىغان خېنىم بۇ ئىزا-كۇلپەتكە بەرداشلىق بېرەلمەپتۇ-دە:

— ھۇ، خوتۇنىنىڭ تامبىلىغا سەجدە قىلىدىغان مۇناپىق! — دېگىنىچە، بىر پىيالە رىشالنى قەھر-غەزەپ بىلەن ئېتىپتۇ. ئىمامنىڭ قاڭشىرى يېرىلىپتۇ. يۈز-كۆزلىرى ئاپئاق رىشالە بىلەن قېپقىزىل قان ئارىلاشمىسىغا كۆمۈلۈپتۇ.

كۇن-تۇنلەر ئاغرىق-ئاداۋەت ئىچىدە ئۆتمەكتە ئىدى. نائىناقلىق ئۇشۇكى قوشكېزەك ئاكا-ئۇكىلار يۇرىكىدىكى قان-قېرىنداشلىق ھارارىتىنىڭ ئورنىنى ئىگىلىۋېلىش خەۋپى قاش-كىرپىك ئارىلىقىدا تۇراتتى.

بىز بۇلارنى ئەپلەشتۇرۇش-ياراشتۇرۇش يولغا قەدەم قويدۇق.

ـــ خوتۇننى تالاق قىلىۋەتسۇن! ـــ دەپ شەرت قويدى ئاكىسى،

ـــ شۇ چاغدىلا مەن ئۇ ئالۋاستىنىڭ ماڭا قىلغان ھاقارىتىنى ئەستىن چىقىرىمەن. ئۇكامنى بۇرۇنقىدەكلا قەدىرلەيمەن.

ـــ خوتۇننى ئۈچ تالاق قىلىۋەتمىگۈچە، ـــ دېگەن شەرتنى قويدى ئۇكىسىمۇ، ـــ مەن ئۇنىڭ خوتۇنۇمنى ھاقارەت قىلغان، ئۇرۇپ بىر تال ئېزىق چىشىنى سۇندۇرۇۋەتكەن گۇناھىدىن كېچەلمەيمەن!

ياراشتۇرۇش يولىدا تاشلانغان قەدەم، سىڭدۈرۈلگەن ئەجرلەر زايە كەتتى. پىتنە-پاسات كۆپەيدى. زىددىيەت كۈنسېرى چوڭقۇرلاشتى. ئىناق قوشنا-ھەقەمسايىلەرمۇ چەك-چېكى كۆرۈنمەس تالاش-تارتىش چۆلىدە قۇيۇندەك پىرقىراشقا باشلىدى. بىر قىسىملار ئالتۇنخېنىمنىڭ، بىر قىسىملار تىللاخېنىمنىڭ تەرىپىنى ئالدى. ھەر كىم ئۆزى ھمايە قىلغان تەرەپنىڭكىنى توغرا دېدى. پىتنە-پاسات ئارقىلىق جان باقىدىغان ناجىنس، نائەھلىلەرمۇ چېقىپ قالدى. ئۇلار ئاكا-ئۇكا، ئاچا-سىڭىللار ئوتتۇرىسىدا كېچە-كۈندۈز گەپ توشۇپ، ئوت ئۈستىگە ياغ چېچىشتى. بەزىلەر ھۈسەينىقارىمنىڭ ھۈجرىسىغا خۇپىيانە كىرىپ: "سىلى ئاكىلىرىدىن چوڭ، سېمىز تۇغۇلغان. باشلىرىمۇ ئاكىلىرىنىڭكىدىن يوغانراق ئىدى. ئاكا بولۇشقا ھەسەنقارىم ئەمەس، دەل ئۆزلىرى مۇناسىپ" دەپ قۇتراتقۇلۇق قىلسا، تىللاخېنىمنىڭ يېنىغا ئوغرىلىقچە كىرىپ: "بۇرۇن تۇغۇلغىنى ئاچىلىرى ئەمەس، دەل ئۆزلىرى ئىكەنلا، كىندىك ئانا بىر كېچە-كۈندۈز كىرىپىك قاقماي تەۋەللۇت ئۇستىدە تۇرغانلىقى ئۈچۈن ئۈيقۇسىزلىق ئىچىدە گاڭگىراپ قېلىپ، ئىككىلىرىنى ئالماشتۇرۇپ قويغانىكەن" دەپ ئوت قۇيرۇقلۇق قىپتۇ. بەزىلەر ئالتۇنخېنىمغا ئەقىل ئۆگىتىپتۇ: "ئەرلىرى ھۈسەينىقارىم سودىگەرچىلىك قىلمەن دەپ يول ئازابى ـــ گۆر ئازابى تارتسا، سىلى ئۆزلىرى تەنھالىق، تەشنالىق دەردىنى تارتتىلا. ھەسەنقارىم بولسا، شەھەردىن چىقماي تىجارەت قىلىپ، مۇشەققەتسىز ھالاۋەت كۆرىدۇ. توي-تۆكۈن، ئۆلۈم-يېتىم،

نەزىر-چىراغلاردىن كېلىدىغان تاپاۋەتمۇ ئاز ئەمەس. ۋەخپىلەرنىڭ كىرىمىچۇ تېخى! قۇربان ھېيتتا پۇتۇن كوچىمىزدا قۇربانلىق قىلىنغان قويلارنىڭ تېرە-ئۇچەي، كاللا-پاقالچاقلىرى شۇ ئۆيگە قاراپ ئاقىدۇ. تىللاخاننى يوغىناتقان ئاشۇ پايدا-تاپاۋەت ئەمەسمۇ؟ ئەرلىرى ھۆسەينقارىممۇ ئەھلى ئىلىم، قارىي قۇرئان كىشى. ھەرقانداق جامە ئىماملىقىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدۇ. ئاكىسىدىن ئۈبدانراق قۇرئان تىلاۋەت قىلالايدۇ، تەپسىرى ئېيتالايدۇ. ئاكىسى بىلەن چىرايلىقچە پۇتۇشۇپ نۆۋەت بىلەن ئىمامлىق قىلسا بولمامدۇ؟ ئاكىسى بىر ئاي ئىمام بولسا، ئۇكىسى بىر ئاي، بۇ يىل ئاكىسى ئىمام بولسا، كېلەر يىلى ئۇكىسى...“

بۇ مەسىلىھەت ئالتۇنخېنىمغا يېقىپ قاپتۇ، ئېرىنىمۇ قايىل قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىماملىق دەۋاسى باشلاندى. بىر قىسىملار ھۆسەينقارىمنى قوللاپ-قۇۋۋەتلەپ مەھكىمە شەرئىگە بارسا، بىر قىسىملار ھەسەنقارىمنىڭ ئۆمۈرلۈك ئىمام بولۇشىنى تەلەپ قىلىپ بېرىشتى. ھەر تەرەپ ئۆزى ھمايە قىلغان كىشىنىڭ خىسلەت-پەزىلەتلىرىنى ماختاپ كۆككە كۆتۈرۈپ، ئۆزى رەت قىلغان كىشىنىڭ ئېۋەن-نۇقسانلىرىنى كۆپتۈرۈشتى. شەرئىەت بۇ دەۋانى ھەل قىلىشقا چارىسىز قالدى. دوتەي-ئامباللارمۇ ئامال قىلالمىدى. ئۆز قولىلىغۇچىلىرىنىڭ تەلىپى ۋە ئالتۇنخېنىمنىڭ تەقەززاسى بويىچە، ھۆسەينقارىم ئاخىر ئۇرۇمچىگە راۋان بولدى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ھەسەنقارىممۇ دەرھال ئاتلىنىپ، ھۆسەينقارىمدىن بىر كۈن كېيىن ئۇرۇمچىگە يېتىپ بېرىپتۇ. بۇ ــ نىقابلىق يالماۋۇز ياڭ جاڭجۇننىڭ قۇمۇل خەلق قوزغىلىڭىنىڭ مەشھۇر سەركەردىسى تۆمۈر خەلپىنى قەتل قىلغان كۈننىڭ ئەتىسى ئىكەن. ئۇ غەربىي دىيار خەلقىنى مەڭگۈ مەھكۇملۇقتا قالدۇرۇشنىڭ چارە-تەدبىرى ھەققىدە قالتىس بىر كىتاب يېزىشقا كىرىشىپ، يۈك قەلەم بىلەن مۇنۇلارنى يېزىۋاتقان چاغ ئىكەن: ”... بۇ خەلقنىڭ دىنى بىر، خۇداسى بىر، پەيغەمبىرى بىر، كەئبىسى بىر، مەزھىپى بىر، تىلى بىر. بۇ ئالتە بىرلىك ئۈستىگە دىل بىرلىكى ــ زىچ ئىتتىپاقلىق قېتىلىدىغانلا

بولسا، تۇگەشكىنىم شۇ، تەخت-بەختىمنىڭ گۈمران بولغىنى شۇ!..."

ــ ئوغلۇم، ئاڭلاۋاتامسەن؟ ئۇ، ئۆز ھۆكۈمنى مۇنداق شەرھلەۋاتقانىكەن: "دىل بىرلىكى ــ تىنچلىق ۋە خاتىرجەملىكنىڭ ئالتۇن ئاچقۇچى، باي-باياشاتلىقنىڭ ئۇلى، بىلىم-مەرپەتكە ئىنتىلىش، ئويغىنىش، ئۆز-ئۆزىنى تونۇۋېلىشنىڭ ئاساسىدۇر. بۇ "بىرلىك" تىن ئارتۇقراق خەۋپ-خەتەر يوق ماڭا!..."

ھۈسەينقارىم دەل مۇشۇنداق پەيتته ياڭ ياڭ جاڭجۇننىڭ ئالدىغا كىرىپتۇ. جاڭجۇن ھۈسەينقارىم ئىنئام قىلغان يۈز دانە تىللانى ئاپتۇ، ئەرزىگە قۇلاق سالىتۇ ۋە خىيال سۈرۈپ قاپتۇ. شۇ ئەسنادا ھەسەنقارىمۇ كىرىپ كەپتۇ-دە يۈز دانە تىللانى ئالدىغا قويۇپتۇ. ئەرزىنى بايان ئەيلەپ ئاھ ئۇرۇپتۇ. جاۋاب كۈتۈپ قول باغلاپ تۇرۇپتۇ.

ــ ئويلىشىپ باقاي، ــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ جاڭجۇن.

ئاكا-ئۇكىلار بىر-بىرىگە تۈيدۈرماستىن ئۇقۇشۇپ، سۈرۈشتۈرۈپ يۈرۈپ "ئويلىشىپ باقاي" دېگەن سۆزنىڭ مەنىسىنى بىلىۋاپتۇ. ئاكىسى بىر يۈز يىگىرمە تىللا ئىنئام قىلغان بولسا، ئۇكىسى بىر يۈز ئەللىك، ئىككى يۈزنى ئىنئام قىلىۋېرىپتۇ. ھەسەنقارىم ئاكىلىق ئورنى تۈپەيلىدىن بۇ دەۋادا ئۇتىدىغانلىقىغا ئىشىنىپ كېتىپ، ئىنئام پوللاشتا ھۈسەينقارىمغا يېتىشەلمىگەن بولسا كېرەك، شۇڭلاشقا ياڭ جاڭجۇن:

ــ سەنمۇ مەسچىت سال، ئىمام بول! ــ دەپ بۇيرۇپتۇ ھۈسەينقارىمغا، ــ سېنىڭ قوللىغۇچىلىرىڭنىڭ ئەجدادى تەرىپىدىن مەسچىتكە ۋەخپە قىلىنغان دۇكان-ساراي، يەر-زېمىنلارغا سەن ئىگىدارچىلىق قىل! ھەسەنقارىمغىمۇ مۇنداق دەپتۇ:

ــ ئەسلىدىكى مەسچىتكە ئىمام بولۇۋەر. سېنىڭ قوللىغۇچىلىرىڭنىڭ ئەجدادى تەرىپىدىن مەسچىتكە ۋەخپە قىلىنغان دۇكان-ساراي، يەر-زېمىنلارغا ئىگىدارچىلىق قىلۇەر!

دەۋادا ئۇتقان، غەلبە خۇشاللىقىغا چۆمۈلگەن ھۈسەينقارىم ئۆز

ئىچىده مۇنداق قارارغا كەپتۇ: شۇنداق بىر جامە سالدۇرايكى، نامىم ئەلگە تارالسۇن، شۆھرىتىم كۆككە يەتسۇن. كونا مەسچىت بويۇن قىسىپ بىر چەتتە قالسۇن!...

ھەسەنقارىم بۇنى بىلىۋالغاندەكلا سوراپتۇ:

— جاڭجۇن ئالىيلىرى، قۇرۇلغۇسى مەسچىتنىڭ يەر كۆلىمى، شەكىل-نۇسخىسى...

— كونا مەسچىت بىلەن ئوپمۇ ئوخشاش، — دەپ جاكارلاپتۇ جاڭجۇن، — بىرقەدەم كەڭ-تار، بىر غېرىچ ئېگىز-پەس بولۇشىغا يول قويۇلمايدۇ. گۈل-نەقشلىرىدىن تارتىپ، سىر-بۇياقلىرىغىچە ئوپئوخشاش بولۇشى كېرەك!...

بىلدىڭمۇ، ئوغلۇم؟ "قوش مەسچىت"نىڭ تارىخى ئەنە شۇ! ئايدەك يورۇق، باھاردەك ئىللىق كوچمىزنىڭ تۇمانىدەك تۇتۇق، جۇدۇن پەسلىدەك سوغۇق كوچىغا ئايلىنىپ قالغانلىقىنىڭ تۈپ سەۋەبى ئەنە شۇ!

4

جېنىم بوۋا، ئاخىرەتكە سەپەر قىلغىنىڭغا چارەك ئەسىر بولغان بۇگۈنكى كۈندە مەن ئايرىلغىنىمغا شۇنچە يىللار بولغان يۇرتۇمغا قاراپ كېتىۋاتىمەن، نۇرانە چېھرىڭ ۋە ئوتلۇق نەپەسلىرىڭ بىلەن ئىللىپ تۇرىدىغان كوچامغا قاراپ كېتىۋاتىمەن. يېقىنلاشقانسېرى سېغىنىش-ئىنتىزارلىق ئوتلىرىم لاۋۇلدىماقتا، تەشۋىش-ئەندىشىلىرىم كۈچەيمەكتە: ئاھ، مېنىڭ كوچام، قانلىق تارىخىي سەرگۈزەشتىلىرىنى ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن ھەسرەت-نادامەتلىك كوچام! تىنچ، ئىتتىپاقلىق باھارىنىڭ ئارامبەخش ئاپتېپىدا يورۇپ ئىللىغانسەنمۇ ياكى ئۆز ھالىتىڭچە تۇرۇۋۇەرگەنسەنمۇ؟ سۇبھى — سەھەر ۋاقتىدا قارىمۇ قارشى ئىككى دەرۋازىدىن تەڭ چىققان ئىككى مۇسۇلمانىنىڭ "ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام"نى بەجا

كەلتۇرۇپ، بىر مەسچىتكە قاراپ دوستانە قەدەم تاشلاۋاتقانلىقىنى كۆرەرمەنمۇ ياكى ئەينى زامانلاردىكىدەك "مەن ئورۇق، ئۇ سېمىز" دەپ بىر-بىرىنى ئىتتىرىشۋاتقان نادانلارنمۇ؟ ھۆرمەتلىك يېڭى ئىمامىمىز بىر مەسچىتكە جەم بولغان ئەھلى جامائەتتىن: "ئىنسانىنىڭ خار ۋە زەبۇن بولۇشىغا سەۋەب نېمىدۇر؟" دەپ سورىسا، پۇتۇن جامائەت: "ئىككى نەرسىدۇر: بىرى، جاھىللىق ۋە نادانلىق؛ ئىككىنچىسى، تەپرىق ۋە ئىختىلاپتۇر" دەپ جاۋاب بېرسە: "ئىززەت-ئابروي، قۇۋۋەت نېمە بىلەن بولۇر؟" دېگەن ھامان: "بىلىم-مەرىپەت، ئىتتىپاقلىق بىلەن بولۇر" ① دەپ يەكدىللىك بىلەن جاۋاب بەرسە، خۇشاللىقتىن يۇرەكلىرىم يېرىلىپ كەتمەسمىدى؟ سېنىڭچۇ، بوۋا؟ بوش، بىكار قالغان يەنە بىر مەسچىتنىڭ كۆز گۆھەرلىرىمىز، ئۇمىد يۇلتۇزلىرىمىز ئۇچۇن ئارامبەخش باغچە، يەسلى قىلىپ بېرىلگەنلىكىنى كۆرسەمچۇ؟ ئۇ چاغدا مەن غەمكىن قەبرەڭنى مەھكەم قۇچاقلاپ، بار ئاۋازىم بىلەن خىتاب قىلماسمىدىم:

— بوۋا، جېنىم بوۋا، خاتىرجەم بول، ئارزۇ-مۇرادىڭ گۈل-چېچەك ئاچتى!

1986-يىل، يانۋار، قەشقەر.

① سوئال-جاۋابلار «ئاقائىد زۆرۇرىيە» دىن ئېلىندى.

ئابدۇللا ساۋۇت

شىراق

مىلادىدىن بۇرۇنقى 336-يىللار، ياز پەيتىنىڭ باشلىرى ئىدى. كېچىلىرى ھىندۇقۇش تاغلىرى ① تەرەپتىن غەربىي شىمالغا قاراپ ئاققان سوغۇق پۇقسم، ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ بىپايان زېمىنىدىكى بارلىق ناباداتلارغا تەھدىت سالاتتى. بىراق، كۈندۈزلىرى قارا قۇم چۆللۈكلىرى ②دە كۆتۈرۈلگەن ئىزغىرىن شامال، تۇران تۈزلەڭلىكى③گە ئىسسىق ھارارەت

---

① ھىندۇقۇش تاغلىرى — جۇڭگو-ئافغانىستان، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى چېگرىلىرىدىكى تاغ تىزمىلىرى.

② قارا قۇم چۆلى — تۈركمەنستاندىكى چۆل.

③ تۇران تۈزلەڭلىكى — ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈزلەڭلىك، تارىخىي مەنبەلەردە قەدىمكى زامانلاردا مۇستەقىل دۆلەت بولغان.

تـــارقىتاتتى. كۇن قىزىغانسېرى بۇ ھارارەت كۈچىيىپ، يەر-زېمىن تونۇر تەپتىدەك يالقۇنجاپ، سايى، ئېدىرلىقلاردا ۋە ئۇيۇقتىچە تۇتاشقان تۇزلەكلەردە توپ-توپ گىرىمسەن پەيدا قىلاتتى. پامىر چوققىلىرىدىكى قار-مۇزلار ئېرىپ، جـــرا بويلاپ سىرغىپ ـــ تارام ھاسىل قىلىپ، كەڭ تاغ ئېتەكلىرىدە قوشۇلۇپ ئاققان سۇلار سىر ۋە ئامۇ دەريا[1]لىرىدا كۈۋەجەپ-تاشقىنلايىتتى. بـــەرقـــۇتـــەك يېشىللىققا پۈركەنگەن ئېكىنزارلار، كۇن نۇرىدا تاۋلانغان چـــىـــەنلىك يايلاقلاردا تېخى چېچەك چىقارمىغان ئوت-چۆپلەرنى يەپ سەمرىۋاتقان مال-ۋارانلار تەبىئەت ۋە ھاياتلىقنىڭ گۈزەللىكىنى نامايان قىلىپ تۇراتتى.

شـــۇنـــداق تـــىـــچ، ئـــاسايىشلىق بىر پەيتە، خەۋەر دېگىزى[2]نىڭ غەربىي-جەنۇب تەرىپىدىن تۇيۇقسىز دەھشەتلىك قارا بوران كۆتۈرۈلدى-دە، ئـــاچ بـــۆرىـــدەك ھـــۇۋلاپ، تـــۇڭگۇزدەك چىرقىراپ تۇران تەرەپكە قاراپ سۇرۇلۇشكە باشلىدى. قارا بوران تېخىمۇ قۇتراپ، ھەش-پەش دېگۈچە تۇران زېمىنىنىڭ زور بىر قىسمىنى يالماپ-يۇتۇپ كەتتى. باغلار، ئورمانلار، چـــېـــكـــى كـــۆرۈنـــمەس ئېكىنزارلار قارا بوراننىڭ رەھىمسىز زەربىسى ـــ زوراۋانلارنىڭ ئىپلاس تاپىنى، جەڭ ئاتلىرىنىڭ تۆمۈر تاقىلىق تۇياقلىرى ئاستىدا پۈتۈنلەي ۋەيران قىلىندى. ھەممە يەر ئۆلگەنلەرنىڭ ـــ ئەر، ئايال، مـــالـــچى، تېرىقچى، سودىگەر، گۈدەك بالىلار...نىڭ چىرىگەن، سېسىغان جەسەتلىرى بىلەن تولدى. بۇ ئېچىنىشلىق قىسمەتلەرگە شاھىد تۇران زېمىنى ئاچ قالغان ھېسابسىز قاغا-قوزغۇنلارنى ۋە باشقا نۇرغۇن گۆشخور ھايۋانلارنى ئـــۆز بـــاغـــرىـــغـــا چىللاپ، دۆۋە-دۆۋە جەسەتلەر بىلەن مېھمان قىلىشقا، كۈتۈۋېلىشقا مەجبۇر بولدى. ئارال دېگىزى [3] ئۆز تارىخىدا دەھشەتلىك قىرغىنىدىن بىرنەچچە قېتىم قاياپ تاشقان، ھازىرمۇ قىرغىن ئېچىدە قاياپ

---

① سىر، ئامۇ دەريالىرى ـــ ئوتتۇرا ئاسىيا (سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا) دىكى دەريالار.
② خەۋەر دېگىزى ـــ كاسپىي دېگىزىنىڭ بۇرۇنقى ئاتىلىشى.
③ ئارال دېگىزى ـــ سىر، ئامۇ دەريالىرى قۇيۇلىدۇ، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا.

تاشماقتا ئىدى. ئاشۇ تاشقىن تۈپەيلى ۋەھىملىك سادا چىقىرىپ ھۆركىرىگەن دولقۇنلار قىرغاقلارغا زەرب بىلەن ئۇرۇلاتتى. ھەربىر ئۇرۇلغاندا چاچرىغان بۇزغۇنلاردىن پۈتۈن جاھانغا ئاجايىپ قاڭسىق، بەدبۇي ھىد تارىلاتتى. بۇ ھىد ـــ ھاياتلار ئۈچۈن ئۆلۈم پۇرىقى ئىدى. چۈنكى، ئارال دېڭىزىغا قۇيۇلۇۋاتقىنى سۇ ئەمەس، بەلكى، سىر ۋە ئاموُ دەريالىرىغا لىق تولۇپ ئېقىپ كېلىۋاتقان قېپقىزىل قان ئىدى.

يارىلانغان، قېچىپ قۇتۇلۇپ، سەرگەردانلىقتا يۈرگەن، ياكى بولمىسا ئەسىرگە چۈشكەن، تۈتقۇن قىلىنغان تۇرانلىقلارنىڭ ئاھى، داد-پەريادى گويا قارا قۇم چۆللۈكلىرىدە كۆتۈرۈلگەن بەد ھەيۋەت قۇيۇنلاردەك پىرقىراپ، ۋىشىلداپ ئۇچۇپ كۆككە ـــ پەللەككە ئۆرلىمەكتە ئىدى...

بۇ پاجىئەلەرنىڭ سەۋەبكارى ـــ بېشىغا مىس دۇبۇلغا، ئۇستىگە پولات زەنجىرلىك ساۋۇت كىيگەن، ئىسپاھان ① قىلىچى، شىراز ② قالقىنى بىلەن قوراللانغان، خىل، يۈگۈرۈك پارس ئاتلىرىغا مىنگەن، ھەددى-ھىسابسىز نۇرغۇن ھەربىي قوشۇن ھەمدە بۇلارنى باشلاپ كېلىۋاتقان كىيانيان سۇلالىسىنىڭ توقۇزىنچى پادىشاھى، باسقۇنچى دارا I ئىدى. ئالدىدا تۇغچى لەشكەرلەر، ئۇندىن كېيىن ھەربىي يۈرۈش تەرتىپى بويىچە ھۇجۇمچى قوشۇن، تەخت بىلەن ئوردا چېدىرىنى كۆتۈرگەن قوشۇن، ئوردا لەشكەرلىرى كېلەتتى. ئوردا لەشكەرلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئالتۇن جابدۇقلار بىلەن بېزىتىلگەن شاھانە ئارغىماقتا مەغرۇر ئولتۇرغان شاھ دارا I كېلەتتى. ئۇنىڭ كەينىدە بولسا كۆز يەتمەس ئۇزۇن سەپ گويا قارا چۈمۈلىدەك قىمىلدىشىپ كېلىشەتتى. ھەممىنىڭ ئاخىردا ئات، تۆگە، پىللارغا قورال-ياراق، ئوزۇق-تۈلۈك ئارتىشقان ئارقا سەپ تەمىنات قوشۇنى كېلەتتى. لەشكىرىي دارانىڭ ئايىغى تەگكەنلىكى يەرلەردە قانلىق قىرغىن ئىزلىرى

---

① ئىسپاھان ـــ ھازىرقى ئىران شەھەرلىرى.
② شىراز ـــ ھازىرقى ئىران شەھەرلىرى.

قالماقتا ئىدى. لەشكىرىي دارا I بارلىق قارشىلىقلارنى رەھىمسىزلەرچە باستۇرۇپ، ناھايىتى تېز سۈرئەت بىلەن ئىلگىرىلەۋاتاتتى. شاھ دارا I نىڭ كۆزلىگەن مەنزىلى پامپر بىلەن تەڭرىتاغنىڭ غەرب، شەرق ئېتەكلىرىدىكى چەكسىز كەتكەن سۇلۇق يايلاق، قارا چىلان تۈپراقلىق مۇنبەت تېرىلغۇلار، باغۇ-بوستانلىق يېزىلار، يېڭىدىن گۈللىنىۋاتقان شەھەرلەردىن ئىبارەت ئىدى. شاھ دارا I بۇنىڭغا قانائەت قىلمايتتى. ئۇ، بۇ يەرلەرنى ئۆز ئىشغالىيىتىگە ئالغاندىن كېيىنمۇ ھەربىي يۈرۈشنى توختاتمايتتى. چۈنكى، ئۇنىڭ شۆھرەت يالقۇنلىرىدا كاۋاپ بولغان ۋۇجۇدى ئاچ، تويمىغۇر كۆزلىرىگە تاقەتسىزلىك ئۇچقۇنلىرىنى تۇتاشتۇرغاندى. مانا، شۇ ئۇچقۇن تېخىمۇ يېرىقلارغا ئوت يېقىش ئىستىكىدە چاقنىماقتا ئىدى. يەنە ئۇ، ئۇزاق، تېز ھەربىي يۈرۈشلەردە، شىددەتلىك، قانلىق باستۇرۇشلاردا، قىرغىن قىلىشلاردا ھارغان ئاتلىرىنى تارىم دەرياسى بىلەن لوپنۇر كۆلىدە سۇغۇرۇپ، "بۇيۇك" كىيانيان سۇلالىسىنىڭ كەيقۇباد[1]تىن داراپ[2]قىچە، داراپتىن ئۆزىگە مىراس قالغان قانلىق تۇغىنى ئانماچىن تاغلىرى[3] بىلەن سېرىق توپلىق ئېگىزلىك[4]لەرگە قادىشنى مەقسەت قىلاتتى...

* * *

— تۇران جەسەتكە تولۇپتۇ!
— ئارال دېڭىزىدا قان!
— دارا كېلىۋاتىدۇ!
— يېغى كەلدى!
مانا بۇ قورقۇنچلۇق قىقاس-چۇقان، ۋەھىمىلىك خەۋەر كۆزنى يۇمۇپ

---

① كەيقۇباد — كىيانيان سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى — «تارىخىي ھەمدىيە»دىن.
② داراپ — كىيانيان سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى — «تارىخىي ھەمدىيە»دىن.
③ ئانماچىن تاغلىرى — چېڭخەي، گەنسۇ چېگرىلىرىدىكى تاغلار.
④ سېرىق توپلىق ئېگىزلىك — شەنشى، سەنشى، ئىچكى موڭغۇلدىكى ئېگىزلىكلەر.

ئـاچقۇچە بولغان ئارىلىقتا چوگىر[1]، مۇز تاغ، خانتەڭرى چوققىلىرىدىن ھالقىدى. كوئىنلۇن بىلەن تەڭرىتاغ ئوتتۇرىسىدىكى پايانى يوق چۆل ۋە بوستانلىقلار ئۇستىدىن ئۇچۇپ ئۆتتى. بوغدا چوققىسى نەرە تارتىپ، قۇرۇپان تـوڭـغۇت چۆلى بىلەن تۇرپان ئويمانلىقىنى لەرزىگە سالدى. كىرۇرەن شەھرى[2]دىـن چىقـقـان شاتۇرلار چاقمـاق تېزلىكـىدە ئىلگـىرىلەپ، شاھ دارا I ئېلىپ كېلىۋاتقان بالايىئاپەت توغرىسىدىكى شۇم خەۋەرنى دۇنخۇاڭ[3] دىن تاكى جاڭيى[4]غىچە يەتـكـۈزدى. بۇغـرا بـۇزلـۇق [5]، ئاسـكـۈملۇق تەڭرى [6] ۋە قۇت تاغ [7]نىڭ ئىچى-تېشىدىكى سانسىزلىـغـان قەبىلىلەر شۇم خـەۋەردىـن سـاراسـىـمگە چۈشتى، جىددىيلەشتى. ئاقساقاللار كېڭىشى چاقىرىپ، يېغىنىڭ ئالدىنى توسۇش توغرىسىدا پەرمان چىقاردى.

ئـۇرۇش تـەيـيـارلـىقى باشلاندى، ئون دەريا [8]ۋە توققۇز دەريا [9] ۋادىـلـىـرىدىكى ئىچكى-تاشقى ئوغۇزلارنىڭ بارلىق ئەرلىرى لەشكەرلىككە

---

① چوگىر — قارا قۇرۇم، ھىندۇقۇش تاغلىرىنىڭ قوشۇلمىسىدىكى چوققا.

② كىرۇرەن شەھرى — تەكلىماكان قۇملۇقى بىلەن لوپنۇر كۆلى ئوتتۇرىسىدىكى قەدىمكى شەھەر، ھازىر خارابىغا ئايلانغان.

③ دۇنخۇاڭ — گەنسۇدىكى جايلار، بۇرۇن ساكلار ياشىغان.

④ جاڭيى — گەنسۇدىكى جايلار، بۇرۇن ساكلار ياشىغان.

⑤ ⑥ ⑦ ⑧ ⑨ — بۇغرا بۇزلۇق، ئاسكـۈمـلۇق تەڭـرى، قـۇت تاغ، ئـون دەريا، توقـقـۇز دەريا — ئۇيغۇر يۇرتىدا غايەت زور ئىككى تاغ بولۇپ، بىرسىنىڭ ئېتى بۇغرا بۇزلۇق، يەنە بىرسىنىڭ ئېتى ئاسكۈملۇق تەڭرى ئىدى. ئىككى تاغنىڭ بىر تەرىپىدە يەنە بىر تاغ بولۇپ، قۇت تاغ دېيىلەتتى. بۇ تاغنىڭ بىر بېرىدە ئون دەريا بولۇپ، يەنە بىر بېرىدە توققۇز دەريا ئاقاتتى... قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ ماكانى بۇ ئىككى دەريا ۋادىسى بىلەن تاغلارنىڭ ئارىسىدىكى يايلاقلار ئىدى. ئون دەريا بويىغا ماكانلىشىپ ياشىغانلار ئون ئۇيغۇر، توققۇز دەريا بويىغا ماكانلىشىپ ياشىغان خەلقلەر توققۇز ئۇيغۇر دەپ ئاتالغان» .

— «ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى تېزىسلىرى»دىن

تـزىملىنىپ قوراللاندى. ئوغۇزلارنىڭ بىر تارمىقى ـــ پامىر ئېتەكلىرىدە ياشايدىغان قەبىلە ـــ ساكلار ھەممىدىن بۇرۇن كېڭەش ئۆتكۈزدى. ساكلار قاپاقلىرى سىلىنغان ھالدا بارگاھنىڭ ئەتراپىغا توپلاندى، بارگاھ ئىچىدە ساڭ ئاقساقاللىرىدىن يىگىرمە-ئوتتۇزچە كىشى بار ئىدى. بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتتى، ئوڭ تەرەپتىكىلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئولتۇرغان قېرى ساڭ ئورنىدىن تۇرۇپ، جىملىقنى بۇزدى:

ـــ ھەي قېرىنداشلار! ـــ دېدى ئۇ، بارگاھ ئىچىدىكىلەرگە تەكشى قاراپ چىققاندىن كېيىن، ـــ بېشىمىزغا ئېغىر كۈنلەر كېلىۋاتىدۇ، بالا-قازا بۇسۇغىمىزغىلا كېلىپ قالدى. يېغىنغا قارىشى قوزغالمىساق، يېغى بىزدىن سوراپ ئولتۇرمايلا كېلىپ بېشىمىزدا قىلىچ ئوينىتىدۇ. بالا-چاقا، مال-ۋارانلىرىمىز ۋەيران بولىدۇ. بىزنى بېقىپ كېلىۋاتقان مۇقەددەس ئانا تۇپراق قان بىلەن بويۇلىدۇ. گەپ قىلىڭلار! ياكى شۇنداق بولۇشنى كۈتۈپ تۇرىمىزمۇ؟!

بارگاھ ئىچىنى ئېغىر پۇشۇلداش، ئۆلۈغ-كىچىك تىنىشلار قاپلىدى، قېرى ساكنىڭ سۆزى ئۆز تەسىرىنى كۆرسەتكەنىدى.

ـــ ياق، ـــ ساقال-بۇرۇتى قاپقارا، كۆزلىرى يېنىپ تۇرىدىغان بىر ساڭ قولىنى كەسكىن شىلتىدى، ـــ كۈتۈپ تۇرۇش ـــ ئۆلۈم بىزگە! يېغىنى توسۇش كېرەك! خەۋەرلەردىن قارىغاندا، سىلىنگا دەريا سى[1]، خانگاي تاغلىرى[2] بىلەن بايانقارا تاغلىرى[3] غىچە بولغان كەڭ زېمىن قوزغالدى. ئۇلار دۈنخۇاڭغا توپلىنىپ، تارىمدىن ئۆتۈپ بۈياقتا كېلىۋاتىدۇ. بىز ئالدىنقى سەپتە، شۇڭا دەرھال قوراللىنىپ ئاتلىنىشىمىز كېرەك.

ـــ بۇ، دانا پىكىر!

ـــ ئۇنداقتا، ھەممىز ئۆز قەبىلىلىرىمىزدىن لەشكەر توپلايلى.

---

① سىلىنگا دەريا سى ـــ موڭغۇلىيىدىكى بىر دەريا.
② خانگاي ـــ موڭغۇلىيىدىكى تاغ.
③ بايانقارا ـــ چىڭخەيدىكى تاغلار.

ـــ بولىدۇ، جان كەتسمۇ مەيلى!

شـۇ پـــكىرلەر بولۇۋاتقاندا، ئۇشتۇمتۇت بارگاھ سىرتىدا ئىككى ئەركەكنىڭ تاكاللاشقان ئاۋازى ئاڭلاندى. شۇئان بارگاھ قوروقچىسى كىرىپ كەلدى. ئاقساقاللارغا ھۆرمەت-تەزىم قىلغاندىن كېيىن، ئۇ: "بىر ناتونۇش پـادىـچـى ئـاقـســاقاللار بىلەن كۆرۈشمەن دەيدۇ، كىرگىلى قويمىسام، جـــددىيلەشكىلى تۇردى" دەپ مەلۇمات بەردى. كېڭەش قاتناشچىلىرى دەمالىلىقتا بىرنېمە دېيەلمىدى. چۈنكى، ئەنئەنىۋى ئادەت بويىچە كېڭەش بـــولـــۇۋاتقـــان جايغا ئاقساقاللاردىن باشقا ھەرقانداق كىشىنىڭ كىرىشى، قاتنىشىشى مەنئىي قىلىناتتى.

ـــ بىرەر مۇھىم خەۋەر ئېلىپ كەلگەن بولمىسۇن يەنە، ـــ دېدى قېرى ساقا، قائىدىگە خىلاپ بولسىمۇ كىرسە...

باشقىلارغا بۇ سۆز غەيرىي تۇيۇلدى، ھېچكىم ئۇندىمىدى. بۇ ھېلىقى پـــادىچىنىڭ كىرىشىگە قوشۇلغانلىقىنىڭمۇ، قوشۇلمىغانلىقىنىڭمۇ ئىپادىسى ئەمەس ئىدى. قېرى ساقىنىڭ تاقىتى تۇگىدى، "باشلاپ كىر!" دېدى ئۇ بۇيرۇق ئاھاڭىدا. باشقىلار قېرى ساقا تەئەججۇپ ئىلكىدە قاراپ قېلىشتى. بارگاھ قوروقچىسى چىقىپ كېتىپ ھايالىشمايلا بىر كىشىنى باشلاپ كىردى. ناتونۇش كىشى ئاقساقاللارغا تەزىم بەجا كەلتۇردى، قوروقچى چىقىپ كەتتى. ئـاقـســاقاللار ناتونۇش پادىچىنىڭ ۋىجىك بويىغا، تىتلىپ كەتكەن تېرە كىيىملىرىگە كۆز يۈگۈرتۈشتى.

ـــ ئاۋۋال ئۆزۈڭنى مەلۇم قىل! نېمە ئادەمسەن؟ ـــ دېدى قېرى ساقا.

ـــ مېنى شىراق دېيىشىدۇ، يۇرتۇم مۇز تاغنىڭ شەرقىي يايلاقلىرى، ئۆزەم پادىچىمەن.

شـــراقـــنىڭ تەمتىرىمەي، ھودۇقماي، ئېنىق، دادىل سۆز قىلىشى ئـاقـســاقاللارنى ھەيران قالدۇردى. چۈنكى، ئۇنىڭ گەپ-سۆزى، ئاۋازى ئوچۇق، جاراڭلىق بولۇپلا قالماستىن، ئۆزىنى بىخاراماں، ئەركىن، تېتىك

تـــۇتۇشى، قاراشلىرىدىكى بىرخىل قەتئىيلىك ۋە تولۇپ تاشقان ئىشەنچ ئىپادىسىنىڭ بارلىقى هەممىسىنى تاڭ قالدۇرغانىدى.

ـــ سۆزلە، نېمە مۇددىئا بىلەن كەلدىڭ؟!

شـــراق تېخىمۇ جۇرئەتلىنىپ، يۇقىرى ئاۋازدا مۇددىئاسىنى بايان قىلدى:

ـــ هـۆرمـەتـلـىـك ئـاقـسـاقـالـلارنـىـڭ نـېمە ئىش توغرىسىدا كـېـڭـىـشـۇاتـقـانـلـىقىنى بىلىپ تۇرۇپتىمەن. هەممىمىزگە مەلۇم، ياۋۇ بوسوغىمىزغىلا كېلەي دەپ قالدى، بارلىق ئوغۇز ۋە ساكلىرىمىز ئۇرۇشقا تەييارلىنىۋاتىدۇ. مۇبادا ئۇرۇشۇن باشلىنىپ قالسا بىز ياۋۇنى قىرىمىز، ياۋۇ بىزنى قىرىدۇ، ياۋۇ قىرىلسغۇ مەيلى، بىراق ئۆزىمىز قىرىلساق... ـــ شىراق سەل تۇرۇۋېلىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، ـــ دېمەكچى بولغىنىم، مەن ساكلارنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ كەمبەغىلى، ئاچ-يالىڭاچ هالەتتە تۇرۇۋاتقان خوتۇن-بالىلىرىم بار. ئەگەر سىلەر خوتۇن-بالىلىرىمنىڭ يېمەك-ئىچمەك، كىيىم-كېچىكىدىن دائىملىق خەۋەر ئېلىپ تۇرۇشقا ۋەدە بەرسەڭلار، مەن ئۆز هاياتىم بەدىلىگە باسقۇنچى دارا لەشكەرلىرىنى تەلتۆكۈس گۇمران قىلىپ، ساك، ئوغۇز ۋە باشقا بارلىق قەبىلە-قېرىنداشلىرىمنى، مۇقەددەس، ئۇلۇغ تۇپرىقىمنى بالايىئاپەتتىن خالاس قىلىمەن!

شىراقنىڭ ۋىجدانەن ئېيتقان بۇ مەردانە سۆزلىرى بارىگاھ ئىچىنى لـەززىـگە كەلتۈردى. ئاقساقاللار گۇرىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ كېلىشىپ شىراقنى ئوتتۇرىغا ئېلىۋالدى. زاكىلىق قىلىش، ئىشەنمەسلىك نەزىرى بىلەن تىكىلگەن كۆزلەردىكى سوغ نەزەر شىراقنىڭ شىجائىت، ئىرادە جۇشقۇنلاپ تۇرغان قەلبىنى شۇركەندۈردى، ئازابلىدى. لېكىن شىراق جەسۇر قىياپەتتە تـۇرۇپ، كـۆكـۈچ كۆزلىرىدە پارلاۋاتقان ئىشەنچ نۇرى ئارقىلىق بايىقى سۆزلىرىنى تەكرارلايتتى.

ـــ دېگىنە، لەشكىرىي دارانى قانداق يوقاتماقچىسەن؟

ـــ سەن بىر، ياۋۇ تۈمەنمىڭ، بۇنى بىلەمسەن؟

— سېنىڭ كۆچۈڭ نېمىگە يېتىدۇ؟!
— سېھرىگەرمۇ يا سەن؟
— ياق، بۇ سارايڭ بولسا كېرەك. راستمۇ؟
تۇشمۇ تۇشتىن ياغقان سوئاللار ئالدىدا شىراق قىلچە تەۋرىمىدى، قەددىنى تىك تۇتۇپ تۇرۇۋەردى، چىرايىدىكى قەتئىيلىكمۇ قىلچە ئۆزگەرمىدى. ئۇنىڭ ئويلىغىنى، بىلگىنى، پىلانى بار ئىدى. لېكىن دېگۈسى كەلمەيتتى، تېخى نامەلۇم ئىش ئۈچۈن ئالدىن ھۆكۈم چىقىرالمايتتى. ئۇ، ئەھۋالغا قاراپ ئىش كۆرمەكچى ئىدى. ئۇنىڭ قانداق قىلىشى كېرەكلىكىنى ئەمەلىيەت بەلگىلەيتتى.
بۇ ئىشتا بىرىنچى قەدەمنى بېسىش بىلەنلا پالاكەت بېسىشمۇ مۇمكىن، ئىشنىڭ ئوتتۇرىسىدىمۇ چاتاق چىقىشى مۇمكىن، ھەتتا ئىشنىڭ ئاخىرىدا ھەممە نەرسە بەربات بولۇشمۇ مۇمكىن. مەغلۇبىيەت بىلەن غالىبىيەت شىراق ئۈچۈن ھازىر نامەلۇم سىر. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئاقساقاللار ئالدىدا ئېنىق بىر پىلاننى ئوتتۇرىغا قويالمايتتى، پەقەت ئۇنىڭ قەلبىدىكى ئەل-يۇرت ئىشقى، ياۋدىن قىساس ئېلىش ئىرادىسى ئۇنى شۇنچىلىك دادىل، نېيىتىدىن يانمايدىغان ھالغا كەلتۈرگەنىدى. ھازىر ئۇ كۆڭلىدە ئويلىغان ئىشى ئۈچۈن ئەقىل-پاراسەتمۇ ئىشلىتىدۇ، تەۋەككۈلچىلىك قىلىپمۇ كۆرىدۇ. شىراقنىڭ قەلبىدە ئۈمىدسىزلىكتىن ئۈمىد كۆچلۈكرەك، دېلىغۇللۇقتىن قەتئىيلىك كۆچلۈكرەك. مەغلۇبىيەت — ئۇ ئويلاۋاتقان نەتىجە ئەمەس، غالىب كېلىش — بىردىنبىر نىشان. ئۇنىڭ ھاياتى بۇ قېتىمقى دارا ئاپىتىنىڭ يوقىلىش-يوقالماسلىقى بىلەن چەمبەرچەس باغلانغان، ئۇ كۆڭلىدىكى ھەممە گەپلىرىنى تولۇق ئىزھار قىلالمىسىمۇ، دادىل ھەق ئۇنىڭدىكى يوشۇرۇن، ئالىي پەزىلەت!
شىراق، ئاقساقاللارنىڭ ئۆزىگە ئىشىنەلمەي تۇرغانلىقىنى سېزىپ، يەنە سۆز قىلدى:
— مېنىڭ يالغۇزلۇقۇم، ياۋنىڭ كۆپلۈكى قىل سىغمايدىغان ھەقىقەت.

لېكىن مەن ياۋ بىلەن ئېلىشىمەن، قانداق ئېلىشىشىم كېرەكلىكىنى ھازىر دەپ بېرەلمەيمەن. ئەمما، جەڭگە تەييارلانغان بارلىق ساكلار، قېرىنداش قەبىلىلەر خاتىرجەم ئۆز ئىشىنى قىلىشسۇن، ياۋنى بۇياقلارغا كەلتۈرمەيمەن. لېكىن سىلەر بايا دېگەن تەلىپىمنى ئورۇندىڭلار...!

ئاقساقاللار بىر-بىرىگە قاراشتى، ھەممە كۆزلەردە شىراقنىڭ قەيسىرانە ھەرىكىتىگە ۋە ئىرادىسىگە بولغان رازىمەنلىك، ئىپتىخارلىق ھېسسىسى جىلۋىلەندى.

ـــ خوتۇن-بالىلىرىڭغا بىز ئىگە، ئۇلارنى ھەرگىز ئاچ-يالىڭاچ قويمايمىز! ـــ ئاقساقاللار شۇنداق دېيىشتى.

شىراق بىلەن ئاقساقاللار بارىگاھتىن بىللە چىقىشتى، شىراق لام-جىم دېمەستىن بارىگاھنى ئۇراپ تۇرغان ساكلار توپىنى بىرىپ ئۆتۈپ، نېرىراقتىكى چۆپلۈكتە ئىككى ئوغلىنى باغرىغا تېڭىپ ئولتۇرغان ئورۇق، سۇلغۇن، ياش جۇۋانىنىڭ ئالدىغا يۈگۈردى. بۇ، شىراقنىڭ يوقسۇللۇق ھاياتىدىكى ئۇزۇن يىللىق ۋاپادار ھەمراھى، جورىسى ۋە ئۇماق پەرزەنتلىرى ئىدى. ئۇ، بالىلىرىنى قۇچقىغا ئېلىپ ئەركىلەتتى، سۆيدى، پۇرىدى. خوتۇنىغا خوشلىشىش سۆزلىرىنى ئېيتتى ۋە سەپەر تەييارلىقىغا كىرىشتى. شۇ ئاردا ئاقساقاللار ساكلار توپىغا شىراقنىڭ بىر ئۆزى ياللۇز ياۋ ئۈستىگە باردىغانلىقى، قالغانلارنىڭ ھازىرچە لەشكەر بولمايدىغانلىقىنى كېڭەشىنىڭ قارارى سۈپىتىدە ئېلان قىلدى. شىراق مەزمۇت قەدەم بىلەن مېڭىپ، ئاقساقاللار بىلەن ساكلار توپىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى سەينالغا كىرىپ كەلگەندە، ئۇنى قۇتلاش ئۈچۈن ساكلار توپى ئۆزلىرىنى ئۇنىڭغا ئېتىشتى، ئۇلار شىراقنى باشلىرىغا ئېلىپ كۆتۈرمەكچى، پېشانىسىغا، يۈزلىرىگە سۆيمەكچى ... ئىدى. ئەمما، شىراق ھېچكىمنى ئۆزىگە يېقىن يولاتمىدى. ئۇ، سۇنى كۆرمەي ئۆتۈڭ سالىدىغان ئىشنى ھەرگىز خالىمايتتى.

شىراق ئۇچىسىدىكى يىرتىق تېرە چاپىنىنى سېلىپ تاشلىۋەتتى، تېرە بۆكىنى ساكلار توپى ئۈستىدىن قاڭقىتىپ نەلەرگىدۇ ئېتىۋەتتى.

ـــ چورۇقۇڭنى ماڭا بېرىۋەتكىن! ـــ دېدى شراق يېنىدىكى ياش ساكقا قاراپ، ئۆتۈنۈش ئاھاڭىدا، ـــ بەدىلىگە مال ئەمەس، بەلكى ساڭا تىنچ كۈن، بەختلىك تۇرمۇش ھەدىيە قىلىشىم مۇمكىن.

يـاش ساك ئىككىلىنىپ تۇرمايلا پۇتىدىكى يېپىيېڭى شىر چورۇقنى سېلىپ بەردى. شراق چورۇقنى كىيىپ، بوغزى بىلەن قونچىدىن تېرە شوينا بىلەن مەھكەم تارتىپ باغلىدى. ئورنىدىن تۇردى، بىر قېرى ساك ئاقساقىلى ئۇنىڭ ئالدىدا ھازىر بولدى ۋە قوينىڭ ئەيلەنگەن تېرىسىگە قانداقتۇر بىر سىزىق شەكىللەر بىلەن پۈتۈلگەن ۋەسىقە خېتىنى تاپشۇردى:

ـــ ئاشۇ تەسكەيدىكى چوڭ ياپلاق ۋە قوتانلىرىدىكى يىلقا، كالا، قوي... لىرى بىلەن سېنىڭ خوتۇن-بالىلىرىڭغا مەنسۇپ قىلىندى.

ـــ يەنە كەم تەرەپلىرى بولسا بىز بار، خاترجەم بول، ـــ دېدى يەنە بىر ساك ئاقساقىلى شراقنىڭ باش-كۆزىنى سىلاپ تۇرۇپ.

شراق كۆزىگە ياش ئالدى، ياش تامچىلىرى يۈزىنى بويلاپ قىسقا، يىرىك ئۆسكەن قارا ساقاللىرى ئارىسىغا سىڭىپ غايىب بولدى.

ـــ رەھمەت ئاقساقاللار، قېرىنداشلار! شراقنىڭ بۇرۇتلىرى تىترىدى، لەۋلىرى ئۆمچەيدى، يۈقىرىقى سۆزىنى ئاران دېيەلىدى، يەنە نېمىلەرنىدۇر دېمەكچى ئىدى، دېيەلمىدى. بارىگاھ قورۇقچىلىرىدىن ئىككىسى شراقنىڭ خوتۇن-بالىلىرىنى سايىۋەنلىك تۆگىگە ئولتۇرغۇزۇپ توپ ئارىسىدىن ئۆتتى. شراق قولىدىكى تېرە پۈتۈكنى خوتۇنىغا بەردى، ئەر-خوتۇن بىر-بىرىگە تويماستىن قاراشتى، گەپ-سۆز قىلىشمىدى. كۆز ياشلىرى ئارقىلىق بىر-بىرى بىلەن خوشلاشتى. قورۇقچىلار تۆگىنى يېتىلەپ قېرى ساك كۆرسەتكەن يايلاققا قاراپ مېڭىشتى. شراقنىڭ خوتۇنى ھەدەپ كەينىگە قاراپ، يۇم-يۇم يىغلايتتى، بالىلىرى "دادا، دادا...!" دېيىشىپ ناله قىلاتتى.

ـــ خەير، قېرىنداشلىرىم! خەير، ئانا زېمىن!!

بـۇ يـالـقـۇنلۇق، جاراڭلىق ئاۋاز پۈتۈن ساكلارنىڭ يۈرەكلىرىنى تىترىتىۋەتتى. شراق بۇغا مۈڭگۈزىدە ساپلانغان كەڭ ئىنلىق، قوپال، ئۆتكۈر

خەنجىرىنى ئالدى-دە، بۇرنىنى، ئىككى قۇلقىنى كېسىپ تاشلىدى. ساكلار بۇ ھەرىكەتتىن چۆچۈپ ۋارقىراشتى، ئېچىنىپ ناله-زار قىلىشتى. شىراق گويا ھېچنېمە بولمىغاندەك خەنجىرىنى غىلاپقا سالدى، يەرگە ئۇزۇلۈپ چۈشكەن تــەن پارچىلىرى دىك-دىك قىلىپ سەكرەپ توختاپ قالدى. شىراقنىڭ بوينى، يۈزى، قورساق، دۈمبىلىرى قانغا بويالدى. ئۇنىڭ كىندىك قېنى مۇشۇ زېمىنغا تۆكۈلگەنىدى. ئىككىنچى قېتىم ـــ بۇگۈن ئۇ مۇشۇ زېمىنغا ئۆز قېنىنى تۆكتى.

شــــراق خــوتۇنىنىڭ يوللۇقى ـــ ئوزۇق-تۈلۈك سېلىنغان خالتا ئــېــسـلغان ئۇزۇن تاياقنى مۈرىسىگە سالغىنىچە ساكلار توپىنى ھەيران قالدۇرۇپ يولغا راۋان بولدى...

* * *

شىراق ئۈستۈېشىدىكى قانلارنى، قان داغلىرىنى سۈرتمەستىن يولىنى داۋام ئــەتــتــۈرەتتى، توختىمايتتى، ئارام ئالمايتتى، بارغانسېرى قەدىمىنى تېزلىتەتتى. ئەلمىساقتىن بۇيان ئىنسان ئايىغى تەگمىگەن، تومۇز ئىسسىقىدا ئوتتەك يېلىنجاپ تۇرغان چۆل، سايلاردىن، "مۇز تاغ ئاتا"غا تۇتىشىپ كەتكەن تاغ تىزمىلىرى ئاستىدىكى چوكقۇر، قورقۇنچلۇق ھاۋلار يېنىدىن، قىرلىق تاشلار ئۈستىدىن، تاقىر دالالاردىن، ئېگىزلىكلەر ـــ تىك داۋانلاردىن، ئېچىلمىغان، سۈرلۈك تىلسىماتلار ئىچىدىن يول تېپىپ باراتتى. ئۇنىڭغا ئاچلىقمۇ، ئۇسسۇزلۇقمۇ، يول ئازابىمۇ كار قىلمايتتى. ئۇ قانچە كۈن، قانچە ۋاقىت يول يۈردى، قانچىلىك مۇساپىنى بېسىپ ئۆتتى، بۇنىسى شىراق ئــۇچــۈن نــامــەلۇم ئىدى. ئۇنىڭغا پەقەت بىرلا مۇددىئا-مەقسەت كۈچ بېغىشلايتتى. شۇ كۈچ ئۇنىڭغا ئوزۇق، سۇ، ئارام ئىدى. كۈن چىقتى، پاتتى. كېچە بولدى، تاڭ ئاتتى. ۋاقىت ـــ شۇ تەقلىتتە دەۋر قىلىپ ئۆتۈۋەردى، ئــاخــىر كــۆزلــىگەن نىشان ئۇنىڭ ئالدىدا زاھىر بولدى. شىراق، سىر

دەريانسىنىڭ باش ئېقىنىغا بېتىپ كەلگەنىدى. قاتمۇ قات تاغلار تىزمىسىدىكى چوڭقۇر جىرالار ئارىسى، تاشلىق ساي، يايلاقلار، چۆللەر، ئېقىن بويلىرى، ئىسسىق كۆل ①قىرغىقى شاھ دارا I نىڭ لەشكەرگاھىغا ئايلانغانىدى. چىمەنلىك يايلاق ئۇستىگە دارانىڭ تەختلىك چېدىرى تىكىلگەنىدى. ۋاقىتلىق ئوردىنىڭ ئەتراپى ئوردا لەشكەرلىرىنىڭ چېدىرلىرى بىلەن قورشالغان بولۇپ، ئۇنىڭ تۆت ئەتراپىدا، كۆز يەتكۈسىز يىراقلاردا ھەرقايسى لەشكەر تۈرلىرى ئايرىم-ئايرىم، توپ-توپ چېدىرلارنى تىككەنىدى. شاھانە چېدىر يېنىدىكى ئېگىز مومَا ياغاچنىڭ ئۈچىغا كىيانيان سۇلالىسىنىڭ تۇغى ئېسىلغانىدى، بۇ تۇغ ئۆز ئەتراپىدىكى مىڭلىغان ھەربىي تۇغلارغا كومانداۋېرىۋاتقاندەك تىنماي لەپىلدەيتتى. لەشكەرلەر ياققان سانسىز گۈلخانلارنىڭ قويۇق ئىس-تۈتەكلىرى ئات تېزەكلىرىنىڭ قاڭسىق ھىدى بىلەن قوشۇلۇپ شامال ئارقىلىق بىرخىل ئاچچىق پۇراق تارقىتاتتى. بۇ سۇرلۇك، ھەيۋەتلىك ھەربىي تۇرالغۇنى كۆرگەن كىشى جەزمەن ئۆزىنى يوقىتىپ قويياتتى. ئەمما، شىراق ئۆزىنى يوقىتىپ قويمىدى. تاغ قاپتىلىدىن پەسكە قاراپ چۈشتى، ئۇ ئەڭ دەسلەپ ئۇچرىغان ھەربىي چېدىر ئالدىدىن ئۆتكەندىلا ئۆزىنى كاچاتلاپ، داد-پەرياد كۆتۈرۈشكە باشلىدى ھەمدە "شاھقا ئەرزىم بار!، ئەي شاھ دارا، ئۇلۇغسەن! بۈيۈكسەن! شاھنشاھىمسەن! پۈشتۇپاناھىمسەن! بىچارە، ئاجىز، ناتاۋان قۇلۇڭ ساڭا ئەرز ئېيتىپ كەلدى!" دەپ توۋلاپ، زار-زار يىغلاپ ياش تۆكۈپ ماڭدى. دەم ئېلىۋاتقان، تاماق يەۋاتقان، قوراللىرىنى تازىلاۋاتقان، ئاتلىرىغا يەم بېرىۋاتقان لەشكەرلەر قۇلاق-بۇرنى يوق، يالىڭاچ، بەتبەشىرە، قەلەندەر سۈپەت ناتونۇش شىراقنىڭ ھالىنى كۆرۈپ كۈلۈشتى، مەسخىرە قىلىشتى، يىرگەندى، سەسكەندى، نېرى كېتىشتى. قاراۋۇللارمۇ ئۇنىڭ غەلىتە قىياپىتىدىن ھەيران بولۇشۇپ كۈلۈپ، توسۇشنى، سوراق قىلىشنى يادىدىن چىقىرىشتى. شىراق ھەربىي چېدىرلارنى

① ئىسسىق كۆل — قىرغىزىستاندىكى كۆل.

ئارىلاپ كېتىۋەردى. شۇ تەرىزدە ئۇ ئىككى ئاش پىشىم ۋاقتىچە ماڭدى. شاھ ئوردىسىغا ئەللىك-ئاتمىش قەدەم قالغاندىلا ئۇ قاتمۇقات توسالغۇغا دۇچ كەلدى. ئوردا قاراۋۇللىرى ئۇنى بىرقەدەم ئالدىغا سلجىشقا يول قويمىدى. شىراق شۇئان ئۆزىنى يەرگە ئېتىپ، يۇمۇلۇنۇپ، داد-پەريات كۆتۈرۈپ، بايقى گەپلىرىنى تەكرارلاپ يىغلاشقا باشلىدى. خېلىدىن كېيىن بۇ ۋەقە لەشكەرلەر، چاپارمەنلەر، ئوردا ياساۋۇلى ۋە ھۇدەيچى ئارقىلىق شاھ دارا I گە مەلۇم قىلىندى. شاھ دەسلەپ پەرۋا قىلمىدى، كېيىن ئويلىنىپ قالدى. كۆڭلىگە بىر ئىش كەلدى، ئاخىر ئىجازەت بەردى. شىراق ئىككى نەپەر لەشكەرنىڭ نازارىتى ئاستىدا شاھ چېدىرىغا يالاپ ئېلىپ كىرىلدى ۋە تەختكە روبىرو قىلىپ تۇرغۇزۇلدى. ئالتۇن تەختتە مەغرۇر گەدىيىپ ئولتۇرغان شاھ دارا I شىراقنىڭ ھېيىپ-مەجرۇھ، جۇدەڭگۈ، ئاجىز قىياپىتىنى كۆرۈپ، دەسلەپ قاپاقلىرىنى تۇردى، شىراقمۇ سىنچىلاپ نەزەر سالدى ۋە ئاۋازىغا ھەيۋەتلىك تۇس بېرىپ: "ئەرزىڭنى ئېيت!" دەپ خىتاب قىلدى.

شىراق ئالدىرىمىدى، ئۇ ئاۋۋال شاھ دارا I گە، ئاندىن تەختىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئەمەل-مەنسەپ، مەرتىۋە سالاھىيىتىگە مۇناسىپ ئورۇن ئېلىشقان ۋەزىر-ۋۇزرا، ئاكابىر-ئەشرەپ ۋە ھەربىي قوماندانلارغا سالام بەجا كەلتۈردى.

— ئەي شاھلارنىڭ شاھى، ئالەمنىڭ نۇرلۇق ماھى، ئەلنىڭ پۇشتى-پاناھى! سەن ھەقسەن، ئادىلسەن، قۇدرەتلىكسەن! غەزىپىڭدىن تاغلار تىترەيدۇ، دېڭىزلار تاشىدۇ. ھەق ۋە ئادالىتىڭدىن ئىنسانىيەت قۇت تاپىدۇ، مېھىر-شەپقىتىڭدىن پۈتكۈل كائىنات بەھرە ئېلىپ، كۆكرەپ-ياشنايدۇ. مەن سېنىڭ ئالەمگە مەشھۇر بولغان نامىشەرىپىڭنى، تىللاردا داستان بولغان تەۋسىلىرىڭنى، قۇدرىتىڭنى، چەكسىز ۋە مەڭگۈلۈكلىكنى ئاڭلاپ، يىراقتىن، ناھايىتى يىراق بولغان ئوغۇزلار ئېلىدىن كەلدىم. ئۆزەم ساڭ قەبىلىلىرىدىنمەن، سەندىن پاناھ تىلەپ كەلدىم، — شىراق شاھقا ئاتىغان مەدھىيىسىنى ئىزھار قىلىپ بولغاندىن كېيىن، ئەسلى

مەقسەتكە كۆچتى، ـــ ئەي شاھ، ئەرزىمگە قۇلاق سالغىن. مەن ساڭا دوستلۇق ۋە ئىتائەت ئىزھار قىلىش ئارزۇسىدا بولغانلىقىم ئۈچۈن، مۇشۇ قـــسمەتكە دۇچار بولدۇم. قېرىنداشلىرىمغا: "ئۇلۇغ شاھ دارا ئالىيلىرىغا ئىتائەت قىلايلى، ئەل بولايلى" دېسەم، ئۇلار رەھىمسىزلىك بىلەن بۇرۇن، قۇلاقلىرىمنى كېسىپ تاشلىدى. خائىن، سېتىلما مۇناپىق دەپ ھاقارەتلىدى، خورلىدى، لەنەت ياغدۇردى. ھەتتا ئۆلتۈرمەكچى بولۇشتى. بىر پەيت تېپىپ قاچتىم ۋە مەك بىر جايدا دەرگاھىڭغا دات ئېيتىپ كەلدىم. ئەي سەلتەنەتلى ئـــۇلـــۇغ، شـــەۋكەتلىك شاھىم! مېنىڭ ھالىمغا يەت، ساكلاردىن قىساس ئېلىشىمغا ياردەم بەرگىن. مەن بىچارە قۇلۇڭدىن مەرھەمەتلىرىڭنى ئايىمىغىن، مېنىڭ ئەرز-دادىم شۇ!

دەردىمەن بىلەن دادىخاھىنىڭ كۆزلىرى بىر-بىرىگە ئۇدۇل تىكىلىشتى، شـــراق شاھ دارا I نىڭ كۆزىگە مىختەك تىكىلىپ تۇراتتى. ئۇ ھازىر ھېچنېمىدىن ھېيىقمايتتى، قورقمايتتى. شاھ كۆزىنى ئەپقاچتى، ئۇنىڭ دائىم قـــەھرىلىك ئۇچقۇنلار چاقناپ تۇرىدىغان كۆزلىرىدە نېمىگىدۇر قىزىقىش، ھـــايـــاجـــان ئـــەكـــس ئېتەتتى. ئۇ، شراقنىڭ تېز، رېتىملىق، جارانلىق مەدھىيىسىدىن تەسىرلەنگەنىدى. كېيىنكى سەرگۈزەشتىلەرنى ئاڭلاپ، شراقنا ئىچ ئاغرىتىش ھېسسىياتى قوزغالغانىدى. چۈنكى، دارا بۇندىن كېيىنكى ھـــەربىي يۈرۈشتە تېز ئىلگىرىلەش ئۈچۈن، باسقۇنچىلىق، ئىستىلاچىلىق ئۇرۇشلىرىدا غەلبە قازىنىپ، شۆھرەت، غالىبىيەتنىڭ تۇغىنى يەتتە ئاسمانىنىڭ قەھرىگىچە كۆتۈرۈپ لەپىلدىتىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا دەل شراقنا ئوخشاش ئۆز ئېلىدىن يۈز ئۆرىگەن، كىيانيان دۆلىتىگە ساداقەتمەنلىك بىلەن خىزمەت قىلىدىغان بىر كىشى، ھەتتا نۇرغۇن كىشى كېرەك بولاتتى.

شاھ دارا I سەل جىمجىتلىقتىن كېيىن، ئورنىدىن تۇرۇپ تەختتىن چۈشتى. ئوتقاشتەك جۇلالىنىپ تۇرغان يۈمشاق پايانداز ئۈستىدىن مېڭىپ شـــراقـــنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۆزىگە تەلمۈرۈپ-نىجادلىق تىلەپ تۇرغان مەجرۇھ-قاچقۇننىڭ تۇرقىغا ھېسداشلىق نەزىرى بىلەن تىكىلدى.

ـــ سىبىنىڭ ئەرز-دادىڭسىزمۇ مەن بەربىر ئاشۇ زىمىننى زەبىت قىلىمەن. ساكلارنى، ئوغۇزلارنى پاك-پاكىز قىرىپ تاشلايمەن. سەپىرىمنىڭ مەنزىلى دەل سىنىڭ ئېلىڭ ۋە ئۇنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى يىراق ئەللەر. قېنى ئېيتقىنا، ئوغۇز ئېلى ماڭا ياۋاشلىق بىلەن ئىتائەت قىلماسمۇ؟ ساكلار ماڭا ئەل بولماسمۇ؟ مېنىڭ غالىب قوشۇنلىرىمنىڭ ھەيۋىتىدىن قورقماسمۇ؟

شاھ دارا I سۆزىدىن توختاپ، ئۇزۇن، سىمىز، تۆكلۈك بارماقلىرىنى پۈكۈپ قاس چىقىرىپ، پاياندار ئۇستىدە ئۇيان-بۇيان ماڭدى. سارغۇچ، قويۇق چاچلىرى ئۇستىدە دىڭگىيىپ تۇرغان قەدىمىي ئالتۇن تاج، زەر چاپىنىنى بېلىدىن قىسىپ تۇرغان كەڭ، قاپارتما نەقىشلىك ئالتۇن كەمەر ۋە كەمەرگە ئېسىلغان كۈمۈش قىنلىق، ئىسپىھان پولىتىدىن سوقۇلغان قىلىچ شاھ دارا I نى تېخىمۇ سۈرلۈك، ھەيۋەتلىك كۆرسىتەتتى.

ـــ قۇدرەتلىك ئۇلۇغ شاھىم، ـــ شىراق، شاھنىڭ كەينىگە ئۆرۈلۈپ ئۆزىگە قاراپ جاۋاب كۈتۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، سۆزلەشكە باشلىدى، ـــ ساكلار ناھايىتى نۇرغۇن خەق، ئۇلار ئارىلىشىپ ياشاۋاتقان ئون ئوغۇز، توققۇز ئوغۇز دەپ ئاتىلىدىغان قېرىنداش ئۇيغۇر قەبىلىلىرىنى قوشقاندا، ئۇ خەقنىڭ ھېسابىغا سان يەتمەيدۇ. ئۇلار تۇرغان زېمىننىڭ ئۇچ-چېكى، پايانى يوق. شاھ ئالىيلىرى، تىلسىم كۆيسىمۇ ئالدىڭدا ھەق سۆزنى قىلاي، ئۇلاردىكى لەشكەرلەرمۇ كۆپ، قۇمنى ساناش مۇمكىن، بىراق لەشكەرلىرىنى ساناپ بولۇش مۇمكىن ئەمەس. لەشكەرلىرىنىڭ ھەممىسى ئۇستا چەۋەندار، ئۇلار ئات ئۈستىدە تۇرۇپ، ئالدىغاقاراپ قانچىلىك تېز ۋە زەرب بىلەن قىلىچ ئۇرسا، ئىككى يانغىمۇ، ئارقىسىغىمۇ شۇنچىلىك تېز ۋە چاققان قىلىچ ئۇرىدۇ. نەيزە ئۇرۇش، ئوقيا ئېتىشتىمۇ خۇددى شۇنداق. ئۆلۈم دېگەننى پىسەنتىگە ئالمايدۇ، شاھىم. لېكىن ئۇلارنى باپلاش، مەغلۇپ قىلىش تەس ئەمەس. مەن كىچىكىمدىن پادا بېقىپ، دالا كېزىپ ئۆسكەچكە، ئۆز ئېلىمزنىڭ تاغ، دەريا، كۆل، يايلاق، يېزىلىرىنىڭ يەر تۈزۈلىشىنى بەش قولدەك بىلىمەن. سىنىڭ لەشكەرلىرىڭنى بىخەتەر باشلاپ ئاپىرىپ، ئۇلارنىڭ بىخۇت-بىپەرۋا

تـۇرغـان پەيتىنى تاللاپ ھۇجۇم قىلىشقا كاپالەتلىك قىلالايمەن. ئۇلار قانچىلىك بۇرۇن قىرىلسا، قېنى ئاقسا مەن شۇنچە خۇش بولىمەن...

شاھ دارا I ئالدىدىكى چاقماقتەك تېز سۆزلەۋاتقان شورلۇق پادىچىنىڭ ئۆزىگە كۆرسىتىۋاتقان ساداقەتمەنلىكىنى كۆرۈپ، رازىمەنلىك بىلەن بېشىنى لىڭشىتتى-دە، بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ پايىغا قەدەم قويدى، تەختكە چىقىپ ئولتۇردى.

— ئەي ئالەمپاناھ! — دېدى شىراق يەنە، — رەقىبلىرىمدىن قىساس ئېلىشتا سېنىڭ ئىلتىپاتىڭغا، ياردىمىڭگە موھتاجمەن. ئەگەر مالال كۆرمىسەڭ، لەشكەرلىرىڭگە ئەمر قىل. ئۇلار تېز ئاتلىنىپ، ساكلارنىڭ قېنىنى دەريا كەبى ئاققۇزسۇن، ئۆي-ماكانلىرىنى خانىۋەيران قىلسۇن. ساكلار ھازىر غەپلەتتە، ئۇلار چوقۇم تارمار بولىدۇ. لېكىن، لەشكەرلىرىڭ يەتتە كۈنگە يەتكۈدەك ئوزۇق، سۇ غەملىۋېلىشى لازىم.

— يارايسەن! — دېدى شاھ خۇشال بولۇپ، — مەن سېنىڭ قىساسىڭنى ئېلىپ بېرىمەن. لەشكەرلىرىمگە سەن يول باشلا، مەن مۇشۇ يەردە قېلىپ، قوماندان رانۇس چاتتىن غالىبىيەت خەۋىرىنى كۈتىمەن!

ئالىي ھەربىي كېيىم كىيگەن، ئېگىز گەۋدىلىك، سۇرلۇك قوماندان رانۇس چات ئورنىدىن تۇرۇپ، دارانىڭ ئۈدۈلىغا كېلىپ يۈكۈنۈپ تۇرۇپ، تەختىنىڭ ئەڭ تۆۋەن پايىسىغا پېشانىسىنى تەگكۈزدى ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ، كەينىگە ئۈچ قەدەم شوخشىدى، ئاندىن: "ئۇلۇغ شاھىمىز ئۇچۇن جېنىم پىدا!" دەپ قەسەمياد قىلدى.

* * *

ئېلبورس تاغلىرى[1] ئېتىكىدىكى ھاۋاسى ياخشى، ئوت-چۆپلىرى مول يايلاقلاردا ئۆسكەن، توپ-توپ يۈرگەن توسۇن ئارىسىدىن سالما ئارقىلىق

---

[1] ئېلبورس — ئىراندىكى تاغلار.

مىڭ تەستە تاللاپ تۇتۇپ كېلىنىپ ئۇستا ئاتچىلارنىڭ قولىدا كۆندۈرۈلگەن، تەربىيىلەنگەن قۇلا ئارغماق پات-پات پۇشقۇرۇپ، كىشنەپ، رانۇس چاتنىڭ ئاق ئېتى بىلەن بەسلىشىپ رەقىبىگە يول بەرمەي كېلەتتى. قۇلا ئارغماقتا پادىچى ـــ باتۇرشىراق ئولتۇراتتى. لەشكەرلەر يولغا ئاتلىنىش ئالدىدا، شاھ ئـــۇنـــكۈغا مۇشۇ ئاتنى سوۋغات قىلىپ بەرگەن. مىراخور بېشى [1]قۇلا ئارغماقنىڭ تېزگىنىنى شىراققا تۇتقۇزغاندا، شىراق شاھ ئالدىدا دەسلەپ ئېيتقان سۆزلىرىنى يەنە بىر قېتىم تەكرارلاپ، شاھنىڭ خاتىرجەم بولۇشىنى تىلىگەن. ئەنە ئۇ ۋەدە بويىچە ئىران لەشكەرلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ كەلمەكتە. ئۇنىڭ قۇلا ئارغىمىقى تىزگىن سىيرىپ چاپماقتا، تۇياقلىرى ئاستىدىن ئوت چاقنىماقتا. قاپقارا، ئۇزۇن يايلى لەززان تاغ شامىلىدا يەلپۇنمەكتە. تەردىن ئـــەســـەر يـــوق بـــويـــنـــى، تـــككىدە شۆتايغان قۇلاقلىرى ئۇنىڭ تېخى هـــارمىغانلىقىدىن، يەنە ئۇزاق، مۇشكۈل ھەربىي يۈرۈشلەرگە بەرداشلىق بېرەلەيدىغانلىقىدىن دېرەك بەرمەكتە.

ئىران لەشكەرلىرى مىنگەن ئاتلارنىڭ تۇيىقى تەككەن تاش-شېغىللار غېجىلىپ ئۇپرايتتى. تۇياقلار ئاستىدىن كۆتۈرۈلگەن قويۇق، سېرىق چاڭلار ئـاسـمـان-پـەلـەكنى قاپلاپ، كۈن نۇرىنى توساتتى. بوراندەك دەۋرەپ كېلىۋاتقان لەشكەرلەرنىڭ باش-ئاخىرىغا كۆز يەتمەيتتى. ئون بېشى، يۈز بېشى، مىڭ بېشى، لەكمىڭ بېشىلىرىنىڭ يېنىدا بىردىن تۇغچى لەشكەر تۇغ كۆتۈرۈپ كېلەتتى. يىراقتىن قارىغاندا، تىك كۆتۈرۈلگەن تۇغلارنىڭ كـــۆپـــلـــۈكىدىن پامىر تاغلىرىنىڭ بەل-يامزاللىرى، جىلغىلىرى، ئېتەكلىرى بـــەئەينى قويۇق ئورمانزارلىققا ئايلىنىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. نەيزىدەك ئۇچلۇق، كۆككە تىرەلگەن ئاق قار-كۆك مۇزلۇق چوققىلار قاتمۇ قات ھەرە چىشلىق تىزما تاغلار، يايلاقلار، ئاندا-ساندا گۈل-گىياھ ئۇنگەن تاشلىق

---

[1] مـــىراخور بېشى ـــ خان، پادىشاھ ۋە ئەۋلىيائى-ئەزىملەرنىڭ ئات باققۇچىلىرى باشلىقى.

سايلار، چۆللەر، ئورمانلار، بوستانلىقلار بارا-بارا ئارقىدا قالدى. ئاتلار تەرلىدى، ھاردى. تاقلىرى ئۇپراپ تۇگەپ، تۇياقلىرى نېپىزلەپ كەتتى. لەشكەرلەر تىنجىق تومۇز ئاپتېپىدا كۆيۈپ كۆسەيدەك قاپداپ كەتتى. قىزىق شامال يۇزلەرگە ئۇرۇلۇپ نەپەسلەرنى قىساتتى، دەمنى سقاتتى. ئوزۇق-تۈلۈك ئازىيىۋاتاتتى، تەشنالىق يۈرەكلەرنى كاۋاپ قىلاتتى. شىراق ئىران لەشكەرلىرىنى سۈسىز، تاقىر يوللاردىن ئېلىپ كېلىۋاتقاچقا، ئاچلىق، ئۇسسۇزلۇق، ئاپتاپ، سەپەر ئازابى لەشكەرلەرنىڭ ھاياتىغا كۈندىن-كۈنگە ئېغىر خەۋپ يەتكۈزۈۋاتاتتى. لەشكەرلەرنىڭ ئاغزى قۇرۇپ، كالپۇكلىرى گەز باغلاپ يېرىلىپ، ھالى بارغانسېرى بەتتەرلەشتى. يۈرۈش ئاستىلاشقا باشلىدى، نۇرغۇن لەشكەرلەر ۋە ئاتلارنىڭ ئۆلۈكلىرى ئارقىدا قالدى. لەشكەرلەر سېپى گاھ-گاھ بۇزۇلۇپ، چېچىلىپ، مىڭبېشى، يۈز بېشىلىرىنىڭ قانلىق قىلىچى ئاستىدا يەنە ئۆز سېپىنى تۈزەيتتى.

ـــ ھەي ساك! ـــ دېدى رانۇس چات بىر كۈنى شىراقنىڭ ئالدىنى توسۇپ. چۈنكى ئۇنىڭ سەۋر-تاقىتى تۈگىگەن، ئۆزلىرىگە كېلىۋاتقان خەۋپنى سەزگەنىدى. ئۇ قىلىچىنى شىراقنىڭ بوينىغا تەڭلەپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋام قىلدۇردى، ـــ سېنىڭ ئېلىڭگە يەتتۈقمۇ؟ يەنە قانچىلىك يول ماڭىمىز؟! بىزنى خەتەرگە باشلىدىڭمۇ-نېمە؟!

شىراق جاۋاب بەردى:

ـــ مېنىڭ ئېلىمگە كەلگىلى نەچچە كۈنلەر بولۇپ قالدى، يەنە قانچىلىك يول ماڭىمىز دەيسەنغۇ؟ ماڭىمىز تېخى، نەچچە ئايلاپ ماڭساڭمۇ بۇ ئەلنىڭ چېتىگە بارالمايسەن. ماڭا قىلىچ تەڭلەۋاتامسەن؟ غەزىپىڭگە پايىلماي مېنى چېپىۋەتسەڭ مەيلى، ئۆز قېرىنداشلىرىمغا ـــ ساكلارغا ياخشىلىق قىلاي دېسەم ئۇلار قۇلاقلىرىمنى، بۇرنۇمنى كېسىۋەتتى. ئەمدى شاھ دارا ئالىيلىرىغا كۆرسەتكەن ساداقتىم بەدىلىگە سەن قويۇپ بوينۇمنى كېسىۋەتسەڭ مەيلى. مەن شۇنداق شور پېشانە، كىمگە ياخشىلىق قىلسام، كىمگە ۋاپا قىلسام شۇنىڭدىن ماڭا جاپا كېلىۋاتىدۇ. ھە، قىلىچىڭنى تۈتۈپ

تۇرۇۋەرمە، چاپ! بەربىر ئۆلىمەن، چاپە! ئاھـــ ... شراق راستتىن ئۆز تەقدىرىگە ئېچىنىۋاتقاندەك قىياپەتتە ئاھ ئۇرۇپ، سۆزىنى داۋام قىلدى، ـــ لېكىن ئەمدىكى يول بەكمۇ خەتەرلىك، مېنىڭ ياردىمىمسىز سەن ساق ئوغۇز لەشكەرلىرىنىڭ يوشۇرۇن ئورنىنى تېپىپ بارالمايسەن. خەير، قىلىچىڭنى كۆتۈرگەن ئىكەنسەن، ئالدىراپ قىنىغا سالما، چاپ! چېپىۋەت بوينۇمنى!

شـــراق ئـاغـزىـدا شـۇنـداق دېسىمۇ، رانۇس چاتنىڭ راستتىن ئۆلتۈرۈۋېتىشىگە ئىشەنمەيتتى. چۈنكى، پۈتكۈل كىيانيان لەشكەرلىرىنىڭ تەقدىرى گويا ئېشەككە چېتىپ قويۇلغان تۆگە كارۋانلىرىنىڭ تەقدىرىگە ئوخشايتتى. ئۇلار شراق نەگە باشلىسا شۇ تەرەپكە مېڭىشقا مەجبۇر ئىدى. رانۇس چات شراقنا ئەگىشىپ تاغلار ئارىسىدىكى خەتەرلىك، قىيىن يوللارنى بـېـســـپ كـېـلـىۋاتقاندىلا، ئۆزىنىڭ ۋە پۈتكۈل قوشۇننىڭ شراقنىن ئايرىلالمايدىغانلىقىنى سەزگەنىدى ۋە بۇ رېئاللىقنى ـــ ئاچچىق ھەقىقەتنى ئـېـتـىراپ قىلىشقا مەجبۇر بولغانىدى. ئۇنىڭ شراقنىڭ بوينىغا قىلىچ كۆتۈرۈشى پەقەت قۇرۇق پوپوزا-ھەيۋىدىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى. شۇڭا ئۇ، شراقنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، قىلىچنى شارتلا تارتىۋېلىپ قىنىغا سالدى. بۇ ئۇنىڭ شراقنا يولنى داۋاملاشتۇرۇش توغرىسىدا بەرگەن بېشارىتى ئىدى.

ـــ لەشكەرلىرىڭ بوش، چىدامسىز ئىكەن، ـــ دېدى شراق، رانۇس چاتنىڭ ئالدىدا كېتىۋېتىپ، ـــ بۇيرۇق قىل، بۇنداق ئاستا ماڭسا، كەينىدە سۆرۈلۈپ قالسا مەنزىلگە يېتىپ بېرىشىمىز تەس. ئۇلار دەسلەپ سەپەرگە ئـاتلانغان ۋاقتىنكى سۈرئەت بىلەن ئىلگىرىلىسۇن. ئالدىمىزدىكى مۇشۇ قۇملۇقتىن ئۆتسەكلا ساكلارنىڭ بۇرنى ئاستىدىن چىقمىز-دە، تۈيۇقسىز ھۇجۇم قىلىمىز.

رانۇس چات بىردىنلا يۇمشاپ قالدى، بوشىدى، مۇلايىملاشتى. بايىقى قەھر-غەزەپلىك ھالىتى پۈتۈنلەي غايىب بولغانىدى. ئۇنىڭ ئالدىدا شراق كۆرسەتكەن چەكسىز قۇملۇق نامايان بولدى. بۇ، دۇنياغا مەشھۇر تىلسىمات

ـــ تارىم ئويمانلىقى ئىدى. رانۇس چاتنىڭ چاپارمەنلىرى پۇتۇن سەپنى بويلاپ چېپىپ قومانداننىڭ تېز يۈرۈش توغرىسىدىكى بۇيرۇقىنى يەتكۈزۈشتى. ھالسىزلىنىپ جېنى ھەلقۇمغا كېلىپ قالغان، كۈچ-قۇۋۋىتى تۈگىگەن لەشكەرلەر گويا بويىندىن باغلاپ تارتقاندەك مەجبۇرىي يوسۇندا بىرقەدەم-بىر قەدەمدىن ئالغا سلجىشقا باشلىدى. سەپنىڭ ئارقىسىدا ئۆلۈكلەر قالاتتى، ئېگىسىز ئاتلار ئېچىنىشلىق كىشنەيتتى. كېچىكىدىن تارتىپ ئاچ-توق، يىلىك-يوپۇڭ ئۆسكەن، قىشتا مۇزلاپ، يازدا كۆيۈپ چېنىققان، كۈرمەك مۇشەققەتلەرنى، ئاچچىق سەرگۈزەشتىلەرنى باشتىن ئۆتكۈزگەن، ئەل ئىشقىدا پەرۋانە بولغان، ئىرادىسىنى تاۋلاپ، ياشاشنىڭ قىممىتىنى ۋىجدان تارازىسىدا ئۆلچەشنى ئۆگەنگەن، قەيسەر، قورقماس باتۇر شىراق ھېلىمۇ ھەم چىشنى چىشلەپ، ھەممىگە بەرداشلىق بېرىپ سەپنىڭ ئالدىدا كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ تاپىنى ئاستىدا ئوتتەك قىزىپ كەتكەن پايانسىز قۇملۇق، ئۇستىدە ئوت شارىدىن چېچىلغان يالقۇن، كۆكۈل ئېكرانىدا بولسا ئۆز ئېلىنىڭ پاجىئەلىك تارىخىدىن ئېچىلغان بەتلەر ۋاراقلانماقتا ئىدى. ئۇ، قۇرۇپ يېرىلىپ كەتكەن كالپۇكلىرىنى تامشىپ قويۇپ، ئۆز-ئۆزىگە پىچىرلىماقتا.

... كيومىرس[1] مۇ ئېلىمىزگە ياۋۇز كۆزىنى تىككەن، فەرىدۇن[2] لەشكەر تارتىپ كېلىپ، زىمىنىمىز تۇرانىنى بېسىۋالغان ۋە ئوغلى تۇرنى پادىشاھ قىلىپ ئەجدادلىرىمىزنى قۇل قىلغان. كەيقۇباد[3]، كىرىكاۋۇس[4]، كەيخىسراۋ[5]

---

① كيومىرس ـــ «ئاۋېستا» ۋە «شاھنامە»گە ئاساسلانغاندا، ئىران پىشدادىيان سۇلالىسىنىڭ تۇنجى پادىشاھى بولغان.

② فەرىدۇن (ئەفرىدۇن) ـــ ئىران پىشدادىيان سۇلالىسىنىڭ 6-پادىشاھى، كيومىرسنىڭ ئەجدادى.

③ ④ ⑤ ـــ ئىران كيانيان سۇلالىسىنىڭ پادىشاھلىرى.

ـــ «تارىخىي ھەمدىيە»دىن

لارمۇ بۇ زېمىنغا باستۇرۇپ كىرگەن. ئۇلۇغ بوۋىمىز، باتۇر ئەجدادىمىز — ئاپراسياپ ① بىر ئۆمۈر باسقۇنچىلىققا، تاجاۋۇزچىلىققا قارشى كۈرەش قىلغان، ئەلنى قوغداش يولىدا قان ئاققۇزغان. شاھ ئاپراسياپنىڭ باتۇر چەۋەندازلىرى كەيكاۋۇسنىڭ ئوغلى، تاجاۋۇزچى كىيانيان قوشۇنلىرىنىڭ قوماندانى سىياۋۇشنى ئۆلتۈرگەن. سىياۋۇش ئۇچۇن ئۆچ ئېلىشقا كەلگەن رۇستەم② مۇ كۆپ جەڭلەرنى قىلىپ، ئاخىر ئاپراسياپ قوشۇنى تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنغان، شاھىمىز ئاپراسياپ كېيىنكى ئۇرۇشلارنىڭ بىرىدە، ھىيلىگەر باسقۇنچى كەيخسراۋنىڭ مۆكۈپ ياتقان جەڭچىلىرىنىڭ زەھەرلىك ئوقىدا ھالاك قىلىندى. لېكىن ئەركىنلىك، مۇستەقىللىق ئۇچۇن بولغان جەڭلەر بۇنىڭ بىلەن توختاپ قالمىدى. ئەجدادلىرىمىز لۇھراسپ③، كۇشتاسپ ④، بەھمەن ⑤، ھاماي ⑥، داراپ ...⑦لار بىلەنمۇ قانلىق جەڭلەرنى قىلغان، جان ئالغان، جان بەرگەنىدى.

مانا بۇگۈنكى كۈندە دارا I يەنە تاجاۋۇز قىلىپ كىرىپ، تۇرانىنى قانغا بويىۋەتتى. ئەمدى تارىم ۋادىسىنى دەسسەپ چەيلىمەكچى، بىزنى

---

① ئاپراسياپ — ئاپراسياپ قەدىمكى تۇران پادىشاھى زال، فەرىدۇن بىلەن جەڭ قىلغان. ئاپراسياپ قەشقەرنى پايتەخت قىلغان. قاراخانىيلار سۇلالىسى ئۆز نەسەبلىرىنى ئاپراسياپقا باغلايدۇ.

— «تارىخىي ھەمدىيە» دىن.

«دىۋان لۇغەتت تۈرك» دە: "قاراخانىيلار خاندانلىقىنىڭ بارلىق خاقانلىرى ئۇنى (ئاپراسياپنى) ئۆزلىرىنىڭ ئەڭ قەدىمكى ئەجدادى دەپ ھېسابلايدۇ"، يەنە ئۇنىڭ ئىسمى «ئالىپ ئەرتۇڭا» دەپ ئاتالغان. بۇ ھەقتە «قۇتادغۇبلىك» تىمۇ مەلۇماتلار بار.

② رۇستەم — «شاھنامە» گە ئاساسلانغاندا، كىيانىيان سۇلالىسى دەۋرىدىكى مەشھۇر قەھرىمان، ھەربىي قوماندان.

— «تارىخىي ھەمدىيە» دىن.

③ ④ ⑤ ⑥ ⑦ — كىيانىيان پادىشاھلىرى.

— «تارىخىي ھەمدىيە» دىن.

يـوقـاتماقچى. ياق، پاجىئەلىك ئۆتمۈشنىڭ تەكرارلىنىشىغا يول قويغىلى بولمايدۇ. ئاھ ۋەتىنىم! ئوغۇزلىرىم، ساكلىرىم! خاتىرجەم بولۇڭلار، ئەمدى سىلەرگە خەۋپ-خەتەر يېتىپ بارالمايدۇ...

رانـۇس چـات بـاشلىغان لەشكەرلەر شىراققا ئەگىشىپ كەلمەكتە، ئۈستىدىن كۈن ھارارىتى، ئاستىدىن ئوتلۇق قۇمنىڭ ھارارىتى تەۋەككۈلچى، زالىم دارا لەشكەرلىرىنى قاتتىق قىينىدى، ئاتلىرىنى كاردىن چىقاردى. ئات يۈرسە تۇيىقى، قۇش ئۇچسا قانىتى كۆيىدىغان قىزىق قۇملۇق ئىچىدە لـەشكەرلەر ئاتلىرىنى يېتىلەپ، پىيادە ھالدا قۇم بارخانلىرىغا يامىشاتتى، يۇقىرىغا چىقىشقا چامى يەتمەي دومىلاپ چۈشەتتى. يەنە بارخانلارنى ئارىلاپ ئۆملەپ ئىلگىرىلەيتتى. بىر كېچىسى قۇم كۆچۈپ، دارا لەشكەرلىرىنىڭ ئوتتۇرا قىسمى قۇم ئاستىغا دەپنە قىلىندى.

ئـالدىدا مەنزىل كۆرۈنمەيتتى، قۇمدىن، چەكسىز قۇملۇقتىن باشقا ھېچنېمە كۆرۈنمەيتتى. رانۇس چات پەقەت شۇ چاغدىلا ئۆزلىرىنىڭ ئاددىي بىر ھېيىپ پادىچى تەرىپىدىن ئالدانغانلىقىنى بىلدى، رانۇس چات بۇ ئەلەمگە چىدىمايتتى. بۇ مەسخىرە، خورلۇقنى كۆتۈرەلمەيتتى. كۆككە تاقاشقان غۇرۇر مـۇنـارىسى ئۆرۈلۈپ، كۆكۈم-تالقان بولغان، ۋۇجۇدى ئۆز سېزىملىرىنى يوقتىپ، ھەربىي قوماندانلارغا خاس جەسۇر، ھەيۋەتلىك بەستى لايدەك بـوشـاپ كەتكەن رانۇس چاتنىڭ نېرۋا سىستېمىلىرىدا غەلىتە، ئاجايىپ قورقۇنچلۇق ئەسەب پەيدا بولدى. ئۇ، قەھر-غەزەپ يالقۇنىدا قىزارغان، قان تولغان كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، شىراققا ۋارقىرىدى:

ـــ ئەي تېگى پەس، ئىپلاس! شاھمىز ئالدىدا قىلغان ۋەدەڭگە ئەمەل قىلمىدىڭ، بىزنى ئالدىدىڭ! بىزنى ساكلارنىڭ قېشىغا ئەمەس، بەلكى بارسا كەلمەس يولغا ـــ ئەجەل يولىغا باشلاپ كەپسەن. ئوزۇق، سۇمۇ تۈگىدى. يەم-خەشەكمۇ يوق. بۇ چەكسىز جەزىرىدە يا ئالدىغا، يا كەينىگە ماڭالمايمىز. ئېيتە، ساڭ لەشكەرلىرى نەدە؟ ئەي ئالدامچى!

ـــ ھا... ھا... ھا...!

باتۇر شراق ئۆز مەقستىنىڭ بۇنداق توسالغۇسىز، تېز پۈرسەتتە ئەمەلگە ئېشىشىغا ئەقلى يەتمىگەنىدى. ھازىر بولسا ئۇ ئۆزىمۇ تەسەۋۋۇر قىلالمىغان ئالەمشۇمۇل زور غالىبىيەت نۇرىنىڭ بەخت-ئىقبالىنى يورۇتۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، چەكسىز خۇشاللىقا چۆمدى. كۆكسىگە پاتماي قالغان ئىپتىخارلىق ھېسلىرىنى جاراڭلىق كۈلكىلىرى بىلەن ئىپادىلىدى.

شراق ئاتتىن چۈشۈپ، ئات تىزگىنىنى قويۇۋەتتى. قۇلا ئارغىماق ھالسىزلانغانلىقتىنمۇ ياكى ئىگىسىنىڭ يېنىدىن كېتىشىنى خالىمىدىمۇ، ئىشقىلىپ، شراقنىڭ يېنىدا پۇشقۇرۇپ-تېپىچەكلەپ تۇرۇۋەردى. شراق رانۇس چاتنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئاۋازىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ مەردانىلىق بىلەن مۇنداق دېدى:

— مەن يەڭدىم! يالغۇز بىر ئۆزەم پۈتكۈل زور قوشۇننى يەڭدىم! جانجان قەبىلىلىرىم، ئانىجان تۇپرىقىمنىڭ بېشىغا كەلگەن بالايىئاپەتنى پايانسىز قۇملۇققا دەپنە قىلدىم! ئەي رانۇس چات ئەنە كۆر، بۇ — ئۇلۇغ تەكلىماكان قۇملۇقى، سەن ھازىر دەل شۇ قۇملۇقنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرۇۋاتسەن. تۆت تەرەپنىڭ قايسىسىغا ماڭساڭمۇ، بەربىر يەتتە كۈنلۈكتىن يول. ئوزۇقۇڭ، سۇيۇڭ تۈگىدى. ئەمدى خالغان تەرەپكە ماڭ، بەربىر ھالاك بولسەن. نېمە؟ ۋەدەڭگە ئەمەل قىلمىدىڭ، دەمسىنا! مەن ئۆز خەلقىم، ۋەتىنىم ئالدىدا قىلغان ۋەدەمگە ئەمەل قىلدىم...!

ئۆز بېشىغا كېلىۋاتقان خەۋپتىن چەكسىز ئىزتىراپقا چۈشكەن رانۇس چات قىلىچىنى شارت سۇغۇرۇپ ئالدى ۋە قاتتىق كۈچىگەنلىكتىن ئۆز تەڭپۇڭلىقىنى يوقىتىپ بىرنەچچە قەدەم نېرىغا دەلدەڭشىپ كەتتى. شۇ مىنۇتتا شراقنىڭ كۆز ئالدىدىن ساك ئاقساقاللىرىنىڭ كېڭىشى چاقىرىلغان بارىگاھ ئالدىدىن تۆگىدە ئىككى بالىسىنى باغرىغا بېسىپ، كەينىگە قارىغىنىچە يۇم-يۇم يىغلاپ كېلىۋاتقان خوتۇنىنىڭ غەمكىن ئوبرازى غۇۋا بىر سۈرەتتەك لاپ قىلىپ ئۆتۈپ كەتتى. شۇنىڭدىن سەل بۇرۇن، شراق باللىرىنى قۇچقىغا ئېلىپ سۆيگەنىدى، پۇرىغانىدى، خوتۇنىغا خوشلىشىش سۆزلىرىنى

ئـــزهار قىلغاندى. ئاھ، پەرزەنـــت دېـــغـــى! مۇھەببەتتـــكـــى ۋاقتســـز هـــجران...! شىراق شېرىن، ئاچچىق ئەسلىمىلىرىنى داۋاملاشتۇرالمىدى. رانۇس چات بىغەم، پەرۋاسىز، تەبىئىي قىياپەتتە قاراپ تۇرغان شىراقنىڭ بويىنىنى نىشانلاپ قىلىچ چاپتى. شىراقنىڭ كاللىسى قۇم ئۈستىدە دىك-دىك سـەكـــرىدى، تېنىمۇ غۇلاپ چۈشتى، ئۇنىڭ قېنى ئۇچىنچى قېتىم ئۆز تۇپرىقىغا تۆكۈلدى...

شۇ كۈنى، كۈندۈزى ھاۋا بۇزۇلۇپ قاتتىق بوران چىقتى. كېچىسى كەڭ كۆلەملىك قۇم كۆچۈش بولدى. شۇنداق قىلىپ، بىر كېچە-كۈندۈز ئـــچـــىدە يـــۇز بەرگەن تەبىئەت ھادىسىسى تۈپەيلىدىن، شاھ دارا I لـــەشكەرلىرى بوراندا ئۇچۇپ-سورۇلۇپ، قۇم ئاستىدا قېلىپ، پاك-پاكىز ھالاك بولدى.

تەڭرىنىڭ ئوغلى

مىلادىدىن بۇرۇنقى 207-يىل.

بـۆرىـنـىـڭ كۆپكۆك كۆزلىرىدە ۋىل-ۋىل ئوت ياناتتى، بۇ ئوت بارغانسېرى ئۇلغىياتتى، يالقۇنلىناتتى. ئوردىغا يېقىن، تاشتىن قويۇرۇلغان ئېگىز بىنانىڭ ئىچى ئاشۇ يالقۇن تەسىرىدە قىزغۇچ نۇرغا تولدى، نۇر تەپتىدە بۆرىنىڭ كۆپكۆك سىرت[1]لىرى پارقىراپ تۇراتتى. بۆرە قېپقىزىل تىلىنى مىدىرلاتتى:

— ئوغلۇم، بىلىمەن، كۇنتەڭرى ساڭا بېشارەت بەرگەندىن بۇيان تولا كۇتۇپ هاردىڭ، تالدىڭ، كېچىلىرى مىت قىلىپ كۆز يۇممىدىڭ. بۇگۇنچۇ؟ بۇگۇن نېمىشقا ياتسەن؟ ياكى تەقدىرنىڭگە تەن بېرىپ ئۆلۈمنى قارشى ئالامسەن؟ ياق، بۇگۇن ئاخىرقى كۇنغۇ، قوپ، قاراقۇش[2] بىلەن گېدرا[3] غا تېۋىن، ئاندىن ئايتەڭرى يۇز ئاچقان هامان هېچنېمىگە قارىماي ئاتلان!

يىگىت كۆزلىرىنى ئاچتى، ئەتراپىغا سىنچىلاپ قارىدى، بۆرىمۇ، ئۇنىڭ ئوتلۇق كۆزلىرىمۇ، نۇرمۇ كۆرۈنمەيتتى. تاش بىنانىڭ ئىچى قاراڭغۇ ئىدى.

---

① سىرت — تۇك، قىل، يايىل.
② قاراقۇش — يولتۇز ئىسمى.
③ گېدرا — يولتۇز ئىسمى.

يىگىت ئورنىدىن تۇردى، بايىقى چۈشلىرىنى ئەسلەپ بىر ھازا جىم ئولتۇردى، ئاندىن كىيىنىپ ھويلىغا چىقتى.

قاراڭغۇ تۇن ئۆزىنىڭ ۋەھىمىلىك سۈكۈتى بىلەن پۈتكۈل كائىناتنى سېھىرلەپ، بىپايان سېرىق توپلىق زېمىنىنى ئاستىغا بېسىپ ياتقان ھەيۋەتلىك تېلەن[1] تىزمىلىرى باغرىدىن سوغۇق، قۇرغاق شامال چىقىراتتى. بۇ شامالار ئالچى[2] تاغلىرىغا كەلگەندە تېخىمۇ كۈچىيىپ كۈز كېچىسىنىڭ نەم ھاۋاسىنى ۋە قىزىل قوچورا[3] دىن تارقالغان دېڭىزقاينىڭ ھىدى بىلەن ئالچى گۈللىرىنىڭ خۇش پۇرىقىنى ئۆزىگە قوشۇۋالاتتى-دە، ئاندىن تېخىمۇ خۇش بۇيلاشقان بۇ ئارىلاشما ھىدلارنى ساندىبل[4] شەھرىگە چېچىپ ئۆتەتتى. بىراق، ئۇلۇغ ياۋچىلار يېڭىدىن پايتەخت قىلغان بۇ شەھەرنىڭ قورۇقچىلىرى بىلەن ئوردا سىپاھلىرى تۇنۇنىڭ شامال ئېلىپ كەلگەن ئۆتكۈر، مەست قىلغۇچى بۇ ئارامبەخش، لەززەتلىك ھىدلىرىنى سەزمىگەندەك جىددىي ھالەتكە ئۆتكەنىدى. پەقەت ھويلىدا تاش پەلەمپەيدە ئولتۇرۇپ نېمىنىدۇر تەقەززالىق بىلەن كۈتۈۋاتقان يېگىت شامالارغا ئەگىشىپ كەلگەن ئاشۇ تونۇش، يېقىملىق، شېرىن ھىدنى ـــ ئالچى گۈللىرىنىڭ ھىدىنى ئىشتىھا بىلەن سۈمۈرەتتى. "قەدىمدىن بۇيان ئوردىمىزدىكى ئالچى ئانىلار ئەنە شۇ ئالچى تېغىدىكى گۈللەردىن ياسالغان ئۈپا-ئەڭلىكلەرنى ئىشلەتكەن. ئالچى ئۈپىسى ئۇلارنىڭ ھۆسنىگە ھۆسن قوشقان. شۇڭلاشقىمۇ ئۇلار ئىسىملىرىنىڭ ئالدىغا ئالچى دېگەن سۆزنى قوشۇشقان. ئوردىدىكى سول قول، ئوڭ قول بىلگە خانلارنىڭ، ئېل قوسىي، قۇتىغۇ، سانغۇن[5] لارنىڭ

---

① تېلەن ـــ ھازىرقى چىلىەنشەن تاغلىرى.
② ئالچى ـــ ھازىرقى يەنجىشەن تاغلىرى.
③ قىزىل قوچورا ـــ قىزىل قارىغاي.
④ ساندىبل ـــ گەنسۇنىڭ جاڭيې شەھىرى ئەتراپىغا بىنا قىلىنغان قەدىمىي شەھەر.
⑤ سول قول، ئوڭ قول بىلگەخان، ئېل قوسىي، قۇتىغۇ، سانغۇن ـــ ھون ئوردىسىدىكىلەرنىڭ مەنسەپ، ۋەزىپە نامىلىرى.

مەلىكىلىرى، قۇنجۇي[1]لار، كۆمۈش تېكىن[2]لەرمۇ ئالچى ئۇپسىنى ئىشلىتەتتى. سۈجۈكچۇ؟ ئالچى سۈجۈك. ئاھ، گۈزەل مەھبۇب، ئۇمۇ ئاشۇ ئالچى گۈلىنىڭ ئۆزىلا ئىدىغۇ. ئۇنىڭ كۆزلىرى... ئاھ، سۈجۈكىم. ئوردىدىكى ئەركەكلەرنىڭ:

ئايرىلىپ قالغاندا ئالچى تاغىدىن،
مۆڭلىنىپ سارغايدى قىز-ئايالىمىز.

دەپ ھەسرەت بىلەن قوشاق ئېيتقىنى بىكار ئەمەس. بۇ زېمىن ھەقىقەتەن گۈزەل ئىكەن. تەڭرىقۇتلىرىمىز بۇ زېمىننى ياۋچىلارغا تارتتۇرۇپ قويىدى. مانا، مەنمۇ ياۋچىلارنىڭ ئىلكىدە بارمىتاي[3]بولۇپ تۇرۇۋاتىمەن. ياق، بارمىتاي بولمايمەن، مەن ئەسلىدە ۋەلىئەھدى، تەڭرىقۇت تەختىنىڭ مىراسخورى، بىر ھەپتە بۇرۇن كۈنتەڭرى بۇ يەردىن قۇتۇلۇپ كېتىشىم كېرەكلىكى توغرىسىدا بېشارەت بەردى. راست دېگەندەك ياۋچى خان مەن تۇرغان بۇ تاش بىنانىڭ ئەتراپىدا لەشكەر كۆپەيتتى، ھەتتا... ماڭا مەخسۇس ئاجرىتىلغان مۇلازىمەتلەرنىڭ ئورنىغمۇ قوراللىق سپاھلارنى قويىدى، نازارەت كۈچەيتىلدى. مانا، ھېلىلا ئۇلۇغ توتېم چۈشۈمگە كىردى، قاراقۇش بىلەن گېدرا ئاسمانىنىڭ قايسى بۇرجىدىن كۆرۈنەركىن؟ جەۋزا[4]چۇ؟ جەۋزاجەر[5] نى پاتراق بەلگىلىسە، ئايىتەڭرى چاقىرغان ھامان يولغا چىقسام. خەپ، بىر كۈنلەر كېلىدۇ، كۆكتەڭرى مەدەت بېرىدۇ، بۇ زېمىننى قايتۇرۇۋالىمسام!..." ئاشۇنداق ئوي-خىياللار بىلەن ئۇيقۇنى تەرك ئېتىپ،

---

① قۇنجۇي — خانىشتىن بىر دەرىجە تۆۋەن تۇرىدىغان ئايال، ئىنكىئانا ياكى كىچىك خانلارنىڭ مەلىكىلىرى.
② كۆمۈش تېكىن — كۆمۈش تەنلىك قۇل-كېنىزەكلەر.
③ بارمىتاي — گۆرۈگە قويۇلغان شاھزادە.
④ جەۋزا — يۇلتۇز ئىسمى.
⑤ جەۋزاجەر — ۋاقىت.

يۇلتۇز تەڭرىلىرىنى ئىزدەپ كۆزلىرى تۆت بولغان، تاقىتى تۈگىگەن، ئالچى ھەددىنى تەشنالىق بىلەن سۈمۈرۈۋاتقان بۇ يىگىت ھون تەڭرىقۇتى تۇمەنخانىنىڭ تۇنجى ئوغلى ئوغۇز ئىدى.

بىرنەچچە يىل بۇرۇن ئۇلۇغ ياۋچىلار بىردىنلا كۈچەيدى-دە، ھون قەبىلىلىرى ئىگىلەپ تۇرغان تېلەن، ئالچى تاغلىرىنى، خېشى كارىدورى بىلەن مۇگاۋ غارلىرىنى، قىسقىسى بۇ بېپايان سېرىق توپىلىق زېمىنىنى تارتىۋالدى. خانلىق قۇرۇپ، ساندىبىل شەھىرىنى پايتەخت قىلدى. ھونلار بىلەن ئۇلۇغ ياۋچىلار يەنىلا تىنچىمىدى. نۇرغۇن قېتىملىق قانلىق بېغدىن كېيىن ئىككى تەرەپ سۈلھى تۈزۈشكە مەجبۇر بولدى، شەرتنامە ئىمزالاشتى. شەرتنامىنىڭ بۇزۇلماسلىقىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن داۋاملىشىپ كەلگەن ئادەت بويىچە تۇمەن تەڭرىقۇت ئوغلى، تاج مىراسخورى ئوغۇزنى، ياۋچى خان بولسا قىزىنى بىر-بىرىگە بارمىتاي قىلىپ بېرىشتى. مۇبادا ئىككى تەرەپنىڭ مۇناسىۋىتى بۇزۇلسىلا بارمىتاي قىلىنغانلار سۆزسىز ئۆلتۈرۈلەتتى، شۇنىڭ بىلەن تەڭ ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا دەھشەتلىك يېغى باشلىناتتى.

تاش بىنانىڭ تۈيۇقسىز قاتتىق نازارەت ئاستىغا ئېلىنىشى ـــ ھونلار بىلەن ياۋچىلارنىڭ يامانلىشىپ قېلىۋاتقانلىقىنىڭ ئالامىتى ئىدى. شۇڭا، ئوغۇزنىڭ ھاياتى جىددىي خەۋپكە دۇچ كېلىۋاتاتتى. ئەجەل قۇشى تاش بىنا ئۈستىدە قانات قېقىپ ئەگىشكە باشلىغانىدى. شۇڭا ئۇ كۈندۈزى ئارام ئالمىدى، كېچىلىرى ئۇخلىمىدى، قېچىشنىڭ، بىر ئامال قىلىپ ئۆز تۇپرىقىغا، ئانا ماكانى ـــ ئۇلۇغ پايتەخت ـــ تەڭرىبالىق[1]قا، ئاتا-ئانىسىنىڭ قۇچىقىغا بېرىۋېلىشنىڭ كويىغا چۈشتى، لېكىن ۋاقىتنى، پەيتنى تەڭرىلەر بەلگىلەيتتى. ھېلىمۇ ئۇ كۈن، ھەپتە، ئايلارنى دادىسىنى، ئانىسى ئالچى ئايقاغانىنى، ئۆگەي ئىنى-سىڭىللىرىنى، ئوردا بەگلىرىنى ۋە ئۆزىنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى خاس

---

① تەڭرىبالىق ـــ كۆكخوتىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى قەدىمىي ھون پايتەختى، كېيىن ھونلار بۇ يەردىن كۆچكەن.

مـەھـرەم-يىگىتلىرىنى سېغىنىش، ئەسلەش بىلەن ئۆتكۈزدى. دېمىسىمۇ، كەلگۈسىدىكى مەشھۇر تەڭرىقۇت بۇ يەردە بىھۇدە ئۆلسۇنمۇ؟ تاج كىيىش، تـەختتە ئولتۇرۇش، لەشكەر تارتىپ شەھەر، زېمىنلارنى ئىستىلا قىلىش، دۇنيانى زىلزىلىگە كەلتۈرۈپ دەۋران سۈرۈش... ئاھ! بۇنىڭدىنمۇ ئۇلۇغ شـۆھـرەت بارمۇ جاھاندا! ئوغۇز خىيال سۈرۈۋېتىپ ئۆزىچە دادىسىدىن رەنجىدى، بارىمتاي دېگىنى ھامان بىر كۈن ئۆلسەن، دېگەنلىك، مانا ئەمدى تەڭرىلەر نىدا قىلسا، ئۆلۈمدىن قۇتۇلسا.

شامال پەسەيدى، لېكىن ھاۋا سوغۇق ئىدى. كۈز كېچىسىنى ئوراپ تۇرغان سۇس تۇمان بارا-بارا تارقىلىشقا باشلىدى. نەدىندۇر كۆك بۆرىنىڭ يۇرەكنى تىترەتكۈچى ئەلەملىك ئاۋازىدا ھۇۋلىغىنى ئاڭلانغاندەك بولدى. بۇ، ئوغۇزنىڭ قىياسى بولۇپ، ئەسلىدە غايىب ئاۋاز ئىدى. ئوغۇز چەكسىز ئۈمىد ۋە ئىنتىزارلىق ئىلكىدە بېشىنى كۆتۈرۈپ كۆكتەڭرىگە تېۋىندى، قايتا-قايتا تېۋىندى، ھايال ئۆتمەي ئۇنىڭ بەختىگە ئاسمانىنىڭ شەرقىي بۇرجىدىن قاراقۇش بىلەن گېدرا، غەربىي بۇرجىدىن جەۋزا بىلەن پېيگاس[1] كۆرۈندى. ئاھ! ئۇلۇغ-كىچىك تىندى ئوغۇز ھاياجانلىنىپ، ـــ كۈتكەن پەيت يېقىنلاپ قالدى.

ئـوغـۇز يۇلتۇز تەڭرىلىرىگە تېۋىنغاندىن كېيىن دەرھال ھەربىرىگە كەلدى. تاش بىنانىڭ دەرۋازىسى ئېتىكلىك ئىدى، ئىككى نازارەتچى نۆكەر بىلەن ئىككى مۇلازىم دەرۋازا ئېچىدە سوغۇقتىن دۈگدىيىپ تۇرۇشاتتى. ھويلا تۇم قاراڭغۇ بولۇپ، بىرقەدەم نېرىدىكى نەرسىنى ئىلغا قىلغىلى بولمايتتى. ئوغۇز پەم بىلەن كېلىپ خېلىدىن بېرى يوشۇرۇنچە ساقلاپ كەلگەن بۈكتا[2] سىنى ئالدى-دە، بىر نۆكەرنىڭ دەل كۆكسىگە چەنلەپ ئۇردى، قالغانلىرىغا ئۇن چىقارماسلىق ھەققىدە بۇيرۇق بەردى، ئاندىن ئۇلارنىڭ ئېغىزلىرىغا لاتا

---

① پېيگاس ـــ يۇلتۇز ئىسمى.
② بۈكتا ـــ خەنجەر.

تقتى، قول-پۇتلىرىنى باغلىدى، بىرسىنىڭ دۇبۇلغا، ساۋۇتىنى، بىرسىنىڭ قالقىنىنى، بىرسىنىڭ قىلىچىنى ئالدى. دەرۋازا بوسۇغىسىنىڭ ئاستىدىكى ئۇيۇم-ئۇيۇم تاشلارنى شەپە چىقارماستىن قومۇرۇپ تۆشۈك ئېچىپ سىرتقا چىقتى. ئوردا ئاتخانىسى ئاتمىش قەدەمچە نېرىدا ئىدى، ئوغۇز گاھ ئۆسلەپ، گاھ ئېڭىشىپ ئاتخانا ئىشىكىگە كەلدى.

— كىم؟ — مىراخور باشى قىلىچىنى يالتىڭاچلىدى.

— قۇرت[1]!

— ھە، ۋاي... ۋايجان...

ئوغۇزنىڭ قولىدىكى قىلىچ مىراخور باشىنى ئىككى نىمتا قىلىپ تاشلىدى. ئۇ، ئاتخانىغا كىرىپ ئۇلۇغ ياۋچى خانىنىڭ ياخشى كۆرىدىغان خاس تۇلپىرىنى يېتىلەپ چىققاندا ئاسمان باغرىدا كائىناتقا ئەمدىلا يۇز ئاچقان ئون تۆت كۈنلۈك تولۇن ئاي — ئايتەڭرى: "يولۇڭ ئۇغۇر[2] بولسۇن، ئالىپ[3] ئوغۇز!" دېگەندەك بىرخىل خۇش تەبەسسۇم بىلەن كۈلۈپ تۇراتتى. ئوغۇز ئايتەڭرىگە زور ئىخلاس بىلەن تېۋىندى، ئاندىن بويىنىغا ئېسىلغان بىتىك[4]نى سۆيدى. بۇنى ئانسى ئالچى ئايقاغان ئوغۇزنىڭ كىچىك چېغىدىلا تېكە تېرىسىدىن تىكىلگەن قاپقا بۆرە ئوشۇقى سىلىپ، ئاغزىنى تىكىپ بويىنىغا ئېسىپ قويغانىدى.

ئوغۇز دۇبۇلغا، ساۋۇتنى كىيىپ، كۇبەن[5]، يۈگەنلىرى قاشتېشى ۋە ئالتۇن ساخت[6]لىق تۇلپارغا مىندى-دە، ئوردا قوۋۇقىغا قاراپ ئات سالدى. قىلىچ-قالقانلارنىڭ، نەيزە-ئوموتلارنىڭ جاراق-جۇرۇقلىرى كۈچەيدى.

---

① قۇرت — بۆرە.
② ئۇغۇر — خەيرلىك، ئاق يوللۇق.
③ ئالىپ — باتۇر.
④ بىتىك — تۇمار، پۈتۈك.
⑤ كۇبەن — ئېگەر.
⑥ ساخت — بېزەك، زىننەت.

ۋەھــــمــلىك ۋارقىراشلار، ناله-پەريادلار ساندىسىل شەھىرىنىڭ جىمجىت كېچىسىنى زىلزىلىگە سالدى. سېپىل كۆڭگىرىلىرىدا ئوت يالقۇنى كۆرۈندى. قوختىلاردىن ئېتىلغان يا ئوقلىرى ۋىژىلداپ ئۇچۇپ تۇن بوشلۇقىنى يېرىپ ئۆتتى. قوۋۇقلارنىڭ دەرۋازىلىرىدىمۇ ئاللا-چۇقان كۆتۈرۈلدى. كوچىلاردا توپ-توپ ئاتلىق نۆكەرلەر ئۇيان-بۇيان چېپىشاتتى. مەشئەللەر يورۇتۇپ تۇرغان جايلاردا سۇنايلىنىپ ياتقان جەسەتلەر، جان تالىشۋاتقان يارىدارلار غىل-پال كۆرۈنۈپ قالاتتى.

تۇلپار تىزگىن سېرىپ قۇشتەك تېز ئۇچاتتى، گويا ئۇنىڭغا تالماس قانات بېكىتىپ قويغاندەك. ئوغۇزنىڭ قامچىسى تۇن ھاۋاسىدا قارسىلداپ دەھشەتلىك سادا چىقىراتتى، گويا ئاسماندا چاقماق چېقىلغاندەك... يوللار تاشلىق، تاغلار ئېگىز، جىلغىلار قاراڭغۇ، داۋانلار تىك ئىدى، ھاڭلار ئەجدىھادەك ئاغزىنى ئېچىپ تۇراتتى. قارا تەرگە چۆمۈلگەن تۇلپار ئوغۇزنىڭ قولىغا چۈشكىنىگە خۇشال بولغاندەك بارغانسېرى تېز چاپاتتى. ئوغۇز ئېگەردە ئېپىچىل، غالىبانە قىياپەتتە ئولتۇرۇپ، تۇن پەردىسى چۆمكەپ تۇرغان تاغ-ئېدىرلاردىن، ئېتىزلىقلاردىن ئۆتەتتى. تىزگىننى گاھ ئوڭغا، گاھ سولغا بۇرايتتى، تۇلپار ھەممىگە ئىتائەتمەنلىك بىلەن بويسۇناتتى. كەينى تەرەپتە سانسىز ئاتلارنىڭ دۈكۈر-دۈكۈرى، مەشئەل كۆتۈرگەنلەرنىڭ قىيا-چىيالىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى، بۇ ئاۋازلار گاھ ئاجىزلىشاتتى، گاھ كۈچىيەتتى. ياۋچىلار ئىز بېسىپ قوغلاپ كەلمەكتە ئىدى. "قۇش قەنەتىن، ئەر ئەتىن"[1] دەيتتى ئوغۇز قامچىسىنى پۇلاڭلىتىپ، تۇلپار بولسا گويا ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاۋاتقاندەك سۈرئىتىنى تېخىمۇ تېزلىتەتتى. ئوغۇز ئالدىدا كېتىۋاتقان قاپقارا بىر نەرسىنى كۆرۈپ قالدى. قاراڭغۇدا بىر بۆرە پات-پات كەينىگە قاراپ قويۇپ چېپىپ كېتىۋاتاتتى، كۆزلىرىدە ۋىل-ۋىل كۆكۈچ نۇر چاقنايتتى. "بۆرە! ئاھ توتەم، ئۇلۇغ توتەم! ... ـــ دېدى ئوغۇز خۇشاللىقىدا

---

① "قۇش قەنەتىن، ئەر ئەتىن ـــ قۇش قانتى بىلەن، ئەر ئېتى بىلەن".

ئاۋازىنى قويۇۋېتىپ، ـــ سەن يول باشلاۋېتىپسەن-دە! شۇنداق، سەن ئەجدادلىرىمغىمۇ يول باشلىغان، ئۇلارنى نىجادلىققا ئېرىشتۈرگەن، بۈگۈنچۇ؟ مەنمۇ ساڭا ئەگىشىپ نىجاد تاپمەن". قامچا قارسلدىدى، تۇلپارنىڭ تۇياقلىرى ئاستىدا ئوت ئۇچقۇنلىرى ياندى.

سۇبھى بېلىق قاسىرىقدەك ئاقىرىپ تاڭدىن بەلگە بەردى، كۆك باغرىغا كۈمۈش رەڭ پەردە يېيىلدى، شەرق ئۇپۇقىدىن قىپقىزىل، ئوتلۇق گەردىشىنىڭ يېرىمى كۆرۈنگەن ھامان ئوغۇز توختىدى. "كۈن! كۈنتەڭرى! ـــ دېدى ئۇ چەكسىز شادلىنىپ، ـــ ماڭا قۇت بەرگەن تەڭرىگە تېۋىنماي." ئوغۇز ئاتتىن چۈشۈپ كۈنگە قاراپ تىزلاندى، كۈنتەڭرىگە چوڭقۇر ئېتىقاد بىلەن تېۋىندى.

كۈنلەر، ھەپتىلەر ئۆتتى، ئوغۇزنىڭ كۆكۈچ يۈزى، چوغدەك قىزىل كالپۇكلىرى زەھەردەك ئاچچىق سوغۇق شۇرغاندا يېرىلدى، لېكىن كۆزلىرىدە قىلچە ھارغىنلىق سېزىلمەيتتى. بۇقىنىڭكىدەك بەردەم پۇتلىرى ئۇزەڭگىدە تۇرۇپ پات-پات تۇلپارنىڭ بېقىنلىرىغا تېگەتتى. تەڭگە ساۋۇت ئىچىدىكى بۆرىنىڭكىدەك بېلى، ئېيىقىنىڭكىدەك كۆكسى، يىلپىزىنىڭكىدەك مۇرىسى ئۇنىڭ كۈچ-قۇدرەتكە تولغان مەغرۇر قىياپىتىنى تېخىمۇ ھەيۋەتلىك كۆرسىتەتتى، ئۇ ئاشۇ قىياپەتتە تۇغۇلغانىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە پۇتۇن بەدىنى قويۇق تۈكلەر بىلەن قاپلانغانىدى. تۇمەنخان بىلەن ئايقاغان ئوغلىغا قاراپ ھەيران قالدى. ئوردىدىكىلەرمۇ يېڭىدىن ھاياتقا كۆز ئاچقان شاھزادىنى كۆرۈپ ئەجەبلىنىپ يەر تەڭرىگە، كۆكتەڭرىگە تېۋىنىشتى. پۇتۇن ئوردىنى تېخىمۇ قاتتىق ھەيرەتكە سالغىنى، يېڭى تۇغۇلغان بوۋاقنىڭ ئانىسىنىڭ ئوغۇز سۆتىنى پەقەت بىر قېتىم ئېمىپلا ئۇنىڭدىن كېيىن ئىككىنچىلەپ ئەمچەككە قارىماي قويغىنى ئىدى، شۇ ۋەجىدىن ئۇنىڭغا "ئوغۇز" دەپ ئىسىم قويۇلدى. ئوغۇز تېزلا چوڭ بولدى. خام گۆش يەيدىغان، شاراب ئىچىدىغان بولدى. ئەقىل يەتكەنسېرى ئەتراپىغا نۇرغۇن مەھرەم-يىگىتلەرنى توپلاپ ھەربىي مەشىق ئېلىپ باردى، چېنىقتى، تاۋلاندى. ئۇنىڭ كۈندىلىك

هایاتغا كۆك كۆزلۈك، كۆك سىرتلىق بىر بۇره ھەمشە ھەمراھ ئىدى. بىر قېتىم ئۇ مەھرەم-يىگىتلىرى بىلەن ئوۋغا چىقتى. كۆك بۇره ئۇنى باشلاپ كېتىۋەردى. ئۇ، پايتەخت تەڭرىبالىقتىن خېلىلا يىراق بولغان سۇبران[1] شەھرى ئەتراپىغا كېلىپ توختىدى. بىرنەچچە كۈنلۈك ئوۋ جەريانىدا ئۇ، ئۇزۇندىن بېرى ئادەم، يىلقا-ماللارنى يەپ، سۇبران ئاھالىسىگە ئېغىر زىيان، ئازاب-ئوقۇبەتلەرنى كەلتۈرگەن يىرتقۇچ ھايۋان قىئات[2]نى ئۆلتۈردى. ئوغۇزنىڭ باتۇرلۇق شۆھرىتى سۇبران ئاھالىسى ئارقىلىق پۈتكۈل ھون دىيارىغا تارقالدى. ھونلار شۇ كۈندىن باشلاپ ئۇنى "باتۇر دەپ ئاتىدى. تۇمەنخان ئوغلىنىڭ بۇ ئىشىدىن چەكسىز ئىپتىخارلىقا چۆمۈپ ئۇنى ۋەلىئەھدى دەپ جاكارلىدى.

تۇلپار چاپماقتا، ئوغۇز ئالدىرماقتا. يابراي[3] كۆلى ئارقىدا ـــ يىراقلاردا قالدى. تۇلپار قار-مۇز باسقان ئالشا[4] ئېگىزلىكى بىلەن بوران-شۇرغاندا ئۇيان-بۇيان كۆچۈپ تۇرغان تەڭرىقۇملۇقى[5] ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتتى. ئوردۇس يايلاقلىرىدا نېپىز قار ئاستىدىن چۆپ ئىزدىشىپ يۈرگەن توپ-توپ يىلقا، قوتاز، قوي، تۆگىلەرنىڭ دۈمبىسى ياكى ساغرىسىغا بېسىلغان تامغىلارغا قاراپ، ئوغۇز ھونلارنىڭ قىنىق[6] ۋە بايۇندۇر[7] ئۇرۇقلىرى ياشاۋاتقان زېمىنغا يېتىپ كەلگەنلىكىنى بىلىپ، قىنىقلارنىڭ چېدىرىغا كىردى.

ـــ قېچىپ كەپسەن، ئوغۇز، ـــ قىنىق ئاقساقىلى سوڭىش ئۇنى قۇچاقلىۋالدى، ـــ قۇتۇلۇپسەن، ساڭا تەڭرىلىرىمىز قۇت بېرىپتۇ، ئوغۇز.

---

① سۇبران ـــ ھون شەھەرلىرىنىڭ بىرى.
② قىئات ـــ تاق مۈڭگۈزلۈك ھايۋان.
③ يابراي ـــ ئىچكى موڭغۇلدىكى كۆل.
④ ئالشا ـــ ئىچكى موڭغۇلدىكى تاغ.
⑤ تەڭرىقۇملۇقى ـــ ئىچكى موڭغۇلدىكى قۇملۇق.
⑥ قىنىق ـــ ھونلارغا قاراشلىق قەبىلە.
⑦ بايۇندۇر ـــ ھونلارغا قاراشلىق قەبىلە.

ئـوغـۇز قـىنقلارنىڭ چېدىرىدە مېھمان بولدى، ئاندىن بايۇندۇر ئاقساقلى ئوتار، قايىغ[1] ئاقساقلى قەتمىشمۇ ئۆز نۆۋىتىدە ئۇنىڭ شەرىپىگە كاتتا زىياپەت بەردى ۋە نەي، داپ-دۇمباق چالدۇرۇپ پايتەختكە داغدۇغا بىلەن ئۇزىتىپ قويدى. ئەمما ئوغۇز سوغناق[2] شەھرىگە كەلگەندە شەھەر قوۋۇقىدا توۇرغان، دۇبۇلغىلىرىغا بۆرە بېشىنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن ئىككى لەشكەر ئۇنىڭ ئالدىنى توستى، نەيزىلىرىنى تەڭلەپ توۇرۇپ:

— ئىم![3] — دەپ سوراشتى.

— بىلمەيمەن، — دېدى ئوغۇز ۋە ئۆزىنى تونۇشتۇردى، — مەن ئوغۇز، باتۇر ئوغۇز!

— ئېبېيكت![4] — دېدى لەشكەرلەرنىڭ بىرى، — سەن ياۋچى ئۆتروۇك[5]!

— ئەن،[6] — ئوغۇز قەددىنى مەغرۇر تۇتۇپ جاۋاب بەردى، — مەن ئوغۇز، خانىڭنىڭ ئوغلى، سەن بىلەن مەن يەردەش[7].

شۇ ئارىدا قوۋۇق ئالدىغا يىگىرمە-ئوتتۇزچە ھون لەشكىرى توپلاندى. ھەممىسى نەيزە-قىلىچلىرىنى تەڭلەپ ئوغۇزغا يېقىنلاشتى. ئوغۇز دەسلەپ ئەجەبلەندى. ئۇڭايسىزلىنىپ تۇرۇپ قالدى. بۇ ئاددىي، ياش لەشكەرلەر ئوغۇزنى كۆرمىگەن، ئۇنى كۆرگەن ياكى نامىنى ئاڭلىغانلارمۇ ئۇنىڭ ئۇستۇبشىدىكى ياۋچىلارنىڭ لەشكىرىي كىيىمىنى كۆرۇپ "جاسۇس" دەپ ئويلاشقاندى. ئوغۇز دەرھال دۇبۇلغا بىلەن تەڭگە ساۋۇتنى سېلىپ

---

① قايىغ — ھونلارغا قاراشلىق قەبىلىلەر.
② سوغناق — ئوغۇز شەھەرلىرىدىن بىرى.
③ ئىم — پارول.
④ ئېبېيكت — يالغان.
⑤ ئۆتروۇك — ھېيلىگەر، يالغانچى.
⑥ ئەن — ياق.
⑦ يەردەش — يۇرتداش، بىر يۇرتلۇق.

تاشلىدى، بېشىدا كەدۇك[1]، ئۇچىسىدا يىپەك بەرتۇ[2] بىلەنلا قالدى. نۆكەر-لەشكەرلەرنىڭ ئالدىدا ئۇنىڭ ھەيۋەتلىك قىياپىتى نامايان بولدى.

— ئوغۇز! — دېدى بىرسى ئۇنى تونۇپ، — ئوغۇز باتۇر!

— ئوغۇز، ئالىپ ئوغۇز، — دېيىشتى باشقىلارمۇ تەڭلا.

— ئەيلۈق-ئەيلۈق[3] — دېدى ئوغۇز خۇشال بولۇپ.

نۆكەر-لەشكەرلەر يوپۇرۇلۇپ كېلىپ: "بىزنى كەچۈر، ئۇۋۇلاندۇق-ئۇۋۇلاندۇق"[4] دېيىشكىنىچە ئوغۇزنى قۇچاقلاشتى، ئوغۇز جاۋابەن بېشىنى كۆتۈرۈپ كۆكتەڭرىگە تېۋىندى. جەغرىبەگ[5] ئىسىملىك ئونبېشى ئوغۇزنى قووۇق ئىچىگە باشلاپ كىردى. ئاڭغىچە سول قول ئۇلۇغ سانغۇن، ئوڭ قول ئۇلۇغ سانغۇن[6] بىلىگىبەگ[7]... قاتارلىق ھەربىي باشلىقلار ئوغۇزنىڭ ئالدىغا چىقىپ قىزغىن قارشى ئالدى ۋە بارىگاھقا باشلاپ ماڭدى؛ شەھەر كوچىلىرى، ئىشكىلىرى كۈنچىقىشقا قاراپ ئېچىلغان[8] سان-ساناقسىز ھەربىي چېدىرلار بىلەن تولغانىدى. ئاتلىق، پىيادە لەشكەرلەر توپ-توپ بولۇپ يۇرۇشەتتى، ئۇلارنىڭ بېشىغا ياكى يەڭلىرىگە بەرجەم[9] قادالغانىدى. "ياۋچىلارنىڭ مېنى قاتتىق نازارەت ئاستىغا ئېلىشى بىكار ئەمەسكەن-دە، ئاتام ئۇلارنىڭ ئۇستىگە بېسىپ بارغۇدەك..." ئوغۇز بارىگاھ ئالدىغا كەلدى. بارىگاھ ئۇستىدىكى توققۇز مومىغا ھونلارنىڭ بۆرە سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن

---

① كەدۇك — يۇڭدىن توقۇلغان، دۇبۇلغا ئېچىگە كىيىدىغان ھونچە بالش كىيىم.
② يىپەك بەرتۇ — يۇك سېلىپ سېرىلغان قىسقا كەمزۇل.
③ ئەيلۈق — شۇنداق، ھەئە.
④ ئۇۋۇلاندۇق — خىجىل بولدۇق.
⑤ جەغرىبەگ — قارچۇغابەگ.
⑥ سانغۇن — سەركەردە، گېنېرال.
⑦ بىلىگىبەگ — دانىشمەن، ئەمىر، مەسلىھەتچى.
⑧ ھونلارنىڭ ئۆيى — چېدىرلارنىڭ ئىشكى كۈن چىقىشقا قاراپ بېكىتىلەتتى.
⑨ بەرجەم — ھون قوشۇنلىرىنىڭ جەڭ باشلىنىشتىن بۇرۇن تاقايىدىغان بەلگىسى — قوتاز قۇيرۇقى.

توققۇز بايرىقى ئېسىلغانىدى. قىزىل، ئاق، قارا يۇڭ يېپلاردىن توقۇلغان پالاسلار بىلەن ياسالغان چېدىر ئېگىز ھەم كەڭ ئىدى. ئوغۇز تۆرە ئولتۇردى، ئۇنىڭ ئىككى يېنىدا سانغۇنلار، بىلىگبەگ، ئۇنىڭ تۆۋىنىدە باتىسخان، تۇمەنبېشى، مىڭ بېشىلار ئۆز مەرتىۋە دەرىجىلىرى بويىچە ئورۇن ئېلىپ ئولتۇرۇشتى. داستىخان سېلىندى، سۇكۇش[1]، يۇركەمەچ[2]لەر، ئىدىش-ئىدىش شارابلار كەلتۈرۈلدى. تائام ئۈستىدە قىزغىن سۆھبەتلەر داۋام قىلدى. ئوغۇز بىلدىكى، ھونلار بىلەن ئۇلۇغ ياۋچىلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت بۇزۇلغان، شۇ سەۋەبتىن تۇمەن تەڭرىقۇت ياۋچى ئېلىگە باسقۇن قىلىش توغرىسىدا تۇغراغ[3]چۈشۈرگەن. ھون لەشكەرلىرى مۇشۇ شەھىرى سوغىناقتا كەلگەندە ھاۋا بۇزۇلۇپ، كۈندۈزى كۈن، كېچىسى ئاي تۇتۇلغان، شۇنىڭ ئۈچۈن كۈنتەڭرى بېشارەت بېرىپ، ئايتەڭرى تولغاندا سەپەرگە ئاتلانماقچى بولۇپ كۈتۈپ تۇرۇشقان.

— سەن باتۇر، قورقماس يىگىتسەن، — دېدى بىلىگبەگ سۆھبەت داۋامىدا ئورنىدىن تۇرۇپ ھۆرمەت بىلەن، — ياۋچىلارنىڭ ئەھۋالىنمۇ بىلسەن، يوللارمۇ ساڭا تونۇش، شۇڭا ئىمدى[4]سەن ئوڭدىن يۇرۇت[5]، بىزگە باش بول.

— تەڭرىقۇتنى، ئانامنى سوم سېۋىنىدىم[6]— ئوغۇز ھاياجىنىنى بېسىۋېلىپ دېدى، — لېكىن... بىلىگبەگنىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىلمەن. ئوغۇزنىڭ سۆزى ھەممەيلەنگە ياقتى، قىزغىن چاۋاك چېلىندى. تائام

---

① سۇكۇش — ئوغلاق گۆشى.
② يۇركەمەچ — ئىنچىكە ئۇچەيگە قېرىن، ئۆپكە قاتارلىقلارنى تىقىپ پىشۇرغان كاۋاپ — ھونلارنىڭ بىرخىل تامىقى.
③ تۇغراغ — ھون تەڭرىقۇتلىرىنىڭ يارلىق-پەرمانى.
④ ئىمدى — ئەمدى.
⑤ ئوڭدىن يۇرۇت — ئالدىدا ماڭ، باشلاپ ماڭ.
⑥ سوم سېۋىنىدىم — بەك سېغىنىدىم.

يېيىلىپ بولۇندى. خۇش كەيپ سورۇن ئەھلى شۇھشە[1] چاينىشىپ ئولتۇرۇپ ئىدىشلاردىن ئاياغلارغا شاراب قۇيۇپ ئىچىشكە باشلىدى.

ھاۋا ئىسسىق بىر كېچىسى ئايەكرى يۇز ئاچتى، باتۇر ئوغۇز قوماندانلىقىدىكى ھون ئاتلىق قوشۇنى ھەربىي يۇرۇشنى باشلىدى. سان-ساناقسىز ئاتلارنىڭ تۆمۇر تاقىلىرى بادائىن جاران[2] قۇملۇقىنى چەيلەپ ئۆتتى. ئاسمان-يەككە كۆتۈرۈلگەن، يېراق-يېراقلارغا سوزۇلغان، كۈن نۇرىنى توسقان ساپسېرىق چاڭ-توزان ياۋچىلار چېگرىسىغا يېقىنلاپ كەلدى، ياۋچى لەشكەرلىرى قارشىلىق كۆرسىتىشكە جۈرئەت قىلالماي چېكىندى. لېكىن ھون قوشۇنلىرى خېنى كارىدورىغا كەلگەندە ياۋچى قوشۇنلىرى جاھىللىق بىلەن قارشىلىق كۆرسەتتى. دەھشەتلىك يېغى باشلاندى. تاغۇ-تاشلار، جىلغا-جىرالار، ئوتلاق، قۇملۇقلار، ئېكىنزارلار، ئادەم ۋە ئاتلارنىڭ جەسەتلىرى، سۇنغان، كاردىن چىققان نەيزە-قىلىچ، قالقانلار بىلەن تولدى. ئاسماندا ئۇچۇشۇپ يۈرگەن قاغا-قۇزغۇنلارنىڭ كۆپلىكىدىن كۈن نۇرى توسۇلۇپ پايتەخت ساندىبىل ئاسمىنى خۇددى گۈگۈم پەردىسى يېپىنغاندەك بىر ھالەتكە كېلىپ قالدى. ساندىبىل شەھرىنىڭ مۇداپىئەسى خېلى مۇستەھكەم ئىدى. باتۇر ئوغۇز بۇنى بىلگەچكە سانغۇنلارغا ھۇجۇمنى توختىتىپ شەھەرنى بىر مەزگىل قورشاپ تۇرۇش بۇيرۇقىنى چۈشۈردى. شەھەرنىڭ شەرق تەرىپىنى كۆك ئاتلىق، غەرب تەرىپىنى ئاق ئاتلىق، شىمال تەرىپىنى قارا ئاتلىق، جەنۇب تەرىپىنى قىزىل تورۇق ئاتلىق قوشۇن مۇھاسىرىگە ئالدى. مۇھاسىرە ئىككى ئايغا سوزۇلدى. بۇ جەريانداغى ھون قوشۇنلىرى دەم ئېلىپ، سەپلىرىنى تەرتىپكە سېلىپ، تولۇقلاپ ئۆزلىرىنى ئوڭشۇالدى. قامال ئاستىدىكى ياۋچى قوشۇنى بىلەن شەھەر ئاھالىسى ئوزۇق-تولۇك، سۇدىن قېينىلىپ ھالسىزلاندى. ئاخىر پايتەختى ۋە ئۆزلىرىنى

---

① شۇھشە — پىگىلى بولىدىغان بىرخىل ئۆسۈملۈك.
② بادائىن جاران — ئىچكى موڭغۇلدىكى قۇملۇق.

ساقلاپ قېلىشقا كۆزى يەتمىگەن ياۋچىلار بارلىق كۈچىنى ئىشقا سېلىپ، شەھەرنىڭ غەربىي دەرۋازىسىنى بۇزدى-دە، ناھايىتى زور بەدەل بېرىش، قۇربان بېرىش ھېسابىغا قورشاۋنى يېرىپ ئۆتۈپ غەربكە قاچتى. ھونلارنىڭ قەدىمىي زېمىنى قايتۇرۇۋېلىندى.

تۇمەن تەڭرىقۇت غالىبلىرىنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن ئوردا ئەھلى ۋە نۇرغۇن قوشۇن بىلەن تەڭرىبالقتىن قىرناق[1]شەھرىگە كەلدى. شەھەر سىرتىدىكى دالىغا چېدىر-بارىگاھلار تىككۈزدى. قوي، تۆگە، كالا ئۆلتۈرگۈزۈپ كاتتا زىياپەت تەييارلىدى.

ئوغۇز باتۇر غالىبىيەت تۇغىنى كۆتۈرگەن ھون قوشۇنلىرىنىڭ ئالدىدا كەلمەكتە ئىدى. ئۇ، قىرناق دالىسىغا كىرگەندە، داقا-دۇمباق، نەي-سۇنايلار چېلىندى. ئوغۇز باتۇر قارشى ئالغۇچىلار سېپىنىڭ ئالدىدا ئۆزىگە قاراپ كېلىۋاتقان دادىسى تۇمەن تەڭرىقۇتنى، ئۇنىڭ يېنىدىكى تۇقشىنى — ئۆگەي ئىنىسىنى كۆرۈپ سەل تاتاردى، كۆڭلى غەش بولدى، چۈنكى تەڭرىقۇتنىڭ يېنىدا پەقەت ئۇنىڭ تەخت ۋارىسلا بىللە مېڭىشقا ھوقۇقلۇق ئىدى. ئاتا-ئانا مېھرى، سېغىنىش، ۋىسال ئارزۇسى ئوغۇز باتۇرنىڭ گۇمانلىرىنى ۋاقتلىق بولسىمۇ نېرى كەتكۈزدى.

— ئوغلۇم ئوغۇز!

— قوزام، باغرىم.

— باتۇرۇم!

تۇمەنخان، ئاندىن بىرخون[2]ئەبمەك[3]نى ئىككى قوللاپ كۆتۈرگەن ئالچى ئايقاغان، ئۇنىڭ كەينىدىن بىر جۈپ ئالمىنى تۇتقىنچە ئالچى سۈجۈك يۈگۈرۈپ كېلىشتى، ئوغۇز باتۇرنى نۆۋەت بىلەن قۇچاقلاشتى، باغرىغا بېسىپ سۆيۈشتى. ئوغۇز باتۇر ئانىسى بىلەن سۆيگىنى تەڭلىگەن

---

① قىرناق — ئوغۇز شەھەرلىرىدىن بىرى.

② بىرخون — توققۇز نان بىر خون بولىدۇ.

③ ئەبمەك — ھازىرقى ھەمەك نان.

ئارمغان[1]لەرنى ھۆرمەت-تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ تۇرۇپ قوبۇل قىلدى. ئەمما ئۇغۇز باتۇرنىڭ كۆڭلى ھامان تەشۋىش، گۇمانلاردىن خالىي ئەمەس ئىدى. زىياپەت ئاخىرلاشقاندىن كېيىن دۇبۇلغا، ساۋۇت كىيگەن، ئالتۇن-كۈمۈش، قاشتېشى بىلەن زىننەتلەنگەن سىدرىم[2]لىرغا قىلىچ، ئوقيا ئاسقان ھون لەشكەرلىرى بىلەن يېپەك، كىمخاپ، شايىلاردىن تىكىلىپ، كۆنجەك[3]، يەڭ، پەشلىرىگە كەشتە تىكىلگەن رەڭگارەڭ كىيىملەرنى كىيگەن، پۇتلىرىغا باشماق كىيىپ، بۆرك، تەلپەكلىرىگە لاچىن پەيلىرىنى قادىشۇالغان قىرناق ئاھالىسى بىرلىكتە ئۇغۇز باتۇرنىڭ جەڭلەردە كۆرسەتكەن قەھرىمانلىقى ۋە تىنچ-ئامان قايتىپ كەلگەنلىكىگە ئاتاپ كۆكتەڭرى، كۈنتەڭرى، يەرتەڭرىلىرىگە تېۋىنىدى، ئىبادەت قىلىشتى، شەھەر، يېزا، يايلاقلاردىن تاللىنىپ كەلگەن يۈزلىگەن قامان ۋە قام[4]لار توپ ئوتتۇرىسىدىكى مەيدانغا چىقىپ ناغرا-سۇناي، دۇمباق ساداسىغا قوللىرىدىكى چوڭ-كىچىك تۆمرۈك[5]لىرىنى تەڭكەش قىلىپ چېلىپ ساما سالدى.

كەچتە ھەممەيلەن ئۆز چېدىرلىرىدا دەم ئېلىۋاتقاندا تەڭرىقۇت تەختى جايلاشقان قىزىل چېدىردا تۇمەنخان بىلەن ئۇغۇز — ئاتا-بالا تەنھا سۆزلىشىپ ئولتۇراتتى. بىر چاغدا چېدىر ئىشىكىدە غۇيان[6]لىق يابغۇ[7] توغرۇل[8]بەگ پەيدا بولدى.

---

① ئارمغان — سوۋغا-سالام، ھەدىيە.
② سىدرىم — كەمەر، پوتا، بەلباغ.
③ كۆنجەك — ياقا.
④ قام — ئايال بۇۋى، كاھىن.
⑤ تۆمرۈك — داپ.
⑥ غۇيان — ھونلارغا قاراشلىق يۇقىرى نەسەبلىك قەبىلىلەرنىڭ بىرى.
⑦ يابغۇ — باش ۋەزىر.
⑧ توغرۇل — بىرخىل يىرتقۇچ قۇشنىڭ نامى بولۇپ، ھونلاردا ئادەم ئىسمى بولۇپ كېلىدۇ.

ـــ ئۇلۇغ ئاباڭ[1] جەقرەر[2] ـــ دېدى ئۇ ئوغۇز باتۇرغا قاراپ تەزىم قىلىپ، ـــ كىلاجۇم[3] بار، دەيدۇ.

ئوغۇز باتۇر ئورنىدىن تۇرۇپ ئاتىسىغا تەزىم قىلدى. كەينىگە شوخشۇيدى، تۇمەن تەڭرىقۇت ئۇنىڭ قولىغا ئېسىلدى:

ـــ قەت[4] ئۇخلا! ـــ دېدى بۇيرۇق ئاھاڭىدا.

ـــ تەڭرى قۇت بەرگەن ئۇلۇغ قاغانىم[5] ـــ ئوغۇز باتۇر ئاتىسىغا يەنە بىر قېتىم ئېگىلىپ تەزىم قىلدى، ـــ كۆكتەڭرى بىلەن يەرتەڭرىنىڭ نامى بىلەن ئىجازەت سورايمەن.

تەڭرىلەرنىڭ نامى تىلغا ئېلىنغاندىن كېيىن تۇمەنخان جىم تۇرۇپ قالدى. ئوغۇز باتۇر قەددىنى رۇسلاۋېتىپ دېدى:

ـــ بەن بەردۇ[6] كىبا ئۆزلەك[7]

ئوغلىنىڭ كۆزلىرىدە ئىپادىلىنىپ تۇرغان قەتئىيلىكنى كۆرۈپ تۇمەنخان تېخىمۇ ئېغىر سۈكۈتكە چۆمدى. ئوغۇز باتۇر دادىسىنىڭ كۆزلىرىدە پەيدا بولغان بىرخىل ئەنسىزلىك، خىجىللىق ئىپادىلىرىنى كۆرمىدى. ئۇ ئالدىراپ چېدىردىن چىققاندا ئىشىكتە كۈتۈپ تۇرغان يابغۇ توغرۇلبەگ ئۇنى ئالچى ئايقاغانىنىڭ قىزىل چېدىرىغا باشلاپ قويۇپ ئۆزى كېتىپ قالدى.

ئالچى ئايقاغان ئۆزىگە ھەمراھ بولۇپ كەلگەن بىلگە خان، ئېل قوساي، قۇتىغۇ مەلىكلىرى ئوتتۇرىسىدا، چېدىر تۆرىدە ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ئەڭ يېقىن جىنجۇ[8] لىرى ۋە خاس كۈمۈش تېكىنلەر چېدىر دىۋارىدا ھالقا

---

① ئابا ـــ ئانا، ئاپا.
② جەقرەر ـــ چاقىرىۋاتىدۇ.
③ كىلاجۇم ـــ سۆزۈم.
④ قەت ـــ بېنىمدا، قېشىمدا.
⑤ قاغانىم ـــ شاھىم، پادىشاھىم، خاقانىم.
⑥ بەن بەردۇ ـــ مەن باراي، چىقاي.
⑦ كىبا ئۆزلەك ـــ سەل تۇرۇپ كېلىمەن.
⑧ جىنجۇ ـــ ئۇنچە-مەرۋايىت، ئوغۇزلاردا كېنىزەك.

شەكىللەندۇرۇپ ئولتۇرغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئالتۇن-كۈمۈش گەردىشلىك داپلارنى تۇتۇشقان ياش قاملار ئۇسسۇل ئوينىۋاتاتتى. قاتار-قاتار مەشئەللەرنىڭ يورۇقىدا چېدىر ئىچى ئاجايىپ سۇرلۇك تۈس ئالغانىدى. بۇ، ئالچى ئايقاغانىنىڭ ئوغلى بىلەن دىدارلىشىش شەرىپىگە ئۇيۇشتۇرغان تەڭرىگە تېۋىنىش مۇراسىمى ئىدى.

— باتۇرۇم، جەغرىم.[1]

مەلىكىلەر ئارىسىدا ئولتۇرغان ئالچى سۇجۇك چاچراپ ئورنىدىن تۇردى-دە، كېلىپ ئوغۇز باتۇرنىڭ قوللىرىغا ئېسىلدى ۋە ئۇنى قاملارنىڭ ئارىسىغا ئېلىپ كەلدى. ئوغۇز باتۇر كۆكتەڭرىگە تېۋىنىدى. مۇراسىم تۈگىگەندىن كېيىن چېدىردا ئانا-بالا تەنها قېلىشتى.

— كۆزۈمدىن ئۇچتۇڭ، قوزام، سېۋىندىم، بېغرىم خۇن بولدى. سېنى ياۋ قولىدا ئۆلۈپ كېتەرمۇ دەپ قورقتۇم. تەڭرىلەر شەپقەتلىك ئىكەن، قۇت بەردى، سېنى ماڭا قايتۇردى. هە، ئىمدى قەت تۇر[2]، لېكىن، لېكىن ... ئاھ، تەڭرىم!

ئالچى ئايقاغان هەم شادلىق هەم هەسرەت ئىچىدە يىغلاپ ياش تۆكتى. ئوغۇز باتۇر ئۆزىنىڭ بۇگۈنكى گۈمانلىرى بىلەن ئانسىنىڭ هەسرەتلىك ياشلىرىدا ۋە تەڭرىنى تىلغا ئېلىپ قىلغان ئاخىرقى خىتابلىرىدا قانداقتۇر بىر باغلىنىش بارلىقىنى سەزدى.

— ئۇلۇغ ئابا، — ئوغۇز باتۇر ئانسىغا ئۆزىنى ئېتىپ باغرىغا باش قويدى، — يىغلىما، مېنى چاقىرىپسەن، بىر گېپىڭ بار سېنىڭ، ئوچۇق ئېيت، تۈيۈپ تۇرىمەن، ئاتام بىر شۇملۇق قىلدى بولغاي، تۇقىشنى ئۇنىڭ يېنىدا كۆرۈپ بىلگەنىدىم. ئېيت ئاپا، مەن هەممىنى بىلەي.

— جېنىم باغرىم، — ئايقاغان خېلى بىر ۋاقىتقىچە كۆز يېشىنى

---

① جەغرىم — قارچىغام.
② قەت تۇر — يېنىمدا تۇر.

توختىتالماي قالدى، ئوغلىنى ئۇزاققىچە سۆيدى، ئاندىن ياشلىرىنى سۈرتۈپ سۆزىنى داۋام قىلدى، ـــ ئوغۇزۇم، باتۇرۇم، مەنمۇ شۇ ئاتاڭنىڭ ۋاپاسىزلىقىغا يىغلايمەن. ھازىرمۇ ساڭا شۇنى دېمەكچى ئىدىم، ـــ ئايقاغان بېشىنى كۆتۈرۈپ چىدىر چاڭغىرىقىدىن تۇن بوشلۇقىغا قاراپ كۆكتەڭرىگە تېۋىنىپ قويدى، ـــ سەن ئۇلۇغ تەڭرىقۇت تۇمەنخانىنىڭ تۇنجى ئوغلى، تۇمەن تەڭرىقۇت سېنى تەخت مىراسخورى دەپ جاكارلاپ پۈتكۈل ھون ئېلىگە تۇغراغ چۈشۈرگىنى ھېلىمۇ ھەممىنىڭ يادىدا، لېكىن ئاتاڭ سېنى ياۋچىلارغا باربىتاي قىلىپ ئەۋەتكەندىن كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەي تۇغراغنى بىكار قىلدى، بۇنىڭ سەۋەبىنى سەن بىلمەيسەن، ئەنە، چاڭغىراقتىن كۆرۈنۈپ تۇرغان كۆكتەڭرى، ئايتەڭرى گۇۋاھ، ئوغلۇم، كېچىك ئالچى چىلغۇزا[1]ئۇلۇغ تەڭرىقۇتنى... ئاھ بۇنى ساڭا قانداق دېيەلەيمەن؟ تەڭرىم، ئۇلۇغ تەڭرىلىرىم ئوغلۇمغا قۇت بەرگىن، قۇت.

ئايقاغان ئوغلىنىڭ بېشىنى سىلاپ ئولتۇرۇپ يەنە ياش تۆكۈشكە باشلىدى. ئۇلۇغ ئانا، ئېرى تۇمەن تەڭرىقۇتنىڭ كېيىنكى ۋاقتلاردا ئاساسەن كۇندە دېگۈدەك كېچىنى كېچىك ئالچىسى چىلغۇزىنىڭ ھەربىمىدە ئۆتكۈزۈپ كېلىۋاتقانلىقىنى، ئۆزىنى بولسا يادىدىن چىقىرىپ قويغانلىقىنى، كارى بولمىغانلىقىنى، ئۆزىنىڭ كۇندەشلىك، رەشك يالقۇنلىرىدا ئۆرتىنىپ-كۆيۈپ ئازابلانغانلىقىنى، چەككەن دەرد-ھەسرەتلىرىنى ئەر يەتكەن يۇرەك پارىسى ـــ ئوغلىغا قايسى تىلى بىلەن ئىزھار قىلالىسۇن. ئايقاغان يىغىسىنى توختىتىپ پەقەت تۆۋەندىكى سۆزلەرنىلا ئېيتالىدى:

ـــ ئاتاڭ ئاخىر كېچىك ئالچىنىڭ گېپىگە كىرىپ، ئۇنىڭ ئوغلى ـــ ئۆگەي ئىنىڭ تۇقىشنى تەخت ۋارىسى دەپ جاكارلىدى، تۇغراغمۇ چۈشۈردى، دېمەكچى بولغىنىم شۇ.

ئوغۇز باتۇر ئانىسىنىڭ قۇچىقىدا غەزەپتىن تىترەيتتى، ئايقاغان بولسا

---

① چىلغۇزا ـــ تۇمەن تەڭرىقۇتنىڭ ئىككىنچى خوتۇنىنىڭ ئىسمى.

ئەمدى يىغلىمايتتى. بىر ھازادىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ چېدىر ئوتتۇرىسىغا كەلدى ۋە ئۇنلۇك ئاۋازدا خىتاب قىلدى:

ـــ ئاھ، ئۇلۇغ كۆكتەڭرىم، يەر تەڭرىم، كۈن، ئاي، يۇلتۇز تەڭرىلىرىم، ئەلكىنلىك[1]تە ـــ تۇنقۇنلۇقتا قالغان ئوغلۇمنى ئۆزۈمگە قايتۇرۇپ بەرسىڭ، ماڭىمۇ، ئوغلۇمغىمۇ قۇۋەت بەرسىڭ. ھون تەڭرىقۇتلىرىنىڭ تاج-تەختىگە ئەزەلدىن تۇنجى ئوغۇل ۋارىسلىق قىلىپ كەلگەن، تۇمەنخان بۇ ئۇلۇغ-مۇقەددەس قانۇننى بۇزدى، گۇناھكار بولدى. چىلغۇزىنىڭ ئاتىسى شابۇ[2]دەك ئېسىل ئۇرۇقتىن چىققان قۇتىغۇ بولسىمۇ، لېكىن ئانا تەرەپ جەمەتى ئەشەق[3]لەر. ھەم ئۆزىمۇ بىر ئەرسۇ.[4]شۇنداقكەن، ئۇنىڭ ئوغلى تۇقىش تەڭرىقۇت بولۇشقا مۇناسىپ ئەمەس. تەڭرىلىرىم سىلەر بۇ ئۆتۈرۈكلەرنى جازالاڭلار. ھونلارنىڭ ئۇلۇغ تەڭرىقۇتلۇق سەلتەنىتىنى، تاجۇ-تەختىنى ئېسىل نەسەبلىك، ئەقىللىق، قەيسەر ئوغلۇم ئالىپ ئوغۇزغا بېرىڭلار.

ئالچى ئايقاغانىنىڭ يۈرەكنى تىترىتىدىغان تەسىرلىك خىتابلىرى تۇڭگىگەن ھامان چاڭغىراقتىن سۈزۈلگەن بىغۇبار ئايتەڭرى كۆرۈندى، نۇر چاچتى، كۈلدى. يۇلتۇز تەڭرىلەرمۇ جىمىرلاپ تەبەسسۇم قىلدى. ئوغۇز باتۇرنىڭ قۇلقىدا ئانىسىنىڭ خىتابلىرى ياڭرايتتى. ئۇنىڭ قاپقارا چاچلىرى تىك-تىك تۇردى، كۆزلىرىدە دەھشەتلىك بىر ئوت ياندى، كۆكۈچ يۈزى لىپىلدىدى، يىلپىزىڭگىدەك ھەيۋەتلىك مۇرىسى غەزەپتىن تىترىدى، ئېيىقىنىڭگىدەك كەڭ كۆكسى بىر پەسىيىپ، بىر كۆتۈرۈلەتتى. ۋۇجۇدىدا تەڭداشسىز بىر كۈچ-قۇدرەت ماگمىسى پارتلاپ كېتىدىغاندەك تۇيۇلاتتى.

---

① ئەلكىنلىك ـــ مۇساپىرلىق.

② شابۇ ـــ ھونلارغا قاراشلىق يۇقىرى نەسەبلىك ئۇرۇقنىڭ نامى، ئوردا ئەمەلدارلىرى شۇلاردىن تاللىناتتى.

③ ئەشەق ـــ تۆۋەن، پەس.

④ ئەرسۇ ـــ قەدىرسىز نەرسە.

ئـۇنـىڭ غەيرىي، بەدھەيۋەت قىياپەتتىدىن ھېچنېمىگە تىز پۈكمەيدىغان، ھېچنېمىدىن قورقمايدىغان جاسارەت ۋە مەغرۇرلۇق ئىپادىلىرى ئەكس ئېتىپ تـۇراتـتـى. خېلىدىن كېيىن ئۇ چاچراپ ئورنىدىن تۇردى-دە، ئانىسىغا ئېگىلدى، ئاندىن بېشىنى يۇقىرى كۆتۈردى، كۆكتەڭرى بىلەن يەر تەڭرىنىڭ ئۇلۇغ نامىنى ئېلىپ قەسەمىيات قىلىشقا باشلىدى.

پـايتەخت تەڭرىبالىق بايرام تۈسىگە كىرگەنىدى. شەھەر ئاھالىسى چىرايلىق ياسىنىپ ناغرا-سۇناي چېلىشاتتى. قامانلار بىر گۈرۇھ، قاملار بىر گـۈرۇھـ بـولـۇپ، مەخسۇس سورۇن تۈزۈپ كۈنتەڭرىگە، كۆكتەڭرىگە بېغىشلانغان قەسىدىلەرنى ئوقۇشتى، ئۇسسۇل ئويناشتى. ھون ئوردىسىنىڭ ئىچى-تېشى ۋە ئوردا سەينالىرى تويغا كەلگەن مېھمانلار بىلەن توشتى. توي، تەنتەنە، خۇشاللىق ئەۋجىگە چىقتى. زىياپەتلەر ئىنتايىن مول بولدى. ئوغۇز باتۇر بىلەن ئالچى سۈجۈكنىڭ توي مۇراسىمى دەبدەبە بىلەن ئۆتتى. ئوغۇز باتۇر يارى بىلەن قوشۇلىدىغان كەچتە ئاتىسى تۈمەن تەڭرىقۇت بىلەن يۈزتۇرانە سۆزلىشىپ، ئۇلۇغ ياۋچىلار خانى بارىمتاي قىلىپ بەرگەن خانزادىنى ئـازاد قىلغۇزدى ھەمدە ئۇنىڭغا چۆرە، مۇھاپىزەتچى نۆكەر-لەشكەرلەرنى قوشۇپ غەربكە يولغا سالدى. ئوغۇز باتۇر بىرنەچچە ئايغىچە خاس قەسىردە تەكداشسىز گۈزەل مەھبۇبىسى سۈجۈك بىلەن ياشلىق، مۇھەببەت ۋىسالىنىڭ پەيزىنى سۈردى. بىراق ئاتىسىنىڭ ۋاپاسىزلىقى، ئانىسىنىڭ يېغا ئارىلاش قـىلغان خىتابلىرى ئۇنىڭ قەلبىنى قاتتىق ئازابلايتتى. دەردى كۈنسېرى كۈچىيەتتى. تاج كىيىپ، تەختتە ئولتۇرۇپ، تەڭرىقۇتلۇق شان-شەرىپى بىلەن ئۇزۇن يىللار دەۋران سۈرۈپ ياشاش ئىستىكى بارغانسېرى ئۇلغىيىپ باراتتى. يۈرىكى شۆھرەت يالقۇنلىرىدا تاۋلىنىپ، ۋۇجۇدى ئىستىلاچىلىقنىڭ دەبدەبىسى، ھۆزۈرى، لەززىتى بىلەن مەست بولاتتى، شۇڭلاشقا ئۇ ھەر كۈنى دېگۈدەك ئالچى ئايقاغانغا ئەگىشىپ، سۈجۈكنى بېتىلەپ، پايتەخت يـېـنـىدىكى مەشھـۇر ھون گۆزادۇبۇسغا[1] بېرىپ تەڭرىلەرگە تېۋىناتتى،

---

① ھون گۆزادۇبۇ ـــ ھون ئىبادەتخانىسى.

قامانلاردىن دۈنيا ئالاتتى. زېرىككەن، ئىچى پۇشقان چاغلاردا ئايقاغانىنىڭ ھەربىمىدە جىنجۇلار، كۆموش تېكىنلەر، قاملارنىڭ شېرىن سۆھبەتلىرىگە داخىل بولاتتى، نەغمە ئاڭلايتتى، ئۇسسۇل كۆرەتتى. قامان بىلەن قاملارنىڭ داپ چېلىپ پىرە ئويناشلىرى ھەممىدىن قىزىق ئىدى.

بىر كۈنى تۇمەن تەكرىقوت ئوردا زىيافىتى ئۆتكۈزدى، بۇنداق چاغلاردا تۇمەنخان چوقۇم بىرەر مۇھىم قارارنى ئېلان قىلاتتى. ئوغۇز باتۇر ئوردا مۇراسىم زالىنىڭ تۆرىدە، دادىسىنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان تۇقشىنى كۆرۈپ شەھىرى قىرناقتا ـــ ئانىسىنىڭ چېدىرىدا قىلغان قەسىمىنى يادىغا ئالدى. زىيافەت ئۇستىدە تۇمەن تەكرىقوت ئوغلى ئوغۇزنىڭ قىنىاتنى ئۆلتۈرگەنلىكى، ياۋچىلار قولىدىن پەم بىلەن قېچىپ قۇتۇلغانلىقى، يەنە قوشۇنغا باشچىلىق قىلىپ ياۋچىلارنى مەغلۇپ قىلىپ ئۇلارنىڭ قولىدىكى زېمىنلارنى قايتۇرۇۋالغانلىقى... قاتارلىق شانلىق، ئۇلۇغۋار پائالىيەتلىرىنى تىلغا ئېلىپ كۆپ ماختىدى. ئوغۇز باتۇر بىلەتتىكى، ئاتىسى ئۆزىنىڭ ۋاپاسىزلىقىنى ئاقلاشقا ئۇرۇنۇۋاتاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئوغلى ئوغۇزنىڭ دادىسىنىڭ ئىشلىرىنى ئۇنتۇپ كېتىشى ئۈچۈن كۆڭلىگە پۈككەن، تېخى ھېچكىمگە دېمىگەن بىر پىكرىنى قارار سۈپىتىدە ئېلان قىلدى:

ـــ ئوغلۇم ئوغۇز كىچىكىدىن باشلاپ ھەربىي ھەمىلىلەرنى پىششىق ئۆگەنگەن، ئۆزىمۇ ھوشيار، قەيسەر يىگىت، بۇگۈندىن باشلاپ ئۇ ئىلكىمدىكى پۈتكۈل ھون قوشۇنىغا باش بولسۇن، قوشۇننى جەڭگە تەييارلىسۇن!

ئاشۇ تەنتەنىلىك جاكارىدىن كېيىن ئەتىسى تەكرىقوتنىڭ ئالتۇن مۆھۈرى بىسىلغان تۇغراغ چۈشۈرۈلدى. ئوغۇز باتۇر تەكرىلىرىگە تېۋىنىپ قىلغان تەلەپ-ئىلتىجالىرىنىڭ ئەمەلگە ئېشىش ئالدىدا تۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ چەكسىز ئارزۇلارغا چۆمۈلدى، شۇ ئارزۇلاردىن زېھنى، ئەقلى ئۆتكۈرلەشتى. ئۇ، ھون قوشۇنلىرىنى قايتىدىن تەرتىپكە سالدى. پايتەخت ئەتراپى ۋە ھون زېمىنىدىكى چوڭ-كىچىك شەھەرلەردە، مۇستەھكەم ھەربىي

قـــەلئەلەرنى قوردى. قوشۇنلارنىڭ سانىنى كۆپەيتتى. ھون ئارمىيىسىنى ئـــنـــتـــزاملىق، جەڭگىۋار، پىڭىلمەس بىر قوشۇنغا ئايلاندۇرۇش يولىدا ھارماي-تالماي ئىجتىھات قىلدى. ئۇ يەنە كۆپ قېتىملىق تەجرىبىلەر ئارقىلىق ئاۋازلىق ئوقيا ئىجاد قىلدى. ئۆز ئىجادىيىتىنى پۈتكۈل ھون قوشۇنى ئىچىدە كېڭەيتتى.

ھـەش-پـەش دېگۈچە ئىككى يىل ئۆتتۈپ كەتتى. ھون قوشۇنى كۈندىن-كۈنگە زورايدى، كۈچەيدى. ئوغۇز باتۇر ئۆزىنىڭ ئەقىللىقلىقى، ســـەزگۈرلىكى، كۈچتۇڭگۇرلىكى بىلەن ھون قوشۇنى ئىچىدە قەھرىمان سەركەردىگە خاس كاتتا شۆھرەتكە، يۈز-ئابرويغا ئىگە بولدى.

بـــــپـــايـــان يـــايلاقلاردا ياپىيېشىل ئوت-چۆپلەر يەلپۈنۈپ تۇراتتى. تاغۇ-تاش، جىلغا-جىرا، ئوتلاقلاردا ئوتلاپ يۈرگەن توپ-توپ قوي-كالا، ئات-تۆگىلەرنىڭ سانىغا ساناق يەتمەيتتى. ئېكىنزارلارنىڭ بىر ئۈچى ئۈپۈڭقا تـــۇتىشاتتى. سۇيى مول، ھاۋاسى ساپ بۇ زېمىننىڭ ئوتتۇرىسىدا چاسا شەكىللىك، ھەربىر تەرىپى يەتتە يۈز مېتىردىن ئارتۇق ئۇزۇنلۇقتا سوقۇلغان ئېگىز سېپىل بىلەن قورشالغان ھەيۋەتلىك قورغان بولۇپ، بۇ ـــ ھونلارنىڭ پايتەختى ـــ تەڭرىبالىق ئىدى.

يـــاز، تـــومـــۇز تـــەپـــتـــدە ھاۋا مستەك قىزىرىپ، يەرلەر تۆمۈردەك قارايغانىدى، شۇنداقتىمۇ پايتەختتە يەنىلا ھايات قاينايتتى. ئوغۇز باتۇر ئـــككى يۈزگە يېقىن خاس مەھرەم ۋە مۇھاپىزەتچىلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ، تەڭرىقۇت ئوردىسىنىڭ كەڭ، ئېگىز قوۋۇقىدىن چىقتى-دە، مەيداننى كېسىپ ئـــۆتۈپ چوڭ كوچىغا كىردى. ئالىي نەسەبلىك ئوردا مەنسەپدارلىرىنىڭ ئـــائـــلـــلـــىرى جـــايلاشقان كوچىدىن ئۆتتى. بۇ كوچىنىڭ ئاخىرى كاسىپ-ھۈنەرۋەنـــلەر، تىجارەتـــچىلەر، ئاۋام پۇقـــرالار ياشايـــدىغـــان ئاۋات رەستە ـــ بازار ئىدى. ئوغۇز باتۇر تۇلپار ئۈستىدە مەغرۇر ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ پايتەخت ئاھالىسى ۋە پۈتكۈل ھون دىياردىكى تۇرلۇك قەبىلە-ئۇرۇقلار ئارىسىدا دائىم بىرخىل ئەجەبلىنىش، ئىپتىخارلىق ھېسسىياتى بىلەن تىلغا

ئىلىنىدىغان ئادەتتىن تاشقىرى ئېگىز، ھەيۋەتلىك قەددى-قامىتى بۇگۈن نامايىشكارانە بىر سۈرەتتە تېخىمۇ مەغرۇر گەۋدىگەنىدى. مەنسەپدارلارنىڭ خوتۇن-بالىلىرى. ئاقسۆڭەكلەر، باي-سودىگەرلەر، تۆمۈرچى-مىسكەرلەر، زەرگەرلەر، بويياقچى-تۇماقچىلار، موزدۇز-ناۋايلار، كۆنچى-كىگىزچىلەر، يايمىچىلار، دۇغچى-قەردۇ[1] چىلار: "ئۇغۇز، باتۇر ئوغۇز! سۇباش"[2] دېيىشىپ ئىشلىرىنى دەررۇ توختىتىشاتتى، ئېگىلىپ، تىزلىنىپ ھۆرمەت-تەزىملىرىنى ئىزھار قىلىشاتتى. ئوغۇز باتۇر ھەممىگە بىردەك باش لىڭشىتىپ جاۋاب قايتۇراتتى. تۇلپارنىڭ بېشىغا بېكىتىلگەن قوتاز قۇيرۇقى، ئالتۇن، ئالماس بىلەن زىننەتلەنگەن نۇقتا، يۇگەن، ئېگەر، ئوغۇز باتۇرنىڭ ئۇستۇبشىدىكى يىپەك، يۇڭدىن توقۇلغان شاھانە لىباسلار ئۇنى تېخىمۇ ھەيۋەتلىك تۇسكە كىرگۈزگەنىدى. ئۇ، شەھەر دەرۋازىسىدىن چىققاندا جىددىي ھالەتتە تۇرغان نەچچە مىڭ لەشكەر قىلىچ-قالقانلىرىنى جارانگلىتىپ: "ھۇررا" توۋلاپ ھۆرمەت بىلدۈردى ۋە مەھرىملەرنىڭ كەينىدىن ئۆز سەپلىرى بويىچە ئەگەشتى.

ئوغۇز باتۇر كېچە-كۈندۈز يول مېڭىپ ئۇرخۇن دەرياسىنىڭ تارمىقى ھىسابلانغان كىچىك ئېقىن تامىر ۋادىسىغا كىلىپ توختىدى. ئۇۋ قىلدى. كىچىلىرى گۈلخان يېقىپ كاۋاپ پىشۈردى، شاراب ئىچىشتى، گۈزەل، ھاۋالىق بۇ زېمىندا بىر ھەپتىگىچە سۈرجەك[3] راسا قىزىدى، يەنە بىر ھەپتە ۋاقىت ئىچىدە قوشۇن ھەربىي تەلىم-تەربىيە ئېلىپ باردى. ھەممەيلەن قايتىشقا تەرەددۇت قىلىشۋاتقان كۈنى سەھەردە تۇيۇقسىز سۇنايى-دۇمباقلار چېلىندى، ئارقىدىن ئوغۇز باتۇرنىڭ:

— يەرىقلەن![4] يۇمۇرلەن![5] — دېگەن قاتتىق، جارانگلىق ئاۋازى

---

① قەردۇ — ئۇششاق مۇز پارچىلىرى، قېتىققا ئارىلاشتۇرۇپ ئىچىلىدۇ.
② سۇباش — قوماندان
③ سۈرجەك — مەشرەپ.
④ يەرىقلەن — قوراللان.
⑤ يۇمۇرلەن — يىغىل، توپلان.

ئاڭلاندى.

مەھرەملەر، مۇھاپىزەتچىلەر، لەشكەرلەر دەررۇ قوراللىنىپ كەڭ دالىدا سەپ تۈزۈشتى. ئوغۇز باتۇر تۇلپارىنى سەپنىڭ ئۇدۇلىغا ئاپىرىپ پۇتلىرىنى چۈشەپ قويۇپ قايتىپ كەلدى. هەممەيلەن تۈرگۈن، ئۆز سۆزلۈك، قەيسەر، شاھزادىنىڭ تەدبىرلىك، باتۇر سۇباشنىڭ نېمە قىلماقچى ئىكەنلىكىنى بىلەلمەي تېڭىرقاپ قېلىشتى. ئوغۇز باتۇر يېنىدىكى خاس مەھرىمىنىڭ قولىدىن ئۆزى كەشپ قىلغان ئاۋازلىق ئوقيانى ئالدى.

— ئەگەر مەن مۇشۇ ئاۋازلىق ئوقيايمنى نېمگە قارىتىپ ئاتسام سىلەرمۇ قىلچە ئىككىلەنمەستىن شۇ نەرسىنى نىشانلاپ ئوقيايسىلاردىن ئوق ئۇزۇڭلار، كىمكى بۇ بۇيرۇقنى ئىجرا قىلمىسا، شۇنىڭ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلىمەن.

— خوپ! — دېيىشتى سەپتىكىلەرنىڭ هەممىسى.

ئوغۇز باتۇر توققۇز نەپەر لەشكەرنى تاللاپ سەپنىڭ ئالدىغا تۇرغۇزدى. ئۇلار شۇ هامان يالىرىغا ئوق سالدى. ئوغۇز باتۇر ئالتۇن ببزەكلىك سىدرىمغا ئېسىلغان قېيىش قۇرمان[1]دىن پولاتتىن ياسالغان ئوقبېشى كىيدۇرۇلۇپ، قۇيرۇقىغا لاچىن پېيى بېكىتىلگەن بىر تال ئوقنى ئالدى-دە، قولىدىكى ئاق كىرىچلىك ياغا سالدى ۋە تۇلپارىنى نىشانغا ئالدى. كىرىچنى ئانچە كۈچەمەيلا ئاخىرقى چەككىچە تارتىپ قويۇۋەتتى، ساداقتىن چىققان ئوق گويا بوراندەك گۈر-گۈر ئاۋاز چىقىرىپ ئۇچتى-دە، تۇلپارنىڭ بوينىغا سانجىلدى. ياۋچى خانىنىڭ ئاتخانىسىدىن مىنىپ كېلىنگەن بۇ تۇلپار ئاجايىپ ئېچىنىشلىق ئاۋازدا كىشنەۋەتتى. ئوقيالىرىنى نىشانغا ئالغان توققۇز لەشكەر تېخىچە كىرىچنى قويۇۋەتمەستىن تۇرۇشاتتى، قوللىرى تىترەيتتى، ئۇلار سۇباشنىڭ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان، هەمىشە "قۇش قەنەتىن، ئەر ئەرتىن" دەپ ماختايدىغان بۇ سۆيۈملۈك تۇلپارىغا ئوق ئۇزۇشكە

---

① قۇرمان — ئوقدان، قاپ.

پېتىنالمايۋاتاتتى. ئوغۇز باتۇر غەزەپكە كەلدى، قىلىچنى يالىڭاچلاپ كېلىپ ئەسرىنى ئىجرا قىلمىغان بۇ توقۇز لەشكەرنى رەھىمسىزلەرچە بىر-بىرلەپ چېپىپ تاشلىدى. ئارقىدا سەپتە تۇرغان نۆكەر-لەشكەرلەر قورقۇنچقا چۈشۈپ لاغ-لاغ تىترەيتتى، ئوغۇز باتۇر بىرقانچە مەھرىمنىڭ تىزلىنىپ يېلىنىشى، كۆنتەكىرنى، يەر تەكرنى شېپى كەلتۇرۇپ كەچۈرۈم سورىشى ئارقىسىدا مىڭ تەستە غەزىپىدىن ياندى ۋە مەھرەملەردىن بىرى توقۇپ تەييارلىغان باشقا بىر بوز ئايغىرغا مىنىپ بولغاندىن كېيىن قايتىشقا بۇيرۇق بەردى.

ئىش بۇنىڭ بىلەن توگىمىدى. بىر كۈنى ئوغۇز باتۇر تۇمەنلىگەن قوشۇننى كەكرى دالاغا يىغدى، ھاۋا ئادەتتىن تاشقىرى ئوچۇق بولۇپ، ئاسماندا بۇلۇت دىدارى كۆرۈنمەيتتى. بىيايان دالا قۇياش نۇرىدا بەزقۇتتەك تاۋلىنىپ تۇراتتى. بىرنەچچە كۈنگە سوزۇلغان جاپالىق ھەربىي مەشقتىن كېيىن، ئوغۇز باتۇر بىللە ئېلىپ كەلگەن، ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان، ئەمما توي قىلىش ۋاقتى بەلگىلەنمىگەن كىچىك ئالچىسىنى بىر چەتتە تۇرغۇزۇپ، ئاۋازلىق ئوقياسىنى شۇنىڭغا قارىتىپ ئاتتى. بۇ قېتىمۇ ئۇ سەپ ئالدىغا چقىرىپ ئېتىشقا بۇيرۇق بەرگەن توقسان لەشكەر كىچىك ئالچىنى ئېتىشقا پېتىنالمىدى. نەتىجىدە ئوغۇز باتۇر ئۇلارنىڭمۇ كاللىسىنى قىلىچتىن ئۆتكۈزدى ۋە ھېلىقى كۈندىكى بۇيرۇقنى تەكرارلاپ، بۇنىڭدىن كېيىن بۇيرۇققا خىلاپلىق قىلغانلارنىڭ تەقدىرى چوقۇم مۇشۇنداق بولىدىغانلىقىنى ئەسلەتتى. نۆكەر-لەشكەرلەر بۇنىڭدىن كېيىن ھەرقانداق بۇيرۇقنى سۆزسىز، تەخىرسىز ئىجرا قىلىدىغانلىقى توغرىسىدا كۆكتەكرىنىڭ ناملىنى تىلغا ئېلىپ تۇرۇپ قەسەم قىلىشتى.

كۈز بولدى. ھەر يىلى كۈزدە مول ھوسۇل بايرىمى بولاتتى. ھونلارنىڭ قەدىمىي ئەنئەنىسى بويىچە ئۇلارنىڭ قۇرۇلۇن، سىلىنگا، ئۇرخۇن دەريا ۋادىسىدىكى، بايقال كۆلى بويى ۋە ئالتاي، تەكرىتاغ ئېتەكلىرىدە، تەكرىقوملۇقى ئەتراپلىرىدا... ياشاۋاتقان يىگىرمە نەچچە ئۇرۇق-قەبىلىلىرى تامېر ئېقىنى بويىغا يىغىلدى. تۇمەن تەكرىقوتمۇ مول ھوسۇل بايرىمىنى

تەبرىكلەش ئۇچۇن ئوردا ۋە پايتەختتىكى ئەلەمدار، قەلەمدارلارنى، خانىش، مەلىكە، قونجۇي، جىنجۇلىرىنى ئېلىپ كەلدى. ئوغۇز باتۇرمۇ ھون قوشۇنلىرىنى شۇ يەرگە يۆتكەپ كەلدى. تۇمەن تەڭرىقۇتتىن تارتىپ ئاددىي پۇقرالارغىچە ھەممەيلەن ئاۋۋال بىرنەچچە كۈنگىچە تەڭرىلەرگە تېۋىنىدى، ۋاقتىلىق ياسالغان گۈادۇبۇدا ئىبادەت قىلدى. پۈتۈن ۋادى بويلاپ ھەرقايسى قەبىلە، لەشكىرىي قىسملار بويىچە قازانلار ئېسىلىپ، قوي، كالا ئۆلتۈرۈلۈپ نەزىر ئېشى پىشۇرۇلدى. ھەرقايسى سورۇنلاردا توپ-توپ قامانلار داپ چېلىپ، پىرە ئويناپ مول ھوسۇل بايرىمىنىڭ شەنىگە، ئۇلۇغ تەڭرىقۇتقا ئاتالغان قەسىدىلەرنى ئوقۇشتى، ئايەت ئوقۇپ دۇئا قىلىشتى. قامان دىنىنىڭ بەلگىلىمىلىرى بويىچە بايرام مەزگىلىدە قاملار سىرتقا چىقماي گۈادۇبۇدا ئولتۇرۇپ ئىستىقامەت قىلىشتى. بايرام ئاخىرلىشاي دېگەندە تۇمەن تەڭرىقۇت كۈنگە قاراپ ئوۋ قىلىشنىڭ ياخشى سائىتى كەلگەنلىكىنى ھېس قىلدى-دە، كەيپى خۇش ھالدا خانىش ئالچى ئايقاغانىنى، ئالچى چىلغۇزىنى ۋە تەخت مىراسخورى تۇقشخانىنى، ئۆزىگە يېقىن ئوردا مەنسەپدارلىرىنى، خاس سېپاھلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ ئوۋغا ماڭدى. ئالچى ئايقاغان ئۆزىنىڭ داۋاملىق ئىبادەت قىلىدىغانلىقىنى باھانە قىلىپ قېپقالدى ۋە قاملارنىڭ ئارىسىدا ئوغلىغا ئاتاپ دۇئا-تىلاۋەت قىلىشقا باشلىدى. ئوغۇز باتۇر دەل مۇشۇنداق بىر پەيتنىڭ كېلىشىنى كۈتكەنىدى. كۈنتەڭرىمۇ قۇت ۋە ئامەتنىن بېشارەت بېرىۋاتقاندەك ھارارەتلىك نۇر چېچىپ تۇراتتى. ھون قوشۇنى بۇيرۇق بويىچە يېيىلىپ سەپ تارتىپ خۇددى تۇمەن تەڭرىقۇتنىڭ ئوۋ قىلىشىنى يىراقتىن قوغداۋاتقاندەك بىر كۆرۈنۈشتە مۇھاسىرە چەمبىرىكى ھاسىل قىلدى. ئوغۇز باتۇر يېقىنلاپ بېرىپ ئەڭ ئاۋۋال ئاۋازلىق ئوقياسىنى ئاتىسى تۇمەن تەڭرىقۇتقا ئاتتى، ئالچى چىلغۇزىنى، تۇقشخانىنى، ئاتىسىغا يېقىن ئوردا ئەمەلدارلىرىنى... ئاتتى. شۇنىڭ بىلەن تەڭ ئوۋغا ماڭغان تەڭرىقۇت سېپىگە سانسىز ئەجەللىك ئوقلار ئېتىلدى. سول قول، ئوڭ قول ئۇلۇغ سانغۇنلار، ئېل قۇساي، يابغۇ، قۇتغۇلار ئىچىدىكى تۇمەنخانىنى ھمايە قىلغۇچىلار

دەرھال سەپتىن ئايرىلىپ چىقىپ ئوغۇز باتۇرغا قارشى ئاتلاندى. قاتتىق قانلىق جەڭلەر بىرنەچچە كۈن داۋام قىلدى. ئەمما نۇسرەت-غالىبىيەت قۇياشى ئوغۇز باتۇرنىڭ بېشى ئۈستىدە پارلىدى. ئەزەلدىن ئوغۇز باتۇرنىڭ بېنىدا خىزمەت قىلىپ كېلىۋاتقان قۇتان ئىسىملىك بىر يابغۇ جەڭ مەيدانىغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ تۇرغان ئوغۇز باتۇرغا ئاڭلىتىپ تۇرۇپ:

ئاڑۇن تۇنى-كۈندۈزى يەلكىن كەچەر،
كىمنى قالى سانغا ساكۈچىن كەۋەر

(زامانىنىڭ كۈنى-تۈنى يولۇچىلاردەك ئۆتىدۇ. ئۇ كىمنى دەسسىسە شۇنىڭ كۈننى ئاجىزلاشتۇرىدۇ) دەپ كىنايە قىلدى.

ـــ ئەيلۇق، ئەيلۇق، ـــ دېدى ئوغۇز باتۇر كۈلۈپ، ـــ ئاڑۇن ئاتامنى سانغادى[1]، پۈتۈنلەي تۇگەشتۇردى.

ملادىدىن بۇرۇنقى 204-يىلى.

سەيخانتال[2] تەرەپتىن ئۇچۇپ كەلگەن يېنىك، ئىزغىرىن شىمال شامىلى دەسلەپ ياغقان قارلارنى ئۇچۇرۇتاتتى. ئېكىنزارلار نېپىز قار ئاستىدىكى قىشلىق ئۇيۇقۇسىنى باشلىغانىدى. مال-ۋارانلار ئېغىل-قوتانلارغا سولانغان، ئوت-چۆپلىرى يىغۇلىنىپ، ئۈستىنى قار باسقان پايانسىز يايلاقلاردا پەقەت تۇچ قوڭغۇراقلىق تۆگىلەرلا تىمىسقىلاپ يۈرۈشەتتى. ئۆيۈك[3] لەردە ئۆسكەن قىيىن، چۈلۈك[4] شاخلىرىدا سەجەر[5] لەر تىنماي ۋىچىرلىشاتتى. كۆز يەتمەس سېغىرا[6] لارنىڭ ئۇ يەر-بۇ يېرىدىكى بۇلاق، ئېقىنلاردا قەردۇلار كۆز چاقنىتىپ

---

① ساڭغادى ـــ دەسسىدى، چەيلىدى.
② سەيخانتال ـــ ئىچكى موڭغۇلدىكى بىر جاي.
③ ئۆيۈك ـــ تۆپىلىك، ئېگىزلىك.
④ چۈلۈك ـــ قارىغايىنىڭ بىر خىلى.
⑤ سەجەر ـــ قۇشقاچ.
⑥ سېغىرا ـــ ساي، ۋادى.

يالتىرايتتى.

سۇزۇك ئاسماندا ئەگىشىپ يۇرگەن تەڭلىگۈچ[1] يىراق بىر جىلغا ئىچىدە ئولجىنى كۆردى بولغاچ كەڭ، قارا قاناتلىرىنى جۇپلەپ پەسكە شۇڭغۇدى.

ھون دىيارىدا قىش ئەنە شۇنداق باشلاندى. سوغۇقنىڭ كۈچىيىشىگە قارىماي پايتەخت تەڭرىبالىق جىددىي كەيپىياتقا چۆمگەنىدى. ئۆي-چېدىرلار ئالدىدا ھون لەشكەرلىرى مەشىلدىشىپ يۈرەتتى. شەھەر ئىچىدىكى بارلىق تۆمۈرچىخانا، موزدۇزخانا، تىككۈچىلىك ئۇستىخانىلىرى، ناۋايخانىلار، قورال-ياراغ، كىيىم-كېچەك، ئوزۇق-تۈلۈك تەيياراشقا سەپەرۋەر قىلىنغانىدى. كوچىلاردا قورال-ياراغ، ئوزۇق-تۈلۈك بېسىلغان ھارۋىلار، توقۇپ تەييارلىغان ئاتلار تىقىلىشىپ كەتكەنىدى. سېپىل ئۈستىدە، كۆڭگىرا-قوختىلاردا، شەھەرنىڭ تېشىدىكى مەيدانلاردا دۇبۇلغا، ساۋۇت كىيىپ، پەۋمىس قوراللانغان لەشكەرلەر جەڭگىۋار ھالەتكە ئۆتكەنىدى.

ئوردا مۇھاپىزەتچىلىرى ئادەتتىكىدىن كۆپەيتىلگەنىدى. تەڭرىقۇت ئوردىسىدا دۆلەت كېڭىشى بولۇۋاتاتتى. ئوردىنىڭ تۆر تېمىغا ھون تەڭرىقۇتىنىڭ دۆلەت بايرىقى ئېسىلغانىدى. بايراق كاككۇك ئاغزى رەڭلىك يىپەك رەختتىن تىكىلگەن بولۇپ، بىر ئالتۇن تاج، تاجنىڭ ئۈستىگە پۈتۈن گەۋدىسى ئالتۇندىن ياسالغان قارچىغا قوندۇرۇلغان، قارچىغا ئالتۇن تاج چېكىلىكىدىكى ئىككى جۇپ كۆك بۆرىنىڭ بىر كېيىكنى چىشلەۋاتقانلىقىغا نەزەر سېلىپ تۇرغان قىياپەتتە قاراپ تۇراتتى.

تامبۇر ۋادىسىدا ئېلىپ بېرىلغان غەلىبىلىك جەڭدىن كېيىن بارلىق قوشۇنغا، ھون پۇقرالىرىغا:

مەن سەنلەرگە بولدۇم قاغان،
ئالالىڭ يا تاقى قالقان.

---

[1] تەڭلىگۈچ — سار.

تامغا بىزگە بولسۇن بۇيان،①
كۆك بۆرە بولسۇنغىل ئۇران.②
تۆمۈر جىدالار③ بول ئورمان،
ئاۋ يىرىدە يورۇسۇن قۇلان.
تاقى تالۇي، تاقى مۇرەن،④
كۇن توغ بولغىل، كۆك قۇرنقان.⑤

دەپ جاكار قىلغان ئوغۇزخان بۇگۇن "باتۇر تەڭرىقۇت" دېگەن شۆھرەتلىك نام بىلەن ئاشۇ بايراق ئاستىدىكى ئالتۇن تەختتە مەغرۇر ئولتۇراتتى. پولاتتىن ياسالسىپ ئالتۇن ھەل بېرىلگەن، ئالدى تەرىپىگە بۆرە بېشى نەقىش قىلىنغان، قۇببىسى ئەتراپىدىكى تۆت مۇنارغا ئالماس، قاشتېشىدىن كۆز قۇيۇلغان دۇبۇلغا ئۇنىڭ چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى، كۆكۈچ يۇزىنى تېخمۇ سۇرلۇك-ھەيۋەتلىك كۆرسەتتى. ئۇستىدىكى زەنجىرلىك ساۋۇتى ئۇنىڭ قەددى-قامىتىگە ئالاھىدە بىر سۆلەت ۋە تەڭداشسىز جاسارەت بېغىشلىغانىدى. ئۇنىڭ سول ۋە ئوڭ يېنىدا ــ پەستە يېڭىدىن تەيىنلەنگەن سول قول ئۇلۇغ بىلگەخان، ئوڭ قول ئۇلۇغ بىلگەخان، سول قول، ئوڭ قول ئېل قۇساي، سول قول، ئوڭ قول قۇتغۇ، سانغۇن، تۇتۇقبەگ، خەزىنىبەگ... لەر ئورۇن ئېلىشقانىدى. ئۇدۇل تەرەپتە بولسا سول، ئوڭ باتسخان، تۇمەنبېشى... لار ئولتۇرۇشقانىدى.

قىزغىن مۇلاھىزىلەر بولۇپ ئۆتتى. مۇھاكىمىلەر بارغانسېرى چوڭقۇرلاشتى. جانلىق، تەسىرلىك نۇتۇقلار ئالقىش-چاۋاكلار تۇپەيلى پات-پات ئۈزۈلۈپ تۇردى. پىكىرلەر ئىزچىللىشىپ، تەدبىرلەر ئېنىق

---

① بۇيان ــ بەخت-سائادەت.
② ئۇران ــ جەڭگىۋار شوئار، چاقىرىق.
③ جىدالار ــ نەيزىلەر.
④ تاقى تالوي، تاقى مۇرەن ــ دەريا-دېڭىز ئاقسۇن راۋان.
⑤ قۇرنقان ــ قورغان، شەھەر، قەلئە.

كۆرسىتىلدى. ۋەزىپىلەر تەقسىم قىلىندى. دۆلەت كېڭىشىنىڭ ئاخىرقى قارارىغا ئاساسەن سول قول، ئوڭ قول سانغۇنلار يىپەك رەختتىن ئىشلەنگەن ھەربىي خەرىتىنى ئېچىپ يايدى. باتۇر تەڭرىقۇت خەرىتە ئالدىغا كېلىپ، خەرىتىدىكى ئۇلۇغ ئوكيان، لېنا دەرياسى، بايقال كۆلى، يەنسەي دەرياسى، سىندۇ[1] ۋە كاسپى دېڭىزى... قاتارلىق جايلارغا بۆرە بېشى شەكلىدە ياسالغان كىچىك بايراقچىلارنى بىر-بىرلەپ قادىدى. كېڭەش تامام بولدى.

قار توختاپ ھاۋا ئېچىلدى. كېچىمۇ ئاي-يۇلتۇزلارنىڭ نۇرى بىلەن گۈزەللەشتى. ئايتەڭرى بېشارەت بەردى، بۇ قۇتلۇق سائەتلەر ئىدى، ھەربىي يۇرۇش دۇمبىقى ياڭرىدى.

باتۇر تەڭرىقۇت يۇگەن، نوختا، ئېگەر، ئۇزەڭگىلىرى ئالتۇندىن زىننەتلەنگەن بوز ئايغىرغا مىنىپ شەھەردىن چىقتى، ئۇنىڭ بوينىدا كىچىكىدە ئانىسى ئالچى ئايقاغان پۈتۈپ بەرگەن بىر جۈپ بۆرە ئوشۇقى سېلىنىپ تىكىلگەن تۇمار ھېلىمۇ كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. ئالدىدا بولسا كۆك يايلىلىق، كۆك كۆزلۈك بىر بۆرە يورغىلاپ كېلىۋاتاتتى. باتۇر تەڭرىقۇت توختىدى، ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ ۋارقىراپ ھەربىي يارلىقىنى ئېلان قىلدى.

— ئاق[2]قا يۈزمەك، قىزىل [3]غا يۈزمەك، كۆك [4]كە يۈزمەك، قارا [5]غا يۈز مەك ئاتلىق سۇ[6]ماڭدۇرۇلسۇن!

لەشكەرلەر سېپىنىڭ ئالدىدا تۇرغان تۆت نەپەر سانغۇن، قىرىق نەپەر تۇمەنبېشى، تۆت يۈز نەپەر مىڭبېشى قىلىچلىرىنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ

---

① سىندۇ — ھىندى ئوكيان.

② ③ ④ ⑤ — ئاق، قىزىل، كۆك، قارا — ھونلار تۆت تەرەپنى تۆت خىل رەڭ بىلەن بەلگىلەيتتى. ئاق غەربنى، قىزىل جەنۇبنى، كۆك شەرقنى، قارا شىمالنى كۆرسىتەتتى.

⑥ سۇ — قوشۇن، لەشكەر.

هەممسى بىردەك:

— خوپ! — دەپ ۋارقىراشتى.

ھەربىي يارلىق لەشكەرلەر سېپىنىڭ ھەممىسگە يەتكۈزۈلگەندە بولسا: "باتۇر تەڭرىقۇت ئۇچۇن جېنىمىز پىدا!" دېگەن يالقۇنلۇق سادا ئاسمان-زېمىننى قاپلىدى ۋە ئۇزاققىدە داۋام قىلدى.

ھون لەشكەرلىرى ئاق، قىزىل توروق، كۆك، قارا ئاتلىقلارغا بۆلۈنگەن بولۇپ، ھەربىر بۆلۈنمە يۈز مىڭ لەشكەردىن تەركىب تاپقانىدى. ھەربىر بۆلۈنمىنىڭ ئالدىدا بۆرە سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن توققۇز تۇغ لەپىلدەيتتى. نەچچە، سۈنئاي، دۈمبىلاقلارنىڭ ئاۋازلىرى پەلەكنى تىترىتەتتى. پايتەخت تەڭرىبالقىنىڭ سېپىل قوۋۇقى ئۈستىدە ئالچى ئايقاغان ۋە تبخى بىر ياشقا توشمىغان بوۋىقى كۆكخان[1]نى كۆتۈرۈۋالغان ئالچى سۈجۈك تەڭلا ياش تۆكۈپ، يىغلاپ تۇرۇپ تەڭرىلەرگە تېۋىنىشتى ۋە:

— ئۇغۇر، ئۇغۇر، — دەپ نىدا قىلىشتى.

سەپ ئالدىدا كېتىۋاتقان بۆرىلەرنىڭ كۆزلىرىدە ۋىل-ۋىل ئوت يانىتتى، ئوت بارغانسېرى ئۇلغىيىپ يالقۇن چاچاتتى، بۆرىلەرنىڭ كۆپكۆك سىرتلىرى پارقىرايتتى، قىپقىزىل تىللىرىدىن:

— تەڭرىنىڭ ئوغلى، تەڭرىلەرنىڭ ئوغلى، قۇت بولسۇن ساڭا! — دېگەن ئوتلۇق نىدالار چىقىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. تارىختا ئۆچمەس ئىزلارنى قالدۇرغان ۋە ھازىرغىچە كىشىلەر ئاغزىدا سۆزلىنىپ كېلىۋاتقان ئۇلۇغ، شانۇ-شەۋكەتلىك ۋەقەلەرنىڭ گۇۋاھچىسى، ھون ئىمپېرىيىسىنىڭ ئاتاقلىق تەڭرىقۇتى — ئۇغۇز خان سەلتەنەتلىك تارىخىي، ھەربىي يۇرۇشنى ئەنە شۇنداق باشلىغانىدى.

---

① كۆكخان — ئۇغۇزخاننىڭ ئوغلى، تەخت ۋارىسى، ئۇغۇزخاندىن كېيىن تەختتە ئولتۇرغان.

سلادىدىن بۇرۇنقى 203-يىل، كۇز.

كۆك بۆرىنىڭ كۆزلىرىدە يېشىل نۇرلار چاقنايتتى، ئۇ ئەركەك بۆرە ئىدى. تۇرقى بەكمۇ ھەيۋەتلىك بولۇپ، بېشىنى ئۇيان-بۇيان بۇراپ ئەتراپقا ۋەھىمىلىك نەزەردە تىكىلەتتى. كۇز شامىلى تاغ باغرىدىن توپ-توپ قوي، كالا، يىلقىلار ئوتلاۋاتقان بېيايان يايلاقلاردىن، قۇچۇرا ۋە چاتقاللار بىلەن قاپلانغان دەريا بويلىرىدىن نەي، تۆمرۈك[1] سادالىرىنى ئېلىپ كېلەتتى. بۆرە گويا نەغمە-ناۋا ساداسىنى بېرىلىپ تىڭشاۋاتقاندەك بېشىنى تىك تۇتۇپ، قۇلاقلىرىنى شىڭتايتىپ نېمىگىدۇر ھۇرپىيەتتى، ئەتراپىدا بىرەر شەپە ئاڭلانسا شۇ ھامان ئېتىلىپ باردىغاندەك بىرخىل ھالەتكە كېلەتتى. گۈلخان يالقۇنلىرىدا ئۇنىڭ سىرت[2] لىرى كۆكۈچ، قارامتۇل رەڭدە يالتىراپ كېتەتتى، قېپقىزىل تىلىمۇ بىر پارچە يالقۇندەك سوزۇلۇپ تۇراتتى. ئېگىزدە، تاغ باغرىدىكى كەڭ، تۈز سەينادا تەڭرىقۇتقا ئاتاپ ۋاقتىلىق بولسىمۇ ئالاھىدە ھەشەمەتلىك سايىۋەن ياسالغانىدى. سايىۋەن ئۈستىدىكى توققۇز خادىغا بۆرە بېشى، ئىككى يانغا قانات قېقىپ پەرۋاز قىلىشقا ئىنتىلىۋاتقان ئىككى جەغرى[3] نىڭ سۈرىتى كەشتىلەنگەن توققۇز تۇغ ئېسىلغانىدى. سايىۋەننىڭ تۆت ئەتراپىدا رەڭگارەڭ ساچۇ[4] لار تىتىرەپ-لەپىلدەپ تۇراتتى. سايىۋەن ئاستىدىكى يولۇاس تېرىسى قاپلانغان شاھانە كۇرسىدا باتۇر تەڭرىقۇت ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ كەيپىتىن قىزىرىپ خۇمارلاشقان كۆزلىرى بۆرىنىڭ ئوتتەك يېلىنجاپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. بۆرە خېلى يىراقتا، پەستىكى گۈلخان يېنىدا تىلىنى ساڭگىلاتقان پېتى باتۇر تەڭرىقۇتقا قاراپ تۇراتتى. بۆرىنىڭ ئىلاھىي قىياپىتى ئاجايىپ ئۇلۇغۋار، ھەيۋەتلىك، سۈرلۈك ئىدى، كۆپكۆك كۆزلىرىدىن بېشىل نۇرلار چاقنايتتى، بۇ نۇرلار گۈلخانلاردىن

---

① تۆمرۈك ـــ داپ.
② سىرت ـــ قىل، تۇك، يايىل.
③ جەغرى ـــ بۇركۇت، قارچىغا.
④ ساچۇ ـــ پۆپۈك.

كۆتۈرۈلگەن كۆكۈچ يالقۇنلارغا ئوخشايتتى. بۇ نۇرلار باش-ئاخىرغا كۆز يەتمەيدىغان سانسىز گۈلخانلارغا ئاتەش يالقۇنلىرى بىلەن قوشۇلۇپ تۇن پەردىسى ئاستىدا سوزۇلۇپ ياتقان خانگاي[1]تىزمىلىرىنى، شىمالغا قاراپ ئۆركەشلەپ ئېقىۋاتقان سېلىنگا[2]دەرياسىنىڭ كەڭ ۋادىلىرىنى قىزغۇچ شولىلارغا چۆمدۈرگەنىدى. شامال يۈزلەرنى سىلىققىنا سىيپاپ-سۆيۈپ ئۆتەتتى. گۈلخانلارنىڭ ئىس-تۈتەكلىرىنى، نەغمە سادالىرىنى، كاۋاپ، شاراب ھىدلىرىنى دەريانىڭ جەنۇبىغا ھەيدەيتتى. سېلىنگا دەرياسى توختماي شىددەت بىلەن دولقۇن كۆتۈرۈپ شارقىرايتتى، گۈركىرەيتتى. تۆمۈر، نەي، بەرباب ساداسى تاغلاردىن، قاپتاللاردىن، چوڭقۇر ھاڭلاردىن ئەكس سادا قايتۇراتتى. بايرام بەزمىسى داۋام قىلىۋاتاتتى. سايىۋەن ئاستىدىكى بەزمە تازا قىزىپ ئەۋجىگە چىققانىدى. بۆرە قىپقىزىل تىلىنى چىقىرىپ مىدىرلاتتى، باتۇر تەڭرىقۇت سەگەكلىشىپ كۆزلىرى چوڭ ئېچىلدى، قۇلىقىغا ئىلاھىي نىدالار ئاڭلىنىشقا باشلىدى:

— ئوغلۇم، ئوغۇز، بىلىمەن، ئەجدادلىرىڭ مۇشۇ چەكسىز گۈزەل زېمىندا چۈنۈبي[3]دىن تارتىپ ئاتاڭ تۇمەن تەڭرىقۇتنىڭ زامانىسىغىچە مىڭ يىللىدىن ئارتۇق ۋاقىت ياشاپ كەلدى. ئۇلار بەزىدە كۆپەيدى، بەزىدە ئازايدى، لېكىن تارقاق ھالەتتە ياشىدى. بۇرۇن نۇرغۇن تەڭرىقۇتلار دەۋران سۈرگەن بولسىمۇ، ئۇلار بىر-بىرى بىلەن ھوقۇق-مەنپەئەت تالىشىپ، ئۆزئارا قىرغىنچىلىق قىلىشىپ ھېچقايسىسى بۇ زور ئەلنى بىرلىككە كەلتۈرەلمىدى. سەن ئاتاڭنى ئۆلتۈرۈپ تەختنى قولغا ئالغىنىڭدىن كېيىن، ئۇزاق زامان بىر-بىرىدىن ئۈستۈنلۈك تالىشىپ، بىر-بىرىگە قارشى قانلىق جەڭلەرنى قىلىپ كەلگەن چېچىلاڭغۇ ھون ئەلكۈن[4]لىرىنى بىرلەشتۈرۈپ، بىر تۇغ

---

① خانگاي — موڭغۇلىيىدىكى تاغ.
② سېلىنگا — موڭغۇلىيىدىكى دەريا.
③ چۈنۈبي — ھونلارنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئەجدادى.
④ ئەلكۈن — قەۋم-قەبىلە.

ئاستىغا توپلاپ جاھاندا ئەڭ كاتتا، بۈيۈك ھون دۆلىتىنى تىكلىدىڭ، تىل-يېزىق، ئۆرپ-ئادەت ۋە ئېتىقادىنى بىرلىككە كەلتۈردۈڭ. لەشكەر توپلاپ، ھەربىي يۈرۈش قىلىپ ئاسىيانىڭ كۆپ قىسمىنى ئىستىلاھ قىلدىڭ. دېمەك، سەن تۈرلۈك دانا تەدبىر-چارىلەرنى قوللىنىپ، بۇ دۆلەتنىڭ ئىستىقبالىغا پارلاق يول ئاچتىڭ، تۆت گىردابى چەكسىزلىككە سوزۇلغان بۇ زېمىندا تۇلپىرىڭنىڭ تۇياقلىرى تەگمىگەن يەر قالمىدى. شۆھرەت-داڭقىڭ مەغرىبتىن مەشرىقىچە يەتتى. ئەپسۇسكى، سەن يەنىلا زېمىن توغرىسىدا باش قاتۇرسەن، بىر زېمىن بار، ئۇنى ئىلكىمگە ئالسام دەپ ئويلايسەن. ئەمما ئۇ زېمىننىڭ ئىگىلىرى باشقىلارغا قارىغاندا خېلىلا كۆچلۈك. سەن مۇشۇنداق قانائەت لىباسىنى كىيىپ، مەغرۇرلۇق شارابىنى ئىچىپ، غەپلەت تۆشۈكىدە يېتىۋەرسەڭ بولمايدۇ، بۇ قىلمىشىڭ بىزنىڭ ئىرادىمىزگە خىلاپ. مەغرىبتىمۇ، شەرقىي شىمال تەرەپتىمۇ سەن كۆزلىگەن زېمىنلار بار. ئاۋۋال مەغرىب زېمىنلىرىغا ئات سال، ئاندىن شەرقىي شىمالدىكى زېمىنلارنى ئىلكىڭگە ئال. ئۇ زېمىننىڭ ئىگىلىرى ئاۋۋال سەندىن قىممەتلىك نەرسىلەرنى تەلەپ قىلىدۇ، ھەممە مۇمكىنچىلىكلەر ئاخىرىدا بولىدۇ. ئوغلۇم ئوغۇز، بېشىڭنى كۆتۈر، مەست-مۇستەغرەق بولۇپ غەپلەتكە چۆكمە. بۇگۈن بايرامنىڭ ئاخىرقى كۈنىغۇ، بەس، بىر ھەپتىدىن بۇيان ئەيش-ئىشرەت قىلغىنىڭ يېتەر. قوپ، ئەسەد[1]بىلەن ئەجدىھا[2]غا تېڭىن. ئايتەڭرى يۈز ئاچقان ھامان پايتەختكە قايت. ھاكىمدارلىقنى ئادالەت بىلەن يۈرگۈز، يىراقلارغا ئات سال!...

باتۇر تەڭرىقۇت سەگەكلىشىپ، مەي تەسىرىدىن ئېغىرلاشقان بېشىنى كۆتۈردى. سايۇەن پەردىلىرىنىڭ يوچۇقلىرىدىن كۆككە قاراپ ئەسەد بىلەن ئەجدىھاغا تېڭىندى، ئاندىن ئالدىغا ـــ سايۇەن جايلاشقان سەينادىن خېلىلا پەستە چاراسلاپ يېنىۋاتقان گۈلخانلارغا، ئىشكى كۈن چىقىشقا قاراپ ئېچىلغان قاتار-قاتار ئاق چېدىرلارغا تىكىلدى. چېدىرلارنىڭ ئەتراپىدا بۆرىلەر

---

① ② ئەسەد، ئەجدىھا ـــ يۈلتۇز ئىسىملىرى.

ئايلىنىپ يۈرەتتى. ھېلىقى بۆرە خېلى يىراقتا ـــ دەريا قىرغىقىدا چوقچىيىپ تۇرغان خەرسەك تاش ئۈستىدە، بىر پەسىيىپ، بىر كۆتۈرۈلۈۋاتقان دولقۇنلارغا قارىغىنىچە تىزلىنىپ ئولتۇراتتى. بۆرىنىڭ ئاشۇ تۇرقىدىنمۇ بىرخىل جىددىيلىك، تاقەتسىزلىك ئالامىتى چىقىپ تۇراتتى. بۇ ھال باتۇر تەڭرىقۇتقىمۇ تەسىر قىلدى. چۈنكى تۇغۇلۇپلا بۆرە تېرىسىگە يۆگەلگەن باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ كەيپىياتىدىمۇ ئاشۇ ھالەت ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ سارغۇچ، گىجمەك چاچلىرى ئاستىدىكى كەڭ، مىس رەڭ پېشانىسىدە، ئۇششاق تەر تامچىلىرى يالتىرىدى، قوشۇمىسى قاتتىق تۇرۇلدى، چوڭ-چوڭ دۈگىلەك كۆزلىرىدە كۆكۈچ رەڭ ئوت يېلىنجىدى. دۆلەت ئەركانلىرى ئۇنىڭ چىرايىدا يۈز بېرىۋاتقان ئۆزگىرىشلەردىن خەۋەرسىز ھەدەپ يەپ-ئىچىش بىلەن مەشغۇل ئىدى. پاراڭ، كۈلكە-چاقچاق ئەۋجىگە چىققانىدى. تەڭرىقۇت ئوردىسىنىڭ ئەزەلدىن تارتىپ داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئەنئەنىۋى قائىدە-يوسۇنى بويىچە بۇ بايرام-بەزمىدىمۇ ئېسىل نەسەبلىك سۈلىندى[1] ئوۋۇقىدىن ھەمدە قويىندى[2]، سۈبەندى[3] ۋە چۈبەندى[4] ئۇرۇقىدىن چىققان سول قول ئۇلۇغ بىلىگەخانلار، سول قول ئۇلۇغ يابغۇلار، سول قول ئېل قۇساي-قۇتىغۇلار، سانغۇن، تۇتۇقبەگلەر، تۈمەنبېشى، مىڭبېشىلار باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ سول تەرىپىدە، يۇقىرى ئابرويلۇق، جەسۇر ئاتالغان غۇيان[5]، شابۇ[6]، لان[7] ئۇرۇقىدىن چىققان يەنە يۇقىرىقى مەرتىۋىدىكى

---

① سۈلىندى ـــ ھونلارنىڭ ئالىي نەسەبلىك ئۇرۇق-قەبىلىسى، تەڭرىقۇتلار شۇ ئۇرۇقتىن چىقاتتى.

② ③ ④ ـــ قويىندى، سۈبەندى، چۈبەندى ـــ ھونلارنىڭ ئالىي نەسەبلىك قەبىلىلىرى. ئوردا، دۆلەت ئەمەلدارلىرى شۇ ئۇرۇقتىن چىقاتتى.

⑤ ⑥ ⑦ ـــ غۇيان، شابۇ، لان ـــ ھونلارنىڭ يۇقىرى ئابرويلۇق قەۋم-قەبىلىلىرى. باتسىخان، سانغۇنلار شۇ قەبىلىلەردىن چىقاتتى.

ھاكىمىيەت ئىگىلىرى بولسا، باتۇر تەڭرىقۇتىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئۆز مەنسەپ-مەرتىۋە دەرىجىلىرى بويىچە تىزىلىپ ئولتۇرۇشقانىدى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ كەينى تەرىپىدە پايتەخت گۈلادۇبۇ[1]سى بىلەن ئوردا گۈلادۇبۇسىنىڭ ئۇلۇغ قامانى، ئوردىنىڭ باقشى[2]سى ھەزرەت قانتۇرمش ئولتۇراتتى. ئۇ، ئىچىدە شۇنىرلاپ دۇئا ئوقۇغاچ بۆرە ئوشۇقلىرىدىن ياسالغان تەسۈسىنى ئالدىرىماي سىيرىيتتى. چارلاشقان، شالاڭ چاچلىرى گەدىنىگىچە، ئاپئاق، قويۇق ساقلىلى مەيدىسىگىچە چۈشكەن، نازۇك تەبىئەتلىك بۇ ئۇلۇغ قامان تەڭرىلەرنىڭ ئەلچىسى سۈپىتىدە دۆلەت ئىشلىرىدا تەڭرىقۇتقا ئالدىن بېشارەت ۋە مەسلىھەت بېرەتتى.

باتۇر تەڭرىقۇت بايىقى ئىلاھىي نىدالارنى ئەسكە ئالدى، لېكىن بەزمە ئەھلىنىڭ خۇشال-قىزغىن كەيپىياتىغا بەرھەم بېرىشكە كۆزى قىيماي جىمجىت ئولتۇرۇپ ئالدىغا نەزەر تاشلىدى، ئەتراپىغا رەڭگارەڭ ساچۇ تۇتۇلغان، يۈڭ، يىپەكتىن توقۇلغان كەڭ داستىخانلار قويۇ، سوغۇن[3]، ئۇلا، قىرغاۋۇل، كەپتەر، توشقان گۆشلىرى، ئوغلاق، پاقلان گۆشىدىن قىلىنغان تونۇر كاۋاپلىرى، زىخ كاۋاپ، بېلىق كاۋىپى، تۇتماچ[4]، كۈرشەك[5]، سمراق[6]، بولدۇنى[7]، قېزا، كۆمەچ، توقاچ، قارانان، ئاۋۇزۇرنى[8]، قۇرت، يۈركەمەچ[9]قاتارلىق يىمەكلىكلەر ۋە ئۈزۈم، شاپتۇل، قوغۇن-تاۋۇز، بادام،

---

① گۈلادۇبۇ ـــ ئىبادەتخانا.
② باقشى ـــ ئۇستاز، ئوقۇتقۇچى، پالچى، بېشارەتچى.
③ سوغۇن ـــ كېپىنەك، جەرمەن.
④ تۇتماچ ـــ تاماق ئالدىدا يېيىلىدىغان ئىشتەي ئېچىش غىزاسى.
⑤ كۈرشەك ـــ سۆك، گۈرۈچلەرنى سۇ ياكى سۈتتە قاينىتىپ ئۈستىگە ياغ قۇيۇلۇپ يېيىلىدىغان تاماق.
⑥ سمراق ـــ خېمىردىن پىشۇرۇلۇپ دورا-دەرمەك ئارىلاشتۇرۇپ يېيىلىدىغان تاماق.
⑦ بولدۇنى ـــ ئىچىگە قۇرت ياكى ھۆل ئۈزۈم سېلىپ تەييارلىنىدىغان تاماق.
⑧ ئاۋۇزۇرنى ـــ بۇغداي ئۇنى بىلەن ئارپا ئۇنى ئارىلاشتۇرۇلۇپ ئىشلىتىدىغا تاماق.
⑨ يۈركەمەچ ـــ ئىنچىكە ئۈچەيگە قېرىن، ئۆپكە قاتارلىقلارنى تىقىپ پىشۇرغان كاۋاپ.

ياڭاق، ئالما قاتارلىق مېۋىلەر بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. ئوردىنىڭ شاراب بېگى مەخسۇسلا باتۇر تەڭرىقۇتقا، ئۇنىڭ يۇقىرى مەرتىۋىلىك ئىككى مۇلازىمى بولسا ئوردا ئەئىيانلىرى (دۆلەت ئەركانلىرى)غا شاراب تۇتماقتا ئىدى. ئاغارتقۇ[1]، سۇچىك[2]، بوزا، قىمىز تولدۇرۇلغان كۈمۈش ئاياغلار نۆۋەت بىلەن ئايلىناتتى. بەمە ئەھلىنىڭ يۈز-بويۇن، قۇلاقلىرى قىزىرىپ كەتكەنىدى، كۆزلەر قان تولغاندەك كۆرۈنەتتى. گاھ ئۇسسۇلچى-رەققاسلار كىيىنىدىغان كىتەك لەززان پىرقىراپ، گاھ قىزىقچى-ھەيبارلار چاقچاق، يۇمۇر-لەتىپىلەرنى ئېيتىشىپ سورۇننى قىزىتماقتا ئىدى. پەستە شېغىل تاشلىقلىقى، ياپيېشىل يايلاقلاردا سانسىز گۈلخانلار يانىاتتى. قامان[3]لار ياغاچ گەردىشلىك، تۆمۈر ھالقىلىق تۆمرۈكلىرىنى داراڭلىتىپ چېلىپ، گۈلخان ئەتراپىدا دەۋر قىلىپ ئايلىناتتى. قام[4]لار چىرايلىق ياسانغان بولۇپ، ئوت يورۇقىدا يىلاندەك تولغىنىپ، قۇيۇندەك چۆرگىلەيتتى، مۇناجات ئېيتىپ تەڭرىلەرگە مەدھىيە ياغدۇراتتى. ئۇلارنىڭ ھەربىرى ئاسماندىن يەرگە چۈشۈۋاتقان پەرىشتىلەرگە تىمسال بولۇپ، ئاجايىپ نەپىس، چىرايلىق ئىدى. ياش لەشكەرلەر دەريا بويىدا ئەمدىلەتىن سارغىيىشقا باشلىغان ئوت-چۆپلەر، چىمەنلەر ئۈستىدە گاھ يۇمىلىشاتتى، گاھ بىر-بىرلىرىنى قوغلىشاتتى، گاھ بايرام قوشاقلىرىنى ئېيتىشاتتى. دەريا قىرغىقىنى بويلىتىپ سانسىز چېدىرلار تىكىلگەنىدى. ھەربىر چېدىر ئۈستىدىكى خادىغا بۆرە بېشى كەشتىلەنگەن كاككۇك ئاغزى رەڭلىك يىپەك توغ ئېسىلغانىدى. چېدىرلاردا لەشكەرلەر بىلەن ھەرقايسى قوۋۇم-قەبىلىلەردىن كەلگەن ئاقساقاللار، پۇقرالار ئارىلىشىپ ئىسىلتۇرۇپ بەزمە قىلىشماقتا ئىدى. ئادەت بويىچە ئۇلارنىڭ بەزمىلىرىنى جەغرى ئۇنۇۋانىدىكى تۆت يۈز نەپەر بەگ باشقۇرۇۋاناتتى. دۇمباق، ناغرا،

---

① ئاغارتقۇ — بۇغداي يارمىسىدىن ياسالغان ئىچىملىك.
② سۇچىك — ئاچچىق ھاراق.
③ قامان — شامان دىنىنىڭ راھىب، باقشى، ئۆلمالىرى.
④ قام — ئايال راھىب، كاھىن، بۇۋى.

نەي، داپ، سۇناي، بەرباب، سادالىرى پۈتكۈل سېلىنگا ۋادىسىنى لەرزىگە سالماقتا ئىدى. ھەربىر چېدىر، ھەربىر گۈلخان ئەتراپىدا توپ-توپ بۆرىلەر ئايلىنىپ يۈرەتتى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدىن يېشىل نۇرلار چاقنايتتى.

— ئەي تەڭرىنىڭ ئوغلى، جاھاننىڭ قۇتلۇق ئەركىسى! — باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ كەينىدە ئولتۇرغان قانتۇرمش ھەزرەت سوزۇق ئاھاڭدا شۇنرلاشقا باشلىدى، — ئەي، كۆكتەڭرى بىلەن يەر تەڭرى تەرىپىدىن ھايات بېرىلگەن، كۈنتەڭرى بىلەن ئايتەڭرى تەرىپىدىن تەختكە چىقىرىلغان ئۇلۇغ تەڭرىقۇت! بايىقى ئىلاھىي ندالارنى يادىڭدىن چىقاردىڭمۇ! بەزمە شارابلىرى ئەقلىڭنى ئالدىمۇ؟ بېشىڭنى كۆتۈر! ئۈستۈڭدە ئايتەڭرى كۆرۈندى. ئۆتكەن يىلى مول ھوسۇل بايرىمىنى تۇغلا[1] دەرياسىنىڭ تارمىقى بولغان تامىر دەرياسىنىڭ بويىدا ئۆتكۈزگەنىدىڭ. بۇ يىل ئاۋۋال ئوردا خەزىنىسىنى تەرتىپلىك بۇلاڭ-تالاڭ قىلدۇردۇڭ، ئەل نۇرغۇن بايلىققا ئېرىشتى. ئاندىن ئاتاڭ، مەرھۇم تەڭرىقۇت تۇمەنخانىنىڭ روھىغا ئاتاپ توققۇز تۆگە، توقسان كالا-قوتاز، توققۇز يۈز قوي قۇربانلىق قىلدىڭ. قۇربانلىقنىڭ قېنىنى ئاتاڭنىڭ مەقبەرىسىگە چاچتىڭ. ئاخىرىدا بۇ سېلىنگا دەرياسىنىڭ باشلىنىش ئېغىزىدا مول ھوسۇل بايرىمىنى ئۆتكۈزدۇڭ. بايرام باشلىنىش بىلەن تەڭ ساڭا قارام يەر-جاھاننىڭ ھەممە يېرىدىن خۇش خەۋەرلەر كەلدى. ئاشلىق-دانلار تۆكمە بولۇپتۇ، مال-چارۋىلىرىڭنىڭ ھېسابىغا ساناق يەتمەپتۇ، ئادەملىرىڭنىڭ سانىمۇ تېز كۆپىيۈپتىپتۇ. بۇ، بىر مۆجىزە، تەڭرىلەرنىڭ ساڭا ئاتا قىلغان مۆجىزىسى، قۇتى. ۋەھالەنكى، سەن شۇ تاپتا مۇراد-مۇددىئالىرىمغا يەتتىم، دەپ ئويلاۋاتامسەن؟ شۇ ئوي سېنى بىخۇدلاشتۇرۇپ قويماقتا. ھوشيار ۋە ئاگاھ بولغىنكى، ناھايىتى يىراقتا، شەرقىي شىمالدا قونشى[2] لىرىڭ نىيىتىنى بۇزۇۋاتىدۇ، قۇتراۋاتىدۇ. تەڭرىلەر

---

① تۇغلا — موڭغۇلىيەدىكى دەريا.

② قۇنشى — قوشنا.

بېشارەت بەردىغۇ. ئۇلار سېنىڭ ئەڭ قىممەتلىك نەرسەڭنى سوراپ ئەلچى ماڭدۇردى. سەن كەڭ قورساق، ئېھتىياتچان بول. تەڭرىلەرنىڭ بېشارىتى ۋە ھۆكۈمى بويىچە ئىش قىل، تەڭرىلەر سېنىڭ زېمىن تەلىپىڭنى قاندۇرىدۇ. بىراق سەنمۇ ۋاز كېچىشكە تېگىشلىك نەرسىدىن قەتئىي ۋاز كېچىشىڭ، ئېرىشىدىغان نەرسىگە بولسا جان پىدالىق بىلەن يېپىشىشىڭ كېرەك. قىسقىسى، سەن سىناقتا دۇچ كەلدىڭ، تەڭرىلەر سېنى سىناۋاتىدۇ. ھە، ئورنۇڭدىن تۇر! ئايىتەڭرىگە تېۋىن! ئاندىن قايتىپ تەڭرىلەرنىڭ ھۆكۈمىنى ئادا قىل!...

باتۇر تەڭرىقۇت كەپتىن ئېغىرلاشقان بولسىمۇ، يەنىلا يېگىتلىك كۈچ-قۇدرىتى، جۈشقۇنلۇقى غالىب كېلىپ چەبدەسلىك بىلەن ئورنىدىن تۇردى. سول قولىنى كۆتۈرۈپ بايرامنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىنى ئىشارە قىلدى. داستىخانلار يىغىشتۇرۇلدى، داقا-دۇمباق سادالىرى توختىدى. باتۇر تەڭرىقۇت ۋە بارلىق دۆلەت ئەركانلىرى سايىۋەن ئاستىدىن كەڭ سەينا‌غا چىقىپ ۋاقىتلىق گۈادۇبۇغا كىردى ۋە قانتۇرمىش ھەزرەتنىڭ بېتەكچىلىكىدە ئايىتەڭرىگە تېۋىنىش مۇراسىمىنى تەنتەنە بىلەن تامام قىلدى. ئاي كۆكتە نۇر چېچىپ تۇراتتى، يۇلتۇزلار چىمىرلايتتى، گۈلخانلارنىڭ ئاخىرقى چوغلىرى كۈز شامىلىدا يىلىنجايتتى. باتۇر تەڭرىقۇت پايتەختكە قاراپ راۋان بولدى. ئالچى ئايقاغان كېنىزەكلىرى بىلەن سپاھلارنىڭ مۇھاپىزىتىدە كېتىۋاتاتتى. ئەڭ ئاخىرىدا قالغان بىر تۈركۈم چارۋىدارلار يايلاق، چۆل-دەشتىلەرگە بۆرىلەر ئۇچۇن دەپ نۇرغۇن قويلارنى تاشلاپ ماڭدى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ تۇلپارى ھەممىنىڭ ئالدىدا ئەركەك بۆرىگە ئەگىشىپ چاپماقتا ئىدى.

مىلادىدىن بۇرۇنقى 202-يىل، ئەتىياز.

بۆرىنىڭ كۆزلىرىدىن يېشىل نۇرلار چاقنايتتى. ئەتراپ قاراڭغۇمۇ، يورۇقمۇ ئەمەس ئىدى، ھەممە نەرسە غۇۋا، خىرە-شىرە كۆرۈنەتتى. باتۇر

تەڭرىقۇت ئۇۋ كىيىملىرىنى كىيىپ، ئوقيا، ساداق ئاسقانىدى. ئۇ ئاتلىق، تەنھا ھالدا ئۆتكۈر كۆزلىرىنى يىراقلارغا تىكەتتى. ئۆزىنىڭ نېمە ئۈچۈن مەھرەم-سېپاھ، مەرگەن-پالۋانلىرىنى ئالماي يالغۇز ئۇۋغا چىققانلىقىنىڭ سەۋەبلىرىنى چۈشىنەلمەيتتى. تۈمشۇقىغا ئۇركەن[1]قاپچۇق كىيدۈرۈلگەن جەغرى ئۇنىڭ ئوڭ قولىدا مەغرۇر گىدىيىپ ئولتۇراتتى. ئەمدىلەتىن كۆكۈرۈشكە باشلىغان يايلاقلار، قاقاس چۆللەر، قوم بارخانلىرى، كۆككە بوي سوزغان تاغلار، ئېگىز-تاغلىق قىيا، چوڭقۇر جىرالاردىن ئېقىپ چۈشۈۋاتقان تارام-تارام سۇلار، زەڭگەر ئاسمان، ئاق-بوزرەڭ، قارامتۇل بۇلۇتلار... ئۇنىڭ ئالدىدا گاھ نامايان بولاتتى، گاھ غايىب بولاتتى. قەيەردە ئۇۋ بار، بۇرە مېنى نەگە باشلايدىكىن، دەپ ئويلىغان باتۇر تەڭرىقۇت بۇرىگە بىرخىل ئۈمىد بىلەن تىكىلدى. بۇرە كۆزلىرىدىن يېشىل نۇر چاقنىتىپ، تىلىنى سوزغىنىچە ئورنىدا مىدىر-مىدىر قىلماي تۇراتتى. باتۇر تەڭرىقۇت بىر ھازا تېڭىرقاپ تۇرغاندىن كېيىن ئۆزى خالاپ كۆك رەڭ[2]گە ئات سالدى، بۇرە شۇ ھامان قاتتىق ھۇۋلاپ ئاتنىڭ ئالدىنى توسىدى. باتۇر تەڭرىقۇت ھەيران بولۇپ توختىدى ۋە قىزىل رەڭ[3]گە ئات سالدى. بۇرە يەنە تېخىمۇ قاتتىق ھۇۋلاپ ئاتنىڭ ئالدىنى توسىدى. باتۇر تەڭرىقۇت يا كۈلۈشنى، يا ئاچچىقلاشنى بىلەلمەي خىيال سۈرۈپ تۇرۇپ قالدى. ئاخىر ئۇ قارا رەڭ[4]تەرەپكە قاراپ ئات سېلىشتۇردى، بۇرە يىلاندەك سويلاپ-ۋىشىلداپ گويا باتۇر تەڭرىقۇت ئۆزى كەشىپ قىلغان ئاۋازلىق ئوقيانىڭ ئوقىدەك قارارەڭ تەرەپكە ئېتىلدى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ تۈلپارىمۇ بۇرىنىڭ كەينىدىن شامالدەك تېز چاپتى. ئاز ئۆتمەي بۇرە، باتۇر تەڭرىقۇتنى

---

① ئۇركەن ـــ قېپىش، كۆن.

② ③ ④ ـــ ھونلار تەرەپلەرنى رەڭ بىلەن بەلگىلەيتتى، كۆك رەڭ ـــ شەرقنى، قىزىل رەڭ ـــ جەنۇبنى، قارا رەڭ ـــ شىمالنى، ئاق رەڭ ـــ غەربنى كۆرسىتەتتى.

مەنقشلاغ[1]قا باشلاپ كەلدى. مەنقشلاغ ـــ ئوت-چۆپ، گۈل-گىياھلىرى ئادەم بويى ئۆسىدىغان، بۇلاقلىرى كۆپ، ھاۋاسى ساپ يايلاق ئىدى. بۇ يەردە ھەر يىلى يازدىن-كۈزگىچە مەرھۇم تەڭرىقۇت تۇمەنخاندىن قالغان بۇيۇك تۇلپار ئوتلايتتى. لەشكەرلەردىن توقۇزى مەخسۇس بۇيۇك تۇلپارنى بېقىش-مۇھاپىزەت قىلىشقا مەسئۇل ئىدى. ھازىر بولسا بۇيۇك تۇلپار ئوردا ئاتخانىسىنىڭ خاس ئېغىلىدا تۇرۇۋاتاتتى.

بۇرە مەنقشلاغنىڭ دائىرىسىنى بىر ئايلىنىپ كېلىپ باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ ئالدىدا توختىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن بايقى يېشىل نۇردىن قىلچە ئەسەر قالمىغان بولۇپ، ھەدەپ ياش ئېقىپ تۇراتتى. باتۇر تەڭرىقۇت توساتتىن بۇيۇك تۇلپارنىڭ ئېچىنىشلىق كىشنىگەن ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالدى-دە، چۆچۈپ ئەتراپىغا نەزەر سالدى. مەنقشلاغ جىمجىت ئىدى، ئەتراپتا ھېچنېمە كۆرۈنمەيتتى. بۇيۇك تۇلپارنىڭ كىشنىگەن ئاۋازى ھاۋادا گۈلدۈرمامىدەك ياڭراپ جاھاننى تىترىتەتتى. بىپايان دالا گۈگۈم مەزگىلىدىكىگە ئوخشاش قارىيىپ كۆرۈنەتتى، چەكسىز بوشلۇقنى قارا تۇمان قاپلىغانىدى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ يۈرىكى ئاسقىپ قاتتىق دۈپۈلدەشكە باشلىدى. بۇيۇك تۇلپار قايتا كىشنىگەندە باتۇر تەڭرىقۇت قورقۇپ ۋارقىرىۋەتتى:

ـــ بۇيۇك تۇلپار! ئاتامنىڭ تۇلپىرى! ... ـــ باتۇر تەڭرىقۇت چۈش كۆرگەنىدى. ئۇ چىلىق-چىلىق تەرگە چۆمۈلگەن ھالدا ئويغاندى. قۇنجۇي[2] ئايزات[3]چىرايى تاتارغان، كۆزلىرى چەكچەيگەن ھالدا ئېكىشىپ ئۇنىڭ يۈزىدىكى تەرلەرنى سۈرتۈۋاتاتتى.

ـــ نېمە بولدۇڭ ئۇلۇغ قاغانىم؟... ئەجەب قورقۇتتىڭا؟

باتۇر تەڭرىقۇت جاۋاب بەرمىدى، ئىككى يېنىغا قاراپ ھەشەمەت بىلەن

---

① مەنقشلاغ ـــ يەر نامى.

② قۇنجۇي ـــ مەلىكە، توقال خوتۇن.

③ ئايزات ـــ ئايدىن تۆرەلگەن.

بېزەلگەن، ئىپار، زەپەر، ئالچى[1]ھىدى گۈپۈلدەپ پۇراپ تۇرغان ھۇجرىدا ياتقانلىقىنى بىلدى. بۇ، ئۇنىڭ ياش، گۈزەل، سۆيۈملۈك خوتۇنى ئايزاتنىڭ قەسرىدىكى خاس ھۇجرا ئىدى. دېرىزىلەردىن شۇڭغۇپ كىرگەن تاڭ نۇرى بۇ ھۇجرىنى ئاجايىپ سرلىق تۈسكە كىرگۈزگەنىدى، ئىشىك-دېرىزىلەرنىڭ ھال رەڭ يىپەك پەردىلىرىگە، نەقىشلىك تورۇسقا ئېسىلغان ئالتۇن قەندەللەرگە، تەكچىدىكى تەڭرى تەقلىدى ــ ئالتۇن بۇتقا تەسەۋۋۇرغا سىغمايدىغان ئاجايىپ بىرخىل سېھرىي كۈچ يوشۇرۇنغانىدى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ چىرايىدىكى قورقۇنچلۇق كەيپىيات تۈگىدى، بىراق ئۇ بۈيۈك تۈلپار توغرىسىدا ئويلىنىپ قالدى. تەڭرىلەرنىڭ بېشارەتلىرىنى ئەسكە ئېلىپ كۆڭلى گۇمان، شۈبھە بىلەن تولدى. "ئەڭ قىممەتلىك نەرسە..." ئايزات بېرىپ تاشئەينەك ئالدىدا ئولتۇردى. ئۇ، تاڭ سۈزۈلۈشتىن بۇرۇنلا تۇرۇپ كەتكەنىدى، يۈيۇنۇپ-تارىنىپ، ئېسىل كىيىملىرىنى كىيىپ چىرايلىق ياسانغانىدى، قاپقارا سومبۇل چاچلىرىنى بېشى ئۈستىگە ئىككى قات تۇرمەكلىگەن، بويۇن، قول، بارماقلىرىغا ئالتۇن بېزەكلىرىنى تاقىغان ...ئىدى. شۇ تاپتا ئۇ قۇلاقلىرىغا ئالتۇن تۇلغاغ[2]لىرىنى سېلىۋاتاتتى. باتۇر تەڭرىقۇت ئۇنىڭ شام يورۇقىدا، تاڭ نۇرىنىڭ شولىسىدا ۋالىلداپ پارقىرىغان بېزەكلىرىگە، خاتىرجەم چىرايىغا بىرخىل ھېرىسمەنلىك، سۆيۈنۈش نەزىرى بىلەن تىكىلدى. ئايزاتنىڭ تىپىك شەرق گۈزەللىرىگە خاس زىلۋا بوي-قامىتىدىن، كۆزلىرىدىكى تەڭداشسىز سېھرىي قۇدرەتتىن ۋە ئۇنىڭ ئەقىللىق، چېۋەر ئىكەنلىكىدىن چەكسىز ئىپتىخارلىق ھېس قىلدى.

ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان ھونلار بىلەن خەن سۇلالىسى ئوتتۇرىسىدا ئىناقسىزلىق پەيدا بولۇپ، بەزىدە بۇ ئىناقسىزلىق ئۆزئارا جېدەل-ماجىرالارغا،

---

① ئالچى ــ تېلەن (ھازىرقى چىلىەنشەن) تېغى، ئۇ تاغدىن ئالچى گۈلى چىقىدۇ ۋە ئۇيغۇر-ئەڭلىك ياسلىدۇ، ھون تەڭرىقۇتلىرىنىڭ خوتۇنلىرى ئۆز ئىسمىنىڭ بېشىغا ئالچى ئاتالغۇسىنى قوشاتتى.

② تۇلغاغ ــ ئالتۇن ھالقا، زىرە.

هەتتا پات-پات قانلىق قىرغىنچىلىقلارغىچە يېتىپ بارااتتى. تۇمەن تەڭرىقۇت دەۋرىدىمۇ بۇ خىل ئىناقسىزلىق، جېدەل-توقۇنۇش توختىمىدى. ئوغۇزخان باتۇر تەختكە چىقىپ تەڭرىقۇت بولغاندىن كېيىنمۇ ئۇنىڭ بىلەن خەن سۇلالىسى ئوتتۇرىسىدا بىرقانچە قېتىم ھەربىي توقۇنۇش، قانلىق جەڭلەر بولۇپ ئۆتتى. ئاخىر ئىككى تەرەپ نۇرغۇن قېتىملىق سۆھبەت، سۇلھى قىلىشلار ئارقىلىق يېقىن قوشنىدارچىلىق، ھەمكارلىق كېلىشىمى تۈزۈشتى. كېلىشىم ئىمزالانغاندىن كېيىن خەن سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى خەن گاۋزۇ— لىيۇباڭ قىزى ماۋچۇننى مىڭ سەر ئالتۇن بىلەن بىللە ھون قاغانى باتۇر تەڭرىقۇتقا ھەدىيە قىلدى، ئىككى تەرەپ قۇدىلاشتى. باتۇر تەڭرىقۇتمۇ ئۆز نۆۋىتىدە پادىشاھ خەن گاۋزۇغا ئون مىڭ توپ يىپەك رەخت، يىگىرمە مىڭ دانە بۆكەن-بۇغا مۈڭگۈزى، يۈز دانە يولۋاس، قاپلان تېرىسى، يۈز دانە كېيىك ئىپارى، ئىككى يۈز نەپەر قۇل-چۆرە ۋە زىرائەت، كۆكتات ئۇرۇقلىرىنى ھەدىيە قىلدى. قېيىناتا بىلەن كۈيئوغۇل ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ئىنتايىن قويۇقلاشتى، ئۆزئارا ھەمكارلىق، ياردەم، سودا-تىجارەت ۋە تۇرلۇك ئالاقىلار كۈچەيدى. تويدىن كېيىن خەن مەلىكىسى ماۋچۇن ھونلارنىڭ ئادىتى بويىچە ئايزات دېگەن ئىسىم بىلەن ئاتالدى ھەمدە باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ بىرىنچى خانىشى، قاراقاتىن كۈنسىلىگ[1]تىن قالسىلا ئوردىدا ئەڭ ھۆرمەتلىك ئايالغا ئايلاندى.

مەھەرەمىلەر كىرىپ باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ كېيىنىشىگە ياردەملەشتى، شاھلىق تاجىنى تاقىدى. باتۇر تەڭرىقۇت قۇنجۇي ئايزاتنىڭ گۈزەل شاھانە قەسرىدىن چىقتى. ئايزات قەسر دەرۋازىسىغچە ئۇزىتىپ كەلدى:

— ئەي ئۇلۇغ قاغانىم، تەڭرىنىڭ ئوغلى، — دېدى ئايزات نازلىق كۈلكىسى بىلەن تىكىلىپ، — يەنە ئۇچ كۈندىن كېيىن نوروز، مەن بۇ بايرامنى مەنقىشلاغدا ئۆتكۈزۈشنى خالاپ قالدىم.

---

① كۈنسىلىگ — كۈندەك ئىللىق خوتۇن.

ـــ خـالىغىنىڭچە بولسۇن، قونجۇيۇم، ـــ دېدى باتۇر تەڭرىقۇت توختاپ كەينىگە بۇرۇلغاندىن كېيىن جىددىي ئاھاڭدا، ـــ ھەرەمدىكى كۈموش تېكىن، كېنىزەكلەر، گۈزادۇبۇدىكى گۈزەل قاملار ساڭا ھەمراھ بولۇپ باردۇ، ئەلۋەتتە ئۇ يەردە زېرىكىش بولمايدۇ.

ـــ دېگىنىڭ راست، يەنە بىزنى تېخى سىپاھلىرىڭ مۇھاپىزەت قىلىپ باردۇ. مەن دەيمەن، ئۇلۇغ قاغانىم، مەنقىشلاغقا بۇيۇڭ تۈلپارنى مىنىپ بېرىشقا ئىجازەت بەرسەڭ.

ـــ ھىم!... مەن... تەڭرىلەر بىر نېمە دېسۇن!

ئايزات مەيۈسانە قاراپ قالدى. ئۇ، ھون ئوردىسىغا كەلگەندىن بۇيان بىرقانچە قېتىم بۇيۇڭ تۈلپارنى مىنىپ سەيلە قىلغانىدى. بۇنداق شەرەپ بـــاتۇر تەڭرىقۇتنىڭ ئانىسى ئالچى ئايقاغاندىن باشقا، ئوردىدىكى ھەممە خانىش، قۇنجۇي، كۈموش تېكىنلەرگە كەمدىنكەم نېسىپ بولاتتى.

قاڭقىل[1] ئاقساقىلى ھەدىيە قىلغان، ئۈچ ئات قوشۇلغان شاھانە ھارۋا باتۇر تەڭرىقۇتنى مەڭىيي يوللار بىلەن ئوردىغا ئېلىپ ماڭدى. نەيزە، قىلىچ، قالقان بىلەن قوراللانغان جەسۇر سىپاھلار ئۇنى ئىنتايىن ھوشيارلىق ۋە ساداقەت بىلەن مۇھاپىزەت قىلىپ كېلەتتى. باتۇر تەڭرىقۇت ئالتۇن تەختتە قارار تاپقان ھامان ئۇنى كۈتۈپ ئولتۇرغان سول قول، ئوڭ قول دۆلەت ئەركانلىرى بىردەك ئورنىدىن تۇردى:

ـــ ياشسۇن تەڭرىنىڭ ئوغلى! تۇمەنمىڭ يىللار ياشسۇن!!!

بـــۇ ئـــاۋاز گـــويا ئېشەك تېرىسىدە كېرىلگەن سانسىز دۇمباقلارنىڭ گۈمبۈرلىگەن ساداسىغا ئوخشاش چىقتى. ئاندىن ھەممەيلەن يەنە باشلىرىنى ئېگىپ، قەددىنى پۈكۈپ تەزىم قىلدى:

ـــ كۆكتەڭرى بىلەن يەر تەڭرى ھايات بەرگەن، كۈنتەڭرى بىلەن

---

① قاڭقىل ـــ قەبىلە نامى، تارىختا گاۋچى (ئېگىز ھارۋىلىقلار) دەپمۇ ئاتالغان، ھارۋىنى كەشپ قىلغان.

ئايتەكرى تەرىپىدىن تەختكە چىقىرىلغان ئۇلۇغ تەكرىقۇتىمىزغا سالام!

باتۇر تەكرىقۇت جاۋابەن بېشىنى لىكشىتىپ قول ئىشارىسى قىلدى، ھەممەيلەن ئولتۇرۇشتى. باتۇر تەكرىقۇت خېلىغچە جىمجىت كەتتى. كەينىدە ئۆرە تۇرغان قانتۇرمش ھەزرەتنىڭ ۋەھىمىلىك شۇنىرلاشلىرى ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرىپ تۇراتتى. ئوردا ئىچى ئېغىر سۈكۈناتقا چۆمگەنىدى. باتۇر تەكرىقۇت خېلىدىن كېيىن قەددىنى سەل رۇسلاپ تۆۋەندىكىلەرگە بىر-بىرلەپ كۆز يۈگۈرتتى-دە، ئاندىن:

— ئاتام، ئۇلۇغ تەكرىقۇت تۇمەنخاندىن قالغان بۇيۇك تۇلپارنى قاراتوينىغا بېرىمىزمۇ؟ — دېدى.

ئاشۇ سوئال بىلەن تەڭ دۆلەت ئەركانلىرىنىڭ كۆڭلىدىكى تەشۋىش كۆچىيىپ، چىرايلىرى جىددىي تۇس ئالدى، ئېگىز، كەڭ دېرىزىلەردىن كىرگەن ئارامبەخش باھار ھاۋاسى ئوردا ئىچىگە بىرخىل سالقىنلىق بەخش ئەتكەنىدى. ئەمما دۆلەت ئەركانلىرىنىڭ چىرايلىرىدا تومۇز ئىسسىقىغا ياكى بولمىسا زىمىستان سوغۇقىغا بەرداشلىق بېرەلمەيۋاتقاندەك بىر تەرزدىكى ئاراھسىزلىق ئىپادىلىرى ئەكس ئەتتى.

بۇنىڭدىن ئون كۈن ئىلگىرى شەرقىي شىمالدا، لياۋخې[1] دەرياسىنىڭ باش تارمىقى بولغان شىرامۇرۇن[2] دەرياسىنىڭ بېيايان ۋادىلىرىدا ياشايدىغان قۇدرەتلىك توڭگۇسلارنىڭ ياش پادىشاھى قاراتويىن بىر يابغۇ[3] سىنىڭ بېتەكچىلىكىدە ئون بەش كىشىلىك ئەلچىلەر ئۆمكىنى قىرىق تۆگىلىك قىممەت باھا ئارمىغان[4] بىلەن ھون پايتەختى تەكرىبالىقا ئەۋەتكەنىدى. ئەلچىلەر تەكرىقۇت ئوردىسىدىن تاكى سۇبىران[5] دەرۋازىسىنىڭ سىرتىغچە

---

① لياۋخې — ئىچكى موڭغۇلدىكى دەريا.
② شىرامۇرۇن — ئىچكى موڭغۇلدىكى دەريا.
③ يابغۇ — ۋەزىر.
④ ئارمىغان — سوۋغا-سالام.
⑤ سۇبىران — ھون، ئوغۇز شەھەرلىرىنىڭ بىرى.

ئىككى رەت تىزىلغان لەشكەرلەر ۋە شەھەر ئاھالىلىرىنىڭ قىزغىن ئالقىشلىرى، نــەغمە-ناۋا ئىچىدە قارشى ئېلىنىدى ھەمدە مەخسۇس ئالىي قەسىرلەرگە ئــورۇنــلاشــتۇرۇلــۇپ كــاتتا زىياپەتلەر بېرىلدى. تەڭرىبالىق شەھىرىنىڭ ئــوردا-قــەسىرلىرى، سودا بىنالىرى، چوڭ-كىچىك كوچىلىرى، بازارلىرى، باغچىلىرى... ئېكسكۇرسىيە قىلدۇرۇلدى. قوبۇل مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلگەن كۈنى ئەلچىلەر قىرىق توڭگلىك ئارمىغانىنى باتۇر تەڭرىقۇتقا تەقدىم قىلدى. ئاندىن ئەلچىلىك مۇددىئاسىنى ئىزھار قىلىپ: "پادىشاھىمىز قاراتويىن بۇيۇك تۇلپارنى سەندىن سوۋغا سۈپىتىدە بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ" دېدى. دۆلەت ئەركانلىرىنىڭ كۆزلىرى تەئەججۇپ ئىلكىدە چەكچەيدى، كۆڭۈللىرىدىن بىر ئاچچىق سىزىم كېچىپ ئۆتتى. ئەمما باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ روھىي كەيپىياتى ناھايىتى ساز ئىدى. ئۇ: "تەڭرىلەر بۇ توغرىلىق ئاللىقاچان بېشارەت بەرگەن، ئــەمما مەندىن تەلەپ قىلىنىدىغان نەرسىنىڭ بۇيۇك تۇلپار ئىكەنلىكىنى ئېيتمىغان. شۇڭا، بىز بۇ تەلەپنى ئوردا كېڭىشىدە قارار قىلىمىز" دەپ مۇراسىمنى ئاخىرلاشتۇرغانىدى. ئەنە شۇ سەۋەبلىك بۇگۈن ئوردا كېڭىشى چاقىرىلغانىدى.

— ئۇلۇغ تەڭرىنىڭ قۇتلۇق ئوغلى! — دېدى سول قول ئۇلۇغ بــىلىگەخان بىر ھازادىن كېيىن تۇنجى رەت ئېغىز ئېچىپ، — مەرھۇم تەڭرىقۇتمىز تۇمەنخاندىن قالغان بۇيۇك تۇلپار ساڭا ھەم بىزگە قىممەتلىك مىراس، ئۇ بىزنىڭ پەخرىمىز، ئىپتىخارىمىز، ئۇنى ياتلارغا ھەرگىز بەرمەيمىز!

ئوڭ قول ئۇلۇغ بىلگەخان ئورنىدىن تۇردى:

— بۇيۇك تۇلپار بىزنىڭ قىممەتلىك بايلىقىمىز، شان-شەرىپىمىز، ئۇنى ياتلارغا بېرىش قورقۇنچاقلىقتىن؛ خۇشامەتتىن نىشاندۇر!

سول قول ئۇلۇغ يابغۇ قاپقىنى تۇرگىنىچە ئورنىدىن تۇرۇپ يۇقىرى ئاۋازدا:

— بــۇيۇك تۇلپار جەڭ ئاتلىرىمىزنىڭ سىمۋولى، پۇتكۈل جاھاندا

يۇگۇرۇكلۇكته ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتىدىغان تۇلپار يوق، ئۇنى بىز هونلارغا تەڭرىلەر ئىنئام قىلغان. شۇڭا ئۇنى ياتلارغا بېرىش ئۆزىمىزنىڭ يۈز-ئابرويىنى ئۆزىمىز يەرگە ئۇرغان بىلەن تەڭ! ـــ دېدى.

ئوڭ قول ئۇلۇغ سانغۇن[1] دۇبۇلغىسىنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ دېدى:

ـــ تەڭرى قۇت بەرگەن ئۇلۇغ قاغان! تەڭرىبالقتىن چىقىپ ئالدىمىزدا ماڭىدىڭ، بىز ساڭا ئەگىشىپ تەڭرىقۇملۇقى[2]نى، بادائىن جاران قۇملۇقى[3]نى، ئۇردۇس[4]، سەيخەنتال[5] قۇملۇقلىرىنى كېزىپ چىقتۇق. ساندىبل[6]، قاشتېشى قوۋۇقى[7]، قوش[8]، لولان[9]، كېنگىت[10]، كىرورەن[11]، كۇسەن[12]، سۇلى[13] قاتارلىق شەھەرلەردە توقۇز تۇغلىرىمىز جەۋلان قىلدى. جەڭ ئاتلىرىمىز تەڭرىتاغلىرىدىن، جۇڭغار ئويمانلىقىدىن، ئالتاي، سايان[14] تاغلىرىدىن ئۆتتى. بايقال[15] قىرغاقلىرىدا توختاپ غەلبىلىرىمىزنى تەبرىكلىدۇق. سەن هامان ئالدىمىزدا يول باشلاپ ماڭاتتىڭ.

---

① سانغۇن ـــ سەركەردە-گېنېرال.
② ③ ④ ⑤ ـــ ئىچكى موڭغۇلدىكى جايلار.
⑥ ساندىبل ـــ گەنسۇنىڭ جاڭيې شەھىرى ئەتراپىدا بىنا قىلىنغان قەدىمىي شەھەر.
⑦ قاشتېشى قوۋۇقى ـــ يۈيمىنگۇەن.
⑧ قوش ـــ تۇرپان.
⑨ لولان ـــ لوپنۇر.
⑩ كېنگىت ـــ قارا شەھەر.
⑪ كىرورەن ـــ لوپنۇر كۆلى بىلەن تەكلىماكان قۇملۇقى ئوتتۇرىسىدىكى قەدىمكى شەھەر، هازىر خارابىسى بار.
⑫ كۇسەن ـــ كۇچا.
⑬ سۇلى ـــ قەشقەر.
⑭ سايان ـــ سىبىرىيىدىكى تاغ.
⑮ بايقال ـــ سىبىرىيىدىكى مەشھۇر كۆل.

يېنسەي ①، ئۇرخۇن ②، قورۇلۇن ③ دەريالىرىنىڭ گۈزەل، چەكسىز ۋادىلىرى، مۇنبەت ياياقلار بىزگە قارام بولدى. ھازىر بىز تەڭداشسىز كۈچ-قۇدرەتكە ئىگە ئۇلۇغ تەڭرىقۇتلۇق دۆلەت بولۇپ قالدۇق. شۇڭا، نېمىدىن قورقىمىز؟ ئاشۇ توڭگۇسلارغا بۇيۇك تۇلپارنى بېرىمىزمۇ؟ ياق، بەرمەيمىز؟!

باشقىلارمۇ نۇرغۇن دەللىلەرنى كۆرسىتىپ يۇقىرىقى پىكىرلەرنى قوللاپ چىقتى، باتۇر تەڭرىقۇت مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ ھەممە گەپكە ئەستايىدىل قۇلاق سېلىپ ئولتۇردى. قانتۇرمش ھەزرەتنىڭ شۇنىلاپ ئوقۇۋاتقان دۇئالىرى ھېلىھەم داۋام قىلىۋاتاتتى. دۆلەت ئەركانلىرى گويا ئالدىن باش قوشۇپ ۋەدىلىشىۋالغاندەك ھەممىسى بۇيۇك تۇلپارنى توڭگۇسلارغا بەرمەسلىكتە چىڭ تۇردى.

— بىر ئاتنى دەپ قوشنا ئەلنىڭ كۆڭلىگە ئازار بەرسەك بولماس! — دېدى باتۇر تەڭرىقۇت ئاخىرىدا، — ئەلچىلەر كىرسۇن! بۇيۇك تۇلپار ئالدىمدا ھازىر قىلىنسۇن!

زىلزىلە باشلاندى، كۆزلەردە نارازىلىق ئۇچقۇنلىرى ياندى، كۆڭۈللەرنى تەشۋىش، گۇمان ئىگىلىدى، تەنلەر شۇركۈندى، جىمجىتلىق، بۇرۇقتۇرمىلىق ھۆكۈم سۈردى. باتۇر تەڭرىقۇت بەخرامان-خاتىرجەم ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن ئايزاتنىڭ ئەتىگەنكى مەيۇسانە قىياپىتى، ئىلتىجالىق قاراشلىرى لىپىدە ئۆتۈپ كەتتى. ئەلچىلەر كىردى، ئارقىدىن تۆت سىپاھ ئېگەر-يۈگەن، قۇشقۇن يانبېغى ئالتۇن، گۆھەر، ياقۇتلار بىلەن زىننەتلەنگەن بۇيۇك تۇلپارنى ئەكىردى.

— دوستىمىز قاراتويىنغا بۇيۇك تۇلپارنى ھەدىيە قىلدىم!

---

① ② ③ — موڭغۇلىيە، سىبىرىيەدىكى دەريالار.

باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ سۆزى بىلەن تەڭ دىمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەن دۆلەت ئەركانلىرىنىڭ كۆزلىرىدە ياش ئەگدى، يۈرەكلىرى ئېچىشتى، بىراق تەڭرىقۇتنىڭ قارارىغا ھېچكىم مۇخالىپ كېلەلمەيتتى.

مىلادىدىن بۇرۇنقى 201-يىل، ياز.

بۆرىنىڭ كۆزلىرىدىن يېشىل نۇرلار چاقنايتتى. كۈن غەربىي ئۇيۇقتا يېقىنلىشۋاتاتتى. ئالتۇن رەڭدە تاۋلىنىپ يانغان شەپەق نۇرىدا بۆرىنىڭ قارا كۆككە مايىل سىرتلىرى يېڭى توقۇلۇپ پاتلانغان يىپەكتەك پارقىرايتتى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ تۇلپىرى بۆرىگە ئەگىشىپ شامالدەك تېز چاپاتتى. ھاۋا تىنجىق، ئىسسىق ئىدى. يايلاقلار يېشىللىققا پۈركەنگەنىدى. يىراق-يىراقلارغا سوزۇلغان قوي، كالا، پادىلىرىنىڭ توپى خۇددى كۆكتە ئۈزۈپ يۈرگەن بۇلۇتلار توپىنى ئەسلىتەتتى. يىلقىلار، تۆگىلەر تاغ يامغۇرلىرىدا ئوتلايتتى، تېخىمۇ يىراقلاردا ئاقىرىپ كۆرۈنگەن قۇملۇقلاردا گىرىمسەن كېيىك پادىلىرىدەك لۆمشۈپ يورغىلايتتى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ كەينىدىن ئون نەپەر سانغۇن ۋە خاس مەھرەم-سىپاھلار، داڭلىق مەرگەن، ئوۋچى-پالۋانلار ۋە ئوۋ غەنىيمەتلىرىنى ئاتلارغا غانجۇغلىغان خىزمەتكار-مالايلار ئەگىشىپ كېلەتتى.

باتۇر تەڭرىقۇت ياز مەۋسۇمى كىرگەندىن بۇيان غايەت زور ھەربىي يۈرۈش تەييارلىقىنى قىلىش توغرىسىدا تۇغراغ[1] چۈشۈرگەنىدى. ھونلار ۋە ھون ئىتتىپاقىدىكى بارلىق قوۋم-قەبىلىلەر ئەزەلدىن "يايلاق مىللەتلىرى" دەپ ئاتىلاتتى. ئۇلارنىڭ ئەرلىرى كىچىكىدىن تارتىپ مال بېقىش،

---

① تۇغراغ — يارلىق، بۇيرۇق، ئەمر-پەرمان.

تـېرىقچىلىق قىلىشنى پىششىق ئۆگىنىپلا قالماستىن، يەنە ئادەت بويىچە چەۋەندازلىق، قىلىچ چېپىش، نەيزە سانجىش، ئوقيا ئېتىش، قالقان تۇتۇپ رەقىبلىرىدىن ئۆزىنى مۇداپىئە قىلىش قاتارلىق ھەرخىل جەڭ ماھارەتلىرىنى ئۆگىنىشنى ئۆزلىرىنىڭ باش تارتىپ بولماس مەجبۇرىيىتى دەپ ھېسابلايتتى. ئۇلار چەۋەندازلىقتا ئات ئۈستىدە، ئاتنىڭ بېلىدە، ئاتنىڭ قورسىقىدا مەھكەم تۇرۇۋېلىپ قىلىچ چاپالىغان، نەيزە ئۇرالىغان، يەرگە قادالغان مەلۇم نەرسىنى قولى بىلەن ئەمەس، بەلكى چىشلەپ ئالالىغان ھەمدە شۇ پېتى مەنزىلگە يېتىلگەنلەرنى، قىلىچ ياكى نەيزىنى ئالدىغا قانداق شىلتىسا، ئىككى يېنىغمۇ، كەينىگىمۇ شۇنداق تېزلىك بىلەن شىلتيالىغانلارنى ھەقىقىي يىگىت ـــ ئەر دەپ ھېسابلايتتى. ئەنە شۇنداق ماھارەتلەرنى تولۇق ئىگىلەپ سىناقتىن ئۆتكەنلەر ئاتلىرىغا مىنىپ، قىلىچ، نەيزە، ئوقيا بىلەن قورالىنىپ ئۆزلۈكىدىن لەشكەرلەر سېپىگە كېلىپ قوشۇلاتتى. لەشكەر بولالمىغانلارنىڭ، جەڭگە قاتناشمىغانلارنىڭ ئۆز قوۋمـقەبىلىسى، ئۆز جەمەتى ئىچىدە ئەسلا يۈزـئابرويى بولمايتتى. شۇ تۈپەيلى ھون دىيارىدىكى بارلىق يىگىتلەر ھەربىي ماھارەتلەرنى ئۆگىنىشنى ھايات يولى، جەڭگە قاتنىشىشنى ئالىي مەقسەت دەپ قارايتتى ۋە ئۆزلىرى سايلاشقان يۈز بېشى، ئونبېشىلارنىڭ باشلامچىلىقىدا توپـتوپ بولۇپ لەشكەرلەر سېپىنى ھاسىل قىلاتتى. جەڭ پەيتىلىرىدە پىداكارلىق كۆرسىتىپ شەرەپ قازىنىشقا، تەڭرىقۇتنىڭ ئىلتىپات-ئىنئاملىرىغا مۇيەسسەر بولۇشقا تىرىشاتتى. جەڭدە خىزمەت كۆرسەتكەنلەر دەرىجىمۇ دەرىجە ئۆستۈرۈلەتتى. بۇنىڭدىن تاشقىرى ئۇلارغا يەر، سۇ، چارۋا-يايلاق سۈيۇرغال قىلىپ بېرىلەتتى.

بۇ قېتىممۇ باتۇر تەڭرىقۇت چۇشۇرگەن تۇغراغ بېتىپ بارغانلىكى جايدىن ئات ۋە قورال-ياراقلار بىلەن تولۇق قوراللانغان سان-ساناقسىز

چـەۋەنداز يىگىتلەر تەڭرىقۇت ئۇچۇن تىكىلگەن بارىگاھلارنىڭ ئەتراپىغا توپلىشتى. شۇنىڭ بىلەن ھونلارنىڭ ئەسلىدىكى لەشكەرلەر توپلىرىغا يەنە لـەشـكەرلەر قوشۇلۇپ، لەشكەرلەرنىڭ سانى ھەددى-ھىسابسىز كۆپىيىپ كـەتـتى. ئاتلار تېپىچەكلەيتتى، كىشنەيتتى، چاپچيتتى. قىلىچ-نەيزىلەر پارقىرايتتى، تۇغلار لەپىلدەيتتى. باتۇر تەڭرىقۇت بىر بارىگاھدىن يەنە بىر بارىگاھقا يېتىپ بارغان ھامان كەڭ دالالاردا تۇرۇلگەن لەشكەرلەر سېپى نۆۋەت بويىچە ھەربىي مەشقىنى باشلايتتى. قىلىچلار جارانلايتتى، نەيزىلەر ۋىشىلدايتتى، يانىڭ كىرىچلىرىدىن ئۇرۇلگەن ئوقلار گۈر-گۈر ئاۋاز چىقىرىپ ئـۇچـاتـتـى. ئـاتـلار قارا تەرگە چۆمۈلەتتى، ئوت-چۆپلەر چەيلىنەتتى، تـوپـا-تـوزانـلار شىددەت بىلەن كۆتۈرۈلۈپ بۇلۇتلارغا قوشۇلاتتى. ئۆز قوشۇنلىرىنى كۆزدىن كۆچۈرۈش بىلەن ئۇچ ھەپتىنى ھەربىي بارىگاھلاردا، چەكسىز دالا-قىرلاردا ئۆتكۈزگەن باتۇر تەڭرىقۇت خاتىرجەم بولۇپ، ئۇلارغا دەم ئېلىش ئىجازىتى بەرگەندىن كېيىن ھاردۇق چىقىرىش، كۆڭۈل ئېچىش مـەقـسـەتـتـە كاتتا شىكارنى باشلىغانىدى. بىرىنچى قېتىملىق شىكار غەنىيمەتلىرى بىلەن ئايدالادا بەزمە ئۆتكۈزدى. بۇگۈن بولسا ئىككىنچى قېتىملىق شىكارنى تۇگىتىپ، پايتەختكە قايتىپ كېتىۋاتاتتى.

دىمىق تىنجىق يېنىپ ھاۋا سالقىنلىشىۋاتاتتى. كۈن ئاداققى نۇرلىرىنى سېپىۋاتقاندا باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ قۇلىقىغا:

ــ ئـوغـلۇم ئوغۇز، كېچىلىك ئىبادەت ۋاقتى يېقىنلاشتى، ئۇلۇغ ھەزرىتىڭ ــ ئۇلۇغ قامانىڭ سېنى كۈتمەكتە. يەنە، يەنە بىر مۇشكۈل ئىشمۇ سېنى كۈتمەكتە. بىز سېنى سىنايمىز. بىلىمەن، سەن بىزنىڭ ئىرادىمىز بويىچە ئىش قىلىسەن، ماڭا تېڭىن! ــ دېگەن ئىدالار ئاڭلاندى.

باتۇر تەڭرىقۇت توختىدى. پېتىۋاتقان كۈنگە قاراپ تېڭىندى، ئاندىن

يولىنى داۋام قىلدى. بۇره ئالدىدا چېپىپ باراتتى. يىراقتىن پايتەختىنىڭ غايىەت زور ھەيۋەتلىك سېپىللىرى، كۆكنى سۆيگەن ئېگىز مۇنارلىرى كۆرۈندى. باتۇر تەڭرىقۇت ھايال ئۆتمەيلا پايتەختكە كىرىپ كەلدى. ئوردا گۈزادۇبۇسىنىڭ ئالدىدىكى سەينادا توپ-توپ قامانلار تۆمۈرۈك ساداسىغا ئۇنلۇك ئىبادەتنى جور قىلىپ ئوقۇۋاتاتتى. باتۇر تەڭرىقۇت يېقىنلاپ كەلگەن ھامان تۆمۈرۈك ساداسى ئەۋجىگە چىقتى، باتۇر تەڭرىقۇتقا ئالقىش-مەدھىيىلەر يېغىشقا باشلىدى. باتۇر تەڭرىقۇت تۇلپاردىن چۈشتى. سانغۇنلارنىڭ ھەمراھلىقىدا پەلەمپەي باسقۇچلىرىدىن كۆتۈرۈلدى. دەرۋازا بوسۇغىسىدا ئالچى ئايقاغان ئۇنىڭ پېشانىسىگە سۆيدى، باتۇر تەڭرىقۇتمۇ ئانىسىنىڭ باغرىغا بېشىنى قويدى. ئىچكىرى سەينادا قامانلار پىرە ئۇسسۇلىنى ئويناش ئارقىلىق جەن-ئالۋاستىلارنى قوغلاۋاتاتتى، سەينانىڭ ئەتراپىغا ھەرخىل چوڭلۇقتىكى لاتا قورچاقلار قويۇلغانىدى. ھەربىر قورچاقنىڭ ئالدىدا بىر قاچىدىن "جەن ئېشى" بار ئىدى. تاماڭغا قادالغان نوكچىلەر پىلىلداپ يېنىپ تۇراتتى. باتۇر تەڭرىقۇت گۈزادۇبۇغا كىرىپ كەلدى. دۆلەت ئەركانلىرى بۇرۇنلا كېلىپ بولغانىدى، ھەممىسى ئۆز جايلىرىدا سۈكۈتتە ئولتۇراتتى. باتۇر تەڭرىقۇت مۇنبەرنىڭ ئۈدۈلىغا كېلىپ ئۆزىنىڭ دائىمىي كۇرسىسىدا ئولتۇردى. گۈزادۇبۇنىڭ تۆت گىردابىدىكى چوڭ تەكچىلەرگە تەڭرىلەرنىڭ ئالتۇن، كۈمۈش، مىس، ياغاچتىن ياسالغان تەڭرى تەقلىدلىرى قويۇلغانىدى. تەڭرى تەقلىدلىرى ئالدىدىكى ئىسرىقدانلاردىن كۆكۈچ ئىس بىلەن قوشۇلۇپ ئارچا ياغچى، ئادىراسمان ۋە قوي مېيىنىڭ ئۆتكۈر ھىدى تارايتتى. قانتۇرمىش ھەزرەت مۇنبەردە ئۆرە تۇرۇپ تەڭرىلەرگە تېۋىنىدى، ئاندىن ۋەز ئېيتىشقا باشلىدى:

ـــ تەڭرىلەر ئالەمنى نۇرغۇن قەۋەت قىلىپ ياراتتى. ئالەمنىڭ

ئۇستۇنكى ئون يەتتە قەۋىتى ئەرشتۇر. ئەرش يورۇق-پارلاق زېمىندۇر. ئەرش ـــ تەڭرىلەرنىڭ ماكانىدۇر. ئالەمنىڭ ئاستىنقى توققۇز قەۋىتى دوزاختۇر، دوزاخ قاراڭغۇ زۇلمەت باسقان زېمىندۇر. تەڭرىلەر بىزنى ئەنە شۇ ئەرش بىلەن دوزاخنىڭ ئوتتۇرىسىدا ياشايدىغان قىلىپ ياراتتى.

قانۇرمىش ھەزرەتنىڭ ئاۋازى ھاۋا گۇلدۇرلىگەندەك ياڭراق، ھەيۋەتلىك بولۇپ دۆلەت ئەركانلىرى ئۇنىڭ ۋەزلىرىنىڭ تەسىرىدىن ۋەھىمگە چۈشۈپ تىترەيتتى. باتۇر تەڭرىقۇت ۋەزنى ئىنتايىن ئىخلاس بىلەن تىڭشاشقا تىرىشقان بولسىمۇ، قۇلىقىغا يەنىلا "يەنە... يەنە بىر مۇشكۈل ئىشىمۇ سېنى كۈتمەكتە، بىز سېنى سىنايمىز!..." دېگەن نىدالار كىرىۋالاتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە تەڭرىلەرنىڭ ئالەمنى، ئەرشنى، دوزاخنى، ئىنسانلارنى يارىتىشى توغرىسىدىكى ۋەز-تەرغىباتلار يالغۇز باتۇر تەڭرىقۇتقىلا ئەمەس، بەلكى پۈتكۈل ھونلارغا چۈشىنىشلىك ئىدى. ئەمما قانتۇرمىش ھەزرەت ۋە باشقا بارلىق قامانلار شامان دىنىنىڭ سادىق مۇخلىسلىرى، ئىجراچىلىرى سۈپىتىدە مۇقەددەس ئەھكاملارنى داۋاملىق، تەكرار تەرغىب قىلىشنى ۋىجدانىي بۇرچى دەپ ھېسابلايتتى. بۇگۈن بولسا، قانتۇرمىش ھەزرەت ھېلىقىدەك ھەممىگە مەلۇم بولغان دىنىي بايانلاردىن كېيىن مۇنداق دېدى:

ـــ بارلىق مەۋجۇداتلارنىڭ روھلىرى تەڭرىلەرنىڭ ئىلكىدىدۇر. تەڭرىلەر ئادەملەرنىڭ روھىنى ھايۋاناتلارغا، ھايۋاناتلارنىڭ روھىنى ئادەملەرگە كۆچۈرۈپ ساقلاپ قالىدۇ. مەسىلەن، تەڭرىلەر مەرھۇم تەڭرىقۇتنىڭ تۇمەنخانىنىڭ روھىنى ئۇنىڭ مىنگەن ئېتىغا كۆچۈردى. ئۇ ئات شۇڭلاشقا بۈيۈك تۇلپار دېيىلىپ قەدىرلىنىپ كەلگەنىدى. ئەپسۇس... بۈيۈك تۇلپار ھازىر ياتلارنىڭ قولىدا...

باتۇر تەڭرىقۇت سەل چۆچۈدى. قانتۇرمش ھەزرەت ئۆزىگە مختەك تىكىلىپ ئولتۇرغان شۆھرەتلىك قاغاندىن قىلچە ھېيىقماي سۆزلەۋاتاتتى. باتۇر تەڭرىقۇت قانتۇرمشنى ئاشۇ تەئەددىي سۆزلىرى ئۈچۈن ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلىشىمۇ مۇمكىن ئىدى. بىراق تەڭرىلەرنىڭ ئەلچىسى بولمش ئۇلۇغ باقشىنى، بۇ تەڭداشسىز پالچى، رەمبال-داخاننى يەنىلا ئاياپ قىلىشى، ئۇلۇغلىشى لازىم ئىدى، باتۇر تەڭرىقۇت بۇيۇك تۇلپار ۋەقەسى تۇپەيلى ئوردىدا، پايتەختتە، لەشكەر، پۇقرالار ئارىسىدا كۆتۈرۈلگەن غۇلغۇلىنىڭ تېخىچە بېسىقماي كېلىۋاتقانلىقىنى بىلەتتى. قانتۇرمش ھەزرەتنىڭ سۆزلىرىدىن كەيپى ئۇچىمۇ، ئىشقىلىپ، ئورنىدىن تۇردى-دە، سانغۇن، مەھرەم-سپاھلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا گۈادۇبۇدىن چىقىپ كەتتى. كوچىدا مەشئەل كۆتۈرۈۋاتقان قامانلار، قاملار ئىنتايىن كۆپ ئىدى. كوچا قاسىناقلىرىدىكى قاتار ئۆيلەردىمۇ ئىبادەت قىلىنۋاتقانلىقى دېرىزىلەردىن ئاشكارىلاردىن مەلۇم ئىدى. ئاسمان تۇن پەردىسى ئاستىدا سۇرلۇك كۆرۈنەتتى. سپاھلارنىڭ بىر قىسمى باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ ئالدىدا كىشىلەرنى ئىتتىرىپ، قامچىلاپ يول ئېچىپ باراتتى. باتۇر تەڭرىقۇت كىشىلەرنىڭ ھۆرمەت-تەزىم قىلىپ ئېگىلىشلىرىگىمۇ، ئۇزۇن ئۆمۇر تىلەپ ۋارقىراشلىرىغىمۇ پەرۋا قىلماستىن، تۇلپىرىنى ئۆز يورغىسىغا قويۇۋېتىپ خىيالغا چۆمگەنىدى. ئۇنىڭ خىياللىرى تولىمۇ سىرلىق ئىدى. ئوردىدىكى دۆلەت ئەركانلىرى بىلەن ئۆتكۈزگەن كېڭەش، سۆھبەت، مۇلاھىزىلەردە، زىياپەت سورۇنلىرىدا، خۇسۇسىي پاراڭ قىلىپ ئولتۇرغاندا ئۇ كۆڭلىدىكىنى ئاشۇ يېقىن ئادەملىرىنىڭ ھېچقايسىسىغا ئاشكارا قىلىشنى خالمای كېلىۋاتاتتى. ئوردىدىكى ئەڭ بىلىگ دانىشمەنلەر ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلەلمەي ھەيران ئىدى. ئۇ، كۆڭلىدىكى خىيال-تەسەۋۋۇرلىرىنى،

مەقسەت-مۇددىئالىرىنى ئانىسى ئالچى ئايقاغانغىلا ئېيتاتتى. پەقەت قانتۇرمىش ھەزرەتلا ئوردىغا ياندىش تار ھۇجرىسىدا ياكى گۈدۈبۇنىڭ ئېھتىكاپخانىسىدا ئولتۇرۇپ، بۆرە ئوشۇقلىرىدىن ياسالغان تەسۋىسىنى سىيرىپ پال ئېچىش ئىارقىلىق ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىۋالاتتى. قانتۇرمىش ھەزرەت ھەمىشە دۆلەتنىڭ ئىستىقبالى، تەقدىرى، قاغاننىڭ ھاياتى، قىسمەتلىرى، كەلگۈسى توغرىسىدا پال ئاچاتتى. ئۇنىڭ بېشارەت، ھۆكۈملىرى كۆپىنچە ھاللاردا باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ خىيال-تەسەۋۋۇرلىرى بىلەن ئوخشاش چىقىپ قالاتتى.

باتۇر تەڭرىقۇت قاراقاتىن كۈنسىلىگىنىڭ قەسرىگە يېتىپ كەلگەندە سانغۇنلار بىلەن خوشلاشتى. گۈادۇبۇ تەرەپتىن ئىبادەت مۇزىكىسىنىڭ ھەيۋەتلىك سادالىرى ئۇزۇلمەي ئاڭلىنىپ تۇراتتى... كۈنسىلىگىنىڭ نازلىق بېقىپ كۆلۈمسىرەشلىرى، قىزغىن مۇھەببەت بىلەن سۆيۈپ-قۇچاقلاشلىرى ياش، بەقۇۋۋەت باتۇرنىڭ پۈتكۈل ۋۇجۇدىنى شامدەك ئېرىتىپ، ئۇنى بەختـپاراغەت دېڭىزىنىڭ چەكسىز قاينامىلىرىغا غەرق قىلىۋەتتى. بىراق ئۇزۇن ئۆتمەي چۈشىدە كۈنسىلىگىنىڭ ئوتلۇق تەبەسسۇملىرىنى ئەمەس، ئايزاتنىڭ قايغۇلۇق كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ئېقىۋاتقان ھەسرەت ياشلىرىنى كۆردى. ئايزات ئۆزىگە ھېرىسمەنلىك بىلەن تىكىلىپ تۇرغان ئېرىنى ئەسلا كۆرمىگەندەك ھەدەپ يىغلايتتى، باتۇر تەڭرىقۇت گەپ سورىسا ھېچ جاۋاب بەرمەيتتى. ئايزاتنىڭ يىغىسىغا ھەمدەم بولۇپ بىر چىشى بۆرىمۇ يىغلايتتى. باتۇر تەڭرىقۇت يېقىنلاشقانسېرى ئايزات كەينىگە داجىپ ئۆزىنى قاچۇراتتى. شۇ ئاردا قاياقتىندۇ قانتۇرمىش ھەزرەت پەيدا بولدى-دە، باتۇر تەڭرىقۇتقا روبىرو تۇرۇپ: ”ئەي ھەممىگە قادىر تەڭرىنىڭ سۆيۈملۈك ئوغلى! خەن مەلىكىسى سېنى جېنىدىنمۇ ئەزىز كۆرەتتى، ۋەھالەنكى سەن ئۇنىڭغا ئۇۋال قىلىدىغان بولدۇڭ، چۈنكى بۇ تەڭرىلەرنىڭ خاھىشى بىلەن سادىر

بولدىغان ئىش. ھەي دەرىخ!... ئەتە ھۇزۇرۇڭغا مېھمان كېلىدۇ" دېدى-دە، شۇئان غايىب بولدى، ئايزاتمۇ ھېچىبەردە كۆرۈنمەيتتى. چىشى بۆرە ناھايىتى يىراقتا گويا بىر تال چېكىتتەك كۆرۈنۈپ كېتىپ باراتتى. باتۇر تەڭرىقۇت بۆرىنىڭ شەرقىي شىمال تەرەپكە كېتىۋاتقانلىقىنى بىلىپ: "تۇن! تۇن!"[1] دەپ ۋارقىرىدى. بۇ ئاۋاز ھاۋادا ئەكس سادا پەيدا قىلدى، ئەمما بۆرە قايتمىدى. باتۇر تەڭرىقۇت يەنە بىر قېتىم ۋارقىرىدى، لېكىن ئاۋازى چىقمىدى، كۆچەپ كەتكەنلىكتىن گېلى چىڭقىلىپ، بوغۇلۇپ ئويغىنىپ كەتتى. مىس، قاشتېشى، شامدانلاردىكى شامنىڭ ئاللىقاچان ئۆچۈپ، پەقەت ئالتۇن شامداندىكى ئازغىنا قالغان شامنا لىپىلداپ يېنىپ تۇراتتى. قاراڭغۇ كۈنسىلىگ شامان سەنەملىرىدەك گۈزەل قىياپەتتە جىمجىت ئۇخلاۋاتاتتى. باتۇر تەڭرىقۇت شامدانلارغا قاراپ ۋاقىتنىڭ تېخى تۇن نىسبىمۇ بولمىغانلىقىنى بىلدى. دېرىزىلەرنىڭ ئارقىسىدىن مۇھاپىزەتچى سپاھلارنىڭ بوش ئاياغ تىۋىشى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. تۇن شامنىڭ دېرىزە-ئىشىكىنىڭ يېپەك پەردىلىرىنى لەرزان تەۋرىتەتتى. باتۇر تەڭرىقۇت خانىش كۈنسىلىگنىڭ قوينىدا يېتىپ، قۇنجۇي ئايزاتنى چۈشەپ چىققانلىقىغا ئانچە ئەجەبلىنىپ كەتمىدى. چۈنكى ئۇ تەڭرىلەرنىڭ بېشارىتىگە ئاساسەن ئايزاتنىڭ تەقدىرىدىن ئەنسىرەپ يۈرەتتى. ئۇ، كېچىچە تۇرلۇك خىياللار بىلەن ئۇخلىماي تاڭ ئاتقۇزدى.

باتۇر تەڭرىقۇت ئوردىغا كېلىپ ئالتۇن تەختتە قارار تاپقاندىن كېيىنمۇ كۆڭلىدىكى خارامۇشلۇق يوقالمىدى. ئايزاتنىڭ يىغا باسقان مىسكىن چىرايى كۆز ئالدىدىن زادىلا كەتمەي تۇرۇۋالدى. دۆلەت ئەركانلىرى ئۇنىڭ روھسىز

---

① تۇن — قايت.

هالىتىدىن ئەنسىرەپ قېلىشتى. خېلىدىن كېيىن ئارقىش[1]بەگ توڭگۇس ئەلچىلىرىنىڭ تەڭرىقۇت ئوردىسىغا كىرىش ئۇچۇن ئىجازەت سورايدىغانلىقىنى مەلۇم قىلدى. باتۇر تەڭرىقۇت ماقۇللۇق ئىشارىسىنى بىلدۇردى. قوبۇل مۇراسىمى باشلاندى. توڭگۇس ئەلچىلىرى كىرىپ سالام-تەزىمنى بەجا كەلتۇرگەندىن كېيىن، سەكسەن تۆگىلىك قىممەت باھا ئارمىغانلىرىنى باتۇر تەڭرىقۇتقا تەقدىم قىلدى. ئۇلۇغ خەزىنە بەگ ئارمىغانلارنى ساناپ، تىزىملاپ ئۆتكۈزۈۋالدى. باتۇر تەڭرىقۇت ئەلچىلەرگە رەھمەت ئېيتتى ۋە ئۇلارغا يۇڭدىن، يېپەكتىن توقۇلغان سپىتا، قىزىل بويالغان ھونچە ئۇزۇن تونلارنى تەقدىم قىلدى. دۆلەت ئەركانلىرى باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ ئوچۇق چىرايىدىن، خۇشال كەيپىياتىدىن، مەردلەرچە ئىلتىپاتلىرىدىن يەنە تەشۇشكە چۈشۈشتى. چۈنكى ئۇلار توڭگۇسلارنىڭ بۇ قېتىمقۇ يەنىلا يولسىز بىر تەلەپ بىلەن كەلگەنلىكىنى مۆلچەرلەشكەنىدى. دېگەندەك، ئەلچىلەرگە سۆز بېرىلگەندە ئۇلارنىڭ يېتەكچىسى يەنە بىر شۇم تەلەپنى ئوتتۇرىغا قويىدى. باتۇر تەڭرىقۇت جاۋاب ئورنىغا پىسكۈندە كۈلۈپ قويىدى، ئوردىدىكىلەر دەرغەزەپ بولۇپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ كېتىشتى. لېكىن باتۇر تەڭرىقۇتنىن قورقۇپ يەنە جىممىدە ئولتۇرۇشتى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ ئەمرى بىلەن دۆلەت ئەركانلىرى ۋە ئەلچىلەرگە ئوردا زىياپىتى بېرىلدى. زىياپەت نەغمە-ناۋا، ناخشا-ئۇسسۇل، بەزمە، كۈلكە-چاقچاق بىلەن داۋام قىلىپ يېرىم كېچىدە ئاخىرلاشتى.

ئوردىنى ئېغىر سۈكۈت، ۋەھىمە قاپلىدى، بۇ ھال بىر ھەپتىگىچە داۋام قىلدى. كۈن تەكشى نۇر چېچىپ، ھاۋا تازا قىزغان بىر كۈنى باتۇر

---

① ئارقىش — خەۋەرچى.

تەڭرىقۇت ئوردا كېڭىشنى چاقىردى. دەسلەپ ئوڭ قول بىلىگەخان ئېغىز ئاچتى، ئۇنىڭ ئاۋازى تولىمۇ زەردىلىك، غەزەپلىك ئاھاڭدا چىقتى:

— توڭگۇسلارنىڭ كاتتىسى ھەققەتەن بەك كۈندى[1]، جۇق[2] ئادەمكەن. قۇنجۇي ئايزاتنى تەلەپ قىلغانلىقى بىزنى ھاقارەت قىلغانلىق بولماي نېمە؟ ئۇ بارغانسېرى ھەددىدىن ئېشىۋاتىدۇ!

— ئەيلۇق![3] — دېيىشتى باشقىلار.

سول قول ئۇلۇغ يابغۇنىڭ ئاۋازى تېخىمۇ قەھرى-غەزەپ بىلەن ياڭرىدى:

— بىز بولساق بىر بۇرسلان[4]، قاراتوپىن بولسا ئالدىمىزدا بىر تال قەرىنجەق[5]، شۇنداق تۇرۇقلۇق ئۇ، تەڭرىنىڭ كېلىنىنى ئۆزىگە خوتۇنلۇققا سۈرەتۇ، بۇ، بىزگە ئىنتايىن قاتتىق ئۆتۈنۈچ[6]ئەمەسمۇ؟ ئۇلۇغ خەن پادىشاھىنىڭ قىزى — ئۇلۇغ تەڭرىقۇتىمىزنىڭ خوتۇنىنى ياتلارغا ئۆتۈنۈپ بېرىش بىزگە ئۆلۈم بىلەن تەڭ!!!

باتسىخان دېدى:

— بىز ئەلچى ئەرسۇ[7]لارنىڭ بېشىنى كېسەيلى! ئېلىگە باسقۇن قىلايلى!

بۇ سۆز ھەممەيلەننىڭ ئورتاق پىكرىگە ئايلاندى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ

---

① كۈندى — رەزىل.
② جوق — پەسكەش.
③ ئەيلۇق — ھە، شۇنداق.
④ بۇرسلان — ئارسلان.
⑤ قەرىنجەق — چۈمۈلە.
⑥ ئۆتۈنۈچ — ئار-نومۇس.
⑦ ئەرسۇ — پەس، قەدىرسىز.

خـيالدا هېلىقى كۈنى كۆرگەن چۈشى، ئايزاتنىڭ قايغۇلۇق چىرايى، ئېقىۋاتقان كۆز يېشى، چىشى بۆرە... نامايان بولدى ۋە يۈرىكى پژژىدە قېلىپ قالدى. بىراق ئۇ كۆڭلىدە بۇرۇنلا قارار تاپقان پىكىردىن يەنىلا يانمىدى.

— بىر ئايالنى دەپ قوشنا ئەل بىلەن بولغان دوستلۇقمىزنى بۇزساق بولماس، دوستلۇق ھەممىدىن ئەلا!...

مىلادىدىن بۇرۇنقى 200-يىل، قىش.

قۇيۇندەك تېز چېپىپ كېتىۋاتقان جۈپغا[1] بۆرىنىڭ كۆزلىرىدە يېشىل نۇرلار چاقنايتتى، ئۇنىڭ ھەربىر شۇنچىلىك چاققان ۋە سىلىق ئىدىكى، پـۈتـلىرىنىڭ قار باسقان يەرگە تەككەن-تەگمىگەنلىكىنى پەرق ئەتكىلى بولمايتتى. پۈتلىرى ئوق يىلاندەك ئالغا قاراپ ئېتىلاتتى، بۇنداق چاغدا ئەۋرىشىم بىلىمۇ پۈت ھەربىتىگە ماس ھالدا ئالدىغا سوزۇلاتتى. كۈل رەڭ تۈكلۈك نېپىز قۇلاقلىرى شىڭتىيىپلا تۇراتتى. ھەربىر سەكرەپ ئالغا ئېتىلغاندا پـۈتـلىرى ئاستىدىن ۋىشىلدىغان ئاۋاز چىقاتتى. ئۇ پات-پات قەدىمىنى ئاستىلىتىپ كەينىگە بۇرۇلۇپ قېپقىزىل تىلىنى چىقىراتتى-دە، يەنە ئالدىغا قـاراپ چـاپاتتى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ تۇلپىرى بۆرىگە ئەگىشىپ بارانتى. تـۇلپارنىڭ يېڭىلا تاقىلانغان تۇياقلىرى ئاستىدىن چېچەكتەك ئاپئاق قار ئـۇچـقـۇنـلـىرى تـوزۇيتتى. باتۇر تەڭرىقۇت تۇلپار ئۈستىدە ھەقىقىي چـەۋەندازلارغا خاس غۇرۇر، تەمكىنا بىلەن غادىيىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭغا يېگىرمە نەچەر سول قول، ئوڭ قول ئۇلۇغ سانغۇن، ئاتمىش نەچەر تۇمەنبېشى

---

① جۈپغا — باشلامچى.

ھەمراھ ئىدى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن يۈز مىڭ ئاق ئاتلىق لەشكەر قار باسقان چەكسىز دالا-قىرلارغا، ياياقلارغا، قۇملۇقلارغا قارامانانده‌ك يېيىلىپ كېلىۋاتاتتى. ئاخىردا ئوزۇق-تۈلۈك، قورال-ياراغ، جەڭ غەنىيمەتلىرىنى يۈكلىگەن ھارۋا، تۆگە، قوتاز، ئېشەكلەرنى ۋە بىر-بىرىگە چېتىپ باغلانغان بەش مىڭ ئەسىرنى ھەيدەپ يىگىرمە مىڭ پىيادە لەشكەر كېلەتتى. ئەسىرلەرنىڭ كۆپىنچىسى نەۋقىران-قابىل يىگىتلەر، گۈزەل-بەرنا قىز-جۈۋانلار بولۇپ، ئوردىغا ئېلىپ بىرىلغاندىن كېيىن ھون ئاقسۆڭەكلىرىگە قۇل قىلىپ بېرىلىدىغانلار ئىدى.

تۇيۇقلار ئاستىدىكى قار-مۇزلار غاراسلايتتى. ھارۋا چاقلىرى غىچىرلايتتى، نەيزە، قىلىچ، قالقان، دۇبۇلغا، زەنجىرلىك ساۋۇتلار، ئاتلارنىڭ ساختىت[1]لىرى قىش قۇياشىنىڭ ئىللىق نۇرىدا يالت-يۇلت قىلىپ پارقىرايتتى. قارلار، ئۆستەڭ-ئېرىق، كۆل بويلىرىدىكى قاتقان نېپىز قەردۇ[2] لار ناۋات رەڭدە سۇزۇلۇپ، قۇياش ئەكسىدە جىلۋە قىلاتتى. قارلىق زېمىن سانسىز ئات-ئۇلاغلارنىڭ تۇياقلىرى ۋە سانسىز پۇتلارنىڭ ئاستىدا ئىختىيارسىز چەيلىنىپ باراتتى.

تاڭلار ئاتاتتى، كەچ كىرەتتى. باتۇر تەڭرىقۇت ھەر كۈنى ئەتىگەنده كۈنگە قاراپ تېۋىناتتى. ھەربىي يۇرۇش داۋام قىلاتتى، ھېچكىم توختاشنى خالىمايتتى. ئاتلارنىڭ دوكۇر-دوكۇرلىرى، قامچىلارنىڭ قارسىلداشلىرى يىراقلارغا ئاڭلىناتتى. قاراقۇم چۆلى[3]، تۇران تۈزلەڭلىكى[4]، كاسپى

---

① ساختىت ــ ئالتۇن بېزەك.

② قەردۇ ــ نېپىز، ئۇششاق مۇز پارچىلىرى، ھازىر خوتەنده قەردۇغا قېتىق ئارىلاشتۇرۇپ ئىچىدۇ.

③ ④ ــ قاراقۇم چۆلى، تۇران تۈزلەڭلىكى ــ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى جايلار نامى.

دېڭىزى، ئارال دېڭىزى، سىر ۋە ئامۇ دەريا ۋادىلىرى، بالقاش كۆلى... ئارقىدا قالدى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ لەشكەرلىرى ئالتاي تاغلىرىنى بېسىپ ئۆتتى، سايان[1] تاغلىرىنىڭ ئېتەكلىرىدە توختاپ چېدىر تىكتى، گۈلخان ياقتى، دەم ئالدى. ئاندىن ئۇرخۇن[2] دەرياسى بويىدىكى يېڭىدىن پايتەخت قىلىنغان كاتتا شەھەر ئەجدەرباليق[3] قا قاراپ ئاتلاندى. قۇياش گاھ بۇلۇتلار ئارىسىغا يوشۇرۇنۇپ ھاۋانى تۇمان، جۇدۇن قاپلايتتى. زېمىستان سوغۇقى يۈزلەرگە نەشتەردەك سانجىلاتتى، گاھ ھاۋا ئېچىلىپ قۇياش كۆرۈنەتتى. شۇنداق پەيتلەردە باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ قۇلقىغا كۈنتەڭرىنىڭ ۋەھيى-نىدالىرى ئاڭلىناتتى:

— ئوغلۇم ئوغۇز، بىلىمەن، بۇرۇنقى تەڭرىقۇتلار ئارزۇ قىلغان، لېكىن ئەمەلگە ئاشۇرالمىغان نى-نى ئىشلارنى سەن قىلدىڭ. دۇنياغا مەشھۇر، شانۇ-شەۋكەتلىك قاغان، تەڭرىقۇت بولدۇڭ، قان ئاققۇزدىڭ، قان كەچتىڭ، جان بەردىڭ، جان ئالدىڭ. يەنە نۇرغۇن زېمىن-ئەللەر ساڭا قارام بولدى. مانا ھازىرمۇ غەربتىكى نۇرغۇن ئەللەرنى، ئاجايىپ گۈزەل، باغۇ-بوستانلىق زېمىنلارنى ئىستىلاھ قىلىپ، نۇسرەت قۇچۇپ قايتىۋاتسەن. ھوشيار ۋە ئاگاھ بولغىنكى، ساڭا يەنە تېخىمۇ نۇرغۇن زېمىن، ئادەم ۋە نۇرغۇن مال-دۇنيا كېرەك، ئاشۇ نەرسىلەرگە قانچە كۆپ ئىگە بولساڭ، شۇنچە كۆپ كۈچ-قۇدرەتكە ئىگە بولسەن. شەرقتە، ناھايىتى يىراقتا مىڭ چاقىرىملىق زېمىن بار، قۇنىشلىرىڭ ئۇ زېمىنغا كۆز ئالايتماقتا. شۇڭا، سەن شجائەت كەمىرىنى مەھكەم باغلا، ئىشەنچ تۇغلىرىڭ ساماداً جەۋلان قىلسۇن! زەپەر قىلىچىڭ قىنىدا ياتمىسۇن! بۇ، بىزنىڭ ئىرادىمىز! بىز سېنى سىنايمىز!

كېچىلىك يۇرۇشلەردە ئاي-يۇلتۇزلار تەبىئەتنىڭ جامالىنى ئاجايىپ گۈزەل رەڭلەر بىلەن بويايتتى. شۇنداق پەيتلەردە ئايتەڭرىمۇ باتۇر تەڭرىقۇتقا

---

① سايان — سىبىرىيىدىكى تاغ.
② ئۇرخۇن — موڭغۇلىيىدىكى دەريا.
③ ئەجدەرباليق — ئەجدىھا شەھىرى.

يۇقىرىدىكى بېشارەتلەرنى قايتا يەتكۈزەتتى.

پايتەخت ئەجدەربالقنى قېلىن قار باسقانىدى. ھاۋا ئادەتتىن تاشقىرى سوغۇق ئىدى. پۈتكۈل پايتەخت ئاھالىسى سوغۇققا قارىماي رەڭگارەڭ تۇغ-ئەلەملەرنى كۆتۈرگەن ھالدا كوچىلارغا چىقىپ ئۆز غالىبلىرىنى قارشى ئالماقتا ئىدى. ناغرا، نەي، دۇمباق سادالىرى پەلەككە يېتەتتى. قارشى ئېلىش مۇزىكىسىنىڭ سادالىرى قىش شامىلىدا شەھەر ئەتراپىدىكى سەھرا-يايلاقلارغىچە ئۇچۇپ بارانتتى. باتۇر تەڭرىقۇت پايتەختىنىڭ غەربىي تەرىپىدىكى سۇغىناق[1] دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەلدى. دەل شۇ چاغدا شەرقىي تەرەپتىكى سۇبران دەرۋازىسىدىن بىر يۇز ئەللىك تۆگىلىك ئارمغان بىلەن قاراتويىننىڭ ئەلچىلىرى كىرىپ كەلدى. جەڭلەردە زەپەر قۇچۇپ، ھېسابسىز ئۇلجا-غەنىيمەتلەرگە ئېرىشكەن، نۇرغۇن ئەللەرنى بويسۇندۇرغان باتۇر تەڭرىقۇت ئالقىش سادالىرى ئىچىدە ئۆز قەسرىگە قاراپ ماڭدى. توڭگۇس ئەلچىلىرىمۇ دۆلەتنىڭ قائىدە-يوسۇنلىرىگە مۇۋاپىق قارشى ئېلىنىپ، ئالىي قەسرىلەرنىڭ بىرىگە ئورۇنلاشتۇرۇلدى. پۈتكۈل پايتەخت بايرام تۈسىگە كىرگەنىدى. ئەجدەربالىق تەڭرىبالقتا قارىغاندا تېخىمۇ كەڭ، ئاۋات، ھەيۋەتلىك شەھەر ئىدى. كوچىلاردا ئادەم ھەددىدىن زىيادە كۆپ ئىدى. توپ-توپ قامانلار تۆمۈرۈك چېلىپ، ئەپسۇن-ئايەت ئوقۇپ جىن-ئالۋاستىلارنى قوغلاش ھەرىكىتىنى ئورۇنلايتتى. قاملارمۇ كوچىغا چىقىشقانىدى، ئۇلار كۆكتىن چۈشۈۋاتقان پەرىشتىلەر سىياقىدا ياسانغان بولۇپ، قار ئۈستىدە ئاجايىپ چاققانلىق بىلەن سىلىق يورغىلاپ، لەززان پىرقىراپ ئۇسسۇل ئوينايتتى.

قار توختىماي ياغاتتى، قىش ئۇزاققا سوزۇلدى. بۇنداق پەيتلەرنى ھەمىشە چوقان-سۈرەنلىك جەڭ مەيدانلىرىدا، قانلىق جەڭلەردە قىلىچ چېپىپ، نەيزە سانجىپ، ئوقيا ئېتىپ ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلىنىپ قالغان ھون

---

① سۇغىناق — ھون، ئوغۇز شەھەرلىرىدىن بىرى.

لەشكەرلىرى بىكارچىلىقتىن زىرىكىشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ قولى قىچىشاتتى، قېنى قىزىيتتى، ئات چاپقۇسى، ئات ئۇستىدە جانبازلىق قىلغۇسى، قىلىچ ئويناتقۇسى، ئۇرۇن[1]توۋلاپ ھۇجۇمغا ئۆتكۈسى، دۈشمەنلەرنى سۈر-توقاي قىلغۇسى، كۆپلەپ ئولجا-غەنىمەتلەرگە ئېرىشكۈسى كېلەتتى، لېكىن تەڭرىقۇتتىن تۇغراغ چۈشمەيۋاتاتتى. ھون لەشكەرلىرى كۈنلەرنى تىت-تىتلىقتا ئۆتكۈزدى. ئاخىر ئۆز قارارگاھلىرىدا، شەھەر سىرتىدىكى سانسىز ئاق چېدىر-بارىگاھلاردا سۈرجەك[2]باشلىدى. شۇنىڭدەك توڭگۇس ئەلچىلىرىمۇ كۈندە دېگۈدەك زىياپەتلەرگە، ئويۇن-تاماشىغا، بەزمە-سۈرجەككە جەلپ قىلىنىپ تۇردى. قانتۇرمش ھەزرەت پال ئېچىپ خاسىيەتلىك دەپ قارىغان بىر كۈنى باتۇر تەڭرىقۇت توڭگۇس ئەلچىلىرىنى قوبۇل قىلدى، قوبۇل مۇراسىمنى يېڭى پايتەختنىڭ ھەشەمەت بىلەن ياسالغان، ئۆز زامانىسىنىڭ ئەڭ يۇقىرى ھۈنەر-سەنئىتى بىلەن بېزەلگەن يېڭى ئوردىدا ئىنتايىن داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈلدى. تۆر تامغا بۆرە بېشى، ئىككى يانغا قانىتىنى كېرىپ ئۇچۇشقا تەييار تۇرغان ئىككى جەغرىنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن گېرب ئېسىلغانىدى. باتۇر تەڭرىقۇت ئېگىز، كەڭ مۇنبەر ئوتتۇرىسىدا قويۇلغان ئالتۇن تەختتە برخىل ئۇلۇغۋار سۆلەت بىلەن ئولتۇراتتى. تەخت ئالدىدىكى توققۇز باسقۇچلۇق پەلەمپەيگە يۈكىدىن توقۇلغان قىزىل پاياندا سېلىنغانىدى. پاياندازنىڭ سول ۋە ئوڭ تەرىپىدىكى يولۋاس، قاپلان تېرىسى ۋە كۆن قاپلانغان ئورۇندۇقلاردا سول قول، ئوڭ قول بىلگەخانلار، يابغۇلار، قۇتىغۇلار، ئېل قۇساي، خەزىنىبەگلەر، سانغۇنلار، مىڭبېشىلار... ئولتۇراتتى. تەخت ئالدىدىكى پەلەمپەيدىن باشلانغان پايانداز-نىڭ ئاخىرقى ئۇچى مەلۇم ئارىلىقتىن كېيىن تەختكە روبىرو قويۇلغان ئورۇندۇقلارنىڭ ئالدىدا توختايتتى. بۇ ئورۇندۇقلاردا ئەلۋەتتە باتۇر تەڭرىقۇت

---

① ئۇرۇن — چاقىرىق، شوئار.
② سۈرجەك — مەشرەپ.

قوبۇل قىلىدىغان ئەلچىلەر، دىپلوماتلار، مېھمانلار، تەكرىقۇتقا دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىي، ھەربىي، سىياسىي ئىشلىرىدىن مەلۇمات بېرىشكە تېگىشلىك بولغان يابغۇلار، خەزىنىبەگلەر، ئۇلۇغ سانغۇنلار، دۆلەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن ئەرز-داد ئېيتىپ كەلگەن كىشىلەر ئولتۇراتتى. بۇگۈن دەل ئاشۇ ئورۇندۇقلاردا توڭگۇس ئەلچىلىرى ئولتۇردى. ئۇلار ئالدى بىلەن باتۇر تەكرىقۇتقا سالام قىلدى ۋە:

— كۆكتەكرى بىلەن يەر تەكرى تەرىپىدىن ھايات بېرىلگەن، كۈنتەكرى بىلەن ئايتەكرى تەرىپىدىن تەختكە چىقىرىلغان ئۇلۇغ تەكرىقۇت ئوغۇزخان باتۇرغا ئۇلۇغ پادىشاھىمىز قاراتويىنىڭ مۇبارەك ئېھتىرامىنى يەتكۈزىمىز! — دېدى.

باتۇر تەكرىقۇتمۇ جاۋابەن باش لىڭشىتتى. ئەلچىلەر ئېلىپ كەلگەن ئارمىغانلىرىنى تەقدىم قىلدى. يۈز تۆگىلىك ئالتۇن، كۈمۈش، ئالماس، گۆھەر، ياقۇت، ئۇنچە-مەرۋايىت، ئەللىك تۆگىلىك ھاراق-شاراب ئۇلۇغ خەزىنىبەگنىڭ رىياسەتچىلىكىدە تىزىملاپ ئۆتكۈزۈۋېلىندى. باتۇر تەكرىقۇت سوۋغا-سالاملار ئۈچۈن قاراتويىنىڭ ياخشى كۆڭلىگە، دوستلۇق ئىلتىپاتلىرىغا رەھمەت-تەشەككۈر ئېيتتى، ئاپىرىن ئوقۇدى. ئاندىن ئەلچىلەر قاراتويىنىڭ مەكتۇپىنى تاپشۇردى. مەكتۇپنى سول قول ئۇلۇغ يابغۇ ئېلىپ ئوتتۇرىدا ئۆرە تۇرۇپ ئوقۇدى. ئاڭلىغۇچىلارنىڭ ھەممىسى ئالدىنقى ئىككى قېتىمدىكىدەك ساراسىمگە چۈشمىدى، بەلكى پەرۋاسىز، ئېغىر-بېسىق ھالدا ئولتۇرۇشتى. باتۇر تەكرىقۇت مەكتۇپقا بېرىلىدىغان جاۋابنى تەكرىلەر بېشارەت بەرگەن ۋاقىتتا دۆلەت كېڭىشى چاقىرىپ قارار قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى ۋە يۈز تۆگىلىك سوۋغاتلىرىنىڭ ھەممىسىنى نەق مەيداندىلا پاك-پاكىز دۆلەت ئەركانلىرىغا ئىنئام قىلىپ بەردى. بۇ، تەكرىقۇتلارنىڭ ئادەتتىكى كەم كۆرۈلىدىغان ئالاھىدە ئىلتىپات-ساخاۋەت ئىدى. ئەللىك تۆگىلىك ھاراق-شاراب شۇ مىنۇتتىن باشلاپ بىر ھەپتىگىچە داۋام قىلغان ئوردا زىياپىتىدە ئىچىلدى. ھون ئوردىسىدىكىلەرمۇ، ئەلچىلەرمۇ ئوخشاشلا

ۋاقتى ئۇزۇنغا سوزۇلغان زىيادەت-بەزمىدىن قانغۇچە ھۇزۇرلاندى. پۈتكۈل پايتەخت ئاسايىشلىق ئىچىدە ئىدى. شەھەر ئىچىدىكى لەشكەرلەر قارارگاھلىرىدىمۇ، شەھەر سىرتىدىكى ئىشكى كۈنچىقىشقا قاراپ ئېچىلغان سان-ساناقسىز ئاق چېدىرلاردىمۇ ئوخشاشلا سۈرجەك-بەزمە داۋام قىلىۋاتاتتى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ مەرھەمەتلىرىگە ئېرىشىپ خۇشلۇقتىن خۇددى بىلمەي قالغان دۆلەت ئەركانلىرى دۆلەت كېڭىشىنىڭ قاچان ئېچىلىدىغانلىقى، قانداق قارار چىقىرىلىدىغانلىقى توغرىسىدا قىلچە ئويلانماستىن بەزمىگە، ئىچىملىككە بېرىلىپ كەتتى. ئەلچىلەرمۇ بەخىرامان، خۇشال يايراشقا باشلىدى. ئاقۇۋەت قانتۇرمش ھەزرەت ئون ئىككى بۇرجىدىكى يۇلتۇزلار ھەرىكىتىنى كۆزىتىپ، ۋاقتىنى بېكىتكەندىن كېيىن باتۇر تەڭرىقۇت دۆلەت كېڭىشىنى ئاچتى.

— تۆڭگۇسلارنىڭ پادىشاھى بىرىنچى قېتىم بۈيۈك تۇلپارنى سوۋغا ئىندى، بەردۇق، ئىككىنچى قېتىم قۇنجۇي ئايزاتنى خوتۇنلۇققا سوۋغانكەن، بۇ ھاقارەتنى، بۇ نومۇسنى ئىچىمىزگە يۇتۇپ ئۇنىڭ تەلىپىنى قاندۇردۇق. بۇ قېتىم زېمىن سوراپ ئەلچى ئەۋەتىپتۇ. بىزدە نېمە كۆپ، زېمىن كۆپ، بۈيۈك تۇلپار بىلەن قۇنجۇي ئايزاتنىڭ ئالدىدا زېمىن دېگەن نېمىگە ئەرزىيتتى؟

— بىزنىڭ چېگرىمىز بىلەن توڭگۇسلارنىڭ چېگرىسى ئوتتۇرىسىدىكى زېمىن ناھايىتى كەڭ، كۆكتىن-قارىغىچە مىڭ چاقىرىم، قىزىلدىن-ئاققىچە مىڭ چاقىرىم كېلىدۇ. بىراق بۇ زېمىن ئىنتايىن قاقاس، چۆل-دەشت بولغاچقا، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئىگىدارچىلىقىدا بولماي كەلگەن. ئەمدىلىكتە قاراتويىن ئۇ زېمىننى ئۆتۈنۈپ بېرىشنى تەلەپ قىپتۇ. ئۇ راستىنلا ئەخمەق ئىكەن، بولمىسا بىر پارچە گىياھ ئۈنمەس چۆل ئۈچۈن شۇنچىۋالا كۆپ، قىممەت باھالىق مال-دۇنيانى بىزگە بېرىۋېتەمتى؟

— توڭگۇسلار نەچچە يىللاردىن بېرى بىزگە بولغان قوشنىدارچىلىق، دوستلۇق بۇرچىنى تولۇق ئادا قىلىپ كەلدى. بىز بۈيۈك تۇلپار بىلەن

قۇنجۇي ئايزاتنى بىرىشكە چىدىغان يەردە ئاشۇ قاقاسلىقنى بىرىشكە چىدىمساق بولماس!

— دۇنيادا دوستلۇق ھەممىدىن ئۇلۇغ، يەر-زىمىندىن ۋاز كەچسەك كېچىمىزكى، دوستلۇقتىن ھەرگىز ۋاز كەچمەيمىز. قوشنىمىزنىڭ — دوست ئەلنىڭ كۆڭلىنى چېگىپ قويساق بولمايدۇ!

— بەس! — باتۇر تەڭرىقۇت قەھر بىلەن ۋارقىرىدى، تەختتىن ئىرغىپ تۇرۇپ كەتتى، چىرايى قورقۇنچلۇق تۇس ئالدى، كۆكۈچ كۆزلىرىدە غەزەپ ئۇچقۇنلىرى يېلىنجىدى، — توڭگۇسلارنىڭ ئالتۇن، كۈمۈش، ئالماس، گۆھەر، ياقۇتلىرى ۋىجدانسىزلارنى، ھاراق-شارابلىرى ئەقلىسىزلارنى بۇلغاپتۇ. ھوشيار ۋە ئاگاھ بولۇڭلاركى، يەر-زىمىن دېگەن دۆلەتنىڭ دەسمايىسى، قىممەتلىك بايلىقى، يەر-زىمىن قانچە كۆپ بولسا تېرىقچىلىق قىلىپ، مال-ۋاران بېقىپ بېيىغلى بولىدۇ. يەر-زىمىن بىلەن ئەل گۈللىنىدۇ. شۇنداق تۇرۇپ يەر-زىمىنى قانداقسىگە باشقىلارغا بېرىۋەتكىلى بولسۇن!!!

ئوردا تىترەشكە باشلىدى. بىرنەچچە دەقىقە داۋام قىلغان دەھشەتلىك سۈكۈتتىن كېيىن باتۇر تەڭرىقۇت بايا پىكىر قىلغان سول قول ئۇلۇغ بىلگەخان، ئوڭ قول ئۇلۇغ يابغۇ، سول قول ئۇلۇغ قۇتلۇغ ۋە ئوڭ قول ئۇلۇغ سانغۇن تۆتەيلەننى ھارۋا چاقلىرىغا باستۇرۇپ ئۆلتۈرۈش جازاسى[1]غا ھۆكۈم قىلدى. بۇلاردىن سول قول ئۇلۇغ بىلگەخان باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ نەۋرە ئاكىسى ئىدى. دۆلەت كېڭىشى ئاشۇنداق پاجىئە بىلەن ئايالاشتى. ھۆكۈم ئىجرا قىلىنىپ ئانچە ئۇزاق ئۆتمەي توڭگۇس ئەلچىلىرىمۇ ئۆلتۈرۈلدى. ئۇلارنىڭ كىيىم-كېچەكلىرى بىلەن نقابلانغان يىگىرمە نەپەر سانغۇن ۋە تۇمەنبېشى بۇكتا[2]لىرىنى قوينىغا تىقىشىپ، توڭگۇس ئەلچىلىرى

---

① ھونلارنىڭ جازا قانۇنى بويىچە ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغانلار ھارۋا چاقلىرىغا باستۇرۇپ ئۆلتۈرۈلەتتى.

② بۇكتا — خەنجەر، پىچاق.

سۈپىتىدە بىر يۈز ئەللىك تۆگىنى يېتىلەپ، باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ ھېلىقى مىڭ چاقىرىملىق زېمىننى ئۆتۈنۈپ بەرگەنلىك توغرىسىدىكى جاۋاب مەكتۇپىنى ئېلىپ شەرقىي شىمالغا راۋان بولدى.

ئۇيغۇن-تاماشىلار كۆڭۈلگە تېگىپ، لەشكەرلەرنىڭ قولى يەنە قىچىشىقا باشلىدى، قېنى قىزىدى. سوغۇق تازا كۈچەيگەن، قارلار مۈرىغا ئايلانغان بىر ئاخشىمى تۇمانلار سۈزۈلۈپ، ھاۋا ئېچىلىپ كەتتى ھەمدە ئون تۆت كۈنلۈك ئاي كۆكتە پارلاپ نۇر چاچتى. ھونلار ئاي تولغاندا ھەربىي يۇرۇشنى باشلايتتى، ئاي تۇتۇلسا توختايتتى ياكى چېكىنەتتى، جەڭ پەيتلىرىدىمۇ شۇنداق قىلاتتى. ئاينىڭ چىقىشى لەشكەرلەرنى خۇشال قىلمۇەتتى. قانتۇرمش ھەزرەت پايتەخت گۈادۇبۇسنىڭ ئالدىدا پەشتاقتا تۇرۇپ دۇئاغا قول كۆتۈردى. ھەربىي مۇزىكا ياڭرىدى. باتۇر تەڭرىقۇت جەڭ دېسە چىراغقا ئۆزىنى ئۇرغان پەرۋانىدەك ئۆزلىرىنى ئۇرىدىغان جەسۇر، خىللانغان يۈز مىڭ قارا ئاتلىق لەشكەرنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ ئۇران توۋلىدى:

— مەن تەڭرىنىڭ ئوغلى، سىلەرنىڭ تەڭرىقۇتۇڭلار! مەن تەڭرىلەرنىڭ ئىرادىسىنى ئىشقا ئاشۇرىمەن!

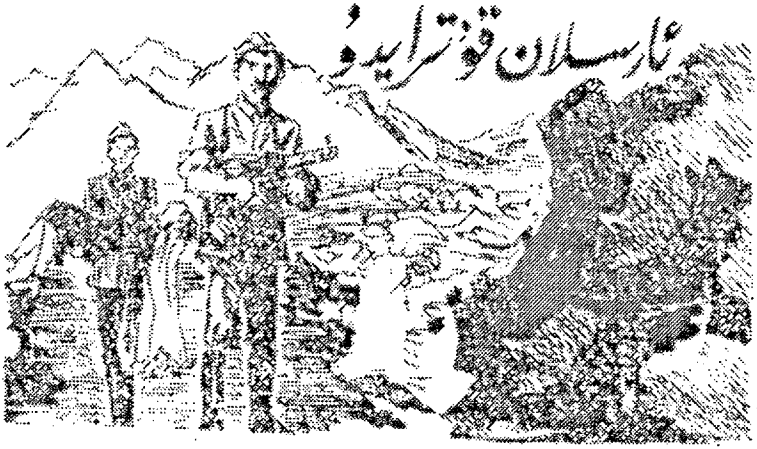
لەشكەرلەر سېپىدىن قىرغىن قىقاس-چۇقان، قوللاش سادالىرى كۆتۈرۈلدى. باتۇر تەڭرىقۇت ئالچى ئايقاغاننى سۆيۈپ خوشلاشتى ۋە جاراڭلىق ھەربىي مۇزىكا، گۈرۈلدىگەن دۇئا-تىلاۋەتلەر ئىچىدە شەھەردىن چىقتى.

بۆرىنىڭ كۆزلىرىدىن ۋىل-ۋىل ئوت ياناتتى. ھەربىي يۈرۈش چاقماق تېزلىكىدە تېز داۋام قىلدى. شۇنىرغان ھۇشقۇيتاتتى، قارلار كۆچەتتى. ھونلار شىرامورۇن دەرياسىنىڭ قار باسقان بېپايان ۋادىلىرىدا گويا ئاسماندىن چۈشكەندەك تۇيۇقسىز پەيدا بولدى. بۇ چاغدا قاراتويىن "ئەلچىلەر" ئېلىپ كەلگەن خۇش خەۋەر تۇپەيلى مىڭ چاقىرىملىق زېمىنغا ئىگە بولغانلىقىنى تەبرىكلەپ شاھانە توي-بەزمە ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. باتۇر تەڭرىقۇت ئۇنىڭ پايتەختى ۋە ئوردىسىغا بوراندەك تېزلىكتە باسقۇن قىلىپ كىرىپ كەلدى

ۋە قاراتويىننى ئۆز قىلىچى بىلەن چېپىپ تاشلىدى، بۇيۇك تۇلپارنى، ئايزاتنى قوتۇلدۇرۇپ چىقتى. توڭگۇسلار پايتەختى ئىشغال قىلىندى. باتۇر تەڭرىقۇت سانغۇنلىرىغا تۇغراغ چۇشۇرۇپ توڭگۇس پادىشاھلىرىنىڭ قەبرىستانلىقىنى بۇزدۇرۇپ تۇزلەتكۈزۈۋەتتى. مىڭ چاقىرىملىق زېمىن بىلەن توڭگۇس زېمىنى ھونلارنىڭ ئىلكىگە ئۆتتى.

باتۇر تەڭرىقۇت شىرامورۇن ۋادىسىدا قانداق تېز پەيدا بولغان بولسا، يەنە شۇنداق تېزلىكتە غايىب بولدى. ئۇ، ئەجدەرىالمقا قايتقانىدى. بۆرىنىڭ كۆزلىرىدىن ۋىل-ۋىل ئوت ياناتتى، كۆكۈچ نۇرلار چاقنايتتى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ تۇلپىرى بىلەن سانسىز جەڭ ئاتلىرى بۆرىگە ئەگىشىپ چاپماقتا ئىدى.

غەربته چوقچيپ تۇرغان قارلىق چوققىلار كۆزگه ناھايىتى ئوچۇق كۆرۈنگەن بىلەن ماڭسا-ماڭسا يەتكىلى بولمايدۇ. بىراق، بۇ يەردىكى بىر-بىرىگه مىنگەشكەن، قاتمۇ قات، ئېگىز-تىك، تاقىر، گىياھ ئۈنمەس تاغلاردا بولسا قار يوق. شۇنداقتىمۇ، بۇ تاغلار نەيزىدەك ئۆتكۈر، ئوچلۇق چوققىلىرى، قارامتۇل، سارغۇچ، سۇرلۇك قامەتلىرى بىلەن كىشىلەرگه رىۋايەتلەردىكى ھەيۋەتلىك، قورقۇنچلۇق تىلسىماتلارنى ئەسلىتىدۇ. پەستە رەسكام دەريا‌سى بىلەن تاشقورغان دەريا‌سىنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان قەدىمىي زور ئېقىن ـــ يەكەن دەريا‌سى ئەنسىز شارقىرايدۇ. باش باھارنىڭ تەلۈە جۇدۇنى كۆكنى قاپلىغان، شۇرغان تىنماي ھۇشقۇيتىدۇ، تاغلار ئارىسىدىكى جىملىق مانا شۇ سەۋەبلىك بۇزۇلغان.

ئىككى-ئۈچ كۈندىن بېرى، بىردىن، ئىككىدىن بولۇپ ئايرىتاشتىكى تاغ قاپتىلىغا توپلانغان جەڭچىلەر ئارىسىدا جىمجىتلىق ھۆكۈمران. بۇ جىمجىتلىق جىددىي، ئەمما ئۇزۇنغا سوزۇلغان سۈكۈنات، جەڭسىز چېكىنىشكە قارشى سۈكۈنات، شۇنداقلا ھايات-ماماتنى ئوتتۇرىسىدىكى غەزەپلىك، جاھىلانە سۈكۈنات... ئىدى.

پولكوۋنىك لەشكەر [1] جۇۋسىنى يېپىنچاقلىغان ھالدا جەڭچىلەردىن ئـون قەدەم يىراق يەردە ـــ شېغىللىقتا ئۆرە تۇراتتى. سوغۇق شامالدا بىلىنەر-بىلىنمەس تىترەپ تۇرغان ئۇزۇن، سارغۇچ، ئۇچى ئېگىلگەن بۇرۇتى ئـوتـتـۇز ياشلىق قىران بەستىگە ئانچە ياراشمىغاندەك تۇرسىمۇ، لېكىن تـۇجـۇپـــلەپ ياستىلغانلىقىغا قارىماي، ئەمدىلىكتە ئۆسۈپ ئۇستۈنكى كالپۇكىنى پۈتۈنلەي ياپقان بۇ بۇرۇتلار ئۇنىڭ جەڭچىلىك، كوماندىرلىق ســالاھــىيىتىگە ئالاھىدە ھۆسن بېغىشلاپ تۇراتتى. داۋاملىق چېكىنىش تـوغـرىـســدا ئىككى سائەتكە يېقىن سۆز قىلغان، سۆزلىرىنىڭ ھەربىر جۈملىسىدە باش شتابنىڭ بۇيرۇقىنى نەقىل كەلتۈرۈپ، جەڭچىلەرنى قايىل قىلىشقا تىرىشقان لەشكەر ھېچكىمنىڭ مىدىر-سىدىر قىلمىغانلىقىنى كۆرۈپ، غەزىپىنى باسالماي قالدى. ئۇ، ھەر قېتىم شېغىل ئۈستىدە ئۇيان-بۇيان ماڭغاندا جەڭچىلەرگە يان تەرەپتىن كۆرۈنۈپ قالغان يۈزلىرى، كۆزلىرى ئۇنىڭ نېمە قىلماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى ئوچۇق ئىپادىلەپ تۇراتتى.

بۇگۈن كېچە جەڭچىلەر مۇشۇ قاپتالدا تۇنگەنىدى، نەدىكى تۇنەش بولسۇن؟ ئۇلار كېچىچە بىر-بىرلىرىنىڭ چورۇق تارتقان، باجىنگىر كىيگەن پۇتلىرىنى قۇچاقلاپ، ئۇخلىماي تاڭ ئاتقۇزاتتى. ھارغىنلىق، ئۇيقۇسىزلىقتىن قىزارغان كۆزلەر چوققىلار ئۈستىدىن يۇز ئاچقان باش باھار ئەتىگىنىدىكى قۇياشنىڭ سۇس نۇرىدا تېخىمۇ قىزىل رەڭ ئالغانىدى. لەشكەر ئۇلارنىڭ ئۆزىگە ئوقتەك تىكىلگەن كۆزلىرىدىكى قۇياش نۇرىدا جۇلالىنىپ قىزىللىقتا سۈزۈپ كەتكەن قان ۋە ئۆلۈم دەھشىتىنىڭ غەزەپلىك ئىپادىلىرىنى كۆرۈپ تـۇراتـتـى. بۇ كۆزلەردىكى غەزەپ ئىپادىسى ـــ لەشكەرنىڭ چېكىنىش توغرىسىدىكى بۇيرۇقلىرىنىڭ ئۇلارنى قىينىۋاتقانلىقىدىن پەيدا بولغانىدى. لـەشـكەرنىڭ كۆز ئالدىدىكىسى ھەربىي بۇيرۇقنى ئىجرا قىلىشتىن باش تارتىپ، ھېلىمۇ-ھەم جۇۋلىرىغا پۇركىنىپ ئولتۇرۇشقان، جاندىن تويۇپ

---

[1] لەشكەر ـــ تاجىكچە ئىسىم.

تەلۆلەشكەن ئىنسانلار تۈركۈمىدىن ئىبارەت ئىدى. ئۇلار تېخى يېقىندىلا كومانداننىڭ بۇيرۇقى ئاڭلانغان هامان، دۈشمەن سېپىگە ئوقتەك ئېتىلىدىغان ئارسلان سۈپەت باهادىرلاردىن ئىدىغۇ؟ ئەمدىلىكتە ئۇلارغا نېمە بولدىكىنە؟ باش شتابنىڭ قەتئىي بۇيرۇقلىرىمۇ، پولكوۋنىكنىڭ زورلۇق تەلەپپۇزىدىكى هۆركىرەشلىرىمۇ، ئاخىرىدا چېكىنىشنىڭ سەۋەبلىرىنى يېلىنىپ تۇرۇپ چۈشەندۈرۈشلىرىمۇ كار قىلمايۋاتىدۇ. سۈكۈنات داۋام قىلماقتا، ئېغىرلاشماقتا. هېچكىم ئورنىدىن مىدىرلاشنى، بىرەر ئېغىز سۆز قىلىشنى خالىمايدۇ. قورال-ياراغ، ئوق-دورا، نەرسە-كېرەكلىرىنى يېغىشتۇرۇپ يولغا چىقىش ئۇلارنىڭ خىيالىغىمۇ كىرىپ چىقمايدۇ. لەشكەرنىڭ ۋۇجۇدىدىكى تىترەك، ئىزتىراپ، ئىككىلىنىش تۇيغۇسى غەزىپىنى تېخىمۇ ئۇلغايتىۋەتتى. نېمىلا بولمىسۇن، ئۆلۈمدىن ئېشىپ قالغان مۇشۇ ئازغىنا جەڭچىنى تاشقورغانغا ساق-سالامەت ئەپكېتىش — كوماندىر پولكوۋنىك لەشكەرنىڭ ۋەزىپىسى-دە. مۇشۇلارمۇ بولسا ئۆز يۇرتىنى، ئاتا-ئانا، خوتۇن-بالا، ئۇرۇق-تۇغقانلىرىنى كۆرۈۋالسۇن، ئۆمۈر كۆرسۇن، شۇلارنى ئويلاپ لەشكەرنىڭ تاقىتى چەكتىن ئاشتى، ئۇنىڭ ئاۋازى يەنىلا بۇيرۇق ئاهاڭىدا كەسكىن جاراڭلىدى:

— يولغا چىقىشقا هازىرلان!

بۇيرۇق جاۋابسىز قالدى، هېچكىم قىمىر قىلمىدى. لەشكەرنىڭ ئاۋازى يەكەن دەرياسىنىڭ تىنىمسىز شاۋقۇنلىرىغا ئارىلىشىپ كەتتى.

— يولغا چىقىشقا هازىرلان!

سۈكۈنات داۋام قىلاتتى، — جەڭچىلەرنىڭ هەممىسى بىراقلا گاس بولۇپ قالغاندەك ئىدى. پەقەت ئېقىغا قان تور يايغان، قانداقتۇر غەلىتە، چۈشىنىكسىز تۇيغۇلار يوشۇرۇنغان ئۆتكۈر كۆزلەرلا لەشكەرگە هامان تىكىلىپ تۇرغىنى-تۇرغىنىدى. لەشكەرنىڭ قىش شۇرغانلىرىدا يېرىلغان، سوغۇقتا قىزارغان يۈزى پۈرۈشۈپ كەتتى. كۆزلىرى يېرىم قىسىلىپ دەهشەتلىك تۈس ئالدى. جەڭچىنىڭ هەربىي بۇيرۇقىنى ئىجرا قىلماسلىقى

كومانداننىڭ غۇرۇرىغا، سالاھىيىتىگە قىلىنغان ھاقارەت ئىدى، لەشكەر بۇنى چۈشىنەتتى. ئۇ ئىنتايىن چەبدەس بىر ھەربىكەت بىلەن ئالدىدا ـــ شېغىل ئىۇستىدە تۇرغان ئاپتوماتنى ئالدى-دە، جەڭچىلەرگە قارىتتى. جەڭچىلەر ئىۇنىڭ شۇنداق قىلىدىغانلىقىنى بايىلا سېزىشكەنىدى، شۇڭا ئۆزلىرىگە توغرىلانغان ئاپتوماتنى كۆرگەندىمۇ ھېچكىم ئەجەللەنمىدى، چۆچۈمىدى. ئۇلار كومانداننىڭ قولىدا ئۆلۈشكە رازى ئىدىكى، ھەرگىز بىر قەدەم ئارقىغا چېكىنمىشكە، بولۇپمۇ بىھۇدە، جەڭسىز چېكىنىشكە رازى ئەمەس ئىدى.

بەستلىك، قاۋۇل بىر جەڭچى ئورنىدىن تۇردى، بۇ ـــ كوماندىر ۋېرزۇۋۇت ئاقيول ئىدى. ئۇنىڭ جەڭچىلىرى تۇمشۇق ساراي ۋە كاچۇڭدىكى جەڭلەردە ئىلگىرى-ئاخىر قۇربان بولغاندىن كېيىن، يېنىك ياردار بولغان ئىككى جەڭچىسى بىلەن ئايرىتاشقا كېلىپ، مۇشۇ توپقا قوشۇلغانىدى. لەشكەر ئۇنىڭ ئورنىدىن تۇرغىنىنى كۆرۈپ، قالغانلارمۇ قوزغىلىپ يولغا چىقىدىغان بولدى، دەپ ئويلىدى بولغاي، ئوڭ قولىنى كۇرۇزۇكتىن تارتىۋالدى، بىراق ئاقيولدىن باشقىلار قوزغالمىدى.

ـــ بىز بىر پولك ئەسكەر ئىدۇق، ـــ ئاقيول جۇۋىسىنى سىلىپ تاشلىۋېتىپ، ھەربىي گىمناستوركىسىنىڭ يۇقىرىقى تۈگمىلىرىنى يەشتى. شۇ ھامان لەشكەر ئاپتوماتنى ئاقيولنىڭ كۆكرىكىگە توغرىلىدى، ئاقيول بولسا لەشكەرگە كۆزلىرىنى مىت قىلماستىن تىكىلىپ قاراپ دېدى، ـــ بىز بىر پولك ئەسكەرلەر ئىدۇق، نۇرغۇن جەڭچى ئىدۇق، يەكەندە بىر بۆلۈك جەڭچىلىرىمىز شېھىت بولدى، تۇمشۇق سارايدا ئۆلگەنلەرنىڭ سانىنى ئۆزۈڭ بىلىدىغانسەن؟ كاچۇڭدا ئۆلگەنلەر كۆمۈكسىز، گۆرسىز قالدى. بەلكىم ئۇلارنىڭ جەسەتلىرىنى غېجىر، قاغا-قۇزغۇن يەۋاتقاندۇ، لېكىن سەن بىزنى چېكىنىدۇرۇۋەردىڭ، چاسالغا كەلگەندە ماڭماي تۇرۇۋالدۇق. سەن: بىتمىنى ئىجرا قىلمىساق بولمايدۇ، دېدىڭ. ماقۇل دېدۇق، چېكىنىدۇق. گومىنداڭچىلار قوغلاۋەردى، ئارقىمىزدىن ئېتىۋەردى، ئۆلۈۋەردۇق، قېچىۋەردۇق. چېكىنىش بىلەن قوغلاش ئارىلىقىدىكى بىر قېتىملىق قىسقا توقۇنۇشتا كوماندىر

باتالیون ناسراخۇن گومنداڭچىلار تەرىپىدىن ئېچىنىشلىق تۇرده ئۆلتۈرۈلدى. ئارقا يول داۋىندا ئۇلار يەنه بىزگه يېتىشۈبلىپ ئاۋۋال ئوق چىقاردى، ئۇستىمىزگه باستۇرۇپ كەلدى. بىزمۇ ئاتتۇق، قان تۆكۈلدى، جان بەردۇق، جان ئالدۇق، فۇڭلىيەن ئۆلمەي قالغان ئەسكەرلىرىنى ئېلىپ قېچىپ كەتتى. بىزمۇ خوربدۇق، ئازلىدۇق. چېكىن! دېدىك، چېكىنسەك ئۇلار قوغلايتتى، چېكىنمىدۇق. سەن "چېكىن!" دەپ بۇيرۇق قىلىۋەردىڭ، جىم تۇرۇۋالدۇق. چۈنكى، ئۆلۈكمىز كۆپىيىپ، تىرىكمىز ئازايغانسېرى چېكىن دېگەن گەپ قۇلقىمىزغا كىرمەيدىغان بولۇپ قالغانىدى. خۇددى ھازىرقىدەك شۇ چاغدىمۇ سەن ئاپتوماتنى بىزگه تەڭلىدىڭ. شېرىنبەگ قوپۇپ ساڭا روبىرۇ تۇردى-دە: "چېكىنىش بىزگه ئۆلۈم..." دېدى. سەن "ئۆلۈم دېگەن مانا!" دەپ گۈملا قويدۇڭ. ئۇ ئۆلدى، دۈشمەننىڭ قولىدا، ئوقىدا ئۆلگىنىمىز ئاز كەلگەنمىدى؟! ھۆرلۈك، ئازادلىق... دەپ قولىمىزغا قورال ئالغانلىقىمىز، قان كېچىپ جەڭ قىلغانلىقىمىز گۇناھمۇ؟ جىنايەتمۇ؟! كۆزۈڭ كۆردى كومانىدىر، شۇ چاغدا مىرقەدەم ئۆزىنى ئېتىۋالدى، چورۇق بىلەن مىرزاباي بىر-بىرىنى ئېتىشتى. تىلەك سېنىڭ ئوق چىقىرىشىڭدىن بۇرۇن ئۆزىنى مۇنۇ يەكەن دەرياسىغا تاشلىدى. ئۇمۇ چېكىنىشنى خالىمايتتى. ئۇنىڭ ئۆلۈكى ئۇلۇغ ئېقىن ئىچىده ساھىل بويلاپ يەكەنگه — گومىنداڭچىلارنىڭ قېشىغا ئېقىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئۆلۈكىنى چېكىندۈرەلمىدىڭمۇ؟ شېرىنبەگ ئۆلۈپ ئازدىن كېيىن، گومىنداڭچىلار بىزنى قوغلىۋالدى، بېشىمىزغا مۆلدۈرەك ئوق ياغدۇردى، خۇدا كۆڭلۈڭگه سالدىمۇ، پەقەت شۇ چاغدىلا سېنىڭ ئاغزىڭدىن "چېكىنىش!" دەپ ئەمەس، "ھۇررا!...!" دېگەن بىر سۆز چىقتى. بۇ سۆز بىز ئۈچۈن دۇنيادا ئەڭ ئۇلۇغ سۆز ئىدى ۋە بىزگه پەقەت شۇ سۆزلا كېرەك ئىدى. "ياشا لەشكەر، يىگىت سەن" دەپ خۇشال بولدۇق، لېكىن بىز ئاز ئىدۇق، ئېتىشتۇق، ئېتىشىپ تۇرۇپ چېكىندۇق. ئاڭلاپ قوي، چېكىنىش دېگەن سېنىڭ ھازىرقى بۇيرۇقۇڭدەك بولمايدۇ، ئاشۇ جەڭ ۋاقتىدىكىدەك بولىدۇ. گەرچه بىز

چېكىنگەن بولساقمۇ، دۇشمەنلەردىن ئۆلگىنى كۆپ ئىدى. شۇنداق قىلىپ، بىز... چېكىنىش داۋامىدا چېچىلىپ كەتتۇق. مانا، توپلانغىنىمىز ئاران يىگىرمە جەكچى، تىرىك قالغانلار يەنە بارمۇ؟ نەدە تېنەپ يۈرىدۇ؟ بۇنى خۇدا بىلىدۇ، بەلكى پۈتۈن بىر پولك ئەسكەردىن بىزلا قالغاندىمىز...

ئاقيول كومانداىرنىڭ ئوقى جانىنى ئالغۇچە كۆكسىدىكى بارىنى تولۇق ئىزھار قىلىۋالماقچى بولغاندەك ئالدىراپ، تېز-تېز سۆزلەيتتى. قالغانلار يەنە شۇ ئېغىر، سۈرلۈك سۈكۈنات ئىلكىدە كۆزلىرىنى ئاقيولغا قارىتىلغان ئاپتوماتتىن ئالماي ئولتۇرۇشاتتى. ئاقيول قاچان ئېتىپ تاشلىنىدىغانلىقىنى، بۇ تېخى نامەلۇم، ئۇنىڭ دەيدىغانلىرى تېخى تۈگىمىگەنىدى، لەشكەر ئۆزىنى بېسىۋالغاندەك كۆرۈنەتتى. ئاقيول ئېغىر-ئېغىر نەپەس ئالدى ۋە ئالدىراپ سۆزىنى داۋام قىلدى:

— پولكوۋنىك لەشكەر، بىز بىتىمنى ئىجرا قىلدۇق، ئۇرۇشنى توختىتىپ چېكىندۇق، گومىنداڭچىلارچۇ؟ ئۇلار بىتىمنى ئىجرا قىلدىمۇ؟ كۆرۈۋاتسەن، ئۇلار چېكىنىش ئۈياقتا تۇرسۇن، بەلكى بىزنى تاپ باستۇرماي قوغلاپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇلار ئايرىتاشقا — مانا ماۋۇ بىز تۇرغان يەرگىمۇ كېلىدۇ تېخى، بىزنى ئاتىدۇ، ئۆلتۈرىدۇ، سەنمۇ بىزنى ئاتماقچى، ئۆلتۈرمەكچى، مەيلى ئات بىزنى! ياق، مېنى ئات! مەن چېكىنمەيمەن، جاھاندىن مۇشۇنداقلا تۇگىشىپ كېتەي. مسالەن، مەن چېكىنسەم نەگە بارىمەن؟ تاشقورغانغىمۇ؟ ياق... بارمايمەن، چىرايلىق، ئامراق خوتۇنۇم گۈلجان، ئوغلۇم قەلەم گومىنداڭچىلارنىڭ ئوقىدا ئۆلدى، ھېچنېمەم قالمىدى. ئەمدى مەن سېنىڭ ئوقۇڭدا ئۆلسەم-ھە؟ توختا، پولك كومانداىرى لەشكەر، قولۇڭنى ئۆز قېرىندىشىڭنىڭ قېنىدا بۇلغىما، مەن ئۆزۈمنى ئۆزۈم ئاتىمەن، ئۇلۇغ ئاللانىڭ مۇبارەك نامىنى شېپى كەلتۈرۈپ سەندىن ئۆتۈنەي: جەڭچىلەرنى، قېرىندىشىڭنى ئاتمىغىن، ئۇلار تىرىك قالسۇن، ئۇلار رەيابېكىنىڭ باشسىز تېنىنى ئىزدەپ تېپىپ، ئۆز قوللىرى بىلەن كۆمگەنغۇ؟ ئۇلار يەنە سىڭلىڭ گۈلبۆتەنى ئەسىرلىكتىن قۇتۇلدۇرۇشتا ساڭا ياردەم

بەرسۇن، ئۇنىڭدىن كېيىن ئاتساڭمۇ بولىدۇ. مېنى سەن ئاتما، ئۆزۈمنى ئۆزۈم ئاتاي. ئۆلۈكمنى چېكىندۈرمەكچى بولساڭ، يۈدۈپ ئېلىپ كەت! خالىساڭ، يۇرتۇم تاغارمىغا ئاپىرىپ كۆم، لېكىن... تىرىكىم چېكىنمەيدۇ، مانا، قارا...!

لەشكەرنىڭ ئاپتومات تۇتقان قولى قېتىپ قالغاندەك ئىدى. غەزەپ ۋە دەھشەت قاپلىغان كۆزلىرىنىڭ ئەتراپىدا يەكەن دەرياسىنىڭ ئاقۇچ بۇزغۇنلىرىغا ئوخشاپ كېتىدىغان ئۇششاق تامچىلار يالتىراپ قالدى. ئاقيول ئاللىقاچان ئوق يېنىدىكى قورام تاشقا يۆلەكلىك ئاپتوماتنى قولىغا ئالغان بولۇپ، ئاپتومات ئىستۇۋلىنى پىشانىسىغا تىرەپ، ئوق قولىنى كۇرۇزۇكقا ئۇزاتقانىدى.

— توختا، دوستۇم توختا!

— تا... تا... تات...!

لەشكەرنىڭ ئىلتىجالىق ئاۋازىنى ئاپتوماتنىڭ شىددەت بىلەن ئېتىلغان ئاۋازى بېسىپ كەتتى: ئولتۇرغان جەڭچىلەرمۇ شۇ هامان تاپانچا، ئاپتومات ۋە مۇزىرىسكا ملتىقلىرىنى ئۆزلىرىنىڭ مەيدىسىگە، پېشانىسىگە قاراتتى. لەشكەر ئاپتوماتنى تاشلاپ شېغىل ئۈستىدە قانغا بويىلىپ، سۈنايلىنىپ يانقان ئاقيولغا ئۆزىنى ئاتتى. جەڭچىلەر بىر-بىرىگە قاراشتى. قوراللىرىنى تاشلاپ، ئاقيولنىڭ ئەتراپىغا ئولاشتى.

— ئاقيول! ئاقيول...!... ئاق... يو...ل!

ئوق ئاقيولغا ئەمەس، بەلكى لەشكەرگە تەگكەندەك بولغانىدى. ئۇ كىچىككىنە تار شېغىللىق مەيداندا ساراڭدەك ۋارقىراپ-پىرقىراپ ئايلانغىلى تۇردى. ئۇ دەسلەپ: "ئاقيول! ئاقيول...!" دەپ ۋارقىرىغان بولسىمۇ، كېيىنچە ئۇنىڭ نېمە دېگەنلىكىنى ئۇققىلى بولمىدى. توسۇن تايدەك چاپچىپ-چۆرگىلەپ، پىرقىراپ هالسىرىغان لەشكەر شۇ تۇرۇقىدا جەڭچىگىمۇ، شۆھرەت قازانغان جەڭگىۋار پولك كوماندىرىغىمۇ ئوخشىمايتتى. ئۇ توساتتىن جىمىپ قالدى. بۇ جىملىق ۋاقتىلىق ئىدى، ئۇ ئاقيولنىڭ قانلىق جەسىتىگە

لاپىدە بىر قارىۋالدى-دە، يەنە پىرقىراشقا باشلىدى ۋە "گۈلبۆتە! گۈلبۆتە" دەپ بوغۇق ئاۋازدا چاقىرىشقا باشلىدى، توساتتىن ئۇ يەنە قەھىرلىك ئاۋازدا:

شىشەيى سەد پارەرا،
پەيۋەندە گەردەن مۇشكۈل ئەست،
دىل ئەگەر رەنجىدەرا،
خۇرسەندە گەردەن مۇشكۈل ئەست ①

دېگەن بېيىتنى ئېيتتى. ئۇنىڭ بۇ غەلىتە، ئېچىنىشلىق ھەم بىرئاز كۈلكىلىك ھەرىكىتىگە جەڭچىلەر دەققەتتە قاراپ تۇرۇشۇ بىلەن كۈپايىلەندى. ئۆز كومانىدىرىنىڭ خۇيى-پەيلىنى ئوبدان بىلىدىغان جەڭچىلەر ئۇنىڭ بارا-بارا پەسكارىغا چۈشۈپ ئوڭشىلىپ قېلىشىغا ئىشىنەتتى.

گۈلبۆتەدەر نەزمى مەردۇم،
ئەز ھەسەل شىرىن ئەست.
مىسلى كەبىي خەر بۆزە.
خۇمارى دارەم گۈلبۆتە②
.....
شىشەيى سەدپارەرا،
شىشەيى سەدپارەرا...

لەشكەر بېيىتنى تەكرارلاۋېتىپ بايا تاشلىۋەتكەن ئاپتوماتنى ئالدى.

---

① شىشە سۇنۇپ مەڭ پارە بولسا، ئۇلاپ ئەسلىگە كەلتۈرۈش مۇشكۈلدۇر، ئەگەر كۆڭۈل رەنجىگەن بولسا ئۇنى خۇش قىلىشمۇ ئوخشاشلا مۇشكۈلدۇر.

② گۈلبۆتەنىڭ سۆزى ھەسەلدىنمۇ تاتلىق، شىرىن تۇيۇلىدۇ، مىسالى، ئۇ مېنى تاۋۇزدەك تەمى بىلەن ئۆزىگە مەھلىيا قىلغاچ، گۈلبۆتەگە خۇمار بولدۇم.

جەڭچىلەر كۆنگەن، ئەجەبلىنىشنى بىلمەيدىغان بىرخىل تەبىئىي نەزەردە ئۇنىڭغا تىكىلىشتى. لەشكەر قۇياشنى يوشۇرۇپ تۇرغان چەكسىز، تۇمان باسقان كۆككە قارىتىپ ئانقىلى تۇردى. بىر دىسكا ئوق ئېتىلىپ بولدى، بېلىدىكى ئوقداندىن يەنە بىر دىسكا ئوقنى ئالدى. بۇ قېتىم ئۇ ئاپتوماتنى يەكەن دەريياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىمى تەرەپكە قاراتتى. ئوق ئاۋازى ھاۋانى تىترەتتى. بىر دېسكا ئوق ئېتىلىپ تۇگىدى، پورۇخ ھىدى قاپتال ئىچىنى قاپلىدى. شۇ پەيتتە تۆۋەن ئېقىم تەرەپتىن "ۋاڭ!" قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ ۋىڭىلداپ ھاۋاغا كۆتۈرۈلگەن ئوق قاپتالنىڭ سەل نېرىدىكى ئېگىز قىياغا تېگىپ ئۇچقۇن چاچرىتىپ قاڭقىپ كەتتى.

— ئابرۇن[1] ئېلىڭلار!

ئەتىگەندىن بېرى چېكىنىش توغرىسىدىكى نەچچە قېتىملىق بۇيرۇقلارغا جاھىللىق بىلەن قارشىلىق كۆرسەتكەن جەڭچىلەر ئەمدىلىكتە ھەربىيلەرگە خاس قىزغىنلىق، جەڭگىۋارلىق بىلەن ھەربىرىدە قىلىشتى، ئەپلىك ئورۇننى تېپىپ جايلىشىپ قوراللىرىنى ئوقلىدى... ئەپسۇس... غەزىپى تېشىپ، قېنى قىزىپ تۇرغان جەڭچىلەر ئۇچۇن تازا پەيزى قىلىپ پۇخادىن چىققۇچە ئېتىشىدىغان پۇرسەت نېسىپ بولمىدى. دەريانىڭ جەنۇبىي قىرغىقىدىكى تىك قىيانىڭ ئارقىسىدىن بىر ئاق سالۋا تۇماق ھەدەپ لەپەڭشىمەكتە ئىدى. لەشكەر بىر سېكۇنتچە تېڭىرقىدى، ئاندىن قارشى تەرەپكە جاۋابەن قۇلاقچىسىنى ئېلىپ، ئېگىز كۆتۈرۈپ پۇلاڭلاتتى. جەڭچىلەر ھوشيارلىق بىلەن نىشانىنى كۆزەتمەكتە ئىدى... قىيا ئۈستىدە ئادەم قارىسى كۆرۈندى. قىيادىن بۇ تەرەپكە سىيرىلىپ چۈشتى، قاپتالغا يېقىنلاپ كەلدى. ئارىلىق ئەللىك قەدەمچە قالغاندا لەشكەر:

— دوستۇم... دوستۇم...! — دېدى ۋە گەۋدىسىنى كۆتۈرۈپ ئۆرە بولدى، — راست شۇ، دوستۇم توختاخۇن.

---

① ئابرۇن — مۇداپىئەلىنىپ ئېتىشقا ئەپلىك بولغان جاي.

جەڭچىلەر ئورنىدىن تۇردى. توختاخۇن قەدىمىنى تېزلىتىپ، قاراپ تۇرغانلارغا ئۆزىنى ئاتتى.

— ئۆلمەپسەن-دە؟! — لەشكەر توختاخۇننىڭ ئوڭ قولى ئۈستىگە سۆيدى، ئامان قاپسەن، رىسقىڭ بارىكەن تېخى...

— شۇنداق، — توختاخۇن لەشكەرنى قۇچاقلىدى، — مانا، دىدارلاشتۇق، خۇدا سلەرگە يەتكۈزدى مېنى...

توختاخۇن جەڭچىلەرگە يۈزلەندى.

— خوش ئامەدى، خوش ئامەدى! — دېيىشتى جەڭچىلەرمۇ.

لەشكەر توختاخۇننى چەتتىكى بىر قورام تاش ئۈستىگە ئولتۇرغۇزدى.

جەڭچى قوشمەت خالتىسىدىن بېرىم ئارپا نېنىنى، بىر بۇردا پىشىق گۆشنى، يەنە بىر جەڭچى تۇلۇمنى توختاخۇنغا ئۇزاتتى.

توختاخۇن بېڭسارلىق ئۇيغۇر ئىدى. ھەسەن ھاجى رەھبەرلىكىدىكى مىللىي ئىنقىلابىي قوشۇن ئېگىز ياردا گومىنداڭچىلار بىلەن سوقۇشقاندا، دۈشمەن قىلىچى ئۇنىڭ سول قولىنى چورت ئۈزۈۋەتكەن. كېيىن ئۇ رازۋېدكا قىلىۋېتىپ، دۈشمەنگە ئەسىر چۈشكەن، پەيت تېپىپ قاچقان. شۇ قېتىم ئۇ تاجىك پولكىغا قوشۇلۇپ رازۋېد گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى بولغان. كاچۇڭدىكى جەڭدە ئۇ، قىسمىدىن ئايرىلىپ قالغان بولۇپ، مانا بۇگۈن مىڭ بىر جاپادا ئۆز يىگىتلىرىنى ئىزدەپ-قوغلاپ كەلگەنىدى.

— سۆزلىگەچ تۇر، — دېدى لەشكەر تېز، قوپال ئاۋازدا، — سېرىق ئىتلار يەنە كېلىۋاتامدۇ؟

توختاخۇن ناننى چاينېۋېتىپ تۇلۇمدىن بىر يۇتۇم سۇ ئوتلىدى.

— نېمىدەي؟ چىرايىڭ بۆلەكچە تۇرىدۇ، ئاچچىقلاپ قالدىڭمۇ بىر ئىشقا؟ ئۆزۈڭنى بېسىۋال، ئاچچىق، خاپىلىق، غەزەپ ئەقىلنى قاچۇرىدۇ، سەن پولك كوماندىرىغۇ؟ ئاخىر... ئاڭلا، سېرىق ئىتلار قوغلاپ كېلىۋاتىدۇ، سەن بولسىڭ داۋاملىق چېكىنىۋاتسەن. بۇ دورەم كېلىۋاتقىنى پوقنىڭ قۇرۇتىدەك جىق، يەنە كېلىپ قانداق كېلىۋاتىدۇ دېمەمسەن؟ ھە، توغرا،

باشتىن سۆزلەي، ئۇققىنمىنى دەي، خالىمەمتنى بىلسەن، مۇشۇ پولكتا ئىدىغۇ؟ ئۇ مۇناپىق گۇي، كاچۇڭدىكى جەڭدە رەيابىكنى قەستلەپ ئۆلتۈرۈپ، كاللىسىنى كېسۈۋېلىپ يەكەنگە قېچىپ كەتكەن، كۆردۈڭمۇ ماۋۇ گۈيىنىڭ قىلىقىنى...؟ خالىمەمەت، كوماندىر ئىسكادىرون رەيابىكنىڭ جەڭچىسى ئىدىغۇ؟ ھە، شۇ مۇناپىق، ئىپلاس ئۆز كوماندىرىنىڭ بېشىنى دۇشمەنلەرگە تاپشۇرۇپ بەرگەن، دۇشمەنلەر رەيابىكنىڭ بېشىنى گۈلبۆتەگە كۆرسەتكەنمىش... ئاھ خۇدا! گۈلبۆتە شۇ چاغدا نېمە بولۇپ كەتكەندۇ-ھە؟ بايا دېگىنىمدەك شۇ مۇناپىق، خائىن خالىمەمەت سىلەرنى قوغلاپ كېلىۋاتقان شۇنچە جىق ئىتنى بىر ئۆزى باشلاپ كېلىۋاتىدۇ.

— ھە...! — لەشكەر قاتتىق ئەندىككەنلىكتىن توۋلۇۋەتتى، شۇ ھامان ئۆزىنى بېسىۋالدى، — راست دەۋاتامسەن؟ خالىمەمەت خائىنمۇ؟ سېرىق ئىتلارنى شۇ باشلاپ كېلىۋاتامدۇ؟

— بۇ خەۋەر ئىشەنچلىك، يالغان سۆزلىسەم جاجام بىر پاي ئوق.

لەشكەرنىڭ يۈرىكى يېرىلغۇدەك بولدى، خائىننىڭ رەزىل قىياپىتى كۆز ئالدىدا خىرە گەۋدىلەندى، "گۈلبۆتە، ئاھ... سىڭلىم...!" قېرىنداشلىق مۇھەببىتى، سېغىنىش ھېسسىياتى لەشكەرنىڭ غەزەپ، خورلۇق، ئۆلۈم دەھشەتلىرى بىلەن پۈچۈلانغان يۈرىكىنى شېرىن ھېسلارغا تولدۇردى. دۇشمەن قانچىلىك كۆپ ۋە كۈچلۈك بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ قولىدىن چوقۇم گۈلبۆتەنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىش كېرەك ئىدى. بىراق، گۈلبۆتە يەكەندە، دۇشمەن قولىدا، بۇلار بولسا ھەدەپ چېكىنىپ كېتىۋاتىدۇ، ئارىلىق ئۇزىراۋاتىدۇ. يەكەن بىلەن ئايرىتاشنىڭ ئارىلىقى نەچچە يۈز پوتەي... ئېتىشماي چېكىنىش — بۇيرۇق. باش قوماندانلىق شتابىنىڭ بۇيرۇقى. لېكىن، جەڭچىلەر چېكىنەمدۇ؟ ئاقىيول نېمە دېدى؟ ئاخىرىدا قانداق قىلدى؟ چېكىنەمدۇق، يۈرتقا نېمىدەپ بارىمىز؟ ئاتا-ئانام گۈلبۆتەنى، رەيابىكنى قېنى دېسە، نېمە دەپ جاۋاب بېرىمەن؟ ئېتىشايلى، ياق، چېكىنىش كېرەك! مەن كوماندىر تۇرۇپ، باش شتابنىڭ بۇيرۇقىنى... مانا شۇ خىياللار، گادىرماچ

ئوي-پىكىرلەر ئىلكىدە خېلى ئۇزاق تېڭىرقاپ ئولتۇرغان لەشكەر قەتئىي بىر قارارغا كەلگەندەك دىككىدە ئورنىدىن تۇردى.

ـــ قوشمەت!

ـــ بار، ـــ قوشمەت تېز ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۆزىنى رۇسلاپ كېلىپ لەشكەرنىڭ ئالدىدا توختىدى، چاس بەردى، ـــ مەن تەييار، پولك كوماندىرى.

كۆكنى قاپلىغان تۇمان بارا-بارا قويۇقلىشىۋاتاتتى، جەنۇب تەرەپتىكى تاغلار ئۇستىدە بىر بۇركۇت قاناتلىرىنى يېيىپ ئەگىپ بارغانسېرى پەسلەۋاتاتتى. لەشكەر بۇركۇتنىڭ لەرزان پەرۋاز قىلىشىغا سەپسالدى. ئۇ، ئالدىدا بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغان جەڭچىنى كۆرمىگەندەك، ئۇنتۇپ قالغاندەك قىياپەتتە بىر ھازا تۇردى.

ـــ مەن تەييار، پولك كوماندىرى.

لەشكەر چۆچۈپ ئېسىنى يىغدى، قوشمەتكە قاردى، خجىللىقتىن يۈزى ئۆپكىدەك ئېسىلدى ۋە ھەربىي ئۇستاپقا خىلاپلىق قىلغانلىقىنى دەرھال ئۇنتۇپ، سىناش نەزەرى بىلەن قوشمەتنىڭ بېشىدىن-ئايىغىچە قاراپ چىقتى.

ـــ جەڭچىلەرنى باشلاپ تېزلىك بىلەن چېكىنىشكە... ئالغا...!

ـــ چېكىنىش ئۆلۈم... يولداش پولكوۋنىك...

ـــ كاپشما! ـــ لەشكەر غەزەپ بىلەن ۋارقىردى.

ـــ رۇخسەت قىل، كوماندىر، بۇرۇن ھەر قېتىم جەڭگە چۈشكەندە ئۆزۈڭ "چېكىنىش ـــ ئۆلۈم بىلەن تەڭ" دەيتتىڭغۇ، پولك كوماندىرى، ھازىر ئۇ سۆزۈڭنى ئۇنتۇپ قالدىڭ...

ـــ كاپشما! ئېت ئۇۋلى!!

ـــ رۇخسەت قىل، كوماندىر، مەن ئېت ئەمەس، ئىتلار بىزنى قوغلاپ كېلىۋاتىمىش... توختاخۇن شۇنداق دېدىغۇ، پولكوۋنىك لەشكەر، مەن چېكىنمەيمەن، شېرىنبەگنى ئاتقاندەك مېنىمۇ ئات، يا بولمىسا، ئاقيولغا

ئوخشاش ئۆزۈمنى-ئۆزۈم...

قوشمەتنىڭ قورقۇمسىز چىرايىغا قاراپ لەشكەرنىڭ كۆزلىرىدە غەل-پال تەبەسسۇم ئەكس ئەتتىيۇ، شۇ ھامان غايىب بولدى.

— ئازادلىق ئۈچۈن!، — دېدى لەشكەر يۇقىرى ئاۋازدا.

— جېنىمىز پىدا...! — دېدى قوشمەت جاۋابەن.

كۆپچىلىك شۇئان:

— ھۇررا... ھۇررا...! — دەپ چۇقان كۆتۈردى.

قوشمەتنىڭ ۋە باشقا بارلىق جەڭچىلەرنىڭ ئاۋازلىرى شۇنچىلىك مەغرۇر، قەتئىي جارانگلىق چىقتىكى، بايىلا ئۆز ئىچىدە يۇز بېرىش ئېھتىمالى بىقىنلىشىپ قالغان پاجىئەنى كۆتۈپ تۇرغان جەڭچىلەرنىڭ چىرايىدا شادلىق جىلۋىلىرى پارلىدى، قەلبلەردىكى قەتئىي پىكىرلەر، ۋىجدان خىتابلىرى، قىتىغىرلىقلا، جاھىللىقلا ھەمراھ بولۇپ كېلىۋاتقان ئىرادە ۋە كۈچىنىڭ مەنىۋى ئالەمدىكى يوشۇرۇن ئۇمىد-ئارزۇلىرى پولكوۋنىك لەشكەرنىڭ "ئازادلىق ئۈچۈن!" دېگەن ياڭراق، جۇشقۇن، ھايات بەخش ئاۋازى بىلەن تەڭ رېئاللىققا يۈزلىنىش ئالدىدا تۇراتتى.

ئازغىنا جىملىق ھۆكۈم سۈردى، لەشكەرنىڭ كۆزىگە قوشمەت ئاقيولدىنمۇ جاھىل، قەيسەر، قۇدرەتلىكتەك كۆرۈندى. ئاقيول دېگۈلۈكنى دېۋىلىپ ئۆلۈۋالدى، قوشمەتچۇ؟ ئۇمۇ مەيلى كومانداىرنىڭ ئوقىدا بولسۇن ياكى ئۆزىنىڭ ئوقىدا بولسۇن... ئۆلۈشكە تەييار، باشقىلارمۇ شۇنداق.

— ئەدھەمنى كوسراپ يولدىن قايتۇرۇپ كەل!

— خوپ، كومانداىر، بۈيرۇقنى قەتئىي ئورۇندايمەن.

قوشمەت قاپتالنىڭ تاغقا تۇتاش جايىدا پۇشقۇرۇپ، يەر پۇراپ تېپىچەكلەپ تۇرغان ئېتىنى تېزلىكتە توقىدى، مىندى، تاغ يانباغرىنى بويلاپ يۇقىرىغا چېپىپ كەتتى.

جەڭچىلەر بۆلەكچە جانلاندى، ئەتىگەندىن بېرى شۇنچە قەتئىي بۈيرۇقلارغا پىسەنت قىلمىغان جاھىل ئىنسانلار گويا ئاللادىن بىرەر

كارامەتلىك ۋەھىي ئاڭلىغاندەك شۇئان تەۋرىشىپ، قوزغىلىپ ھەربىكەتكە كىرىشىدى. قوراللىرىنى تازىلىدى، ئوقلىدى. چۈنكى، ئۇلار چېكىنمەيتتى، چېكىنسىمۇ جەڭ قىلىپ ئېتىشىپ تۇرۇپ چېكىنەتتى، ئەدھەم كەلسە توققۇز تۆگىگە، ئۈچ ئاتقا يۈكلەنگەن پىتىر ①، رۇشنەي ②، ئىستانكۇۋاي ③، ئوق، گىرانات، ئوزۇق-تۈلۈك، ئاتلارنىڭ يەم-خەشەكلىرى جەڭچىلەرگە تەقسىم قىلىناتتى، جەڭ تەييارلىقى شۇ. لەشكەر چېكىنىش توغرىسىدىكى قارارنى

— باش شتابنىڭ بۇيرۇقىنى ئۇزۇل-كېسىل ئۆزگەرتكەنىدى.

— ياشا لەشكەر!

— خۇدا بىر جېنىڭغا مىڭ جان بەرسۇن.

— تۆكۈلگەن خۇنمىز بىكارغا كەتمەيدىغان بولدى.

— خۇن تۆكمەيمىز، ھەي رەۋشەن، پولكوۋنىكنىڭ تويىنى قىلىمىز.

— داپ بىلەن نەي يوق-تە.

— غەم قىلما، پىتىر بىلەن ئىستانكۇاي ئۆزى ساز ھەم ناخشا... جەڭچىلەر لەشكەرنىڭ ئەتراپىغا ئولىشۇبلىپ، خۇشاللىقلىرىنى ھەرخىل سۆز-چاقچاقلار بىلەن ئىزھار قىلىشماقتا ئىدى. بۇ ماختاشلار لەشكەرنىڭ قۇلقىغا ئەسلا ئاڭلانمىدى، ئۇنىڭ قاپاقلىرى توساتتىن يەنە تۇرۇلدى ۋە توپ ئارىسىدىن ئاستا سۇغۇرۇلۇپ چىقتى.

— توختى!

— بار، — توختاخۇن لەشكەرنىڭ ئالدىدا تىك تۇردى، چاس بەردى،

— بۇيرۇق بەر كوماندىر، ئورۇنلاشقا تەييارمەن.

— قىسقىنىڭ كۇن پېتىش تەرىپىدە سېنى ساقلايمىز، — لەشكەر ئاخىرقى بۇيرۇقىنى يۇقىرى ئاۋازدا بەردى، — سەن رازۋېدكىغا...!

— خوپ!

---

① پىتىر — مىنامیوت.
② رۇشنەي — پىنىك پىلىموت.
③ ئىستانكۇاي — ئېغىر پىلىموت.

تاغنىڭ مەيىن شامىلى تۇمانلارنى قوغلاشقا باشلىدى، قۇياش قارامتۇل بۇلۇتلار ئارىسىدىن چىقىشنى خالىمىغاندەك ئىدى. توختاخۇن لەشكەرنىڭ ئالدىدىن قايتتى، چاپىنىنىڭ قولىسز سول يېڭى يېنىك شامالدا تەۋرىنەتتى، ئوڭ قولىدا دولىسغا ئېسىۋالغان ناگانىنىڭ قېپى ئۇستىدىن چىڭ تۇتۇپ، چۈشتىن بۇرۇن ئۆزى كەلگەن يول بىلەن دەريا قىرغىقىنى بويلاپ تۆۋەنگە چۈشۈپ كەتتى.

غەرب ئاسمىنىدا چالا-پۇچۇق كۆرۈنۈپ يەنە بۇلۇت-تۇمانلار ئارىسىغا مۆكۈنۈۋالغان قۇياش قارلىق چوققىلار ئۈستىگە ئولتۇرغان چېغىدا تولۇق كۆرۈندى، كۈچسىز شەپەق ۋە ھەرە چىشلىق تاغلار تىزمىسىنىڭ قارامتۇل، كۆكۈچ، سېرىق رەڭگىنى نامايان قىلدى. جەڭچىلەر لەشكەرگە ئەگىشىپ، ئاتلىرىنى يېتىلەپ مېڭىشتى. كەچكى شەپەق ئۆچتى، تاغ ئىچى، دارا، جىلغا، قاپتاللار قاراڭغۇلاشتى. جەڭچىلەر بەلگىلەنگەن ئورۇنغا كېلىپ ئاتلىرىنى چۈشەشتى، تۇرىۋىلارنى ئاتلارنىڭ بېشىغا كىيگۈزۈشتى. بۇيرۇققا ئاساسەن قىسىمنىڭ يۇقىرىقى بېشىدا ياي شەكلىدە ئابرۇن ئېلىشتى، بىرنەچچە جەڭچى قىسمنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى تىك قىيا ئۈستىدىن مېڭىپ، قىسمىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىنىڭ ئۈدۈلىدىكى قىيا ئاراچلىرىغا كىرىپ ئورۇنلاشتى. ھەربىر ئابرۇندا قورام تاشلاردىن ئادەمىي ئىستېھكاملار، يوشۇرۇنۇپ تۇرۇپ ئاتقىنىغان ئېپچىل ئاكوپ...لار ياسلىشقا باشلىدى. جەڭچىلەر كۆڭۈللۈك، قىزغىن ھەربىكەت قىلاتتى. بۇنداق تەبىئىي، چىن ۋەجدانىدىن قايناپ چىققان غەيرەت-شىجائەت، جۇشقۇنلۇق، جەڭ قىلىشقا تەلپۈنۈش پەقەت جەڭلەردە پىشقان، قىساس يالقۇنى يۇرىكىگە يېغىلغان ئىنسانلاردىلا بولۇشى مۇمكىن. ئۇلار ئۈچۈن چېكىنىش — خورلۇق، ھاقارەت ئىدى، ئۆلىمۇ نومۇس ئىدى. ھازىر بولسا تېخىمۇ شۇنداق. ئۇلارنىڭ ئېڭىدا چېكىنىش دېگەن سۆز يۈرەكنى تىترىتىدىغان، قورقۇنچلۇق ئۇقۇم مەڭگۈ مەۋجۇت ئەمەس. ئەگەر مەۋجۇت دېيىلسە، ئۇلاردا پەقەت ئاقىبولدىكىگە ئوخشاش قەتئىي تەۋرەنمەس ئىرادە، جاھىلانە جەسۇرلۇق،

ئۇلۇمدىن قورقمايدىغان، چېكىنىشتىن ئۆلۈمنى ئەۋزەل كۆرىدىغان ئالىيجاناب باتۇرلۇق... لا مەۋجۇت ئىدى، خالاس.

جەڭچىلەر ئۆز تەجرىبىلىرى، ھەربىيلەرگە خاس ھوشيارلىقى بىلەن قاراڭغۇ تۈن زۇلمەت پەردىسىنى يېيىشتىن بۇرۇن ئىشلىرىنى تۈگەتتى.

لەشكەر دەل قىسقىنىڭ يۇقىرىقى ئاغزىدا ـــ تاش ئىستېھكامنىڭ دالدىسىدا يالغۇز ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ كۆڭۈل ئەينىكىدىن ئاقيول ئېيتقان سۆزلەر ئاجايىپ دەھشەتلىك، تەسىرلىك كارتىنىلارنى ياساپ ئۆتەتتى. لەشكەر مۇڭغا چۆككەنىدى، ئۇنىڭ ئەتراپىنى كېچە قاراڭغۇلۇقى ئەمەس، بەلكى چەكسىز ھەسرەت تۇمانى ئورۇۋالغاندەك تۇيۇلاتتى. لەشكەر ئاقيولغا، بۇ سادىق جەڭچىگە، ۋېزۋۇت كوماندىرىغا چىن دىلىدىن ئېچىندى. يولغا چىقىشتىن بۇرۇن جەڭچىلەر ئۇنىڭ جەسىتىنى شېغىل تاشلار ئاستىغا دەپن قىلغانىدى، تاشقورغاندىن يەكەنگىچە... شۇنچە ئۇزاق، بىپايان دالىلاردا، يەكەن دەرياسىنىڭ ئىككى قىرغىقىدا ئاقيولغا ئوخشاش باھادىر جەڭچىلەردىن، ئىنقىلابچىلاردىن قانچىسىنىڭ ئۆلۈكى قېپقالدى، قانچىسىنىڭ ئۇلۇكى كۆمۈلدى، قانچىسىنىڭ كۆمۈكسىز قالدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئۆيلەنگەن، بالىلىرى بارلاردىن كۆرە، تېخى ئەمدىلا بۇرۇتلىرى خەت تارتقان، نەۋقىران، شوخ يىگىتلەر كۆپرەك ئىدى. ئاھ... قانغا مىلەنگەن ياش نوتىلار ... لەشكەر ئۇلارنىڭ بىرلىرىنى تونۇيتتى، بىرلىرىنى تونۇمايتتى. مەيلى نېمىلا بولمىسۇن، ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىرلا مەقسەت ئۈچۈن بىر بايراق ئەتراپىغا ئۇيۇشقان ئوت يۈرەك ئارسلانلار ئىدى. ئۇلار غالىبىيەت قۇياشىنىڭ نۇر چاچقىنىنى كۆرەلمەي ياش ھاياتىدىن ۋاقتىسىز جۇدا بولغان بولسىمۇ، لېكىن، ئۇلارنىڭ روھى ھامان قىساس ئېلىش يولىدا لەشكەر ۋە ئۇنىڭ ئاشۇ ئازغىنا جەڭچىسى بىلەن بىللە ياشاپ كېلىۋاتىدىغۇ؟...

لەشكەر خىيالىنى داۋاملاشتۇرالمىدى، شېغىل تاشلارنىڭ بوش شاراقلىغان ئاۋازىدىن كېيىن، يېنىدا قوشمەت پەيدا بولدى.

ـــ پولكوۋنىك، دوكلات، ئەدھەمنى قايتۇرۇپ كەلدىم.

ـــ ياخشى، ـــ دېدى لەشكەر، ـــ ئىستانكىۋاي بىلەن رۇشنەي بىردىن ماڭا قالدۇرۇلسۇن! پىتىردىن ئىككىسى قىسقىنىڭ ئوقۇ تەرىپىدىكى قىيا ئۈستىگە، رۇشنەيدىن ئىككىسى سول تەرەپتىكى قىيا ئۈستىگە، قالغان ئـــســـتـــانـــكىۋاي، پىتىر، رۇشنەيلەر ئۈدۈلدىكى، ئالدىدىكى جەڭچىلەرگە بېرىلسۇن! ئوق، گىراناتلارمۇ تولۇق تارقىتىلسۇن!

ـــ خوپ، پولك كوماندىرى.

قـــوشـــمـــەت كـــەينىگە ياندى، جەڭچىلەر تېخىچە ئۈخلىمىغانىدى. بىر-بىرلەپ پەسكە چۈشۈپ تەقسىمات بويىچە قورال ئېلىپ يەنە جايلىرىغا تارقىدى. كېچە ـــ قازان كۈيىسىدەك قاپقارا ئىدى، قاراڭغۇلۇقتا زېمىن، ئاسمان، تاغلار... ھەممىسى بىرلىشىپ كەتكەندەك تۇيۇلاتتى. ھېچنېمىنى كۆرگىلى، پەرق قىلغىلى بولمايتتى. تۇن ئىلكىگە ئەسىر بولغان تەبىئەت دۇنياسى جىمجىت ـــ سۈكۈنات ئىچىدە ئۈخلايتتى. پەستە پەقەت يەكەن دەريـاسىلا ئويغاق، ئۇ مەڭگۈ ئۈخلىمايدۇ، شاۋقۇنلىرى بەزىدە سۈرلۈك، ھـــەيـــۋەتلىك، بەزىدە مۇڭلۇق، مىسكىن ئاھاڭىدىكى ناخشىسىنى ئوقۇپ ئېقىۋېرىدۇ. ئۇنىڭ بوش بەزىدە كۈچلۈك شاۋقۇلداشلىرى، دولقۇن كۆتۈرۈپ گـــۇرۇلدەشلىرى ھايات-ماماتلىرىنى ئارىلىقىدىكى جىددىي دەقىقىلەردە غەزەپكە تولغان ئارسلاننىڭ نەپەس ئېلىشىنى ئەسلىتىدۇ. ئاخىرى ئۇزۇلمەس شوخ، ئـــويناق دولقۇنلار مۇھەببەتنىڭ تۇنجى ئىزھارىنى ئاڭلاپ ھاياجانلانغان قىزنىڭ كۆكسىدەك بىر پەسەيىپ، بىر كۆتۈرۈلىدۇ. لەشكەر ئۇچۇن ئانا زېمىنىدىكى بۇ ئۇلۇغۋار، دائىمىي ھادىسىلەر ئانچە ئەھمىيەتلىك ئەمەس، ئۇ تاشقورغان بىلەن يەكەن ئارىلىقىدا نەچچە قېتىم قاتنىغان، ھەر قېتىمدا مۇشۇ دەريانىڭ ساھىللىرىنى بېسىپ ئۆتكەن، ئۇنىڭ ھەيۋەتلىك، دولقۇنلۇق شارقىراشلىرىنى ئاڭلىغان، تىنچ، خاتىرجەم ئېقىشلىرىنى تالاي قېتىم كۆرگەن، تېنىمسىز ھەربىي يۈرۈشلەردە، شىددەتلىك جەڭلەردە، جەسەتلەر ئارىسىدىن ئۆمىلەپ ئۆتكەن مىنۇتلاردا ئۇنىڭ قۇلىقىغا ھوررا... ئاۋازلىرى بىلەن ئوق ئاۋازلىرىدىن باشقا ھېچقانداق بىر سادا تەسىر قىلالمايدىغان، ئاڭلانمايدىغان

بولۇپ قالغاندى. هازىرمۇ ئۇ ئۆز مۇھىتىنى دەريا شاۋقۇنلىرىنىڭ ئاۋازلىرىدىن مۇستەسنا، جىمجىت دەپ پەرەز قىلاتتى ۋە ئۆزى بىلگەنچە خىيال سۈرەتتى.

ئوڭ تەرەپتىكى قىيا ئۈستىدە ئىككى جەڭچىنىڭ گۈدۈكۈ-گۈدۈكۈ قىلىپ سۆزلىشىۋاتقان ئاۋازى لەشكەرنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى، ئاۋازىنى چىڭراق چىقىرىپ سۆزلىگىنى رەۋشەن ئىدى:

دىل ئەگەر رەنجىدەرا،
خۇرسەندە گەردەن مۇشكۈل ئەست.

— ھە، ئاخىرىنىچۇ؟ — دېدى رەۋشەننىڭ سەپدىشى.

گۈلبۆتە نەزمى مەردۇم،
ئەز ھەسەل شېرىن ئەست...

لەشكەرنىڭ نەپسى قىسىلدى، كۆتۈرۈپ قويۇۋسىز ئېغىر ھەسرەت تېغى پۈتكۈل جىسمىنى ئېزىپ-مىجىپ تاشلىغاندەك بولدى. رەۋشەن، ئاقىيۇلنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن لەشكەرنىڭ ئەسەبىيلىشىپ، پىرقىراپ-چۆرگىلەپ، ۋارقىراپ ئېيتقان بېيتلىرىنى تەكرارلىماقتا ئىدى.

تاجىكلار ئارىسىدا قەدىمدىن ھازىرغىچە "گۈلبۆتە" ئىسىملىك مۇھەببەتكە سادىق، ئاق كۆڭۈل، باتۇر بىر قىزنىڭ غايىۋى ئوبرازى ۋە بۇ قىز ھەققىدە توقۇلغان قوشاق-بېيتلار ياشاپ كەلمەكتە ئىدى. لەشكەرنىڭ كەينىدىن تۇغۇلغان قىزغا گۈلبۆتە دەپ ئىسىم قويۇلۇشى "گۈلبۆتە" ھەققىدىكى قوشاق-بېيتلارنى تېخىمۇ ئاۋۇتتى، بۇ قوشاق-بېيتلار تاجىك كۆچمەنلىرىنىڭ تاغ باغرىدىكى تاش تاملىرى ئىچىدە، ياياقلاردىكى ئاق ئۆيلەردە، ھېيت-بايراملاردا، قىرلاردىكى ياپيېشىل موندىلاق، زىرىق، گۈلنەپشە... لەرنىڭ ئۈستىدە... بۈك-باراقسان قارىغاي، بۇرا-ئارچا

ئورمانلىقلىرى ئارىسىدا جاراڭلايدىغان بولدى. چىرايلىق، شوخ يىگىت ـــ رەيـا بـەكـنىڭ سۆڭەك نەبىسى، ئۇجمە ياغىچىدا ياسالغان ئاددىي راۋابى قـوشـاقـلارنى تەخمۇ جۇشقۇن كۈي-ئاھاڭ بىلەن ئىپادىلەپ ئەۋجىگە كۆتۈردى. گۈلبۆتە ـــ خۇددى تاجىكلارنىڭ سۆيۈملۈك، غايىۋى قەھرىمانى "گـۈلـبـۆتە"گە ئوخشاش ساغلام، شوخ، ئەقىللىق، گۈزەل قىز بولۇپ يـەتىلدى. لەشكەرنىڭ ئۆيىگە تۇنجى كەلگەن ئەلچى ـــ خالىمەمتنىڭ تـاغـىسى ئىدى. قىز تەرەپ ئەلچىنىڭ تەلىپىگە قوشۇلدى، خالىمەمتنى كۈيئوغۇل قىلىشقا رازىلىق بىلدۈرۈشتى. رەيھەيكىنىڭ ئايدىڭ كېچىلىرىدە تاجىك راۋابىنى مۇڭ بىلەن چېرتىپ لەشكەرنىڭ ئۆيى ئالدىدىن ئۆتكەندە:

شىشەيى سەدىپارەرا،
پەيۋەندە گەردەن مۇشكۈل ئەست.
دىل ئەگەر رەنجىدەرا،
خۇرسەندە گەردەن مۇشكۈل ئەست.

گۈلبۆتە دەريادىن سۇ ئېلىۋاتقاندا يىراقتىن ئەگىپ كېلىپ:

گۈلبۆتە دەر نەزمى مەردۇم،
ئەز ھەسەل شېرىن ئەست...
.....

دەپ ئـوقـۇغان ناخشىلىرى گۈلبۆتەنىڭ كۆڭۈل رىشتىسىنى ئىختىيارسىز رەۋىشتە رەيھەيككە باغلاپ قويغانلىقىنى كىم بىلسۇن؟ رەيھەيك گۈلبۆتەگە ئاشىق-بىقارار ئىدى. ئۇ، ئۆزىنىڭ شوخ، ئوچۇق كۆڭۈللۈكى، ساز، ناخشىغا ماھىرلىقى بىلەن گۈلبۆتەنىڭ يۈرىكىگە مۇھەببەت چوغىنى سالغانىدى. قـىزنىڭ بىرسىگە تەلپۈنۈشى، بىرسىگە نارازىلىقى، نەپرىتى كېيىنچىرەك

ئاتا-ئانىغا مەلۇم بولدى. ئاتا-ئانا قىزىنىڭ رايىغا باقتى، گۈلبۆتە مۇرادىغا يەتتى. رەيھانكىنىڭ راۋاب، نەيى تېخىمۇ شوخ، جۇشقۇن، تەسىرلىك ئاھاڭلار بىلەن جارانلىدى. "گۈلبۆتە" توغرىسىدىكى قوشاقلار يەنمۇ كۆپەيدى. ئەر-خوتۇن چارۋا باقاتتى، روزغارى يېتىشمىسىمۇ، ئىناق، مۇھەببەتلىك تۇرمۇش لەززىتىدىن ئۆزلىرىنى ئەڭ بەختلىكلەر قاتارىدا سانايتتى. راۋاب بىلەن نەي ئاشقىنىڭ مەشۇققا بولغان مۇھەببىتىنى، ساداقىتىنى ئىزھار قىلىپ تېخىمۇ شوخ، يارقىن جارانلىدى. لېكىن... بەختلىك كۈنلەر ئۇزاققا بارمىدى، تاشقورغاندا ئىنقىلاب پارتلىدى. لەشكەرنىڭ رىغبىتى بىلەن رەيھانكمۇ قولىغا مىلتىق ئالدى. گۈلبۆتە سۆيۈملۈك ئېرىدىن ئايرىلىشنى خالىماي، ئۇ سەپكە ئاتلاندى. لەشكەرنىڭ ئاتا-ئانىسى گۈلبۆتەنىڭ بەش ياشقا كىرگەن ئوغلىنى باغرىغا باسقىنىچە جانجان پەرزەنتلىرى ئوغۇل، قىز، كۈيئوغلىنى جەڭگە ئۇزاتتى... بىرنىچى قېتىملىق يەكەن مۇھاسىرىسى مەغلۇپ بولغاندا، گۈلبۆتە بەختكە قارشى دۈشمەنگە ئەسىر چۈشتى. ئارقا يول داۋىنىدىكى ئارىلاش جەڭدىن كېيىن، رەيھانكىنىڭ باشسىز تېنى بىر ئازگالدىن تېپىلدى، خالىمەمتمۇ ھېچ يەردە كۆرۈنمىدى. لەشكەر ئۇنى ئەسىرگە چۈشۈپ قالغان بولسا كېرەك، دەپ ئويلىدى. ئىسكادىرۇن كۈماندىرى، باھادىر جەڭچى، ئۇستا قوشاقچى، سازەندە يىگىتىنىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمى تاجىك پولكىدىكى جەڭچىلەر ئۈچۈن ئېغىر مۇسىبەت ئېلىپ كەلدى. لەشكەر شۇندىن بۇيان دورا يىگەن بىلىقتەك خارامۇش، ئۇنتۇرۇلۇۋتكەن قىمارۋازدەك پەرىشان يۈرەتتى، قاپىقى ئېچىلمايتتى. ئۇنىڭ ھە دېسە، "چېكىنىڭلار! چېكىنىڭلار!" دېگەن بۇيرۇقلىرىمۇ بىرخىل خاپىلىق، نارازىلىق، قېيىداشلىق ۋە غەلىتە، قەتئىي، جىددىي ئاھاڭدا بىرىلەتتى. بۇگۈن ئەتىگەندىن تارتىپ ئاقيول ئۇرۇن نۇقتىنى داۋاملاشتۇرغانغا قەدەر بەرگەن بۇيرۇقلىرىمۇ خۇددى شۇنداق ئاھاڭدا جارانلاپ تۇردى. ئاقيولنىڭ سۆزلىرى، قان تولغان كۆزى ئىپادىلەپ تۇرغان ھاياجان، مۇڭ-ھەسرەت، غەزەپ ۋە زار، مەردانە خىتابلار، رەيھانكىنى، گۈلبۆتەنى تىلغا ئېلىشلار،

توختاخۇن ئېلىپ كەلگەن خەۋەر... لەشكەرنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى پۈتۈنلەي ئاستىن-ئۈستۈن قىلىۋەتتى. خالىمەمتنىڭ كونا ئاداۋەتنى ئىچىدە ساقلاپ، ئۆز سەپدىشى رەيابېكتىن ئۆچ ئېلىشى، ئۇنىڭ بېشىنى كېسىپ دۈشمەنگە ئاپىرىپ بېرىشى، خائىن بولۇپ كېتىشى، گومىنداڭچىلارنى ئۆز قېرىنداشلىرى ئۈستىگە باشلاپ كېلىشى... لەشكەرنىڭ نەزىرىدە تەسەۋۋۇرغا سىغمايدىغان بىر دەھشەتلىك مۆجىزە ئىدى، "مەيلى، ـــ دەيتتى لەشكەر ئۆز-ئۆزىگە پىچىرلاپ، ـــ كۆرەرمىز؛ ئۇن نەچچە قېتىملىق جەڭدە كەينى-كەينىدىن باھادىرلىق كۆرسىتىپ، جەڭچىلىكتىن پولك كوماندىرلىقىغچە كۆتۈرۈلدۇم. بۇ ـــ باتۇرلۇق ۋە قان ئاققۇزۇش بەدىلىگە كەلگەن شەرەپ! قېنى، يەنە ئېلىشىپ باقمىز، ھەممىدىن بۇرۇن سەن خائىننى..."

ـــ كوماندىر، پولك كوماندىرى سەن نەدە؟!

لەشكەر ئېسىنى يىغدى، قىسىق ئىچىدىكى تار كۆتەرمىدىن بىرسىنىڭ ئاياغ تىۋىشى ئاڭلاندى، بۇ توختاخۇن ئىدى.

ـــ كېلىۋەر، مەن بۇ يەردە.

بىر پەستىن كېيىن توختاخۇن تاش ئىستېكامنىڭ بۇ يېقىغا ئۆتتى.

ـــ كېلىۋاتقىنى راستمۇ؟ ـــ تاقەتسىزلىنىپ سورىدى لەشكەر.

ـــ راست، ـــ توختاخۇن سوغۇقتىن مۇزلىغان، ھارغانىدى، تىترەيتتى، ئۈيۈشقان گەۋدىسىنى يېنىدىكى قورام تاشقا تىرىدى، ئۇھ تارتتى، ـــ مېنىڭ قىياس قىلغىنىمدىنمۇ كۆپكەن ئۇ ئىتلار، قارىغاندا، كۈندۈزى دەم ئېلىپ ئۇخلاپ، كېچىسى مېڭىۋاتقان ئوخشايدۇ، قىياسىمچە ئۇلار ئاشۇ مېڭىشدا تاڭ سەھەرگە يېقىن مۇشۇ يەرگە يېتىپ كېلىپ دەم ئالىدۇ. سەپنىڭ كەينىدە يەتمىش-سەكسەنچە ئات، كالا ھارۋىسىمۇ بارەدىكى قىلىدۇ.

ـــ خالىمەمەت... باشلاپ كېلەرمۇ؟

ـــ بۇ ئېنىق گەپقۇ، پولك كوماندىرى.

لەشكەر جىمىپ كەتتى، ئۇ ئويلايتتى، تەشۋىش ئىچىدە ئازابلىناتتى.

گـۈلـبـۆتـەنـى ئـەسلەيتتى، سېغىناتتى. جەڭچىلەر، ئۇزۇن يوللاردىكى جـاپا-مۇشەققەتلەر ئۈنىڭ ئەسلىدىكى نازۇك تەبىئىتىنى ئۆزگەرتىۋەتكەن بولسىمۇ، گۈلبۆتەنىڭ تەقدىرى، رەيابېكنىڭ ئۆلۈمى، خالىمەتنىڭ خائىنلىقى ... ئۇنىڭ قەلبىنى ھەر دائىم قامچىلايتتى. مانا ئۇ، دۈشمەن بىلەن يەنە جەڭ قىلىدۇ. دۈشمەن قۇۋۇ، ھېيلىگەر، سان، كۈچ جەھەتتىن ئۈستۈنلۈككە ئىگە. ئازادلىق، ھۆرلۈك ئۈچۈن باشىنى قولتۇققا ئېلىپ جەڭگە چۈشىدىغانلار بولسا ناھايىتى ئاز، ئاران يىگىرمە جەڭچى، توختاخۇننى قوشقاندا...

توختاخۇن ئۇيان-بۇيان قىمىرلاپ ئىستانكىۋاي بىلەن رۇشنەينىڭ قاپقارا گەۋدىسىنى، ئىستەكام يوچۇقلىرىدىن چېقىپ تۇرغان ئىستۇللىرىنى سىلاشتۇرۇپ كۆرۈپ، كۆڭلى ئەمىن تاپقاندەك بولدى. ئۇ بەكلا ھارغاندى، ئـۇيـقـۇسى كەلمەيتتى. لەشكەرنىڭ خىيالىنى بۆلۈشكىمۇ پېتىنالمايتتى. بۇگۈنكى تۈن چەكلىك ۋاقىت ئىچىدە ئاخىرلىشىۋاتقان بولسىمۇ، لەشكەر ئـۇچـۈن، جەڭچىلەر ئۈچۈن بۇ تۈن چەكسىزدەك، تاڭ ئاتمايدىغاندەك تۇيۇلاتتى...

شـەرق تـەرەپـتىكى تاغلار ئۈستىدىكى ئاسمان بوشلۇقى ئاقىرىشقا باشلىغاندىلا، جەڭچىلەر قوزغىلىپ ئاخشامقى ئىشلىرىنى قايتىدىن تەكشۈرۈپ پـۇخـتىلاشقا كىرىشتى. ئۇلار ئاللىقاچان جەڭگە تەييارلىنىش بۇيرۇقىنى تاپشۇرۇۋېلىشقانىدى، ھەممەيلەن دەريانىڭ تۆۋەن ئېقىنى بويىدىكى يىلان باغرى يولىغا، تىك قىيا، دۆمبەللەرگە، جىلغىلارغا مختەك قادىلىپ تۇرۇشتى.

سۈبھى تەرەپ قىزىرىشقا باشلىدى، كۈن ئۆزىدىن بۇرۇن شەرقىي تاغنىڭ چوققىلىرىغا ئالتۇن شەپىنى ئەۋەتتى. كۈتۈش ـــ نېمىدېگەن ئازابلىق!، تاغ ئىچى، جىرا، قاپتاللار پۈتۈنلەي يورۇپ بولدى. پەستە يەكەن دەريـاسـىـنـىـڭ ئويناق ئۆركەشلىرى شەپەق نۇرىدا زەررەڭ تامچىلارنى چاچراتماقتا، كۈتكەن پەيت پېتىپ كەلدى. توختاخۇننىڭ پەرەز، ھۆكۈملىرى خـاتـاسىز ئىدى. دۈشمەن قوشىنى تار، ئېگىز-پەس يولدا ئارغامچىدەك سوزۇلۇپ كېلىشمەكتە. ئۇلار قىسقىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى جەنۇب تەرەپ

تـلك، شـمـال تـەرەپ پـەس كەلگەن يانتۇلۇققا كېلىپ توختىدى، ئارقىدىكىلىرىمۇ يېغىلدى. ئۇلار شۇ يەردە دەم ئالماقچى، ئەگەر ئەھۋال شۇنداق بولسا لەشكەرنىڭ قۇرغان توزىقىغا ھېچنېمە چۈشمەيتتى. كەڭ ئوچۇقچىلىقتا جەڭ قىلىش لەشكەر ئۈچۈن پايدىسىز ئىدى.

توساتتىن رەۋشەن لەشكەرنىڭ يېنىدا پەيدا بولۇپ قالدى.

ـــ كومانىدىر، كومانىدىر، مەن گۇلبۆتەنى كۆردۈم.

ـــ گۇلبۆتە! ـــ لەشكەر ئاچچىق ئىگىرىۋەتتى، ـــ گۇلبۆتە؟ راست كۆردۈڭمۇ؟

ـــ ھەئە، خالىمەمتىمۇ بار، ھەممىنىڭ ئالدىدا...

ـــ ماڭ جايىڭغا!

رەۋشەن ئېڭىشكىنىچە تاشلار ئارىسىدىن ئۆمىلەپ قىيانىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ كەتتى. لەشكەرنىڭ چىرايى تاتارغانىدى، ھەر قېتىم قىسلىغاندا غەزەپ ئىپادىسى ئەكس ئېتىپ تۇرىدىغان كۆزلىرى، بۇ قېتىم چوڭ ئېچىلىپ چەكچەيدى. چەكچەيگەن كۆزلىرىدە بولسا غەزەپ گويا پارتلاش ئالدىدا تۇرغان ماگمىنىڭ يېنىۋاتقان، ئۇلغىيىۋاتقان يالقۇنىنى ئەسلىتەتتى. لەشكەر يېنىدا تۇرغان توختاخۇنغا ئىشارە قىلىۋىدى، توختاخۇننىڭ ناگىنىدىن ئۈچ پاي ئوق ئېتىلىپ دۈشمەن سېپىنى ساراسىمگە سالدى ۋە ئۇلار ئالمان-تالمان قوراللىرىنى بەتلەپ قىسقىغا قاراپ سلجىشتى. ئوبدان بولدى، ئۈچ پاي ئوق دۈشمەننىڭ قورساق تويغۇزۇش، كېچىلىك يۇرۇشنىڭ ھاردۇقىنى چىقىرىش ئۈستىدە كۆرۈۋاتقان شېرىن چۈشلىرىنى بۇزۇۋەتكەنىدى، تەقدىر شۇنداق ئورۇنلاشتۇردىمۇ ياكى بىرەر تاسادىپىيلىق تۈپەيلىدىن بولدىمۇ، ئىشقىلىپ، شۇنچىلا كۆپ دۈشمەن ئۈچۈن قىسىق ئىچىدىن ماڭماي ئامال يوق ئىدى. قىسقىنىڭ جەنۇبى تىك قىيا تاغ، شىمال تەرىپى تىك دۆمبەل، دۆمبەلنىڭ كەينى تەرىپى دەريا، شىددەتلىك ئېقىن، كەڭ ھەم چوڭقۇر... جەڭچىلەر لەشكەرنىڭ ئەقىل-پاراسىتىگە يەنە بىر قېتىم ئاپىرىن ئېيتىشتى، ئۈچ پاي ئوق گويا بىر تىلسىماتتەك مۆجىزە كۆرسىتىپ

دۇشمەن قوشۇننىى قىسق ئىچىگە يېتىلەپ كىردى، قىسق گويا تاغلارغىلا ئوخشايتتى.

خالىمەمەت قولى باغلاقلىق گۈلبۇتەنىڭ يېڭىدىن تۇتقان ھالدا ھەمىسىنىڭ ئالدىدا كېلەتتى، لەشكەر بۇنى ئېنىق كۆردى. شۇ ھامان يۈزىدە قان دىدارى قالماي تاتىرىپ سارغايدى. ئەمدىلا قۇياش نۇرىغا چۆمۈلگەن دۇنيا ئۇنىڭ كۆزىگە بۇگۈن كېچىدىكى قاراڭغۇلۇقتىنمۇ بەكرەك قارا، زۇلمەتلىك كۆرۈندى. ئەگەر ئوق چىقارسا... ئوق ئالدى بىلەن گۈلبۇتەگە... لەشكەر ئاخىرىنى ئويلاشقا جۈرئەت قىلالمىدى. دۇشمەننىڭ ئالدىنقى قىسمى قىسقىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلدى، ئۇلار ناھايىتى ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئالدىغا، ئوڭ-سولغا دىققەت بىلەن سەپسېلىپ كەلمەكتە. كۈتۈۋېرىشكە بولمايتتى، لەشكەر كۆزىنى يۇمۇۋالدى، يەنە ئاچتى، گۈلبۇتە...! خالمەمەت...!

قىسقىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى تاغ، قىيالار ئۈستىدىن ئىستانكىۋاي، ئۇزۇن، قىسقا مۇزىرسكا كارابىن، گېرمانىسكىلار قىسق ئىچىدە پاتپاراق بولۇشقان دۇشمەنلەرگە شىددەت بىلەن ئوق ياغدۇرۇۋاتاتتى. لېكىن جەڭچىلەر ئوت كۈچىنى دۇشمەننىڭ ئوتتۇرا ۋە ئاخىرقى قىسملىرىغا مەركەزلەشتۈرگەنىدى، ئالدىنقى قىسمى لەشكەرنىڭ ئالدىدىكى رۇشنەي، پىتىر، ئاپتوماتلارغا تەقسىم قىلىنمىدىمىكىن...؟! توغرا، جەڭچىلەر گۈلبۇتە تۇرغان جايغا قارىتىپ ئېتىشنى خالمايتتى، لەشكەر بۇنى سەزدى.

ـــ گۈلبۇتە...! سىڭلىم گۈلبۇتە...! گۈل... بۇ...!

لەشكەر پولك كوماندىرلىق، ھەربىيلىك سالاھىيىتىدىن شۇنداق تېز قايتتىكى، ئاقىبول ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغاندىن كېيىنكى تەلۈلىكى، ئەسەبىيلىكى ئەسلىگە كەلدى. ئورنىدىن تۇرۇپ پىرقىراپ-چۇرگىلەشكە، ۋارقىراشقا باشلىدى. دۇشمەنلەر گۈلبۇتەنى قالقان قىلىپ تۇرۇپ ئالغا سلجىشاتتى، ئوق ئۇزەتتى. ئەمدى ئامال يوق ئىدى، لەشكەر تۇيۇقسىز ھەربكتىنى توختاتتى.

— هۇررا...! هۇررا...!!!

ئۇنىڭ ئالدىدىكى ئىستانكىۋاي قاتتىق سىلكىنىپ ئېتىلىشقا باشلىدى.

— مەندىن بۇرۇن ئۆلگەنلەرنىڭ خوتۇنى ئۇچۇن! مىر قەدەم ئىۋچىۇن! چورۇق بىلەن مىرزا ئۇچۇن! ناسىراخۇن، رەيابېك، شېرىنبېگ ئۇچۇن...! ئاقيول ئۇچۇن...! هۇررا... هۇررا!!!

قۇيۇق ئىس-تۈتەك ئارىسىدا گۇلبۆتە كۆرۈنمىدى، ئاھ... گۇلبۆتە! لەشكەر بىر سېكۇنتقا ئېتىشنى توختىتىپ ئالدى تەرەپكە تىكىلدى، گۇلبۆتە يوق ئىدى.

— سىگلىم گۇلبۆتە...! سەن مېنىڭ ئوقۇمدا... رازى بول، رازى بول...! هۇررا...!! گۇلبۆتە ئۇچۇن...!!

لەشكەر غەزەپ بىلەن ھۆركىرەيتتى، ۋارقىرايتتى، ئاتاتتى، قوشمەت ئورنىدىن يۆتكىلىپ چۈشۈپ ئىستانكىۋايغا، رۇشنەيگە ئوق قاچىلاشقا باشلىدى. قىسقى ئىچىدىن ئاكلانغان قىيا-چىيا، ۋارقىراشلار، ئىڭراشلار، تىللاشلار، ۋارقىراپ كوماندا بېرىشلەر... ئوق ئاۋازلىرى بىلەن بىرلىشىپ ئايرىشتاش داۋىنىنى لەرزىگە كەلتۈردى. پىتىردىن ئېتىلغان ئوقلار دۈشمەننىڭ ئارقا سېپىنى قالايمىقانلاشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ چېكىنىشىگە پۇرسەت بەرمىدى. دۈشمەنلەر ئۆز ئۆلۈكلىرىنى، قىسقىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى تىك تاغلارنىڭ يانغا بۆرتۈپ چىققان گىرۋەكلىرىنى دالدا قىلىپ تۇرۇپ ئاتاتتى، جاھىللىق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتەتتى. بىراق، ئۇلار ئۇچۇن لەشكەرنىڭ قىسقى ئاغزىدىكى تاش ئىستېكامىدىن باشقا نىشانلارنىڭ ھەممىسى ئېنىق ئەمەس ئىدى. ئېگىزگە قارىتىپ ئېتىلغان ئوقلار تاغقا تېگەتتى، ياكى ھاۋاغا ئۇچاتتى. ئېگىزدىن پەسكە، قىسقى ئىچىگە ئېتىلغان ئوقلار دەل جايىغا تېگەتتى. بۇنداق پايدىسىز شارائىتتىكى جەڭ دۈشمەنلەرنى ھالاكەت گىردابىغا يېقىنلاشتۇرماقتا ئىدى. ھەممە يەرنى ئىس-تۈتەك قاپلاپ كەتتى، پۇرۇخ ھىدى دىماغلارنى ئېچىشتۇرۇپ، نەپەسنى قىساتتى. پىلىموت، ملتىقلارنىڭ ئىستۇۋۇللىرى ئوتتەك قىزىپ كەتتى، ئەمدىلىكتە جەڭچىلەر ئالدىرىماي،

ئۇزۇپ-ئۇزۇپ ئانقىلى تۇردى، بەزىدە ھەتتا ھەر ئىككى تەرەپ بىر پايمۇ ئوق ئېتىشماستىن جىمىپ قېلىشاتتى. قۇياش ئاستا-ئاستا ئاسمان قەھرىگە كۆتۈرۈلمەكتە، ھاۋا دىمىق، شامال يوق. تارقىلالمىغان ئىس-تۈتەك قىسىق ئۇستىدە، قىبا، تاغلارنىڭ يانباغرىلىرىدا لەيلەپ يۈرمەكتە. بىر-بىرىگە ئوڭ-تەتۈر مېنگىشىپ قالايمقان يېتىشقان جەسەتلەرنىڭ كۆپلۈكى ئاجايىپ دەھشەتلىك بىر مەنزىرە پەيدا قىلغانىدى. جەڭچىلەر قوراللىرىنى سوۋۇتۇپ، قايتىدىن ئوقلاپ قىسقىنىڭ تۆۋەن تەرىپىگە قاراپ سلجىدى، دەريا تەرەپتىكى يانتۈلۈقتا توپلىشىپ غۇرۇمەك بۇلۇڭلىشقان قالدۇق دۈشمەنگە گىرانىتلار ئۈچۈپ باردى.

لەشكەر ئاپتوماتنى ئاستى، رۇشنەينى كۆتۈرگىنىچە تار يولنى بويلاپ يۇگۈردى، ھوررا توۋلىدى، جەسەتلەردىن ئاتلاپ ئۆتتى، ئالدى تەرەپكە ئوت ئاچتى، كېتىۋېتىپ يىقىلدى، ئوڭ پۇتىغا ئوق تەگكەنىدى. ئۇنىڭ كۆزى، دەل قانغا بويۇلۇپ ياتقان گۈلبۆتەنىڭ ئېچىلىپ قالغان پاقالچاقلىرى ئۈستىگە چۈشكەنىدى، قولىدىكى رۇشنەي خالىمەتنىڭ ئۆلۈكى ئۈستىدە توغرىسىغا تۇرۇپ قالدى. "گۈلبۆتە... گۈلبۆتە...!!" لەشكەر شۇنچىلىك دەھشەت سېلىپ ۋارقىرىدىكى، ئاۋازى قىسىق ئىچىدە ياڭراپ ئەكس سادا قايتۇردى. ئۇ تەستە ئورنىدىن قوزغىلىپ ئۆرە بولدى، سەل سلجىپ گۈلبۆتەنىڭ بېشىنى تىزىغا ئالدى، گۈلبۆتە قاتتىق يارىلانغان، قورسىقىغا، دولىسىغا، پۇتلىرىغا ئوق تەككەنىدى. تېخى ھايات ئىدى. يارىلانغان جايلىرىدىن قان تەپچىرەپ تۇراتتى. بارغانسېرى قانسىراۋاتاتتى.

— سىڭلىم!

خېلىدىن كېيىن گۈلبۆتەنىڭ قويۇق، ئۇزۇن كىرپىكلىرى مىدىرلاپ، نۇرى قاچقان كۆزلىرى لەشكەرگە تىكىلدى. لەۋلىرى قىمىرلىدى، ئاۋاز چىقمىدى، بارلىق دەرمانىنى يىغىپ ئاران تەستە:

— ئاكا...، — دېيەلىدى.

— سىڭلىم، مېنىڭ ئوقۇم...

ـــ هه... ئوقۇڭ ئاۋۋال... ئاۋۋال... ئاۋۇ خا... خائىنغا...

ـــ ساڭىچۇ؟

ـــ مـا... ماڭا... ، ـــ گۈلبۆتەنىڭ نەپسى قىسلدى، خىرقىراپ قالدى، بەكمۇ قىينالغان ھالدا، ـــ سېنىڭ ... ئو... قو... ، ـــ دېدى.

لەشكەرنىڭ يۈرىكى پىچاق تىققاندەك ئېچىشتى، گۈلبۆتە ئېچىنىشلىق بىر قىياپەتتە ياتاتتى. ئۇ، ئاكسى لەشكەرنىڭ قۇچىقىدا خارت-خۇرت قىلىپ بىر-ئىككى تېنىدى-دە، جان ئۈزدى.

لەشكەر ئېسىنى يوقاتقاندى، ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. توختاخۇن كېلىپ گۈلبۆتەنى كۆتۈرۈپ ئېلىپ كەتتى، لەشكەر ئاپتوماتىنى خالىمەمتنىڭ جەستىگە قارىتىپ ئاتتى، ئاتتى، بىر دىسكا ئوق ئېتىلىپ بولدى. ئاندىن ئۇ ئالدىغا قاراپ يېقىلىپ-قوپۇپ ئىلگىرىلىدى، دۈشمەن ئۆلۈكلىرىگىمۇ، يارىدار ياتقانلىرىغىمۇ، تەسلىم بولۇپ قول كۆتۈرۈۋاتقانلىرىغىمۇ ئوخشاشلا ئوق ياغدۇردى.

ـــ دوكلات، يولداش پولك كوماندىرى! ـــ قوشمەت لەشكەرگە قاراپ يۈگۈرۈپ كېلىپ توختىدى، ـــ دوكلات... يولداش پولك كوماندىرى، ئۆلگەن دۈشمەن ئىككى يۈز بەش، بىر يۈز يەتمىش دانە ملتىق، ئون ئـــكـــكى دانە رۇشنەي، ئىككى دانە ئىستانكىۋاي، يەتمىش ئۈچ ھارۋا ئوق-دورا، ئوزۇق-تۈلۈك ئولجا ئالدۇق. بىزدىن... بىزدىن بەش جەڭچى قۇربان بولدى، يارىدار يەتتە...

لەشكەرنىڭ قۇلىقىغا ھېچنېمە كىرمەيتتى. قوشمەت ھەيران بولۇپ، ئۇنىڭ كەينىدىن ئەگەشتى، لەشكەرگە ئەدھەم، رەۋشەن ۋە يەنە جەڭچىلەر ... ئەگىشىپ كەلمەكتە ئىدى. لەشكەر توختىماستىن ئۈدۈلىغا، ئوڭ-سولغا قارىتىپ ئاتماقتا؛ قان ئېقىۋاتقان پۇتىنى سۆرەپ-دىگىگوسلاپ كېتىۋاتاتتى، ئاتاتتى، ئاپتوماتنىڭ ئوقى تۈگىمەيدىغاندەك قىلاتتى، ئېتىپ تۇرۇپ ھەدەپ چۇقان سالاتتى: "بىزدەك ئارسلانلارنى كۆرۈپ قويۇش ... ـــ دەيتتى ئۇ جان-جەھلى بىلەن ۋارقىراپ، خىتاب قىلىپ، ـــ تاغدا تۇغۇلغان، تاغدا

چوڭ بولغان ئارسلانلار بىز! مانا كۆردۈڭمۇ؟ چېكىنگەندىمۇ ئەسلىدىكى ئۇرۇش مەيدانىدىن نەچچە يۈز چاقىرىم ئارقىغا چېكىندۇق، سەنلەر ۋەدىگە ۋاپا قىلىشماي ھەدەپ بىزنى قوغلاشتىڭ. چېكىنسەك، بىزدىن قورقتى، دەپ ئويلاپ تېرەڭگە پاتماي قېلىشتىڭ، قۇتراشتىڭ. سەنلەرنىڭ قۇترىشىڭ مۇشۇنچىلىك، بىز قۇترىساق مانا شۇنداق قۇترايمىز! ئارسلان قۇترىسا تاغۇ-تاش تىترەيدۇ...!!

لەشكەرنىڭ ئاپتوماتى توختاپ قالدى، ئوق تۈگىگەنىدى؛ لېكىن، ئاغزىدىن تېخىچە غەزەپ، ئىنتىقام ئوقلىرى ئېتىلىپ تۇراتتى! ئۇ شارتتىدە بۇرۇلۇپ، رەۋشەننىڭ قولىدىكى ئۇزۇن مۇزىرىسكىنى تارتىۋالدى-دە، يەنە بىرنەچچە پاي ئوق ئاتتى. كېتىۋېتىپ يەقلىپ چۈشتى، جەڭچىلەر ئۇنى يۆلىدى. ئاغزىدىن:

— بىز مانا شۇنداق قۇترايمىز، ئۆلۈكلىرىڭ سېسىيدۇ، چىرىيدۇ، سېسىقچىلىق تۈپەيلىدىن نەچچە يىلغىچە بۇ داۋاندىن ئادەمزات ئۆتۈشتىن ئەيمىنىدۇ، لېكىن ئۇلار باشقىدىن يول ئاچىدۇ. بىز قۇترايمىز، مۇشۇنداق ... قۇتراپ...“ دېگەن سۆزلەر بوش ئاھاڭدا چىقاتتى.

جەڭچىلەر ئۇنىڭ پۇتىنى تېڭىشقا باشلىدى...

مۆمىنىڭ مومىغا چىقىشى

بەقسەم تون كىيگەن ئوتتۇز ياشلار چامسىدىكى ئاق پىشماق ئادەم كۆك سىرلانغان كەڭ دەرۋازىدىن ئاق بوز ئاتنى يورغىلىتىپ كىرىپ كەلدى. ئۇ، مەكتەپ سەيناسىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە، تىزگىننى يەڭگىل تارتتى، ئات توختاپ، سوزۇپ-سوزۇپ ئىككى قېتىم كىشنىدى-دە ئالدى پۇتلىرى بىلەن يەرنى چاپچىشقا باشلىدى. دەل شۇ چاغدا مەكتەپ ئىشخانىسىنىڭ ئالدىنى سۈپۈرۈۋاتقان ياشقىنا قارا خىزمەتچى چۆچۈپ ئارقىسىغا قارىدى-دە، يۈگۈرۈپ كېلىپ، ئاتنىڭ تىزگىننى قولىغا ئالدى ۋە ئېگىلىپ سالام قىلدى:

— تېچ-ئامان كەپلا شىياۋجاڭ.

ئۇ، مەكتەپ مۇدىرىنىڭ ئىلىك ئېلىشىنى كۈتمەيلا، ئۇنىڭ قولتۇقىدىن يۆلەپ، ئاتتىن چۈشۈردى.

— خوش، بۈگۈن نېمە بولدى؟ مەكتەپ چۆلدەرەپ قاپتىغۇ؟

— مۇئەللىملەر ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسىنى سىلىنىڭ "تۆگە دۆڭ" دىكى قوناقلىرىنىڭ بېشىنى ئۈزدۈرۈشكە ئېلىپ كەتتى.

مۇدىرنىڭ چوڭ كۆزلىرى قىسىلىپ چىرايى سەل ئېچىلغاندەك بولدى. سېمىز قوللىرى بىلەن شاپ بۇرۇتىنى ئىككى يانغا تاراپ قويدى. خىزمەتچى ئالا يوللۇق بەلۈغىغا قىستۇرۇۋالغان كىچىككىنە مىس چىلىم بىلەن قىزىل پۇپۇكلۈك تاماكا خالتىسىنى چىقاردى. تاماكىنى ئۇۋىلاپ، سەيخانىغا تولدۇرۇپ قۇيدى ۋە ئۇنى چوغلاپ مۇدىرغا تۇتتى، ئۆزى بولسا ئاتنى

سوۋۇتـــۇشقا تۇتۇندى. مۇدىر تۇرغان يېرىدىلا زوڭزىيىپ ئولتۇردى-دە، خـــزمەتچىنىڭ ئاتىنى سوۋۇتۇشنى نەزەر سالغاچ، چىلمىنى خورۇلدىتىپ چېكىنىشكە باشلىدى. خىزمەتچى ئاتىنى يېتىلەپ ئۇنىڭ ئالدىغا كەلگەندە، چىلمىنى ئۇنىڭغا ياندۇرۇپ بەردى-دە، تۇيۇقسىز سورىدى:

ـــ تەرتىپ مۇدىرىچۇ؟

ـــ ئادەم ئۇقۇشقىلى كەتتى.

ـــ ئادەم ئۇقۇشقىلى؟ ئادەم ئۇقۇشۇپ نېمە ئىش قىلماقچىكەن؟

خىزمەتچىنىڭ رەڭگى سارغىيىپ كەتتى-دە، دۇدۇقلاپ جاۋاب بەردى:

ـــ بايراقنىڭ تانىسى غالتەكتىن چىقىپ كەتكەنىكەن، ـــ دېدى ئۇ ئېڭىكى بىلەن مەكتەپ مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى موما ياغاچنى كۆرسىتىپ، ـــ ئاشۇ مومغا چىقىپ، تانىنى غالتەككە يۆگىيەلەيدىغان ئادەم تېپىلىپ قالارمىكىن دەپ ئەتىگەندىلا چىقىپ كەتكەنىدى.

ـــ ھە؟!

مۇدىر بېشىغا كالتەك تەگكەندەك چۆچۈپ كەتتى.

ئىككى قولىغا تايىنىپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئارقىسىغا قارىغانىدى، مومنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئېسىلىپ تۇرغان گومىنداڭ بايرىقىغا كۆزى چۈشتى.

ھەر كۈنلۈكى يىگىرمە غۇلاچلىق مومنىڭ ئۈچىدا ھەيۋەت بىلەن لەپىلدەپ تۇرىدىغان بايراق ئۇنىڭ كۆزىگە خۇددى ئالا-پاساق ئوتلىنىپ قـورۇلـۇپ قـالغان تېرىدەك كۆرۈنۈپ كەتتى. يۇرىكى بىردىنلا پۈرۈدە ئېچىشتى-دە، يۈزى پوكاندەك ئېسىلىپ، سېمىز گۆشلىرى لىپ-لىپ تىترەپ، بـۇرۇتـى لـىكىلداپ كەتتى. قاڭشالىق بۇرنىنىڭ ئۇستىدە ئۇششاق تەر تامچىلىرى پەيدا بولدى. ئۇ، بايراقتىن كۆزىنى ئالماي تۇرۇپ ئارقىسىدا قول باغلاپ تۇرغان خىزمەتچىدىن سورىدى:

ـــ نەچچە كۈن بولدى؟

ـــ تۆنۈگۈن شۇنداق بولغانىدى.

مۇدىر خۇددى بىر كىشى ئۇنى چۆرگىلىتىۋەتكەندەك پىرىدە ئارقىسىغا

ئۆرۈلدى. دىر-دىر تىترەپ تۇرغان خىزمەتچىگە چەكچىيىپ ئالايدى-دە، يوتىسىغا پاقىدە بىرنى شاپىلاقلاپ، ئىشخانىسىغا كىرىپ كەتتى. خىزمەتچىمۇ مىس چىلىمنى دەرھال چوغلاپ، ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا ئىشخانىسىغا كىردى ۋە قوللىرى تىترىگەن ھالدا ئىككى قوللاپ چىلىمنى ئۇنىڭغا ئۇزاتتى.

مۇدىر چىلىمنى قاتتىق-قاتتىق بىر ئىككىنى شوربدى-دە، ۋارقىرىدى:

— ئانتا مىنىپ تېز ماڭ! بېرىپ تەرتىپ مۇدىرىنى تېپىپ كەل!

— خوپ.

خىزمەتچى چىقىپ كەتتى. مۇدىر قوللىرىنى ئارقىسىغا تۇتۇپ، ئىشخانىسىنىڭ ئىچىدە ئۇياقتىن-بۇياققا ماڭغىلى تۇردى. ئاردىدىن چاي قاينىمى ۋاقىت ئۆتكەندە تەرتىپ مۇدىرى كىرىپ كەلدى-دە، پۇتلىرىنى جۇپلەپ، ئۇنىڭ ئالدىدا تىك تۇردى:

— خوش نۇسرەت ئەپەندى، — مەكتەپ مۇدىرى قاپقىنى تۇرۇپ ئۇنىڭغا تىكىلدى، — مەن ئۇيۇشمىغا يىغىنغا كەتكىلى نەچچە كۈن بولدى؟

— بىر ھەپتە بولدى.

— ئۇنداق بولسا، بىر ھەپتىدىن بېرى نېمە ئىشلارنى قىلدىڭىز؟

— كۆرسەتمىلىرى بويىچە، بىرىنچىدىن، بەگلىكىمىز تەۋەسىدىكى بارلىق پىرقە ئەزالىرىنى يىغىپ، جاھاننىڭ دۆڭ-چوڭقۇرلىرىنى تىڭ-تىكلاشتىن دوكلات ئالدىم. ئۇلار ئاڭلىغان-بىلگەنلىرىنىڭ ھەممىسىنى دوكلات قىلىشتى، ئىككىنچىدىن ئەللىك ئائىلىگە بىردىن پىرقە ئەزاسىنى نازارەتكە قويىساق، يەنە تۆت پىرقە ئەزاسى كەملەيدىكەن، بىز نىشانلىغان ئونبەشىلارغا ئانكىتنى توشتۇرۇپ بەرسەمۇ، ئۇلار قول قويۇشنى كېيىنگە سۈرۈۋاتىدۇ. نەچچە كۈندىن بېرى ئۇلارنى تاپالمىدىم. يەنە ئون ئانكىتقا تېخى ئادەم يوق.

— خوش، ئۇنداق بولسا، ئەتە ئەتىگەنگىچە مۇشۇ كەم تۆت ئادەمنى قەتئىي تولدۇرۇش كېرەك! ئەتە مۇشۇ ئىشلارنى تەكشۈرگىلى داڭبۇدىن ئادەم كەلمەكچى. ئۆلگەننىڭ ئۈستىگە تەپمەك دېگەندەك، تېخى بايراقنىمۇ

چقىرالماپسلەر، ئادەم ئۇقۇشتۇقمۇ، قېنى ئۇ ئادەم؟

— ئۇقۇشتۇم، دەرۋازا ئالدىدا ساقلاپ قالدى.

— قانداق ئادەم ئىكەن ئۇ؟

— ئون ئۈچ ياشلىق بىر كىچىك بالا.

— كىچىك بالا؟ كىچىك بالا يىگىرمە غۇلاچلىق مومغا قانداق چىقالايدۇ؟

— چوڭ ئادەم ئەسلا چىقالمايدۇ، موما ياغاچ ئىنچىكە، چىققاندىمۇ، يىرىمغا چىقىپ بولغۇچە سۈنۈپ كېتىدۇ، — تەرتىپ مۇدىرى دۇدۇقلىدى — نا.. ناۋا... دا چىقالمسا، مومنى، ئۆ... ئۆ... رۇپ قايتا تىكلەشكە توغرا كېلىدۇ.

— قاپاقباش! — مۇدىر پاقىدە شىرەگە مۇشتلىدى-دە، چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ بىگىز قولىنى تەرتىپ مۇدىرنىڭ بۇرنىغا تەڭلىدى، — ئەتە داڭبۇدىن تەكشۈرگىلى ئادەم كېلىدۇ دەۋاتسام، يەنە مومنى ئۆرۈپ قايتا تىكلەيلى دەۋاتسەن، نېمىدېگەن دۆتلۈك بۇ! ھەرقايسىڭدەك سۆزەلمىلەر بىلەن مومنىڭ سۈپىسىنى چۈۋۈپ مومنى قايتا تىكلەپ بولغۇچە بىر ھەپتە ئۆتمەمدۇ؟! تېخى كۆمۈلگەن بېشى سېسىپ كەتكەن بولسىچۇ؟! غەرىزىڭ ئالىلىبۇرۇنلا ماڭا مەلۇم، مېنىڭ ئېشىمغا توپا سالماقچى، ئىناۋەتسىنى تۆكمەكچى!

تەرتىپ مۇدىرى تىترەپ كەتتى. ئۇنىڭ پېشانىسىدىن چىققان تەر كۆزلىرىگە چېپىلداپ ئېقىپ كىرىپ ئېچىشتۇرۇۋەتكەن بولسىمۇ، سۈرتۈۋېتىشكە جۈرئەت قىلالماي كۆزىنى چىملىدىتاتتى.

— كەچۈرسىلە شىياۋجاڭ، مەن خاتا سۆزلەپ سالدىم.

— ھىم! خاتا سۆزلەپ سالغانمىش! سېنىڭ كاللاڭدا شۇنداق ئوي بار! قالغان گەپنى كېيىن سۆزلىشەيلى! مومغا قانداق بولمىسۇن بىرسىنى چىقىرىش كېرەك! زۆرۈر تېپىلغاندا بىرەر ئادەمنىڭ خۇنىدىن كەچسەكمۇ مەيلى! ئۇقتۇڭمۇ؟

— ئۇقتۇم.

— ئۇ بالا مومغا چقالامدىكەن؟

— چىقالايدىغاندەك قىلىدۇ. ئۆزىمۇ "قەتئىي چقالايمەن" دەپ ھۆددە قىلدى. لېكىن، ئۇ ھارامزادە بىزگە بىر شەرت قويۇۋاتىدۇ، يالغاندىن ماقۇل بولۇپ گوللاپ ئېلىپ كەلدىم.

— شەرت؟! قانداق شەرتكەن ئۇ؟

— دادىسىنى قاماقتىن قويۇپ بېرىشنى شەرت قىلىپ قويدى.

دادىسى كىمكەن؟ نېمىشقا قامىلىپتىكەن؟ — سەگەكلىشىپ سورىدى مۇدىر.

— سوپىاخۇن بايىنىڭ ئۆيىدە نىمكار بولۇپ ئىشلەيدىغان بەش تۇغمەنلىك كۆنچى ئىكەن. بۇ يەرگە كەلگىلى بىر يىل بولۇپتىكەن. "بىر چەملىك كالا تېرىسىنى ئوغرىلىۋالدى" دەپ چۈيگۈڭسو [1]غا قاماپ قويغىلى بىر ئاي بولۇپتۇ. شاڭجاڭ [2]بەش تۇغمەندىن تىڭ-تىڭلاپ يېقىندا مەلۇمات ئاپتۇ. ئەسلىدە ئىللىق ئوغرىلارغا قوشۇلۇپ، ھۆكۈمەتكە قارشى ئۇرۇش قىلغان قىزىل پاچاق ئىكەن. بىتىمدىن [3]كېيىن قېچىپ يۈرۈپتىكەن. ئۇنى ئەتە ناھىيىدىكى يامۇلغا كىرگۈزۈپ بېرىدىكەن.

— مۇنداق دەڭ تېخى. تۆت كۈنلۈك يەردىن قېچىپ كېلىپ بۇرنىمىزنىڭ تېگىگە يوشۇرۇنۇۋالغىنىنى، بېشىمىزغا چاڭگا تىزسىمۇ ئۇقماپتۇق. ھە، ئېيتىڭچۇ، ئۇنىڭ بالىسىغا نېمىدەپ ۋەدە بەردىڭىز؟

— داداڭنى بوشىتىپ بېرىمىز، دەپ.

— ئوبدان دەپسىز، ئىشنى كېچىكتۇرمەي تېزراق ھەرىكەت قىلىڭ! مەن بىر رايوننىڭ پىرقە شۇجىسى، سىز بولسىڭىز بىر ھەيئەت، ھەر ئىككىمىز

---

① چۈيگۈڭسو — رايونلۇق مەھكىمە.

② شاڭجاڭ — پېزا باشلىقى.

③ بىتىم — 1946-يىلى گومىنداڭ بىلەن ئۇچ ۋىلايەت ئوتتۇرىسىدا ئىمزالانغان تىنچلىق بىتىمى.

"چاقىرسا ئېتى بار، تۇتسا سېپى بار" ئادەملەر، قېرىشقاندەك بىز تۇرغان مەكتەپتىكى پىرقە بايرىقى چقىرىلماي مومىنىڭ يېرىمدا ئەسكى پالازدەك ساڭگىلاپ تۇرسا، بۇنىڭغا قانداقمۇ چىداپ تۇرغىلى بولىدۇ؟! بۇ بايراق پىرقىمىزنىڭ جېنى، بۇنىڭسىز پىرقىمىز مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدۇ! يەنە شۇنى ئەستىن چقارماسلىق كېرەككى، بۇ بايراق چقىرىلماي مۇشۇنداق ساپپىيىپ تۇرۇۋەرسە، كاللىمىزغا سەگەك بولساق بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ بايراقنى جېنىمىزنى تىكىپ قوغدىشىمىز كېرەك. مەن ئۇلۇغ گومىنداڭ پىرقىمىزنى قىزىل پاچاقلاردىن قوغدايمەن دەپ تېخى تۇنۇگۈنكى يىغىندا يەنە بىر قېتىم قەسەمياد قىلدىم.

مۇدىر ئالدىرىماي، خۇددى قەدىمنى سانىۋاتقاندەك، چوڭ قەدەم بىلەن ئۇ يانىدىن-بۇ يانغا بىرنەچچە قېتىم مېڭىپ، تەرتىپ مۇدىرىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە، تاقىدە توختىدى-دە، ئىشخانىدا ئولاردىن باشقا ھېچ كىشى بولمىسمۇ، ئۇنىڭ قولىقىغا پىچىرلىدى:

— ئۇ بالىنىڭ شەرتىگە ماقۇل بولغىنىڭىز ئوبدان بولۇپتۇ. مۇنداق ئادەمنى يامۇلغا كىرگۈزۈپ بەرسەكمۇ بولىدۇ، بۇگۈنكى مۇشۇ بايراق چقىرىش يولىدا نەزىر قىلىۋەتسەكمۇ بولىدۇ... ئاي-ھاي...! بۇ پىرقىمىز ئۈچۈن نېمىدېگەن ئالىي ساداقەت... تىلىمىز تېخىمۇ ئۇزۇن بولىدۇ، — ئۇ نۇسرەتنىڭ قولىقىغا ئاغزىنى تېخىمۇ يېقىنلاشتۇرۇپ، نېمىلەرنىدۇ پىچىرلاپ، ئۆز پىلانىنى ئوقتۇردى.

— خوش، سىز چقىپ ئۇ بالىنى كىرگۈزۈۋېتىڭ، — دېدى ئۇ سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ئەھۋالنى شاڭجاڭغا مەلۇم قىلىپ قويۇڭ.

ماتادىن تىكىلگەن كۆڭلەك-تامباللىرى يىرتىلىپ، ئالا-يېشىل ياماقلار چۈشكەن، ئاق دوپپىسى ئۆڭۈپ قىزغۇچ توپا رەڭگىدە بولۇپ قالغان، كۆزلىرى چوڭقۇر، ئورۇق، ئېگىزغىنا بالا بوسۇغىدا كۆرۈندى. مۇدىر لىككىدە ئورنىدىن تۇردى.

— ھە، كېلىڭ، كېلىڭ يىگىت، ئولتۇرۇڭ.

بالا ئولتۇرمىدى، مۇدىرغا تىكىلىپ قاراپ، ئىشكنىڭ يان ياغىچىغا يۆلىنىپ تۇرۇۋەردى، مۇدىر ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى-دە، قولىدىن بوشقىنا تارتىپ، ئۇنى ئورۇندۇققا ئولتۇرغۇزدى، يۈزىگە يالغاندىن كۈلكە يۈگۈرتۈپ، بالىغا بىر ئاق ياننى تۇتقۇزدى. "يەڭ ئوغلۇم" دېدى ئۇ تۇمشۇقىدا ئىملاپ ياننى كۆرسىتىپ، بالا ياننى چوڭ-چوڭ چىشلەپ يەۋاتقاندا، مۇدىر ئۇنىڭ پۇتىغا كۆز تاشلىدى. ئۇنىڭ پۇتلىرىنىڭ دۈمبىلىرى يېرىلىپ، ئاقۇالداقتەك ئېتىلىپ كەتكەنىدى. مۇدىر كۆيۈنگەن قىياپەتتە ئۇنىڭ پۇتلىرىنى كۆتۈرۈپ تاپانلىرىغا قارىدى، تىكەن، شوخا كىرىپ، شور پېتىپ قېتىپ كەتكەن تاپانلىرى بەئەينى تۈكچە سالغاندەك تۆشۈك ئىدى. قىرىۋالغۇدەك گۆشى يوق قوللىرى بولسا، تارىشىدەك قاتتىق ئىدى. مۇدىر ئۆز ئىچىدە "مومىغا چىقالايدۇ" دەپ ھۆكۈم قىلدى. گويا ئۆزىنى بالىغا ئېچىنغاندەك قىلىپ كۆرسىتىپ باش لىڭشىتىپ:

— ئېتىك نېمە؟ — دەپ سورىدى.

— مۆمىن.

— داداڭنىڭ ئېتىچۇ؟

— مۇسا.

— ئۆزۈڭ نېمە ئىش قىلىسەن؟ خەت بىلەمسەن؟

— سوپاخۇن باينىڭ ئۇي-كاللىرىنى باقىمەن. خەت بىلمەيمەن.

— نەچچە كالا باقسەن؟

— يىگىرمە.

— يىگىرمە؟ ھەي... كىچىككىنە بالىغمۇ شۇنچە جىق كالا باقتۇرامدۇ؟ تۈزۈكرەك كىيىم-كېچەكمۇ بەرمەپتۇ. ھەي بىچارە، پۇتلىرىڭ يىرىلىپ ئاختاسلىقنىڭ چالمىسىدەك بولۇپ كېتىپتۇ. ساڭا بەك ئۇۋال بولۇپتۇ. بۇنداق ئىنساپسىزلارنىڭ جاجىسىنى بېرىش كېرەك!

ئۇ كارىۋاتنىڭ تېگىدىن نىمكەش بولغان تاسمىلىق بىر جۈپ كەشنى ئېلىپ بالىنىڭ ئالدىغا تاشلىدى:

— مه مۇنۇ كەش پۇتۇڭغا چوڭ كەلسمۇ، كىيىۋالغىن.
بالا كەشكە كۆزىنىڭ قىرى بىلەن قاراپلا قويدى-دە، سالماقلىق بىلەن سورىدى:
— بايراقنى چىقىرىپ بەرسەم، دادامنى قويۇپ بېرەمسىلە؟
— قويۇپ بېرىمىز، خۇش بولامسەن؟ ئاتا-بالا ئىككىڭلار يەنە بىللە بولسىلە.
— راستما؟
— راست بولمايچۇ، ئاللا ئالدىدا قەسەم قىلىپ بېرىمەن، — مۇدىرنىڭ مەككار كۆزلىرى بالىغا تىكىلدى.
— ئۇنداق بولسا، تىلخەت بەرسىلە.
— مۇنداق دېگىن. تىلخەت يېزىپ بېرىش تەسمىدى، مانا قاراپ تۇر.
مۇدىر قولىغا قەغەز-قەلەم ئالدى، شىتىرلىتىپ خەت يېزىشقا باشلىدى:

"تىلخەت

مەنكى چاقا ئۆستەڭ مەھەللىسىدىكى سوپاخۇن بايىنىڭ نىمكىرى موسا كۆنچىنىڭ ئوغلى مۆمىن شۇ توغرىسىدا ھۆججەت بېرىمەنكى، مەكتەپتىكى پىرقە بايرىقىنىڭ تانىسىنى غالىتەككە ئىلىش ئۈچۈن ئۆز ئىختىيارىم بىلەن جېنىمنى پىدا قىلىپ كەلدىم. پىرقىمىزنىڭ بايرىقىنى چىقىرىش يولىدا كۈتۈلمىگەن بىرەر ھادىسىگە ئۇچرىسام پىرقە ئۈچۈن شېھىت بولغايمەن. بۇنىڭغا ھېچ كىشىنىڭ دەۋا قىلىشىغا ھەققى يوقتۇر.

دەپ تىلخەت بەرگۈچى:
مۆمىن مۇسا.

شاھىتلار:
مەكتەپ مۇدىرى ئوسمان ئەسھەدۇللا.
تەرتىپ مۇدىرى نۇسرەت ئەخمەدى.
مىنگونىڭ 37-يىلى 9-ئاي."

مۇدىر تىلخەتنى مۆمىنگە ئۇزاتتى. بالا بېشىنى چايقىدى:
— مەن خەت بىلمەيمەن، ئوقۇپ بەرسىلە.
— خوپ مەن ئوقۇپ بېرەي، — مۇدىر سەل ئويلانغاندىن كېيىن يۇقىرىقى خەتنى مۇنداق "ئوقۇش"قا باشلىدى:

"تىلخەت

مەنكى مەكتەپ مۇدىرى ئوسمان ئەسھەدۇللا، شۇ توغرىسىدا ھۆججەت بېرىمەنكى، سوپاخۇن بايىنىڭ يىللىقچىسى مۆمىن دېگەن بالا مەكتەپ بايرىقىنىڭ تانىسىنى غالتەككە ئىلىپ بېرىدىغان بولدى. بۇنىڭ ئۈچۈن گۇناھكار دادىسى موسانى قاماقتىن بوشىتىپ بېرىدىغان بولدۇق.

دەپ تىلخەت بەرگۈچى:
ئوسمان ئەسھەدۇللا."

— قانداق، بولۇپتىمۇ؟
ساددا مەسۇمنىڭ چىرايىغا شادلىق كۈلكىسى يامرىدى.
— بولۇپتۇ، — دېدى ئۇ خۇشاللىقىنى باسالماي.
— بولغان بولسا، ئىككىمىز تەڭ قول قويايلى.

مۇدىر سۇرۇخنى بالىنىڭ ئالدىغا ئىتتىرىپ قويدى ۋە ئۇنىڭ بارمقىنى تۇتۇپ ئىسمىنىڭ ئۈستىگە باستۇردى. ئاندىن ئۆزىنىڭ ئىسمىغا تۇجاڭزىسنى باستى. بالا خەتنى قولىغا ئالدى. ئۇ بۇنداق ئەگرى-بۈگرى خەتلەرنى تونىمىسمۇ، خەتكە سىنچىلاپ قارىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى ئىمىر-چىمىر بولۇپ، بۇ "ئىلمەك-توقماق" سىزىقلار ئارىسىدىن دادىسى قۇچقىنى كەڭ ئېچىپ ئۇنىڭ ئالدىغا چىقىۋاتقاندەك كۆرۈندى-دە، كۆزلىرى پارقىراپ كەتتى. ئۇ شاققىدە ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ، خۇشال هالدا موما سۇپىسىغا كەلدى-دە، پەلەمپەيلەردىن سەكرەپ-سەكرەپ، سۇپىنىڭ ئۈستىگە چىقتى ۋە مۇدىرغا قاراپ دېدى:

— قېنى ئەمسە، دادامنى كەلتۈرۈپ بەرسىلە.

— بولىدۇ، خاتىرجەم بولغىن. بايراقنى قانچە تېز چىقارساڭ، داداڭ بىلەن شۇنچە تېز كۆرۈشىسەن. داداڭنى هازىرلا ئالدىڭغا ئۇندۈرىمەن، — مۇدىر يېنىدا چىلىم تەڭلەپ تۇرغان خىزمەتچىگە ئۇنلۈك بۇيرۇدى، —تەرتىپ مۇدىرىغا ئېيتقىن، دادىسىنى تېزدىن مۇشۇ يەرگە كەلتۈرسۇن! يەنە ئېيتىپ قوي، مەن ئېيتقان كۆرسەتمىگە دەققەت قىلسۇن! خىزمەتچى يۇگۇرۇپ چىقىپ كەتتى. بالا خاتىرجەم بولدى-دە، مومىغا قارىدى. كۆك سىرلانغان يىگىرمە غۇلاچ كېلىدىغان بۇ موما ئىككى ئۇلاقلىق بولۇپ، هەربىر ئۇلىقى ئۈچتىن چەمبەر بىلەن مەھكەملەنگەنىدى. ئۇ، مومىغا بىردەم كۆز تىكىپ تۇردى-دە، شىپىدە ئولتۇرۇپ قوللىرىنى سۇپىنىڭ پىششىق خىشلىرىغا سۈركىدى. ئاندىن بېشىنى كۆتۈرۈپ مۇدىردىن يەنە سورىدى:

— دادام هازىرغىچە نېمىشقا كەلمەيدۇ؟

— سەن چىقىۋەر، داداڭ هازىرلا كېلىدۇ.

موما مۆمىنىڭ قۇچقىغا پاتمىدى، لېكىن ئۇمۇ بوش كەلمىدى، ئۇ مومىنى پۇتلىرى بىلەن يۆگەپ چىماق سېلىپ، قوللىرى بىلەن قۇچاقلاپ تۇتۇپ، مومىنى چۆرگىلەپ يۈرۈپ يالمانتاقتەك يامىشىقا باشلىدى. هايىت-هۇيت دېگۈچە، يەتتە غۇلاچلىق تۆۋەنكى ئۇلاقنىڭ چەمبىرىگە

چقىۋالدى. مۇدىر تۆۋەندە تۇرۇپ ۋارقىردى:

ـــ يىگىت، غەيرەت قىل، ئاز قالدى!

مۆمن بىر ئىلىك قېلىنلىقتىكى چەمبەرگە دەسسەپ بىر پەس دېمىنى ئېلىۋالدى-دە، يەنە يۇقىرىغا يامىشىقا باشلىدى. ئىككىنچى ئۇلاقتا يەنە ئىككى غۇلاچلا قالغاندى، تۇيۇقسىزلا ئۇنىڭ پۇت-قوللىرى سىرقىراپ كەتتى، ئۆپكىسى ئاغزىغا تىقىلىپ تىنالماي قالدى. ئاران دېگەندە ئىككىنچى ئۇلاقنىڭ تۆۋەنكى چەمبىرىگە چىقىۋالدى-دە، مومىغا مەھكەم چاپلاشتى. ئۇ سەل دېمىنى ئېلىۋېلىپ تۆۋەنگە قارىدى. دادىسى كۆرۈنمەيتتى.

ئاغزىلىرىنى كاككۇكتەك ئېچىشىپ ئۆزىگە قاراپ تۇرۇشقان كىشىلەرنىڭ ئىچىدە مۇدىرنىڭ پۇرقىرىتىپ چىلىم چېكىۋاتقانلىقىنى كۆردى-دە، ۋارقىردى:

ـــ شىاۋجاڭ، دادام تېخىچە كەلمەپتىغۇ؟

ـــ كېلىدىغان ۋاقتى بولدى، غەيرەت قىل يىگىت! دادىسىنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە ئەسقاتمىغان ئوغۇلنى ئوغۇل دەپ نېمە قىلىدۇ؟! ئۇچىغا چىقساڭلا، داداڭنىڭ قۇتۇلغىنى شۇ...

"مومىنىڭ ئۇچىغا چىقساملا، دادامنى قۇتۇلدۇرالايمەن" بۇ خىيال ئۇنىڭغا يېڭى كۈچ بېغىشلىغاندەك بولدى.

ئۇ يەنە مومىغا يامىشىقا باشلىدى. يۇقىرىلىغانسېرى موما ئىنچىكىلەپ ئۇنىڭ قۇچىقىغا بىمالال پاتقۇدەك بولدى، لېكىن ئىغاڭلىشى كۈچىيىپ تېخىمۇ سىلىقلاشتى. شۇنچە كۈچسىمۇ چىماقلىرى تۇتماي، بىرنەچچە قېتىم تۆۋەنگە سىيرىلىپ كېتىشكە قىل قالدى. ئۇ ھاسراپ، دېمى تۇتۇلۇپ تىنالماي قالغاندا، مومىنى چىڭ قۇچاقلاپ، ئېڭكىنى مومىغا چىڭ تاقاپ، بويىنى بىلەن قىسىپ تۇرۇپ، سەل توختايتتى-دە، ئازراق دېمىنى ئېلىۋالاتتى. مۇشۇ مومىدەك ئېگىز بولغان قاپاق تېرەكلەرگە چىقىپ، قاغا چاڭگىلىرىنى چۈۋۈشلىرى، ئانىلىرى قاناتلىرى بىلەن شاپالاپ تۇرسىمۇ، قورقماي كۆكىنەك باللىرىنى ئېلىپ چۈشۈشلىرى... غىل-پاللا قىلىپ

ئۇنىڭ كۆڭلىدىن ئۆتتى. تېرەكلەرگە چىقىش، بۇ مومىغا چىقىشقا ئەلۋەتتە ئوخشمايدۇ. بۇ موما ئېگىز ۋە بەك سلىق...

ئۇ، تەر كىرىپ، ئېچىشىپ كەتكەن كۆزلىرىنى مومىغا سۈركىدى. "مەيلى قانداقلا بولمىسۇن چىقىش كېرەك. مومىغا چىقساملا دادامنىڭ قۇتۇلغىنى شۇ. دادا!... دادا...!" ئۇ ھەر قېتىم "دادا!" دېگەندە دادىسى ئۇنى يۆلەپ يۇقىرىغا ئىتتىرىۋاتقاندەك بىلىنەتتى-دە، كۈچكە كېلىپ قالغاندەك يەنە بىر قېتىم يۇقىرىغا ئۆرلەيتتى. ئۇ يۇقىرى ئۆرلىگەنسېرى موما خۇددى قارا بوران سوققان زىلۋا سۈپادان تېرەكتەك ئىغاڭلايتتى. تۆۋەندىن مۇدىرنىڭ "غەيرەت قىل! تېز بول! ئاز قالدى! دادائىنى قۇتقۇز!" دەپ ۋارقىراشلىرىنى، جامائەتنىڭ "ئۆزۈڭگە پەخەس بول! سىلكىنمە! يېنىپ چۈش!" دېگەن چۇقانلىرى بىسىپ چۈشتى. مۆمىن يەنە ھاسراپ-ھۆمۈدەپ يۇقىرىغا ئۆرلىدى. ئەنە! يەنە ئۈچ غۇلاچ... ئىككى غۇلاچ... بىر غۇلاچ... موما ئىغاڭلايتتى... سۈنۈپ كەتسە... ئۇنىڭ ئىشى تۈگەيدۇ...

مانا... ئۇنىڭ قولى موما تۆشۈكىدىن ئىككى تەرەپكە بىر غېرىچ چىقىپ تۇرغان غالتەكنىڭ ئوقىغا تەگدى-دە، ئۇنى چىڭ تۇتۇۋالدى. ئۇ، ئوڭ قولتۇقىغا ئوق بىلەن مومىنى چىڭ قىسىپ تۇرۇپ، ئوقنىڭ ئىككىنچى ئۇچىنى چىڭ تۇتتى، سول قولى بىلەن تانىنى تارتىپ، پۈتىغا ئۈزەڭگە قىلىپ دەسسەپ سەل دېمىنى ئالدى. ئۇ غالتەككە قارىدى، تانا غالتەكنىڭ ئېرىقچىسىدىن چىقىپ كېتىپ، ئوققا يۆگىشىپ قالغانىكەن. بىر قولى بىلەن تانىنى سىلكىپ تارتىپ، غالتەكنى ئارقىسىغا ياندۇردى. موما ھەدەپ لەپەڭشىپ ئۇنىڭ بېشى قېيىپ تۇرسىمۇ، تانىنى غالتەكنىڭ ئېرىقچىسىغا سالدى. شۇنداقلا ئۇ ئەتراپىغا قارىدى: "ۋاي-ۋۇي، نېمىدېگەن ئېگىز! جاھانىنىڭ ھەممە يېرىنى كۆرگىلى بولىدىكەن. ئەنە، كۈنپېتىش تەرەپتىكى قارىيىپ كۆرۈنگەن تاغ بىزنىڭ بەش تۈگمەنگە پەقەت بىر كۈنلۈكلا كېلىدۇ. جاھان ئەجەبمۇ چوڭ ئىكەن. شۇنچە چوڭ جاھان بىزگە نېمانچە تار؟

هەي! كۇن ئالماقنىڭ تەسلىكى! بىر چارەك قوناقنى بېرىشنى تەس كۆرۈپ دادامنى ئوغرى تۇتۇپ، سولىتىپ قويدى تېخى! ياق! بىردەمۇ ھاڭۇبقىپ تـۇرمـاسلىق كېرەك، دادامنى قۇتۇلدۇرۇش كېرەك!" ئۇ تۆۋەنگە قاراپ توۋلىدى:

ـــ شياۋجاڭ بايراقنى چىقارسىلا!

مۇدىر تانىنىڭ بىر قېتىنى تارتتى. بايراق كۆتۈرۈلدى. ئۇنىڭ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈردى-دە، تانىنى سىيرىپ تارتىشقا باشلىدى. بايراق مومنىڭ ئۇچىغا چىقتى-دە، بايراقنىڭ كالتىكى تاقىدە غالتەككە تاقاشتى. مۇدىر خۇشاللىقىدىن توۋلۇۋەتتى:

ـــ بىزنىڭ بايراق يەنە مومنىڭ ئۇچىغا چىقىپ لەپلىدىدى! بىزنىڭ بايراق ئاسماندا پەرۋاز قىلدى! يېگىت، سەل تەخىر قىلغىن! يەنە بىر قېتىم سىناپ باقاي!

دەل شۇ چاغدا، ئۇچ ئادەم پۇتىغا كىشەن سېلىنغان، يۈز-كۆزلىرى سارغىيىپ كەتكەن، ئورۇق، ۋىجىككىنە، كەكە ساقال بىر بوۋايىنى ئالدىغا سېلىپ مەيدانغا ئېلىپ كەلدى. بوۋاي توپلىنىپ تۇرغان جامائەتكە ئېگىشىپ سالام قىلدى-دە، يوغان كۆزلىرىنى نەشتەردەك تىكىپ مۇدىرغا قادالدى. مۇدىر بىر قەدەم ئارقىغا داجىدى. كىشىلەر مومنىڭ ئۇچىدىن كۆز ئۈزمەي قـاراپ تـۇرۇشاتتى. بوۋايمۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ مومنىڭ ئۇچىدا تۇرغان ئوغلىنى كۆردى-دە، چۆچۈپ كېتىپ ۋارقىرىدى:

ـــ مۆمنجان، نېمىشقا مومغا چىقتۇالدىڭ؟

مـۆمن دادىسىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ پەسكە قارىدى، ئۇنى كۆرۈپ خۇشاللىقتا جاۋاب بەردى:

ـــ دادا! سېنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن بايراقنى چىقىرىپ بەردىم.

بوۋاي ئەھۋالنى ناھايىتى تېزلا چۈشەندى. ئۇ بالىسىنىڭ مومىدىن سىيرىلىپ چۈشۈۋاتقانلىقىنى كۆردى-دە، قاتتىق ۋارقىرىدى:

ـــ توختا! چۈشمە!

مۆمن بۇ چاغدا سىيرىلىپ ئۈستۈنكى ئۆلاقتا چۈشۈپ بولغانىدى. ئۇ چۆچۈپ چەمبەرگە دەسسۈالدى-دە، مومنى چىڭ قۇچاقلاپ تۇرۇپ، دادىسىغا قارىدى، بوۋاي يەنە ۋارقىرىدى:

ــ ئوغلۇم! ئاناڭنى ئۆلتۈرۈشكەندە، سەن كۆرگەن ئىكەنسەن، ئۇنى نېمىدەپ ئۆلتۈرگەن؟!

ــ قىزىل پاچاق ئېرىڭنى تېپىپ بەر، دەپ.

ــ قانداق ئۆلتۈرگەن.

ــ ئوت توغرايدىغان جادۇغا بېسىپ، توغراپ ئۆلتۈرگەن.

ــ ئاناڭنى ئۆلتۈرگەنلەرنىڭ شەپكىسىدە قانداق بەلگە بار ئىدى؟

بالا بېشى بىلەن مومىدىكى بايراقنى كۆرسىتىپ جاۋاب بەردى:

ــ ئاشۇ بايراقنىڭ ئوتتۇرىسىدىكىگە ئوخشايتتى.

ــ بەش تۈگمەندە ئون توققۇز ئادەمنى تۆمۈر مىخ بىلەن ئوجمىگە مىخلاپ ئۆلتۈرگەنلەرنىڭ قانداق بەلگىسى بار ئىدى؟

ــ مۇشۇنىڭغا ئوخشايتتى.

ــ بىتىمدىن كېيىن، يېنىپ كەلگەن قىرىق ئادەمنى تىرىكلا خۇمدانغا سالغانلارنىڭچۇ؟

ــ ئۇلارنىڭمۇ خۇددى مۇشۇنىڭغا ئوخشايتتى.

ــ ئوغلۇم، ئاڭلا! سەن چىقارغان ئاشۇ بايراقنى يوقتىمىز دەپ نەچچە مىڭلىغان ئادەملەر قۇربان بولدى. بىز يوقتىمىز دەپ كۆرەش قىلغان بايراقنى سەن چىقىرىپسەن، قۇربان بولغان شېھىتلەرنىڭ روھىغا نېمىدەپ جاۋاب بېرىسەن؟! داداڭنىڭ يۈزىگە قانداق قارايسەن؟!

بالا شۇككىدە بولۇپ قالدى. مۇدىر بوۋاينىڭ ئاغزىغا كۈچەپ مۇشت بىلەن ئۇردى، ئۇنىڭ ئاغزىدىن ئوقتەك قان كېلىپ، سارغىيىپ كەتكەن كۆڭلىكىنىڭ ئالدى پىشىنى قىپقىزىل بويىۋەتتى. بالا بىردىنلا ناھايىتى تېزلىك بىلەن يۇقىرىغا ياماشتى-دە، مومنىڭ ئوچىغا يەنە چىقىپ بولدى. مۇدىر ۋارقىرىدى:

ـــ يېنىپ چۈش، يېنىپ چۈش! داداڭنى ئېلىپ كەت! لېكىن، بالا مومىدىن چۈشمىدى...

ـــ ئۇنىڭ پەسكە قاراپ توۋلىغىنى ئاڭلاندى:

ـــ دادا! مېنى بېقىپ چوڭ قىلغىنىڭغا رازى بول! مەندىن رازى بول...! ـــ ئۇ، مومىنىڭ ئۈچىنى چىڭ قۇچاقلاپ، پۈتلىرىنى مومىغا قاتتىق تاقاپ تۇرۇپ، مومىنى شۇنداق قاتتىق لېڭشىتتىكى، مومۇ ئىغاڭلاپ تۇۋۈى تەرىپى غىرسلاپ كەتتى. تۆۋەندە قاراپ تۇرغان كىشىلەر ئىچىدە ئاللا-چۇقان كۆتۈرۈلدى.

مۇدىر پوكاندەك ئېسىلىپ، غەزەپ بىلەن تاپانچىسىنى چىقاردى-دە، بالىغا قارىتىپ ئارقا-ئارقىدىن ئوق ئۇزدى، دەل شۇ چاغدا، بىرسى ئۇنىڭغا قاتتىق كاللا قويۇپ، تاپانچىسىنى چۈشۈرۈۋەتتى-دە، ئۇنىڭ بوينىنى چىشلەپ، تارتىپ سلكىدى، مۇدىرنىڭ چىشلىرى كىرىشىپ كۆزلىرى يۇمۇلۇپ، "ۋايجان" دەپ چوشقىدەك چىرقىراپ كەتتى. يالاقچىلار موسانى سلكىشلەپ، مۇدىرنى قوتقۇزۇۋالدى. مۇدىر ئارانلا كۆزىنى ئېچىپ، موساغا ئالايماقچى بولۇۋىدى، بوۋاي ئۇنىڭ يۈزىگە شالاقىدە تۈكۈردى، ئۇنىڭ ئاغزىدىن بىر چىشلەم گۆش يەرگە چۈشتى. مۇدىرنىڭ ئۇزۇلگەن بويۇن تومۇرىدىن قاپقارا قان جىرغىپ چۈشۈۋاتاتتى. ئۇ لاغلداپ تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن يەردىكى تاپانچىسىنى ئالدى-دە، تۆت ئادەم يەرگە بېسىپ تۇرغان بوۋايغا قارىتىپ ئىككى پاي ئوق ئۇزدى... دەل شۇ چاغدا، قاراس-قۇرۇس قىلىپ، موما سۈندى-دە، مۆمن مومىنىڭ ئۈچىنى قۇچاقلاپ بايراق بىلەن گۈرسۈلدەپ يەرگە چۈشتى. چۈشتىيۇ، بېشىنى لىككىدە كۆتۈرۈپ يەنە يەرگە قويدى...

ئۇنىڭ ئاغزىدىن بۇلدۇقلاپ قان ئېقىۋاتاتتى... ئوق زەربىدىن هالسىزلانغان موسا بوۋاي چىشىنى چىشلەپ، ئەڭ ئاخىرقى كۈچىنى يىغىپ، پۈتىدىكى ئېغىر كىشەننى سۆرەپ، ئوغلىنىڭ قېشىغا كەلدى-دە، ئۇنى مەھكەم قۇچاقلىدى:

ـــ بالام ـــ دېدى ئۇ، ھاسراپ خىرقىرىغان ئاۋاز بىلەن، ـــ داداڭ سەندىن مىڭ مەرتىۋە رازى. سەنمۇ مەندىن رازى بولغىن... ئۇنىڭ نۇرسىز كۆزلىرى ئاستا يۇمۇلدى.

ئاتا-بالىدىن ئاققان قان بىر پارچە كىگىزنىڭ ئۈرنىدەك يەرنى قىپقىزىل بويىۋەتتى. بۇ قانلار ئەمدى ئولتۇراي دەپ قالغان كۈننىڭ نۇرىدا قىپقىزىل بولۇپ تاۋلىناتتى. مۇدىر ئۆز كارامىتىنىڭ نەتىجىسىنى كۆرمەكچى بولۇپ بوينىنى سوزغاندى. ئۇمۇ يىقىلدى. ئۇنىڭ قانسىرىغان يۈزى مۇرددەك ئاپئاق ئاقىرىپ كەتكەنىدى.

ـــ كۆتۈرۈڭلار! تېز بولۇڭلار!، ـــ دەپ ۋارقىرىدى تەرتىپ مۇدىرى نۇسرەت، ـــ يۈسۈپ خاتىپنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ داۋالىتايلى!

جامائەت ئارىسىدا قاراپ تۇرغان بىر مويسىپىت بوۋاي ھاسسىسى بىلەن مۇدىرنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ دېدى:

ـــ ھېلىغۇ يۈسۈپ خاتىپكەن، پەيغەمبىرىمىزگىمۇ مۇدىرغا جان كىرگۈزۈشكە ئىجازەت بېرىلمىگەن.

تەرتىپ مۇدىرى چۆچۈپ مۇدىرنىڭ يۈرىكىنى تىڭشىدى. لېكىن ئۇ ئاللىقاچان جەھەننەمگە سەپەر قىلغانىدى.

بەش تۈگمەن بېزىنسىنىڭ جامائەتلىرى موسا بىلەن مۆمىننىڭ جەسەتلىرىنى مەھەللىنىڭ كۈن چىقىش تەرىپىدىكى زاراتگاھلىققا دەپنە قىلىشتى. چوڭقۇر قايغۇ ئىچىدە دۇئا-تەكبىر قىلىشىپ، كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈشۈپ، ئاستا-ئاستا تارقاشتى. لېكىن، ئاق تۇماقلىق بىر ياش يىگىت تۇپراق بېشىدا ھۆڭ-ھۆڭ يىغلاپ، خېلى ئۇزۇنغىچە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇۋەردى. مەھەللىنىڭ توخۇلىرى ئىككىنچى قېتىم چىللاشقا باشلىغاندىلا ئۇ ئاندىن ئورنىدىن تۇردى. قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، ئالقانلىرىنى كەڭ ئېچىپ دۇئا قىلدى:

ـــ قەدىرلىك موسا ئاكا، مۆمىنجان، يانقان بېرىڭلار جەننەتتە بولسۇن، مەن يەنە بىز تۇرغان تاغقا كەتتىم، سىلەر خاتىرجەم بولۇڭلار،

بىز چوقۇم سىلەر ئۇچۇن قىساس ئالىمىز!

يىگىت ماڭماڭچى بولۇپ ئارقىسىغا ئۆرۈلدى-دە، چۆچۈپ كەتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدا تونۇش بولمىغان ئون نەچچە ئادەم تۇراتتى. ئۇلارنىڭ قايغۇلۇق يۈزلىرى ۋە سماپىتەك كۆز ياشلىرىنى كۆرگەن ھېلىقى يىگىت خاتىرجەم ھالدا، مەردانە قەدەم تاشلاپ مېڭىپ كەتتى. ئۇ تېخى يەتتە-سەككىز قەدەمغۇ ماڭمىغانىدى، قاراپ تۇرغانلاردىن بىرسى:

— ئۇكام توختاڭ، — دېدى مۇلايىم ئاۋازدا. يىگىت توختىدى.

— سىز تاغلىقمۇ؟ — دەپ سوردى ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ ھېلىقى كىشى.

— ياق، مەن تاغلىق ئەمەس، تاغ لاچىنلىرىنىڭ توپىدىنمەن.

— موساكام يۈرگەن شۇ تاغدىكى لاچىنلارنىڭ توپىغا بىزنىمۇ باشلاپ بارسىڭىز.

يىگىت ئۇلارغا بىر قۇر قاراپ چىقتى. تۇن قاراڭغۇسىدا ئۇلارنىڭ كىملىكىنى پەرق ئەتكىلى بولمىسىمۇ ئاق كۆڭۈل ئادەملەر ئىكەنلىكىنى مۆلچەرلەش قىيىن ئەمەس ئىدى. يىگىتنىڭ ئاۋازى گۈلدۈرمامدەك جاراڭلىدى:

— يۈرۈڭلار!

شۇنداق قىلىپ بۇ يىگىت ئۆزىگە تونۇش بولمىغان ئون نەچچە ئەزىمەتنى ئەگەشتۈرۈپ، قوناقلىقنىڭ قىرى بىلەن يۈرۈپ كەتتى. بۇلۇتلار ئارىسىدىن ماراپ تۇرغان ئون تۆت كۈنلۈك ئاي سۈتتەك ئاپئاق نۇرىنى سېخىيلىق بىلەن چېچىپ، ئۇلارنىڭ يولىنى يورۇتۇپ تۇراتتى.

قىساس

چۆلدىكى بوستان

ھــــممىتى چەكسىز تەبىئەت غىلاڭ تاشلىق بۇ سايغا ئاندا-ساندا يــۇلغۇن، چاكاندا، ئاق تىكەنلا ئاتا قىلغانمىكىن؟ ئۇنداقمۇ ئەمەستەك. شۇنداق قارىساڭ، ساينىڭ كۈن چىقىش چېكسىدە بىر بېشىللىق كۆرۈنىدۇ. ئۇپۇق بىلەن سۆيۈشكەن ئۇ بېشىللىق كۆز يەتكۈسىز بۇ كەڭرى ساينىڭ چېكسىگە قىسىلغان غۇنچىغا ئوخشايدۇ. بۇ غۇنچە يىراقتىن كۆرۈنگەندەك ئۇنچىۋالا كىچىك ئەمەس. بۇ غۇنچىنىڭ نامى چاقا. ئۇنىڭ باشقا نامى بارمۇ-يوق، بۇ تېخى نامەلۇم.

چاقانى شىمالدىن جەنۇبقا سوزۇلغان تاشيول يۇقىرىقى ۋە تۆۋەنكى چاقا، دەپ ئىككىگە بۆلۈۋەتكەن.

يــۇقىرىقى چاقانىڭ پەللىمۇ پەللە ئېگىز قىرلىق ئېتىزلىرى قويۇق،

پاخپاق جىگدىلىككە تۇتىشىدۇ. جىگدىلىكنى ئاچچىق تاغ بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەن غىلاڭ تاشلىق سايىدىن كونا ئۆستەڭ ئايرىپ تۇرىدۇ.

پەللىمۇ پەللە ئۆرلىگەن ئېتىز قىرلىرى تۆۋەندىكى چاقانىڭ ئايىغىدىكى تۆمۈرچى مەھەللىسىدىن قارىغاندا، خۇددى چوڭ يولدىن تاقا سېلىنغان پەلەمپەيلەردەك كۆرۈنىدۇ. كونا ئۆستەڭنى بىر زامانلاردا يۇرت چوڭلىرى چىپتۇرغانكەن. ئۇلار غىلاڭ تاشلىق سايغا سۇ باشلىماقچى بولۇشقان. كەڭلىكى ئون بەش ماڭدام كېلىدىغان ئۆستەڭ پۈتكەندە، نۇرغۇن تەن جېنىدىن جۇدا بولغان. ئەنە ئاۋۇ پوزنەك مەھەللىسىنىڭ كۈن پېتىشتىكى "قىرتاش"نى بويلاپ، ئۇزۇنسىغا سوزۇلغان قىيالىقنى ئالا قويماي ئىگىلىگەن كىچىك-كىچىك توپا دۆۋىلىرى — گۈل-گىياھسىز قەبرىلەر، كونا ئۆستەڭنىڭ قانلىق تارىخىغا گۇۋاھ!

لېكىن ساي ئېگىز، باشلام پەس بولغاچقا، سۇ ئاقمىغان. كىشىلەر قولىدىن كېلىدىغانلىكى ئامالالارنى ئىشلەتكەن، ئەمما كارغا يارىمىغان. ئېقىپ كەلگەن كۆك قۇم ئاستا-ئاستا تىنىپ ئۆستەڭ تۈزلىنىپ كەتكەن. بۇ ئۆستەڭ كۈن نۇرىدا خۇددى چەكسىز ئۇزۇنلۇقتىكى ئەينەكتەك پارقىراپ سوزۇلۇپ ياتاتتى.

ئۇۋچىلار بۇ ئۆستەڭدىن بەكمۇ رازى ئىدى. ئۇلار قۇمغا چۈشكەن ئىزلارغا قارىلا نېمىنىڭ ئىزى ئىكەنلىكىگە ئېنىق ھۆكۈم قىلالايتتى. ئىز چۈشكەن يۇنۇلۇش بويىچە قاپقانلىرىنى قۇراتتى-دە، بەخىرامان ئۇخلاپ، ئەتىسى ئەتىگەنلىكى كېلىپ ئولجىلىرىنى ئېلىپ كېتىشەتتى.

"ئازىنلىق چېلىشىش"مۇ مۇشۇ ئۆستەڭدە بولاتتى. ھەر جۈمەدىن كېيىن، بۇ يەردىن كۆتۈرۈلگەن كۈلكە-چاقچاقلار تۆۋەندىكى چاقاغمۇ ئاڭلىنىپ تۇراتتى. تۆۋەنكى چاقانىڭ قارا چىلان توپلىق يەرلىرى بۈككىدە توغراقلىققا، ئاندىن پايانسىز قىزىل قۇم دۆڭلىرىگە تۇتىشاتتى. چاقادا ئىككىلا مەھەللە — پوزنەك مەھەللىسى ۋە تۆمۈرچى مەھەللىسى بار ئىدى.

پوزنەك مەھەللىسى كونا ئۆستەڭنى بويلاپ سوزۇلغان بۇك-باراقسان جىگدىلىككە جايلاشقان بولسا، تۆمۈرچى مەھەللىسى قىزىل قۇم باغرىدىكى توغراقلىق ئىچىگە چۆكۈپلا كەتكەنىدى.

چاقالىقلار سودا-سېتىقلىرىنى "ئۆتەڭ بازىرى"دا قىلىشاتتى. يۇرت چوڭلىرىنىڭ ئۇگسىمۇ شۇ يەردە ئىدى.

چاقانى يېقىندىن بېرى ئەنسىزلىك ئىلكىگە ئالدى... تاغ تەرەپتىن كېلىدىغان گۈلدۈرلەشلەردىن چاقالىقلار چۆچۈشتى. بۇ ئاۋاز خۇددى مورىنىڭ كەينىگە تاش-توقماق ئۇرۇلغاندەك ئېنىق ئاڭلىناتتى. ئۇلار ھاڭ-تاڭ بولۇشاتتى، كۆزلىرى، قۇلاقلىرى شۇ تەرەپتە ئىدى.

شۇ كۈنلەردە: "تاغلىقلار ئىلىلىقلارغا قوشۇلۇپتۇ، ئۇلارنىڭ ئادەملىرى، قورال-ياراغلىرى ھەددى-ھېسابسىزمىش، ئۇلارنىڭ كۆپلۈكىدىن ئاچچىق تاغ ئاشۇنداق قاپقارا كۆرۈندىكەن. كەمبەغەللەر ھۆكۈمىتى قۇرۇلدىكەن" دېگەنىدەك گەپ-سۆزلەر چاقالىقلار ئارىسىغا پۇر كەتتى. بايلار ئەمدى ماللىرىنى تاغقا چىقارمايدىغان بولدى. شەھەردىن چېرىكلەر چىقىشتى. ئۇلار ئۇگسىنى قوچۇۋەتكەن ھەربىلەردەك قۇتۇرۇشىپلا كېتىشتى. يۇرت چوڭلىرىنىڭ ئۇنىمۇ پۈتۈپلا كەتتى. لېكىن ئۇلار "ساۋابلىق ئۇچۇن!"، "ئىلىلىق ئۇغرىلاردىن ئاگاھ بولۇڭلار!"، "ئىمانىڭلارنى پاك ساقلاڭلار، سەگەك بولۇڭلار!" دېگەنىدەك ۋەز-نەسىھەتلىرىنى ھەرگىزمۇ ئايىمايتتى. "لالىلار"پەيدا بولدى. ھەممە ياقتا تەڭ تىمسىقلايتتى."كۆزۈڭ ئوچۇق تۇرىدىغۇ؟" دېگەنىدەك ئۆتكەن-كەچكىنلەرنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە گۇلىيىپ قارايتتى.

"تاك-تاكچىلار"مۇ ئەدەپ كەتتى. ئۇلار يېرىم كېچىلەردە ئىشكىلەرنى زەرب بىلەن ئۇراتتى. "سەگەك!" دېگەن جاۋاب ئاڭلانمىسا ئىشكىلەرنى سۇندۇراتتى. ئۆيلەرنى ئاختۇراتتى. تۇزغا باردىغان ساي يوللىرىمۇ ئېتىلدى. ئۆتەڭ بازىرى يولىغمۇ توساقلار قويۇلدى، بازارچىلار ھەر تۇن يېتىمى

ئارىلىقتا بىر نۆۋەت تەكشۈرۈلىدىغان بولدى. باۋجاڭنىڭ ئىجازىتى بولمسا سودىلىقمۇ شامالغا ئۇچاتتى. ئىجازەتكە ئەدناسى، توخۇ چاغلىق بىر نېمە بولمسا ئېرىشكىلىمۇ بولمايتتى.

لېكىن چاقالىقلار پەرۋا قىلمىدى. چاقانىڭ خۇش چاقچاق ياشلىرى كونا ئۆستەڭدىكى "ئازىنلىق چېلىشىش" مەيدانىنى خۇداغا ئامانەت قويۇپ، ئۆزلىرىلا بىلىدىغان يوللار بىلەن ئاچچىق تاغقا كېتىشتى. مەھەللىدە قالغان قېرى-چۆرىلەر مازار-ماشايىخلاردىن، ئۇرۇق-ئەجدادلىرىنىڭ روھىدىن ئوغلانلىرىغا مەدەت تىلەپ، مەسچىتلەردە، جايىنامازلاردا دۇرۇت ئوقۇشۇپ تاڭنى ئانقۇزىدىغان بولۇشتى.

ئىككى ئات

مۇشۇ كۈنلەردە، پوزنەك مەھەللىسىدە بەكمۇ ئالدىراشچىلىق بولۇپ قالدى. ھېكىماخۇن دەسلىپىدىلا ئاچچىق تاغقا ماڭماقچى ئىدى. تەكتۈشلىرى بىلەنمۇ شۇنداق كېلىشكەنىدى. لېكىن ئۇنى شۇنداقلا يولغا سېلىپ قويۇشىغا ئانسىنىڭ كۆڭلى قويمىدى. ئۇ: "قورسىقى ئېچىپ قالارمۇ؟ توڭلاپ قالماسمۇ" دېگەندەك ئەندىشىلەردە بولدى. ھېكىماخۇنمۇ ئون يەتتە ياشلىق ئىنىسى ھېلىماخۇنغا ئانچە ئىشىنىپ كەتمەيتتى. ئۇ: "كىچىك، نادان، ئۆينىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدۇ. ئانام قېنىلىپ قالسا..." دەپ ئويلاپ تازا خاتىرجەم بولالمىدى. بىر ھەپتە ئۆتتى، ھەممە تەل بولدى ــ قورۇلغان تالقان خالتىغا لىق قاچىلاندى. ئۆتۈك چەملەندى. جۇۋىمۇ تىكتۈرۈلدى. جىگدە يېرىندىلىرى قورۇق ئېغىلىنىڭ يېرىمىغچە دۆۋىلەندى. ئۇن تاغرى قازناقتا تىكلەندى. ئەمدى ئانا-بالىنىڭ كۆڭلى تىندى. ھېكىماخۇن بۇگۈن كېچە تاك-تاكچىلار كېتىشى بىلەنلا يولغا چىقماقچى بولدى. ئۇ، ئىنىسىغا ئانىسىنى قاقشاتماسلىقنى قاتتىق تاپىلىدى.

ئانىسىمۇ ئوغلىغا جېكىلەيدىغانلىرىنى جېكىلەپ بولدى. ئۇلار تاك-تاكچىلارنىڭ ئۆتۈپ كېتىشىنىلا كۈتەتتى، دەل شۇ چاغدا، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى ئاڭلاندى. ئانىنىڭ كۆزلىرى چەكچەيدى:

— هوي، بولمىدى! ئەسكەرلىككە تۇتىدىغانلار...!

ئۇ، باللىرىغا لاپپىدە قارىدى-دە شەرەت بىلەن ئۇلارنى يوشۇرۇنۇشقا بۇيرۇدى. ئۆزى بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ تالاغا ماڭدى. باللارمۇ چاققان كەلدى-دە، يوشۇرۇنۇشتى. لېكىن ئانا، شۇ هامانلا يېنىپ كىرىپ، ئۇلارنى تالاغا ئېلىپ چىقتى.

— ئات؟ — ئاكا-ئۇكا تەڭلا شۇڭىلىدى.

ئۆرۈكىكە باغلانغان ئىككى ئات غۇۋا ئايدىڭدا يەرنى چاپچىپ بىر-بىرىگە خىرىس قىلىشۋاتاتتى.

ئۇلار "نېمە ئىش؟" دېگەندەك تەڭلا بىر-بىرىگە قاراشتى. ئاتلارغا يېقىن كېلىشتى. ئاق قاشقىلىق قارا ئاتنى تونۇشتى.

ئانا لىپپىدە چوڭ ئوغلىغا قارىدى:

— بۇ ئاتنى قۇدىمزىنڭكىدە كۆرگەندەك قىلىۋىدىم؟

— ...

— ماڭىدىغانلىقىڭنى ئايشەم بىلەمتى؟

— مەن ئۇنىڭ بىلەن چۈشتە خوشلاشقانىدىم.

— بېچارە ھەمراخانغا ئۇۋال بولدى. هاشىماخۇندىن كېيىن قېلىپ، پۇچۇلىنىپلا كەتتى. چاي ئىچۈرۈپ قويغىلىمۇ بىر يىلدىن ئاشتى. ئەمما كۆڭۈل ئارامى بولمىدى. پەرزىنى ئادا قىلىۋەتسەك تولىمۇ ياخشى بولاتتى. ھە، ئاۋۇ ساغرىسىدا تۇخۇم توختىغۇدەك سېمىز ئاتچۇ؟

— بۇ ئات...؟ — ھېكىماخۇن بىلەن ئانا بىر-بىرىگە قارىشىپلا قالدى. لېكىن شۇ هامان ئۇلارنىڭ كۆزلىرى لىپپىدە ھېلىماخۇنغا چۈشتى. ئۇ تىرىنقىنى تاتىلاپ، يەرگە قاراپ تۇراتتى. ئانىسىنىڭ كۆڭلى بىرنېمىنى

تۇيغاندەك بولدى.

ـــ بالام ھېلىماخۇن... بۇ ئات؟

ـــ ئېلىخان زەرگەرنىڭ، ـــ ئۇ ھېشىنى كۆتۈرمەيلا جاۋاب بەردى.

ـــ ئېلىخان زەرگەر؟ ھە ئۆتەڭ كۆۋرۈكىدىكى؟

ـــ شۇ.

ئانىغا بۇ ئىشمۇ ئايان بولدى. ئېلىخان زەرگەرنىڭ ئەپچىلگىنە بىر قىزى بار ئىدى. ئۇ قىز ھېلىماخۇن بىلەن بىر دېمەتلىك ئىدى. ئانا بىر قولى بىلەن ئېڭىكىنى تۇتقان ھالدا ئۆيگە يېنىپ كىردى. بالىلارمۇ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن كىرىپ كېلىشتى. ئانا ئوغلىغا تىكىلدى:

ـــ ھېلىماخۇن، سەن بارمايتتىڭغۇ، بالام؟

ھېكىماخۇن كۈلدى:

ـــ ئايشەم بىلەن خەلچەم يېقىن ئاداشكەن. مەن چۈشتە ئايشەم بىلەن خوشلاشۇاتقاندا خەلچەم شۇ ئۆيگە بارغانىدى، بەلكىم بۇ ئىشلارنى ئايشەمدىن ئۇققان بولسا كېرەك. ئانا، ئات باغلانغان يالغۇز بىزنىڭ مۇشۇ ئۆيلا ئەمەس، بارالمايدىغان خېلى جىق ئادەملەر ئات-ئۇلاغلىرىنى چىقىرىپ، بارالايدىغانلارنى يولغا سالدى.

ئانا غەمكىن بولۇپ قالدى. كۆزلىرىنى يۇمۇپ بىر ھازاغچە ئولتۇرۇپ قالدى. خېلىدىن كېيىن، لىپىدە كىچىك ئوغلىغا قارىدى. ئوغلىنىڭ يوغان-يوغان بىر جۈپ قوي كۆزى خۇددى ھاپكارنىڭ موكىسىدەك، بىر ئاكىسىغا، بىر ئانىسىغا تەلمۈرەتتى، ئانا ئۇنىڭ ئاق-سېرىق مەڭزىنىڭ ۋىل-ۋىل قىزىرىشىدىن تەڭلىكتە قالغانلىقىنى سەزدى-دە، ئوغلىغا بىر ھازاغچە تىكىلدى. ئاستالا ئورنىدىن تۇردى. بىر ئالا خۇرجۇنغا كىچىك ئوغلىغا ئاتاپ تىكتۇرگەن قىزىل چەكمەننى، تاشلانمىغان ئاق جۇۋىنى سالدى. ئوغلىنىڭ باش-كۆزىنى سلاپ تۇرۇپ سۆزلىدى:

ـــ ھېلىماخۇن، سەنمۇ بارغىن بالام، ئاكاڭ بىلەن بىللە ماڭ، خەلچەم

ساڭا يار-يۆلەك بولۇپتۇ. مۇبارەك، ئوغلۇم! كۆڭلۈمدىكى كېلىنگە ئۇچراپتىمەن. ئەتىلا قولۇم-قوشنىلار بىلەن بىللە ئەلچىلىككە بارىمەن. كۆپنىڭ ئۈمىدى ئىكەن. بارغىن بالام، بارغىن! سوقۇش دېگەن جان بىلەن ئوينىشىدىغان ئىش. سوقۇشقا ئوغۇل بالىنىڭمۇ ئوغۇل بالىسى يارايدۇ. تەڭلىك ئۇچۇن بېرىڭلار بالىلىرىم، دادا ڭلارنىڭ روھى خۇش بولسۇن! خۇدايىم سىلەرنى پاختىنىڭ ئىچىدە ئوت ساقلىغاندەك ساقلا! كېلىنلىرىمنىڭ ئۈمىدى، چاقالىقلارنىڭ كۆتكىنى شۇنداق ئىكەن، بېرىڭلار! سىلەرنى مەن ئوغۇل دەپ تۇغقان، بوش كەلمەڭلار! يوقسۇللارنىڭ بىر كۆزىدىن قان، بىر كۆزىدىن ياش ئېقىۋاتقانلىقى ھەرگىزمۇ ئېسىڭلاردىن چىقمىسۇن؛ مەن سىلەردىن ئۇ دۇنيا، بۇ دۇنيا رازى...

ئىككى ئوغۇل ئانىسىنىڭ يۈرەكنى تىترىتىدىغان سۆزلىرىنى تىك تۇرۇپ ئاڭلاشتى.

ئەمدى يەنە ساقلاپ تۇرۇش خەتەرلىك ئىش. تاك-تاكچىلار ئاتلارنى كۆرۈپ قالسا ئىشنىڭ تۈگەشكىنى شۇ. ئانا تالاغا چىقتى. ئەتراپقا قۇلاق سالدى، خېلى يىراق بىر يەردىن تاك-تاك ئاۋازى ئاڭلاندى. ئانا بۇيرۇق قىلدى:

— ئەمدى مېڭىڭلار، خۇداغا ئامانەت! — ئانا باللىرىغا ئاق يول تىلەپ دۇئا قىلدى. ئوغۇللار سەپەرگە راۋان بولدى. غۇۋا ئايدىڭدا ئۇلارنىڭ قارىسى جىگدىلىككە كىرىپ غايىب بولغۇچە قاراپ تۇردى.

غەلىتە كوزىچى

ئانا تاڭ يورۇشى بىلەنلا ئورنىدىن تۇراتتى-دە، ئۆچكىلىرىنى سېغىپ بولۇپ، جىگدىلىككە ھەيدەيتتى. ئاندىن ئاچچىق تاغقا ئوزاق-ئوزاق تىكىلەتتى. تاغ شامىلى ئونىڭ ئاقارغان چاچلىرىنى، قورۇق باسقان يۈزلىرىنى

سىيپايتتى.

”ئوغۇللىرىم قايسى قورام تاشنىڭ ئارقىسىدا، قايسى ئارچىنىڭ بېشىدا تۇرىۋىكىن؟...“ دەپ ئويلايتتى ئۇ. ئانا كۆنلەرنى سانايتتى. سانىغىدىن زادىلا ئازمايتتى. ئوغۇللىرى كېتىپ دەل يۈز كۈن بولغاندا، كەكە ساقاللىق، توكۇر بىر كوزىچى سۇ سوراپ كېرىپ قالدى.

”توۋا، يول بويىدىكى ئېرىقتا سۈزۈك سۇ شارقىراپ ئېقىۋاتسا، بۇ ئادەمنىڭ سۇ سوراپ كىرگىنى نېمىسى؟“ دەپ ئەجەبلەندى ئانا.

كوزىچى سۇنى ئىچتى. ئانىنىڭ ئەجەبلىنىشىنى سەزدى بولغاي:

— ۋاھ، ئەجەبمۇ مۇزدەككەن، يۈرىكىم يايراپ كەتتى! ئېرىقتىكى لاي سۇ قورساقنى غولدۇرلىتىۋەتكەنىدى، — دېدى ۋە ئانا ئېلىپ كەلگەن قېتىققا نان تۈگۈرۈپ يېدى، كېتىش ۋاقتىدا رەھمەت ئېيتىپ، قارا گۈللۈك ساپسېرىق سىرلانغان بىر كوزىنى سوۋغا قىلدى.

ئارىدىن ئۇچ ئاي ئۆتتى. كوزىچى يەنە پەيدا بولدى!

— بىر خۇرجۇن يوق تۇرىدۇ، ئۆتكەن قېتىم كەلگەندە مۇشۇ ئۆيدە ئۇنتۇلۇپ قالدىممىكىن، دەپ كەلگەنىدىم. ھە، بولۇپتۇ، بولۇپتۇ بولمىسا، ئۆتە يول، سوراپ باققۇم كەلدى، رەھمەت، — دېدى ئۇ.

كوزىچى يەنە بىر قېتىم بېدە سوراپ كەلدى. ئانا ئۆگزىسىدىن بېدە تاشلاۋاتقاندا، كوزىچىنىڭ ئۆيگە سەكىرىۋاتقانلىقىنى تۇيۇپ قالدى-دە، كۆڭلىگە گۇمان چۈشتى، ”ئوغرى“ دەپ ئويلىدى ئۇ.

كېيىنمۇ ئۇ ”ئوغرى“ تولا كەلدى. ئۇنىڭ ئېشەكلىرى ئېرىق بويىدا، جىگدىلىكتە ئوتلايتتى. ئۆزى جىگدە سايىسىدا، ياتاتتى. كۆزلىرى ئۆي تەرەپتىن ئۈزۈلمەيتتى. ئايلار ئۆتتى. لېكىن ئانىنىڭ ھېچنەرسىسى يوقالمىدى. ئانىنىڭ ئەمدى ”ئوغرى“ بىلەن كارى بولمىدى. لېكىن ئۆينىڭ ئەتراپىدا ئۇنىڭ ئېشەكلىرىنىڭ تېزىكى نېمىشقا قۇرۇمايدۇ؟ بۇنى ئانىنىڭ بىلگۈسى كېلەتتى...

ئانىنىڭ ئەس-يادى باللىرىدىلا ئىدى. بىر چاي قاينىمى بولسىمۇ باللىرى يېنىدا بولسا ـــ ھېچبولمىغاندا بۇلۇت ئارىسىدىن چىققان كۈندەك، پاللىدە بولسىمۇ بىر كۆرۈۋالسچۇ، كاشكى...

ئۇ، باللىرىنى بەكلا سېغىنىدى. چۈشىمۇ تولا بۇزۇلىدىغان بولۇپ قالدى. بۇنداق چاغلاردا ئۇ ئاللاغا سېغىناتتى:

"ھەي، نېمە بولدىكىن؟ پېشكەللىككە ئۇچراپ قالدىمىكىن؟ بولمسا، نېمىشقا دېرىكى بولمايدۇ؟! بالا-قازادىن ساقلىغايسەن، ئىلاھىم!" ئانا زادى بولالمىغاندا، "كېلىنلىرى"نى يوقلاپ باراتتى. ئاز-تولا كۆز يېشى قىلىپ، كۆڭلىنى سەل بوشتۇالاتتى. ئايلار ئۆتتى، تاغ تەرەپتىن گۈلدۈرلەشلەر ئاڭلىنىپلا تۇردى، لېكىن ئانىنىڭ باللىرىدىن ھېچقانداق خەت-خەۋەر بولمىدى.

ئانا ئۇچ يۈز كۈن بولغاندا پۈشايمان قىلىشقا باشلىدى: "ھەي! ھېلىماخۇن بالام بارمىسمۇ بولۇپتىكەن، ئۇ كىچىك، نېمىمۇ قىلار ئىدى؟! ئاكىسىغا، تاغلىرىغا بەلكىم يۈك بولۇپ قالغاندۇ!" ئانا ئۇچ يۈز ئەللىك كۈننى سانىغاندا، قەتئىي نىيەتكە كەلدى:

ـــ كىچىكى كېلىپلا قالسا، ئەۋەتمەيمەن بولدى، زادىلا ئەۋەتمەيمەن!

"تاتىرىپلا كەتتىڭغۇ، بالام؟"

توخۇلار چىللاشقا باشلىدى. مورا ببشىدىكى ساپال چىراغمۇ پىلىلداپ ئۆچەيلا دەپ قالدى. لېكىن ئانا تېخىچىلا جاينامازدىن تۇرمىدى. پۈتلىرى ئۇيۇشۇپ كەتتى، بەللىرىمۇ تېلىپ، مۈكچىيىپلا قالدى. ئاخىر ئۇ ئورۇق قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈردى. دەل شۇ چاغدا ئىشىك چېكىلدى:

تاك-تاك-تاك!

ئانا سەل چۆچۈدىيۇ، دۇئادىن توختىمىدى. ئىشىك يەنە چېكىلدى.

ئۇ دۇئاسىنى چالا-بۇلا قىلدى-دە، ئىشىك تەرەپكە قاراپ:

— سەگەك، سەگەك! — دېدى.

— ئانا، ئانا، بۇ مەن، — بۇ ئاۋاز شۇنداق بوش ئىدىكى، ئانا ئارانلا ئاڭلىدى، شۇ ھامانلا قوللىرىغا تايىنىپ ئورنىدىن تۇردى، سلاشتۇرۇپ مىڭرىغا يۆلەكلىك ھاسىسىنى تاپتى. دەلدۇگىنىپ بېرىپ، دەمگە قولىنى ئۇزاتتىيۇ، لېكىن ئۇنى تارتمىدى. دېلىغۇل بولۇپ قالدى! "ۋېيەي، غايىۋانە ئاۋاز بولمىسۇن يەنە... ياق! شۇ، دەل شۇنىڭ ئۆزى" ئانا ئىشىككە قاراپ ئۇنلۈك توۋلىدى:

— ھېلىماخۇن!

— ئانا!

ئانا ئەمدى چىداپ تۇرالمىدى. دەمنى بىمالال تارتتى. ئىشىك غىچىرلاپ ئېچىلدى-دە، ئېگىز بويلۇق ھېلىماخۇن ئۆيگە كىرىپ كەلدى. ئوچۇق ئىشىكتىن كىرگەن غۇر-غۇر شامال چىراغنى لىپىدە ئۆچۈرۈۋەتتى.

— ئانا!

— بالام!

قاپقاراڭغۇ ئۆيدە ئۇلار قۇچاقلىشىپ كەتتى.

ئانا ئىشكىتىن بېشىنى چىقىرىپ، سىرتقا بىردەم قارىدى-دە، ئوغلىنىڭ بېشىنى سلاپ تۇرۇپ سورىدى:

— يالغۇز كەلدىڭمۇ؟ ئاكاڭ قېنى؟

— ...

بىر ھازادىن كېيىن ئانا سەل ئېسىگە كەلدى-دە، چىراغنى ياندۇرۇپ، پىلىكنى ئالدىغىراق سۈرۈپ قويدى. چىراغ قاپقارا ئىس چىقىرىپ، ئۆينى غۇۋا يورۇتتى. ئانا چىراغنى ئوغلىغا يېقىن تۇتتى. ياشاڭغىراپ تۇرىدىغان كۆزلىرى بىلەن ئۇنىڭغا تىكىلدى:

— يائاللا، بىر يىل، ھەي...! بۇ بىر يىل...، — ئۇنىڭ دېمى

سقىلدى، كۆكسى بوشىغىچە سەل تۇرۇپ قالدى، ـــ خۇددى ئون يىلدەك تۇيۇلدى. تاغقا تولا قاراپ كۆزۈم تېشىلگۈدەك بولدى، ۋاي خۇدايىمەي، ئېسىم قۇرۇسۇن، قورسىقىمۇ تازا ئاچقاندۇ بالام، ـــ ئانا داستىخان سالدى، ـــ ئال بالام، يە، ئۆي نېنىنى سېغىنىپمۇ قالغانسەن.

ئانا چىراغنى ئوغلىغا تېخىمۇ يېقىن تۇتتى. ساپسېرىق پىشقان نانىنى قېتىققا تۆگۈرۈپ ئىشتىها بىلەن يەۋاتقان ئوغلىغا مەسلىكى كېلىپ، خېلى ئۇزاقچە زوقلىنىپ تىكىلدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ياش مۇنچاقلىرى تۆكۈلەتتى:

ھېلىماخۇن بوشىغان قاچىنى نېرىراق سۈرۈپ قويدى. ئانىسىغا سىنچىلاپ قاراپ، ئىچى سىيرىلدى، ئانا خېلى جۇدىگەنىدى. يۈزىدىكى قورۇقلار كۆپەيگەن بولۇپ، ئاق سېرىق يۈزى تورلاشقان كۆكچىگە ئايلانغانىدى.

ـــ سۇ-سەلدىن قېينالغانسەن، ئانا، ـــ دېدى ئۇ ئانىسىنىڭ سولغۇن چىرايىغا تىكىلگەن ھالدا.

ـــ ياق، بالام، قېينالمىدىم، بىر قاپاق سۇ ماڭا ئىككى كۈن يېتىدۇ. جۇمە موللىنىڭ كۆلىدىن ئەكەلدىم.

ـــ ئەمدى جۇمە موللىنىڭ كۆلىگىمۇ بارمايسەن، ئانا، تاڭ ئاتقۇچە بىزنىڭ كۆلمۇ تولىدۇ. ھەقىچان كۆل قۇرۇپ قالدى، دەپ ئويلاپ ئۆستەڭدىكى ئېغىزنى ئېچىۋېتىپ كەلدىم.

ـــ رەھمەت، بالام، قېشىمدا سەنلا بولساڭ كۆڭلۈم توق. كەتمەيدىغانسەن؟ ياق! بولدى. ئەمدى كەتمىگىن. ئاكاڭ ئۇ يەردە بولغاندىكىن بولا. بۇ يەردە ئىككىلارنى "بەش ئېغىزنا مەدىكارچىلىق قىلىپ يۈرەرمىش" دېگەن گەپ تارقىلىپ كەتتى. تونۇمايدىغان ئادەملەر ئۆيىنى تولا چۆرگىلەيدىغان بولۇپ قالدى. ئەمدى بېنىمدا تۇرغىن. ھېكمىاخۇن كەلمەپتۇغۇ؟ سىلەرنى بىللە كۆرسەم خۇشاللىقتىن يۈرىكىم يېرىلىپ

كېتەرمكىن...

ھېلىماخۇن جاۋاب بەرمىدى، ئۇنىڭ چىرايىدا جىددىيلىك، ئېچىنىش ئەكس ئەتتى.

ئانىنىڭ كۆڭلى بىر قىسما بولدى. كۆزلىرى چەكچەيدى. يۈرىكى بىر نېمىنى تۇيغاندەكلا پۈت-قوللىرى تىترەپ كەتتى:

— نېمە بولدى، تاتىرىپلا كەتتىڭغۇ، بالام؟ دېگىنە زادى نېمە بولدى؟

— ...

ئاكىسى ئېسىگە كەلسىلا ھېلىماخۇننىڭ ئۆپكىسى ئۆرلەيتتى. بىرسى يۈرەك-باغرىنى سۇغۇرۇپ تاشلىۋەتكەندەك تولغىناتتى. شۇ چاغدىكى پاجىئەنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرسە كۆز ئالدى قاراڭغۇلىشاتتى. لەۋلىرىنى قاتتىق-قاتتىق چىشلەيتتى. ئۇنىڭ ئاستىنقى لېۋىگە چېكىلگەن گۈلدەك تاتۇقلار شۇنىڭ گۇۋاھى ئىدى.

تۈگمەندىكى پاجىئە

ئۇلار ئاتلاش[1] ئېغىزىنى ساقلايتتى. ئاكا-ئۇكا ھەپتىدە، گاھىدا تېخى ئايدا بىرەر قېتىم ئارانلا كۆرۈشەلەيتتى. ھېكىماخۇن پات-پات "تىنىڭ-تىنىڭلاش"قا چىقىپ كېتەتتى.

ئۇ كۈنى ئاخشىمى سىم-سىم يامغۇر يېغىۋاتاتتى. "چاساقال" ھېكىماخۇننى چاقىرتتى:

— چوڭ قىسىم ئۇزاپ كەتتى. بۇيرۇق بولمىغۇچە بۇ ئېغىزنى تاشلاپ كېتىشكە بولمايدۇ. تەمىنات تۈگىدى. كېيىك-پىيىك دەيدىغانلارمۇ تېزىپ كەتتى.

---

① ئاتلاش — ئاچچىق تاغ ئېتىكىدىكى كىچىك بىر داۋان.

— هېلىقى تۇگمەنگە يەنە بېرىپ باقامدىم-يا؟
— مەنمۇ شۇنداق دېمەكچى ئىدىم.
— خوپ، كومانداىر! ھازىرلا يولغا چىقىمەن.
— قورالىڭ ساقمۇ؟ ئوق يېتەرلىكمۇ؟
— قورالىم ساق، ئىككى تال ئوقۇم بار.
"چاساقال" يېنىنى ئاختۇرۇپ ئۇچ تال ئوق چىقاردى. بۇ ئەڭ ئاخىرقى ئوقلار ئىدى. ئۇ بىرنى ئايرىپ ھېكماخۇنغا ئۇزاتتى:
— مە، بۇنىمۇ ئېلىۋال، پەخىس بول!
— رەھمەت، كومانداىر!
ھېكماخۇن يامغۇرلۇق كېچىدە يۇرۇپ كەتتى. ھېلىماخۇن ئاكىسىنى شىرىلداپ سۇ ئېقىۋاتقان ئېقىنغىچە ئۇزىتىپ كەلدى ۋە خوشلىشۇۋېتىپ:
— ئانامنى يوقلاپ كەلسەڭ بولاتتى، — دېدى.
— شۇنداق قىلايلى، مەن قايتقاندا چاساقالغا دەپ بىللە بارايلى، — دېدى ھېكماخۇن.
— بالدۇرراق يېنىپ كەل.
— ئۆگۈنلۈككە تورغاي چۈچۈلماستىلا شتابقا ئۈنۈپ بولىمەن.
لېكىن ئۆگۈنمۇ ۋە ئۈنىڭ كەينىدىن يەنە بىر كۈنمۇ ئۆتۈپ كەتتى. ھېكماخۇننىڭ ئۆزى تۇغۇل قارىسمۇ كۆرۈنمىدى.
ھاۋا ئوچۇق، ئەمما توختىماي شامال چىقىپ تۇرغان بىر كۈنى زاۋال ۋاقتى بولغاندا، ھاۋا بۇزۇلۇپ يامغۇر يېغىشقا باشلىدى. دەل شۇ چاغدا بىر توكۇر ئات سۆرىگەن يارىيار ھارۋا تاشلارغا ئۇرۇلۇپ-سوقۇلۇپ دېگەندەك، ئاتلاش جىلغىسىغا كىرىپ كەلدى. ھارۋا قېپقىزىل قان ئىدى.
ئۇلار كۆردىكى... ئاھ، دەھشەت!
بىر تال شال بىلەن تۆت زىختا ھارۋىغا مىخلانغان ھېكماخۇن غىچىدە قان ئىچىدە ياتاتتى. تاختايغا "ئىللىق ئوغرىلارغا قوشۇلغانىڭ

سازايىسى" دەپ يېزىلغاندى. چاساقال غەزەپتىن تىترەپ كەتتى. ئۇنىڭ بۇرۇتلىرى تىككىدە بولدى. چەكچەيگەن كۆزلىرى قىپقىزىل قانغا تولدى. مەيدىسىگە چۈشۈپ تۇرغان ساقلىنى پاراسلىتىپ يۇلدى. "يا پەلەك!" دەپ، ئالدىدا تۇرغان كۆتەككە زەرب بىلەن قىلىچ ئۇردى. كۆتەك ئىككى پارە بولدى. ئۇ شۇ ئاخشىمىدىلا بەش يىگىتنى ئەگەشتۈرۈپ تۈگمەنگە يۈرۈپ كەتتى.

ئۇلار تاڭ سۈزۈلگەندە تۈگمەنگە يېتىپ كېلىشتى. تۈگمەن بۇزۇلغان، نو يېرىلغان، تۈگمەن تاشلىرى غۇلىتىلغاندى.

ئۇلار تۈگمەنچىنى ھاك خۇمدىنى ئىچىدىن تېپىشتى. ئۇ غال-غال تىترەيتتى. تىلى گەپكىمۇ كەلمەيتتى. چاساقال ئۇنىڭغا نۇرغۇن ياخشى گەپلەرنى قىلدى. ئۇ گەپنى يېراقتىن باشلىدى:

ـــ ھېكىماخۇننى كىچىكىدىنلا تونۇيتتىم، ئۇنىڭ دادىسى ھەسىنكام ئۇستا تامچى ئىدى. ئەنجان تامغا گۈل كەلتۈرەتتى. ئوغلى قاۋۇل بالا ئىدى. دادىسىغا بەل ئېلىپ بېرەتتى. ئۇ شۇ چاغدىلا كۆزۈمگە ئىسسىق كۆرۈنۈپ قالغانىدى. ئىككى ئايدەك بولدى، ئۇ تۈيۈقسىزلا تۈگمەنگە پەيدا بولۇپ قالدى. يوغانلا ئەر كىشى بولۇپ قاپتۇ، دەماللىقتا تونۇيالمىدىم. كېيىن بىلسەم، دادىسى مەسچىت مۇنارىسىدىن ئۆچۈپ كېتىپتۇ. ئانىسى قېرى، ئۇكىسى كىچىك، ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئالۋاڭ-ياساقمۇ جىق بولغاچقا بىچىلى بىر نەرسە قالماپتۇ. توز-پوستەك يىغىلىپ قالغانىدى. بىر تاغارنى لىقلاپ بەردىم. بىراق، ھېلىقى بالىدىن گۇمان قىلىپ قالدىم. چاقا دېگەن ئۇ جىگدىلىك يۈرتنىڭ خەقلىرىنىڭ كىيىملىرى خۇددى شۇ يەرنىڭ توپىسىدەك ئاق بولاتتى. لېكىن ئۇ بالىنىڭ كىيىملىرى تاغلىقنىڭ كىيىمىدەك، قىزىل توپا رەڭگىدە تۇرىدۇ. كېيىنكى قېتىمدا كىيىمنى يەڭگۈشلەپتۇ. لېكىن چورۇقنىڭ قاراپ يەنىلا تاغدىن كەلگەنلىكىنى بىلدىم. 〈ئاتاڭغا رەھمەت، ئۆزۈڭگە باركاللا!〉 دېدىم ئىچىمدە. شۇندىن كېيىن پوستەك، غەلىنى جىق

يىغىپ، تاغارنى لىقلاپ قويىدىغان بولدۇم.

تـۇگـمـەن دېـگەنگە بايمۇ كېلىدىكەن، كەمبەغەلمۇ كېلىدىكەن. قەلەندەر، ۋايىز، ئوغرىمۇ كېلىدىكەن، تۇگمەنگە تۆگە بويلۇق ئوتتۇرا ياشلىق بـــر ئادەم تولا كەلدى. مەن بۇ ئادەمنى تونۇمايتتىم. ئۇنىڭ كىيىمى جۇل-جۇل ئىدى. ھەر كەلگەندە خۇرجۇنىنىڭ بىر كۆزىدە يېرىملا قوناق ئېلىپ كېلەتتى-دە، ئۇن تارتىپ، كۆمەچ كۆمۈپ يەپ ئۇچ-تۆت كۈنگىچە ياتاتتى. تۆت-بەش قېتىم شۇنداق قىلدى.

كـېيىنكى قېتىمدا توكۇر ئات قوشۇلغان ياريار ھارۋىدا تۆت تاغار بـــۇغداي ئېلىپ كەلدى. مەن ھەيران قالدىم ئۇ بۇغدايىنى سورۇيمەن، نەمدەيمەن دەپ بىر ھەپتە ياتتى. ئۆلۈشكۈن ھەسىنكامنىڭ بالىسى كەلدى. ئارىدىن بىر چاي قاينىمى ئۆتۈپ تۆت دەرۋىش ساپايى چېلىشىپ، ھۆكمەت ئوقۇشۇپ كېلىپ قېلىشتى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئىككى ئېشەكلىك، بىر پىيادە ئادەممۇ كەلدى. كىشىلەر ئادەتتە مازارلىققىمۇ مۇشۇ تۇگمەن يولىدىن ماڭىدىغان بولغاچقا، ئۇلار بىلەن كارىمۇ بولماپتۇ، ئۇلار سۇ-پۇ ئىچىشىپ ئولتۇراتتى. كەچقۇرۇن تۆگە بويلۇق ئادەم تارتىلىپ بولغان ئۇننى ئېلىپ قايتىشقا جابدۇندى. ھەسىنكامنىڭ بالىسى يارەملىشىپ ھارۋىغا بېسىشىپ بېرىش ئۈچۈن تاغارغا ئېڭىشكەنىدى. قەلەندەر بىلەن ھېلىقى ئۇچ ئادەم ئۇنىڭغا تەڭلا ئېسىلدى. ‹تاڭ-تۇڭ› قىلىپ ئوقمۇ چىقىپ قالدى، قورقۇپ تىلىم ئاغزىمغا كەپلىشىپ قالدى، پۇرسەت تېپىپ غىپىدە تىكىۋەتتىم-دە، تۇگمەننىڭ كەينىدىكى ھاڭنىڭ كامىرىغا كىرىۋالدىم. قاراڭغۇ چۈشتى. بىر ۋاقىتدا، بىرنەچچە ئادەم ھاسىراپ-ھۇمۇدەپ بىرنەرسىلەرنى سۆرەپ ئېلىپ كېلىشتى-دە، ھاڭنىڭ تۆپىسىگە كۆمۈشتى. كۆمگىنى ئادەممۇ ياكى باشقا نەرسىمۇ بۇنى بىلەلمىدىم. ئاندىن خورۇلدىتىپ چىلىم چېكىشىپ پاراڭغا چۈشتى:

ـــ مولۇننىڭ بۇ ھممىتىگە سوجاڭ يەنە نېمە ئىنئام قىلارکىن؟

ـــ هىم، نېمە ئىنئام قىلاتتى، يەنە شۇ بىر ئېشەك ياكى بىر كالا. ئۇ ئىتتەك پۇراپ تاپىدۇ. بىز تۆتىمىز، پىشانىمىز تەتۇر كەلسە مۇشۇلاردەك ئۆلىمىز، مولۇنغا نېمىتتى؟! يۇرۇڭلار، ئادەمنىڭ زەردىسىنى قاينىتىدىغان گەپنى قىلماي، تۇگمەنچىنى تاپايلى!

ئۇلار كەتتى. قورقۇنچىدا ئۆچ كۈن بولدى مۇشۇ يەردە ياتتىم. تۇگمەنچى گېپىنى تۇگەتتى.

ـــ مـولۇن... مولۇن... دەپ تەكرارلىدى چاقاسال، ـــ ھېلىقى تۆگىدەك ئېگىز بويلۇق ئادەم؟

ـــ شۇنداق. ئېگىز بوي، يوغان...

قانلىق كۆڭلەك

ئەمدى ھېلىماخۇن ئانىسىغا نېمە دېسۇن؟ ھېلىقى پاجىئەنى سۆزلەپ بەرسۇنمۇ؟ بۇنداق پاجىئەنى ئاڭلاپ، ئوغلىنىڭ يولىغا تولا قاراپ كۆزى تېشىلگۇدەك بولغان ئانىنىڭ ئاجىز يۈرىكى چىداشلىق بېرەمدۇ؟

لېكىن دېمەي بولمىدى. ئانا ھېلىماخۇنغا قادىلىپلا تۇرۇۋالدى.

ـــ ئاكام... ئاكامنى... مولۇن تۇتۇپ بېرىپتۇ.

ـــ ھە، نېمە دېدىڭ؟! مولۇن تۇتۇپ بېرىپتۇ، دەمسەن؟! ھېلىقى توخۇ يەيدىغان؟!

ـــ ...

ھېلىماخۇن ئانىسىنىڭ مختەك قادالغان كۆزلىرىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، يېنىغا قارىۋالدى.

ـــ سۆزلە، مېنى قىينىما!

ھېلىماخۇننىڭ تىترەۋاتقان قوللىرى يېنىدىكى خۇرجۇنغا سوزۇلدى. ئۇ، خۇرجۇننىڭ ئىزمىسىنى بەكمۇ تەسلىكتە يەشتى ۋە بىر تۇگۇنچەكنى

چقىرىپ ئانىسىنىڭ ئالدىغا قويىدى. ئانا تۇغۇنچەكنى يەشتى. ئۇنىڭ يوغان ئېچىلغان كۆزلىرى قىپقىزىل قانغا بويالغان كۆڭلەككە چۈشتى. كۆڭلەكتىكى بارماق پاتقۇدەك تۆشۈككە تىكىلدى. يۈرىكى گويا غاچچىدە پىچاق سانجىلغاندەك ئاغرىپ كەتتى. كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى. ئۆيى، ھەتتا ئالدىدىكى ئوغلىمۇ گويا بىرسى ئورنىدىن قوزغۇتكەندەك پۇلاڭشىغىلى تۇردى. ئانىسىنىڭ قولىدىكى ساپال چىراغ يەرگە چۈشۈپ كەتتى. ھېلىماخۇن ئانىسىنى يۆلىۋالدى. كۆتۈرۈپ سۈپىغا ياتقۇزدى. قايغۇ-مۇسىبەتكە چۆمگەن بىچارە ئانا گاھى ئۇنلۈك، گاھى ئۇنسىز يىغلاپ تاڭنى ئاتقۇزدى.

مولۇننى تاپ!

ئانا-بالا پەيشەنبىنىڭ تاڭ سەھرىنى كۆزلىرى ئىششىغان، قىزارغان ھالدا كۈتۈۋالدى. ئانا گەپ قىلمايتتى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، تەرەت ئېلىپ بامدات‌نى ئوقۇدى. ئاندىن ھېلىماخۇننىڭ كۆڭلىكىنى يۇيۇپ، ئالدى تېمى ئۆرۈلۈپ كەتكەن، ئۈستى ئوچۇق كونا ئېغىلدىكى تانىغا يايدى. بېلىنلىرى ئېسىلىپ كەتكەن بىر جۈپ ئۆچكىسىنى ساغدى. ئانىلىرىنىڭ ئارقىسىدىن سەكرىشىپ جىگدىلىككە كىرىپ كېتىۋاتقان ئوغلاقلىرىغا بىردەم قاراپ تۇردى. ئۇنىڭ كۆزلىرى قانىتى كەڭ ئېچىلغان ئىشكىتىن تاغ تەرەپكە تىكىلدى. تۆگە لوككىسىدەك ئېگىز-پەس ئاچچىق تاغ ئېتەكلىرى قارىيىپ كۆرۈنەتتى. ئانا تاغ تەرەپتىن كۆزىنى ئۈزمەي تۇرۇپ، بۇيرۇق قىلغاندەك دېدى:

— ماڭ بالام، ماڭ! تاغقا چاققان بار! مولۇننى تاپ! ئۇنى تاپمىساڭ، يەنە نەچچە ئاكاڭنىڭ بېشىنى يەيدۇ!

ئانىنىڭ كۆزلىرىدە قەتئىيلىك يالقۇنى چاقنايتتى. دەل شۇ چاغدا ئۇلارنىڭ ئۈمىد، ئىشەنچ بىلەن تاغ تەرەپكە تىكىلگەن كۆزلىرى بىر ئادەمگە

چۇشتى. بۇ ئادەم كونا ئۆستەڭنى ياقىلاپ، قوللىرىنى ئارقىسىغا تۇتۇپ، قەدىمنى سانىۋاتقاندەك ئالدىرىماي چامدايتتى. بىردەم-بىردەم توختاپ، بىر نەرسىگە سىنچىلاپ قارايتتى، يەنە ماڭاتتى، يەنە توختايتتى. ئەنە، ئۇ يەنە توختىدى. بۇ تەرەپكە ئۆرۈلدى، يەرگە خېلى ئۇزۇنغىچە قارىدى. ئەنە! بېشىنى كۆتۈردى. تۆت تەرەپكە بىر قۇر قاراپ، جايىدىلا ئولتۇردى. ئەنە! ئورنىدىن تۇردى. مۇشۇ تەرەپكە قارىغىنىچە خېلى ئۇزۇن توختىدى. ئەنە! جىگدىلىكىنىڭ ئارىسى بىلەن مۇشۇ ئۆي تەرەپكە قاراپ كەلدى.

ھېلىمانىڭ ئۇ ئادەمنى يىراقتىنلا تونىدى.

ـــ ئىمرەمزە قوتازغۇ ئۇ ئانا، ئۇ نېمە ئىش قىلىدىغاندۇ؟

ـــ نېمە ئىش قىلاتتى، ئىز ئىزدەيدۇ. ئۇ ھەمىشە ئاشۇنداق. بەزىدە بىر ئاي يوقاپ كېتىدۇ. گاھىدا كۈندە نەچچە قېتىم مۇشۇ ئەتراپنى چۆگىلەيدۇ. تۇتقان نەرسىنىڭ تايىنى يوق. بۇ ياققا كەلسىلا بىزنىڭ ئۆيگە قېتىق ئىچكىلى كىرىدۇ. ئەنە، كېلىۋاتىدۇ. قازاقلا كىرىپ تۇرغىن، ئوغۇ ئوبدان، ياۋاش ئادەم، شۇنداق بولسىمۇ، سەن تاغدىن كەلدىڭ ئەمەسمۇ.

دېگەندەك ئىمرەمزە بىردىنلا ئىشىك ئالدىدا پەيدا بولدى:

ـــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم، سارىخان ئاچا، تىنچ تۇرىدۇڭمۇ؟

ـــ خۇداغا شۈكۈر، كەل ئۇكام، ئۆزۈڭچۇ؟

ـــ تىنچلىق، ئاچا، ـــ ئۇ سۇيىغا چىقتى، دۈگا قىلدى.

ئىمرەمزە ئېلاخۇن قۇشقاچنىڭ يالغۇز ئوغلى ئىدى. ئېلاخۇن ئوروق، ۋېجىك، پاكار بولغاچقا "قۇشقاچ" دېگەن لەقەم سىڭىپ قالغانىدى. ئۇنىڭ ئەكىسىچە، ئوغلى ئىمرەمزە يوغان، سېمىز تۆگىدەك ئېگىز ئىدى. ئۆستەڭلەردىن، تىكلەش يارلاردىن ئېشىكى ئۆتەلمىسە ئېشەكنى يۆدەپلا ئۆتكۈزۈۋېتەتتى. بۇنىڭ بىلەن ئونىڭغا "قوتاز" نامى تەقدىم بولدى. لېكىن غەلىتە يېرى شۇكى، ئۇ "ئازنىلىق چېلىشىش" تا باشقىلارنى ئۆزىنىڭ ئۆستىگىلا ئېتىشقا ئۇستا ئىدى. ئۇ دادىسىدىن قالغان ئون بەش مو يەر،

بىر قوتان مالنى تۇگەتكەندىن كېيىن، كۇن نەدە كەچ بولسا، شۇ يەردە يېتىپ-قوپۇپ كۇن ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلىنىپ قالدى. ئۇ قاپقانمۇ قۇراتتى. تەلىيى ئوڭدىن كېلىپ قالسا، بىر-ئىككى كېيىكمۇ تۇتۇۋالاتتى. ساي بويىغا كەلسە سارىخان ئانىنىڭ قېتىقىغا داخىل بولماي يانمايتتى. لېكىن بۇگۇن بۇ ئۆينى يېڭىلا كۆرۈۋاتقاندەك بۇلۇڭ-پۇچقاقلارغىچە سىنچىلاپ قاراپ چىقتى. كونا ئېغىل ئالدىدا سارىخانغا گەپ قىلغان بولۇپ بىردەم توختىدى. ئۇ كەتتى، ھېلىماخۇن قازناقتىن چىقتى.

— شۇنچە پىژ-پىژ ئىسسىقتىمۇ ئۆتۈك كىيىپ يۈرۈدىكەنە؟

— پۇتىدا يەتتە-سەككىز يىللىق يەل يارىسى بار. سايمۇ تاشلىق، تىكەنلىك تۇرسا، ھە، ئەمدى ماڭ، ھە... توغرا، قاراڭغۇ چۈشسە بېرىپ شېرىكلىرىڭگە قوشۇل، مولۇننى تاپ!

قاراڭغۇ چۈشتى، يېرىم كېچىمۇ بولاي دېدى. لېكىن ھېلىماخۇن قوزغالمىدى. ئانىسى ئاچچىقلاندى:

— ماڭ ئوغلۇم! كۆزۈڭنى پارقىرىتىپلا ئولتۇرماي مولۇننىڭ ئىزىغا چۈش!

— ...

— ئاكاڭنىڭ قىساسىنى ئالمامسەن؟!

ھېكماخۇننى سوغۇق تەر باستى، ئۇنىڭ كۆزلىرى چاقناپ كەتتى.

— ئۇقۇپ قوي، مەن سېنى ئوغۇل دەپ تۇغقان!

ئەمدى دېمىسە بولمىدى، ئۇ ئانىسىغا تەلمۈردى.

— ئىشىم بار ئىدى.

— ئىشىم؟ نېمە ئىش؟ خەلچەم بىلەن كۆرۈشمەكچىمۇ؟

— ياق، ئۇنىڭدىنمۇ مۇھىم بىر ئىش.

— مۇھىم ئىش؟ مەن سېنىڭ ئاناڭ! مەندىنمۇ يوشۇرىدىغان يەنە قانداق يوغان ئىشكەن ئۇ؟!

— كوزىچى بىلەن كۆرۈشەتتىم.
— كوزىچى بىلەن؟ قايسى كوزىچى؟
— توكۇر كوزىچى بىلەن. باشلىق مۇھىم بىر ئىشنى تاپشۇرغانىدى. ئۆگۈنلۈككىچە مۇشۇ يولدىن ئۆتۈپ قالىدۇ، دېگەنىدى.
— توكۇر كوزىچى؟ ئۇمۇ بىزنىڭ ئادەممۇ؟
— شۇنداق، بىزنىڭ ئادەم. بىزگە سېنىڭ خەۋىرىڭنى شۇ كوزىچى يەتكۈزۈپ تۇراتتى. بىزنى بەشىبىرىقتا مەدىكارچىلىق قىلىپ يۈرۈيدۇ، دەپ گەپ تارقاتقانمۇ شۇ ئادەم. سېنى چېقىل-چوقۇلغا دارىپ قالمىسۇن دەپتۇ. نەدە ئادەم بولسا، شۇ يەردە "سىلەرنىڭ يۈرتلۇق بىرمۇنچە ئادەملەر پالانى يەردە، پۇستانى جايدا مەدىكارچىلىق قىلىپ يۈرۈيدۇ، ھېكىم، ھېلىم دەيدىغان ئىككى بالىمۇ بەشىبىرىقتا مەدىكارچىلىق قىلىپ يۈرۈپتۇ" دەپتۇ. شۇنداق دېيىشنىمۇ باشلىق تاپشۇرغان. راست، ئاكام بەشىبىرىققا بارغان، بىر ئايدەك تۇرۇپ ئوتتۇز نەچچە ئادەمنى تاغقا ئەگەشتۈرۈپ كەلگەن.

ئانا بىردەم ئۇنىڭغا تىكىلىپ تۇردى. ئۇلۇغ-كىچىك تىندى. تالادا ئاياغ تۈۋىشى چىققاندەك قىلدى، ئۇلار بىردەم تىڭشىدى. باشقا شەپە بولمىدى، ئانا تالاغا چىقتى، تالا قاپقاراڭغۇ ئىدى، ئاسماندا قاپقارا بۇلۇت لەيلىشىپ يۈرەتتى. چاقماق چېقىلاتتى، يىراقلاردا ھاۋا گۈلدۈرلەيتتى، ئۇ يەر بۇ يەردە ئىتلار ئەنسىز قاۋشۇاتاتتى. ئانا ئىشكىنى تاقاپ ئۆيگە كىردى. كۆڭ پىت چېقىۋاتقان ئوغلىنى سۈيىنىڭ لېۋىدە ياتقۇزدى. ئۆزى تام تەرەپتە ياتتى. غەپلەت ئۇيقۇسى ئۇلارنى ئىلكىگە ئالدى.

"باشقا يەردە قويۇڭ!"

ئانا گۈلدۈر-غالاپ، تاراق-تۇرۇقتىن چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى. چىراغنىڭ پال-پۇل نۇرلىرىدىن كۆزلىرى چاقنىدى. ئۇچ ئادەم ئوغلىنى

بىسۇالدى. بىرنەچچە چېرىكنىڭ ملتىقى ئۇنىڭغا بەتلەنگەندى. ئانىنىڭ تىلى گەپكە كەلمىدى.

ئۇلار ھېلىماخۇننى باغلاشتى. شۇندىلا ئانا غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى:

— قويىۋەت ئوغلۇمنى، خۇنخورلار!

چېرىكلەر ئوغلىنى سۆرەشتى. ئانا ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ، ئوغلىغا ئېسىلدى. بىرى ئۇنى گۈپپىدە تەپتى. ئانا ئارقىسىغا دەلدۇگنىپ، بېشى تامغا جاقتىدە ئۇرۇلدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشىلۈدى، گەجگىسىدىن بىسۇبلىشتى. چېرىكلەر ھېلىماخۇننى سۆرەيتتى، ئىتتىرەتتى، ئۇ، ئانىسىغا گېپى باردەك ئارقىسىغا قايرىلىپ تىرەجەپ تۇرۇۋالدى. لېكىن بولمىدى. يەنە سۆرەشتى. ئۇمۇ بوش كەلمىدى، بوسۇغىغا پۇتىنى تاقاپ تۇرۇۋالدى. ئۇ ئانىسىغا قايرىلۈدى، كۆزى ئىشككە يېقىنلا تۇرغان كوزىغا چۈشۈپ قالدى-دە، كۆزلىرىدىن ئوت چاقنىدى. ئۇ كوزىنى زەرب بىلەن تەپتى:

— ئانا، كوزىنى باشقا يەرگە — پۇتلاشمايدىغان يەرگە قويۇڭ!

ئېگىز بويلۇق بىرسى شالىنى چاچتى:

— ھەم، پۇچۇق كوزىنىڭ غېمىدە قالدىڭغۇ؟ كوزا دەمسەن، كويزا دەمسەن، فىگسو[1]دا جىق! خالىغىنىڭچە ئېلىۋالسەن!

چېرىكلەر ھېلىماخۇننى سۆرەپ، دارقىرىتىپ ئېلىپ كەتتى. ئانا يىقىلىپ-قوپۇپ تالاغا چىقتى. سىملداپ يامغۇر يېغۋاتاتتى.

ئانا خۇدىنى يوقاتتى. گويا چۆرگىلىتىپ قويۇپ بەرگەندەك، كۆڭلى ئېلىشىپ، جايىدا تۇرۇپلا قالدى. يامغۇر ئەدىدى. ئۇ سەل ھوشىغا كەلدى. دەلدۇگنىپ ئۆيگە كىردى. تۆت تامغا چۆچۈپ قارىدى. موربغا كۆزى چۈشكەندە، چۆچۈپ كەتتى. يۇرىكى ئاغزىغا تىقىلىپ قالغاندەك دېمى تۇتۇلدى.

مورا، جۇۋىلىق ئادەم پاتقۇدەك تېشىلگەندى.

---

① فىگسو — ساقچى گازارمىسى.

خەلپىنىڭ جاۋابى

ئانا ئۆيگە كىردى. تالاغا چىقتى. زادىلا بىر جايدا ئولتۇرالمىدى. كۆڭلىدىن ھەرخىل ئەندىشىلىك خىياللار ئۆتەتتى:

"ئۇرارمۇ، ئاسارمۇ؟ قىينارمۇ؟... ئاھ خۇدا، بالىنىڭ مۇشكۈلىنى ئاسان قىلغايسەن... بالا-قازادىن ساقلىغايسەن!..."

ئۇ ئۇيان ئويلىدى، بۇيان ئويلىدى. ئاخىر يۈرت چوڭلىرىدىن ئوغلىنىڭ گۇناھىنى تىلەش قارارىغا كەلدى.

"قويۇۋەتسىلا بولدى، بىردەممۇ تۇرغۇزماي، شۇ ھامانلا تاغقا ماڭدۇرىمەن. مېنى نېمە قىلسا مەيلى! تۆت كۈنلىكىم قالغاندا..." دەپ ئويلىدى ئۇ. ئۇ تامغا يانتۇ ئارتىلىپ تۇرغان ئۆرۈك شېخىدىكى بار-يوقى ئۇچ توخۇسنى تۇتۇپ سېۋەتكە سالدى. زولۇق يەيدىغان چاغدا ئۆينىڭ ئارقىسىدىكى چېغىر يول بىلەن چوڭ يولغا چىقتى. يامغۇر توختىدى. لېكىن قاپقارا قويۇق بۇلۇت پارچىلىرى يەنىلا لەيلىشىپ يۈرەتتى. ئەتراپ قاپقاراڭغۇ ئىدى. لالما ئىتلار چۆچۈشۈپ، ئۇنىڭغا قاراپ قويۇشاتتى.

ئانا تاڭ سۈزۈلگەندە ئۆتەڭ بازىرىغا يېتىپ كەلدى. بامدات‌تىن يانغان جامائەت ئازنا مەسچىتتىن چۈۋۈلىشىپ چىقىۋاتاتتى. ئانا رومىلىنى چوڭقۇر تاشلاپ، چەتتىرەك تۇرۇپ جامائەتكە سەپسالدى. قېرىلىقتىن مۈكچىيىپلا قالغان، ئالا يەكتەكلىك، سالاپەتلىك بىر ئادەم تۆمۈر ھاسىغا تايىنىپ، ئېگىشكەن ھالدا ھەممىدىن كېيىن چىقتى. ئانا ئۇ ئادەمگە ئېگىلىپ سالام قىلدى:

— ئەسسالام، خەلپەم ئاتا.

خەلپە سەل ئۆرە بولدى. "كىمسىز؟" دېگەندەك ئاپئاق كىرپىكلىرى ئاستىدىكى خۇنۇك كۆزلىرىنى چىملىدىتىپ، ئانىغا بىردەم تىكىلدى، ئۇنى تونىغاندەك قىلدى:

— ھە، سارىخانمۇ سىلى؟ رەھمەتلىك ھەسىناخۇن ئۇستامنىڭ بالىۋاقىسى؟ — ئۇنىڭ ئاۋازى غىژىلدايتتى، بېشى گىلدىڭلايتتى.

— خوش، خوش، بىر ئىشتىن ھاجەتمەن بولۇپ كېلىۋىدىم.
— خوش؟
ئانا كېچىدىكى ئەھۋالنى ئېسەدەپ تۇرۇپ بايان قىلدى، يىغلاپ تۇرۇپ يالۋۇردى:
— جامائەتكە چاي قۇيسام، بالىنىڭ گۇناھىدىن ئۆتسە، فىگسودىن تىلىۋالسا.
خەلپە ھاسسىنى تۇتۇپ تۇرغان قوللىرىنىڭ ئۇستىگە ئاپئاق ساقاللىق كېچىككىنە ئېڭىكىنى يۆلەپ، ياشاڭغۇراپ تۇرىدىغان كۆزلىرىنى چىملىدىتىپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ گېپىنى تىڭشىدى ۋە ئاخىرىدا:
— ھەي، ياماڭ بولۇپتۇ. بالا ئېزىپتۇ، يامانغا يان تاياق بولۇپتۇ!
— دېدى ئۇ بېشىنى گىلدىڭلىتىپ، — ئېغىر گۇناھ قىپتۇ. بولۇپتۇ، ئۇ ئۆزىمىزنىڭ بالىسى، فىگسودىن گۇناھىنى تىلەيلى. بۇگۈن ئۇلۇغ جۇمە كۈنى، جامائەت تۇپراق بېشىغا ماڭدى. سىلى كېتىپ تۇرسىلا، جامائەت يانسۇن، ئاندىن فىگسوغا بېرىپ، بالىنى تىلىۋالايلى. ئىنشائاللا، بالا كەچ كىرگۈچەئۆيدە بولۇپ قالار.
ئانا خەلپىگە تاغاردا بىر رەھمەتلەرنى ئېيتىپ خوشلاشتى. توخۇلارنى سوپىلاردىن بىرى ئارقىلىق خەلپىنىڭ ئۆيىگە كىرگۈزۈپ بەردى. ئەمدى ئۇنىڭ كۆڭلى سەل ئورنىغا چۈشتى.
ئانا چۈشكە يېقىن ئۆيگە يېتىپ كەلدى. ئىشىك ئوچۇق تۇراتتى. ئانا ئۆيگە كىردى. ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا پوملاقلىق، قىپقىزىل بىر نېمە تۇراتتى، ئانا سىنچىلاپ قارىدى ۋە ئۇنىڭغا قولىنى سوزدى. ئۇنىڭ قولىغا چىلىق-چىلىق قان تېمىپ تۇرغان كۆڭلەك چىقتى. دەلدۇگىنىپ بېرىپ، كۆڭلەكنى يورۇقتا تۇتتى.
ئۇنىڭ كۆزلىرى چەكچەيدى. كۆڭلەكنى ئۇيان-بۇيان ئۆرىدى.
ئەنە، ئاخشام ئۆز قولى بىلەن سالغان ياماق! ياماقمۇ قان...!
ئىشلەتكەن كۆك يېپمۇ قان! بۇ، ئۆزى تىككەن، ئۆز قولى بىلەن تىككەن كوڭلەك...
ئانا كۆڭلەكنى كۆكسىگە تېڭىپ دۇملا چۈشتى. ئانا بەھوش، قانلىق

كۆڭلەكنى قۇچاقلاپ، دۇملا ياتاتتى. يىلاندەك تولغىناتتى، ئاھ ئۇراتتى، پەريات چېكەتتى:

— ئاھ... ھېكىم! ھېلىم!... جېنىم باللىرىم...

ئانا يەنە ھوشىدىن كەتتى... چىشلىرى كىرىشىپ غۇچۇرلىدى. ئۇ پۈتلىرىنى سۇناتتى، يىغاتتى، خىرىلدايتتى، يۇمۇلايتتى، ئۇ خىرقىراپ-خىرقىراپ جىملا بولدى. ئاغزىدىن ئاق كۆپۈك كەلدى. ئەنە، ئۇ يەنە سەل ھوشىغا كەلگەندەك بولدى. يەنە شۇ پىغان، ھەسرەت، پەريات...

— ئاھ، ھېكىم! ھېلىم... جېنىم باللىرىم!

ئانىنىڭ قەسمى

ئۆچكە-ئوغلاقلىرىنىڭ مەرەشلىرى ئۈنى يەنە ھوشىغا كەلتۈردى. ئۇ كۆزىنى ئاچتى. سۇپىغا يۆلەندى. ئۆي ئېگىز-پەس بولاتتى، چۆرگىلەيتتى، ئۇ سۇپىغا تايىنىپ ئورنىدىن تۇردى. تامنى تۇتۇپ تالاغا چىقتى. ئېغىلنىڭ ئىشىكىنى ئاچتى. ئۆچكە-ئوغلاق ئۈنى بىردەم پۇراشتى-دە، جىگدىلىككە كېتىشتى. ئانا يەنە تامنى تۇتۇپ يېنىپ كىردى. ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلدى. قوللىرى بىلەن ئېڭىكىنى يۆلەپ ئۆرىلا تۇرۇپ قالدى. پۇتلىرى دىر-دىر تىترەيتتى. ئۇ يەردىكى قانلىق كۆڭلەكنى ئالدى. ئاستا بىرىپ بۇلۇڭغا قويۇلغان كاتتىن يەنە بىرنىمۇ ئالدى. ئىككى قانلىق كۆڭلەكنى سۇپىغا يايدى. بىرىدە بارماق پاتقۇدەك توت تۆشۈك، يەنە بىرى بولسا، پالتىمۇ، كەكىمۇ ئىشقىلىپ ئەسۋابتا چانىلىپ تىتما-كاتاك قىلىنغان. ئانىنىڭ كۆڭلى يەنە بۇزۇلدى. ئۇ، ئىككى كۆڭلەكنى مەيدىسىگە ئېڭىپ بۇقۇلداپ يىغلىدى، شۇ ئولتۇرۇشدا، تاڭنى ئاتقۇزدى. شىرىلداپ ئېقىۋاتقان — بالىسى باشلاپ كەلگەن سۇدا تەرەت ئالدى. بامداتنى ئوقۇدى، لېكىن ئورنىدىن تۇرمىدى. ئويغا چۆمدى:

"ئاھ خۇدا! شۇمۇ سېنىڭ بەندەڭ بولدىمۇ؟ ئۇلار قانداق بەندە؟ ھەي، بى ۋاپا جاھان! ياق، ياق! ئۇلار بەندە ئەمەس، مولۇن، ئۇلار ھايۋان!

ـــ ئـۇ چـوڭقۇر بىرنى تىندى، ـــ چوڭىنغۇ مولۇن تۇتۇپ ىبرىپتۇ، كـــچـــكىنىڭ بېشىنى كىم يېدى؟! ئىتمۇ؟ مۇشۇكمۇ ياكى جىنمۇ؟ ـــئاننىڭ چىشلىرى غۇچۇرلىدى! ـــ خەپ، خەپ! ئەۋلىيا بولساڭمۇ مەيلى! باللىرىمنىڭ جېنىغا جان، قېنىغا قان ئالمىسام، خەپ...!" ئۇ، تام تۈۋىدىن چـــمدىپلا توپا ئالدى-دە، كاپ ئەتتى، بۇ ئۇنىڭ قەسمى ئىدى. ئانا ئورنىدىن تۇرۇۋاتقاندا كۆزى لىپىدە سۇنۇق كوزىغا چۈشۈپ قالدى، شۇ هامانلا ھېلىماخۇننىڭ "ئانا، كوزىنى باشقا يەرگە ـــ پۇتلاشمايدىغان يەرگە قويۇڭ!" دېگەن جاراڭلىق ئاۋازى قۇلقىنىڭ تۈۋىدىلا جاراڭلاپ كەتتى. ئانا كوزىنى قولىغا ئالدى، يەنە شۇ ئاۋاز: "ئانا، كوزىنى باشقا يەرگە ـــ پۇتلاشمايدىغان يەرگە قويۇڭ!"

"بۇ كوزا ھېچنېمىگە پۇتلاشمايتتىغۇ، نەدە قويسام بولاتتى؟ ـــ ئانا تېڭىرقاپ قالدى، ـــ غەلىتە ئىش-ھە؟ باشقا يەرگە ـــ پۇتلاشمايدىغان يەرگە قويۇڭ، دېگىنى نېمىسى؟..."

ئاننىڭ ئېسىگە بالىسىنىڭ گەپلىرى كېلىشكە باشلىدى:

"ئىشىم بار ئىدى... كوزىچى بىلەن كۆرۈشەتتىم... ئۆگۈنلۈككە... بىزنىڭ ئادەم..."

ئانا ئىشىنىڭ تېگىگە يېتەلمىدىيۇ، لېكىن بۇ ئىشىنىڭ كوزىچى بىلەن ئـالاقـىسى بارلىقىنى جەزملەشتۈردى. "ئۆگۈنلۈككە؟ ھەي! ئۆگۈنلۈككە دېگىنى بۈگۈن ئەمەسمۇ؟ ـــ ئانا ئالدىراپ قالدى، ـــ ئۆتۈپ كېتىپ قـالـــــچـۇ؟" ئۇ ھاسسىغا تايانىدى. ھاسراپ-ھۆمۈدەپ چوڭ يولغا چىقتى-دە، ئېرىق بويىدىكى سۆگەت سايىسىدا ئولتۇردى. كۈن چۈشتىن قايرىلغانىدى. يولدا ئادەم كۆپ ئەمەس ئىدى. ئۇزاق ساقلاشقىمۇ توغرا كەلمىدى. كوزا-قاچا قاچىلانغان يەتتە-سەككىز كۆشۈكلۈك ئېشەكلەرنى ئـالدىغا سالغان ئۇچ-تۆت ئادەم كۆرۈندى. ئانا ئارقىدىراق دىڭگوكلاپ كېلىۋاتقان ئادەمنى تونۇدى: ئۇلار بېقىنلاپ كەلدى. ئەمما توختاشمىدى. كوزىچىمۇ ئانىنى تونۇدى، لېكىن يولدا ئەھۋال سوراشنى ئەپسىز كۆردى بولغاي، بېشىنى سەل ئېگىپلا سالام قىلدى-دە، كېتىۋەردى.

ـــ توختىسلا!

كوزىچى توختىدى. ئانىنىڭ جىددىي كۆزلىرىدىن بىرەر ئىش بارلىقىنى بايقىدى.

ـــ ئۆتكەندە خۇرجۇنلىرى بىزنىڭ ئۆيدە ئۇنتۇلۇپ قاپتىكەن، ئېلىپ كەتسىلە.

ـــ ئېلىۋالاي، ئېلىۋالاي، لازىم بولۇپمۇ قالغانتى، ـــ ئۇ شېرىكلىرىگە بېشى بىلەن شەرەتلەپ كېتىۋېرىشنى بۇيرۇدى.

ئۇلار ئۆيگە كىردى. ئانا ئۇن-تىنسىزلا قانلىق كۆڭلەكنى كوزىچىنىڭ ئالدىغا قويدى. ئۆزى كۆرگەن پاجىئەنى تولۇق بايان قىلدى. كوزىچى تۇرغان يېرىدە داڭ قېتىپ تۇرۇپلا قالدى. بىر ھازادىن كېيىن سورىدى:

ـــ ئــۇ مەن بىلەن كۆرۈشىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، سىلىگە كوزىنى پۇتلاشمايدىغان يەرگە قويۇڭ، دېدىمۇ؟

ـــ ھەئە.

كوزىچى ئويلىنىپ قالدى. بىردىن پىشانىسىگە پاققىدە بىر قويدى-دە، توۋلۇۋەتتى:

ـــ تاپتىم، تاپتىم! بىزنى كونا دەڭگە چۈشمىسۇن، دەپتۇ. دەڭجا ئاينىپتۇ! سېتىلىپتۇ! باشلىقىمزمۇ شۇ يەردە ئىدى. ھەممىمز شۇ يەردە ئۆچرىشاتتۇق... ئاھ! ھېلىماخۇن! بىزنى قۇتقۇزۇپسەن! يۈز نەچچە ئادەمنى قــوتــقــوزۇپــســەن! جېنىم ھېلىماخۇن! سەۋرى قىلسىلا، ئانا! ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالسىلا! مەن ماڭاي، تېزلا شەھەرگە خەۋەر قىلاي! ئۇلار خەتەر ئىچىدە، خەيرخوش...

ئــىــز

ئۈچىنچى كۈنى ئانا ئۆزىنى سەل ماغدۇرىغا كەلگەندەك خېلى يەڭگىل سەزدى-دە، مورىنىڭ تۆشۈكىنى ئەتمەكچى بولدى. كونا ئېغىلدىكى خىشلار بىر-بىرلەپ مورىنىڭ يېنىغا دۆۋىلەندى. ئېڭىشىپ ماڭغانلىقتىن بېلى تېلىپ، ئاغرىپ كەتتى. ئۇ ئىككى قولىنى بېلىگە تىرەپ ئۆرە بولدى. كېرىلدى "ئۇھ!..." دەپ چوڭقۇر بىرنى تىنۇدى، مەيدىلىرى بوشىغاندەك بولدى.

دەل شۇ چاغدا كۆزى ئۆرۈكنىڭ نوتا شاخلىرىغا چۈشۈپ قالدى. ئۆرۈك نوتىلىرى سۇنغان، يەنچىلگەنىدى. بۇ ئۆرۈك مورىنىڭ يېنىدا، تامغا تاقىلىپلا چوڭ بولغانىدى. چوڭ بىر تال شېخىنى موريدىن چىققان ئىس قۇرۇتۇۋەتكەنلىكتىن، باشقا شاخلىرىمۇ كېسۈپتىلگەنىدى.

ئانىنىڭ كۆڭلى غەش بولدى: "بۇ ئۆرۈككە يەنە نېمە بالا تەگدى؟ ھايۋانغۇ چىقالمايدۇ. مۇشۇكمۇ بۇنداق سۇندۇرالمايدۇ. ھە... ئادەم چىقىپتۇ، ئادەم. چوقۇم ئوغرى! ياق... ئوغرى بولسا، موريدىكى تەييار تۆشۈكتىن كىرسىلا بولمىدىمۇ؟ ئۆگزىدە جىگدە شېخىدىن باشقا نېمە بار؟ ئەمسە، ئۆرۈكتە نېمە بار؟ نېمىشقا چىقىدۇ؟" بۇ سوئال-سوراقلار ئۇنى تېخىمۇ ئەجەبلەندۈردى. ئۇ سۇنغان، سولاشقان شاخلارغا قاراپ، مۇشۇ ئىككى-ئۈچ كۈن ئىچىدە بىر كىشىنىڭ چىققانلىقىنى پەملىدى-دە، يۇرىكى قارىتىدا قىلدى.

ئانا سەگەكلەشتى.

ئۇ ئۆرۈككە يەنە قارىدى، ئۆرۈك موريدىن ئېگىزرەك ئىدى. "مورىنىڭ يېنىدا ئادەم نېمە ئىش قىلىدۇ؟ ــ ئۇ ئويلىناتتى، ــ يەيدىغان، ئالىدىغان، ھېچنېمە يوق... ئۇنداقتا... ئۇنداقتا... ھە... راست، شۇنداق، گەپ تېگىشىپتۇ. بىزنىڭ گېپىمىزنى تېگىشىپتۇ. ھېلىمۇخۇننىڭ كەلگەنلىكىنى بىرسى بىلىپ قالغان... ياق! ياق، گۇمان قىلغان. گەپ تېگىشغان كىم؟" ئانا يەرگە سىنچىلاپ قاراشقا باشلىدى. ئۆرۈكنىڭ تۈۋىدىكى ئىزغا كۆزى چۈشتى. چەتتىكى بىر جۈپ ئىز خېلى ئوچۇق ئىدى. ئىزنىڭ تاپان تەرىپىدە چۆرىدەپ قېقىلغان بارماقتەك قالپاق مېخنىڭ ئىزى بار ئىدى. ئانا ساناپ چىقتى: سول پۇتتىكى بەش، ئوڭ پۇتتىكى تۆت ئىكەن. ئوڭ پۇتتىكى قاتارى تۆت مېخنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئۇچىنچى مېخنىڭ ئورنى بوش ئىدى. لېكىن پاشىنىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ــ مېخ قېقىش ھاجەتسىز ئورۇندا يەنە بىر مېخ بار ئىدى. تۇنۇگۈن سىم-سىم يامغۇر ياغقان بولسىمۇ، بۇ مېخلارنىڭ ئىزى بۇزۇلمىغانىدى. ئانا ئېگىكىنى تۇتقان ھالدا، ئويلىنىپ ئولتۇرۇپلا قالدى.

ــ كىمنىڭ ئىزى؟

* * *

ئانا ئىزنى ئويلاپ تاڭنى ئاتقۇزدى.

گۈگۈمدا مەسچىتكە باردى. جامائەت نامازدا ئىدى. كەشلەر پەشتاقنىڭ يېنىغا تىزىپ قويۇلغانىدى. ئۇ، غېپىدە پەشتاقنىڭ يېنىغا ئۆتتى. پەشتاق ئۇنىڭغا دالدا بولدى. ئۇ، خاتىرجەم هالدا كەشلەرنى بىردىن-بىردىن ئۆرۈپ قارىدى، كەشلەر ناهاللىق، بەزىسى ئۇششاق مخلىق ئىدى. ئانا ئۇمىدسىزلەندى. لېكىن ئارقىغا يانمىدى. نامازغا ئوقۇۋاتقانلارنىڭ پۇتلىرىغا قاراشقا باشلىدى. نامازغا ئوقۇۋاتقانلار يالاڭ ئاياغ ئىدى... ئانىنىڭ كۆزلىرى ئاخىرىدا ئەڭ چەتتە تامغا يېقىن ئولتۇرغان ئادەمنىڭ پۇتىدىكى قىزىل ئۆتۈككە چۈشتى. ئەنە! ئۇ ئېگىشتى. رۇكۇغا باش قويدى. قالپاقلىق مىخ... سول پۇتىدىكى بەش، ئوڭ پۇتىدىكى تۆت! ئۇ ئادەم يانغا سالام بەردى. ئانا چۆچۈپ كەتتى:

"ئىمرەمزىغۇ ئۇ؟!..."

ئانا ئۆيگە يېنىپ كەلدى. ئۆچكىلىرىنى سېغىپ، جىگدىلىككە هەيدەۋەتتى.

هاۋا ئوچۇق ئىدى. ئەمدىلا كۆتۈرۈلگەن كۈننىڭ قىيىاش چۈشكەن نۇرىدا، سارغۇچ قىزىل رەڭگە كىرىپ پىشقان ئاسماق-ئاسماق جىگدىلەر خۇددى قىزىلارنىڭ بويۇنلىرىدىكى قىزىل مارجاندەك يالتىرايتتى. ئاياغ تەرەپتىن ئىمرەمزىنىڭ قارىسى كۆرۈندى. ئۇ بۇرۇنقىدەكلا قوللىرىنى ئارقىسىغا تۇتۇپ، قەدەملىرىنى ساناۋاتقاندەك ئالدىرىماي چامداپ، ئۇيان-بۇيان قارىغاچ، كونا ئۆستەڭنى ياقلاپ باش تەرەپكە كەتتى. چۈش بولغاندا، ئىشىك ئالدىدا پەيدا بولدى. سالام بېرىپ ئۆيگە كىردى. ئانا ئۇنىڭ ئالدىغا بىر قاچا دوغاپ قويدى:

ـــ سۈت ئېرىپ قاپتىكەن، قېتىق ئۇيۇتالمىدىم. ئاز بولسىمۇ ئىچ. ئۇسسىپمۇ قالغانسەن.

ئىمرەمزە مۇزدەك دوغاپنى بىر كۆتۈرۈشىدىلا هۇزۇرلىنىپ ئىچىۋەتتى.

ـــ پاھ! ئەجەب مۇزلۇقكەن، يۈرىكىمنىڭ بېغىشىغا باردى، رەھمەت

ئاچا.

ئانا كۆزىنىڭ قويرۇقىدا ئۇنىڭ پۇتىغا قارىدى. ئۇنىڭ پۇتىدا يەنىلا شۇ قىزىل ئۆتۈك بار ئىدى.

— بۇ ئۆتۈكنى يېڭى ئالغان ئوخشىمامسەن؟

— ياقەي، — ئىمرەمزە ئەجەبلەندى، — يېرىم يىل بولدى. كىيىپلا يۇرۇڭاتمەن. ئۆتكەن يىلى چەملەتكەن، مختا، بەلەن چقتى. نېمە، سوراپ قالدىڭىز؟

— بالدۇر پۇتۇڭدا قىزىل ئەمەس، قارا ئۆتۈك كۆرگەندەك قىلۇندىم.

— ھە، ئۇ كونا ئۆتۈكۇم، جۇلۇقى چقىپ كەتكىلى نەۋاخ.

ئانا ئەمدى بىر گۇماندىن قۇتۇلدى، ھە، — ئۆتۈك ئىمرەمزىنىڭ ئۆزىنىڭ ئىكەن.

ئىمرەمزە كەتتى. پاكىز سۈپۈرۈلگەن ئىشىك ئالدىدىكى يۇمشاق توپىغا ئۇنىڭ ئىزى موھۇر باسقاندەكلا ئوچۇق چۈشكەنىدى.

بۇ ئىز ئۆرۈك تۈۋىدىكى ئىزغا ئوپمۇ ئوخشاش ئىدى. ئانا ئېڭىكىنى تىزلىرىنىڭ ئوستىگە قويۇلغان قوللىرى بىلەن يۆلەپ ئولتۇرۇپلا قالدى. ئۇنىڭ يوغان ئېچىلغان كۆزلىرى ئۆينىڭ ھەممە تەرىپىگە تەڭ يۈگۈرەتتى، ئىسلاشقان تورۇسمۇ قالمىدى، ئۇ، ئورنىدىن تۇردى، قازاناقتا كىردى، قازاناقتىن چقىپ ئېغىلغا كىردى. ئېغىلدىنمۇ يېنىپ چقتى. نېمە قىلىشنى بىلمىگەندەك ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا بىردەم تۇرۇپمۇ قالدى. يەنە بايقىدەكلا ئولتۇردى. كۆزلىرى يەنە ئۆي ئىچىگە يۈگۈردى. ئاخىر ئۇنىڭ كۆزى تۆشۈك تەرەپتىكى تامغا ياندىپ سېلىنغان كونا پالاستا توختىدى، ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ كېلىپ، پالاسنى ئۆرىدى. بىر ئورا كۆرۈندى. بۇ ئورا ئۇ ھەسىنكامغا ياتلىق بولۇپ مۇشۇ ئۆيگە كەلگەندىمۇ بار ئىدى. قۇرۇق ئاشلىق كۆمۈشكە بەكمۇ لايىق ئىدى. ھەسىنكام ئۆلۈپ كەتتى، بالىلار كىچىك قالدى، شۇڭا كۆمگۈدەك ئاشلىقمۇ ئېشىنالمىدى. ئورىمۇ بوش قېلىۋەردى، تىندۇرۇۋېتىشكە ئۇلارنىڭ كۆزى قىيمىدى، ئورا لاتا-پىتە، ئەسكى-تۈسكىلەر بىلەن تولۇشقۇزۇلدى ۋە ئۇستىگە پالاس يېپىپ قويۇلدى. ئانا ئوردىكى ئەسكى-تۈسكىلەرنى ئېلىپ بىرىنىغا دۆۋىلىدى. قولى يەتمىگەندە ئىلمەك

بىلەن تارتتى. ئانىنىڭ ئېسىدە قېلىشچە، بۇ ئورا تەڭتۇشلىرىدىن بىر غېرىچ ئېگىز تۇرىدىغان ھەسىنكامنىڭ ئېڭىكىگە تاقىشاتتى. ئاخىردا ئىلمەككە بىر قاپقان ئىلىنىپ چقتى، ئۆز ۋاقتىدا ھەسىنكام ئوۋۇغا بەكمۇ ھېرىسمەن ئىدى. مۇشۇ قاپقانىنمۇ ئاتتەك بىر ئېشەككە تېگىشكەنىدى. بۇ قاپقانغا ھەر يوغان كېيىكلەرمۇ چۈشەتتى.

ئانا قاپقانىنى ئۇيان-بۇيان ئۆرۈپ قارىدى. مىخلىرىنى تۈتۈپ باقتى-دە، بىر كونا خۇرجۇنغا سېلىپ، ھاسسىنى توكۇلدىتىپ، تۆمۈرچى مەھەللىسىگە قاراپ يول ئالدى. توختەك تۆمۈرچى ئىشنى يېغاي دەپ تۇراتتى، ئۇ قاپقاقىنىڭ ئۈيەر-بۇ يېرىنى قايرىپ باقتى، دەسسەپ تۇرۇپ، قۇرۇپمۇ كۆردى-دە:

— ۋاي، مەزمۇتكەنغۇ؟ ھە، ماۋۇ قىسقۇچ مىخى سەل بوشتەك قىلىدۇ. تۈزەپ بېرەي، شۇندا بۇنىڭغا دەسسەپ سالغان يولۋاسىنىڭمۇ جېنىغا ۋاي! — دېدى ۋە ئانىنىڭ جاۋابىنى كۈتمەيلا قاپقانىنى ئوتقا پاتۇردى.

مولۇن قاپقانغا چۈشتى

چۈش بولاي دېگەندە ئىمىرەمزە كەلدى. سېرىق قوناق زاغرىسىنى قېيىتىقا تۈگۈرۈپ، شالاپلىتىپ يېدى. تازا سوزۇپ بىرنى كېكىردى. ئۇنى-بۇنى دەپ بىردەم ئولتۇردى، ئۇ كەتمەكچى بولۇپ ئورنىدىن تۇرغاندا ئانا ئۇنى توختاتتى:

— توختىغىنا، ماۋۇ بىرنېمىگە كۈچۈم يەتمىدى، قۇرۇپ بەرگىنە.

— نېمىنى؟ — دېدى ئىمىرەمزە خۇشياقمىغاندەك. ئانا خۇرجۇندىن قاپقانىنى چقىرىپ يەرگە تاشلىدى:

— كۈچۈم يەتمىدى، قۇرۇپ بەرگىنە.

— قېرىغىنىڭدا نېمە قىلاي دەيسەن؟ بولىدۇ، قۇرۇپ بېرەي. كېيىك تۇتقۇك كەپتۇ-دە.

— ياق! ئاۋۇ ئۆرۈك تۈۋىگە قۇرايمىكىن دەيمەن. تۈلكىمۇ ياكى مولۇنمىكىن، توخۇلىرىمنى يەپ تۈگەتكىلى تۇردى.

مولۇننىڭ گېپى چىققاندا، ئىمىرەمزىنىڭ كۆزلىرى پاللىداپ كەتتى. ئۇ پۇشۇلداپ، قاپقانىنى چاراسلىتىپ دەسسەپ قوزۇپ بەردى. ئانا ئۇنى ئۇزىتىپ قويدى:

— رەھمەت ئىمىرەمزە، ئەتە بالدۇرراق كەلگىن، بىر نەرسە چۈشسە ئاجرىتىپ بېرەمسەن، مۇزلۇق قېتىق ساقلاپ قويىمەن.

— ماقۇل، لېكىن ئۇ قاپقىنىڭغا مۇشۇ ئۆرۈك تۈۋىدە بىر نەرسە چۈشۈشنى خۇدانىڭ ئۆزىگە ئامانەت دېسەك بولا.

— كەلگىن، چوقۇم چۈشىدۇ!

ئانا ئۆرۈكنىڭ قوزۇق ياغىچىدىن ئۇزۇن-ئۇزۇن قوزۇقلارنى ياسىدى. پىششىق ئېشىلگەن يېڭى بىر چىگە ئارغامچىنى كېسىپ ئىككى قىلدى. ئېغىلغا كىرىپ، كىچىككىنە بىر شوتىنى سۆرەپ چىقتى. ئۇ شوتىنى ھېلىقى ئورۇنغا سالدى-دە ئورغا چۈشتى. يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ قوزۇقلارنى قاقتى. ئورۇنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئىككى قوزۇق قېقىلدى، ئانا قاپقانىنى ھېلىقى ئارغامچا بىلەن قوزۇقلارغا باغلىدى، ئاندىن ئورۇنى پالاس بىلەن ياپتى. چېنىپ قالمىسۇن دەپ، پالاسنى چىڭ تارتىپ، بىر بۇرجىكىنى تەڭلىدە، يەنە بىر بۇرجىكىنى يېپ ئېگىرىدىغان چاقىدا باستۇرۇپ قويدى. قاراڭغۇ چۈشتى. ئانا قازناقتا كىرىپ، داشقازاننى مىڭ بىر جاپادا سۆرەپ تالاغا ئېلىپ چىقتى ۋە ئوچاق ياسىدى. ئاي چىقتى. ئانا قاپاقنى قولىغا ئالدى. ئون قەدەملا نېرىدىكى كۆلدىن سۇ ئەپكېلىپ قازانغا قۇيدى. ئۇ قانچە يول سۇ توشىدىكىن، ئاخىر داشقازان سۇغا توشتى. ئاسماندىكى تولۇن ئايمۇ ئۇنىڭغا مەدەت بەرگەندەك، ئەتراپنى سۈتتەك نۇرى بىلەن يورۇتۇپ تۇردى.

* * *

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ھەي، نېمە بولدى؟ يوغان قازاندا سۇنى قاينىتىپ قويۇپ يېتىۋاپسەنغۇ؟ ساقسىز بولۇپ قالدىڭمۇ؟

— كىر يۇياي دەپتىم، چىشىمغا ئاغرىق كىرىپ قالدى. ۋايجان! ۋاي چىشىم! ئىمىرەمزە، بۇ ئۆزۈڭنىڭ ئۆيى، تەڭلىدە نان بار، ئاۋۇ ئاشتاختا

ئۇستىدە قېتىق بار، ئۆزۈڭ ئېلىپ يەۋەرگىن.

ئىمرەمزە ئاشتاختىغا قاراپ ماڭدى. مانا بىر، ئىككى قەدەم، ئالتە قەدەم ... ئۇ پالاسقا دەسسىدى، لېكىن پۇتى يەرگە تەگمىدى.

— ۋايجان!...

ئىمرەمزە ئوردىغا چۈشۈپ كەتتى "چاك!" قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭلا، ئىمرەمزە قاقشاپ كەتتى:

— ۋايجان! ۋاي پۇتۇم!...

— ھاھ... ھاھ... ھاھ... ھا... ، — ئانىنىڭ جاراڭلىق كۈلكىسىدىن تۆڭلۈك بېشىدا دانلاۋاتقان قۇشقاچلارمۇ چۆچۈشۈپ "پۇرردە" ئۇچۇپ كېتىشتى. ئانا شۇنداق كۈلگىنىچە ئورا بېشىنى ئىككى ئايلاندى-دە، شاپىدە توختىدى:

— ھىم، قولغا چۈشتۇڭمۇ؟! ئۇقۇپ قوي، مەن سەندىن خۇنغا خۇن ئالمەن!

— خۇن؟ نېمە خۇن؟ ئىللا-بىللا مەن ساڭا يامانلىق قىلمىدىمغۇ؟ جېنىم قېينىلىپ كەتتى. مېنى بوشتىۋەت. ۋايجان!... ۋاي... پۇتۇم!...

ئانا قېپقىزىل قانغا بويالغان كۆڭلەكنى كۆرسەتتى:

— مۇشۇ خۇن! ھېلىماخۇنىنىڭ خۇنى!

ئىمرەمزىنىڭ چىرايى تامدەك تاتىرىپ كەتتى، ئۇ ھەمىسىنى چۈشەندى. ئەمدى قۇتۇلالماسلىقىغا كۆزى يەتتى. ئارغامچىنى ئۆزۈۋېتىش غەرىزىدە ئىككى قولىنى تىرەپ تۇرۇپ پۇتىنى سىلكىتتى. قاپقان جالاقلىدى، لېكىن ئۇنىڭ پۇتىنى تېخىمۇ چىڭ قىستى. ئۇ قولىنى ئۆتۈك قونچىغا ئۇزاتتى. ئانا ئۇنىڭ قونچىدىن پىچاق سۇغۇرۇۋاتقانلىقىنى سەزدى-دە، قولغا دەم بىلەن كەلتۈرۈپ بىرنى سالدى. ئىمرەمزىنىڭ قولىدىكى پىچاق پەسكە چۈشۈپ كەتتى. ئانا دەم بىلەن ئۇنىڭ مۇرە، گەجگە، باشلىرىغىمۇ بىرنەچچىنى سالدى.

ئانا مىس چەينەك بىلەن ۋاراقلاپ قايناۋاتقان داشقازاندىن تولدۇرۇپ سۇ ئەكەلدى-دە، ئىمرەمزىنىڭ بېشىغا قۇيدى. قايناقسۇ ئارقا-ئارقىدىن قۇيۇلۇۋەردى. ئىمرەمزىنىڭ ۋاي-ۋايلاپ ناله قىلىشلىرى، چىرقىراشلىرى

ئانىنىڭ قۇلىقىغا كىرمەيتتى.

— ئىمىرەمزە! ئاڭلاپ قوي! مۇشۇ بىر قازان قاياقسۇنى ساڭا ئاتاپ قويدۇم! راستىڭنى دېمەيدىكەنسەن، ھەممىنى بېشىڭغا تۆكىمەن!

— بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچ، ھەممىنى دەيمەن.

— بىز ساڭا قانداق ياماڭلىق قىلدۇق؟ ئىمانىڭ بىلەن گەپ قىل!

— مەن سىلەردىن ھېچقانداق، ھېچقانداق ياماڭلىق كۆرمىدىم، سەن قورسىقىمنى بېقىپ تۇردۇڭ، كىچىكىمدە، كۆلدە تۇنجۇقۇپ ئۆلگىلى ئاز قالغاندا، ھەسىنىكام قۇتقۇزۇپتىكەن.

— زۇۋانىڭدىن چىققان مۇشۇ گەپ راستمۇ؟

— راست، راست.

— بىزدە ئۆچ-ئاداۋىتىڭ بارمۇ؟

— خۇدا ئالدىدا قەسەم قىلىمەن، ھېچقانداق ئاداۋىتىم يوق.

— ئۇنداق بولسا، ھېلىماخۇننى نېمە ئۈچۈن تۇتۇپ بەردىڭ، تۇزكور؟

— تۇتۇپ بەرمىدىم، خەۋىرىنى بەردىم.

— ئۇنىڭ كەلگەنلىكىنى قانداق بىلدىڭ؟!

— كونا ئۆستەڭگە ئىزى چۈشۈپ قاپتىكەن، گۇماناننىپ، ئۆيۈڭگە كەلدىم، ئوچۇق ئېغىلدا يۇيۇلغان كۆڭلىكىنىڭ يېيىغلىق تۇرغىنىنى كۆردۈم. كەچقۇرۇن ئۇلار كېلىشتى ۋە ماڭا: "ئۇخلىدىمۇ، قاراپ باققىن" دېدى. باشقا يەردىن تىڭشاپ بىلەلمىدىم. ئۆرۈككە چىقىپ، موريدىن تىڭشىدىم. مۇڭداشقىنىڭلارنى ئاڭلىدىم، كېيىن مېنى كەتكۈزۈۋەتتى. قالغان ئىش ماڭا قاراڭغۇ. گۇناھىمنى تىلەيمەن. بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچكىن.

— ئۇلار دېگىنىڭ كىملەر؟!

— فىڭسونىڭ ئادەملىرى.

— قاچاندىن بېرى ئۇلارغا غالچىلىق قىلىۋاتسەن؟!

— بۇلتۇر ئەتىيازدىن بېرى، بىر جۈمە كۈنى مەسچىتتىن يېنىپ چىققاندا فىڭسوغا ھەيدەپ ئەكىرىشتى. بىزنىڭ بۇ يۇرتتىن يىگىرمە ئادەم تاغلىقلارغا قوشۇلۇپتىكەن. "ئۇلارنىڭ خەۋىرىنى بەرسەڭ ئالۋاڭ-ياساق

ئالمايمىز، هاشار-مەدىكارغا ھەيدىمەيمىز، يەنە ئەجرىڭگە قاراپ ئىنئام بېرىمىز، پــەقــەت بىزگە دەپلا قويساڭ بولىدۇ. نەسىھەت قىلىپ، يامان يولدىن ياندۇرۇۋالىمىز، ئادەم قىلىۋالىمىز" دېدى. خام سۈت ئەمگەن ئىكەنمەن، ئــەقــىلسىز كالۋا ئىكەنمەن، ماقۇل دەپ ساپتىمەن. يۈرت چوڭلىرىدىن تــۆت-بەشچە ئادەمنۇ بار ئىدى. قۇرئان تۇتۇپ قەسەم قىلدۇردى. شۇ قەسەمدىن قورقۇپ، مۇشۇ يولغا مېڭىپ سالدىم. "كونا ئۆستەڭگە چۈشكەن ئىزغا قارا!" دەپ ئۆگەتتى.

— يەنە كىملەرنى كۆرسىتىپ قويدۇڭ؟!

— ھەممىسى شۇ.

— دە! دېمەيدىكەنسەن، قازاندا سۇ تەييار!

— يەنە... يە... نە، سولا تۇگمەننىڭ بالىسى، بايتال ھەمراخاننىڭ نەۋرىسى.

ئانا بىر نەرسە گۈپىدە ئېسىگە كەلگەندەك سورىدى:

— ھەي، يۇندىخور، سېنىڭ ئىسمىڭ زادى نېمە؟!

— ئانا، ئوبدان ئانا، مېنىڭ ئىسمىمنى ئوبدان بىلىسەنغۇ؟ ئىسرەمزە...

— ھايۋانچە ئېتىڭنى دەيمەن، ھايۋانچە!

— ...

ئانا قاياق سۇنى ئۇنىڭ بېشىغا قۇيدى.

— دېمەيسەن؟! دېمىسەڭ ئۆزۈڭدىن كۆر!

— دەي، مەن دەي، بىر قو...شۇق، قېنىمدىن كەچكىن...، — ئۇ ئەمدى ھالسىزلانغاندى. ئاغزى گەپكىمۇ كەلمەيتتى. كۆزىنى ئاچالمايتتى.

— سۆزلە!

— مو... مو... مولۇن.

— يەنە كىمنىڭ ھايۋانچە ئىسمى بار؟!

— توختى ئەپەندىنى "قالغاچ" دەيتتى. ئۇ ئىككى ئايدەك بولدى يوق. قېچىپ كېتىپتۇ، تاغلىقلارغا قوشۇلۇپتۇ، دەپ ئاڭلىدىم، يەنە ئىككى ئادەمنىڭ كىملىكىنى بىلمەيمەن. ماڭا پەقەت سوجاڭنىڭ ئۆزى بىلەنلا

كۆرۈشۈشكه ئىجازەت قىلىنغان.

ـــ چامئىرىقتىكى تۇغمەنگە بېرىشمۇ سېنىڭ ئىشىگىمۇ؟

ـــ دەسلەپتە ئەمەستى، كېيىن تولا زورلاپ بىرنەچچە قېتىم ئەۋەتتى، ھېكماخۇنىمۇ شۇ يەردە كۆرگەنىدىم.

شۇ تاپتا ھەرقانداق كۈچ-قۇدرەت ئانىنى توختىتىپ ئېلىشقا قادىر ئەمەس ئىدى. ئانا غەزەپ بىلەن ئىمرەمزىنىڭ بېشىغا تەپتى. ئىمرەمزىنىڭ شەلۋەرەپ چىققان بېشىنىڭ تېرىسى سويۇلۇپ، ساڭگىلاپ قالدى.

ـــ ھەي نەجەس، ئالالانىڭ غەزىپىگە ئۇچرىغان جاللات! ئوبۇجەھەلنىڭ [1] گۇناھىدىن ئۆتۈكەن پەيغەمبىرىمىزمۇ سېنىڭ گۇناھىڭدىن ئەسلا ئۆتەمەيدۇ!

قازاندا قاينىقسۇ ۋاراق-ۋاراق قاينايتتى، غەزەپ-نەپرەت بىلەن مولۇنغا قۇيۇلاتتى...

قاراڭغۇ چۈشتى. سۇمۇ تۇگىدى، مولۇننىڭمۇ زۇۋانى تۇتۇلدى. ئەبەدىي تۇتۇلدى.

ئانا ئۆچكەلەرنىڭ دۇمبىسىنى سىلىدى. ئېغىلنىڭ ئىشىكىنى ئېچىۋەتتى. ئىشىك ئالدىدا ئاچچىق تاغ تەرەپكە بىر ھازاغچە تىكىلىپ تۇردى-دە، ئاندىن قانلىق كۆڭلەكلەر تېڭىلغان بوغچىنى قولتۇقىغا قىستى. ھاسسىغا تايانىدى. تۇن قاراڭغۇسىدا چوڭ-چوڭ قەدەم تاشلاپ، ئاچچىق تاغ تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى، ئۇ يەردە ئۇنىڭ يەنە نۇرغۇن ئوغۇللىرى ـــ مولۇننى ، مولۇننىڭ خوجايىنلىرىنى يوقتىتىش ئۈچۈن جەڭ قىلىۋاتقان پالۋانلار بار ئىدى.

---

① ئوبۇجەھەل ـــ مۇھەممەت پەيغەمبەرنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنى. ئۇ، پەيغەمبەرگە كۆپ قېتىم زىيانكەشلىك قىلغان بولسىمۇ، مۇھەممەت پەيغەمبەر گۇناھىدىن ئۆتكەن.

بۇنىڭدىن ئۈچ يۈز يىگىرمە يىل ئىلگىرى، ياز ئايلىرىنىڭ ئوتتەك پىژغىرىم ئىسسىق كۈنلىرىنىڭ بىرى ئىدى. تەكلىماكان قۇملۇقى بىلەن قارا قۇرۇم تاغلىرى تۇتىشىپ كەتكەن ئەگرى-بۇگرى سىزىق ئۇستىدىكى سايدا، كۆك ئېشەككە مىنگەن بىر ئادەم شەرقتە كېتىۋاتاتتى. ئېشەكنىڭ ئۇستىدىكى يۈك ئاز ئەمەس ئىدى. ئىككى پىيىغا نېمىلەردۇر قاچىلانغان جاۋاخۇرجۇن، خۇرجۇن ئۇستىدە ئادەم، ئادەمنىڭ ئارقىسىدا قارەك ئاق، قارا تۇمشۇقلۇق يىگەككە غاز قونۇپ ئولتۇراتتى. خۇرجۇننىڭ بىر تەرىپىگە سېرىق تاماكا چېكىشكىمۇ، نەشە چېكىشكىمۇ ئىشلىتىلىدىغان قاپاق چىلىم، يەنە بىر تەرىپىگە سۇ قاچىلانغان قاپاق غانجۇغىلانغانىدى. قولىغا ئۇزۇن دەستىلىك تەمبۇرنى تىك تۇتۇۋالغان، تۆگە يۇڭىدىن توقۇلغان قوپال جەندىگە چىڭ ئورۇۋالغان، ئېگىز كۆلاھىنى باستۇرۇپ كىيگەن بۇ ئادەم چوڭقۇر خىياللارغا پاتقانەدەك كۆرۈنەتتى. ئېشەك ھالسىز قەدەملەر بىلەن ئاستا ئىلگىرلەپ

باراتتى. پات-پات قۇيرۇقنى شىپاڭشتىپ، سالپاڭ قۇلاقلىرىنى پالاقلىتىپ، ئالدى-ئارقىسىدىن ھۇجۇمغا ئۆتكەن كۆكۇيۇنلەرنى قورۇيتتى. لېكىن قاشاڭ كۆكۇيۇنلەر ئۇنى ئۇنچۇالا ئوڭاي تاشلاپ كېتىدىغاندەك ئەمەس ئىدى. بىرى قاچسا يەنە بىرى كېلەتتى. ئۇلار ئاشۇنداق قىلىپ ئېشەكنىڭ پاچاقلىرىغا، كۆتىگە، چات ئارىلىقىغا يېپىشتى، تۇمشۇقىغا، بۇرنىنىڭ ئۈستىگە قونۇپ، نەشتىرىنى بىمالال سانجىدى. ئازابقا چىدىمىغان ئېشەك بىردىن بېشىنى ئېچىگە تىقىپ، تۇمشۇقىنى يەرگە تەگكۈزۈپ يورغىلاپ كەتتى. ئۇ ئاشۇ يورغىلىشىدا بۇرنىغا، كالپۇكلىرىغا قونۇۋالغان كۆكۇيۇنلەرنى يەرگە سۈرۈپ توپىغا مىلەپ چۈشۈرۈۋەتمەكچى بولاتتى. لېكىن، بىر قارسا كۆك چىۋىنگە، بىر قارسا غوڭ-غوڭ ھەرىگە ئوخشايدىغان ئاشۇ جانسىزلار ئاللىقاچان ئۇنىڭ بۇرنى ئېچىگە كىرىۋالغانىدى. ئېشەك قاتتىق پۇشقۇرۇپمۇ، تۇمشۇقىنى يەرگە سۈركەپمۇ ئۇلاردىن قۇتۇلالمىدى. نەشتەر ئازابى ئۇنى قىينايتتى. ئاغرىقتا چىدىمىغان ئېشەك يورغىلاپ كېتىۋېتىپ، تۇيۇقسىز ئۆزىنى گۈپپىدە يەرگە تاشلاپ، تۇمۇلۇپ يېتىۋالدى...

ئۇستىدىكى ئادەم ئېشەكنىڭ بوينىدىن ئېشىپ يەرگە دومىلاپ چۈشتى. نەگىدۇر قاچقىپ كەتكەن تەمبۇرنىڭ تارىلىرىدىن تىرىكلىغان ئاۋاز چىقتى. غاز قاناتلىرىنى كېرىپ، مۇزاۋىنەتنى ساقلاپ قالغان، ئۇ تېخىچە تۇمۇلۇپ يېتىۋالغان ئېشەكنىڭ سۆڭگىچىدە قونۇپ ئولتۇراتتى...

يىقىلغان ئادەم كېلەكسىز جەندىسىنى سۆرەپ ئورنىدىن تۇردى-دە، ئەلەم بىلەن ئېشەككە قارىدى. ئېشەك پۇشقۇرۇپ، تۇمشۇقىنى يەرگە سۈرۈپ تېپىچەكلەيتتى. ئاپئاق تۇمشۇقلىرىغا قۇم دانچىلىرى يېپىشقانىدى، ئۇنىڭ ئىگىسى نېمە ئىش بولۇۋاتقانلىقىنى چۈشەندى. نەدىندۇر بىر تال قۇرۇپ قالغان يۇلغۇن چۆپنى تېپىپ، ئېشەكنىڭ بۇرنىنى كوچىلىدى، خېلى ئۇزاق ھەپىلىشىپ، ئىككى دانە كۆكۇيۇننىڭ ئۆلۈكىنى ئىلىپ چىقاردى. ئېشەك پۇشقۇرۇشتىن تىنىجىپ ئورنىدىن تۇردى. لېكىن يەنىلا قۇيرۇقنى شىپاڭشتىپ ئارقا پۇتلىرىغا، چات ئارىلىقىغا ئۇرۇشقا ئۇرۇناتتى. جەندە

كىيگەن ئادەم ئېشەكنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ، يەنە كۆكۈيۈنلەرنى ئۆلتۈرۈشكە كىرىشتى. ئېشەكنىڭ پاچاقلىرىغا بېشىۋالغان كۆكۈيۈنلەرنى چۈنق بىلەن ئۇرۇپ چۈشۈردى. ئارقىدىن يەرگە تىزلىنىپ ئېشەكنىڭ قورسىقىغا، چات ئارىلىقىغا نەزەر سالدى، ئاشۇ تومپىيىپ تۇرغان ھاياسىز يەرگە بىرقانچە كۆكۈيۈن مەھكەم چاپلىشۋالغانىدى. ئۇ يۇلغۇن چۈنق بىلەن كۆكۈيۈننى ۋاسلىدىنىپ سالدى. چۈنق كۆكۈيۈنگىمۇ، ئاشۇ ھاياسىز يەرگىمۇ تەگدى. ئېشەك بىردىن چىچاڭشىپ سەكرەپ كەتتى ۋە خېلى يىراقتا توختاپ، بېشىنى بۇراپ ئىگىسگە يېلىنىش بىلەن تىكىلدى...

جەندىلىك ئادەم تىزلانغان پېتىدە ھەيكەلدەك قېتىپ قالدى. ئۇ ئۆزىنىڭ نېمە قىلىپ قويغانلىقىنى چۈشەنگەن ۋە چوڭقۇر خىياللار ۋەجىدىن ئۇنۇتۇلغان ئۆمۈرلۈك كۆڭۈل يارىسى يەنە يادىغا چۈشكەنىدى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدى بىردىن ئوتقا چۈشكەن قىلدەك تولغىنىپ كەتتى. كۆزلىرىدىن تارامىلىغان ئاچچىق ياش ساقال-بۇرۇت باسقان سۈرلۈك يۈزىنى بويلاپ سەلدەك ئاقتى... ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئۇرۇدىكى ئاشۇ چىرايلىق دېدەكنىڭ گۈزەل سىيماسى يەنە گەۋدىلەنگەندەك بولدى. ئارقىدىنلا قىپقىزىل قىزدۇرۇلغان تامغىنىڭ شەھۋەت تومۇرىغا ۋاڑىلدىنىپ بېسىلغاندىكى ئازاب نېرۋىلىرىنى قاقشىتىپ ئۆتكەندەك تۇيۇلدى. لېكىن بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆتكەن ئىش ئىدى. ئۇنىڭ قەلبىدە ئۆمۈرلۈك ئازابلا قالغانىدى... جەندە كىيگەن ئادەمنىڭ كۆزلىرىدىن تېخىچە نادامەت ياشلىرى قۇيۇلۇپ تۇراتتى. ئۇ دەسلەپ دەمدەردەك بۇقۇلداپ، كېيىن ئاۋازىنى قويۇۋېتىپ، بەھرى ئەزىمدىكى كىتتەك سوزۇپ-سوزۇپ يىغلىدى. قۇم-تۇپراقتا پۈچىلىنىپ زېمىنغا، قوللىرىنى پەلەككە سوزۇپ ئاسمانغا ناله قىلدى. ئۇنىڭ شۇ تاپتىكى ناله-پەريادىنى ھېچنېمىگە ئوخشىتىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئوغلاقلىرىدىن ئايرىلغان ئاھۇ كېبىكمۇ، جۈپتىدىن ئايرىلغان شىر-يولۋاسمۇ بۇنداق مۇڭلۇق، بۇنداق ئاچچىق پەرياد كۆتۈرەلمەيتتى. جۈپتىگە ئوق تەگكەن ئاققۇنىڭ قىچقىرىقلىرىمۇ، زەينەپتىن ئايرىلغان كاككۇكنىڭ نىداسىمۇ ئۇنىڭ

ئازابىنى ئىپادىلەپ بېرەلمەيتتى. ئۇ ئىنسان ئوغلىنىڭ ئەڭ ئېغىر ئازابى ئۈچۈن يىغلايتتى. يوق قىلىنغان، خورلانغان ئەرلىكى ئۈچۈن، نابۇت قىلىنغان ئەرلىك ھېس-تۇيغۇلىرى ئۈچۈن، خاراب قىلىنغان ئۆمرى ئۈچۈن يىغلايتتى...

ئۇنىڭ ناله-پەريادى ئۇزۇنغا سوزۇلدى. ئۇ گويا ئاشۇ ناله-پەريادلار ئىچىدە ئۆلۈپ كېتىدىغاندەك، بۇ ئۇنىڭ پانىي ئالەمدىكى ئاخىرقى نەپەسلىرىدەك بىلىنەتتى. لېكىن، ئۇ يەنە ئورنىدىن تۇردى. ئۇنى ئۇ ئاشۇ بەختسىزلىككە دۇچار بولغان دەسلەپكى ئايلار قەلبىگە پۈككەن پىكىر ۋە نىيەت ئورنىدىن تۇرغۇزغانىدى. ئۇ جانىنىڭ ئۆزىنىڭ ئەمەسلىكىنى، ئۆز تېنىگە قويۇپ قويغان خۇدانىڭ ئامانىتى ئىكەنلىكىنى، ئۇنى خالىغانچە بىر تەرەپ قىلىش ھوقۇقى ئۆزىدە ئەمەسلىكىنى چۈشىنەتتى. ئۇ يەنە ۋۇجۇدى مۇتلەقنىڭ ماھىيىتىنى بىلىش ئۈچۈن ئىچكى ئىلاجلىققا بېرىلىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. ئۇ پۈتۈن كائىناتتىكى شەيئىلەرنىڭ ھەممىسىدە ۋۇجۇدى مۇتلەقنىڭ زەررىسى بارلىقىغا، ئۆزىدە ۋۇجۇدى مۇتلەقنىڭ، ۋۇجۇدى مۇتلەقتە ئۆزىنىڭ روھىي قارار تاپقانلىقىغا ئىشىنەتتى. ئۇ يەنە ئۆزى ئۈچۈن، خورلانغان ئەرلىكى ئۈچۈن ئۆچ ئالماقچى بولاتتى... ئەنە شۇ نىيەت ئۇنى ئورنىدىن تۇرغۇزدى. ئۇ كۆك ئېشەكنىڭ يېنىغا بېرىپ، قاپاق چىلمىنى ئېلىپ، قاپقارا نەشنى باستى. چاقماق تاش بىلەن پولات بىلەينى بىر-بىرىگە ئۇرۇپ، ئوت چىقىرىپ، توغراقنىڭ پورىغا تۇتاشتۇردى ۋە ئۇنى پۈۋلەپ چىلمىنىڭ سەيخانىسىغا ـــ نەشنىڭ ئۈستىگە قويدى. قېنىپ-قېنىپ شۇرىدى. تېزلا مەست بولۇپ ئالەمنى، ئۆزىنى، دەرد-ئەلەملىرىنى ئۇنتۇدى...

ئۇ ئەمدى يەنە كۆك ئېشەكنىڭ ئۈستىگە قونۇۋېلىپ، يىراقتىن غۇۋا كۆرۈنۈشكە باشلىغان بوستانلىققا قاراپ كېتىۋاتاتتى، ھەممە نېمىنى ئۇنتۇغانىدى، قولىدىكى تەمبۇرىنى تىرنىڭلىتىپ، ئۇنىڭدىن كۆتۈرۈلگەن ئاشۇ زىل ساداغا ۋۇجۇدى مۇتلەقنىڭ غايىب ئاۋازىنى ئاڭلىماقچى بولغانىدەك قۇلاق

سالاتسى. تەمبۇرنىڭ تىرىڭلىغان ئاۋازى ئاستا-ئاستا رىتمغا چۈشتى. مۇڭلۇق، غېرىب، سېھرىلىك سادا ساي ئىچىنى جاراڭلىتىۋەتتى، ئاشۇ ساداغا جەندە كىيگەن ئادەمنىڭ بوم ئاۋازى تەڭكەش بولدى:

مۇرادىڭغا يېتەي دېسەڭ قەلەندەر بول ـــ قەلەندەر بول،
ستەم ئەھلىن يۇتاي دېسەڭ قەلەندەر بول ـــ قەلەندەر بول.
ئېغىزدىن كۈپىر ساچاي دېسەڭ، شارابى دەھەر ئىچەي دېسەڭ،
يامانلاردىن قاچاي دېسەڭ قەلەندەر بول ـــ قەلەندەر بول.
پەساد ئەھلىن قۇۋاي دېسەڭ، كېتىگە بىر تېپەي دېسەڭ،
كېپەن تونىن پىچاي دېسەڭ قەلەندەر بول ـــ قەلەندەر بول.
رىيازەتسىز بولاي دېسەڭ، تېنىم ئازاد يۈرەي دېسەڭ،
جاھانىنى سەير ئېتەي دېسەڭ قەلەندەر بول ـــ قەلەندەر بول.
بۇ تەقۋادىن كېچەي دېسەڭ، سېھرى زوھىد پاش ئېتەي دېسەڭ،
ھەق يولىنى تۇتاي دېسەڭ، قەلەندەر بول ـــ قەلەندەر بول.
.....
.....

ئۇ ھەقىقەتەنمۇ قەلەندەرلىك يولىغا چۈشكەنىدى. شۇنىڭدىن كېيىنكى ئۆمرىدە قەلەندەرىيە تەرىقىتىگە ئاجايىپ مەيىل كىرگۈزدى ۋە ئۆچمەس نام قالدۇردى. لېكىن ئۇزاق يىللار-ئەسىرلەر ئۆتكەندىن كېيىنمۇ كىشىلەر ئۇنىڭ ئاشۇ قېتىم قۇم-تۇپراقتا مىلىنىپ پەلەككە، زېمىنغا ناله قىلغان كۆرۈنۈشىنى ئۇنتۇپ قالمىدى. بىر-بىرىگە سۆزلەپ، ھېكايە، رىۋايەت قىلىپ يۈرۈشتى. ئەڭ ئاخىرىدا رەسىم قىلىپ سىزىپ قالدۇرۇشتى.

* * *

قەلەندەر "قوم رابات"تىن ئۆتۈپ، خېلى ئۇزاق كۈنلەردىن كېيىن، بىر كۈنى كەچكە يېقىن قاراقاشنىڭ بازىرىغا يېتىپ كەلدى. ئۇ ئۇدۇل يول بىلەن ماڭماي، هېلى جەنۇبقا — قاراقورۇم تەرەپكە، هېلى شىمالغا — تەكلىماكان تەرەپكە يۈرۈپ، كۆچۈم مەھەللىلەرنى قانغۇچە سەيلە قىلغاندى. ئۇ شۇ ئاردا "ئىمامى ئەپتەر"نىڭ بېشىغا، "باغدات پاششايىم"غا، "ئىمامى ئەسكەر"گە يولۇقۇپ ئۆتتى. ئۇ مەھەللىلەرنى ئارىلاپ يۈرەتتى. تال-بوستانلىق هويلىلار، مەجنۇنتال سايە تاشلاپ تۇرغان كوچىلار، قوغۇن هىدى گۇپۇلدەپ ئۇرۇپ تۇرغان كۈزلەكلەر ئۇنىڭغا ياقتان، ئىشچان، چىداملىق، ئەقىللىق، مېهماندوست كىشىلەر ۋە گۈزەل-هايالىق قىزلار ئۇنى مەھلىيا قىلغاندى. ئۇ قاراقاش كىشىلىرىنىڭ ئوخشاش قاراقاش، قاراكۆز، قارا كوكۇللۇق ئىكەنلىكىدىن هەيران بولۇپ، قاراقاشنىڭ بازىرىغا يېتىپ كەلگەندە، ئۆزىنى ئورۇۋالغان كىشىلەر ئالدىدا، تەمبۇرنى سايرىتىپ ئاشۇ تەسىراتنى قوشاق قىلىپ قاتتى:

قارا-قارا قاشلىرىڭغا قاتساڭچۇ مېنى،
قاراقاشنىڭ بازاردا ساتساڭچۇ مېنى.
قاراقاشنىڭ بازاردا ئۆتمىسەم ئەگەر،
كىرپىكىڭنى ئوقيا قىلىپ ئاتساڭچۇ مېنى.

بازاردىكى كىشىلەر ئۇنىڭغا ئالقىش ياغدۇرۇپ باركاللا ئېيتىشتى. كۇلاسغا تەڭگە-تىيىنلارنى جاراڭلىتىپ تاشلاشتى. قەلەندەر رەت قىلمىدى، لېكىن ئاخىردا ئاز بىر قىسمىنى ئۆزىگە ئېلىپ، قالغانلىرىنى باللارغا چاچقۇ-مارجان قىلىپ تاشلاپ بەردى-دە، كېتىپ قالدى. ئۇ "يىپ بازىرى"دىن ئۆتۈپ "كالا بازىرى"نىڭ يېنىدىكى بىر دەڭگە چۈشتى. دەڭجامۇ قاراقاش، قارا كۆز، قارا ساقاللىق ئادەم ئىدى. ئۇ جۇلدۇر كېپەن،

مەينەت قەلەندەرنىڭ قولىدىكى تەمبۇرنى كۆرۈپ، يىرگەنمەستىن كۈتۈۋالدى، قولىدىن كۆك ئېشەكنىڭ تىزگىنىنى ئالدى، ھۆرمەت بىلەن ھۇجرىغا باشلىدى.

— يۈز-كۆزلىرىنى يۇيۇۋالامدىلىكىن، سوپۇم؟

— ياق، ھاجىتى يوق.

— نامازشام ۋاقتى بولۇپ قاپتۇ، تەرەت ئالامدىلىكىن سوپۇم؟

— مەن نامازنى ئۆتىمەيدىغان جوھۇتمەن.

دەڭگا ھەيران بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ قارا قوشۇما قاشلىرى يىمىرىلىپ، قارا كۆزلىرىنىڭ قارا قاشتەك قارىسى قەلەندەرگە قادىلىپ قالغانىدى. ئۇ بىر ھازادىن كېيىن يەنە ئېغىز ئاچتى:

— ئۆزلىرىگە نېمە لازىمكىن سوپۇم؟

قەلەندەر ئۇندىمەستىن قولىنى قوينىغا سالدى ۋە بىر تەڭگىنى ئېلىپ دەڭگانىڭ ئالدىغا تاشلىدى.

— ئۆزۈمگە ئوزۇق، ئېشىكىمگە بوغۇز، غېزىمغا دان ئەپكەل!

دەڭگا ئېڭىشىپ تەڭگىنى يەردىن ئالدى ۋە ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ ھۇجرىدىن چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆڭلى نېمىنىدۇر تۇيغاندەك ئىدى. ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇ يوغانلىقى چوڭ كوزىدەك كېلىدىغان بىر كۆكچى قوغۇننى ئەكىرىپ ېېرىپ چىقىپ كەتتى. قوغۇن شۇنچىلىك ئۇز تورلاشقانىدىكى، گويا ئاشۇ قاراقاشلىق نەققاشلار ئالايىتەن نەقش چېكىپ قويغاندەك كۆرۈنەتتى. قەلەندەر چېھرىدىن ئاللىقانداق مەمنۇنلۇقنى جۇلالىتىپ قوغۇننى پېچتى، ھۇجرا ئىچىنى قوغۇننىڭ خۇش ھىدى گۈپپىدە قاپلىدى. پۇرىقىدىنلا ئۇنىڭ تەمى بىلىنىپ تۇراتتى. قەلەندەر قوغۇننى ئىككى كاسلاپ، ئۇرۇقىنى ئېلىپ غازنىڭ ئالدىغا قويدى. ئىككى كاسا قوغۇننى ھۇزۇرلىنىپ ئولتۇرۇپ يېدى. ئاخىردا شاپىقىنى ئۇششاق توغراپ كۆك ئېشەكنىڭ ئالدىغا ئەپچىقىپ قويدى. ئۇ، ئوقۇرنىڭ ئالدىدا، كۆك ئېشەكنىڭ غۇرۇسلىتىپ شاپاق چاينىشىغا قاراپ تۇردى. ئېشەك شاپاقنى يەپ

بولۇپ، يوغان كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا قايتا تىككەندە، قەلەندەر ئاندىن ئاشۇ ئوقۇر ئالدىدا دۇئاغا قول كۆتۈردى. دەڭ هويلىسىدىن كۆز سېلىپ تۇرغان دەڭجا يەنە بىر قېتىم هەيران قالدى، قەلەندەرمۇ دەڭجانى كۆرگەنىدى، ئۇ ئۇزۇن ئەمەس قىسقىنا دۇئا قىلدى...

ئۇنىڭ كىمگە هەمدۇسانا ئېيتىپ، نېمىدەپ دۇئا قىلغانلىقىنى هېچكىم ئاڭلىمىدى. لېكىن ئۇزاق يىللار-ئەسىرلەر ئۆتكەندىن كېيىنمۇ كىشىلەر ئاشۇ دۇئانى ئۇنتۇپ قېلىشمىدى. ئۇلار: شۇ قېتىم ئەۋلىيا، قاراقاشلىقلارنىڭ شەنىگە هەمدۇسانا ئېيتىپ، "ئۆزۈڭنىڭ ئىشىنى ئۆزۈڭ قىلغايسەن" دەپ دۇئايى-سېھىر قىلغان، شۇڭا قاراقاشلىقلار ئەقىللىق كېلىدۇ، دېيىشىپ يۈردى. يەنە بىر رىۋايەتتە ئېيتىلىشىچە، ئەۋلىيا: "قاراقاشلىقلارنىڭ چىشى ئوتتۇز ئىككى بولۇپ كەتكەي!" دەپ دۇئا قىلغانمىش. باشقا يۇرتلۇقلارنىڭ چىشى يىگىرمە سەككىزدىن ئوتتۇز تالغىچە بولسا، قاراقاشلىقلارنىڭ چىشى ئوتتۇز ئىككى تال بولۇشىدىكى، رىزقىنىڭمۇ چىشىغا ئوخشاشلا كۆپ بولۇشىدىكى سەۋەب ئەنە شۇ دۇئايى-كارامەتتە ئىمىش.

ئەپسۇسكى، قاراقاش، قارا كۆز، قارا ساقاللىق دەڭجا ئىككىنچى كۈنى سەهەردە ئۇنىڭ خىزمىتىگە هازىر بولۇپ ئورنىدىن تۇرغاندا، قەلەندەر دەڭدىن ئاللىقاچان كېتىپ قالغانىدى. هۇجرىدىكى سۇپىدا تۇنۇگۈنكىگە ئوخشاشلا بىر تەڭگە تاشلىنىپ تۇراتتى...

* * *

قەلەندەر قاراقاش دەريا‌سىدىكى كەلكۈننىڭ بىر كۈنلۈك پەسىيىش ۋاقتى — سەهەرنى تاللاپ، كىمدۇر بىرى كۆرسىتىپ قويغان كېچىك ئارقىلىق دەريادىن ئۆتتى. ئېشەكنى يېتىلەپ دەريادىن كېچىۋېتىپ سۇ ئىچىدە يالتىراپ تۇرغان مۇشتۇمدەك قارا قاشتېشىنى سۈزۈۋېلىپ خۇرجۇنغا سېلىپ قويدى. ئۇ پايانسىز كەڭلىكتە يېيىلىپ ئېقىۋاتقان دەريادىن چىقىپ

قـــۇما ① دېگەن كەنتته جەنۇبقا بۇرۇلۇپ، چاقار② دېگەن يەردە دەريا قـــرغـــقىدىكى مەغپىر مازارنـــى سەيلـــە قىلـــدى. ئۇنـــڭدىـــن كېيىـــن ســـبـــرىـــقـــئـــۆي③ ، يـــۇرۇشكە ④ ، تايتاق ⑤ ، شاخلىق ⑥ ، لايقا ⑦ ئارقىلىق سەھۋالىمغا چىقىپ، "كۆھمارىم"نى كۆزدىن كەچۈردى. ئۇ يەردىن كەينىگە يېنىپ، داكۇي، بۇزاقلار ئارقىلىق "ئىمامى مۇسا كازىم" مازىرىغا كېلىپ، نـــەشـــنى بولۇشچە چېكىپ، ئۇچ كۈن ئۇخلىدى. ئۆزىنىڭ كۈپۈرانە ســـۆز-قىلىقلىرى بىلەن شەيخنى ھەيران قالدۇرۇپ، ئۇ يەردىنمۇ يۈرۈپ كـــەتتى. ئۇ ئۆزىگە ئۇچرىغان ئادەملەردىن نېمىلەرنىدۇر سوراپ باراتتى. مازارلارنىڭ ئورنىنى، يولىنى، ئۆزىنى قوندۇرۇشى مۇمكىن بولغان ئاللىقانداق شەخسىيلەرنىڭ ئۆي-قورۇلىرىنى ئېنىقلايتتى. سەھرا كىشىلىرى تولىمۇ ياۋاش ۋە قىزغىن ئىدى، سورالغان سوئالغا ھەقدادىغا يەتكۈزۈپ ھۆرمەت بىلەن جاۋاب بېرەتتى، ھەتتا تېخىمۇ ئىززەت كۆرسىتىپ، سورالغان يەر ۋە ئىزلىگەن ئۆيگىچە باشلاپ ئاپىرىپ قويياتتى. ئاشۇ مۇنبەت، گۈزەل يېزىلارنى ئايلىنىپ يۈرۈپ، قەلەندەر تال-ئۆزۈملۈك باغلاردا، قوغۇن تاۋۇزلۇقلاردا مېھمان بولدى. ئۇنىڭ كۆڭ ئېشىكى غورۇسلىتىپ شاپاق چاينايتتى، غېزى قوغۇن ئـــۇرۇقـــنـــى لـــەززەتـــلـــنىپ يۈتاتتى. ئۇزۇن دەستىلىك تەمبۇرى بولسا رەھمەت-ھەشقاللا پەدىسىدە يېڭى-يېڭى كۈيلەرگە تىرىكلايتتى... قەلەندەر قاراقاشتىن چىقىپ ئون كۈنلەردىن كېيىن جەنۇب تەرەپتىن ـــ قاچچى، قارامەت، تۇساللا، گازۇن دېگەن يەرلەردىن ئۆتۈپ، "گۈرجان دەرۋازىسى" ئارقىلىق خوتەن شەھىرى ـــ ئىلچىگە كىرىپ كەلدى. قەدىمكى شەھەر

---

① ② ـــ خوتەن ناھىيىسىنىڭ خانئېرىق يېزىسى تەۋەسىدىكى كەنت نامى.
③ ④ ⑤ ⑥ ⑦ ـــ خوتەن ناھىيىسىنىڭ يېزا- كەنت نامىلىرى.

پاكار-پاكار ۋە غوجمەك ياغاچ ئۆيلىرى ئارقىلىق كىشىگە خۇددى ئاستا-ئاستا يەرگە كىرىپ كېتىۋاتقاندەك تەسىرات بېرەتتى. قەلەندەر ئىلچىنىڭ كوچىلىرىدا يول سوراپ، دەڭ-قونالغۇ ئىزدەپ ئۇزۇنغىچە تىمىسقىلاپ يۈردى. بۇ يەرنىڭ سەھرا-يېزىلىرىدىمۇ، شەھەر-بازارلىرىدىمۇ كىشىلەرنىڭ "ر" تاۋۇشىنى زادىلا تەلەپپۇز قىلالمايدىغانلىقىنى، "ر"نىڭ ئورنىغا "ي"نى ئىشلىتىدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇلار يەنە جۇملىنىڭ ئاخىرىغا غەلىتە قىلىپ "يا"نى قوشۇۋالاتتى. دىققەت بىلەن قۇلاق سېلىپ تەسەۋۋۇر ئارقىلىق ئاڭقىرمىسا گېپىنى ئۇققىلى بولمايتتى. قەلەندەر تىلىدا "ر" تاۋۇشى بولمىغان قەدىمكى ساكلارنى يادىغا ئېلىپ: "ئېھ ساكلار، ئېھ ساكلار، بويسۇندۇرۇلغىنىڭلارغا سەككىز يۈز يىلدىن ئاشتى. تېخىچە 〈ر〉نى ئۆگىنەلمەپسىلەر-دە..." دەپ ئويلىدى. ئۇنىڭ قەلبىنى قوشۇۋېلىنغان قەدىمكى مىللەتنىڭ ئاخىرقى قارشىلىق كۈچىگە بولغان قايىللىق ئىگىلىگەنىدى... قەلەندەر ئاشۇ تەسىراتلىرىنى مۇجەسسەملەپ، ئىلچىنىڭ تار كوچىسىدا تەمبۇرنى تۇنجى قېتىم سايراتتى، كىشىلەر ئۇنىڭ چۆرىسىگە گۇرىرىدە ئولاشتى. ئۇ قەدىمكى ساكلارنىڭ "يا" قوشۇمچىسىنى رادىئو قىلىپ بىر غەزەل تەڭكەش قىلدى. ئۇ شۇ تۇرقىدا خۇددى خوتەنلىكلەرنى دوراۋاتقان يات يۇرتلۇق ھەزىلكەشكە ئوخشايتتى:

شۈكرى لىللاھ غەمگۇزارىم كەلدى-يا،
غەمدە قويغان گۈلئۇزارىم كەلدى-يا.
جىلۋىسىنى كۆرسىتىپ زاھىردىنىلگە رەڭبەرەڭ،
بۇ بەدەن دەشتىنى كەزگەن دىلفىكارىم كەلدى-يا.
نېچە كۈن ۋەسلىن سوراپ يۈردۇم خوتەن سەھراسىدا،
جەئفەرى سادىق ئىمام قۇتىبى زامانىم كەلدى-يا.
مەشرەبىڭ مەھشەردە يىغلاپ داد ئېتەر،
داد ئېتىپ يارنى ئىزدەپ كەلدى-يا.

كىشلەر غەزەلنى تولۇق چۈشىنىشكەندى. ئالقش ياڭرىتىپ باركاللا ئېيتىشتى. تەڭگە-تىيىنلەر قەلەندەرنىڭ كۆلاھسىغا جىرىڭلاپ چۈشتى. ئۇ ئىسلگىرىكىدەكلا ئاز بىر قىسمىنى ئۆزىگە ئېلىپ، قالغانلىرىنى بالىلارغا چاچقۇ-مارجان قىلىپ كېتىپ قالدى...

قەلەندەر نېمىشقىدۇر "قەلەندەرخانا"غا ئەمەس، گۈللۈغ ئۆستەڭنىڭ بويىدىكى بىر دەڭگە چۈشتى. دەڭجا قىزغىنلىق بىلەن كۆك ئېشەكنىڭ چۈلۈۋرىنى ئۇنىڭ قولىدىن ئالدى. لېكىن، ئۇنىڭ كۆزلىرىدە ھەيرانلىق ئالامەتلىرى چاقناپ تۇراتتى. "دەيۈشمىكىن دېسەم تەمبۇي كۈتمەيۋاپتۇ، نەغمىچمىكىن دېسەم جەندە-كۆلاھ كىيمۋاپتۇ" دەپ پىچىرلىدى ئۆز-ئۆزىگە. لېكىن ئۇنىڭ ھەيرانلىقى قەلەندەرنى قىزغىن كۈتۈۋېلىشقا تەسىر يەتكۈزمىدى. ئۇ قەلەندەرنى ھۇجرىغا باشلىغاندىن كېيىن قىزغىنلىق بىلەن خىتاب قىلدى:

— نېمە ھاجەتلىيى باكىن تەخسىيىم؟

قەلەندەر دەڭجانىڭ چىرايىغا دىققەت بىلەن تىكىلىپ قارىدى. زۇۋان سۈرمەستىن قولىنى قوينىغا تىقىپ بىر تەڭگىنى ئالدى-دە، دەڭجانىڭ ئالدىغا تاشلىدى:

— ئۆزۈمگە ئوزۇق، ئېشىكىمگە بوغۇز، غېزىمغا دان ئەپكەل!

دەڭجا ھەيران بولۇپ تۇرۇپ قالدى.

— تەخسىيىم، شەھىيمىز ئەزەلدىن قىممەتچىلىك شەھەي، بىي تەڭگىگە ئاش، بوغۇز، دان سېتىۋالغىلى بولماسمىكىن، ئەمدى بۇ بىي تەڭگە...

قەلەندەر دەڭجانىڭ چىرايىغا دىققەت بىلەن تىكىلىپ قارىدى، خېلى ئۇزۇنغىچە تىكىلىپ تۇردى. ئۇ گويا دەڭجانىڭ تېزرەك ئەقلىنى ئىشقا بۇيرۇشىنى كۈتۈپ تۇرغانغا ئوخشايتتى. لېكىن دەڭجا ئاشۇ كۆلۈمسىرىگەن ھالىتىدە "ئەمدى بۇ بىي تەڭگە، ئەمدى بۇ بىي تەڭگە..."سىنى تەكرارلاپ تۇراتتى. قەلەندەر ھەممىنى كۆرۈپ، چۈشىنىپ يەتكەندى. ئۇ يېنىدىكى

ئاق غازغا قاراپ قويۇپ قولىنى دۇئاغا كۆتۈردى. دەڭجا ئۇنىڭ نېمىگە دۇئا قىلىۋاتقانلىقىنى بىلەلمىدى. قەلەندەرنىڭ دۇئاسى تولىمۇ قىسقا بولدى. ئۇ نېمىدەپ، قايسى ئايەتنى ئوقۇپ دۇئا قىلغانلىقىنى ھېچكىم ئاڭلىمىدى...

لېكىن ئۇزاق يىللار-ئەسىرلەر ئۆتكەندىن كېيىنمۇ كىشىلەر ئاشۇ قىسقا دۇئانى ئۇنتۇپ قالمىدى. ئۇلار: ئاشۇ قېتىم ئەۋلىيا، خوتەنلىكلەرگە ئىچ ئاغرىتىپ "سېنىڭ ئىشىڭنى خۇدا قىلغاي!" دەپ دۇئا قىلغان، شۇڭا خوتەنلىكلەرنىڭ كۆلپەت-جاپاسى كۆپ بولمايدۇ، دېيىشىپ يۈردى. يەنە بىر رىۋايەتتە ئېيتىلىشچە، شۇ قېتىم ئەۋلىيا "خوتەنلىكلەرنىڭ پۇشايمىنى چۈشتىن كېيىن كەلگەي!..." دەپ دۇئايى-سېھىر قىلغانمىش، خوتەنلىكلەرنىڭ دائىم ئەتىگەندە قىلغان ئىشىغا چۈشتىن كېيىن پۇشايمان يەپ يۈرۈشىدىكى سەۋەب شۇنىڭدىنمىش...

ۋەھالەنكى، قەلەندەر شۇ كېچە ئاچ قورساق يېتىپ قالدى، دەڭجا ئۇنىڭ ئۇخلىغان-ئۇخلىمىغانلىقىنى بىلەلمىدى، لېكىن ئۇنىڭ غېزى بولسا، كېچىچە غاقىلداپ، كۆك ئېشىكى پات-پات ھاڭراپ چىقتى...

* * *

قەلەندەر تاڭ سەھەردە دەڭدىن چىقىپ تاكى پېشىنغىچە خوتەن شەھىرىنى چۆرگىلەپ يۈردى. كۆك ئېشەكنى ھېچيەردە توختاتمىدى. تەمبۇرنىمۇ سايراتمىدى. كىشىلەر ئۇنىڭ جەندە، كۇلاھسىدىن كۆرە، ئۇزۇن دەستىلىك تەمبۇرىغا، رەزگى كۆك ئېشىكىگە، ئېشەكنىڭ سۆڭگۈچىگە قونۇپ، كۆزىنى يۇمۇپ ئولتۇرغان ئاق غېزىغا بەكرەك قىزىقىپ قارىشاتتى، لېكىن ئۇ توختىماي ئۆتۈپ كېتەتتى، ئۇ "سۇ دەرۋازىسى"دىن "يەركەن دەرۋازىسى"غىچە، "گۆرجان دەرۋازىسى"دىن "ھېيتگاھ دەرۋازىسى"غىچە، "قىزىق دەرۋازىسى"دىن "ئاقسۇ دەرۋازىسى"غىچە كېزىپ چىقتى. "سۇ

دەرۋازىسى" تەرەپتە ئېگىز-ئېگىز توغراقلار سايە تاشلاپ تۇرغان "ئەسكىرىي مازار"نى، "ھېيتگاھ دەرۋازىسى" تەرەپتە "ھەسسۇلتان مازىرى"نى، ئۇنىڭدىن يىراقلاپ چۈشۈپ "ئاغچا بۇلاق" دېگەن يەردە "ئالتە قىزلىرىم مازىرى"نى، قاراقاش دەرۋازىسى تەرەپتە "لېچىن ئاتا مازىرى"، "توغراق مازار"لىرىنى، "ئات بازىرى"نىڭ يېنىدا "جالاپ مازار"نى، "تامباغ" تەرەپتە "مۇپتى غوجام مازىرى"نى، "شورۇاغ" تەرەپتە "شەمسى تەبرىز مازىرى"نى... سەيلە-تاۋاپ قىلىپ ئۆتتى. ھەممە مازارلارنىڭ دەرۋازىسىدا تىلەمچىلەر قاتار-قاتار تىزىلىپ ئولتۇرۇشاتتى. ھەقتائالانىڭ، ھەزرىتى رەسۇلىللانىڭ، تۆت چاھارىيارلارنىڭ، پاتمە-زۆھرالارنىڭ، ھەسەن-ھۈسەننىڭ ھەققىدە سەدىقە سورىشاتتى...

قەلەندەر بازارلارنىمۇ ئايلاندى. پۇتكۇل بازاردا سودا-سېتىق قاينىغان قازانغا ئوخشىيتتى. كەشمىرلىكلەرنى، دېھلىيلىقلارنى، كابۇللۇقلارنى، ئەنجانلىقلارنى كۆرگىلى بولاتتى. ئەرەبلەر، پارسلار، ھىندىلار، پەرەڭلەر، خەنزۇلار ئېلىپ-سېتىشىپ يۈرەتتى. قاشتېشى، ئالتۇن-كۈمۈش، گىلەم، ئەتلەسلەر چاقنايتتى. ھىندىلارنىڭ دورا-دەرمەكلىرى، ئەرەبلەرنىڭ قۇرئان ۋە خورمىلىرى، خەنزۇلارنىڭ چىنە-تەخسىلىرى ئايرىۋېلىناتتى. ئالتۇن-تىللالار، كۈمۈش تەڭگىلەر، مىس تىيىنلار جىرىڭلايتتى. قىچقىرىقچىنىڭ "ئەييۇھەننەس"لىرى، كاۋاپچى، سامسىپەز، مانتىپەز، ھالۋىچى، گۆش گىردىچى، باققاللارنىڭ خېرىدار چىللاشلىرى، ئۇرۇشقان-سوقۇشقانلارنىڭ تىل-ئاھانەت، غەلۋە-چۇقانلىرى قوشۇلۇپ، بازار ئىچى بوران چىققاندەك گۈرۈلدەيتتى. ئاشۇ گۈركىرەك ئىچىدە ئاتلىق چارلاپ يۈرگەن رەئىس شەرئىينىڭ "يۈزۈڭنى ياپ نائەھلى، ھو بىنومۇس!" دېگەن ئاگاھلاندۇرۇشىنى، قامچىنىڭ تارسىلداپ ئۇرۇلغان ئاۋازىنى ئاڭلىغىلى بولاتتى. گۈل پۇرىقى، قوغۇن پۇرىقى، سامسا ھىدى، كاۋاپ ھىدى، ئىپار، ئەنبەر، زەپەرلەرنىڭ خۇش پۇراقلىرى بىلەن چۈچىتىلىۋاتقان زاغۇن يېغى، ئۆكلىنىۋاتقان كاللا، ئاشلانغان تېرە، ئىسلىنىۋاتقان كۆن-خۇرۇملارنىڭ

قاڭسىق پۇراقلىرى قوشۇلۇپ كەتكەندى. خوراز، بۆدۈنە چوقۇشتۇرۇۋاتقانلارنى، ئىت-سەگ تالاشتۇرۇۋاتقانلارنى، بۇقا-قوچقار ئۇشتۇرۇۋاتقانلارنى كۆرگىلى بولاتتى. ساتار چېلىپ مۇقام قىچقىرىۋاتقان، راۋاب تىرىڭشتىپ، جەڭنامە سۆزلەۋاتقان، ئۇسسۇل ئويناپ كەرەشمە كۆرسىتىۋاتقانلارنى، نەشە چېكىپ دوس تارتىۋاتقان، تاۋكادا جەمشىتنى چىللاپ، دەتتىكام ئېتىۋاتقان، چېلىش سورۇنىغا چۈشۈپ، كۈچ سىنىشۋاتقانلارنى ئۇچراتقىلى بولاتتى. دۇكان، ماگىزىنلارنىڭ لاكلانغان چىرايلىق شادا قەپەسلىرىدە بۇلبۇل-كۆكتالغۇلار، تورغايلار، شاتۇتلار سايرىشاتتى. كىچىككىنە تاغ قاغىسىنىڭ قاقلىدىغان ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. كوچا ياقىسىدىكى قەنەرلەردە تۆگە گۆشى، ئات گۆشى، كالا-قوتاز گۆشى، قوي-ئۆچكە گۆشى، توخۇ-ئۆردەك گۆشى، ئۇلا، كەكلىك گۆشى، پاختەك، جىگدىچى گۆشى، بۆدۈنە، قۇشقاچ گۆشى... ئېسىلىپ تۇراتتى. ھەرە، چۈشىلەر ۋىزىلدايتتى، بازار گۈرۈلدەيتتى، جاھان ئۆز ئىشلىرى بىلەن ھەلەك ئىدى...

قەلەندەر گويا ئاشۇ جاھان غوۋغالىرى بىلەن زادىلا مۇناسىۋىتى يوقتەك بىنەزەر چۆرگىلەپ يۈرەتتى، كۆك ئېشەكنى دېۋىتەتتى. ئۇنىڭ بازار كۆرۈپ چۆرگىلەپ يۈرۈشىدە، ئاشۇ نەرسىلەرگە نەزەر سېلىشىدا ھېچقانداق مۇددىئاسى يوق ئىدى، پەقەت كۆرۈش ئۈچۈنلا كۆرەتتى، چۆرگىلەش ئۈچۈنلا چۆرگىلەيتتى. ئۇ پەقەت بىر قېتىملا ئېشەكتىن چۈشتى. بۇنىڭغا ئاشۇ كوچىلارنىڭ ئىتنىڭ ئۈچىيىدەك تار بولۇشى، نەپسى بالا نائەھلىلەرنىڭ كوچىغا قىستاپ ئۆي-تام سېلىپ، يولنى تارلاشتۇرۇپ قويۇشى سەۋەب بولدى. ئالدىدىن يۇلغۇن شېخى ئارتىلغان بىر سۇر ئېشەك كەلگەندى، ئىككى ئېشەك كوچىغا پاتمىدى. يا سۇر ئېشەكنىڭ شېخى ياكى كۆك ئېشەكنىڭ يۈكى ئۆرۈلۈش كېرەك ئىدى. قەلەندەر خېلى ئۇزۇنغىچە سۈكۈت ساقلاپ كۈتكەن بولسىمۇ سۇر ئېشەك يول بەرمىدى. ئېشەكنىڭ ئىگىسى بولسا توختىماي "پوش-پوش!" دەپ ۋارقىرايتتى. ئاخىر

كۆك ئېشەكنىڭ يۈكى ـــ قەلەندەر ئېشەك ئۈستىدىن چۈشتى. ئۇ ئىشىك پەس بولسا ئېگىشىش كېرەكلىكىنى چۈشىنەتتى. كۆك ئېشەك تامغا قىستالدى. قەلەندەر كۆك ئېشەككە يېپىشتى. شۇنداقتىمۇ سۇر ئېشەكنىڭ ئۈستىدىكى يۈلغۇن شېخى قەلەندەرنىڭ جەندىسىنى ئىلىپ، ئاق غازنى پالاقلىتىپ، ئاران تەستە ئۆتۈپ كەتتى...

قەلەندەر ئۆزلىرى قىستالغان تامغا قاراپ خېلى ئۇزۇنغىچە تۇرۇپ قالدى، ئۇنىڭ يادىغا بالىلىق چېغىدا، ئاشۇ يېراق نامانگانىنىڭ تار كوچىلىرى بىلەن باغلىنىشلىق بىر ئەسلىمە چۈشتى. نامانگانىنىڭ كوچىلىرىمۇ ئاشۇنداق تار ئىدى، ئۇ يەردىمۇ كوچىنى تارلاشتۇرۇپ، يولنى قىستاپ ئۆي-تام سېلىۋالىدىغان نائەھلىلەر بار ئىدى. ئۆزىنىڭ هويلىسىنى كېڭەيتىۋېلىش ئۈچۈن جامائەتنىڭ يولىغا ئەجدىھادەك چاڭ سېلىشاتتى. بىر نائەھلى ـــ نەپسى قۇل مەسچىت بىلەن موللا ۋەلىنىڭ ئۆيىنىڭ ئارىلىقىدىكى يولنى قىستاپ، ئۆي سېلىۋالدى. ئۆينىڭ بۇرجىكى يولغا خۇددى ئۇنىڭ گېلىدىكى پوقاقتەك بۆرتۈپ چىقىپ تۇراتتى. يول تېخىمۇ تارلىشىپ كەتتى، سۈپىتىمۇ بۇزۇلدى. ئاشۇ كوچىدىن كۆپ كىشىلەر ئۆتىدىغان بولسىمۇ نائەھلىنىڭ كۆكەملىكىدىن قورقۇپ غىڭ قىلىشالمىدى. ئاخىر يەنىلا ياش باباڭەھم كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقتى:

ـــ جامائەتنىڭ يولىنى ئىگىلىۋېلىش مۇسۇلمانلىق جۈملىسىدىن ئەمەس...

ـــ نېمىدېدىڭ قۇل بەچچە؟ ـــ يەنە بىر دېگىنە، يولغا پاتماي قالدىڭمۇ-يا؟

ـــ مەنغۇ پاتارمەن، لېكىن، هارۋا-مەپە ئۆتۈپ قالسا پاتمايدۇ.

ـــ سېنىڭ ئۆيۈڭگە هارۋا ئۆتەتتىمۇ؟ ۋاي قوۋۇرغامەي، مۇنۇ موللا ۋەلىنىڭ يالاڭغىداق بەچچىسى مەپىگە ئولتۇرماقچىمىش تېخى. ۋاي خالايىق، تىڭشاڭلار، مۇنۇ قۇل بەچچە... ها-ها-ها...

ياش بابا رەھىم نەپسى قۇلنىڭ زەھەردەك گەپلىرىدىن مەڭدەپ

قالمىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىگە مىختەك قادىلىپ تۇرۇپ سوئال قويدى:

ــ بـۇ يـولـدىـن هـارۋا ئۆتمەمدىكەن؟ مەن مەپىگە ئولتۇرسام بولمامدىكەن؟ ئەگەر مەپە ئۆتۈپ قالسا قانداق قىلىسەن، نەپسى قوۇل ئاكا؟

ــ ئـەگـەر سەن مەپىگە ئولتۇرۇپ ئۆتمەكچى بولساڭ، ئۆيۈمنى چېقىپ، يولنى كېڭەيتىپ بېرىمەن، ئۇقتۇڭمۇ قوۇل بەچچە، ۋاي ئەخمەق جوۇلدوۇر كېپەن، ئاۋۋال بىر، پۇتۇڭغا كەش تاپ، ئاندىن مەپە ھەققىدە چۈش كۆر ــ ھا-ھا-ھا...

ــ ئاشۇ گېپىڭ راستمۇ؟ گېپىڭدە تۇرالامسەن؟

ــ ھۆججەت قىلىپ بېرەيمۇ يالاڭتۆش؟ قېنى ھۆججىتىڭنى ياز، ئوڭ قولۇمنىڭ باش بارمقىنى بېسىپ بېرىمەن، قېنى ياز...

ھۆججەت بىردەمدىلا پۈتۈلۈپ تەييار بولدى. نەپسى قوۇل مەردانىلىق بىلەن راستىنلا ئوڭ قولىنىڭ باش بارمقىنى باستى، لېكىن، ئۇ شۇنداق بىر كۈنلەر كېلىپ، ئۆيىنى چېقىشقا توغرا كېلىدىغانلىقىنى خىيال قىلىپمۇ قويمىدى. چۈنكى ئۇ يالاڭتۆش موللا ۋەلىنىڭ ئۆيى تەرەپكە مەپە ئۆتسە قۇياش مەشرىقتىن ئەمەس مەغرىبتىن چىقىدۇ دەپ ئويلايتتى...

شۇ كۈنلەردە موللا ۋەلىنىڭ يالغۇزى ــ بابا رەھمىنىڭ ئاجايىپ ھېكمەتلىرى، سىرلىق سۆز-ھەرىكەتلىرى ئاستا-ئاستا ئەل ئىچىگە تارىلىشقا باشلىغانىدى. ئۇنىڭ چوڭقۇر ھېكمەتلىرىدىن تەئەججۈپكە چۈشكەن ئىلىم سۆيەر نامانگان ھاكىمى ئۇنىڭ بىلەن دىدار مۇلاقەت بولماقنى ئىزدەپ، چىللاپ كېلىشكە ئاتلىق چاپار ئەۋەتتى، لېكىن بابا رەھىم يايلاق بېرىشنى رەت قىلدى، ھاكىم ئىككىنچى قېتىم كۈمۈش ئېگەرلىك نامانگان ئارغىمىقىنى ئەۋەتتى، بابا رەھىم يەنىلا رەت قىلدى. ئۈچىنچى قېتىم تەتىلا سايىۋەنلىك ھاكىمانە مەپسىنى ئەۋەتتى. مەپە نەپسى قوۇلنىڭ پوقاقتەك بۆرتۈپ چىققان ئۆيىنىڭ دوقمۇشىدىن پاتمىدى. چىللاقا كەلگەن دورغا ئاشۇ يەرگىچە يايلاق بېرىشنى ئىلتىماس قىلىۋىدى، بابا رەھىم، مەپە ئىشكى ئالدىغا كەلمىگۈچە ئـۆيدىن چىقمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ، دورغىنىڭ قوۇلغا نەپسى قوۇل قول

قويغان هېلىقى ھۆججەتنى تۇنقۇزۇپ قويدى... قۇم سائەت بىر قېتىم دۈم كۆمتۇرۈلۈپ، قۇم ئېقىمى تەتۇرگە قاراپ يېرىمى ئېقىپ بولغۇچە، مەپە دېگەنـدەكلا موللا ۋەلىنىڭ ئىشكى ئالدىغا كەلدى. باياۋەھىم تەتىللا سايـەنلىك مەپىدە گىدىيىپ ئولتۇرۇپ ھاكىم ئوردىسىغا قاراپ يولغا چىققاندا، ئەمدى نەپسى قوزلىنىڭ پوقاق ئۆيى كوچىدىن يوقالغانىدى...

مانا ھازىر ئىلچىنىڭ تار كوچىسىدا يولغا پوقاقتەك بۆرتۇپ چىققان ئۆي تېمىغا قاراپ تۇرغان قەلەندەر، مۇشۇ شەھەردىنمۇ ئۆزىگە ئوخشاش نـائـەھـلـلەرنىڭ ئەدىپىنى بېرەلەيدىغان بىرەر ئەپچىلەمنىڭ چىقمىغىنىغا ئۆكۈندى. لېكىن، ئاشۇ يىراق نامانگاندا بولۇپ ئۆتكەن ئىشنى ئەسلەپ مەمنۇنىيەت بىلەن كۈلۈپ قويدى. ئۇنىڭ يادىغا يەنە ئانسى سەلىمە ۋە سىڭلىسى كەلدى. نامانگانىنىڭ بۇك-باراقسان باغلىق مەھەللىلىرىنى، ئۆزى ئـوقـۇغان مەدرىسنى، ئاشۇ تار كوچىلارنى كۆرگەندەك بولدى. ئۇنىڭ سىنەسى يۇرت ئىشقىدا، ئەل ۋە ئۇرۇق-تۇغقان ئىشقىدا پىژىلداپ ئېچىشتى.

* * *

قـەلـەنـدەر پـېشىنغا يېقىن دەڭگە قايتىپ كەلدى، لېكىن دەڭگە كىرمىدى. دەڭنىڭ يېنىدىكى مەسچىتنىڭ ئېگىز ئەزانخانىسىغا قاراپ تۇرۇپ قالدى. ئۇ يەردە مەزىن نامازغا ئەزان قىچقىرىۋاتاتتى، ئەزان مۇڭلۇق ھىندىچە ئاھاڭدا ئوقۇلۇۋاتقان بولۇپ، ياڭراق ئاۋاز ئۇنى بىراقلارغا ئېلىپ كـېـتـەتتى. قەلەندەر ئاشۇ ئەزانخانىغا كۆتۈرۈلگەندە خوتەن شەھىرىنى ئۇستىدىن ئېنىق كۆرۈشكە بولىدىغانلىقىنى چۈشەندى. ئاشۇ چاغدىن ئۇچ يۈز يىللار كېيىن قايتا ياسلىپ "ناسىر ھاجىم مەسچىتى" دەپ ئاتالغان ئاشۇ مەسچىتنىڭ ئەزانخانىسى ئۇچ بۇرجەك، ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئېگىز مۇنار ئىدى، "گۈللۈغ ئۆستەڭ"گە تاقاپ سېلىنغان مەسچىت دەرۋازىسى ئۇستىدە قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. قەلەندەر ئېشكىنى يېتىلەپ، كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ،

مەسچىت هويلىسىدا كۆكىرىپ تۇرغان ياش، لېكىن ئېگىز تۆت تۈپ سېدە دەرىخىنى كۆردى. ئۇ كۆك ئېشەكنى سېدىگە باغلاپ، تەمبۇرنى تامغا يۆلەپ قويۇپ، "ئەنجان شوتىسى" ئارقىلىق ياغاچ مۇنارغا كۆتۈرۈلۈۋېتىپ، مەسچىت ئەتراپىنىكىمۇ مازار بىلەن قورشالغانلىقىغا، ئېگىز ۋە قېرى توغراقلارنىڭ قەبرىلەرگە سايە تاشلاپ تۇرغانلىقىغا نەزەر سالدى. ئۇ ئەزان پەشتىقىغا بېتىپ چققاندا، ئەزان تېخى ئاياغلاشمىغانىدى. ئىككى قولىنىڭ باش بارماقلىرىنى قۇلقىنىڭ يۇمشىقىغا تەگكۈزۈپ، ئاغزىنى يوغان ئېچىپ ئەزان توۋلاۋاتقان مەزىنىڭ كۆزلىرى قەلەندەرگە تىكىلىپ قالدى، ئاۋازى ئاستا-ئاستا ئۆچتى، قەلەندەر پەرۋايى پەلەك ئىدى. ئۇ چار ساقاللىق مەزىنىڭ نەشتەردەك تىكىلىشلىرىگە ئېتىبار قىلماي، پەشتاق ئۈستىدە ئايلىنىپ، شەھەرگە نەزەر سېلىپ چقتى. شەھەرنىڭ غەربى ۋە غەربىي جەنۇبى قىسمى ئېگىز، شىمالى ۋە شەرقى قىسمى پەس ئىدى. شەرقتە، يېقىنلا يەردە يورۇقلاش دەريانىڭ دولقۇن ئۈرۈپ، شاۋقۇنلاپ ئېقىپ تۇراتتى. قەلەندەر شەھەرنىڭ ئاساسىي قىسمىنىڭ قاچانلاردىدۇر بىر چاغلاردا يورۇقلاش تېشىپ ئاققان ئويمانغا سېلىنغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلدى ۋە شەھەرنىڭ تار، ئۈستى يېپىق كوچىلىرىغا، پاكار-پاكار ياغاچ ئۆيلىرىگە نەزەر ئاغدۇردى. دۆمبەك-دۆمبەچەك قەبرىلەر بىلەن تولغان، خادا-شەددىلەر يالىڭاچلىنىپ تۇرغان مازارلار شەھەرنى بۆلەك-بۆلەكلەرگە بۆلۈۋەتكەنىدى. خادا-شەددىلەردە سامان تىقىلغان تۇلۇملار چوقچىيىپ، تۇغ-ئەلەملەر ۋە قوتاز قۇيرۇقلىرى يەلپۇنۇپ تۇراتتى. قەلەندەر قەدىمكى شەھەردە مازارنىڭ شۇنچە كۆپ ئىكەنلىكىگە ھەيران قالدى ۋە شۇ ھامان يىراق ۋە يېقىن تارىخىتىكى ئۇرۇشلارنى باسقۇنچى، بويسۇندۇرغۇچىلارنىڭ زۇلۇملىرىنى، كۆچلۈكخانىنىڭ ۋەھشيانە قىرغىنچىلىقلىرىنى يادىغا ئالدى. "شەھدانە خوتەن" دېيىشكەنلىرى راست ئىكەن-دە، دەپ ئويلىدى. ئۇ شەھەرنى تولۇق كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولغانىدى. ئۇ بېشىنى ئېگىپ، ئەزان پەشتىقىنىڭ سالاسۇنىدىن ئېسىلىپ پەسكە، ئايىغى تېگىگە قارىدى. "گۇللۇغ

ئۆستەڭ" لايلىنىپ ئېقىپ تۇراتتى. ئۆستەڭنىڭ قىرغىقىدا، بىر تالاي ياش تالىپلار ئىشتانلىرىنى تىزىغچە سىيرىپ قويۇپ زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ تەرەت ئېلىۋاتاتتى. ئۇچۇمغا ئالغان سۇنى ئەۋرىتىگە چېچىپ يۇيۇاتتى. ئەۋرەتلىرىدىن ساقىغان سۇ يەنە يالاپ ئۆستەڭگە چۈشەتتى... قەلەندەر ئۆستەڭنىڭ سەل ئايىغىغا نەزەر سالدى. ئۇ يەردە يەنە ئاللىكىم ئۇچۇمىدا ئاغزىغا سۇ ئېلىپ غار-غار قىلىۋاتاتتى. يەنمۇ پەسترەك باش-كۆزىنى قارا رومال بىلەن چۈمكىگەن بىر ئاجىزە قاپاقنى "گۈللۈغ ئۆستەڭ"گە چۆكۈرۈپ سۇ ئۈستىۋاتاتتى. قەلەندەر بىردىن يىرگىنىپ كەتتى ۋە ئارقىدىنلا كۈلۈمسىرەپ ئىشتان بېغىنى يەشتى. ئۇ قىلچە ھېيىقماستىن ئاشۇ ئېگىز مۇنار ئۈستىدە تۇرۇپ "گۈللۈغ ئۆستەڭ"گە شارقىرىتىپ سىيدى. تۈيۈقسىز چىققان شارقىرىغان سادا تەرەت ئېلىۋاتقان تالىپلارنى چۆچۈتۈۋەتتى. ئوچۇق ھاۋادا ياغقان تۈيۈقسىز "يامغۇر" ـــ سۈيدۈك تامچىلىرى ئۇلارنىڭ ئۈستۈبشىغمۇ چاچرىدى. ئۇلار ئىشتانلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ، ھودۇقمىنچە ئۆستەڭ بويىدىكى يولغا قېچىپ چىقتى ۋە ئاسمانغا قاراشتى. ئېگىز مۇنارنىڭ چوققىسىدا جەندەكۈلاھ كىيگەن قەلەندەر "گۈللۈغ ئۆستەڭ"گە شارقىرىتىپ سىيىپ تۇراتتى. قىيا-چىيا كۆتۈرۈلدى.

ـــ ھوي كاپىر، نېمە قىلۋاتسەن؟

ـــ ھۇ، سۇغا سىيگەن جوھۇت.

ـــ نېمە قىلغىنىڭ بۇ؟

ـــ چۈش بۇياقتا...

قەلەندەر كۈلۈمسىرەيتتى. ئۇ ئالدىرىماي ئىشتانىنى ئېتىپ، چاڭ-توزان ۋە ئىس-تۈتەك ئاستىدا گۇرۇلدەۋاتقان شەھەرگە نەزەر سېلىشقا باشلىدى. پەستە قىيا-چىيا داۋام قىلاتتى.

ـــ چۈش بۇياقتا...

ـــ نەدىن كەلگەن بىئەدەپسەن؟

ـــ ئەدەپلەپ قويۇش كېرەك ئۇنى...

قەلەندەرنى ئەزاننىڭ دۇئاسىنى ئەمدىلا تاماملىغان مەزىن ئاخۇنۇمۇ دۆشكەلىدى.

ـــ نېمە قىلغان قىلىق بۇ، ساراڭمۇيا سەن؟ چۈشە پەسكە، ھۇ بىئەدەپ...

قەلەندەر مەزىن ئاخۇنۇمغا بۇرۇلدى.

ـــ قېنى ئۆزلىرى ئالدىدا مەرھەمەت قىلغايلا...

ـــ چۈش دەۋاتىمەن سېنى...

ـــ ئـۆزلـــرى ئالدىدا ماڭسلا مەزىن ئاخۇنۇم، مەن ئالدىلىرىغا ئۆتۈۋالسام بىئەدەپلىك بولىدۇ. قېنى مەرھەمەت...

قەلەندەر كۈلۈمسىرەيتتى، مەزىن ئاخۇنۇمنىڭ چارساقلى غەزەپتىن تىترەيتتى، كىچىككىنە پوقىقى چىلگە قاپاقتەك گىلدىڭلايتتى. خېلى ئۇزاق سالا-سۈلھىدىن كېيىن ئاخىر يەنە مەزىن ئاخۇنۇم ئالدىدا مېڭىشقا مەجبۇر بولدى. قەلەندەر ئىستىھزا بىلەن كۈلۈمسىرەپ، ھېچ ئىش بولمىغاندەك بەخىرامان چۈشۈپ كەلگەندە، ئەمدى پەستكى ئالامانىڭ گەپ-سۆزلىرىدە ئۆزگىرىش بولغانىدى.

ـــ ساراڭ ئوخشايدۇ.

ـــ ساراڭ بولمسا سۈغا سىيەمدۇ؟

ـــ قەلەندەر كىيىمى كىيىۋالغان ساراڭ ئىكەن...

ـــ ساراڭ بولسىمۇ مەن ئۇنى... قېنى بۇياقتا تۇرۇڭلار...

قەلـەنـدەر "ئەنجان شوتىسى"نىڭ ئاستىنقى ئۈچىنچى پەشتىقىغا چـۈشـۈپ، خـۇددى ئورۇندۇق-كۇرسىدا ئولتۇرغاندەك پۇتلىرىنى پەسكە ساڭگىلىتىپ ئولتۇردى. قولىنى ئۇزىتىپ تامغا يۆلەپ قويغان تەمبۇرنى ئالدى ۋە تىرىڭلىتىپ چېلىشقا باشلىدى. ئۇ خۇددى بۇ يەردە ھېچ ئىش بولمىغاندەك، ئەتراپىنى قورشاپ تۇرغان ئالامانىڭ غەزەپ-نەپرەتلىرى بىلەن ھېچقانداق مۇناسىۋىتى يوقتەك مەنسىز قارايتتى. لېكىن قەلبىدە ھەيرانلىق ئارىلاش بىر پىكىر ـــ بۇ تالىپلار خوتەنلىك ئەمەسمىكەنە؟ "ر" تاۋۇشىنى

تـوغـرا تـەلەپپۇز قىلىدىكەنغۇ، ھە، راست مەكتەپ كۆرگەنلىرى "ر"نى ئۆگىنىۋاپتۇ-دە، دېگەن پىكىر كېزىپ يۈرەتتى. شۇ ئەسنادا يېشى چوڭراق بىر تالىپ ئۇنىڭ ئالدىغا دىۋىلەپ كېلىپ سوراق قىلىشقا باشلىدى:

— سەن قەلەندەرمۇ ياكى ساراڭمۇ؟

— ھەم قەلەندەرمەن ھەم ساراڭمەن.

— سۇغا سىيگىنىڭنى بىلەمسەن؟

— نېمىشقا بىلمىگۈدەكمەن؟ ئەتىگەن ئاشۇ ئۆستەڭدىن ئىچكەن، ئەمدى يەنە ئاشۇ ئۆستەڭگە قوشۇۋەتتىم.

— شۇ قىلغىنىڭ دۇرۇسمۇ؟

— بالىسى ئانىسىغا قوشۇلدى، جۇدالىق تامام بولدى...

قەلەندەر بەخىرامان ئىدى، تەمبۇرىنى تىرىڭلىتىشتىنمۇ توختاتمىدى. سوئالـلارغـا دۇدۇقـلىماي، ھازىر جاۋابلىق بىلەن ئۇن قېتىپ تۇردى. ئاچچىقلاپ-چىچاڭشىپ كەتكەن تالىپلار ھېچنېمىگە ئېرىشەلمىدى.

— راستىنلا ساراڭ ئوخشايدۇ.

— ساراڭ ئەمەس، كاپىر چاغۋا...

— ياق، ساراڭ ئەمەسكەن، ساراڭ بولسا ئاشۇنداق سۆزلىيەلەمدۇ؟

— سۆزلەپ قالغان ساراڭمىكىن يا...

— سوراپ باقمىنا، كاپىرمىكىن، مۇسۇلمانمىكىن...

ھـېـلـىقى سوئال سوراۋاتقان چوڭ ياشلىق تالىپ ھەمراھلىرىنىڭ ھەـھۇلىرى بىلەن يەنە سوئال سوراشقا باشلىدى:

— سەن مۇسۇلمانمۇ-كاپىرمۇ؟

— مۇسۇلمان دېسەڭ مۇسۇلماندۇرمەن، كاپىر دېسەڭ كاپىردۇرمەن.

— سەن كىمنىڭ قۇلىدۇرسەن؟

— باقى بويىاقچىنىڭ قۇلىدۇرمەن.

تالىپلار ئىچىدە گۇرىرىدە ئاۋاز كۆتۈرۈلدى. ئۇلار "كاپىر، كاپىركەن" دەپ ۋارقىراشتى. سوئال سورىغۇچى غەزەپلەنگەن ھالدا يەنە بىر سوئال

سوربدی:

— سەن كىمنىڭ ئەۋلادىدۇرسەن؟

— ئاتام موللا ۋەلى بىلەن ئانام سلىمخاننىڭ ئەۋلادىدۇرمەن...

"كاپىركەن، راستتىنلا كاپىركەن" دېگەن ۋارقىراشلار سوئال-جاۋابنى ئۈزۈۋېتىپ قويىدى. سوئال سوربغۇچىنىڭ ئۆزىمۇ ئەمدى ئالدىدا جەنده-كۈلاھ كىيگەن قەلەندەر ئەمەس، نامەلۇم بىر كەلگۈندى دەھرىنىڭ تۇرغانلىقىغا ئىشەندى، تالىپلار يەنە ۋارقىراشتى.

— ماڭ مەھكىمە شەرئىيگە بارىمىز.

— ماڭسام ماڭدىم.

— سېنى ئۇ يەردە يۈز پالاق ئۇرۇۋېتىپ مۇسۇلمان قىلىشدۇ.

— ئوڭلىنىپ قالسەن...

— سارالىڭلىقىڭمۇ ئوڭشىلىدۇ...

قەلەندەر شوتىدىن چۈشۈپ، سېدىگە باغلاپ قويۇلغان كۆك ئېشەكنى يەشتى. ئۇ يەنىلا بەخرامان ئىدى. قورقاقلىقى ياكى ھودۇقانلىقى بىلىنمەيتتى. گويا مەھكىمە شەرئىيگە يېقىن بىر قېرىندىشى ياكى قەدىناس دوستىنى ئىزدەپ كېتىۋاتقاندەك ئوڭايلا تالىپلارنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ ماڭدى. مەسچىت دەرۋازىسىدىن چىققاندىن كېيىن، تاختا كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، ھېلىلا ئۆزى شارقىرىتىپ سىيگەن «گۈللۈغ ئۆستەڭ»گە كۈلۈمسىرەپ قاراپ قويىدى...

ئۇزۇن يىللار، ئەسىرلەر ئۆتكەندىن كېيىنمۇ كىشىلەر ئەۋلىيانىڭ مۇشۇ "گۈللۈغ ئۆستەڭ"گە سىيگەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالمىدى. ئۇلار "گۈللۈغ ئۆستەڭ"نىڭ سۈيىنىڭ تاتلىقلىقى، ئېغىرلىقى، بىر تېتىغان ئادەمنىڭ مېھرىنى ئۇزەلمەي خوتەندە تۇرۇۋېتىپ قالىدىغانلىقى توغرىسىدا سۆزلەشكەندە ئالىلىقاندىق بەخت-ئىپتىخار بىلەن "شەھەرنىڭ مەركىزىنى كېسىپ ئۆتىدىغان گۈللۈغ ئۆستەڭگە ئەۋلىيا سىيگەن..." دەپ ئەسلىشەتتى. رىۋايەت قىلىنىشچە، ئەۋلىيانىڭ سۈيدۈكى ئارىلاشقان سۇ تاتلىق

بولارمش...

قەلەندەر ھېرىپ قالىدىغانلىقىنى باھانە قىلىپ ئېشىكىگە مىنۋېلىشنى ئىلتىماس قىلدى. نېمىشقىدۇر تالىپلار ئۇنىڭ بۇ ئىلتىماسىغا تاقىرىشمايلا قوشۇلدى. قەلەندەر ئېشەكنىڭ سۆڭگۈچىگە قونۇپ ئولتۇرغان غازنى قولىغا ئېلىپ باغرىغا باستى، يەنە بىر قولىدا تەمبۇرنى تۇتقان پېتى ئېشەككە سەكرەپ مىنۋالدى.

* * *

خوتەننىڭ توپىلىق كوچىسىدا، بىر توپ تالىپلارنىڭ ئالدىدا، ئۇستىگە جەندە، بېشىغا ئۇچلۇق كۇلاھ كىيگەن قەلەندەر كۆك ئېشەككە تەتۇر مىنىپ كېتىپ باراتتى. ئۇ ھېلى غازنى قۇچاقلاپ، تەمبۇرنى تۇتقان ھالدا ئېشەككە ئوڭ مىنگەنىدى، بىراق ئۇزۇن ئۆتمەيلا سول پۇتىنى ئېشەكنىڭ قىسقا يايىلىق بوينىدىن ئارتىلدۇرۇپ ئوڭ تەرەپكە ئالدى-دە، ئېشەك ئۇستىدە يېنى بولۇۋالدى. ئۇنىڭ بۇ ھالىتى يايداق ئېشىكىگە يېنىچە مىنىپ ئېتىزدىن قايتقان، ھوسۇلنىڭ موللىقىدىن كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ قالغان دېھقانغا ئوخشايتتى، يەنە ئازراق ماڭغاندىن كېيىن ئوڭ پۇتىنى ئېشەكنىڭ قۇيرۇقىدىن ئارتىلدۇرۇپ بىر بۇرۇلدى-دە، ئېشەك ئۇستىدە تەتۇر بولۇۋالدى، غازنى ئېشەكنىڭ سۆڭگۈچىگە قوندۇرۇپ قويۇپ، تەمبۇرنى تىرىڭلىتىشقا باشلىدى. ئېشەككە تەتۇر مىنگەن قەلەندەرنىڭ تەمبۇر چېلىپ ھېڭىشى تولىمۇ كۈلكىلىك ئىدى. تالىپلار چۇرقىرىشىپ كەتتى:

— ھوي ئەمدى بۇ نېمە قىلىق؟

— ئېشەككە ئوڭ مىن كاپىر...

قەلەندەر بەخىرامان ئىدى. ھېچنېمىنى ئاڭلىمىغاندەك ئېشەك ئارقىسىدىن ئەگەشكەن تالىپلارغا خۇش نەزەر سېلىپ باراتتى. قايسىدۇر بىر تالىپ ئېشەكنىڭ نۇقتىسىدىن تۇتۇپ توختاتتى:

ـــ ئېشەككە ئوڭ مىن دەۋاتىمىز سارىڭ، قېنى ئوڭ بول...

قەلەندەر تالىپلارغا دىققەت بىلەن تىكىلىپ قارىدى. ئۇنىڭ قاراشلىرى خېلى ئۇزۇنغا سوزۇلدى. بىلى تالغان كۆك ئېشەك قىمىرلاپ ئېغىرلىقىنى ئوڭ پۇتلىرىدىن سول پۇتلىرىغا يۆتكىدى. تالىپلارنىڭ "ئېشەككە ئوڭ مىن، ھوي كاپىر ئوڭ مىن" دېگەن سادالىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. قەلەندەر خېلى ئۇزاقتىن كېيىن ئېغىز ئاچتى.

ـــ ھۆرمەتلىك ئەھلى ئىلىم، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەدىسلىرىدە ئەھلى ئۆلىمالارغا ھۆرمەت قىلىش ۋاجىپ، دېگەن. ئۆزىمۇ ئەھلى ئۆلىمالارغا ئىززەت كۆرسىتەتتى. مەن ئېشەككە ئوڭ مىنىپ ماڭسام ھەرقايسىلىرىغا ئارقام بولۇپ قالىدىكەن. ئەھلى ئىلمگە ئارقىسىنى قىلىش ھۆرمەتسىزلىكتۇر، شۇڭا مەن...

تالىپلارنىڭ زۇۋانى تۇتۇلدى. ئۇلار ئەمدى نېمە دېيىشلىرىنى بىلەلمەي قالغانىدى، شۇنداقتىمۇ يەنىلا يولسىزلىق بىلەن ئۇنى ئېشەككە ئوڭ مىنىشكە قىستايتتى. تالاش-تارتىش ئۇزاققا سوزۇلدى. ھېچكىمنىڭ ھېچكىمگە يان بەرگۈسى كەلمەيتتى. ئاخىر يەنىلا تالىپلار تەسلىم بولدى.

قەلەندەر كۆك ئېشەكنى دېۋىتىپ، ساغرىسىغا شاپىلاقلاپ ئۇرۇپ قويدى. كۆك ئېشەك ئورنىدىن قوزغىلىپ مەھكىمە شەرئىيگە يۈرۈپ كەتتى، تالىپلار ئەگەشتى. ئاشۇ ھالەت خۇددى نىكاھسىز مۇھەببەتلەشكەن زىناخورنى يۈزىگە قارا سۈۋاپ، بېشىغا كۆلاھ كىيگۈزۈپ، ئېشەككە تەتۇر مىندۈرۈپ سازايى قىلىۋاتقانغا ئوخشايتتى. قەلەندەرنىڭ ئۇزاقتىن بېرى سۇ تەگمىگەن يۈزىمۇ قازان كۆيىسى سۈۋاپ قويغاندەك قارا ھەم مەينەت ئىدى، كىشىلەر نەپرەت بىلەن قارىشاتتى، بىكار تەلەپلەر ئەگەشتى، بالىلار چۇقان سېلىشاتتى، تاش-داڭگاللارنى ئېتىشاتتى. قەلەندەر بولسا بەخىرامان ئىدى. سازايى قىلىش تاكى مەھكىمە شەرئىيگە يېتىپ بارغۇچە داۋاملاشتى.

ئېشەككە تەتۇر مىندۈرۈپ سازايى قىلىش خوتەن شەھرىنىڭ كوچىلىرى ئۇچۇن، تۇنجى قېتىمىمۇ، شۇنداقلا ئاخىرقى قېتىممۇ ئەمەس

ئىدى. لېكىن ئۆزىنى ئۆزى ئېشەككە تەتۇر مىندۇرۇپ سازايى قىلىش بولسا تۇنجى قېتىم ئىدى. ئۇزاق يىللار، ئەسرلەر ئۆتكەندىن كېيىنمۇ كىشىلەر ئەۋلىيانىڭ ئاشۇ كوچىلاردىن ئېشەككە تەتۇر مىنىپ ئۆتكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قېلىشمىدى. ھەر قېتىم يۇزىگە قارا سۇۋۇغان زىناخورلار ۋە باشقا گۇناھكارلار ئېشەككە تەتۇر مىندۇرۇلۇپ سازايى قىلىنغاندا، ئۇلار ئاشۇ ئەۋلىيانى يادىغا ئېلىشاتتى. ئۇلار ئاخىرقى قېتىم ھېلىقى ئاپەتلىك «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دا سازايى قىلىنغان بىچارىلەرنى كۆرگەندە ئۇنى يەنە يادىغا ئېلىشتى. لېكىن ئەمدى بۇ بىچارىلەرنىڭ بېشىدا كۇلاھ، يۇزىگە قارا سۇۋالغان بولسىمۇ ئاستىدا ئېشەك يوق ئىدى...

مەھكىمە شەرئىيىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا تالىپلار بىلەن قەلەندەر ئۇتتۇرىسىدا يەنە ئازراق تالاش-تارتىش بولۇپ ئۆتتى. قەلەندەر ئېشەكتىن چۈشمەيلا مەھكىمە شەرئىيگە كىرمەكچى بولغاندا تالىپلار ئۇنىمىدى. بۇ قېتىم نېمىشقىدۇر قەلەندەر جاھىل خوتەنلىكلەرگە يول قويدى.

* * *

ئۇلار مەھكىمە شەرئىيگە كىرىپ كەلگەندە، ئۇ يەردە ھېلىلا بولۇپ ئۆتكەن سوتنىڭ ئاخىرقى پەتۋاسى ئېلان قىلىنىپ بولغانىدى. ھارغىنلىقتىنمۇ ياكى نېمىندۇر كۆتۈپ زېرىككەنلىكتىنمۇ قازى، قازى-قۇززات، ئەلەم، مۇپتى، رەئىسلەر پاششا كاۋىسىدەك يوغان سەللىلەرنىڭ ئاستىدا ئېزىلىپ ئولتۇرۇشاتتى. كۆزلىرى خۇددى ئۇخلاۋاتقان مۇشۇكنىڭ كۆزلىرىدەك بىرنىم يۇمۇلغانىدى. ئۇلار كىرىپكىلىرى ئارىسىدىكى ئاشۇ تارقىسچىلىقتىن تالىپلار ھەيدەپ كىرگەن جەنده-كۇلاھلىق قەلەندەرنى كۆرۈپ كۆزلىرىنى ئېچىشتى، لېكىن ئۇنىڭدىن بىرەر قولغا چىققۇدەك پارا ياكى مۆھۈر ھەققى ئۇندۇرۇۋېلىشقا جەزم قىلالماي يەنە كۆزلىرىنى يۇمۇشتى. پەقەت قازى-قۇززاتلار "نېمە ئىش؟" دەپ سوراپ قويدى پەس ئاۋازدا.

لېكىن، ئۇنىڭ سوزۇلغان ئاۋازىدىن ئۇلۇغۋارلىقى جاراڭلاپ تۇراتتى. تالىپلار قەلەندەرنىڭ قىلمىش-ئەتمىشلىرى ۋە بەرگەن جاۋابلىرىدىن نەقىل كەلتۈرۈپ ئۇنىڭ كاپىر-دەھرىي ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاشتى. جازالاپ بېرىشنى، خەلقى-ئالەمگە ئىبرەت قىلىشنى تەلەپ قىلدى. قازى جەددىي دىنىي مەسىلە ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ كۆزىنى ئاچتى ۋە دەرھال سوراقنى باشلىدى. لېكىن، ئۇمۇ تونۇشتۇرۇلغان ئاشۇ گەپلەردىن ئالدىدىكى قەلەندەر سىياق ئادەمنىڭ ئوڭ ياكى ساراڭ ئىكەنلىكىگە دەرگۇمان بولۇپ قالغانىدى. ئۇ سوراقنى دەل ئاشۇ جايدىن باشلىدى.

— ئەقىل-ھوشۇڭ جايىدىمۇ؟

— ساراڭ ئەمەس ئوڭمەن، قازى جانابلىرى.

— ئۆزۈڭنىڭ نەدە تۇرۇۋاتقانلىقىڭنى بىلەمسەن؟

— مەھكىمە شەرئىيدە تۇرۇۋاتىمەن جانابلىرى، ئۆزلىرىنىڭ ئالدىدا.

— تالىپلارنىڭ سېنىڭ قىلمىش-ئەتمىشلىرىڭ توغرىسىدا دېگەنلىرى راستمۇ؟

— راست جانابلىرى، ئۇلار يالغان ئېيتمىدى.

— سەن مۇسۇلمانمۇ؟

— ئەلھەمدۇلىللا مۇسۇلماندۇرمەن جانابلىرى.

قەلەندەر تېز، توغرا، ئېنىق جاۋاب بېرەتتى. لېكىن، ھالىتى بىنەزەر ئىدى. ئاشۇ سوئاللارغا ئويلىمايلا جاۋاب بېرىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. تالىپلار ئۇنىڭ جاۋابلىرىدىن ھەيران بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ گەپلىرى ھېلى مەسچىت مۇنارىنىڭ پەشتىقىدا ئولتۇرۇپ بەرگەن جاۋابلىرىغا ئوخشمايتتى. گويا ئۇ تالىپلارنى تۆھمەتچىگە چىقىرىشقا ئۇرۇنۇۋاتقاندەك قىلاتتى. تالىپلارنىڭ كۆزلىرى ئەنسىزلىكتىن چاراقلاپ پۇلتىيىپ كەتتى. ھەممىدىن بەكرەك ئەنسىزلىككە چۈشكەن بىر تالىپ "ئابايا ئۇنداق دېمىگەن" دەپ لوقما سالدى. قازى سوراقنى داۋاملاشتۇردى:

— سەن ھېلىقى تالىپلارنىڭ سوئالىغا نېمىدەپ جاۋاب بەرگەنىدىڭ؟

— توغرا جاۋاب بەرگەنىدىم جانابلىرى.
تالىپلار "يالغان، يالغان" دەپ چۇرقىرىشىپ كەتتى.
— ئۇلار نېمىدەپ سورىغانىدى؟
— سەن مۇسۇلمانمۇ ياكى كاپىرمۇ؟ — دەپ سورىغانىدى جانابلىرى.
— سەن نېمىدەپ جاۋاب بەردىڭ؟
— مۇسۇلمان دېسەڭ مۇسۇلماندۇرمەن، كاپىر دېسەڭ كاپىردۇرمەن دەپ جاۋاب بەرگەنىدىم جانابلىرى.
— بۇ سېنىڭ نېمىدېگىنىڭ؟
— ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ قىلغىنىم جانابلىرى، ئۆزلىرى ئېيتىپ باقسىلا، مۇسۇلمان ئادەمدىن كاپىرمۇسەن دەپ سوراش دۇرۇس بولارمۇ جانابلىرى؟
قازى توختاپ قالدى. مەھكىمە شەرئىيىنىڭ ئىچىنى ھەيرانلىق قاپلىدى. ئەلەم، مۇپتى، رەئىسلەرنىڭ بىرىم يۈمۈلغان كۆزلىرى ئېچىلىپ كەتتى. تالىپلارنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشتى. ئۇلار ئۆزلىرى تۇتۇلۇپ قالغانىدى. قەلەندەرنىڭ ھەربىر سۆزىگە "جانابلىرى" دېگەننى قوشۇپ ئېيتىشىدا روشەن مازاق مەنىسى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. قازى قەلەندەرنىڭ مەينەتلىشىپ كەتكەن چىرايىغا تىكىلىپ قاردى. ئۇنىڭ ئاشۇ قاراشلىرىدىن ئالدىدىكى قەلەندەرنى بوش چاغلىغىلى بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. شۇنداق بولسىمۇ تالىپلارنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ئىلمەك-توقۇناق سوئاللىرىنى بىرىنىڭ كەينىدىن بىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى:
— سەن راستىنلا مۇسۇلمانمۇ؟
— كەلىمە تەييە گۇۋاھ جانابلىرى.
— قاچاندىن بېرى مۇسۇلماندۇرسەن؟
— يىگىرمە بەش يىلدىن بېرى مۇسۇلماندۇرمەن جانابلىرى.
تالىپلار "ئۇھ" دەپ چوڭقۇر نەپەس ئېلىشتى. ئۇلار "ئەلمىساقتىن بېرى مۇسۇلماندۇرمەن" دەپ جاۋاب بەرمىگەن قەلەندەرنى تۇتۇلۇپ قالدى

دەپ ئويلاشقانىدى. قازى سورىقىنى داۋاملاشتۇردى:

ـــ بۇ سېنىڭ نېمىدېگىنىڭ؟

ـــ ئاشۇنداق دېگىنىم جانابلىرى:

ـــ نېمىشقا ئەلمىساقتىن بېرى مۇسۇلمان ئەمەسسەن؟

ـــ ئوتتۇز ئىككى ياشقا كىردىم جانابلىرى، يەتتە يېشىمدا ئاتام سۈننىتىمنى قىلدۇرغان. شۇ يىلى موللامنىڭ مەكتىپىدە كەلمە تەيىە تىلىمغا جارى بولدى. ئۆزلىرى ئېيتىپ باقسىلا جانابلىرى، سۈننەت قىلدۇرمىغان، كەلمە تەيىنى دېيەلمىگەن ئادەم مۇسۇلمان بولارمۇ؟

قازى مەڭدەپ قالدى، چېكسىدىن پۈژۈندە ئىسسىق تەر چىقتى، لېكىن ئۇ كۆپ سوراقلارنى قىلىپ پىشىپ كەتكەن قاقۇاش ئىدى. دەرھال يېڭى ھۇجۇمنى باشلىدى:

ـــ سەن ئاڭايا "سەن كىمنىڭ قۇلىدۇرسەن؟" دېگەن سوئالغا "باقى بويىاقچىنىڭ قۇلىدۇرمەن" دەپ جاۋاب بېرىپسەن، راستمۇ؟

ـــ راست جانابلىرى، مەن باقى بويىاقچىنىڭ بەندىسى.

ـــ سەن مۇسۇلمانمۇ؟

ـــ ئەلھەمدۇللىلا مۇسۇلماندۇرمەن جانابلىرى.

ـــ ئەمسە بۇ نېمىدېگىنىڭ؟

ـــ باقى بويىاقچىنىڭ بەندىسى بولغاندىكىن باقى بويىاقچىنىڭ بەندىسى دېگىنىم جانابلىرى. ئۆزلىرى ئويلاپ كۆرسىلە، ئاللانىڭ نامى-شەرىپى مىڭبىردۇر، ئاشۇ مىڭبىر مۇبارەك ئىسىم قاتاردا باقى دېگەن ئىسىممۇ ئاللانىڭ مۇبارەك ناملىرىغا مەنسۇپتۇر...

ـــ ئۇنداق بولسا بويىاقچى دېگىنىڭ نېمىسى؟

ـــ ھويلىدىكى گۈلزارغا قاراپ باقسىلا جانابلىرى، گۈللەر قىزىل، سېرىق، ھال رەڭلەردە ئېچىلىپ كېتىپتۇ، ياپراقلار يېشىل رەڭدە چاقناپ تۇرۇپتۇ، قارا ساقاللىرى قاردەك ئاقىرىپتۇ، بۇلارنى ئاللا بويىماي كىم بويىغان؟ ئاللانىڭ ئۆزى ئۇستا بويىاقچىدۇر جانابلىرى، ئاشۇ باقى

بـويـاقـچـىنىڭ ئۆزى يالغانچىنىڭ چىرايىنى بويىاپ قويۇشقىمۇ قادىردۇر جانابلىرى...

قازى يەنە مەڭدەپ قالدى. چېكسىدىن ئىككىنچى قېتىم پۈرۈندە ئىسسىق تەر ئۆرلىدى. ئۇ قەلەندەرنىڭ جاۋابلىرىنى "خاتا" دەپ ھۆكۈم قىلىشقا ئاجىز ئىدى "توغرا" دېيىشكىمۇ رايى بارمايىتتى. ئۇ تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن قويىنىدىن يىپەك ياغلىقىنى ئېلىپ چېكسىدىكى تەرلەرنى سۈرتتى. تالىپلارغا ھومىيىپ قاراپ قويىدى. ئۇنىڭ ئاشۇ قارىشىدا "نەدىن تېپىپ كېلىشتىڭ بۇ تىلى ئۇزۇننى؟" دېگەن تەئەددى بىلىنىپ تۇراتتى. ئاشۇ سەت قەلەندەر ئالدىدا يېڭىلىپ، تۆتۈلۈپ قالغانلىقتىن جىلە بولۇپ، يىلى ئېشىپ كەتكەن پومزەكتەك يىرىلىپ كېتەيلا دەپ قالغانىدى. ئۇ يەنە نـېمىلەرنىدۇر سورىماقچى ئىدى، لېكىن ئۆزىنىڭ يەنە لەت بولۇشىدىن قـورقـۇپ زۇۋان سـۈرەلـمىدى. شۇنداقتىمۇ تۇيۇقسىز "سېنىڭ گۇللۇغ ئۆستەڭگە سيگىنىڭ كۆپىرانلىق، قىرىق دەررە ئۇرۇلۇشقا لايىقسەن!" دەپ ۋارقـىرىدى. ئۇ غەزەپتىن خۇددى بەيگىدە چاپقان ئاتتەك ھاسرايىتتى، قـەلـەندەر بولسا تىنچ ئىدى. نېمىنىدۇر زاڭلىق قىلمۇاتقاندەك مىيقىدا كۈلۈمسىرەپ ئولتۇراتتى. ئۇ ئاشۇ بەخىرامان ھالىتىنى ئۆزگەرتمەي، ئورۇق، ئۇزۇن قوللىرىنى قازىغا قارىتىپ كۆتۈردى:

— نېمە ۋەجىدىن قازى جانابلىرى؟

— سۇنى بۇلغىغانلىقىڭ ئۈچۈن...

— سۇنىڭ يەتتە يۇملانسا ھالال بولىدىغانلىقىنى بىلەملا جانابلىرى؟ ئۆزلىرى ئاشۇنداق دېمىگەنمىدىلە جانابلىرى؟ مېنىڭ سۈيدۈكۈمۇ سۇ، ئۇ ئەزان پەشتىقىدىن چۈشكۈچە يەتتە قېتىم ئەمەس يەتمىش قېتىم يۇملاندى. ئۇ ھالال جانابلىرى...

— ياق، مەن ئۇنداق دېمىگەنمەن، سۇنى بۇلغىغانلىقىڭ ئۈچۈن قىرىق دەررە ئۇرۇلۇشقا لايىقسەن، قېنى پاششاپ، ھۆكۈمنى ئىجرا قىل...

قـەلـەنـدەر ئـەمـدى قـولىنى چىلان ياغچىدىن ياسالغان پالاق

كۆتۈرۈۋالغان پاششاپقا قارىتىپ كۆتۈردى. بۇ ئۇنىڭ "ئالدىرىما" دېگىنى ئىدى. ئۇ يەنىلا ئاۋۋالقىدەك بەخىرامانلىق ئىچىدە قازىغا مۇراجىئەت قىلدى:

— ئەگەر سۇنى بۇلغىغانلىقى ئۈچۈن قىرىق دەررە ئۇرۇلۇش كېرەك بولسا، ئاۋۋال مۇنۇ تالىپلارنىڭ ھەربىرىنى قىرىق دەررىدىن ئۇرسىلا جانابلىرى، ئاندىن كېيىن مېنى.

— نېمە ۋەجىدىن؟

— پاك سۇنى بۇلغىغانلىقى ۋەجىدىن، ئۇلار ئەۋرەتلىرىنى گۈللۈغ ئۆستەڭگە چىلاپ تەرەت ئېلىشتى، ئىچىدىغان سۇنى بۇلغىدى...

— راستمۇ؟

بۇ سوئال ئەمدى تالىپلارغا قارىتىلغانىدى. تالىپلارنىڭ سەللىلىك باشلىرى تۆۋەنگە ساڭگىلىدى. ۋۇجۇدلىرىغا تىترەك ئولاشتى. دەررىنىڭ "پاق-پۇق" ئۇرۇلغان دەھشەتلىك ئاۋازلىرى قۇلاقلىرىغا ئاڭلانغاندەك بولۇپ، شۇركىنىپ-تولغىنىپ كېتىشتى.

قازى تۇرۇپ قالدى، ئۇ ئەمدى نېمىدېيىشنى، نېمە قىلىشنى بىلەلمەي قالغانىدى. ئۇنىڭ ئۆزىمۇ ئەۋرەتلىرىنى ئۆستەڭگە چىلاپ تەرەت ئالىدىغان ئاشۇنداق بىنومۇس-بىشەرئىي قىلقىتىن ئۆلگۈدەك بىزار ئىدى. مەسچىت-مەدرىسلەردىمۇ تالاي قېتىم ئاشۇ قىلىقنى سۆكۈپ ۋەز ئېيتقان، مەسچىت-مەدرىسلەرگە تەرەت ئېلىشتا ئىشلىتىدىغان قۇم چۆگۈن، ساپال چەينەكلەرنى، نوگاي-قاپاقلارنى قويدۇرغانىدى. لېكىن بۇ خەق يەنە ئاشۇ پاسكىنا قىلىقنى داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتاتتى، سۈت بىلەن كىرگەن خۇي ئۆلگەندە چىقىدىغاندەك كۆرۈنەتتى. قازىنىڭ شۇ تاپتا ئاشۇ تالىپلارنى بىشەرئىي قىلىقى ئۈچۈن قىرىق دەررىدىن ئۇرغۇسى كەلدى، لېكىن ئىككىلىنىپ قالدى. ئۆزىنىڭ نەچچە يىللاردىن بېرى تېخىچە قۇرئاندىن نېرى ئۆتەلمىگەن زەڭگىرەك ئوغلىمۇ تالىپلار ئىچىدە تۇراتتى. مۇپتى ئاخۇنۇمنىڭ، ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ ئوغۇللىرىمۇ شۇ يەردە ئىدى. ئاشۇ سۆڭىكى قاتمىغان بالىلار قىرىق دەررىنىڭ ئاستىدىن ساق تۇرالارمۇ؟ ھەي... قازى

ئـــكـــكـــلـنەتتى، نېمىدېيىشنى، نېمە قىلىشنى، بۇ سوراقنى قانداق ئاخىرلاشتۇرۇشنى بىلمەيتتى. شۇ ئاردىدا ئەلەم ئاخۇنۇم ئارىغا چۈشتى. ئەلەم ئـاخـۇنۇم پۈتكۈل سوراق جەريانىدا، قەلەندەرنىڭ بەخرامان ھالىتىگە، جـۇلـدۇر-كـېـپـەن تـۇرقـىـغـا، ئـاجـايـىـپ پـاساھەتلىك جاۋابلىرىغا ھەيرانلىق-مەمنۇنلۇق نەزىرى بىلەن قاراپ ئولتۇرغاندى. كۆڭلى سىرلىق بېشارەتنى ھېس قىلىپ تۇراتتى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ قەلەندەرنىڭ ئالدىغا كەلدى.

ـــ ھەزرىتىم، ئۆزلىرىنى تونۇماي قاپتىمىز، نامىشەرىپلىرى نېمىكىن؟

ـــ قەلەندەرمەن، نام-شەرىپىمۇ قەلەندەر...

ـــ ئـــۆزلىرىنىڭ مۇبارەك سۆھبەتلىرىگە مەيلىمىز بار ئىدى. قەلب دۇردانـــلـــرى ئـارىـســىدىن ئازراق گۆھەر تېرىۋېلىشىمىزغا ئىمكانىيەت بېرەرلىمىكىن؟

قەلەندەر ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ مەقسىتىنى ـــ ئۇنىڭ قازى ئاخۇنۇمنى تەڭلىكتىن، تالىپلارنى پالاقتىن قوتۇلدۇرماقچى بولغانلىقىنى چۈشەنگەنىدى. ئۇنىڭ ئۆزىنىڭمۇ ئاشۇ ياش بالىلارنى تاياقتا قويغۇسى يوق ئىدى. پەقەت ساۋاق بېرىپ قويۇشنىلا ئىستەيتتى. ئۇ تاقىرىشمىدى:

ـــ قېنى ئەمسە باشلا.

ئەلەم ئاخۇنۇم قەلەندەرنى باشلاپ مەھكىمە شەرئىيدىن چىقتى...

ئۆزاق يىللار، ئەسىرلەر ئۆتكەندىن كېيىنمۇ كىشىلەر مەھكىمە شەرئىيدە بولۇپ ئۆتكەن ئاشۇ بىر قېتىملىق سوراقنى ئۇنتۇپ قېلىشمىدى. ھەر قېتىم رەڭـدار نـەرسـىلەرنى كۆرگەندە باقى بويىقچى توغرىسىدىكى پاراڭلارنى كـۆڭـۈللۈك ھالدا يادىغا ئېلىشاتتى. ئەۋرىتىنى ئۆستەڭگە چىلاپ تەرەت ئېلىۋاتقان بىشەرئىيلەرنى ئۇچراتقاندا قەلەندەرنىڭ ئۇنتۇلماس تەنبىھىنى ئەسلىشەتتى. لېكىن، ئۆزۈن يەكتەك كىيىپ، بېشىغا سەللە يۆگۈۋالغان بەزى نائەھلىلەرنىڭ چوڭ ئۆستەڭگە ئەۋرىتىنى چىلاپ، پاك سۇنى بۇلغايدىغان قىلىقىنى يەنىلا پات-پات ئۇچرىتىپ تۇرۇشاتتى...

شۇ تاپتا ھۆرمەتلىك ئەلەم ئاخۇنۇم قەلەندەر ئەمدى ئوڭ مىنۇالغان كۆك ئېشەكنى كىچىك پېئىللىق بىلەن بېتىلەپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ خۇددى ئېسىل كىبىنىۋالغان، بېشىغا يوغان سەللە ئورۇۋالغان چاكارغا ئوخشايتتى. قەلەندەر بولسا ئېشەك ئۈستىدە گىدىيىپ ئولتۇراتتى، كىشىلەر ھەيران بولۇپ قارىشاتتى. ھەي، ھۆرمەتلىك ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ بىر ئەرزىمەس قەلەندەرنىڭ ئېشىكىنى بېتىلەپ يۈرگىنىنى قارىمامدىغان، ھەي تەتۈر پەلەك...

* * *

ئەلەم ئاخۇنۇم كۆك ئېشەكنىڭ باشىغىدىن بېتىلەپ باراتتى. كۆڭلىدە قىلچە كىر-پۇشايمان يوق ئىدى. ئۇنىڭ ھەممە ھەرىكەت-قىلىقلىرىدىن ئۇلۇغۋار بىر زاتقا، نامى كەلگۈسىدە ئەسرلەر بويى ئۆچمەيدىغان بىر مۆتىۋەرگە خىزمەت قىلىۋاتقانلىقىغا چەكسىز ئىشەنگەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۆزىنىمۇ كەمتەر ئادەم ئىدى. سىرلىق-نامەلۇم بىر كەلگۈندى قەلەندەرگە قىلىۋاتقان مۇشۇ خىزمەتلىرى بىلەن ئۆزىنىڭ كەمتەر نامىنىڭ يەنىمۇ ۋايىغا يېتىدىغانلىقىنىمۇ بىلەتتى. ئەخلەت ئارىسىدىكى گۆھەرنى تونۇيالايدىغان كۆزلىرىنىڭ يەنىمۇ داڭقى چىقىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. ئۇ قىلچە نومۇس قىلماستىن جۇلدۇر كېپەن قەلەندەرنىڭ ئېشىكىنى بېتىلەپ كېتىۋەردى. ئۇنىڭ ھەربىر قەدىمى ئاغزىنى ھاڭدەك ئېچىپ قالغان كىشىلەرنىڭ كاللىسىدا سىرلىق خىياللارنى قالدۇرۇپ باراتتى. ھاڭ-تاڭلىقنى يەنىمۇ ئەۋجىگە كۆتۈرەتتى. ئۇلار ئاشۇ يۈرۈشىدە "خەلىپىلىك ھويلا"غا ــ خوجا ئەۋلادى بولمىش، ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ خانىدانىغا يېقىنلاپ باردى. "خەلىپىلىك ھويلا"نىڭ ئارقىسىدىكى "مۇپتى غوجام" مازىرىنىڭ خادا-شەددىلىرى، تۇغ-ئەلەملىرى يېراقتىن كۆرۈنۈپ تۇراتتى. توپىلىق يولنىڭ ئىككى قاسىنقىدىكى قاتار-قاتار ئۆجمە دەرەخلىرى يولغا قويۇق سايە تاشلاپ،

كىشىگە ھۇزۇر بېرەتتى. كۆك ئېشەك ھۆرمەت-ئىززەت ئىچىدە "خەلىپىلىك ھويلا"نىڭ ھەشەمەتلىك دەرۋازىسىنىڭ ئېگىز بوسۇغىسىدىن ئاتلىدى. ئىچكىرى-تاشقىرى ھويلىلار، نەقىشلىك دىراۋزۇن ھۆسن بېغىشلاپ تۇرغان پېشايۋانلار، ئاستەمۇ، تاملىرىمۇ زىلچا-گىلەملەر بىلەن بېزەلگەن ئايۋان-سارايلار قەلەندەرنىڭ دىققىتىنى قىلچىمۇ جەلپ قىلالمىغاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇ ئېغىل تەرەپكە ئىلىپ كېتىۋاتقان كۆك ئېشەككە ھەسرەت بىلەن قاراپ قويۇپ، مېھمانخانىغا قەدەم باستى. ئۇنىڭ مېڭىسىدە كۆك ئېشەككە قارىتىلغان "كىم سېنى سالپاڭ قۇلاق، تۆت ئاياغلىق بولسۇن دەپتۇ؟ جىسمىڭدا ۋۇجۇدى مۇتلەقنىڭ زەررىسى بار تۇرۇقلۇق مېھمانخانىغا قەدەم تەشرىپ قىلىشتىن چەتلىتىلدىڭ، ھەي، بىچارە..." دېگەن پىكىر كېزىپ ئۆتتى. لېكىن قارىدەك ئاق، قارا تۇمشۇقلۇق غاز بولسا، ئىككى تەرىپىگە ئېغىناقلاپ غاقىلدىغىنىچە مېھمانخانىغا ــ ئوتقاشتەك قىزىل گىلەملەر ئۈستىگە قەدەم تەشرىپ قىلدى. ئەلەم ئاخۇنۇم تۆت پۇتلۇق ئەمەس، ئىككى پۇتلۇق بولغىنى ئۈچۈنمىكىن ئۇنى توسمىدى. قەلەندەرنىڭ بولسا رايى شۇ ئىدى.

شۇ كۈنى ئاخشام ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ خوتۇن، بالا-چاقىلىرى، غالچا-مەدىكارلىرى، دېدەك-چۆرىلىرى پۇتى كۆيگەن توخۇدەك پاپپىتەك بولۇپ، قەلەندەر ئۈچۈن پۈتۈن بىر ئاخشام خىزمەت قىلدى. جاھاندىن تېپىش مۇمكىن بولىدىغان نازۇنېمەتلەرنىڭ ھەممىسى ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ خانىدانىدىن تېپىلاتتى. توخۇ سۈتىدىن باشقا ھەممە يېمەكلىكلەر داستىخانغا تۆكمە قىلىندى، لېكىن قەلەندەر كەم ئىشتىھا ئىدى. ئۇ قوغۇن-تاۋۇزلارنى، بېھى، نەشپۈتلەرنى كۆك ئېشەككە چىقارتىپ تۇردى. ھالۋا-مانتۇلارنى تەخسىسى بىلەنلا ئازغا ئۆتەندى. ئەك ئاخىرىدا يېڭى ئۇزۈلگەن ئانارلارنى ئالقىنىغا ئۇۋاپ، غازنى قۇچقىغا ئېلىپ، ياقۇتتەك ئانار دانىلىرىنى ئۇنىڭغا بىر-بىرلەپ يېگۈزدى. قەلەندەر پۈتۈن بىر ئاخشام داۋامىدا زادىلا زۇۋان سۇرمىدى. مۇبارەك نەزەرلىرىنى، ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ تەشنا چېھرىلىرىگە بىرەر

قېتىمۇ تاشلاپ قويمىدى. ئۇ گويا قەلب دۇردانىلىرىنى ئەلەم ئاخۇنۇمدىن قاچۇرۇۋاتقاندەك، ئېسىل نەزەرلىرىنى ئەلەم ئاخۇنۇمغا تەقدىم قىلغۇسى كەلمەيۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ناماز خۇپتەنگە ئەزان چىققاندا، ئەلەم ئاخۇنۇم لەۋ يېرىپ: "ھەزرىتىم، تەرەتلىرىنى يېڭىلىۋالامدىلىكىن؟" دەپ سورىدى، قەلەندەردىن ھېچقانداق ئىنكاس قايتمىدى. "ئاڭلىماي قالغان ئوخشايدۇ" دەپ ئويلىغان ئەلەم ئاخۇنۇم تەكلىپىنى يەنە بىر قېتىم تەكرارلىدى. ئەنە شۇ چاغدا قەلەندەر كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ: "مەن ھەرقانداق ھەمدۇسانانى قوبۇل قىلىشقا تەييارمەن" دەپ جاۋاب بەردى. ئۇنىڭ پۈتۈن بىر ئاخشامدا چاچقان قەلب دۇرلىرى پەقەت شۇلا ئىدى. ئەلەم ئاخۇنۇم ھەيران بولدى ۋە ئارقىدىنلا چىرايىدىن ئاللىقانداق بىر يوشۇرۇن سىرنى چۈشەنگەندەك ئىپادىنى جىلۋە قىلدۇردى. ئۇ قايتا-قايتا ئۆزىزىخاھلىق ئېيتىپ ناماز خۇپتەنگە چىقىپ كىرىشكە ئىجازەت سورىدى. ھەزرىتىمنى يالغۇز قالدۇرغانلىقى ئۈچۈن كەچۈرۈم تىلىدى. قەلەندەر گويا ئۇنىڭ ئىلتىجاسىنى ئاڭلىمىغاندەك بىئىنكاس ئىدى...

ئەلەم ئاخۇنۇم خۇپتەن ناماىزدىن قايتىپ كىرگەندە، قەلەندەر چىلىمنى خورۇلدىتىپ، نەشە چېكىپ ئولتۇراتتى. زىلچا-گىلەملىك مېھمانخانىنى نەشە ھەدى قاپلىغانىدى. قەلەندەر ئۆپكىسىدىن ياندۇرغان ئىسنى غازنىڭ تۇمۇشۇق-بۇرنىغا قارىتىپ پۈۈلەيتتى. غاز ئىللىپىسسىمان كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ، دەسلەپتە بوش-بوش غاقىلدىدى، كېيىن تېخمۇ شوخلىنىپ، قاناتلىرىنى كېرىپ، گىلەم ئۈستىدە غاقىلداپ چېپىشقا باشلىدى. ئۇ خۇددى ئۇسسۇل ئويناۋاتقان ئاق لىباسلىق رەققاسقا ئوخشايتتى. شوخلۇق بىلەن غاقىلداشلىرى بولسا كېچىچە ھەمدۇسانا ئېيتىپ، ساما سېلىپ چىققان سوپىنى ئەسلىتەتتى. قەلەندەر نەشىنى چېكىپ بولغاندىن كېيىن، قولىنى دۇئاغا كۆتۈرۈپ قىسقىغىنا دۇئا قىلدى ۋە شۇ زامات مامۇق ياستۇقتا يانپاشلاپ كۆزلىرىنى يۇمدى. ئەلەم ئاخۇنۇمۇ ئۇخلاش ئۈچۈن چىقىپ كەتتى. ئۇ چىقىپ كېتىۋېتىپ، مېھمانخانا ئىشكىنى ئاۋايلاپ يېپىپ

قويۇشنى ئۇنتۇمدى.

ئەتسى تاڭ سەھەردە، ئەلەم ئاخۇنۇم مېھمانخانا ئىشكىنى قىيا ئېچىپ نەزەر سالغىنىدا، قەلەندەر ئاللىقاچان غايىب بولغانىدى. سىيىپ-چىچىپ، بېزەپ قىلىۋېتىلگەن مېھمانخانا ئىچىدىن گەندىنىڭ سېسىق ھىدى گۇپۇلدەپ ئۇرۇپ تۇراتتى. گىلەم ئۈستىدىكى ئالامەتلەردىن كۆڭ ئېشەكنىڭمۇ مېھمانخانا ئىچىدە تۇنىگەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. قوغۇن-تاۋۇز، بېھى-نەشپۈتنى كۆپ يەپ، شاتراقلاپ قالغان كۆك ئېشەك ئوتقاشتەك قىزىل گىلەملەرنىڭ ئۈستىنى بۇلغۇۋەتكەنىدى. ئادەم گەندىسى، ئېشەك تېزىكى، قۇش مايىقى ئارىلىشىپ، چېچىلىپ ياتاتتى... سېسىق پۇراق بىرئاز بېسىققاندىن كېيىن ئەلەم ئاخۇنۇم مېھمانخانا ئىچىگە كىرىپ، تامغا يېزىپ قويۇلغان "ماڭا قىلغان ئىززىتىڭگە سىيمەك ۋە چېچاق كېرەك" دېگەن خەتلەرنى كۆردى ۋە بۇنىڭ يېڭى توقۇلغان بىر غەزەلنىڭ تۇنجى مىسراسى ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى. ئەلەم ئاخۇنۇم ھەيران ئىدى، ئۇنىڭ قەلبىنى سىرلىق بىر تۇيغۇ قاپلاپ كېلەتتى...

ئۇزاق يىللار، ئەسرلەر ئۆتكەندىن كېيىنمۇ ئىلچىلىكلەر ئەۋلىيانىڭ "خەلىپىلىك ھويلا"غا قەدەم تەشرىپ قىلغانلىقىنى، ئېيتقان بىر جۈملە سۆزىنى، نەشە چېكىپ قىلغان دۇئاسىنى، مېھمانخانىغا سىيىپ-چىچقانلىقىنى ئۇنتۇپ قالمىدى. ئۇلار: شۇ قېتىم ئەۋلىيا مۇقەددەس جەندە-كۇلاھىنى ئەلەم ئاخۇنۇمغا قالدۇرۇپ كەتكەن، دېيىشەتتى. رىۋايەت قىلىنىشچە، تەلەندەر نەشە چېكىپ قىلغان دۇئاسىدا: "ئەۋلادمۇ ئەۋلاد ئەلەملىك مۇقامىدا ئۆتكەيسەن!" دەپ سېھرىي ئالامەت قىلغانمىش. ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرى سۇلايمان ئەلەم، شەمشىدىن خوجا ئەلەم قاتارلىقلارنىڭ تاكى ئەخمەت توختى ئەلەمگىچە ئەۋلادمۇ ئەۋلاد ئەلەم بولۇپ ئۆتكەنلىكى ئاشۇ سېھرىي ئالامەتنىڭ ۋەجىدىنمىش. مېھمانخانىغا سىيىپ-چىچقانلىقى بولسا، ئۆزىنىڭ ئەۋلىيالىقىنى يوشۇرۇن-پىنھان تۇتۇش ئۈچۈن قىلغان ئىشمىش... يەنە بىر رىۋايەتتە ئېيتىلىشچە، قەلەندەر شۇ قېتىمقى دۇئاسىدا،

"قىزلىرىڭ ئۆمۈرۋايەت تۇل قالغاي!" دەپ قارغىغانمىش ۋە خوتەنگە ئەلەم بولغانلارنىڭ قىزلىرىغا ئەر چىقماسلىقىدىكى سەۋەب شۇنىڭدا ئىمىش...

بۇ چاغدا قەلەندەر كۆك ئېشىكنى دېڭىتىپ، يىراق مەنزىللەرنى كۆزلەپ، خوتەن شەھىرىدىن چىقىپ كېتىپ باراتتى.

* * *

قەلەندەر تاڭ سەھەردە، يورۇقلىق دەريا سىدىكى كەلكۈننىڭ پەسەيگەن ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ، خېلىلا تۆۋەندىن، "تاش كېچىك" ئارقىلىق دەريادىن ئۆتتى. ئۇ كۆك ئېشەكنى يېتىلەپ كېتىۋېتىپ، قاراقاش دەريا سىدىكىگە ئوخشاشلا، قولىنى دەريا غا تىقىپلا چىلگە قوغۇنچىلىك كېلىدىغان ئاق قاشتېشىدىن بىرنى سۈزۈپ، خۇرجۇنىغا سېلىپ قويدى. ئۇ ئاشۇ قاشتېشىنى نېمىگە سۈزگەنلىكىنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى، پەقەت سۈزۈپ قويۇش ئۇچۇنلا سۈزۈپ قويغانىدى. ئۇ دەريادىن ئۆتۈپ ئۇزاق ماڭمايلا "ھېلىم ئاتا" مازىرىنىڭ ئالدىدا زاھىر بولدى. ئېگىز قوم دۆۋىسى ئۈستىگە چىقىپ، يىراققا ـــ شىمالغا نەزەر سالدى. ئۇنىڭ قەلب كۆزلىرى يورۇقلاش دەرياسى بويىدا بىر سىزىق ئۈستىگە تىزىلىپ يىراق-يىراق چېچىلىپ ياتقان "تۇغيانچى" مازىرىنى، "ئىمامى ھاشىم" مازىرىنى، "ئىمامى پەتتار" مازىرىنى، "مازار تاغ"نى بىمالال كۆرەتتى. ئۇ ئۇزاققا سوزۇلغان چوڭقۇر خىياللاردىن ئويغىنىپ، قوم ئىچى بىلەن شەرقە يۈرۈپ كەتتى. چۈشكە قالمايلا "ئىمامى ئاسىم" ۋە "ئىمامى قاسىم"لارنىڭ قەبرىسگە يەتتى. ئۇ بۇ يەردە ئىمامى ئاسىم ۋە ئىمامى قاسىملارنىڭ روھىغا دۇئا-تەگبىر ئېيتىمدى، سەنسۈئىل كاپىرنىڭ قەبرىسگە سىيىپ-چىچىپمۇ يۈرمىدى. پەقەت چىلمىنى خورۇلدىتىپ بىر پەنەك نەشە چەكتى. قوممۇ كۆمۈلۈپ، كۈننى كېيىنكى كۈننىڭ ئاپتىپى قىزدۇرغىچە ئۇخلىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن شىمالغا بۇرۇلۇپ، سۈي، جىا دېگەن يەرلەردىن ئۆتۈپ، يورۇقلاش دېگەن يېزىدا "ئۇشلۇقوم

مازار"، "قارا ساقال مازار غوجام"، "ئىمامى مەھەممەت نەقشي مازار غوجام"، "ئىمامى مەھەممەت نەقشي مازار غوجام"لارنى يوقلاپ، لوپنۇك بېزا، جاڭگاللىرىنى ئارىلاپ، "دول" دېگەن يەردە "باغدات پاششايىم"غا كېلىپ چۈشتى. قاراقاشنۇك "چېدىرقۇم" دېگەن بېرىدىمۇ "باغدات پاششايىم"نى كۆرۈپ ئۆتكەنلىكىنى ئەسلەپ، ھەيران بولدى. "دول"دىن جەنۇبقا بۇرۇلۇپ "سامپۇل" ① دېگەن قەدىمكى يۇرتنۇك تاشلىق قەبرىستانلىقى ئارقىلىق تاغ ئۈستىدىكى ساي بىلەن ئۈدۈل "ئاچچىق" دېگەن يەرگە راۋان بولدى. "ئۈجمە مازار غوجام"دا ئۈجمىنۇك بېرىقىغا قىسىلىپ قالغان زىكرىيا ئەلەيھىسسالامنۇك چاپىنىنۇك پىشنى كۆرۈپ، ئون بەش كۈن نەشە چېكىپ ئۈخلىدى، تاغ ئىچى ئارقىلىق "چىرا" تاغلىرىغا ئۆتۈپ، "ئىمامى مۇھەممەت ئاخىر زامان"نۇك تاش ئىچىگە كىرىۋالغان بېرىنى كۆرۈپ، تاش بېرىقىدىن ئېقىپ چىقىپ تۇرغان كۆز پىشىدا بىر يىل يۇمغان يۇز-كۆزلىرىنى يۇيۇپ ئۆتتى. "چاقار" ②دا "ئىمامى خۇدا سالىم" مازىرىغا، "ئىماملا" ③ دېگەن يەردە ھەزرىتى تۆت ئىمامىلارنۇك شېھىتلىكىگە يولۇقتى. ئۇ يەردىن كېرىيىنۇك "پۇلۇ" تېغى ئارقىلىق "نىيا" تاغلىرىغا ئۆتۈپ، "كۆك مەرمەس" دېگەن يەرنۇك ئۈستىدىكى "ھۇنجىلە خېنىم" مازىرىغا يەتتى. ئۇ يەردە ئۈيۇلتاشنۇك تېگىدىن سۇ چىقىپ تۇراتتى. يۇز-كۆزلىرىنى، ئۆسۈپ دولىسىدىن ساڭگىلىغان قارا چاچلىرىنى يەنە بىر قېتىم يۇدى. تاغدىن پەسلەپ "كۆك مەرمەس"تە "ھەسسۇلتىنىم"غا يولۇقۇپ، ساي بىلەن نىياغا كېلىپ چۈشتى. تەلپەكچىلىك كېلىدىغان بۇ كىچىككىنە يۇرتنۇك ئوتتۇرىسىدا، "قالماق قۇدۇق" دېگەن يەردە "شېھىتلىك پاششايىم"نى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدى. نىيالبقلار "شېھىتلىك پاششايىم"نى ئاچقۇچى، "ئىمامى جەئفەرىم سادىق پاششايىم"نى قۇلۇپى دەپ چۈشەندۈرۈپ، "شېھىتلىك پاششايىم"غا دۇئا

---

① سامپۇل ـــ لوپ ناھىيىسىنۇك بىر يېزىسىنۇك نامى.
② چاقار ـــ چىرا ناھىيىسىدىكى بىر يېزىنۇك نامى.
③ ئىماملا ـــ چىرا ناھىيىسىدىكى بىر يۇرتنۇك نامى بولۇپ بوستان دەپ ئاتىلىدۇ.

قىلمايلا "ئىمامى جەئفەرى سادىق پاششايىم"غا بارسا دۇئاسى ئىجابەت بولمايدۇ دەپ "قالماق قوددوق"تا تاۋاپ قىلىپ ئۆتۈشنى تەۋسىيە قىلاتتى. قەلەندەر "شېھىتلىك پاششايىم"دىمۇ باشقا مازارلىقلاردىكىگە ئوخشاشلا نەشە چېكىپ، تەمبۇر چېلىپ ئون بەش كۈن يانتتى. ئۇندىن كېيىن چۆل ئىچىگە ئاتلىنىپ "ئىمامى جەئفەرىم سادىق پاششايىم"غا قاراپ يۈرۈپ كەتتى... ئۇ نېمىشقىدۇر يۈرتىمۇ يۇرت كېزىپ بارماي، مازارمۇ مازار چۆرگىلەپ يۈرەتتى. بىرەر كىم پالانى يەردە مازار بار دېسە، شۇ ياققا قاراپ كېتىۋېرەتتى. مازارلاردا دۇئا قىلمايتتى. ئىستىقامەت قىلىپ، تىلەك تىلەپ، شاخ يېرىپ، بىرەرىكىمنىمۇ قارغىمايتتى. نامى ئانچە مەشھۇر بولمىغان كىچىك مازارلاردا توختىماي، چوڭراق مازارلاردا ھەپتە، ئون بەش كۈن، ھەتتا قىرىق كۈن توختاپ، مازاردا ياتقان مۇقەددەس زاتلار بىلەن سىردىشاتتى. ئۇلارنىڭ تەزكىرە-كەچمىشلىرىدىن ئۆز سوئاللىرىغا جاۋاب ئىزدەيتتى. ئاشۇ مۇقەددەس زاتلار ئۇنىڭ نەزىرىدە مەشھۇر ياكى مەشھۇر ئەمەسلىكى بىلەن ئەمەس، بەلكى "ئىنسانىي كامالەتكە قانچىلىك يېقىنلىقى بىلەن پەرقلىنەتتى". ئۇ ئاشۇ مازارلاردىن "ئۆزى"نى ئىزدەيتتى؛ ئۆزىنى تاپسىلا ھەقىقىمۇ تاپالايدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى، ئۇ ئۆزىنى ئاشۇ مایاشخلار بىلەن سېلىشتۇرۇپ، كامالەت يولىغا ئىنتىلەتتى، ئۇ ئۆزىنىڭ تىرىكلەر ئىچىدە يوقىلۇقىنى بىلەتتى. شۇڭىمۇ مازارمۇ مازار كېزىپ يۈرەتتى... قەلەندەر ئۆزىدىن باشقا ھېچكىمنىڭ ئالدىدا جاۋابكار ئەمەس ئىدى. مازارلارنىڭ گۈمبىزىگە باش قويۇپ ھەپتە، ئون بەش كۈن، قىرىق كۈن چوڭقۇر خىيالىلارغا پاتقىنىدا، يەنىلا ئۆزىنىڭ كامالىتىنى ئىزدەيتتى. ئۆزىگە بولغان جاۋابكارلىق تۇيغۇسى ئۆز ۋۇجۇدىدىن ۋۇجۇدى مۇتلەقنىڭ زەرىسىنى تېپىشقا قىستايتتى. ئۆزىنى، ئۆز كامالىتىنى تاپالمىغانسېرى قەلبى ئۇلۇغ بىر ئىشقى گۈلخانىدا كۆيەتتى. ئۇلۇغ ۋە مۇقەددەس ئىشق ئوتى قەلبىنى تاۋلايتتى. تاۋلانغان قەلبتىن يېڭى-يېڭى ھېكمەتلەر پىشىپ چىقاتتى. "ھېكمەت كۆپ جايدا قايغۇمۇ كۆپ". ئۇ ئازابلىناتتى، پۇچۇلىناتتى، بىيدى-بىيدا بولاتتى...

شۇنداق قىلىپ ئۇ ئاشۇ مازارلاردا، شەيخنى، تاۋاپچىلارنى ئۇلارنىڭ نەزىرىدىكى "كۇپىرانە" ھېكمەتلىرى، بىشەرئىي قىلىقلىرى بىلەن ھەيران قالدۇرۇپ، يېڭى-يېڭى مازارلارنى ئىزدەپ كېتىپ قالاتتى.

قەلەندەر "ئىمامى جەئفىرىم سادىق پاششايىم" مازىرىدا ئۇچ يىل تۇرۇپ قالدى. ئۇنى ئاشۇ يەردە "ئۇچ يىل ئېتىكاپتا ئولتۇردى، ئۇچ يىل چوڭقۇر خىياللارغا پېتىپ ئۆزىنى ئىزدىدى، ئۇچ يىل نەشە چېكىپ ئۇخلىدى" دېيىشىمۇ بولاتتى. پەقەت ئۇ ھەر يىلنىڭ سەيلە-تاۋاپچىلار توپلىشىپ كېلىدىغان ئايلىرىدىلا خىيالدىن ئويغىناتتى. تەمبۇرنى سايرىتىپ، ئۇلارغا يېڭى-يېڭى غەزەللەرنى، يېڭى-يېڭى ھېكمەتلەرنى تەقدىم قىلاتتى. ئۇنىڭ ئاغزىدىن ئاجايىپ مەنالىق غەزەللەر ھۇمايۇن قوشنىڭ ئاغزىدىن تۆكۈلگەن دەستە-دەستە گۈللەردەك چېچىلاتتى. ئۇنىڭغا مەيلى سەيلە-تاۋاپ مەزگىلى بولسۇن، مەيلى يىلنىڭ باشقا مەۋسۇملىرىدە بولسۇن نەشە ياكى ئوزۇق تۈگەپ قېلىشتىن ئەنسىرەشنىڭ ھاجىتى يوق ئىدى. ھەر يىلقى سەيلە-تاۋاپ مەۋسۇمىدە تاۋاپچىلار ئۇنىڭغا ۋە شەيخكە ئاتاپ، قارا ياغدەك پارقىراپ تۇرىدىغان مونەك-مونەك نەشىلەرنى ئالغاچ كېلەتتى، پۇتۇن يىلغا يەتكۈدەك ئوزۇق ئالغاچ كېلەتتى، ھەر يىلقى سەيلە-تاۋاپ مەۋسۇمى قەلەندەر ئۇچۇن دەرد-ئەلەملىرىنى، قايغۇ-ئازابلىرىنى ئۇنتۇش مەۋسۇمى بولاتتى. ئۇ ئاشۇ پەيتلەردىلا ئەسلى ئادەملىكىگە قايتقان، خىيالىي ئالەمدىن رېئال دۇنياغا يېنىپ چىققان، ئازاب دېگىزىدىن ئاراملىق قىرغىقىغا ئولىشۋالغان بولاتتى. تەمبۇر چېلىپ، غەزەل ئوقۇپ ئادەملىكىنى، ئادەملىك ھېس-تۇيغۇسىنى، ئارامىنىڭ جايىدا ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايتتى. تاۋاپچىلارغىمۇ ئاشۇنداق كۆرۈنەتتى. سەيلە-تاۋاپ مەۋسۇمى ئاياغلىشىپ، تاۋاپچىلارنىڭ ئايىغى شالاڭشىغان چاغلاردا بولسا، ئۇنىڭ خىيال دۇنياسى يەنە باشلىناتتى. ئازاب دېگىزى دولقۇنلايتتى. قەلبىدىكى دەرد-ئەلەم گۈلخىنى يالقۇنجاپ، ۋۇجۇدى كۆيگەن كاۋاپتەك پۈشلىدايتتى. نەشە چېكىپ ئازابلارنى ئۇنتۇشقا ئۇرۇناتتى، چوڭقۇر ساماۋى خىياللارغا بېرىلىپ ئۆزىنى ئىزدەشنى داۋاملاشتۇراتتى...

قەلەندەر "ئىمامى جەئفەرىم سادىق پاششايىم" مازىرىدىن ئۇچ يىلدىن كېيىن يېنىپ چىقتى. يېنىپ چىقىشىغا ئاشۇ يەردىن ئۆزىنى تاپالمىغانلىقى سەۋەب بولدى. ئىمامى جەئفەرىم سادىق پاششايىمنىڭ روھى ئۇنىڭغا ھېچنېمە كۆرسەتمەي بېرەلمىگەنىدى. ئۇ ئۆزىنى ئىزدىگەنسېرى ھەقىقىي ئادەملىك تۇيغۇ، ئەرلىك شەھۋەت، ئىنسانىي ئارزۇ-ھەۋەس يىراقتىن كۆرۈنگەن ئېزىتقۇ سۇغا ئوخشاش جىمىرلاپ ئۇنى ئازدۇراتتى. لېكىن، ئاشۇلارنىڭ ھەممىسىدىن مەھرۇم قالغانلىقى يادىغا چۈشكەنده قەلبى ھەقىقىي ئادەمنىڭ قەلبىدەك ئازابلارغا تولاتتى. ئۇ ئۈمىدسىزلىك ئىچىده، ئىمامى جەئفەرىم سادىق پاششايىمدىن يېنىپ چىقىۋاتقان يولدا، تۇنجى قېتىم ئۆزىنىڭ قانداقتۇر ۋۇجۇدى مۇتلەقلىقنىڭ زەررىسى ئىكەنلىكىدىن، تۇغۇلۇشىدىنلا فەنا بولۇپ، ۋۇجۇدى مۇتلەقلىقنىڭ ۋىسالىغا ئېرىشكەنلىكىدىن شۈبھىلىنىپ قالدى. ئۆزى بىلەن ۋۇجۇدى مۇتلەقلىقنىڭ ئارىسىدىكى پەرقنى ھېس قىلغانسېرى قەلبىده ئەلەم-نادامەت ئوتى يالقۇنلاپ كېتەتتى. لېكىن، ئۇ يەنىلا ۋۇجۇدى مۇتلەقلىقنىڭ ۋىسالىغا ئىنتىلەتتى، ۋۇجۇدى، قەلبى ئاللانىڭ ئىشقىدا ياناتتى، ئاللانىڭ ئىشق قازىنىدا قاينايتتى. يار ۋەسلىگە ئېرىشىش ــ ئۇنىڭ ئەڭ ئالىي نىشانىغا ئايلانغانىدى. ئۇ تۈيۇقسىز مەڭگۈلۈك ۋىسالنى ــ ئاخىرەتنى ئىختىيار قىلىپ قالدى. ئەتراپ غايەت يوغان ۋە ئېگىز توغراقلار، بەھەيۋەت ئۆسكەن يۇلغۇنلار بىلەن قورشىلىپ تۇراتتى. قەلەندەر دولىسىدىكى خۇرجۇننى يەرگە قويۇپ، ئۇنىڭدىن ئاللىقاچان ــ ئۇ ئېگىز قارا قۇرۇم تاغلىرى ئىچىده مازارمۇ مازار كېزىپ يۈرگەن چاغلاردا ئۆلۈپ كەتكەن كۆك ئېشەكنىڭ باشىبىغىنى ئالدى. قارەك ئاق، قارا تۇمشۇقلۇق غازنىمۇ شۇ چاغلاردا تۇلكە يەپ كەتكەنىدى. قەلەندەر كۆك ئېشەك ۋە ئاق غازنى ياد ئەتكەن ھالدا بىر تۇپ قېرى توغراقنىڭ ئۈستىگە يامىشىپ چىقتى. ئارغامچىنى توغراقنىڭ پەغەزدەك كۈندىلەڭ ئۆسكەن يوغان پۇتقىنىڭ ئۇچىغا چەگدى، يەنە بىر ئۇچىنى ھالقا قىلىپ بوينىغا سالدى، ئاخىرقى قېتىم ئەتراپقا ــ پانىي ئالەمگە نەزەر سالدى. توغراق ئېگىز ئىدى،

يــــراق-يــــراقــلاردا كۆز يەتكۈسىز باراقسان توغراقلىقلار، يۇلغۇنلۇقلار، قوموش-يانتاقلىقلار كۆرۈنۈپ تۇراتتى. قەلەندەر ئۆزى مىنىپ ئولتۇرغان توغراق پۇتىقىغا قارىدى. ئۇ مانا مۇشۇ يەردىن باقىي ئالەمگە ئۆتمەكچى، ۋۇجۇدى مۇتلەقلىك ۋىسالىغا ئۇلاشماقچى ئىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىگە ۋۇجۇدى مۇتلەقلىك نۇرانە سىيماسى كۆرۈنگەندەك بولدى...

قــەلەندەر ئۆزىنى پەسكە قارىتىپ تاشلىدى. ئارغامچىنىڭ ھالقىسى قــىسقىراپ، گىلىدىن بوغدى. ئۇنىڭ مېڭىسىدىن ئاخىرقى ئوي كېچىپ ئۆتتى: يېرىم مىنۇتتىن كېيىن ئۇ ئالەمنى كۆرۈمەن...

لېكىن مانا شۇ چاغدا كارامەت يۈز بەردى. توغراقنىڭ شۇنچە يوغان پۇتىقى ھۆل چۈشقەتەك ئېگىلىپ، قەلەندەرنىڭ يالاڭ ئاياغ تاپىنى يەرگە تــېــگىپ قالدى. گىلىمۇ تۈرۈكرەك بوغۇلمغانىدى. لېكىن، بۇ بۇلارنى سەزمەيتتى. قەلەندەر مانا ئۆلۈمەن، ئەنە ئۆلۈمەن دەپ خىلى ئۇزاق كۈتتى، لېكىن ۋۇجۇدى مۇتلەقلىك ۋىسالىدىن ئەسەر يوق ئىدى. ئۇ يەنە بىر قېتىم ئــويــلاپ، تــاپــــنــــنــــلىك يەرگە تېگىپ قالغانلىقى، نەپسىنىڭمۇ راۋان يــۈرۈشۈۋاتقانلىقىنى، يۈرىكىنىڭ بىرخىل رىتىمدا سوقۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. قولىنى كۆتۈرۈپ ئارغامچىنى تۇتتى ۋە ئۇنىڭ ھالقىسىنى بوشاتتى، ئېگىلىپ يەرگە تېگەيلا دەپ قالغان توغراق پۇتىقىدىن ئارغامچىنى يەشتى. لېكىن، توغراقنىڭ يوغان پۇتىقى تۈزلىنىپ ئەسلىگە كەلمەي، ئېگىلگەن پېتى قېتىپ قالدى. ئۇ خۇددى ئالايىتەن ئېگىپ قويغان قىسماقتا ئوخشاپ قالغانىدى. قەلەندەر قولىدىكى ئارغامچا بىلەن قىسماقتەك ئېگىلىپ قالغان توغراقتا قاراپ، باقىي ئالەمنىڭ ئۆزىنى قوبۇل قىلمىغانلىقىنى چۈشەندى. خۇدا ئامانىتىنى ئالغىلى ئۇنىمسا ئۇ يەرگە كەتكىلى بولمايتتى...

كىشىلەر ئۇزاق يىللار، ئەسرلەر ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىنمۇ ئەۋلىيانىڭ "ئىمامى جەئفەرىم سادىق پاششايىم"دا ئۇچ يىل تۇرغانلىقىنى، ئاشۇ يەردىن قايتىشتا توغراقتا ئېسىلىپ، خۇدايىتائالا بىلەن تېزرەك دىدارى ۋىسال بولۇش ئــارزۇســـنـــى ئىپادىلىگەنلىكىنى ئۇنتۇپ قېلىشمىدى. تاۋاپچىلار ئۆتۈپ

كېتىۋېتىپ، تەقدىرنىڭ ئاشۇ كارامىتىگە ـــ قىسماقتەك ئېگىلىپ قالغان توغراق پۇتىغا قاراپ ياقىلىرىنى چىشلىشەتتى. رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئەۋلىيا ئاشۇ توغراقتا ئېسىلىش ئارقىلىق ئاللانىڭ قۇدرىتىنى سىناپ كۆرگەنمىش. ئەسلىدە بولسا ئۆز ئەجىلىنىڭ قۇندۇز شەھىرىدىكى شاھ مەھمۇدخانىنىڭ قولىدا ئىكەنلىكىنى بىلەرمىش. يەنە بىر رىۋايەتتە ئېيتىلىشىچە، قەلەندەر "ئىمامى جەئفەرىم سادىق پاششايىم" مازىرىدا شاخ بېرىپ، ئۆزىنىڭ ئەرلىكىنى نابۇت قىلغان ھىدايىتۇللائاپاقا جازا تىلىگەنمىش. تىلىكىنىڭ ئىجابەت بولغان-بولمىغانلىقىنى بىلىش ئۈچۈن توغراقتا ئېسىلغاندا، توغراق ئەنە شۇنداق ئېگىلىپ قالغانمىش، ئەۋلىيا بۇنىڭدىن تەقدىرنىڭ ھۆكمىسىز قىل تېۋرىمەيدىغانلىقىنى، ئۆزىگە كەلگەن ھەممە كەلمىشلەرنىڭ تەقدىردىن ئىكەنلىكىنى چۈشىنىۋالغانمىش...

بۇ چاغدا ئەجىلىنىڭ تېخى توشمىغانلىقىنى ھېس قىلغان قەلەندەر خۇرجۇنىنى يۇدۇپ يىراقلارغا قاراپ كېتىپ باراتتى...

* * *

قەلەندەر تۆت يىل ئۆتكەندە غەربكە قايتىپ خوتەن شەھىرىدىن يەنە بىر قېتىم ئۆتتى. ئۇ مۇشۇ جەريانىدا، چىرىيىنىڭ "ئىمامىلا" دېگەن يېرىدە شېھىت بولمىش، ھەزرىتى ئىمامى ھەپتەنىڭ ئوغۇللىرى بولمىش تۆت ئىمامىلار ـــ ھەزرىتى ئىمامى نەسىردىن، ھەزرىتى ئىمامى مۇئىدىن، ھەزرىتى ئىمامى زۇھرىدىن، ھەزرىتى ئىمامى قەۋمىدىنلارنىڭ نەسەپ يىلتىزلىرىنى بويلاپ كېزىپ يۈرگەنلىكىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالغانىدى. ئۇلارنىڭ ئاتىسى ھەزرىتى ئىمامى ھەپتە، ئۇنىڭ ئاتىسى ھەزرىتى ئىمامى قاسىم، ئۇنىڭ ئاتىسى ھەزرىتى ئىمامى ئەسكىرى، ئۇنىڭ ئاتىسى ھەزرىتى ئىمامى نەقىي، ئۇنىڭ ئاتىسى ھەزرىتى ئىمامى تەقىي، ئۇنىڭ ئاتىسى ھەزرىتى ئىمامى ئەلى مۇسارىنرا، ئۇنىڭ ئاتىسى ئىمامى مۇساكازىم، ئۇنىڭ ئاتىسى ئىمامى جەئفەرىم

سادىقلارنىڭ قەبرىگاھلىرىنى تاۋاپ قىلىپ ئۆتكەندىن كېيىن ئۇ مۇشۇ ئىخلاسمەن خوتەنلىكلەرنىڭ "تۆت ئىمام"لارنىڭ ھەممە بوۋا، ئەجدادلىرى ئۈچۈن خاتىرە-ئابىدە تىكلەپ، قەبرە تۇرغۇزغانلىقلىرىدىن ھەيران قالدى. ئۇ يەنە ئاشۇ تۆت ئىماملارنىڭ يەنمۇ يىراق بۇغۇن، يىلتىزلىرى بولمىش ئىمامى جەئفەرىم سادىقنىڭ ئاتىسى ھەزرىتى ئىمامى مەھەممەت باقىر، ئۇنىڭ ئاتىسى ھەزرىتى ئىمامى زەيدىنىلئابىدىن، ئۇنىڭ ئاتىسى ئىمامى ھۈسەين دەشتى كەربالا، ئۇنىڭ ئاتىسى ھەزرىتى ئەلى شاھمەردان، جەددى ھەزرىتى مۇھەممەت سەللەلەھۇئەلەيھى ۋەسسالاملار ئۇچۇنمۇ قەبرە-ئابىدە تۇرغۇزۇشقانمىكەنە، دەپ ئويلاپ قالدى. لېكىن ئەل ئىچىدىن سۇرۇشتۇرگەندە بۇنداق ئابىدىلەر يوق بولۇپ چىقتى.

قەلەندەر قايتىشقا ـــ نامەلۇم، سىرلىق، بېڭى سەپەرلەرگە يول ئالغان شۇ كۈنلەردە، ئۇنىڭ نامى ئاللىقاچان "دەشتى خوتەن"گە پۇر كەتكەنىدى. ئۇنىڭ سىرلىق سۆز-ھەرىكەتلىرى، گۈزەل شېئىر-غەزەللىرىدىن "بىسيار رىغبەت ۋە مەيىل" تاپقان "قەلەندەرىيە" ئۇنىڭ نامىنى تېخىمۇ سىرلىقلاشتۇرۇپ، ئۇنىڭ "تۇغما ئەۋلىيا"لىقى ھەققىدە بېڭى-بېڭى رىۋايەت-ئەپسانىلارنى ئوتتۇرىغا چىقىرىشقان بولۇپ، ھەربىر يۇرت-بازارلاردا تەشكىل قىلىنغان "قەلەندەر خانا"لار ئۇنىڭ يولغا ئىنتىزارلىق بىلەن تىكىلىشەتتى. ئۇنى كۈتۈۋالغان بىرىنچى ئۆتەڭ ـــ كېرىيىدىلا، قارلۇق ۋەچىگىل قەبىلىلىرىنىڭ ئاشۇ كېيىنكى ئەۋلادلىرى ئۇنىڭغا "شاھ قەلەندەر مەشرەبى سەرسەرى" ئۇنۋانىنى تەقدىم ئېتىپ، ئۇستىگە "جەندەئى شاھ قەلەندەر"نى يېپىشتى. ياۋاش، پاكار، تۆكلۈك ئاتنى مىندۈرۈپ قويۇشتى، بۇ ئاشۇ بىمەھەل ئىگىسىنى تاشلاپ كەتكەن ئېشەكتىن سەل ئېگىزرەك ئات ئىدى. ئۇ قايسى ئۆتەڭ-قونالغۇغا، قايسى يۇرت-بوستانلىققا قەدەم باسمىسۇن، "قەلەندەر شامەشرەپ، شامەشرەپ!" دەپ ۋارقىرىشىپ، ئۇنىڭ ئەترايىغا ئۇلىشاتتى. "قەلەندەرىيە"گە گۇمان بىلەن قارايدىغان كىشىلەرمۇ ئۇنىڭغا زوقلىناتتى. غەزەللىرىنى مۇتالىئە قىلىپ، ھېكايىلىرىنى سۆزلىشەتتى.

قەلەندەرمۇ تەرىقەتداشلىرىنىڭ ھۆرمەت-ئىززەتلىرىنى رەت قىلمايتتى. ئۆتەڭلەردە ئەمدى دەڭ ئىزدەپ يۈرمەي، بىراقلا "قەلەندەرخانا"لارغا چۈشىدىغان بولدى. ئۇ قەدەم باسقان قەلەندەرخانىلار بىردىن قىزىپ كېتەتتى. خورۇلدىتىپ چىلىملاردا نەشىلەر چېكىلەتتى، داپلار داراڭلاپ، ساتار-تەمبۇرلار ياڭراپ، غەزەللەر ئوقۇلاتتى. سوپىلارنىڭ غەلىتە ھەرىكەتلەر بىلەن باشلىشى ئارقىسىدا زىكرى-ساما ئەۋجىگە كۆتۈرۈلەتتى، قەلەندەرلەرنىڭ غەزەل ۋە ساماغا نىقرات قىلىپ ئۇنى قاتقان "ھۇم، ھۇم، ھۇم!" دېگەن بوغۇق ۋە كۈچلۈك ساداسى ھاۋانى لەرزىگە كەلتۈرەتتى. ئاشۇ ساما "سۆۋەت"لەرنىڭ ساداسى ئۇزۇنغىچە ساقلىناتتى...

قەلەندەر قايتىش سەپىرىدە مازار ئىزلەپ، تاغ ئارىلاپ يۈرمەي، يۇرتمۇ يۇرت، كەنتمۇ كەنت كېزىپ چىقتى. پەقەت كېرىيىنىڭ "بۇغازى لەڭگەر" دېگەن يېرىدە "ئىمامى غەززالىم" مازىرىغا يولۇقۇپ، مەشھۇر ئىلاھىيەت ئالىمى ئەبۇھامىت مۇھەممەت ئىبنى مۇھەممەت ئەل غەززالىم بىلەن روھىي كامالەتكە يېتىشنىڭ تۆت باسقۇچى ـــ شەرىئەت باسقۇچى، تەرىقەت باسقۇچى، مەرىپەت باسقۇچى ۋە ئەڭ ئاداققى ھەقىقەت باسقۇچى توغرىسىدا غايىۋانە سۆھبەتلەردە بولدى. ئالىمنىڭ "ھەقىقەت باسقۇچىغا ئولاشقان ئادەم تېخى مەيدانغا كەلمىدى، ئەخمەق بولما!" دېگەن ئاگاھلاندۇرۇشىنى ئاڭلاپ ئۇمىدسىزلەندى. چىرىيىدىكى "ئىمامى جەئفەرىم تەييان پاششايىم"غا كېلىپ، ئۇ كىشىدىن مەشھۇر "ئوھۇد ئۇرۇشى" ھەققىدە جەڭنامىلەرنى ئاڭلىدى. قالغان چاغلىرىدا ساپلا كەنت-مەھەللىلەرنى ئارىلاپ، ئەۋلىيالىق نەزەرلىرىنى ساددا خەلقتە تەقدىم قىلىپ ئۆتتى. ئۇ ئارىلىمغان كېرىيىنىڭ "مۇغاللا"، "قارلۇق"، "چۆپچىلە"، "جاي"، "شۇۋۇل"، "لايسۇ" دېگەن يېزا-قىشلاقلىرى، چىرىيىنىڭ "گۈلاخما"، "داسكۇ" دېگەن يېزىلىرى قالمىدى. ئۇ ئاشۇ يەرلەردە ئاددىي خەلق بىلەن ھەمنەپەس بولۇپ ئۆتتى.

قەلەندەر خوتەن شەھىرى ـــ ئىلچىگە يېقىنلاپ كەلگەندە، ئۆزىنى پىنھان تۇتۇشى زۆرۈرلۈكىنى، ئۆتكۈزۈۋاتقان كۈنلىرىنىڭ "قەلەندەرىيە"

تەرىقەتتىنىڭ مىزانلىرىغا ئۇيغۇن بولمايۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىپ ئۇلكۇرگەندى. شۇڭا ئۇ ئىلچىگە جەندە-كۇلاھنى يېشىپ تاشلاپ، پاكار ئېتىنى يېتىلەپ، تەرىقەتسىز يولۇچىدەك كىرىپ كەلدى. قەدىمكى شەھەر تۆت يىل ئاۋۋالقىدەكلا ۋاراڭ-چۇرۇڭلۇق، قاينام-تاشقىنلىق ئىدى. مەددىاھلار تەرەپ-تەرەپتە سورۇن تۈزۈپ، جەڭنامىلەرنى، رىۋايەت-ئەپسانىلەرنى سۆزلىشەتتى. ئەلنەغمىچىلەر راۋاب، ساتار، تەمبۇر، دۇتارلىرىنى سايرىتىپ "شاھ قەلەندەر مەشرەبى سەرسەرى"نىڭ ناخشا-غەزەللىرىنى كۈيلىشەتتى. قەلەندەر بىر مەددىاھنىڭ سورۇنىغا يېقىنلاپ كېلىپ توختىدى، ئۇنى ھېچكىم تونۇمىدى، ئۇ ئۆزىنىڭ يوشۇرۇنۇش مەقسىتىگە يەتكەنلىكىنى ھېس قىلىپ مەددىاھنىڭ سۆزلىرىگە مەمنۇنىيەت بىلەن قۇلاق سالدى. مەددىاھ ئېغىزلىرىدىن تۆكرۈك چاچرىتىپ، نامانگان شەھىرىدە ئۇخلاپ ياتقان ياش ۋە گۈزەل بىر ئايالنىڭ ئۇستىدە سىرلىق ۋە غايىۋانە بىر شولىنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى، ئايالنىڭ ئاشۇ نۇرنىڭ مەلاقاتى بىلەن ھاملدار بولغانلىقىنى سۆزلەۋاتاتتى. ھېكايىدىكى كۆرۈنۈشلەر قەلەندەرنىڭ كۆز ئالدىدا ئاستا-ئاستا گەۋدىلىنىپ باراتتى...

ياش ئانا بازارغا كەلدى، باققالنىڭ سېۋىتىدىكى قاشتېشىدەك جۇلالاپ پىشقان ئۈزۈملەر نۇردىن ھاملدار بولغان ئاننىڭ ئاغزىغا سېرىق سۇ تولدۇردى. ئانا ئەنە شۇ ئۈزۈمگە سېزىك ئىدى. ئۇ سېۋەتتىن بىر سېرىق ئۈزۈمنى ئېلىپ رۇخسەتسىز يېدى. تۇيۇقسىز ئۇنىڭ قورسىقىدىن: "ئەي ئانا، نېمە ئۈچۈن باشقىلارنىڭ ھەققىنى رۇخسەتسىز يەيسەن؟ باققالنى رازى قىل، ئەگەر ئۇنداق قىلمىساڭ قورسىقىڭدىن غايىب بولۇپ كېتىمەن" دېگەن سادا ياڭرىدى. ئانا ئىگىرگەن يېپىنى سېتىپ، باققالنى رازى قىلدى. توققۇز ئاي، توققۇز كۈن، توققۇز سائەت ئۆتكەندە نۇر ئوغلى تەۋەللۇت بولدى. ئۇ يەتتە كۈنلۈك بولغاندا يەتتە ئايلىق بالدەك، يەتتە ئايلىق بولغاندا، يەتتە ياشلىق ئۆسمۈردەك ئۆستى... موللام ئۇنىڭغا "ئېلىپبە"نى ئۆگەتمەكتە. موللام "ئېلىپ" دېسە، بالا "ئېلىپ" دەپ تەكرارلايتتى. موللام "بە" دېسە،

بالا "مەندە بەرگىلى ھېچنېمە يوق" دەپ جاۋاب بېرەتتى. "ئېلىپ" تىن ئۇياقتا ئۆتكىلى ئۇنمايتتى. موللام ئۇنىڭ ئاتا-ئانىسىغا — بۆزچى موللا ۋەلى بىلەن سەلىمخانغا ئەرز قىلدى. بالا موللىسى ۋە ئاتا-ئانىسىنىڭ ئالدىدا بىردىن "ئېلىپبە"نى سۈدەك يادلاپ ئوقۇپ كەتتى. ئارقىدىنلا ھەر بىر ھەرپ، تاۋۇشنى غەزەل-مىسرالىرى بىلەن شەرھلەپ چىقتى: "ئېلىپ، ئېلىپتەك قامىتىڭنى ئېپتىدا قىلدىم بۇگۈن..."

شاھ قەلەندەر ئۆزى قاچانلاردۇر بىر چاغدا توقۇغان غەزەلنى يادىغا ئالدى. رېۋايەتنىڭ ئۆزى ھەققىدە كېتىۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ، كۆزلىرىنى چىڭ يۇمۇۋالدى. ئۇنىڭ ئەزايىدىن ھېچنېمىنى چۈشەنگىلى بولمايتتى. مەددىاھ "شاھ قەلەندەر مەشرەبى سەرسەرى"نىڭ كېيىنكى ئىشلىرىنى رېۋايەت قىلىشقا كىرىشكەندە، قەلەندەر ئۇ يەردىن كېتىپ قالدى ۋە ئىككىنچى سورۇنغا — راۋاب تۇتۇۋالغان ئەلنەغمچى غەزەل ئوقۇۋاتقان يەرگە يېقىنلاشتى. ئۇ يەردىمۇ "شاھ مەشرەپ"نىڭ غەزىلى ئوقۇلۇۋاتاتتى. قەلەندەر نېمىشقىدۇر ئاڭلاپ بېقىشنى ئىختىيار قىلدى. چۈنكى ئەلنەغمچىنىڭ ئاۋازى تولىمۇ ساز ۋە يېقىملىق بولۇپ، قەلەندەر ئۆزى توقۇغان ۋە ئۆزى ئاھاڭ سالغان ئاشۇ غەزەل ۋە ئاھاڭغا ئاجايىپ پاساھەت كىرگۈزۈۋەتكەنىدى.

ئول دىلبىرى رەنانى مەن يار تۇتاي دەيمەن،
مەي بولسا بەھەم ئاندىن بىر قەترە يۇتاي دەيمەن.
ئالەم ھەممە لەيلىدۇر تۇن-قاش قاراسىدەك،
ئايدەك يۈزىگە باقىپ مەستانە ئۆتەي دەيمەن.
ئىشق يولىدا كاپىر ئاشىققا قىلار تەنە،
بىر ئۇق ئىلە كاپىرنى ئۇرۇپ يېقتاي دەيمەن.
كۆز ياشىم دەريا بولدى، دوزاخ ئوتىدا مەشرەپەمەن.
ئىشق ئوتىدىن تاۋلاپ دوزاخنى قورقتاي دەيمەن.

قەلەندەرنىڭ غۇرۇرىدە ئاچچىقى كەلدى، راۋابچى ئۇنىڭ غەزىلىدىكى

"زاهىد" دېگەن سۆزنى "كاپىر" دېگەن سۆزگە ئالماشتۇرۇپ، مەنسىنى پۈتۈنلەي بۇزۇۋەتكەن، غەزەلنىڭ ئاخىرقى مىسرالىرىدا رىتىممۇ بۇزۇلغانىدى. قەلەندەرنىڭ غەزەپلىك كۆزلىرى، چېچى ئۆسۈپ دولىسىغا چۈشكەن، چاچ-ساقاللىرى قارا قاغىنىڭ چاڭگىسىدەك چىگىشلىشىپ كەتكەن، يۈز-كۆزلىرىنى مەينەت باسقان راۋابچىغا تىكىلىپ توختاپ قالدى. شۇ ئەسنادا راۋابچىنىڭ بېڭى سۆزلىرى قەلەندەرنىڭ قۇلقىغا كىردى "ئەي شەخسلەر، پېقىر شا مەشرەپ سەرسەرى ھەرقايىسىڭلاردىن سەدىقە تىلەيدۇ، ئاللا ھەققى، ئاتا-ئاناڭلارنىڭ ھۆرمىتى ھەققى..." قەلەندەر ئەمدى ئۇنىڭ يالغانچىلىقىنى ئاڭلاپ چىداپ تۇرالمىدى. تەمبۇرنىڭ ئۇزۇن دەستىسى بىلەن راۋابچىنىڭ يالغان ئېيتقان ئاغزىغا ئۇرغۇسى كېلىپ كەتتى، شۇنداقتىمۇ ئۆزىنى سەل بېسىۋېلىپ خىتاب قىلدى:

— شامەشرەپ سەدىقە تىلىمەيدۇ، كىشىلەر ئۇنىڭغا ئۆزى بېرىدۇ، سەن شامەشرەپ ئەمەسسەن...

— مەن شامەشرەپنىڭ ئۆزىمەن.

— ئەمەسسەن.

— دەل شۇنىڭ ئۆزىمەن.

— ئۇنداق بولسا قېنى، دەرھال بىر يېڭى غەزەل توقۇپ باق.

— ...

راۋابچى دۇدۇقلاپ قالدى، ئارقىدىنلا دەرھال ھۇجۇمغا ئۆتتى:

— سەن ئۆزۈڭ كىمسەن؟

باباردەھىم ئاتلىق، شامەشرەپ لەقەملىك مىنەلھەقمەن!

— يالغان!

— راست.

— يالغان...

ھىلال ئاي شەكلىدە سورۇن ھاسىل قىلغان ئاڭلىغۇچىلار ئاللىقاچان

بۇرۇلۇپ قەلەندەرگە قارىشىپ قالغانىدى. قەلەندەر ئېتىغا سەكرەپ مىندى-دە "مانا قارا" دەپ، تەمبۇرىنى سايرىتىپ غەزەل ئوقۇشقا كىرىشتى. كىشىلەر توپى ئىچىدە قەلەندەرنى تونۇيدىغانلارمۇ بار ئىدى. شۇ ھامان "شامەشرەپ، شامەشرەپ دېگەن شۇ، شاھ قەلەندەر مەشرەبى سەرسەرى دېگەن شۇ" دېگەن پىچىرلىشىشلار سورۇننى بىر ئالدى. كىشىلەر ئۇنىڭغا زوق بىلەن نەزەر تاشلىشاتتى. شۇ ئاردا ھېلىقى يالغانچى راۋابچى غىپىدە تىكىۋەتتى، ئۇ مەھكىمە شەرئىيگە كۇپۇر سۆزلەيدىغان قەلەندەرنى ئۇچراتقانلىقىنى، ئۇنىڭ ئۆزىنى "مىنەلھەقمەن" دەپ جاكارلىغانلىقىنى چېقىشقا كەتكەنىدى.

قەلەندەرنىڭ مۇڭلۇق ئاۋازى ياڭراپ كەتتى:

ئەييۇھەل ئەشراقى بوي ۋەسلى جاھان كەلتۇرمىشىم،
ئۆرگۈلۈپ قەشقەرمۇ، يەركەن، ئىلچى ئامان كەلتۇرمىشىم،
گاھ مۇغاللا①، گاھى قارلۇق②، چۆچىلە③، جاي④ كەنتىدىن،
كەچقۇرۇن ئاتقا بوغۇز بىرلە سامان كەلتۇرمىشىم،
گاھى شۇۋول⑤، گاھى لايسۇ⑥ گاھ گۈلاخما⑦دىن ئۆتۈپ،
چىرايلىقتىن قاق تىلەپ، ئىششەك چىلان كەلتۇرمىشىم.
ئىلچى-يورۇڭقاش شەھرىدىن گۆش-ياغۇ، چاي ئېلىپ،
قاراقاش بازىرىدىن ئەبجۇش قازان كەلتۇرمىشىم،
بىناۋالەر بىرلە گۈلخاندا كۆڭۈللەر شاد ئېتىپ،
دەممۇدەم ھۇناتىۋان ئاھۇ پىغان كەلتۇرمىشىم.

---

① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦ — كېرىيە ناھىيىسىدىكى يۇرت-مەھەللىلەرنىڭ نامى.

مەشرەبا ئۆمرۇڭ خوتەن دەشتىدە ئۆتتى قان يۇتۇپ،
قانۇ جاننى كۆيدۈرۈپ يارغا ئىمام كەلتۈرمىشىم.

غەزەل ئاياغلاشقاندا، بازاردىكى پۇتكۈل خالايىق شاھ قەلەندەرنىڭ ئەتراپىغا ئولاشقانىدى. تەرىقەت پىشۋاسىنىڭ بېتىپ كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان خوتەن قەلەندەرلىرى ئاللىقاچان بېتىپ كېلىپ ئۇرۇۋۈپلىشقان. ئۇلار ئۇنىڭ مۇبارەك ئۇزەڭگۈلىرىگە لەۋ تەگكۈزۈشكە، يۈگەن بېغىغا ئېسىلىشقا، ئېتىنى بېتىلەشكە ئالدىرىشاتتى. ئۇلار شاھ قەلەندەرنىڭ ئېتىنى سۆرىگەندەك، بېتىلگەندەك، ئىتتىرگەندەك، كۆتۈرگەندەك قىلىپ ئالامانىنىڭ ئارىسىدىن ئېلىپ ماڭدى. بىرلىرى "سەرسەرى، سەرسەرىم!" دەپ ۋارقىرىشاتتى. شاھ قەلەندەر بولسا توختىماي غەزەل ئوقۇيتتى، بىرىنىڭ كەينىدىن بىرىنى ئۇلاپ ئېيتاتتى. ئۇ گويا ئەتراپىدا ھېچكىم يوقتەك، پەرۋايى پەلەك ھالدا قەلب مۇڭلىرىنىڭ چوڭقۇر كۆيى ئىچىگە كىرىپ كەتكەنىدى. ئۇ توساتتىن مۇڭلۇق "ھۆكمەت" باشلىدى. ھۆكمەتنىڭ نىقراتىغا ھەممە قەلەندەرلەر ئۈن قاتتى. جازاباتلىق سوپىلار ئاللىقاچان پاكار ئاتنىڭ ئەتراپىدا زىكىر-سامانى باشلىۋەتكەنىدى. "ھۇم، ھۇم، ھۇم!" قىلغان تەلقىن ئاۋازى گۈرۈلدەيتتى... ئۇلار شۇ تەرىقىدە ئاستا-ئاستا ئالغا سلجىپ "سۇمە"گە ـــ "قەلەندەرخانا"غا كىرىپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىنكى ئۈچ كۈن ئىچىدە "سۇمە"دىن "ھۇم! ھۇم! ھۇم!" قىلغان تەلقىن ساداسى توختىمايلا ئاڭلىنىپ تۇردى. ھاۋا لەرزىگە كېلىپ، شەھەر ئاسمىنى گۈرۈلدەيتتى. گويا خوتەن ئاشۇ بوغۇق، مۇڭلۇق، گۈركىرەك ئاۋازى ئارقىلىق ئاھ ئۇرۇپ ناله قىلىۋاتقانغا ئوخشايتتى.

ئۇزاق يىللار، ئەسرلەر ئۆتكەندىن كېيىنمۇ ئىلچىلىكلەر ئاشۇ زىكىر-سامانى، بوراندەك گۈرۈلدىگەن تەلقىن ئاۋازىنى ئونتۇپ قېلىشمىدى. ئۇلار "شاھ قەلەندەر مەشرەبى سەرسەرى" بىزنىڭ "سۇمە"دە "سۆۋەت" ئويۇشتۇرغان، پۈتۈن شەھەرنى غەپلەت ئويقۇسىدىن ئويغاتقان دېيىشىپ يۈردى. رىۋايەت قىلىنىشچە، ئۇزۇن يىللار ئۆتكەندىن كېيىنمۇ خوتەنده

"قەلەندەربیە"نىڭ ئۆز قۇدرىتىنى نامايان قىلىپ كەلگەنلىكى ئەنە شۇنىڭ ۋەجىدىنمىش...

ئاشۇ ئاجايىپ جاراڭلىق، ئۇزۇنغا سوزۇلغان زىكىر-سامانىڭ ئاخىرقى كۈنى شاھ قەلەندەر "سۇمە"دىن ئۈن-تىنسىز غايىب بولدى. ئۇ يېڭى-يېڭى نىشانلارنى كۆزلەپ، ئۇزاق سەپەرلەرگە يول ئالغانىدى.

* * *

شاھ قەلەندەر مەشرەبى سەرسەرى خوتەندىن كەتتى. لېكىن ئۇنىڭ تۇغرىسىدىكى رىۋايەتلەر ئۇچ ئەسىردىن كېيىنمۇ ئۇنتۇلمىدى. كېيىنكى ئۇزاق زامانلار جەريانىدا يەنە نۇرغۇن شاھ قەلەندەرلەر ئوتتۇرىغا چىقىشتى. تاكى مۇشۇ ئەسىرنىڭ 50-يىللىرىدىمۇ شا ئەيساخان ئىسمىلىڭ چىرايلىق، قارا ساقال، قارا بۇرۇت، قارا كۆز، بوستان كىرپىكلىرى مەڭزىگە سايە تاشلاپ تۇرىدىغان شاھ قەلەندەر "سۇمە"نى جايى ماكان قىلىپ، ھەر پەيشەنبە كۈنى قەلەندەرلەرنى ئەگەشتۇرۇپ، توپىلىق شەھەر كوچىلىرىدا غەزەل ئوقۇپ يۈردى. ئۇنىڭدىن سەل ئىلگىرىرەك غوللۇق، ئېگىز بوي تەمبۇرچى شا قاسىمخان "قەلەندەرىيە"گە رىغبەت كىرگۈزمەكچى بولغانىدى. ئەڭ ئاخىرىدا، تاكى ھازىرمۇ شا مۇھەممەت — شاھ پاشارخانىڭ ئوغلى؛ شا قاسىمخانىڭ ئوغلى — كوچىلاردا ئادەم يىغىپ راۋابنى تاراڭلىتىپ ئاجايىپ گەپتانلىقى ۋە ھازىر جاۋاب قوشاقلىرى بىلەن ئەل چېھرىگە كۈلكە يۈگۈرتۈپ يۈرۈپتۇ... ئەپسۇسكى ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى "شاھ قەلەندەر مەشرەبى سەرسەرى"نىڭ ئورنىنى باسالمىدى. ئۇنداق گۈزەل غەزەل ۋە چىرايلىق ھېكمەتلەر ئۇلارنىڭ تىلىغا جايىز بولمىدى. غەزەل بىلەن كۈيىنى، كۈي بىلەن غەزەلنى يۇغۇرۇپ ئوتتەلمىدى. مازارلارنى كېزىپ "تۆت ئىمام"لارنىڭ ئەۋلاد-يىلتىزلىرىنىڭ تەقلىدىي قەبرىلىرىگە تاۋاپ قىلىدىغانلار ھازىرمۇ تولۇپ يېتىپتۇ. لېكىن شاھ قەلەندەر مەشرەبى سەرسەردەك "ئىمامى جەئفەرىم

سادىق پاشايىم"دا ئۇچ يىل ياتىدىغانلار چىقمىدى. توغراقتا ئېسىلىپ ئالالانىدىغان ئىسالىنى ئىزدەيدىغانلار، چوڭقۇر خيالالارغا پېتىپ ئۆزىنىڭ كامالىتىنى قوغلىشىدىغانلار تېخىمۇ چىقمىدى... بۇ قەدىمكى يۇرتتىكى ئاشۇ خەلق ھېلىمۇ تالاي-تالاي مازار پاشايىملارنىڭ قەبرىلىرىگە باش قويۇپ يېتىپتۇ، خورەك ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ، ئەللەي ناخشىسىمۇ ئاڭلىنىدۇ... شا مەشرەپ خوتەن دەشتىدە كېزىپ يۈرگەندە ھېچكىم ئۇنىڭدىن "تەسىراتىڭ قانداقراق" دەپ سوراپ كۆرمىگەن بولغىيدى. مەن بۇگۈنكى كۈندە، ئەگەر ئاشۇ سوئال ئاشۇ چاغلاردا ئۇنىڭدىن سورالغان بولسا، نېمىدەپ جاۋاب بېرەركىن، دەپ ئويلايمەن...

بۇنىڭدىن توقسان يىل مۇقەددەم، گۈمىدىن قوشتاغقا چىقىدىغان تاغ يولىدا بىر پارچە ئاق بۇلۇت ئاستا-ئاستا تاغقا ئۆرلەپ كېلىۋاتاتتى. بىراقتىكى قىردىن قاراپ تۇرغان، چىرايىنى قارا ياغلىق بىلەن نىقابلىۋالغان يوچۇن ئادەمگە ئاق بۇلۇت بوشلۇقتا ئۇرۇپ كېلىۋاتقاندەك كۆرۈندى. ئۇ كەينىگە بۇرۇلۇپ جەنۇبتا سوزۇلۇپ يانقان تاغ چوققىلىرىغا نەزەر سالدى. ئۇياقتا توپ-توپ ئاق بۇلۇتلار گويا ھاردۇق ئېلىۋاتقاندەك تاغ چوققىلىرىغا قونۇپ ئولتۇرۇشاتتى. يوچۇن ئادەم يەنە شىمالغا بۇرۇلدى. ئاق بۇلۇت ئۇنىڭغا قاراپ سوزۇلۇپ كېلەتتى. ئاخشامقى يامغۇردىن كېيىن ھاۋا تىنجىپ قالغان، ئازراق ئاجىز سەلكىنمۇ بولمىسا، قايسى شامال ئۇچۇرۇپ كېلىۋاتقان ئاق بۇلۇت بۇ؟... يوچۇن ئادەم چوڭ-چوڭ قارا كۆزلىرىنى بىراقتىكى ئاق بۇلۇتقا تىكتى. قامچا تۇتقان ئوڭ

قولىنى پىشانىسىگە سايىۋەن قىلىپ كۆتۈردى. پۈرۈم-پۈرۈم قورۇقلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى قاراڭغۇلۇقتىن ئېتىلىپ چىققان ئۆتكۈر نۇر نەيزە بولۇپ ئاشۇ ئاق بۇلۇتقا سانجىلدى... يوچۇن ئادەم قارىدەك ئاق ئاتلارنى، ئاق شايى يىگىتلەرگە ئورالغان گەۋدىلەرنى ئىلغا قىلدى. ئۇلارنىڭ سەللىرىمۇ قارىدەك ئاق ئىدى. "راستتىنلا ئاق بۇلۇت، پاكىز، غۇبارسىز ئاق بۇلۇت ئىكەن" دەپ ئويلىدى ئۇ.

ئاق ئاتلار تۈلكە يورغىسى بىلەن ئالدىرىماي قەدەم تاشلايتتى، ئارىدىن بىرەر ئات بۆرە يورغىسىغا ئۆتۈپ ئالغا ئۇزاپ كەتمەكچى بولسا، ئۇستىدىكى ئاق يەكتەكلىك پەرىشتە يۈگەننى تارتىپ-تارتىپ قويياتتى. ئاق ئاتلار يولنىڭ ئوتتۇرىسىغا توپلىشىپ بىر-بىرىگە سۈركىلىشىپ ئالغا چامدايتتى، يوچۇن ئادەم ئاتلارنىڭ ئالدىرىماي يورغىلاشلىرىغا، توپلىشىپ مېڭىشلىرىغا قاراپ، ئېگەر ئۈستىدە قىزىق، ئاجايىپ ئەھمىيەتلىك سۆھبەت كېتىۋاتقانلىقىغا جەزم قىلدى...

ئالدى بىلەن ئاتلار سالاملاشتى. ئاق بۇلۇت ئىككى يۈز قەدەمدەك جايغا بېقىنلاپ كەلگەندە، يوچۇن ئادەمنىڭ تاڭدىكى شەپەقتىن رەڭ ئالغان ئۇيغۇرچە قىزىل ئېتى ھۆرمەت بىلەن كىشنىدى. يىراقتىن ئاق ئاتلار بەس-بەستە كىشنەپ جاۋاب قايتۇرۇشتى. تاغنى ئاتلارنىڭ كىشنىگەن ئاۋازى جاراڭلىتىۋەتتى، كىمنىڭدۇر ئاق ئېتى چېپىپ-چاپچىپ، شوخلۇق بىلەن كىشنەپ توپتىن ئايرىلىپ چىقتى ۋە ھايال ئۆتمەي چىڭ تارتىلغان يۈگەننىڭ زوربىدىن يەنە توپىغا قېتىلىپ كەتتى. يوچۇن ئادەم ئىسمىسلالىق ئىسمايىل داموللامنى تونىدى. "داموللام مېھمان باشلاپ كېلىۋېتىپتۇ-دە، بولۇپتۇ، مال-دۇنيانى ئاشۇنداق بۇزۇپ-چاچقۇلۇق، يالغۇز باشقا كۆپلۈك قىلىدۇ ئۇ..." دەپ ئويلىدى ئۇ يەنە.

ئاق بۇلۇت قىرغا كۆتۈرۈلدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام!

سالام تاق، جاۋاب گۈرۈلدەپ چقتى.

— يول بولسۇن!

— يول بولسۇن!

ئاق بۇلۇت ئۆتۈپ كەتتى. يوچۇن ئادەم بىر-بىرىدىن رەڭ تالاشقاندەك كۆرۈنىدىغان ئوخشاش ئاق ئاتلار، قاردەك ئاق شايى تون ۋە سەللىلىرىدىن كۆرە، خىزىردەك سالاپەت، پاكىز ۋە نۇرلۇق چېھرىلەرگە بەكرەك ھەيران بولۇپ تىكىلدى. ئات ئۈستىدىكىلەرمۇ مۇنارەدەك ئېگىز، يوغان ۋە گەۋدىلىك ئادەمگە ئۇنىڭ قارا نىقابىغا تەئەججۈپ ئىچىدە قاراشتى. يوچۇن ئادەم ئاشۇ قىسقىغىنا بىرنەچچە دەقىقە ئىچىدە، ئۇلارنىڭ كۆپلىرىنى تونۇشقا ئۇلگۈردى. ئۇ، ئۇزاقى يىللىرى ئاشۇ يەكەنلىك ۋە قاغىلىقلىق تېۋىپ-ھېكىملەرگە تاغ ئۆسۈملۈكلىرى، ئارقار ۋە بۇغا مۆڭگۈزى، ئىپار ئاھۇسىنىڭ كىندىكى قاتارلىق دورا-دەرمەكلەرنى ساتقانلىقىنى يادىغا ئالدى. كۆزى تولمۇ يىراقنى كۆرىدىغان، زېھنى ئاجايىپ ئۆتكۈر بۇ ئادەم ھەيران بولۇپ قالدى.

"ئىسمايىل دامۇللامنىڭ ئۆيىدە كىم بىمار بولۇپ كالدىكىنە؟ ياق، بىمار ئۇيۇن بۇنچىۋالا كۆپ تېۋىپ تەكلىپ قىلىش كەتمەيدۇ، ئىسمايىل دامۇللامنىڭ ئۆزىمۇ تېۋىپ. ئۇ سانجۇدىكى ئافغانىستانلىق كەلگۈندى دامۇللامدا ئوقۇغاندا تېۋىپ-ھېكىملىكنىمۇ قوشۇپ ئۆگەنگەن؛ ياق، بۇلار كېسەل كۆرسىتىش ئۈچۈن تەكلىپ قىلىنغانلار ئەمەس... ئەمدى چۈشەندىم. بۇلار شائىر-ئۆلىمالار ئىكەنده، ئەشئارنى جېنىدىن ئەزىز كۆرىدىغان ياش دامۇللام شائىر-تېۋىپلارنى ھەمسۆھبەت بولۇشقا باشلاپ چىققانىكەنده، ۋاي بايۇەچچىيەي، ئىسكەندەر مۇللامدىن قالغان مال-دۇنيانى ئاشۇنداق بۇزۇپ-چاچ..."

يوچۇن ئادەم بەستىگە ماس بولمىغان چاققانلىق بىلەن قىزىل تورۇققا سەكرەپ مىنىدە، ئاق ئاتلىقلارنىڭ ئارقىسىدىن ئەگەشتى، ئۇنىڭ ئىسمايىل دامۇللام بىلەن كۆرۈشمىگىنىگە ئىككى يىل بولغانىدى. نېمىشقىدۇر ھېلى ئاشۇ ئاق ئاتلىقلار ئالدىدا تونۇشلۇق بىرىشكە ئەيمىنىدى. ئەمدى بولسا

ئۇنىڭ ئارقىسىدىن پۇرسەت-دىدار ئىزدەپ ئەگەشتى. ئۇنىڭ ئالدىدا ئاق بۇلۇت ئاستا-ئاستا داۋانغا ئۆرلەپ باراتتى...

* * *

دەر ھەقىقەت، يوچۇن ئادەم خاتالاشمىغانىدى. ئاشۇ تاپتا شۇ زامانىنىڭ ئەڭ ئېسىل ئۆلىمالىرى، ئوت يۈرەك شائىرلىرى، خەلقپەرۋەر زاتلىرى جەم بولۇپ، ئەنە شۇ قوشتاغقا، ئىسمىسلاغا، كوھتام دەريا‌سى بويىغا ھەم ئاجايىپ ئىزگۈ ۋىسال ئۇچۇن ھەم ئىسمايىل دامۇللامنىڭ ئەلۋەك مېھماندارچىلىقى ئۇچۇن كېتىپ باراتتى. ئاق بۇلۇتنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئالدىدا كېتىپ بارغىنى قارا قاش، قارا كۆز، قاڭشارلىقى، قارا كەكە ساقلى خويمۇ ياراشقان ئوتتۇرا بوي ئادەم، بۇنىڭدىن توققۇز يىل مۇقەددەم يەكەنگە كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان ئەنجانلىق شائىر، تېۋىپ زاكىرجان خالمۇھەممەت ئوغلى فۇرقەت ئىدى. شۇ چاغلاردا يەكەن خەلقى يېقىنچىلىق بىلەن ئۇنى "قورچاق ئەپەندىم" دەپ، ھەمسۆھبەتلىرى بولسا زاكىرجان مەخسۇم ھاجىم دەپ ئاتىشاتتى. ئۇنىڭ ئوڭ يېنىدا قاغلىقلىق ئۆلىما مۇتللا ئەلەم ئاخۇنۇم، سول يېنىدا يېڭسارلىق شائىر موللا سەئدۇللا، ئۇنىڭ يېنىدا بولسا گۇمىلىق مەشھۇر ئۆلىما ئابدۇللا مۇفتى ھاجىم، مۇتللا ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ ئوڭ يېنىدا بولسا ئىسمىسلالىق ياش، ۋىجدىك، كىچىككىنە بويلۇق ئىسمايىل ھاجىم (ياق، بۇ چاغدا ئۇ تېخى ھەج قىلمىغان، ئىسمايىل دامۇللام دەپ ئاتىلاتتى) شاش ئېتىنى يورغىلىتىپ سەل ئالدىدا يول باشلاپ ماڭاتتى. ئاتلىقلارنىڭ ئىككىنچى رېتىدە قاغلىقلىق نىزامىدىن ھاجىم، يەكەنلىك مەخمۇت قارى ھاجىم تەمبۇرچى، سالى ئەلەم، ئۆمەر ھاجىم، خالمۇھەممەت ھاجىم قاتارلىقلار؛ ئۇنىڭدىن كېيىنكى رەتتە بولسا، گۇمىلىق مەشھۇر دامۇللا، ئۆلىمالار ئاتلىرىنى دۈېتىشىپ، زاكىرجان مەخسۇم ھاجىمنىڭ چەت ئەللەر توغرىسىدىكى قىزىق سۆھبىتىگە قۇلاق سېلىپ كېلەتتى. ئۇنىڭ سۆزلىرى

جاهان كەزگەن، دۇنيانى كۆرۈپ چۈشەنگەن يۈرەكنىڭ مۇڭ-زارلار، دەرد-ئەلەملەر، ئەپسۇس-نادامەتلەر توغرىسىدىكى ئەكس ساداسىنى ياڭرىتاتتى. غەپلەتتە قالغانلارنى ئويغاتماقچىدەك، نادانلارنى قامچىلىماقچىدەك تۇيۇلاتتى. ئاللىقانداق قەپەس-سۇلاقمىلار، چۈلۈك-بويۇنتۇرۇقلار، ئارقان-زەنجىرلەر، ھەپسە-زىندانلار ئۈستىدىن ھەزىل قىلاتتى. ئالەمنى، ئاللانىڭ نىيەت-ئىقبالىرىنى زىكرى قىلاتتى... زاكىرجان مەخسۇم ھاجىم جاھان غەۋغالىرى توغرىسىدا سۆزلەپ كېتىۋاتقان شۇ تاپتا، نېمىشقىدۇر ئاشۇ سۆزلەرگە ئۆزىنىڭ زادىلا رايى يوقتەك، پەقەت ئاشۇ ياش ئىسمايىل دامواللانىڭ تۇغمەس سوئاللىرى ۋەجىدىنلا بىر نەرسىلەرنى دەۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. كۆزلىرى يىراقتىكى تاغ چوققىلىرىغا، كۆپكۆك ئاسمانىدا ئۇچۇپ يۈرگەن بۈركۈتكە تىكىلەتتى. كۈتۈلگەن ئۇچرىشىش تەقەززاسىدا يۈرىكى دۈپۈلدەيتتى: ئۇ ئالمىنىڭ خىيالىغا ئالتە يىل تەشنائى مۇپتىلا بولدى، قاچانكى شۇ مۇپتىلالىق باشلانغاندىن بېرى ئۇنىڭ غايىۋانە سىيماسى كېچە-كۈندۈز كۆز ئالدىدا جىلۋە قىلدى. نۇرلۇق ئاي، سېھرلىك بۇلاق، قامەتلىك سەرۋى بولۇپ گەۋدىلەندى. زاكىرجان مەخسۇم ھاجىمنىڭ ئاشۇ ئاي نۇرلىرىدا يۇيۇنغۇسى، سېھرلىك چەشمە-بۇلاقلار بىلەن پىچىرلاشقۇسى، قامەتلىك چىنار بىلەن بوي تەڭلەشتۈرگۈسى كېلەتتى. لېكىن ئاشۇ ماھى تاباننىڭ قايسى بۇلۇڭتىنىڭ كەينىدە پىنھانلانغانلىقىنى، قايسى جىراغا كۈمۈش قوڭغۇراقتەك جىرىڭلاپ، قايسى ئورمانىنىڭ دالدىسىغا يوشۇرۇنغانلىقىنى بىلمەيتتى، مانا تۇنۇگۈن، مانانلار تارقاپ، بۇلۇت سۈزۈلۈپ ئۇنىڭ ئورنى مەلۇم بولدى. مەخسۇم ھاجىمنىڭ تۇمانلانغان قەلبى پاللىدە يورۇپ كەتتى. مانا ھازىر ئاشۇ ئىسمىسلا تەرەپكە ئۆرلەۋاتقانلىرىدا ئۇنىڭ قاناتلىرى ۋىسال دەملىرىگە ئىنتىلىپ پەرۋاز قىلىۋاتاتتى...

يەكەن ۋە قاغىلىقلىق ئۆلىمالارنىڭ گۈمىلىق ئابدۇللا مۇفتى ھاجىمنىڭ مېھماندارچىلىقىغا قەدەم تەشرىپ قىلغانلىرىغا ئون كۈنلەر بولۇپ قالغاندى. ئاشۇ ئون كۈن لەززەتلىك لوقما-تائاملار، شېرىن مۇتالىئە-مۇلاھىزىلەر،

مۇڭلۇق مۇقام-نەغمىلەر بىلەن تەمىنلەندى، ھۆرمەت سىنچايلىرى توختىماي ئايلاندى. مېھماندوست گۇمىلىقلارنىڭ ئىززەت پايانداز‌لىرى تەرەپ-تەرەپكە سوزۇلدى... مېھمان ئىززەتلەنگىنىگە لايىق ئىززىتىنى ساقلىشى، ئۆز ۋاقتىدا قايتىۋېلىشى كېرەك. ئۇلار ئەمدى قايتىش تەرەددۇتىگە كىرىشكەندە، مانا تۇنۇگۈن قوشتاغ ـــ ئىسمايىل دامۇللام ئۇلارنىڭ ئالدىدا ھازىر بولدى. ئېسىل ئېگەر-جابدۇقلار بىلەن جابدۇلغان ئون بەش ئاق ئاتنى ئابدۇللا مۇفتى ھاجىمنىڭ چوڭ ۋە ھەشەمەتلىك دا‌ۋازىسى ئالدىغا باغلاپ، "پىقىرنىڭ غېرىب ھويلىسىدىن مۇبارەك قەدەملىرىنى ئايىمغايلا" دەپ چوڭ ئايۋانىنىڭ سەھنىسىدە قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇردى. ۋەجىك، بۇغداي ئۆڭلۇك، كىچىككىنە كۆزلىرى قاراقات دانىسىدەك مۆلدۈرلەپ تۇرىدىغان بۇ ياش مۇللىنىڭ كىيىنىشىدىن بايلىقى، شېئىر-مىسرالىرى ئارىلاشقان گەپ-سۆزلىرىدىن بىلىملىك، شۇنداقلا ھاكاۋۇرلۇقى، ھەربىكەت ۋە قىلىقلىرىدىن شوخ ۋە يەڭگىلتەكلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. ھە دېگەندىلا ئۇ مېھمانلارنىڭ كۆڭلىگە ياقمىدى. بولۇپمۇ زاكىرجان مەخسۇم ھاجىم ئۆزىنى ئاللىقانداق بېزارلىق تۇيغۇسى ئىلكىگە ئېلىۋالغاندەك ھېس قىلدى. ئۇ بەزى كىشىلەرنىڭ گەپ-سۆزلىرىگە شېئىر-مىسرالىرىنى قالايمىقان ئىلەشتۇرۇۋېلىشىنى ياخشى كۆرمەيتتى.

مېھمانلار ئىسمايىل دامۇللامنىڭ تەكلىپىگە رەھمەت بىلەن ئۆزرە ئېيتتى. قايتىشقا ئالدىراۋاتقانلىرىنى شېپى كەلتۈرۈپ يەنە بىر قېتىمدا ساھىبى قەدەم بولۇشقا ۋەدە قىلدى. لېكىن ئىسمايىل دامۇللام ئۆزى نىيەت قىلغان ئىشتىن ئوڭاي قول ئۈزىدىغان ئادەملەردىن ئەمەس ئىدى. ئۇ مېھمانلارغا يارىيلىمەدەك چاپلىشىپلا ئالدى. ئۆلىمالارنىڭ ئەزىز قوللىرىدىن سۆيۈشكە، مۇبارەك ئاياغلىرىدىن چۈشكەن چاڭنى كۆزلىرىگە سۈرتۈشكە، خۇش نەپەس سۆھبەتلىرىدىن كۆڭۈل كىرلىرىنى چايقاشقا تەشنا ئىكەنلىكىنى بايان قىلدى. ئۇنىڭ تولىمۇ چىڭ تۇرۇۋېلىشىدىن ئالىي مۇقام مېھمانلار خىجىل بولۇپ قېلىشتى. مانا شۇ چاغدا مېھمان ئىگىسى ئابدۇللا مۇفتى ھاجىم

زاكىرجان مەخسۇم ھاجمنى يانغا باشلاپ، ئۇنىڭ چىرايلىق قۇلاقلىرىغا نېمىلەرنىدۇر پىچىرلىدى. زاكىرجان مەخسۇم ھاجمنىڭ كۆزلىرى شۇ زامات چاقناپ كەتتى. "راست كىلىياڭدىمۇ؟" دېگەن تەئەججۇپلۇق سوئالى ئايۇاندىكى ھەممە كىشىگە ئاڭلاندى. ئۇ قۇلاقلىرىغا ھازىرلا ئاڭلانغان خۇش خەۋەرگە ئىشىنەلمەيۋاتاتتى. ئۇ، بۇرۇلۇپ مۇتىللا ئەلەم ئاخۇنۇمغا سوئال نەزەرى بىلەن ئىلتىپات قىلدى. مۇتىللا ئەلەم ئاخۇنۇم نېمىنىدۇر چۈشىنىپ ھۆرمەت بىلەن بېشىنى ئىغاڭلاتتى. بۇ ئۇنىڭ "ئاڭلىغانلىرى راست ھەزرىتىم" دېگىنى ئىدى. زاكىرجان مەخسۇم ھاجىم بىردىن خۇشال بولۇپ كەتتى ۋە ئىسمايىل داموللامنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ھاياجانلىق ئاۋاز بىلەن "ئىلتىپاتلىرىغا رەھمەت، ئېسىل خاندانلىرى ئەرزىمەس مېھمانلارنى قوبۇل قىلغاي" دەپ بېشىنى ئەگدى. زاكىرجان مەخسۇم ھاجمنىڭ رازىلىق بېرىشىگە ئالمىنىڭ كوھتام دەرياسى بويىدا پاناھلىنىۋاتقانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر تۇرتكە بولغانىدى. ئىسمايىل داموللامۇ شۇ زامان رازىمەنلىك بىلەن ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئالدى، "خىزمەتلىرىگە بىجاندىلمىز" دەپ جاۋاب بەردى ۋە ئارقىدىنلا ھەربىر مېھمانغا بىردىن قارەك ئاق شايى تون ياپتى. مانا شۇنداق قىلىپ بۇگۈن سەھەردە، توخۇنىڭ بىرىنچى چىللىقىدا قوشتاغنىڭ نېرىسىدىكى كوھتام دەرياسى بويىغا قاراپ ئاتلانغانىدى.

* * *

شۇ زاماننىڭ يېتۈك ئالىمى، ئىستىداتلىق، كۆپ تىللىق شائىر، ماھىر تېۋىپ ھۈسەينخان قۇتبىدىن شاھ ئوغلىنىڭ ئەزىز بېشىغا كېيىنكى يىگىرمە يىلدا ئىنتايىن ئېغىر كۈنلەر چۈشتى. خۇراپىي بىدئەتچىلەرنىڭ تۆھمەت-بەدناملىرى، مانجۇ مەمۇرلىرىنىڭ تەقىب-قوغلاشلىرى ئۇنى زادىلا تىنچ قويمىدى. ئاللىقانداق بىر يوشۇرۇن بالا-قازا خۇددى رودىپايدەك ئۇنىڭغا سوقۇدىشىپلا يۈرەتتى. ئۇ قاچاتتى، يوشۇرۇناتتى ۋە يەنە قاچاتتى.

ئاخىر كېلىپ مانا شۇ پىنھان تاغ ئىچىدە، كىلياڭ بىلەن ئىسمىسلانىڭ ئارىلىقىدا، كوھتام دەرياسىنىڭ ھاۋالىق بويىدا ئۆزىنى دالدىغا ئالدى.

زاكىرجان مەخسۇم ھاجىمنىڭ ئالمىنىڭ بېشىغا چۈشكەن كۈلپەتلەردىن خەۋىرى بار ئىدى. ئۇ يەكەنگە كېلىپ تۇرۇپ قالغان مۇشۇ سەككىز-توققۇز يىلدىن بېرى ئالمىنىڭ چوڭقۇر پىكىرلەردىن رەڭلەنگەن گۈزەل ئەشئارلىرىنى كۆپ ئوقۇغان، ئۇنىڭ ئىلمىي ماھارىتى، قابىلىيىتى، ئالىيجاناب ئەخلاقى توغرىسىدا كۆپ پاراڭلارنى ئاڭلىغانىدى. يەكەن، قاغىلىق تەرەپلەردە دېھلى، كابۇل، ئىسپاھانلاردىكى كاتتا دارىلفۇنۇنلاردا ئوقۇپ كەلگەن ھۈسەينىخان ھەزرىتىم توغرىسىدىكى گۈزەل تەرىپلەر شۇنچىلىك كۆپ ۋە كەڭ تارقالغان ئىدىكى، ئاڭلىغان ئادەملەرگە خۇددى پاك پەرىشتىلەر توغرىسىدىكى سىرلىق رىۋايەتلەردەك تۇيۇلاتتى. ئاشۇ رىۋايەتلەردە ئۇ، تىلشۇناسلىقنىڭ پىرى، ئەشئارچىلىقنىڭ تەڭداشسىز ئۇستىسى، تارىخنىڭ تىرىك شاھىدى، ئىلمىي مەنتىقە، ئىلمىي نۇجۇم ۋە كىمىياگەرلىك-تىپ پەنلىرىنىڭ يېڭىلىغۇچىسى بولۇپ تەرىپلىنەتتى. كىملەرنىڭدۇر شىپا تاپمىغان كېسىلى ھۈسەينىخان ھەزرىتىم ئىجاد قىلغان تەرياق، ھەببى زوفا، ھەببى جەۋھىرى، ئازاراقى دېگەن دورا نۇسخىلىرىنىڭ قايسى بىرىدىن بىر قېتىم ئىستېمال قىلىش بىلەنلا ساقىيىپ كەتكەن بولاتتى. يەنە كىملەرنىڭدۇر دورا نۇش ئەتمەي تۇرۇپلا ھەزرىتىمنىڭ مۇبارەك نەزەرلىرى تەسىرىدىلا ساقىيىپ كەتكەنلىكى ھېكايە قىلىناتتى. ئۆزىگە تېۋىپلىقنى كەسىپ ئەتكەن زاكىرجان مەخسۇم ھاجىم بۇ گەپلەردىن ھەيران بولاتتى. داۋالاش ئەمەلىيىتىدە ئاشۇ دورا نۇسخىلىرىنىڭ ئۇنۇمىنى تەكشۈرۈپ كۆرۈپ، بۇ يەردىكى ئاجايىپ ئىستىداتقا قايىل بولاتتى. ئاشۇ ئېقىپ يۈرگەن رىۋايەتلەرگە ئىشەنگۈسى كېلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلاتتى. ئاشۇ رىۋايەت ۋە تۇيغۇلار ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئاجايىپ ئۇلۇغ بىر ئىنسان سىيىماسىنى گەۋدىلەندۈرەتتى. بولۇپمۇ ئۇ ئۆز قەلبىدە نۇرلۇق سىيما بولۇپ گەۋدىلەنگەن ئاشۇ زاتنىڭ "بەرقى تەجەللىي"، "سەبقى مۇجەللىي"

ماۋزۇلۇق قوليازما دىۋانلىرىنى ئوقۇغىنىدا، قولدىن-قولغا ئۆتۈپ يۈرگەن "تەجەللىي-مۇجەللىي" تەخەللۇسىدىكى ئەشئارلىرىنى قايتا-قايتا مۇلاھىزە قىلغىنىدا تۈركىي، پارس، ئەرەب تىللىرىدا توقۇلغان ئاشۇ گۈزەل ئەشئارلار خۇددى تەخەللۇستا جاكارلانغاندەك، ئۇنىڭ ئوبرازىنى كۆز ئالدىدا نۇرلاندۇرۇۋېتەتتى، ئەشئار مۇسابىقە مەيدانىنىڭ مۇكاپات تارقىتىش سۇپىسىدا جىلۋىلەندۇرەتتى. نۇر بىلەن ئادەم، ئادەم بىلەن ئەشئار قوشۇلۇپ پەرىشتە ھاسىل قىلاتتى... زاكىرجان مەخسۇم ھاجىمنىڭ ئاشۇ پەرىشتە بىلەن قۇياشنىڭ ئالتۇن نۇرلىرى ئارىسىدا مۇلاقەت بولغۇسى، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىن تارقالغان ئاپتاپتا ئىسسىنغۇسى كېلەتتى. كۆپ ھاللاردا ئاشۇ ۋىسال خىيالىلىرىغا مۇپتىلا بولاتتى. ئۇنىڭ خۇددى يەتتە قات ئاسمانىنىڭ ئۈستىدىكى پەرىشتىلەردەك نەلەرگىدۇر پىنھانلانغانلىقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ دىدارىدىلىرىنىڭ بۇاقىت ئىكەنلىكىدىن زارلىناتتى. زامان كۈلپەتلىرىنىڭ ئاشۇ ئۇلۇغ ئالىم بېشىغىمۇ كۆلەڭگە تاشلىغانلىقىدىن ئەپسۇسلىناتتى... زاكىرجان مەخسۇم ھاجىم ھۇسەينىخان ھەزرەتلىرىنىڭ نائىبى ۋىلايەت جامائەدارداىخاھىنىڭ ئىلتىپاتلىرىغا ئېرىشكەنلىكى تۇپەيلى كېيىنكى كۈنلەردە مانجۇ مەمۇرلىرىنىڭ تەقىب-تۇقۇن قىلىشىغا ئۇچرىغانلىقىنى، بۇ تەقىبكە كۆپرەك خۇراپىي بىدئەتچىلەرنىڭ تۆھمەت-بەدناملىرى سەۋەب بولغانلىقىنى، شۇ ۋەجىدىن تۇتقۇن-ھەپسە زۇلمىدىن قېچىپ يۈرتمۇ يۇرت يوشۇرۇنۇپ يۈرگەنلىكىنى ئاڭلىغان. ئۇ مانجۇ مەمۇرلىرى كېيىنكى كۈنلەردە يۈرگۈزگەن ياۋۇزانە تەقىب-تۇقۇنلار توغرىسىدا قوقاندا، تاشكەنتتە، ئىستامبۇلدا، دېھلىدا، كەشمىردىكى چاغلىرىدا خەۋەردار بولغان. كەشمىردە، كەشمىردىن يەكەنگە كېلىش سەپىرىدىكى تاغ يولىدا تەقىب-تۇقۇندىن قېچىپ يۈرگەن مۇساپىرلارنى ئۇچراتقانىدى. بىچارىلەر ئاچ-يالىڭ ھالدا يات ئەللەردە، سوغۇق تاغ قاپتاللىرىدا يوشۇرۇنۇپ يۈرۈشەتتى. مانا شۇلارنىڭ بىرى ئۇنىڭ كەشمىردە تونۇشقان شائىر دوستى موللا سەئىدۇللا ئىدى. زاكىرجان مەخسۇم ھاجىم كەشمىردىكى چاغدىلا

ئۆزىدىن يىگىرمە ياشلارچە چوڭ بولغان بۇ مۇساپىر دېھقان شائىرنى ئۆز قانات ئاستىغا ئالدى ۋە بىللە يەكەنگە قايتۇرۇپ كەلدى. ئۇ مانا تا ھازىرغىچە ئۆز يېنىدا بىللە يۈرۈپتۇ. ئەمدى مانا شۇ ئاددىي خەلقنىڭ بېشىغا، موللا سەئىدۇللانىڭ بېشىغا كەلگەن سەرسانلىق كۈلپىتىنىڭ نادىر ئالىم ھۈسەينىخان ھەزرىتىم بېشىغمۇ چوقماق ئۇرۇشنى كىم ئويلىغان دەيسىز؟ ھەي خۇراپىي بىدئەتچىلەر، ـــ دەپ ئويلايتتى زاكىرجان مەخسۇم ھاجىم، ـــ دۇنيادا سىلەر يوق يەرلەرمۇ بارمۇ؟ سىلەر پىتنە-پاسات ئۇرۇقلىرىنى چاچمىغان قەيەر قالدى؟! ئالەم سىلەرنىڭ كاساپىتىگىلاردىن خاراب بولىدىغان ئوخشايدۇ، بىچارە ئالىم سىلەرگە نېمە يامانلىق قىلغانىدى؟ ئۇ سىلەرگە زادى نېمە قىلغانىدى؟...

زاكىرجان مەخسۇم ھاجىنىڭ قەلبى زاماندىشىنىڭ بېشىغا چۈشكەن قارا كۈنلەردىن ئازابلىناتتى. ئاشۇ ئالىمنى قاپقاندىن قېچىپ يۈرگەن يولۋاس، قىلتاق-تۇتقۇندىن چۆچىگەن بۈركۈت، قىسمەت زەنجىرلىرى بويىندىن باغلاپ يۈرتمۇ يۈرت، تاغمۇ تاغ سۆرەپ يۈرگەن بىچارە ئاھۇ سۈپىتىدە تەسەۋۋۇر قىلغىنىدا كۆزلىرىدىن ھېسداشلىق ياشلىرى مۆلدۈرلەپ تۆكۈلەتتى. نامەلۇم بىر غايىۋانە زالىمغا خىتاب قىلىپ "قويۇۋۆت، قويۇۋۆت، قويۇۋۆت!" دەپ ۋارقىرىغۇسى، كۆچلۈك قوللىرى بىلەن زۇلۇم زەنجىرلىرىنى ئۈزۈپ تاشلىغۇسى، ئالەم ۋە ئالىمغا ئەركىنلىك-ھۆرمەت بەخش ئەتكۈسى كېلەتتى. ھەممىدىنمۇ بەكمۇ ئالىم بىلەن بىر دەقىقە بولسىمۇ دىدارلىشىشنى، ئۇنىڭ نۇرلۇق جامالىدىن بەھىر ئېلىشنى، شېرىن-سۆخەن سۆھبەتلىرىگە داخىل بولۇشنى ئارزۇ قىلاتتى. يۈرىكى ۋىسال ئارزۇسىدا يالقۇنلايتتى...

مانا ھازىر ئىسمىسلا بىلەن كىلياڭ ئوتتۇرىسىدىكى كوھتام دەريالىسى بويىغا قاراپ كېتىۋاتقان تاغ يولىدا، ئۆز يېنىدا شاش ئاق ئارغىماقنى قاگىتايتۇرۇپ كېتىۋاتقان ياش ئىسمايىل دامواللامغا تۇرۇپ-تۇرۇپ مەنۇنلۇق-رازىمەنلىك بىلەن قاراپ قويياتتى. ئىسمايىل دامواللامنىڭ ئالىمنى ئۆزىنىڭ ئىسمىسلادىكى گۈزەل باغلىرىدا، مانجۇ مەمۇرلىرىنىڭ كۆز ۋە

قـۇلاقلىرىدىن يىراقتا، كوھتام دەريانىڭ بويىدىكى پەزسۇلىرىدا يوشۇرۇپ ساقلاۋاتقانلىقى ئۇچۇن رەھمەت ئېيتقۇسى كېلەتتى. ئۆزى دەسلەپتە نېمە ئۇچۇندۇر بىزارلىق ھېس قىلغان ئىسمايىل دامواللىدىن كەچۇرۇم سورىغۇسى كېلەتتى. لېكىن زاكىرجان مەخسۇم ھاجىمنىڭ ئېسىيادى يەنىلا بېقىنلاپ قالغان ۋىسال دەملىرىدە ئىدى. ھېلىدىن-ھېلى تۇلكە يورغىسىدىن بۆرە يـورغىسىغا ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ئاق ئېتىنى سەۋرسىزلىك بىلەن دېۋىتىپ قويياتتى. ئىسمايىل دامواللامنىڭ ئۆز بېغىغا ياساتقان ئېگىز ۋە ھەشەمەتلىك راۋاق ئـۇسـتـىـدە ئـولـتـۇرۇپ كېچە-كۈندۈز ئىجتىھات بىلەن يازغان شېئىرلىرىنىڭ بىرەر قېتىمىمۇ ھۇسەينىخان ھەزرىتىمنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولالمىغانلىقى توغرىسىدىكى ھېلىقى ھېكايىنى يادىغا ئېلىپ ئىستىھزا بىلەن كۈلۈمسىرەيتتى. ئاشۇ ھېكايىنى ئاخشام ئىسمايىل دامواللامنىڭ ئۆزى سۆزلەپ بـەرگـەنـدى. ھېكايىنىڭ تامامىدا زاكىرجان مەخسۇم ھاجىم "كامالەت چوققىسىدىن تېخى يىراق ئوخشايلا تەقسىرىم، بولمىسا ھەزرىتىم ئۇنچىۋالا پىخسىق ئادەممۇ ئەمەستۇ..." دېگەنىدى. ئىسمايىل دامواللاممۇ نۆۋەتتىدە خۇش پېئىللىق بىلەن "... شۇنداق ئوخشايدۇ، پېقىر ھەزرىتىمنىڭ بىر قېتىم بولسىمۇ كىچىككىنە ماختاپ قويىشىغا چۆلدەك تەشنا ئىدىم، لېكىن ھازىرغىچە ئۇنداق نېسىۋە ماڭا بەخشەندە بولمىدى. ئەگەر ئاشۇدەملەرگە مـۇيـەسسەر بولالسام، ھەزرىتىمنىڭ ئالدىغا پەتنۇس-پەتنۇس تىلالارنى تۆكمە قىلغان بولاتتىم" دەپ جاۋاب بەرگەن. مانا ھازىر زاكىرجان مەخسۇم ھـاجىم شېئىرىيەت دالاسىدا تېپىچەكلەپ، كاملىلىق مەنزىلىگە ئۆملەپ كېتىۋاتقان ئىسمايىل دامواللامغا ئىستىھزا ئارىلاش كۈلۈمسىرەپ قارىغىنىدا "ئالىم دېگەن ئاشۇنداق بولىدۇ" دەپ ئويلىدى ھۇسەينىخان ھەزرىتىم توغرىسىدا. لېكىن ئۇنىڭ پۈتۈن پىكىر-خىيالى بولغۇسى دىدار دەملىرىنىڭ تېزرەك يېتىپ كېلىشىگە قادىلىپ قالغانىدى. قانات چىقىرىپ ئۇچقۇسى، كوھتام دەريا ۋادىسىغا تېزرەك يېتىۋالغۇسى كېلەتتى. ئۇزەكگىسى بىلەن توختىماي دېۋىتىۋاتقان ئاق ئاتقا خىتاب قىلاتتى: ئاھ، ئاق ئات، قانات

چقىرىپ ئۇچ، جەنۇبقا كۆچكەن ئاققۇدەك قوشتاغنىڭ ئاسمىنىدا پەرۋاز قىل، تېزرەك-تېزرەك ئاشۇ كوھتام دەريا بويىغا يېتىۋالايلى...

* * *

ئاق كىيىملىك ئاق ئاتلىقلار توپى قوشتاغدىكى تاغ ئىچى كارۋان يولىنىڭ بويىغا كېلىپ توختاپ قالدى. ئاتلار ئېغىز دۇرۇقلىرىنى چىشلىشىپ، ئىزىدا تېپىچەكلەپ نېمىدىندۇر ئۇركىگەندەك پۇشقۇرۇشتى، لېكىن توختىماي ئامال يوق ئىدى. ئۇلارنى يولدىن ئارقاندەك سوزۇلۇپ ئۆتۈۋاتقان قوتاز كارۋانىنى توسۇپ قويغانىدى. ئۇركىگەك قوتازلارغا تاي-تاي يۇك-تېرە، باغلام-باغلام كىگىز-تىكمەتلەر ئارتىلغان، ئۇلار ئېغىر پۇشۇلدىشىپ ھۇرۇنلۇق بىلەن مېڭىشاتتى. لېكىن كىچىككىنە يات تۇيۇشتىن ئۇركۈپ، كۆزلىرىنى دەھشەت بىلەن ئالايتىپ ھەر تەرەپكە يۇلقۇنىشاتتى ۋە ئارقىدىنلا بۇرۇنلىرىدىن تېشىپ ئۆتكۈزۈپ ئالدىنقى قوتازنىڭ چۇمغا چېتىپ قويغان دەھشەتلىك چۇلۇكنىڭ زوربىدىن شۇ زامان ياۋاشلىشىپ قالاتتى. يۇك-تېرە، كىگىز-تىكمەتلەردىن كېيىن ئېغىر يۈك تاغارلار، تېرە مشكاپلار، مەزمۇت ياغاچ ساندۇقلار ئارتىلغان قوتازلار ئۆتتى. بۇلارغا مەشھۇر خوتەن قاشتېشى، قارا قۇرۇم ئالتۇنى، ئارقار ۋە بۇغا مۇڭگۈزى، ئىپار ئاھۇسنىڭ كىندىكى، ئۇلارنىڭ پوكىنى قاتارلىق ببباھا نەرسىلەر ۋە ئېسىل دورا-دەرمەكلەرنىڭ قاچىلانغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلىشقا بولاتتى. توققۇز-ئون نەپەر قوتاز ھەيدىگۈچى ئاتلىرىدىن چۈشمەي، يولنىڭ ياقىسى بىلەن، كارۋانىنىڭ باش-ئايىغىغا تەكشى تارقىلىپ قوتازلار يۈرۈشىدە كارۋانىنى قوررۇقلاپ كېلەتتى... ئاق ئاتلىقلار كارۋانغا ئۇزۇنغىچە قاراپ تۇرۇشتى. زاكىرجان مەخسۇم ھاجىم قارا قۇرۇم تاغ ئارلىرىدىن چىققان بۇ كارۋاننىڭ مۇشۇ يول ئارقىلىق يەكەن ۋە قەشقەرلەرگە ماڭغانلىقىنى تەخمىن قىلدى، بۇ يول ئۇنىڭغا تونۇش ئىدى. چېگرىدىكى سۆگەت قورۇلدىن ۋە ئۇنىڭدىنمۇ يىراق

يەرلەردىن باشلىنىدىغان بۇ تاغ ئېچى كارۋان يولىنىڭ سانجۇدا بۇرۇلۇپ، سولغاز، قوشتاغ، ئىسمىسلا ـــ باش لەڭگەر-ئويتوغراق-بورا ئارقىلىق قاغىلىققا چۈشۈپ، ئاندىن كېيىن يەكەنگە يېتىپ بارىدىغانلىقىنى بىلەتتى. ئۆزىمۇ سەككىز-توققۇز يىل ئىلگىرى موللا سەئدۇللانى ئەگەشتۈرۈپ، مۇشۇ يولدىن ئۆتكەنىدى، قوتاز كارۋىنىغا قاراپ تۇرغان مۇشۇ پەيتتە ئاشۇ يول ئۈستىدىكى دەڭ-ئۆتەڭلەر، ئېگىز-پەس، ئەگرى-توقاي تاغ-داۋانلار، ئالتۇن ئېزىتقۇ جىلۋە قىلىپ تۇرىدىغان ساي-مەنزىرىلەر ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن بىر-بىرلەپ ئۆتتى. تالاي جاپا-مۇشەققەتلەر، سۈر-ۋەھىمىلەر ئېڭىدا زاھىر بولدى. "ئىنسان ئۆز ئۆمرىدە بېسىپ ئۆتىدىغان ھايات يولىنىڭ سىمۋولى شۇ ئەمەسمىكىنە؟ ئۇنىڭ باش ۋە ئاياغى قەيەردىدۇر؟" دېگەن مۇڭلۇق بىر پىكىر قەلبىنى كېزىپ ئۆتتى...

كارۋاننىڭ قۇيرۇقىدا ياغاچ قەپەز-سۇلاقمىلار ئارتىلغان قېرى قوتازلار ياۋاشلىق بىلەن مېڭىپ كېلەتتى. ھەربىر قوتازنىڭ ئۈستىدە ئىككىدىن سۇلاقما، ھەربىر سۇلاقمىدا ئۈچ-تۆتتىن، ھەتتا يەتتە-سەككىزدىن كەكلىك، ئۇلا، قارچىغا، بۇركۈتلەر ئايرىم-ئايرىم سولاپ قويۇلغانىدى. بىر سۇلاقمىدىكى قورقۇنچاق مولۇن ئاق ئاتلىقلارنى جەلپ قىلدى. لېكىن بۇلار تېزلا ئۆتۈپ كەتتى. ئەڭ ئاخىرىدىكى قوتازغا ئارتىلغان ئىككى سۇلاقمىغا ئىككى تىرىك ئاھۇ سولانغانىدى. ھەممىنىڭ دىققىتى تېزلا ئاھۇلارغا بۇرالدى. ئاھۇلار چىڭ تاسما-ئارغامچىلار بىلەن بويۇن-كۆكرەكلىرىدىن چەمبەرچاس باغلىنىپ، سۇلاقمىنىڭ يان ياغاچلىرىغا تارتىپ قويۇلغانىدى. شۇ ھالەتتە ئۇلار يا ياتالمايتتى، يا مىدىرلاپ يۇلقۇنالمايتتى. ئاھۇلارنىڭ ئالدىغا، سۇلاقما ئىچىگە تاشلاپ بېرىلگەن تاغ ئوت-چۆپلىرى سولىشىپ كېتىكەنىدى. بېلىن-ئەمچەكلىرىنىڭ ئېسىلىپ-چىڭقىلىپ كەتكەنلىرىگە قاراپ، بىچارىلەرنىڭ تېخى بېقىندىلا ئوغلاقلىرىدىن جۇدا بولغانلىقىنى تەخمىن قىلىشقا بولاتتى. ئاھۇلارنىڭ ھالى مۇڭلۇق ۋە ئېچىنىشلىق ئىدى. غۇۋا چاقناپ تۇرغان ياقۇت كۆزلىرى ئەلەم بىلەن چۆچۈپ، ھەسرەت بىلەن

مۆلدۇرلەيتتى. تۇرۇپ-تۇرۇپ يىراق تاغلارغا، سايلارغا تىكىلگەن كۆزلىرىدىن رەھىم، ئىلتىجا، كەڭچىلىك تىلەش مەنالىرى چىقىپ تۇراتتى... ئاق ئاتلىقلارنىڭ قەلبى بىردىن ئېغىر دەرد-ئەلەم ئىسكەنجىسىگە چۇشۇپ قالغاندەك بولدى. يۇرەكلەر سىرقىراپ، كۆزلەر ياشقا تولدى. ئىنسانىي ياۋۇزلۇقنىڭ قەبىھ زۇلمى ئۇلارنىڭ تىللىرىنى لال قىلىپ قويغانىدى. زاكىرجان مەخسۇم ھاجىمنىڭ ئاستىدىكى ئاق ئات تىزگىنىنى سىيرىپ تېپىچەكلەيتتى. ئۇنىڭ چوڭ ۋە قارا كۆزلىرى ئاھۇلارغا تىكىلىپ قالغان، خىيالىدا قەپەز-سۇلاقمىدىكى ئاھۇ، بوينى، پۇت-قوللىرى باغلىنىپ سۇرەپ كېتىلىۋاتقان ئاھۇ، كۆكسىگە ئەجەل ئوقى تېگىپ قان ئىچىدە تېپىرلاۋاتقان ئاھۇ، ياقۇت كۆزلىرىدىن ھىجران يېشى مۆلدۇردەك تۆكۈلۈۋاتقان ئاھۇ، قاپقانغا دەسسەپ جان تالىشىۋاتقان ئاھۇ، ئاچچىق مەرەپ پەريادا ئۇرۇۋاتقان ئاھۇلار ئارىلىشىپ كەتتى. ئاشۇ ئاھۇلارنىڭ ئىچىدە بوينىنى قىسپ كوھتام دەريىاسىنىڭ دولقۇنلىرىغا مۇڭلىنىپ قاراپ تۇرغان سەرگەردان ئالمىنىڭ، تالاي ھەپسە-زىندانلاردا جان تالىشىۋاتقان بىچارىلەرنىڭ، يات ئەل ۋە سوغۇق تاغ ئارىلىرىدا يوشۇرۇنۇپ يۈرگەن قاچقۇنلارنىڭ سىياقلىرىمۇ بار ئىدى... زاكىرجان مەخسۇم ھاجىمنىڭ يۈرىكى، ئاستىدىكى ئاق ئاتتەكلا تېپىچەكلەيتتى، ۋۇجۇدى ياپراقتەك تىترەيتتى، قەلبىنىڭ تېرەن قېتىدىن ئاللىقانداق بىر نېدا ماگمىغا ئوخشاش ئېتىلىپ چىقاي-ئېتىلىپ چىقاي دەپ قالغانىدى. ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا ئۇرۇندى. لېكىن يۈرىكى ئاچچىق بىر نېدا بىلەن: "ئەي زالىم، ئاللانىڭ بەندىلىرىگە، ئاللانىڭ مەخلۇقلىرىغا رەھىم قىل!..." دەپ خىتاب قىلدى. بۇ ئۇنىڭ يۈرىكى ئېيتقان سۆز ئىدى، لېكىن ئۇ ئاۋازىغا ئايلىنىپ سىرتقا چىقىپ كەتتى. بوغۇق بىر پەريادا بولۇپ ھەممىگە ئاڭلاندى. ئۇنىڭ پەريادىدىن نېمىنىدۇر چۇشەنگەن ئىسمايىل داموللام شۇ زامات زەردەستىلىك قامچىسىنى كارۋاننىڭ ئەڭ ئاخىرقى قوروقچىسىغا تەڭلىدى:

— قويۇۋەت، ئەي زالىم، بىچارە ئاھۇلارنى قويۇۋەت!

قورۇقچى مەكدەپ تۇرۇپ قالدى.

ـــ قويۇۋەت دەۋاتىمەن، ئاكلىدىڭمۇ؟... قايسىڭ كارۋان بېشى؟

ـــ كارۋان بېشى مانا مەن دامۇللام، نېمە گەپلىرى بولسا ماڭا دېسىلە،

ـــ ئاۋاز ئاق ئاتلىقنىڭ ئارقىسىدىن يۇمشاق جاراڭلىدى، ھەممە بۇرۇلۇپ شـۇ يـاققا قاراشتى. ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا ھېلى داۋاندا سالاملاشقان، چىرايىنىڭ كۆزىدىن باشقا قىسمىنى قارا ياغلىق بىلەن نقابلىۋالغان يوچۇن ئادەم ئوتقاشتەك قىزىل ئاتنىڭ ئۈستىدە نامايان بولدى.

ـــ كارۋان بېشى سەنمۇ؟ ـــ ئىسمايىل دامۇللام ئاق ئارغىماقنىڭ بېشىنى بۇراپ ئۇنىڭغا يېقىنلاشتى، ـــ زاكىرجان مەخسۇم ھاجىم ئاھۇلارنى قويۇۋەت دەۋاتىدۇ، ئۇقتۇڭمۇ؟

يوچۇن ئادەمنىڭ ئوچۇق كۆزلىرى پارقىراپ كەتتى.

ـــ ھاجىمنىڭ نىيەتلىرىنى خاتا چۈشىنىپ قاپتىلا تەقسىرىم، ھاجىم ئاشۇ ئاھۇلارنىلا دەۋاتقىنى يوق...

ئەمدى مەكدەش نۆۋىتى ئىسمايىل دامۇللاغا كەلگەندى. ئۇ ئاغزىنى ئاچقىنىچە يوچۇن ئادەمگە قاراپ تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ مېڭىسىدىن "ھوي، مۇنۇ ئادەم نېمە دەۋاتىدۇ؟ ئۆزى كىم زادى" دېگەن سوئال چاقماق تېزلىكىدە كېزىپ ئۆتتى. مانا شۇ چاغدا يوچۇن ئادەم يۈزىدىكى نقابىنى ئېلىپ تـاشـلىدى. ئۇنىڭ تاغلىقلارغا خاس قارىماتاق چىرايى ئېنىق كۆرۈندى. ئىسمايىل دامۇللانىڭ ئاۋازى ھاياجان بىلەن جاراڭلاپ كەتتى:

ـــ ۋاي تاغ باتۇرى، ئۆزلىرىكەنلىغۇ، تىنچ تۇردىلىمۇ؟

ئىسمايىل دامۇللامۇ، يوچۇن ئادەممۇ ئاتلىرىدىن سەكرەپ چۈشۈشتى. ھۆرمەت بىلەن قوش قوللاپ كۆرۈشۈشتى. يوچۇن ئادەم ئېگەر ئۈستىگە قول ئۈزىتىپ ھەربىر مېھمان بىلەن بىر-بىرلەپ كۆرۈشۈۋاتقاندا، ئىسمايىل دامۇللام مەشھۇر تاغ باتۇرى ئەخمەت قۇدايىنى، ئۇنىڭ ئالتۇنچىلار ۋە باشقا قـاچقۇنلارغا باشچىلىق قىلىپ مانجۇ ئىستىبدادىتىغا قارشى ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرىنى تونۇشتۇرۇشقا ئۇلگۈردى. ئۇنىڭ سۆزلىرى ئىچىدە: "زېرەك

تاغ باتۇرى"، "خىزىر"، "تاغ موللىسى" دېگەندەك ماختاش سۆزلىرى كۆپ ئىدى. ئەخمەت قۇداي ئۆزى ھەققىدىكى ئاشۇ ماختاشلارغا كۈلۈپلا قويدى. ئۇنىڭ ئاشۇ كۈلكىسىدە ئۆز ھالىغا نىسبەتەن روشەن بىر مەسخىرە بىلىنىپ تۇراتتى. ئاچچىق ئەلەمىمۇ چىقىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ خېلىدىن بېرى تەقدىرگە تەن بېرىپ مەنچىكگە قارشى كۈرەشنى توختاتقانلىقىنى، ھازىر يەكەن دوتىيى شىن دارىنغا پارا بېرىپ سودا بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقانلىقىنى، ئاشۇ ئاھۇلارنىمۇ شىن دارىنىڭ ساقايماس كېسىلىگە بۇيرۇلغان ئاھۇ سۈتى ۋەجىدىنلا ئېلىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ئىسمايىل دامواللام بىلەيتتى...

بۇ چاغدا قوتاز كارۋىنى ئۆزاپ كەتكەنىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئەخمەت قۇداي بىلەن بولغان تاسادىپىي ئۇچرىشىش ئاق ئاتلىقلارنىڭ ئېسىدىن ھېلىقى ئاھۇلارنىڭ پاجىئەسىنى كۆتۈرۈۋېتەلمىدى. زاكىرجان مەخسۇم ھاجىمنىڭ، موللا سەئىدۇللانىڭ، ئابدۇللا مۇفتى ھاجىمنىڭ، ئىسمايىل دامواللامنىڭ ۋە باشقا ئاق ئاتلىقلارنىڭ ۋۇجۇدى ئازابلىق بىر ھاياجاندىن تېخىچە شامال سوققان لالىدەك تىترەپ تۇراتتى. ئاشۇ ھاياجان ئۇلارنى نېمىدۇر بىر نەرسە قىلىشقا، نېمىدۇر بىر نەرسە دېيىشكە تىنىمسىز ئۇندەيتتى. زاكىرجان مەخسۇم ھاجىم تۇيۇقسىز ئېتىنى دېۋىتىپ، كارۋان يولىنى كېسىپ ئۆتتى-دە، جەنۇبقا ـــ تاغلارغا سوزۇلغان يولنى بويلاپ چېپىپ كەتتى. ئاق ئاتلارنىڭ ھەممىسى ئەگەشتى، قىزىل تورۇقمۇ ئەگىشىپ چاپتى. ئەخمەت قۇداي ئۆز كارۋىنىنىڭ ئارقىسىدىن كېچە بېتىۋېلىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ، ئىسمايىل دامواللامنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلغانىدى.

* * *

ئاتلار قوشتاغنىڭ چاچقۇن مەھەللىلىرىنى ئارىلاپ ئۇزاق چاپتى. ئاتلاردىمۇ، ئادەملەردىمۇ ھاياجان بار ئىدى. قىزغىن، ئازابلىق، مۇڭلۇق بىر تۇيغۇنىڭ ئىلكىدە يۈرەكلەر نېمىنىدۇر ئىزدىگەندەك قىلاتتى، نېمىگىدۇر

تەلپۈنەتتى. قەلبلەرنى بېسىپ تۇرغان ئېغىر بىر تاش بارەك، ئاشۇ تاشنى ئــــرغــىتىپ چۈشۈرۈۋېتىشنى كۆزلىگەندەك توختىماي چېپىشاتتى. ئاتلار قــوشــتاغنى ئارقىدا تاشلاپ، ياپيېشىل بىر پارچە تۈزلەك يايلاققا يېتىپ كەلگەندە توختىدى. ئاسمان زۇمرەتتەك سۈزۈك ئىدى. تاغ گۈللىرىنىڭ خۇش ھىدى گۈپۈلدەپ پۇراپ تۇراتتى. جەنۇبتا، يىراقتىن كۆرۈنۈپ تۇرغان قارلــىق چــوقــقــــلار بارغانسېرى ئاسمانىنىڭ قەرىگە سانجىلىپ كىرىپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. كۆك ئاسماندا غايەت زور بىر بۈركۈت قاناتلىرىنى مىدىرلاتماستىن پەرۋا قىلاتتى... ئاشۇ مەنزىرىلەرگە قاراپ تۇرۇپ، زاكىرجان مەخسۇم ھاجمىنىڭ خىيال كۆزلىرىدە، ئاشۇ دالانىڭ ئۇ چېتىدە بوينىنى قــسىپ كوھتام دەرياسىنىڭ دولقۇنلىرىغا قاراپ تۇرغان مۇڭلۇق ئالىم، قەپەزگە سولانغان ناتىۋان كېيىك، يات ئەل ۋە تاغ ئارىلىرىدا قېچىپ يۈرگەن قاچقۇنلار يەنە ئارىلىشىپ كەتتى. ھېلىدىن-ھېلى كېيىكنىڭ ئورنىنى ئالىم، ئالمىنىڭ ئورنىنى كېيىك ئىگىلەيتتى. ئارقىدىنلا تەقدىرنىڭ قوپال زەنجىرى ئالمىنى قاچقۇنلار ئارىسىدا سۆرەپ يۈرگەن بولاتتى... شائىر زاكىرجان خالمۇھەممەت ئوغلى فۇرقەت قەلبىنىڭ چوڭقۇر يېرىدىن كۆتۈرۈلگەن ساداغا قۇلاق سالدى. خۇدانىڭ جاراڭلىق، ئۇلۇغۋار ئاۋازىنى ئاڭلىغاندەك بولدى. "قويۇۋېتە، قويۇۋېتە، قويۇۋېتە!" دېگەن بىر خىتاب ئاسماندىنمۇ، زېمىن تەكتىدىنمۇ، قەلبىنىڭ قەرىدىنمۇ ئاڭلىناتتى. شائىر ئات ئۈستىدە قەددىنى رۇسلىدى. ئۇنىڭ ئاۋازى يايلاق ئۈستىدە تۇيۇقسىز جاراڭلاپ كەتتى:

سەيدىڭ قۇيابەر سەييادە، سەييارە ئىكەن مەندەك،
ئال دامىنى بوينىدىن بىچارە ئىكەن مەندەك،
ئۆز يارىنى تاپماستىن ئاۋارە ئىكەن مەندەك،
ئىقبالى نىگۇن، بەختى ھەم قارا ئىكەن مەندەك،
ھىجران ئوقىدىن جىسمى كۆپ پارە ئىكەن مەندەك،
كۆيگەن جىگەرى-باغرى سەدپارە ئىكەن مەندەك.

تاغ-جىرالار، يايلاق دالالار ئەكس سادا قايتۇردى. شائىر تەۋەللۇت ئالدىدىكى ئاندەك بوغۇلۇپ ھاسرايتتى. ئۇ نەپەس ئالماي داۋاملاشتۇرۇپ كەتتى:

— كى رىشتەنىكىم قىلسۇن چەپپەكلەر ئاتىپ جەستە،
ھەجرىدە ئەلەم تارتىپ بولدى جىگەرى خەستە،
تاغلارغا چىقىپ بولسۇن يارى بىلەن پەيۋەستە،
كەل قويما بالا دامى بىرلە ئۇنى پابەستە،
ھىجران ئوقىدىن جىسمى كۆپ پارە ئىكەن مەندەك،
كۆيگەن جىگەرى-باغرى سەدپارە ئىكەن مەندەك.

دەريا-ئىچىقىنلار، جاڭگال-ئورمانلار ئەكس سادا قايتۇردى. شائىر مۇللاسەئدۇللا، ئابدۇللا مۇفتى ھاجىم، ئىسمايىل دامۇللام ۋە باشقىلار بىرىنچى كۇپلېتنى ئاڭلىغاندىلا ئەندىلىپىنىك «لەيلى-مەجنۇن» داستانىدىكى ئاشۇ مەشھۇر مۇخەممەسكە مۇشائىرە كېتىۋاتقانلىقىنى چۈشىنىشكەنىدى. موللا سەئدۇللا ئۈچىنچى كۇپلېتنى داۋاملاشتۇرۇپ كەتتى:

— بەش كۈن سېنىك دەۋرىگىدە بىچارە خىرام ئەتسۇن،
ئاھۇلار ئارا ئويناپ ئەيشىنى مۇدام ئەتسۇن.
يامغۇر سۇيى تولغاندا تاغ لالەنى جام ئەتسۇن،
ھەققىگە دۇئا ئەيلەپ ئۆمرىنى تامام ئەتسۇن.

ئاخىرقى تەكرارلىمىغا ھەممەيلەن تەك قوشۇلۇپ كەتتى:

— ھىجران ئوقىدىن جىسمى كۆپ پارە ئىكەن مەندەك،
كۆيگەن جىگەرى-باغرى سەدپارە ئىكەن مەندەك.

يەنە ئۇزاق ئۇيقۇلار، ئېگىز ئاسمان، ئاي ۋە يۇلتۇزلار ئەكس سادا قايتۇردى. ئىسمايىل دامۇللام نېمىندۇر چۈشىنىپ ئاغزىنى ئۆمەللىدى، ئۇنىڭغىچە يەنە زاكىرجان مەخسۇم ھاجىم داۋاملاشتۇرۇپ ئېلىپ كەتتى:

— سەرگەشتە بۇ ۋادىدە ھىر باشىغە رەھىم ئەتكىل،
يوق تاقەتى بەندەڭدە بوردىشىغە رەھىم ئەتكىل.
يىغلاپ ساڭا تېرمۆلۈر كۆز ياشىغە رەھىم ئەتكىل،
رەھىم ئەتمىسەڭ ئۆزۈڭگە يولداشىغە رەھىم ئەتكىل.

تەكرارلىمىغا يەنە ھەممەيلەن قوشۇلدى:

— ھىجران ئۇقىدىن جىسمى كۆپ يارە ئىكەن مەندەك،
كۆيگەن جىگەرى-باغرى سەدپارە ئىكەن مەندەك.

تاغ ئىچىدىكى كۈمۈش بۇلاقلار، ئۇنچە-مارجان چاچىدىغان شارقىراتمىلار ئەكس سادا قايتۇردى. زاكىرجان مەخسۇم ھاجىم ئابدۇللا مۇفتى ھاجىمغا قاراپ بېشىنى ئەگدى. ئابدۇللا مۇفتى ھاجىممۇ ئاجايىپ ھازىر جاۋابلىق بىلەن داۋاملاشتۇرۇپ كەتتى:

تاغدا ئاچىلىپ لالە بەر سەبزە باھار بولسا،
ئەخىر بۇ نېچۈك بىدات ئالەم ئاڭا تار بولسا،
چىقماي دېسە جايىدىن ئۆزلەتتە فىكار بولسا،
گەر چىقسا بەناگاھى دامىڭغە دۇچار بولسا،
ھىجران ئۇقىدىن جىسمى كۆپ يارە ئىكەن مەندەك،
كۆيگەن جىگەرى-باغرى سەدپارە ئىكەن مەندەك.

كۆپنىڭ ئاۋازى گۈرۈلدەپ تاغ بورىنىنىڭ ئەكس ساداسىنى مەلۇم قىلدى. ئەمدى نۆۋەت ئىسمايىل دامۇللامغا كەلگەندى. ئۇنىڭ شاش ئېتى ئۆز ئىزىدا چۆرگىلەپ تېپىچەكلەيتتى.

بىچارىنى زۇلۇم ئەيلەپ قول، بويىنىنى باغلاپسەن،
ھەر ساڑى چېكىپ-سۆدىرەپ ئۆلتۈرگىلى چاغلاپسەن.
كۆكسىنى جاپا بىرلا لالە كەبى داغلاپسەن،
سات ماڭا ئەگەر قەستىڭ ئالغۇچى سۈراغلاپسەن.
ھىجران ئوقىدىن جىسمى كۆپ پارە ئىكەن مەندەك،
كۆيگەن جىگەرى-باغرى سەد پارە ئىكەن مەندەك.

يەرنىڭ چوڭقۇر قېتىدىكى ماگمىلار قاينىاپ، ۋولقانلار ئەكس سادا قايتۇردى. كۆپچىلىك شېئىرنىڭ ئاخىرلىشىشىغا بېقىنلاشقانلىقىنى ھېس قىلىپ، بېشىنى زاكىرجان مەخسۇم ھاجىم تەرەپكە بۇراشتى. ئاشۇ ھالەتتە "ئەشئارنى باشلىغان ئۆزلىرى، ئاخىرىنى يەنە ئۆزلىرى چۈشۈرسىلە" دېگەن مەنا جىلۋە قىلاتتى. زاكىرجان مەخسۇم ھاجىم سەل ئويلىنىپ، ئوڭ قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ شائىر موللا سەئدۇللاغا بېشىنى ئەگدى. ھەممەيلەن بىرقانچە كۈنلۈك مېھماندارچىلىق داۋامىدا شائىر موللا سەئدۇللانىڭ دائىم تۆردە ئولتۇرۇپ، ئاخىرقى دۇئانىمۇ ئۆزى چۈشۈرۈپ كەلگەنلىكىنى يادىغا ئېلىشتى. مۇشۇ بىر توپ ئۆلىمالار ئارىسىدا ئۇنىڭ يېشى ھەممىدىن چوڭ بولۇپ، دۇئا چۈشۈرۈشكە ھەقلىق ئىدى. ئۇنىڭ سەل بوغۇق، لېكىن تەسىرلىك ئاۋازى جاراڭلىدى:

يوق ھوشى پەرى تەككەن دېۋانىگە ئوخشايدۇ،
كۆز ياشى يەنە تولغان پەيمانىگە ئوخشايدۇ،
غەم سىلى بىلەن كۆڭلى ۋەيرانىگە ئوخشايدۇ،

فۇرقەتتە بۇسەئدۇللا ھەيرانىگە ئوخشايدۇ،
ھىجران ئوقىدىن جىسمى كۆپ پارە ئىكەن مەندەك،
كۆيگەن جىگەرى-باغرى سەدپارە ئىكەن مەندەك.

ناتۇۋان قەلبلەر، ئېزىلگەن يۈرەكلەر، ئاچچىق ياشلاردىن نەملەنگەن كۆزلەر ئەكس سادا قايتۇردى. كۆپچىلىك موللا سەئدۇللانىڭ ئاخىرقى مىسراغا زاكىرجان مەخسۇم ھاجىمنىڭ تەخەللۇسىمۇ، ئۆزىنىڭ ئىسمىنىمۇ قوشۇپ ئۆتكەن چېۋەرلىكىگە تەڭ بارىكاللا قىچقىرىشتى. لېكىن ئاشۇ قىچقىرىقتا شادلىقتىن كۆرە مۇڭلۇق ھاياجان، تۇغمەس دەرد-ئەلەملەرنىڭ قالدۇق نالىسى، كەلگۈسىگە بولغان ئۈمىد ۋە ئەندىشىلەرنىڭ پەريادى جاراڭلاپ قالدى. ئەلەم-كۈلپەت، ھەسرەت-نادامەت پىغانلىرى يەنمۇ بەكرەك قويۇقلىشىپ كەتكەندەك بولدى. لېكىن مۇشۇ سورۇندىكى، مۇشۇ گۈزەل يايلاقتا تىزگىن تارتقان ھەممە كىشى ئاشۇ قۇتلۇق مىنۇتتا جاھانغا ئاجايىپ گۈزەل ۋە ئۆلمەس بىر ئەشئار مۇسەددەسنىڭ نازىل بولغانلىقىنى چۈشىنىشكەندى. ئۇلار ھاياجان بىلەن ھاسىرىشاتتى. ئەشئار دېسە جېنىنى بېرىشكە تەييار تۇرىدىغان ئىسمايىل دامۇللام گۈزەل يۈسۈپنىڭ تەۋەللۇتىدىن كېيىن كۈلۈمسىرىگەن ئاندەك ھاياجانلىنىپ كەتكەندى. ئۇ شاش ئېتىنى چاپتۇرۇپ يايلاقنى بىر ئايلىنىپ چىقتى. ئۇنىڭ ئۆزىنى چۆپلۈككە تاشلاپ يۇملانغۇسى، يۈكسەك تاغلارنى باغرىغا بېسىپ سۆيگۈسى، بار ئاۋازى بىلەن تۇۋلاپ ناخشا-مۇقام قىچقۇرغۇسى كېلەتتى. بۇ ھەقىقەتەنمۇ ئاجايىپ ھاياجانلىق مىنۇتلار ئىدى...

* * *

شۇ كۈنى كەچتە ئاق ئاتلىق پەرىشتىلەر قۇتبىدىن شاھ ئوغلى ھۈسەينخان ھاجىم «تەجەللىي-مۇجەللىي» ھەزرەتلىرىنىڭ مۇلاقاتىغا

مۇشەررەپ بولدى. ئالمىنىڭ ئوتتۇرا بوي، چىڭ ئۇستىخانلىق سۇباتىغا، مېھىر-مۇھەببەت ۋە ئاشقىلىق جۇلالاپ تۇرىدىغان بۇغداي ئۆڭ چىرايىغا، ئىنچىكە، چىرايلىق ۋە تۇز قاڭشىرىغا، تەپەككۇر نۇرلىرى يېغىپ تۇرىدىغان كۆزلىرىگە تويماي قاراشتى. ئالمىنىڭ ۋۇجۇدى ئورۇقراق بولسىمۇ، چېھرىدىن گۈلدەك تەبەسسۇم ۋە جەسۇر ئىرادىسى چاقناپ تۇراتتى. زىيارەتچىلەرنىڭ تەشنا كۆزلىرىدە ھۆرمەت نۇرلىرى توختىماي جىلۋە قىلدى. ئىززەت سۆزلىرى كۈز ئايلىرىدىكى كوھتام دەريياسىنىڭ سۈيىدەك سۈزۈلۈپ ئاقتى. سېغىنىش پىراقلىرى، جۇدالىق ھىجرانلىرى، ۋىسال ئارمانلىرى بايان قىلىندى. ئەھلى ئىلىم جەم بولغان سورۇنغا لايىق سۆھبەتنىڭ رايى كۆپ ئۆتمەي ئىلمىي مەسىلىلەرگە كۆچتى. تىلشۇناسلىق، ئەشئارچىلىق، تارىخ، ئىلمىي مەنتىقە، ئىلمىي نوجۇم، كىمىياگەرلىك ـــ تىب پەنلەرنىڭ يېڭى-يېڭى سىرلىرى بىلەن مەزمۇنلاندى. ئۆزلىرى كەسىپ سۈپىتىدە شۇغۇللىنىۋاتقان تىب ـــ داۋالاشتىكى، دورىگەرلىكتىكى يېڭى تەجرىبە-نەتىجىلەر تونۇشتۇرۇلدى، ئالىم سۆزلەيتتى، ئاڭلىغۇچىلار كۈچلۈك سوئال ۋە پاساھەتلىك قوشۇمچىلىرى بىلەن تولۇقلايتتى. ئۇلارنىڭ تولۇقلىمىلىرى كۆپرەك تارىخنىڭ قايتىلانمىلىقى، خۇراپىي بىدئەتچىلەرنىڭ شۇملۇقلىرى، ئەل ئىشىغا كەلگەن كۈلپەتلەرنىڭ ئېغىرلىقى ھەققىدىكى شىكايەتلىك ھېكايىلەر بىلەن رەڭلەنسىمۇ، نېمىشقىدۇر ئاخىر كېلىپ يەنە ئاشۇ پەن قانۇنىيەتلىرىنىڭ ئىسپاتى تۇسىنى ئالاتتى. ئىلمىي تېپىتە جىسمانىي بىمارلىق بىلەن روھىي زەئىپلىكنىڭ قايسىسىنى داۋالاشنىڭ ئالدىنقىلىقى ھەققىدە مۇنازىرە كۆتۈرەتتى ۋە ئارقىدىنلا ئۆز شۇبھىلىرىگە ئالمىنىڭ سۇقراتتىن، فارابىدىن، ئىبنىسىنادىن كەلتۈرگەن نەقىللىق دەلىللىرى ئارقىلىق جاۋاب تاپاتتى.

شۇ كۈنى ئىسمايىل دامواللامنىڭ مول نېمەتلىك داستىخىنى ئالدىدا، مەخمۇت قارى ھاجىمنىڭ تەمبۇر تەڭكەش قىلىنغان مۇڭلۇق مۇقاملىرىغا ئىشتىياق كۆرۈنەرلىك تۆۋەن بولدى. كۆپ ھاللاردا مەخمۇت قارى ھاجىمنىڭ ئۆزىمۇ تەمبۇرنى تامغا يۆلەپ قويۇپ سۆھبەتكە قوشۇلۇپ

كېتەتتى. سورۇندا جەم بولغانلارنىڭ كۆپىنچىسى ـــ ئەخمەت قۇداي ۋە باشقا بىرقانچەيلەننى ھېسابقا ئالمىغاندا ـــ شائىرلىقى بىلەن روھىيەتنى، تېۋىپلىقى بىلەن جىسمانىيەتنى ئەملەيدىغان ئۆلىمالار ئىدى. شۇڭىمۇ سۆھبەتنىڭ قىزىق نۇقتىسى يەنىلا ئەشئارچىلىقتىكى ئەڭ يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلەرگە مەركەزلەشتى. ھېلى مۇشۇ ئىسمىسلاغا كېلىۋاتقان يولدا فازىل بولغان ئاجايىپ مۇشائىرە-مۇسەددەس ھەققىدە پاراڭ بولغاندا، ئالىم ئاڭلاش ئىختىيارىدىن بېشارەت بەردى. مۇسەددەسنىڭ ئاپتورلىرى بىر-بىرىگە قاراشتى، نېمىشقىدۇر ئاجايىپ ئىلھامنىڭ تۇرتكىسىدە زۇۋانغا جايىز بولغان ئاشۇ گۈزەل مىسرالار ئەمدى ئەستىن قېچىپ قالغاندەك بىلىنەتتى. مانا شۇ چاغدا ئەخمەت قۇداي ئورنىدىن تۇرۇپ مۇسەددەسنى ئۆز كۆپلېتلىرى تەرتىپىدە تاغلىقلارغا خاس جاراڭلىق ئاۋازدا دېكلاماتسىيە قىلىپ كەتتى. ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ بىر ئاڭلىغانىنى شۇ زامات ئەستە قالدۇرالايدىغان ئاجايىپ زېھنىگە ھەيران قالدى ۋە ئارقىدىنلا شېئىرنىڭ سېھرىلىك تۇيغۇلىرى ئىچىگە غەرق بولۇشتى. مۇسەددەس ئاخىرلاشقاندا، ئالمىنىڭ كۆزلىرىدىن ئىسسىق تامچىلار دومىلاپ چۈشتى، ئورۇق ۋۇجۇدى گۈل ياپرىقىدەك تىترەيتتى. ئولتۇرغانلار ھەزرىتىمنىڭ دەمدەردەك بۇقۇلداپ، ئىچىگە بوغۇلۇپ يىغلاۋاتقانلىقىنى كۆرۈشتى ۋە ئۆزلىرىمۇ قوشۇلۇپ يىغلاپ كېتىشتى...

شۇ كۈنى بىرىم كېچىدە، ئەخمەت قۇداي ئۆز كارۋىتىنىڭ ئارقىسىدىن يېتىۋېلىشنى كۆزلەپ، خوشلىشىشقا ئىجازەت سورىدى. ئالىملار ۋە باشقىلار ئۇنىڭ ئاجايىپ زېھنىگە باركاللا ئەيلەپ دۇئا بەردى. ئۇ مېڭىش ئالدىدا ئالمىنىڭ مۇبارەك قوللىرىنى ئالقانلىرى ئارىسىغا ئېلىپ، يەكەننىڭ دوتىيى شىن دارىن بىلەن ئالمىنىڭ ئەركىنلىكى توغرىسىدا سۆزلىشىدىغانلىقىنى ۋەدە قىلىپ خوشلاشتى...

ئەخمەت قۇداي كەتتى، شۇنداق قىلىپ ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ شېئىرىيەت ئاسمىنىدا «مۇشائىرەئى ئەندىلەپ»، «سەيدىڭ قۇيابەر سەيباد»،

«مۇسەددەسى فۇرقەت» دېگەن ناملار بىلەن ئاز كەم بىر ئەسىر جاراڭلىغان ئاشۇ مەشھۇر مۇسەددەس جاھانغا تارقالدى. ئۇ، شۇ بىر ئەسىر جەريانىدا ئاجايىپ گۈزەل تىلى، مۇزىكىدەك روشەن رىتمى، مۇتائىلە قىلغانسېرى يېڭى-يېڭى مەزمۇنلار ھۆسن ئاچىدىغان پاساھىتى ئارقىلىق شېئىرىيەت گۈلزارىغا يېقىنلاشقان ھەربىر ئوت يۈرەكنىڭ تەلمۈرگەن نەزەرلىرىگە ئەڭ ئالدى بىلەن قىزىل گۈلدەك ئايان بولاتتى. ئۇ ئېغىزدىن-ئېغىزغا كۆچۈپ تارقالدى. خوتەن قەغىزىگە مىڭلاپ نۇسخىلاردا كۆچۈرۈلدى. مەدرىسلەرنىڭ قاراڭغۇ ھۇجرىلىرىدا، ئۇنۇڭ-ئېرىستېتلارنىڭ جۇشقۇن كېچىلىرىدە دېكلاماتسىيە قىلىندى. ھەربىر ئوقۇغۇچى ۋە ئاڭلىغۇچى ئۇنىڭ ئاشۇ تويۇنغان مىسرالىرى ئىچىگە ئۆمۈرلۈك ئارزۇ-ئارمانلىرى، مۇقەددەس تىلەك-ئىلتىجالىرى يوشۇرۇنغاندەك ھېس قىلىشاتتى. "سەيدىڭ قۇيابەر سەييادە" دېگەن ئاشۇ خىتاب بېيايان پەلەكتە، يۇكسەك تاغلارنىڭ چوققىلىرىدا، ئەزىم دەريالارنىڭ شاۋقۇنلىرىدا، بوران-شاماللارنىڭ گۈرۈلدىشىدە، چاقماق ۋە گۈلدۈرماملارنىڭ ساداسىدا جاراڭلايتتى...

* * *

كۆپ ئۆتمەي، ئەخمەت قۇدايىنىڭ خىزمەتلىرى تۇپەيلىدىنمۇ ياكى مانىجۇ ئىستىبداتلىرىنىڭ خەلقنىڭ ئۈستىدىكى زۇلمىنى بوشاشتۇرۇش زۆرۈرلىكىنى ھېس قىلغانلىقى سەۋەبلىكمۇ، ئىشقىلىپ قۇتىبدىن شاھ ئوغلى ھۈسەينىخان ھەزرىتىم ئۈستىدىكى تەقىبنىڭ بىكار قىلىنغانلىقى توغرىسىدا خەۋەر تارقالدى. ئالىم ئىشىنەر-ئىشىنەلمەي بىرەر يىلغىچە ئارىسالدى بولغاندىن كېيىن ئاخىر قاغىلىققا كۆچتى. ئۇ زاكىرجان مەخسۇم ھاجىم، شائىر موللا سەئدۇللا، مۇتىللا ئەلەم ئاخۇنۇم قاتارلىقلار بىلەن دائىم ئۇلپەتلىشىپ تۇراتتى، بىراقتىكى ئىسمىسلانى، كوھتام دەريا‌سى بويىنى ۋە ئۇ يەردىكى ئابدۇللا مۇفتى ھاجىم، ئىسمايىل دامواللام قاتارلىقلارنى يادىغا ئېلىشاتتى. يىل ئارىلاپ گۈمىدىكىلەر قاغىلىق تەرەپكە، قاغىلىقتىكىلەر گۈما

تەرەپكە ئۆتۈپ قەدىناسلار دىدارلىشاتتى، شۇ دەۋرنىڭ بۇ زامانداش شائىر-ئۆلىمالىرى 19-ئەسىردىن ھالقىپ تاكى ئۆمۈرلىرىنىڭ ئاخىرغىچە بىر-بىرىنى ئىزدىشىپ تۇردى. ھەر قېتىم دىدارلاشقانلىرىدا ئاشۇ مەشھۇر مۇسەددەس توغرىسىدا قىزغىن پاراڭلىشاتتى، مۇقەددەس ئارزۇ تىلەكلىرىنى سۆزلىشەتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئىسمايىل داموللام ـــ كېيىن ھەج-تاۋاپ پەرزىنى ئادا قىلىپ ئىسمايىل ھاجىم دەپ ئاتالدى ـــ ئەڭ ئۇزۇن، تاكى 1950-يىلغىچە ھايات كەچۈردى. ھەممە قەدىناسلىرىغا ئاتاپ تەزىيەنامىلەرنى يازدى. ئۇ كىشىنى كۆرگەنلەرنىڭ ھېكايە قىلىشچە، مال-دۇنيالىرى ھەددى-ھېسابسىز بۇ تولغان زەردار سەكسەن ئۈچ يىللىق ئۆمرىدە سەكسەن ئۈچ خوتۇن ئالغان بولسىمۇ زادىلا بالا يۈزى كۆرمىگەنمىش (ئۇلار موللا خىنىمنى ئۇنىڭ بېقىۋالغان قىزى دېيىشىدۇ). ۋەھالەنكى، ئۇنىڭ شېئىرىيەتتىكى ئاجايىپ ئىجتىھاتىغا ھەممە قايىل بولۇشاتتى، ئۇ ئاشۇ ئىسمىسلادىكى گۈزەل بېغىغا ياساتقان ھەشەمەتلىك راۋاق ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، كۆپ ۋاقتىنى شېئىر ئىجادىيىتىگە سەرپ قىلدى. تەجەللىي-مۇجەللىي ھەزرىتىمنىڭ كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئۇنىڭ شېئىرلىرىنى ماختىغان ياكى ماختىمىغانلىقى نامەلۇم، ۋەھالەنكى زامانداشلىرى بولغان ئاشۇ ھۈسەينخان ھەزرىتىم، فۇرقەت مەخسۇم ھاجىم، موللا سەئدۇللالارغا ئوخشاشلا ئۇنىڭدىنمۇ كۆپلىگەن گۈزەل شېئىرلار مىراس قالدى ۋە كېيىنكىلەر تەرىپىدىن ئۇيغۇر يېقىنقى زامان دېموكرات شائىرى دەپ قەدىرلەندى. ئاخىرىدا قەيت قىلىپ ئۆتۈشكە ئەرزىيدىغىنى شۇكى، بىر پارچە گۈزەل شېئىرنىڭ، بىر قېتىملىق مول ئىلمىي سۆھبەتنىڭ بىر ئادەمنى ئىلىم ساھىلىغا سۆرەپ كىرەلەيدىغان پاكىت: "تاغ باتۇرى" ئەخمەت قۇداي ئۆمرىنىڭ كېيىنكى قىسمىدا "تاغ موللىسى"غا ئايلىنىپ مەشھۇر «خەزىنە» دېگەن ئىقلىم كىتابىنى يېزىپ قالدۇردى. ئابدۇللا مۇختى ھاجىمدىنمۇ كۆپلىگەن شېئىر، ئابدىجىلىل داموللام ئاتلىق شائىر ئوغۇل، ئابلىكىم مەخسۇم ھاجىم ناملىق يازغۇچى، ئۆلىما نەۋرە قالدى. .

"ئالتۇن قان"دىكى توي

مىلادىدىن 330 يىل بۇرۇنقى ياز كۈنلىرىنىڭ بىرى ئىدى. تىنىق كۆك ئاسماندىن يەرگە قاراپ ئىشقى ئۆرلىگەن قۇياش پايانسىز چۆلگە يارقىن نۇر تۆكۈپ تۇراتتى. كۆك ۋە چۆل، چۆل ۋە كۆك، خۇددى تەڭرى قوشقان بىر جۈپ قوشماقتەك بىر-بىرىگە تويماي قارىشىپ تۇراتتى. كۆك ۋە قۇياش بىر چۆلگە ئەزەلدىن ئەڭ يېقىن ھەمراھ، ئەڭ يېقىن سىرداش بولۇپ كەلمەكتە. بۇ چۆلدە قانچە-قانچىلىغان قەھرىمانلىق داستانلىرى يارالدى؛ قانچە-قانچىلىغان پالۋانلار بۇ چۆلدە ئۆز كارامىتىنى كۆرسىتىپ ئەلنىڭ داڭقىنى چىقاردى؛ ئەلنىڭ تىنچلىقىنى ۋە ئىسەنلىكىنى قوغداش ئۈچۈن ئۆز جېنىنى پىدا قىلغان قانچە-قانچىلىغان مەردلەرنىڭ مۇقەددەس قانلىرى مۇشۇ چۆلدىكى يۇلغۇنلار ئاستىغا سىڭىپ كەتتى!...

چېكى يوق داستىخاندەك يېيىلغان تۈزلەڭلىكتە ئوتلاپ يۈرگەن بىر توپ ياۋا ئات ئۇشتۇمتۇت ئۇركۈپ، ئۇچقاندەك چاپقان پېتى يىراقتىكى ئېدىرلىقتا غايىب بولدى. قويۇق ئۆسكەن چىغلىقتا ئويناقلاپ يۈرگەن بىرنەچچە توشقان ئۇلارنىڭ تۇيۇق تاۋۇشىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇزۇن قۇلاقلىرىنى دىك قىلىپ قېتىپ قالدى-دە، شۇ ھامان دىكىلداپ سەكرىشىپ قېچىپ كەتتى. نېرىدىكى چاتقاللىق ئىچىدىن يەتتە-سەككىز جەرەن

دۈپۈرلىشىپ چىقىپ يەنە چۆلنى بويلاپ بەدەر قاچتى. بۇ جانۋارلار نېمىدىن شۇنچە ئۇركۈپ كەتتىكىن؟ ھە، ئۇۋچى! جەرەنلەرنى قوغلاپ بىر ئاتلىق كىشى چىقىپ كەلدى. قېنى قىزىپ كەتكەن ئات خۇددى قاناتلىق دۇلدۇلدەك غۇيۇلداپ كېتىپ باراتتى. ئۇنىڭ تىز-تىز كۆتۈرۈلۈۋاتقان تۇياقلىرىنىڭ يەرگە تېگىۋاتقان-تەگمەيۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى. شوخ چۆل شامىلى ئارغىماقنىڭ يايلى ۋە قۇيرۇقىنى ئۇچۇرۇپ، ئوينىتاتتى. چەۋەندىز يىگىت ئالدىغا ئېگىلىپ ئاتنىڭ بوينىغا يېپىشۋالغانىدى. جەرەنلەرنىڭ ھېرىپ قالغانلىرى بىر-بىرلەپ ئۆز توپىنىڭ ئارقىسىدا قېلىشقا باشلىدى، توپ ئالدىدا چېپىپ كېتىۋاتقان جەرەن سەركىسى ئۇدۇلدىكى ئانچە ئېگىز بولمىغان تاقىر تاغ تەرەپكە يول ئالدى، يۈگۈرۈك ئارغىماق ئوق يەتكۈدەك ئارىلىققا ېرىپ قالغاندا جەرەنلەر تاغ باغرىغا يېتىپ قالغانىدى. ئۇۋچى ئۇلارنىڭ تاغ كەينىگە ئۆتۈپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن دەرھال تىزگىننى قويۇۋېتىپ، سول قولى بىلەن ئوقيانى، ئوڭ قولى بىلەن ساداقتىن ئوقنى ئالدى-دە، پۇتلىرى بىلەن ئۇزەڭگىگە تىرەجەپ ئېگەردىن كۆتۈرۈلدى ۋە ئوق ئۇچىنى ئوۋغا قارىتىپ يانىڭ كىرىچىنى تارتتى. دەل شۇ چاغدا جەرەنلەر نېمە ئۈچۈندۇر يۆنۈلۈشىنى ئۆزگەرتىپ، شىددەت بىلەن ئارقىغا چاپچىپ قاپتالنى بويلاپ قېچىشقا باشلىدى. ئەنە شۇ پەيتتە تاغ تۈمشۇقى تەرەپتە بىر توپ ئاتلىق لەشكەرلەر كۆرۈندى. ئۇۋچى يىگىت ئوقنى قايتىدىن ساداققا سېلىپ، يانى يەلكىسىگە ئارتتى-دە، بىر قولىدا تىزگىننى تارتىپ، يەنە بىر قولى بىلەن ئېتىنىڭ بوينىنى سلاپ، توختاشقا دەۋەت قىلدى. ئاندىن تىزگىننى يەنمۇ قاتتىقراق تارتتى. مەغرۇر تۇلپار قەدىمىنى ئاستىلىتىپ بىر چاپچىدى-دە، ئالدىنقى ئىككى پۇتىنى ئېگىز كۆتۈردى. ئاندىن قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىنى ئارازلىق بىلەن ئالايتىپ توختىدى.

تاغ ئارقىسىدىن ئۇشتۇمتۇت چىقىپ كەلگەن ئەللىك-ئاتمىش لەشكەر ئاتلىرىنى يورغىلىتىپ، ئۇۋچى يىگىت تۇرغان تەرەپكە يېقىنلاپ كېلىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى تولۇق قوراللانغان بولۇپ، قارىماققا ئۇزۇن يولدىن ياكى

جەڭدىن قايتقاندەك كۆرۈنەتتى. نەيزە ئۇچلىرى ۋە دۇبۇلغىلاردا كۈن نۇرى غىل-پال چاقناپ قالاتتى، ئاتلىقلار يېقىنلاشقانسېرى ئۇلارنىڭ چىرايلىرى ۋە ئېگىز كۆتۈرۈلگەن يەككە تۇغنىڭ بەلگىسى ئېنىق كۆرۈنۈشكە باشلىدى.

ئۇۋچى يىگىت ئۇلارغا تىكىلىپ قاردى ۋە ئۆز-ئۆزىگە:

— بارس تېگىن! ① — دەپ قويدى.

دۇبۇلغا ۋە ساۋۇت كىيىپ سەپ ئالدىدا كېلىۋاتقان قامەتلىك، كېلىشكەن يىگىت ھەقىقەتەنمۇ قاغاننىڭ ② چوڭ ئوغلى بارس تېگىن ئىدى. كۆتۈرۈلگەن ئاشۇ يەككە تۇغ بارس تېگىننىڭ بەلگە تۇغى، لەشكەرلەر بولسا، ئۇنىڭ خاس قورۇقچى نۆكەرلىرى ئىدى. ئۇۋچى يىگىت ئېتىنى دېۋىتىپ قاغان ئوغلىنىڭ ئالدىغا باردى ۋە ئۇنىڭغا ئات ئۈستىدە باش ئېگىپ تەزىم قىلدى-دە:

— قاغانىم بەدۋك ئوغلانى بارس تېگىنگە قۇت بولسۇن! ③ — دەپ سالام بەردى.

— قۇت بولسۇن ساڭا، باتۇر يىگىت! — دەپ جاۋاب قايتۇردى بارس④تېگىن، — ئېتىڭ نېمە؟ بۇ چۆلدە يالغۇز نېمە قىلىپ يۈرسەن؟

— ئېتىم ئارسلان، ئۇۋ قىلىپ يۈرىمەن، — دېدى ئۇۋچى يىگىت. بۇ چاغدا نۆكەر ېبشى ئارسلانغا قاراپ بۇيرۇق قىلدى:

— تېگىن ئالدىدا ئاتتىن چۈش!

ئارسلان ئۇنىڭ ھەيۋىسىگە پىسەنت قىلماي:

— قاغان ئوغلانى ئاتتىن چۈشۈپ باش ئۇرغانلارنى باتۇر دېمەيدۇ، ئەلگە سادىق پىداكارلارنى قەدىرلەيدۇ، — دېدى.

بارس تېگىن ئارسلانغا تىكىلىپ قاردى.

---

① تېگىن — خانزادە(قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا).

② قاغان — (قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا) خاقان، پادىشاھ.

③ خاقانىمنىڭ چوڭ ئوغلى بارس تېگىنگە بەخت يار بولسۇن(قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا).

④ بارس — (قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا) يولۋاس.

— سەن شۇنداق پىداكارمۇ؟ — سوردى ئۇ.

— ئون يىل بۇرۇن سېنىڭ ئاتاڭ تەڭرى تۇغمش ① تۇڭا بىلگە قاغان سوغداقلارنىڭ ② ھۇجۇمىنى تارمار قىلىش ئۈچۈن قوشۇن تارتىپ چىققاندا مېنىڭ ئاتام قايمدۇ شۇ قوشۇندا جەڭچى ئىدى، — دېدى ئارسلان، — ئۇ پىداكارلىق بىلەن جەڭ قىلغانلىقى ئۈچۈن ئاتاڭ قاغان جەڭدىن كېيىن ئۇنى پۈتۈن قوشۇن ئالدىدا "ئالىپ ③ قايمدۇ" دەپ ئاتىغان ۋە بۇندىن كېيىن بارلىق جەڭچىلەرنىڭ ئۇنى شۇ نام بىلەن ئاتىشىنى جاكارلىغان. ئاتام ھازىر تۆمۈرچىلىك قىلىدۇ، قاغان ئەسكەرلىرى ئۈچۈن ياراغ ياسايدۇ. ئۇ مېنى كىچىكىمدىنلا قاغانغا سادىق بولۇشقا ئۆگەتكەن.

— سىلەر نېمە ئۈچۈن قاغانغا شۇنچە سادىق بولىسىلەر؟ — سوردى بارس تېگىن ئۇنى سىناپ كۆرمەكچى بولۇپ.

— پۇقرالارنىڭ قاغانغا سادىق بولۇشى ئەلنىڭ بىرلىكىنى ساقلاشقا پايدىلىق. تۇڭا بىلگىدەك ئادىل ۋە ئاقىل قاغاننىڭ بولۇشى ئەلنىڭ قۇدرەت تېپىشى ئۈچۈن پايدىلىق، — دەپ جاۋاب بەردى ئارسلان.

بارس تېگىن بۇ ئاددىي ئوۋچى يىگىتنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقان مۇنداق مەنىدار سۆزلەرنى ئاڭلاپ ئۇنىڭغا قىزىقىپ قارىدى. ئارسلاننىڭ شامال ۋە ئاپتاپتا كۆيۈپ بىرئاز قارىدىغان يۈزىگە ئەمدىلا خەت تارتقان بۇرۇتى بەك ياراشقانىدى. كەسكىن تۇرۇلگەن قاشلىرىدىن ۋە چاقناپ تۇرغان ئۆتكۈر كۆزلىرىدىن قەيسەرلىك ۋە مەردلىكنىڭ ئالامەتلىرى ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. چىڭ ھىممىتىگەن لەۋلىرىدىن ۋە بولۇپمۇ ئاغزىنىڭ بۇرجىكىدە بىلىنەر-بىلىنمەس كۈلۈمسىرەپ قويۇشىدىن ئۇنىڭ ئۆز غۇرۇرىنى ھەممىدىن ئىلا كۈرۈدىغان جىگەرلىك ئەر ئىكەنلىكىنى پەملەشكە بولاتتى، كەڭ يەلكىلىرى ۋە كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان كۆكرىكى ئۇنىڭ كۈچ-قۇۋۋىتىنى نامايان

---

① تەڭرى تۇغمش — تەڭرىدىن يارالغان (قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا).
② سوغاق ياكى سوغد — قەدىمكى ئىران قەبىلىلىرىدىن بىرى.
③ ئالىپ — قەھرىمان (قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا).

قىلىپ تۇرغاندەك تۇيۇلاتتى. چىلان تورۇق ئارغىماق ئېتى بولسا بىر ئىزدا تۇرالماي هە دەپ ئالغا ئىنتىلىپ، يەرنى تېپەتتى ۋە پۇرقۇپ، ئۇيان-بۇيان ئايلىنىپ تۇراتتى.

"نېمىدېگەن باتۇرانە كۆرۈنۈش!" دەپ ئويلىدى بارس تېگىن ئۇنىڭغا زوقلىنىپ قاراپ ۋە يەنە سورىدى:

— ئوۋغا چىقساڭ نېمە ئۈچۈن بۇركۇت ياكى تايغانلارنى ئېلىپ چىقمىدىڭ؟

ئارسلان بۇ سوئالغىمۇ تەمتىرىمەي جاۋاب بەردى:

— مېنىڭ بۇگۈنكى ئوۋغا چىقىشىم ئات ئۈستىدە ئوقيا ئېتىشنى مەشىق قىلىش، ئېتىمنى جەڭ ئىشلىرىغا كۆندۈرۈش ئۈچۈن بولدى.

بارس تېگىنىڭ بۇ چۆل ئوغلىغا مەسلىكى كەلگەندى. ئۇنىڭ ئۆزىنى تۇتۇشىدىن ۋە هەربىر سۆزىدىن قىلچە خۇشامەت ئارىلاشمىغان سەمىمىيلىك چىقىپ تۇراتتى.

— يارايسەن! — دېدى ئاخىر بارس تېگىن ئارسلانغا جىددىي قاراپ، — ئوغۇل بالا شۇنداق بولۇشى كېرەك. تۇرقىدىن سەنمۇ ئاتاڭغا ئوخشاش ئالىپ جەڭچى بولىدىغاندەك كۆرۈنىسەن.

هالال ۋە ئەركىن هاياتقا ئادەتلەنگەن ئاق كۆڭۈل چۆل ئوغلى بۇنداق ماختاشلارغا كۆنۈك ئەمەس ئىدى. شۇڭا ئۇ سەل ئوڭايسىزلانغاندەك بولۇپ، ئىەمدى تېگىنگە قاراشقا پېتىنالمىدى ۋە نېمە دېيىشنى بىلمەي كۆزىنى قاچۇرۇپ، بۇ سۆھبەتكە قىزىقسىنىپ قارىشىپ تۇرغان نۆكەرلەرگە قارىدى. نىۆكىەرلەرنىڭمۇ ئۇنىڭغا دىل مايىللىقى قوزغالغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ھۇ مەردانە يىگىتكە مەدەت بەرگۈسى كەلگەندەك دوستانە رەۋىشتە كۈلۈمسىرەپ، باشلىرىنى ئېغىتىپ قويۇشتى. بارس تېگىنمۇ ئۇنىڭغا قاراپ كۈلۈپ قويدى-دە:

— ئەمدى سەن نېمىشقا مېنىڭ قەيەردىن كېلىۋاتقانلىقىمنى، نېمە قىلىپ يۈرگەنلىكىمنى سورىمايسەن؟ — دەپ كۈتۈلمىگەن بىر سوئالنى

قويدى ۋە ئۇنىڭ جاۋابىنى كۈتمەيلا يەنە جددىي قىياپەتتە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، ـــ بىلىپ قوي، باتۇر يىگىت، ئېلىمىزگە بىر كۈچلۈك دۈشمەن باستۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ. بۇ دۈشمەننىڭ ئېتىنى ئىسكەندەر زۇلقەرنەين دېيىشىدۇ. ئۇ يىراق-يىراق يەردىكى، نۇرغۇن تاغ ۋە دەريالارنىڭ ئارقىسىدىكى يونان دېگەن ئەلنىڭ قاغانى، بۇ كۆكلى قارا قاغان كۈنپېتىشتىكى نۇرغۇن ئەللەرنى بېسىپ ئۆتتى. ئۇ ھازىر تۈمەن-تۈمەن كىشىلىك چوڭ قوشۇن بىلەن ئۇيغۇر يېرىگە ھۇجۇم قىلىپ ياقاداقى بۇدۇنلار[1]نى قىرغىن قىلىۋاتىدۇ.

ئارسلان بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ دەسلەپتە ھاڭ-تاڭ بولۇپ قالدى. كېيىن ئۇنىڭ كۆزلىرىدە غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقناپ كەتتى.

ـــ مۇمكىن ئەمەس، ئىچكىرىلەپ كىرەلمەيدۇ! ـــ دەپ ۋارقىرىۋەتتى ئۇ ئۆزىنى تۇتالماستىن.

بارس تېگىن بۇ ۋەقەلەرنىڭ ۋە ئۆز سۆزىنىڭ تەسىرىگە بېرىلىپ يەنە سۆزلەشكە باشلىدى:

ـــ مەن بۇ نۆكەرلىرىم بىلەن ياقا ئانتا[2] بېرىپ كۆردۈم. ھازىر شۇ يەردىن كېلىۋاتىمىز. ئۇ يەردە ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىڭ ئەلچىسى بىلەن كۆرۈشتۇم. ئەلچى بىزنىڭ تەسلىم بولۇشىمىز كېرەكلىكىنى ئېيتتى. مەن ئۇنىڭغا "سۇڭۇش[3] مەيدانىدا كۆرۈشەيلى" دەپ جاۋاب بېرىپ قايتىپ كەلدىم.

ـــ سۇڭۇشقا مېنى ئېلىپ بار، چوقۇم سېنىڭ كۈتكەن يېرىڭدىن چىقىمەن! ـــ دەپ خىتاب قىلدى ئارسلان ھاياجان بىلەن.

بارس تېگىن ئۇنىڭ شۇنداق دېيىشىنى كۈتكەنىدى. شۇڭا، دەرھال ئۇنىڭغا ئېپادە بىلدۈردى.

---

① ياقاداقى بۇدۇنلار ـــ (قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا) چېگىردىكى خەلقلەر.
② ياقا ئانتا ـــ (قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا) چېگىردىكى جايلارغا.
③ سۇڭۇش ـــ جەڭ (قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا).

ـــ خوپ! ـــ دېدى ئۇ، ـــ قاغاننىڭ سۆڭگۈش چاقىرىقى چىققاندا قوشۇنغا بار. سېنى سۆڭگۈشنىڭ قاينىمىغا باشلاپ كىرىمەن. دۈشمەننىڭ قىلىچ، نەيزىسى ئالدىدا ئۆزۈڭنى قانداق تۇتىدىغانلىقىڭنى كۆرۈپ باقاي.

شۇندىن كېيىن ئۇ ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ ئارسلانغىمۇ، نۆكەرلەرگىمۇ تەڭ قارىتىپ خىتاب قىلدى:

ـــ بىز ئۇلارغا ئۆز كۈچىمىزنى كۆرسىتىپ قويىمىز! ياۋۇز ئىسكەندەر يەتمىش تاغ [1] باتۇرلىرىنى بىر كۆرۈپ باقسۇن! ئۇلارنى تارمار قىلمىغۇچە سۆڭگۈشتىن يانمايمىز.

ئارسلان ئەمدى بارس تېگىنگە زوقلىنىپ قاراپ قالدى. تېگىننىڭ ياش قورامى ئارسلاندىن كۆپ بولسا ئۈچ-تۆت ياش چوڭدەك كۆرۈنەتتى. تېگىن كىبلىشكەن بىگىت ئىدى، شۇ تاپتىكى غەزەپلىك چىرايى يەنىمۇ ئۆز كۆرۈنەتتى. ئارسلان ئۇنىڭ دۈبۈلغىسىنىڭ تېگىدىن چىقىپ تۇرغان قوڭۇر بۈدۈر چاچلىرىغا، ھېسسىياتلىق قوي كۆزلىرىگە، بېڭى ئۆسكەن مايسىدەك يۇمشاق قىسقا بۇرۇتىغا قاراپ ھەۋەسلىنەتتى.

بارس تېگىن ئۇشتۇمتۇت ئارسلان تەرەپكە كەسكىن بۇرۇلۇپ شۇنداق دېدى:

ـــ سۆڭگۈشقا بىللە بارىمىز، باتۇرلۇق كۆرسەتسەڭ ئەڭ يېقىن ئادىشىم بولۇپ قالسەن، ئەگەر قورقۇنچاقلىق قىلساڭ...

ئۇ سۆزىنى توختىتۇپلىپ، ئارسلاننىڭ كۆزلىرىگە مىختەك قادىلىپ قارىدى ۋە ئوڭ قولى بىلەن قىلىچنىڭ دەستىسىنى تۇتۇپ تۇرۇپ، ھەربىر سۆزىنى دانە-دانە چىقىرىپ تەكرارلىدى:

ـــ ئەگەر قورقۇنچاقلىق قىلساڭ ئەدىپىڭنى ئۆزۈم بېرىمەن!

بۇ گەپنى قىلغاندا ئۇنىڭ چىرايى شۇنداق سۇرلۇك تۇس ئالدىكى، جەڭدە قورقۇنچاقلىق قىلىدىغانلار ئۇنىڭدىن ھېچقانداق ياخشىلىق

---

[1] قەدىمكى ئۇيغۇر قەبىلىلىرى ئۆز ئىلىدە يەتمىش تاغ بار دەپ ھېسابلايتتى.

كۆرمەيدىغانلىقى بەكمۇ ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

ــ كەتتۇق، يىگىتلەر! ــ دېدى بارس تېگىن ۋە ئويناقلاپ تۇرغان ئارغىماق ئېتىنى قۇيۇندەك چاپتۇرۇپ كەتتى. نۆكەرلەرمۇ نەيزىلىرىنى تىك كۆتۈرۈشكەن هالدا ئۇنىڭ كەينىدىن ئات سالدى.

ئارسلان يىراقلىشىپ كېتىۋاتقان ئاتلىقلارنىڭ ئارقىسىدىن بىر پەس قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، بىر ئىشنى ئېسىگە ئالدى بولغاي دەرهال ئېتىنى چاپتۇرۇپ، تېگىنىدىن باشقا بىر مەنزىلگە يول ئالدى. ئۇ خېلى ئۇزاق يول يۈردى. چۈل ئاياغلاشقاندا يىراقتا ياپيېشىل باغلار كۆرۈندى. ئارسلان مەھەللىنىڭ چېتىدىكى دەرەخزارلىققا كېلىپ ئاتتىن چۈشتى. ئۇ، دەرەخلەر ئارىسىدا ئوتلاپ يۈرگەن بىر ئاتنى ۋە شىلدىرلاپ ئېقىۋاتقان سۇ بويىدا ئولتۇرغان بىر قىزنى كۆردى. ئارسلان بىردىنلا ئويناپ كەتكەن يۈرىكىنى بېسۋېلىش ئۈچۈن قىزنىڭ ئارقىسىدىن بىر پەس قاراپ تۇردى. ئاندىن گويياكى چۈشىدە كۆرۈۋاتقان پەرىزاتنى چۆچۈتۈۋەتمەسلىككە تىرىشىۋاتقاندەك كۆكاتلارنى ئاۋايلاپ بېسىپ، بىر چامداپ، ئىككى چامداپ قىزغا يېقىنلاشتى. قىزنىڭ ۋۇجۇدى يېنىككىنە تىترەپ كەتتى، ئۇزايىدىن ئۇنىڭ يىگىتنى ئاللىقاچان كۆرگەنلىكى ۋە ئاتايىن كۆرمەسكە سېلىپ ئولتۇرغانلىقى سېزىلىپ تۇراتتى، ئۇنىڭ ئېقىپ كېتىۋاتقان سۈرۈك سۇغا قاراپ تۇرغان يوغان-يوغان قارا كۆزلىرى ۋىسال خۇشلۇقىدىن تېخمۇ نۇرلىنىپ كەتتى. ئارسلان سۇ بويىغا كېلىپ ئۇنىڭ يېنىدا توختىدى ۋە يۇمشاق ئاۋاز بىلەن:

ــ بالقىز! ــ دەپ چاقىردى.

قىز بېشىنى كۆتۈرمىدى. ئارسلان ئوقيانى يەلكىسىدىن ئارتىلدۇرۇپ ئېلىپ يەرگە قويدى-دە، قىزنىڭ يېنىغا ئولتۇردى.

ــ بالقىز، ــ دېدى ئۇ يەنە قىزغا يەر ئاستىدىن قاراپ قويۇپ، ــ مەن ۋاقتىدا كېلەلمىدىم... كېچىكىپ قالدىم ... ــ قىز ئونچىقمىغاندىن كېيىن ئۆز ئەيىبىنى بوينىغا ئالغان ئاھاڭدا يەنە قوشۇپ قويدى، ــ سېنى ساقلىتىپ قويدۇم.

قىز خۇددى سەكرەپ ئۇرۇشقا تەييارلانغان شوخ كېيىكتەك بېشىنى بىراقلا كۆتۈردى-دە، يىگىتنىڭ ھەددىدىن تاشقىرى مۇلايىملاشقان مۇھەببەتلىك كۆزلىرىگە تىكىلىپ قارىدى. قىز ئۆزىنىڭ خاپا بولغانلىقىنى كۆرسىتىشكە ھەرقانچە تىرىشىپ باقسىمۇ ئۇماق چىرايىنىڭ ئىللىقلىقىنى زادىلا ئۆزگەرتەلمىدى، لەۋلىرىنى كۈلۈشتىن توختىتىشقا ھەرقانچە تىرىشسىمۇ، يادەك ئېگىلىپ چۈشكەن قەلەم قاشلىرىنى ھەمرەپ، قوشۇمسىنى تۇرۇشكە ھەرقانچە تىرىشسىمۇ، بۇلاقتەك ئوخچۇپ تۇرغان نۇرلۇق كۆزلىرى تەبەسسۇمدىن ئۆزىنى قاچۇرالمىدى.

— ساقلىتىپ قويىدىغانلىقىڭنى بالدۇرراق ئويلىساڭ بولمايتتىمۇ؟ — دېدى ئۇ ئۆزىنىڭ بېقىملىق ئاۋازى بىلەن ئارسلاننى تېخىمۇ تەمتىرىتىپ.

— ماڭا قارا بالقىز، مەن ساڭا ھەممىنى سۆزلەپ بېرىمەن، — دېدى ئارسلان يالۋۇرغان سىياقتا قىزغا تەلمۈرۈپ ۋە بىر قولىنى كۆكرىكى ئۈستىگە قويدى، — مەن ئۆزىمنى كېلىشكەن ۋاقتىنى ئۇنتۇپ قالغىنىم يوق ...بىلەمسەن، بۈگۈنكى كۈننى قانچىلىك تەشنالىق بىلەن كۈتتۈم!

— ئەمسە، نېمىشقا كېچىكتىڭ؟ — يېنىشلاپ سورىدى بالقىز.

ئارسلان سۆيۈملۈك قىزنىڭ قايىل قىلىشقا تىرىشىپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— كۆرۈشۈش ۋاقتىمىز توشقۇچە ئۇقيا ئېتىشنى مەشق قىلىش ئۈچۈن ئوۋغا چىققانىدىم. ئۆزۈڭ بىلسەڭغۇ، ئوقيا مەشقىنى بىر كۈنمۇ توختىتىپ قويۇشقا بولمايدۇ. ئوۋ قوغلىشىپ چۆلگە ئىچكىرىلەپ كىرىپ كېتىپتىمەن. ئۈنىڭ ئۈستىگە، — دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ئارسلان قايتىدىن جىددىيلىشىپ، ئۈنىڭ كۆزلىرى يەنە ھېلىقى چۆلدىكىدەك چاقناپ كەتتى، — مەن شۇ چۆلدە بارس تېگىن بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم. ئۇ ياقا يەرلەرگە بېرىپ كەپتۇ. بىلەمسەن، ئىسكەندەر دېگەن بىر يات قاغان قوشۇن تارتىپ ئېلىمىزگە باستۇرۇپ كەپتۇ. بۇنى بارس تېگىن ئۆز ئاغزى بىلەن ئېيتتى.

— مەنمۇ ساڭا شۇنى ئېيتماقچى ئىدىم، — دېدى بالقىز.

— نېمە؟ بۇنى سەنمۇ بىلەمسەن؟ — ھەيران بولۇپ سوردى ئارسلان.

قىز بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.

— ئاتامدىن ئاڭلىدىم، — دېدى ئۇ، — تۇنۇگۈن ئۆيىمىزگە بىر سەنگۈن ① كەلگەنىدى. ئاتام بىلەن سەنگۈننىڭ شۇ ھەقتە سۆزلىشىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قالدىم، بۇگۈن ئەتىگەن بىر نۆكەر قاغاننىڭ يارلىقىنى ئېلىپ كېلىپ ئاتامنى ئوردىغا باشلاپ كەتتى.

بالقىزنىڭ ئاتىسى قارا باقشى قاغاننىڭ يېقىن ئادەملىرىدىن بولۇپ، ياشلىقىدىن تارتىپ جەڭ ئىشلىرىدا تاۋلانغان سەنگۈن ئىدى. ئۇ دانىشمەن ۋە بىلىملىك كىشى بولغانلىقتىن، قاغان تەرىپىدىن ئۇنىڭغا «قارا باقشى»② دېگەن نام ئىسىم قىلىپ بېرىلگەنىدى.

— سۇڭۇش بولسا قانداق قىلسەن؟ — دەپ سوردى بالقىز ئارسلاندىن كۆزىنى ئۇزمەي قاراپ ئولتۇرۇپ.

— بارس تېگىن بىلەن سۇڭۇشقا بىللە بارىدىغان بولۇپ كېلىشىپ قويدۇم، — دېدى ئارسلان.

— سېنىڭ مۇشۇنداق دەيدىغانلىقىڭنى بىلەتتىم، — دېدى بالقىز. ئەمدى ئۇنىڭ كۆزلىرىلا ئەمەس، لەۋلىرىمۇ كۈلۈمسىرەپ تۇراتتى.

ئارسلاننىڭ شۇ تاپتا بالقىزنىڭ يېپەكتەك يۇمشاق دولقۇنسىمان قوڭۇر چاچلىرىنى قولىغا ئېلىپ ئوينىغۇسى، ئۇنىڭ تاڭ شەپىقىدەك قىزارغان مەڭزىلىرىگە سۆيگۈسى، ئەڭ شېرىن سۆيگۈ سۆزلىرىنى قۇلىقىغا پىچىرلىغۇسى كېلەتتى. لېكىن، قانداقتۇر بىر سەۋەبلىك كۆچ بۇنىڭغا يول قويمايتتى. يېگىت ئۆزىنىڭ كۆچلۈك قوللىرىنى قىزغا ئۇزىتالمايتتى. ھەرقانداق ئەھۋال

---

① سەنگۈن — (قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا) قوماندان، گېنېرال.

② قارا باقشى — چوڭ ئالىم (قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا).

ئاستىدا چىن سۆزىنى يۈرەكلىك سۆزلەشكە ئادەتلەنگەن چۆل ئوغلى ئەمدى قىزنىڭ كۆڭلىنى ئالالىغۇدەك بىرەر سۆزنىمۇ تاپالمايتتى.

ـــ قارا باقشى ئوگە ① ئىككىمىزنىڭ توي قىلىشىمىزغا قوشۇلارمۇ؟

ـــ دېدى ئۇ ئاخىر ئېغىر خورسىنىپ.

بالقىز دەرھال جاۋاب قايتۇرمىدى. ئۇ، ئاتىسىنىڭ بۇ ئىشقا قوشۇلمايدىغانلىقىنى بىلەتتى. قارا باقشى ئۆز قىزىنىڭ بىر ئاددىي ئوۋچى يىگىت بىلەن ۋەدىلىشىپ يۈرگەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن، خېلى خاپا بولغانىدى. ئۇ ھەتتا بىر قېتىم بالقىزنىڭ ئانىسىغا: "بالقىز بىر ۋەزىرنىڭ قىزى، ئۇنىڭ لايىقى ئوردا ئىچىدىن بولۇشى كېرەك!" دېگەنىدى. بۇ گەپنى ئۇ ئاتايىن بالقىزنى ئاڭلىسۇن دەپ يۇقىرى ئاۋاز بىلەن تەھدىت تەلەپپۇزىدا ئېيتقانىدى. شۇندىن بېرى بالقىز ئاتىسىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ يۈرەتتى. كېيىن، ئۇ بۇ دەردنى ئىچىگە سىغدۇرالماي ئانىسىغا يىغلاپ تۇرۇپ: "ئاتام ئارسلاننى يامان كۆرمىسۇن، ئۇ ۋىجدانلىق، ئەقىللىق، باتۇر يىگىت. مەن ئۇنى چۈشىنىمەن، ئەگەر ئۇ قاغاننىڭ خىزمىتىگە ئورۇنلاشسا چوقۇم ياراملىق ئادەم بولۇپ چىقىدۇ" دەپ يالۋۇرغانىدى. ئانىسى قىزىنىڭ كۆز ياشلىرىنى كۆرۈپ يۈرىكى ئېرىپ كەتتى. ئۇ، ئۆزىنىڭ ئارزۇلۇق قىزىنىڭ ھەسرىتىنى كۆرۈپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى قايتۇرۇشقا ئاجىزلىق قىلاتتى. شۇڭا، ئۇ بالقىزنىڭ كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈپ، ئۇنى باغرىغا باستى، قارا باقشى بىلەن سۆزلىشىپ باقاي دەپ تەسەللى بەردى. شۇندىن كېيىن، بالقىزنىڭ قەلبىدە ئۈمىد ئۇچقۇنلىرى چاقنىغان بولسىمۇ ئەمما ئاتىسىنىڭ تېخىچە ئۆز پەيلىدىن يانمىغانلىقىنى كۆرۈپ يەنە بىئارام بولاتتى.

بۇ گەپلەرنى ئۇ ئارسلانغا قانداقمۇ ئېيتالىسۇن! ئۇ، پەرىشانلىققا تولغان مەسۇم كۆزلىرىنى يىگىتتىن قاچۇرۇپ، بېشىنى تۆۋەن سالدى-دە، ئۆز

---

① ئوگە ـــ تەجرىبىلىك، دانىشمەن دېگەن مەنىدىكى سۆز بولۇپ، ياشانغان كىشىلەرنى ھۆرمەتلەش ئۈچۈن ئىشلىتىلەتتى.

چىرايىغا يەنە بۇرۇنقىدەك خۇش تەبەسسۇم بېرىشكە تىرىشتى ۋە گەپنىڭ ئاخىرىنى ئويۇنغا ئۆزگەرتىۋېتىش خىيالىدا ئالدىدىن شىلدىرلاپ ئېقىپ ئۆتۈۋاتقان ئۆستەڭگە ئېڭىشىپ، قولىنىڭ ئۇچى بىلەن ئارسلاننىڭ يۈزىگە سۇ چاچتى. لېكىن ئارسلان بۇ چاقچاقنى قوبۇل قىلمىدى. ئۇ، بالقىزنىڭ قولىنى تۇتۇۋېلىپ، تەلمۈرۈپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن ئۇنىڭغا تىكىلدى.

ــ ئېيتقىنا، بالقىز، ــ دەپ ئۆز سوئالىنى تەكرارلىدى ئۇ، ــ ئاتاڭ قوشۇلامدۇ؟ ئېيتقىنا! نېمىشقا گەپ قىلمايسەن؟

ــ ئەگەر قوشۇلمىسا قانداق قىلىسەن؟

بوش ئاۋازدا ئېھتىيات بىلەن ئېيتىلغان بۇ سۆز ئارسلانغا گويياكى ئۇشتۇمتوت چاقماق چېقىلغاندەك تەسىر قىلدى.

ــ سېنى ئېلىپ قاچىمەن! ــ دېدى ئۇ ھېچ ئىككىلەنمەستىن قەتئىيلىك بىلەن.

ــ سېنىڭ مۇشۇنداق دەيدىغانلىقىڭنىمۇ بىلەتتىم، ــ دېدى بالقىز ئويچان كۆزلىرى بىلەن يىراقلارغا قاراپ، ئاندىن ئۇ ئارسلان تەرەپكە بۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ يېڭىنى چىڭ تۇتۇۋالدى ۋە كۆزلىرىگە تىكىلىپ، يالۋۇرغان ئاھاڭدا ئالدىراپ سۆزلەپ كەتتى:

ــ لېكىن سەن ئاتامنى ئەيىبكە بۇيرۇمىغىن، ئۇ ئاق كۆڭۈل ئادەم ... ئۇ ئاخىر بىزگە ماقۇل بولىدۇ... ئانام ئۇنىڭغا چۈشەندۈرىدۇ. ئاتامنىڭ ئاچچىقى يامان بولغىنى بىلەن يۈرىكى يۇمشاق. ئۇ مېنى بەك ياخشى كۆرىدۇ. ماڭا قارا، ئارسلان، ماڭا قارىغىنا، سۆزۈمگە ئىشەن، ئۇ كېيىنچە سېنىمۇ ياخشى كۆرىدىغان بولىدۇ... سەن ئاتامغا خاپا بولما. خاپا بولامسەن؟

ــ ياق، ــ دېدى ئارسلان ئۇلۇغ-كىچىك تىنىپ، ــ مەن ئۇنى ھۆرمەتلەيمەن ... ــ سېنىڭ ئاتاڭ بولغانلىقى ئۈچۈن ھۆرمەتلەيمەن.

ــ ئاھ، ئارسلان، ــ دېدى بالقىز بېشىنى ئۇنىڭ كۆكرىكىگە قويۇپ، ــ سەن نېمىدېگەن ياخشى!

ئـۇلار ئـوتـلۇق سۆيگۈ لەززىتى ئىچىدە گاھ ھاياجانلىنىپ، گاھ مـۇڭـلـىـنىپ، ئۆزلىرىنىڭ كەلگۈسى تۇرمۇشى توغرىسىدا ئۇزاق-ئۇزاق سۆزلەشتى، بىر-بىرىگە ۋەدىلەرنى بېرىشتى.

* * *

توڭا بىلگە قاغان ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىگە قارشى يۈرۈشكە ئاتلىنىشقا پەرمان چىقارغان كۈنى تاڭ سەھەردىلا ئوردا ئالدىغا قوشۇن ۋە ئۇلارنى ئۇزاتقۇچى ئەر-ئايال، قېرى-ياشلار توپلىنىشقا باشلىدى. ئۇزاتقۇچىلارنىڭمۇ كـۆپ قـسـمـى قوراللىق ئىدى. ھەممىدىن كېيىن بارس تېگىن ئۆز نۆكەرلىرىنى باشلاپ ئوردا ئىچىدىن تىزىلىپ چىقتى. ئاق بوز ئارغىماقتا مىنىپ كېلىۋاتقان بارس تېگىنگە خالايىق ھۆرمەت بىلەن يول بوشتىپ بېرەتتى. نۆكەرلەرنىڭ ئالدىنقى قاتاردىن ئوروۇن ئالغان ئارسلان ھە دەپ ئالغا ئىنتىلىپ تۇرغان چىلان توروقى ئارغىماقنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ-تارتىپ قـويۇپ، ئىنتىزارلىق كۆزلىرى بىلەن كىشىلەر توپىغا ئىچىدىن كىمنىدۇر ئىزلەيتتى. ئاخىر ئۇ كىشىلەر ئارىسىدا ئۆز ئاتىسىنى كۆردى. چاچ-ساقاللىرى كۈمۈشتەك ئاقارغان پىشقەدەم جەڭچى ئالپ قايمىدۇ پەخرلەنگەن ھالدا ئوغلىغا قاراپ تۇراتتى ۋە "كۆردۈڭلارمۇ، مېنىڭ ئوغلۇمنى!" دېگەندەك قىلىپ ئەتراپىدىكىلەرگە كۆز يۈگۈرتۈپ قويياتتى. ئارسلان ئۇنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، بېشىنى ئېگىپ ھۆرمەت بىلدۈردى.

قاغانىنىڭ بۇيرۇقلىرى جاكارلىنىدىغان نەقىشلىك ئازادە راۋاق ئەتراپىدا قوراللانغان ئاتلىق تارخانلاردىن تەشكىل تاپقان ھۆرمەت قاراۋۇلى تىزىلىپ تۇراتتى. بارس تېگىن نۆكەرلىرىنى باشلاپ شۇلارغا يېقىنلىشىپ كېلىپ، قوراللىق ئاتلىق ئاياللار سېپىگە قاتارلاشتى. ئارسلان ئاياللار قوشۇنىنىڭ ئـالدىنقى رېتىدە بارس تېگىنىڭ ئاق يۈزلۈك، سېرىق چاچلىق گۈزەل خوتۇنى كۈمۈش تۇزۇن ۋە ئۇنىڭ يېنىدا قەلەم قاشلىق ئوماق بالقىزىنىڭ

تۇرغانلىقىنى كۆردى. ئۇلار بېقىملىق كۈلۈمسىرەپ، قول ئىشارىسى بىلەن تېگىن ۋە نۆكەرلەرنى قارشى ئالدى.

ـــ بالقىز، سەنمۇ چىقتىڭمۇ؟ ـــ دەۋەتتى ئارسلان ئۇنىڭغا بېقىنلاپ كەلگەندە.

ـــ بىزنى سۈڭۈشتىن قورقىدۇ دەپ ئويلىغانمىدىڭ؟ كېرەك بولغاندا كەينىڭلاردىن بىزمۇ بارمىز، ـــ دېدى بالقىز نۇرلۇق كۆزلىرى بىلەن ئۇنىڭغا تىكىلىپ.

بارس تېگىن نۆكەرلىرى بىلەن كېلىپ تارخانلارنىڭ ئالدىدىن ئورۇن ئالدى.

دەل شۇ چاغدا كاناي ۋە دۇمباقلارنىڭ جارانگلىق ساداسى ياڭرىدى. توڭا بىلگە قاغان ۋەزىر ۋە سەنگۈنلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا راۋاقتا چىقتى. ئۇنىڭ بىر يېنىدا خوتۇنى ئاي بىلگە قاتۇن [1] يەنە بىر يېنىدا ئەقىلدار قارا باقشى ھازىر بولدى. بارلىق كىشىلەر چوڭقۇر سۈكۈت ئىچىدە قاغاننىڭ سۆزىنى كۈتۈپ تۇراتتى. ھەممە كۆزلەر قاغاننىڭ قاۋۇل قەددىگە تىكىلگەنىدى. قاغان ئۇچىسىغا تاۋار تون كىيگەن، بېشىغا تاۋار ياغلىقىنى چېكىلەپ تېڭىۋالغانىدى. ئۇنىڭ قويۇق ئۆسكەن سارغۇچ ساقال-بۇرۇتىغا ئەمدىلا ئاق سانجىغان. ئەقىل ۋە بىلىمنىڭ نۇرى سىڭگەن كۆكۈچ كۆزلىرى ئۆسكىلەڭ قاشلىرى تېگىدىن كىشىلەر توپىغا ئىشەنچ ۋە غەيرەت بىلەن قاراپ تۇراتتى. قاغان، قوشۇن ۋە خەلقە قىسقىچە سەپەرۋەرلىك نۇتقى سۆزلىدى. ئۇنىڭ گۈلدۈرماسىدەك ھەيۋەتلىك ئاۋازى يىراق-يىراقلارغا ئاڭلاندى.

ـــ ئىسكەندەر زۇلقەرنەين قوشۇن تارتىپ ئېلىمىزگە باستۇرۇپ كەلدى، ـــ دېدى ئۇ، ـــ مەن كۆك تەڭرىنىڭ بۇيرۇشى بىلەن، ئېلىمىزنىڭ ئېسىنلىكىنى ساقلاش ئۈچۈن ياۋۇزلارغا قارشى ئىدىق سۈڭۈش [2] ئېلان

---

① قاتۇن (قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا) ـــ خانىش.

② ئىدىق سۈڭۈش ـــ مۇقەددەس جەڭ. (قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا).

قـــلدىم. ئۇلار بىزنى يېڭەلمەيدۇ. بىز چوقۇم يېڭىمىز. كۆك تەڭرىنىڭ ئىرادىسى شۇنداق. تاغ بىزنىڭ ئاتىمىز، يەر بىزنىڭ ئانىمىز [1] تاغ ئاتا بىزگە يۆلەك بولىدۇ، يەر ئانا بىزگە كۈچ بېرىدۇ.

تـــوڭا بىلگە قاغان قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ ئېلىپ بېشىنىڭ ئۈستىدىن ئېگىز كۆتۈردى-دە، ئۆز سۆزىنى جەڭگە چاقىرىش شوئارى بىلەن ئاياغلاشتۇردى:

ـــ كۆكتە تەڭرى، يەردە باتۇر!

مىڭلىغان تىغلار ئېگىز كۆتۈرۈلدى، مىڭلىغان كۆكرەكلەردىن ئۇرغۇپ چىققان شوئار كۆك ۋە يەرنى زىلزىلىگە كەلتۈردى:

ـــ كۆكتە تەڭرى، يەردە باتۇر!

شـــۇنـــدىـــن كېيىن، توڭا بىلگە قاغان قوشۇننى باشلاپ يۇرۇشكە ئـــاتلاندى. ئۇزاتقۇچىلار خېلى ئۇزۇنغىچە ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ باردى. كېيىن ئاستا-ئاستا ئارقىدا قالدى.

ـــ يولۇڭلار قۇتلۇق بولسۇن! ـــ ئۇزاتقۇچىلارنىڭ تەرەپ-تەرەپتىن توۋلىغان ئاۋازلىرى ئاڭلاندى.

ئـــارســـلان بارس تېگىننىڭ نۆكەرلىرى قاتاردا ئېتىنى يورغىلىتىپ كېتىۋاتقان بولسىمۇ، ئۇنىڭ پىكىر-خىيالى ئاتىسى بىلەن بالقىزدا ئىدى. بالقىز بىلەن ئايرىلىش ئالدىدا ئايىرىم خوشلىشالمىغانلىقىدىن كۆڭلى بېرىم بولاتتى. ئۇشتۇمتوت بالقىزنىڭ ئۇنى چاقىرغان تونۇش ئاۋازى ئاڭلاندى. بۇ ئاۋاز ئۇنىڭ قۇلقىدىن كىرىپ گويا يۈرىكىگە يەتكەندەك بولدى. ئۇ شـــۇ هـــامان سەپتىن ئايرىلىپ چىقىپ ئېتىنى توختاتتى ۋە قوشۇننىڭ كـــەينىدىن ئات چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقان بالقىزنى كۆردى. بالقىزنىڭ ئېتى ئۇچقاندەك چېپىپ كېلىپ ئارسلاننىڭ ئېتىغا ياندىشىپ توختىدى. قىزنىڭ كۆكسى نېپىز يىپەك كۆڭلەكنىڭ تېگىدە بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر پەسلەپ

---

[1] قەدىمكى ئۇيغۇر قەبىلىلىرىدە ئاشۇنداق ئەقىدە بار ئىدى.

تـۇراتـتـى. مەكىزلىرى ۋە لەۋلىرى ھاياجاندىن بىرئاز تاتىرىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. ياشقا تولغان يوغان كۆزلىرى يىگىتنىڭ مەردانىلىق ئەكس ئېتىپ تـۇرغـان قارا كۆزلىرىگە ئىنتىزارلىق بىلەن تىكىلىپ قارايتتى. ئاخىر ئۇ ئـۇنـچـە-قـمـاستىن قويىنىدىن چىرايلىق كەشتىلەنگەن شايى ياغلىقىنى چىقاردى-دە، قوللىرى تىترىگەن ھالدا ئارسلاننىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويدى ھەمدە بوش ئاۋاز بىلەن:

ـــ تـەكىرى سېنى ئېسـەن قىلـسۇن، سۆيـگـۈمـزنـى ئومايى[1] ساقلىسۇن! ـــ دېدى-دە، يىغىدىن ئۆزىنى ئاران تۇتۇپ ئېتىنى ئارقىغا بۇرىدى ۋە يەنە ئۇچقاندەك چېپىپ كېتىپ قالدى.

ئارسلان خۇددى سېھىرلەنگەندەك قىمىر قىلماي ۋە بىر ئېغىز سۆزنىمۇ ئېيتىشقا ئۇلگۈرمەي قىزنىڭ ئارقىسىدىن بىر پەس قاراپ تۇردى. ئاندىن قـوشـۇنـنى قوغلاپ يېتىپ، ئاتلىرىنى يورغىلىتىپ كېتىۋاتقان نۆكەرلەر ئارىسىدىن ئۆز ئورنىنى ئىگىلىدى.

قوشۇن مېۋىزارلىق باغلارنى، بۇغداي ئېتىزلىرىنى، يىلغا، قوي ۋە كالا پادىلىرى ئوتلاپ يۈرگەن يېشىل مەخمەلدەك يايلاقلارنى كېزىپ ئۆتۈپ، پـايـانسىز يېيىلغان چۆلگە چىقتى. ئۆز يولىدىكى ھەرقانداق قەبىلە ۋە تائىپىلارنى باستۇرۇپ، ۋەيران قىلىپ كېلىۋاتقان قۇدرەتلىك دۇشمەن بىلەن بولىدىغان ھايات-ماماتلىق جەڭ قەدەممۇ قەدەم يېقىنلاشماقتا ئىدى. تۆت ئـەتـراپـىغا داڭقى كەتكەن چۆل تۈلپارلىرىنىڭ [2]تۇياقلىرى ھەيۋەتلىك دۆپـۈرلەيتتى. توڭا بىلگە قاغان ئۆزىنىڭ قاۋۇل ۋە چىرايلىق ئاق ئېتى ئـۈسـتىدە مەزمۇت ئولتۇرۇپ، سۈكۈت ئىچىدە كېتىپ باراتتى. ئۇنىڭ كـۆزلـىرى خـۇددى ئـسكەندەر زۇلقەرنەين بىلەن تېزرەك ئۇچرىشىشقا ئـالـدىـراۋاتـقـانـدەك ھـامان ئالغا قارايتتى. قاغاننىڭ شۇ تاپتا نېمىنى

---

① ئومايى ـــ قەدىمكى ئۇيغۇر قەبىلىلىرىنىڭ دىنىي ئېتىقاتىدىكى سۆيگۈ ئىلاھى.
② ئۇيغۇر قەبىلىلىرىنىڭ ئاتلىرى پۈتۈن شەرق دۇنياسى بويىچە مەشھۇر ئىدى.

ئويلاۋاتقانلىقىنى قىياس قىلىش تەس ئىدى. شۇنداقتىمۇ، ئۇلۇغۋار، مەغرۇر تۇرقىغا قاراپ، ئۆزىگە ۋە قوشۇنىغا قەتئىي ئىشىنىدىغانلىقىنى پەملەشكە بولاتتى.

قاغانغا بىردەم ياندىشىپ، بىردەم سەل ئارقىدا قېلىپ كېتىۋاتقان قارا باقشى چەكسىز ئۇپۇقتا كۆز تىكىپ خىيالغا بېرىلىپ كەتتى. ئۇ، بارس تېگىنگە ئەگىشىپ كېلىۋاتقان ئارسلانغا بىرنەچچە قېتىم كۆز تاشلاپ قويدى. بالقىز بىلەن بۇ يىگىت ئوتتۇرىسىدىكى باغلىنىشنى قارا باقشى مۇڭاپىق تـاپمايتتى. "بۇ مەسىلىنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش كېرەك؟ ـــ دەپ ئويلايتتى ئۇ، ـــ ئارسلان بىلەن بۇاستە سۆزلىشىپ، ئۇنى بۇ ئىشتىن يالتايتىش كېرەكمۇ؟ ئەھۋالدىن قارىغاندا، شۇنداق قىلماي بولمايدىغاندەك كۆرۈنىدۇ". ئەمما قارا باقشى ئويلاپ شۇ يەرگە كەلگەندە ئەلنى قوغداش ئۈچۈن پىدائىي بولۇپ كېتىۋاتقان بىر يىگىتكە مۇنداق غەيرىي مۇئامىلىدە بولۇشتىن بىرئاز ئۇڭايسىزلىق ھېس قىلدى. شۇڭا، ئۆز ئىچىدە: "سۇڭۇش ئاياغلاشقاندىن كېيىن بىر گەپ بولار" دەپ قويدى-دە، بۇ مەسىلە ئۈستىدە ئارتۇق ئويلىماسلىققا تىرىشتى.

ئارسلانمۇ قارا باقشىنىڭ كۆڭلىدىكىنى تاپماقچى بولغاندەك ئارىلاپ ئۇنىڭغا قاراپ قويياتتى. "سۇڭۇش ئاياغلاشقاندىن كېيىن بۇ ھەقتە بارس تېگىنگە سۆز ئاچمەن، ـــ دەپ ئويلايتتى ئۇ، ـــ ئۇنىڭ قارا باقشى ۋەزىر بىلەن سۆزلىشىپ، ئۇنى ماقۇل كەلتۈرۈشىنى ئۆتۈنۈمەن. لازىم تېپىلسا، ئۆزۈمنىمۇ بېرىپ ئۇنىڭغا باش ئۇرىمەن. ئەگەر رەت قىلسا بالقىزنى ئېلىپ قاچمەن". شۇ قارارنى كۆڭلىگە پۈكۈپ قويغاندىن كېيىن، ئارسلانمۇ بۇ ھەقتە ئويلىماسلىققا تىرىشتى. ئۇ پات-پاتلا قولىنى قوينىغا تىقىپ، بالقىز يالداما قىلغان ھېلىقى قولياغلىقىنى يۈرىكىگە چىڭ بېسىپ قويياتتى.

قوشۇن ئىككى كۈن يول يۈرگەندىن كېيىن، بىر كەڭرى تۆپىلىككە كېلىپ توختىدى. تۇڭا بىلگە قاغان شۇ يەردە بارىگاھ قۇرۇشنى بۇيرۇدى.

* * *

ئۇچ يۈز كىشىلىك چارلىغۇچىلار ئەترىتى ئاتلىرىنى قارا تەرگە چۆمدۈرۈپ قايتىپ كەلدى ۋە زۇلقەرنەينىنىڭ زەربىدار قىسمى يېقىنلاپ قالغانلىق خەۋىرىنى يەتكۈزدى. تۇڭا بىلگە قاغان بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ۋەزىر، تارخان، يابغۇ، سەنگۈنلەرنى چاقىرتىپ جددىي يىغىن ئاچتى. يىغىندا، بىر بۆلەك قىسمىنى ئەۋەتىپ، زۇلقەرنەينىنىڭ ئالدىنى توسۇپ زەربە بېرىش قارار قىلىندى. قاغان توسۇپ زەربە بېرىش ۋەزىپىسىنى بارس تېگىن باشچىلىقىدىكى تۆت مىڭ كىشىلىك ياشلار قوشۇنىغا تاپشۇردى. بۇ چاغدا ۋەزىر قارا باقشى سۆز ئالدى.

— تەڭرى تۇغمىش تۇڭا بىلگە قاغان، — دەپ مۇراجىئەت قىلدى ئۇ، — سىز زۇلقەرنەينىنىڭ ئالدىنى توسۇشقا ياشلارنىلا ئەۋەتتىڭىز، ئۇلارنىڭ ئىچىدە تەجرىبىلىك ياشانغان ئۇرۇش ماھىرلىرىدىن بىرەر ئادەمنىڭ بولۇشى كېرەك ئىدى.

— ئۆگەنمۇ؟ — دەپ سورىدى قاغان.

ھەئە، — دېدى قارا باقشى بېشىنى لىڭشىتىپ. ①

قاغان بىردەم ئويلىنىپ تۇرغاندىن كېيىن:

— سىز ئۆزىڭىز بارسىڭىز قانداق، قارا باقشى ئۆگە؟ — دەپ سورىدى.

قارا باقشى بۇ پىكىرنى بىجانىدىللىق بىلەن قوبۇل قىلدى. شۇنداق قىلىپ، قارا باقشىنىڭ ئىسمىغا «ئۆگە» دېگەن ئاتاق قوشۇلدى ۋە بۇ ئاتاق كېيىنكى ۋاقىتلاردا تېگىندىن بىر دەرىجە تۆۋەن تۇرىدىغان ئۇنۋان سۈپىتىدە ئۆزلىشىپ قالدى.

يىغىندىن كېيىن قارا باقشى ئۆگە بارس تېگىنگە مەسلىھەتچى بولۇپ،

---

① مەھمۇد قەشقەرى «تۈركى تىللار دىۋانى» ، ئۇيغۇرچە، 1-توم 122- بەتكە قارالسۇن.

دۇشمەننىڭ ئالدىنى توسۇش ئۈچۈن يۈرۈپ كەتتى.

يول بويى بارس تېگىن ئۆز ئەسكەرلىرىنىڭ روھىي كەيپىياتىنىڭ قانداق بولۇۋاتقانلىقىنى بىلمەكچى بولۇپ، پات-پات ئۇنىڭغا-بۇنىڭغا سەپسېلىپ قاراپ قويياتتى. ئۇ كۆزەتكەنسېرى ئەسكەرلەرنىڭ روھىنىڭ ئۈستۈنلۈكىگە ئىشەنچ ھاسىل قىلاتتى. ئۇ، ئېتىنى سەل ئاستىلىتىپ، ئارقىدا كېلىۋاتقان ئارسلانغا يانداشتى ۋە كۆتۈرەڭگۈ ئاۋاز بىلەن سورىدى:

ـــ قانداق، يېگىت؟ زۇلقەرنەينىنىڭ قوش مۇڭگۈزلۈك ①ئەسكەرلىرىنى جەڭگە ئاتالامسەن؟

ئارسلان بۇ سوئالدىن رەنجىگەندەك بىرخىل قىياپەتتە بارس تېگىنگە قاراپ قويۇپ جاۋاب بەردى:

ـــ بىز ئىككىمىز چۆلدە ئۇچراشقان ھېلىقى كۈنى مېنىڭ جەڭىنى قانداق ئاتىدىغانلىقىمنى كۆرمەكچى ئىدىڭ. ئەمدى قوش مۇڭگۈزلۈك قىتائاتلارنى ② قانداق ئاتىدىغانلىقىمنى، قانداق چاپىدىغانلىقىمنى سۆڭۈش بولغاندا كۆرۈسەن!

بۇ سۆزلەردىن بارس تېگىنىڭ كۆڭلى تېخىمۇ ئۆستى. ئۇ مەمنۇنىيەت بىلەن ئارسلانغا قاراپ قويدى. دەل شۇ چاغدا بىر چارلىغۇچى ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ، دۇشمەننىڭ ئالدىنقى قىسمى ئالدى تەرەپتە ـــ قارىسى كۆرۈنۈپ تۇرغان ئاشۇ چوڭ تاغنىڭ نېرىقى چېتىدە قونالغۇغا توختىغانلىقىنى خەۋەر قىلدى. بارس تېگىن قوشۇننى توختاپ دەم ئېلىشقا بۇيرۇدى. قاش قارىيىشقا باشلىغاندى. تېگىن قارا باقشى ئۆگەنىڭ مەسلىھەتى بويىچە، تۈن نىسپىگىچە مۇشۇ يەردە كۈتۈپ تۇرۇپ، كېچىدە تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىش

---

① زۇلقەرنەين ـــ ئەرەبچە "قوش مۇڭگۈزلۈك" دېمەكتۇر. يونان (قەدىمكى گرېتسىيە) پادىشاھى ئالېكساندىر ماكىدونسكى ئەرەب ئەللىرىنى ئىشغال قىلغاندا، ئەرەبلەر ئۇنىڭ قوش مۇڭگۈزلۈك دۇبۇلغىسىغا قاراپ ئۇنى "ئىسكەندەر زۇلقەرنەين" يەنى، "قوش مۇڭگۈزلۈك ئىسكەندەر" دەپ ئاتىشۋالغان.

② قىتائات ـــ قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ رىۋايەتلىرىدىكى بىر ئەپسانىۋى يىرتقۇچ مەخلۇق.

پىلانىنى تۈزدى. بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا ئەسكەرلەر ئاتلىرىنىڭ تۇياقلىرىنى قوي تېرىلىرى بىلەن مەھكەم تېڭىپ، ھېچقانداق تاۋۇش چىقارماسقا تىرىشىپ، دۇشمەن لاگېرىغا قاراپ يول ئالدى.

يېرىم كېچىدىن ئاشقان مەزگىل ئىدى. مەخپىي چارلىغۇچىلار دۇشمەن لاگېردا ھېچقانداق شەپە يوق ئىكەنلىكىنى يەتكۈزۈشتى.

بارس تېگىنىڭ ئاتلىقلىرى نىشانلانغان تاغ باغرىغا يېتىۋالغاندىن كېيىن ئاتلىرىنىڭ تۇياقلىرىغا تېڭىلغان قوي تېرىلىرىنى يېشىپ تاشلىۋېتىپ، قىلىچلىرىنى يالىڭاچلىدى-دە، ئاتلىرىنى بولۇشىغا قويۇپ بەردى. دۇشمەن جەسەكچىلىرى بۇ كۈتۈلمىگەن ھۇجۇمدىن پايپېتەك بولۇشۇپ، ئۆزلىرىنىڭ تىلىدا ئاللىنېمىلەرنى توۋلىشىپ كېتىشتى. زۇلقەرنەين ئەسكەرلىرى يۇقىرى دەرىجىدىكى ئۇرۇش ھالىتىدە يېشىنمەي، قورال-ياراغلىرىنى تەق قىلىپ قويۇپ يانقانكەن. ئۇلار ئورۇنلىرىدىن چاچراپ تۇرۇشۇپ ئوپۇل-توپۇل ئاتلىنىشقا كىرىشتى. بۇ چاغدا تېگىن ئەسكەرلىرى گوياكى قارا بورانەك يوپۇرۇلۇپ كەلدى. بىر مەيدان دەھشەتلىك ئۇر-يىقىت باشلىنىپ كەتتى. ئاتلارنىڭ تۇياقلىرى ئاستىدا گۈلخانلار چېچىلىپ، قىپقىزىل ئۇچقۇنلار كۆتۈرۈلەتتى. تۇياقلارنىڭ دۈپۈر-دۈپۈرلىرى، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى، قىلىچلارنىڭ بىر-بىرىگە سوقۇشۇپ "جاڭ-جۇڭ" قىلغان سادالىرى ۋە يارىدارلارنىڭ داد-پەريادلىرى پەلەكنى قاپلاپ كەتتى. بۇ چېپىشماق ئۇزۇنغا سوزۇلمىدى. زۇلقەرنەين ئەسكەرلىرى بەرداشلىق بېرەلمەي ئۆز لاگېردىن چېكىنىپ چىقىشقا باشلىدى. تېگىن ئەسكەرلىرى ئۇلارنى قەدەممۇ-قەدەم قاراڭغۇ چۆلگە قىستاپ چىقارماقتا ئىدى، ئاخىر دۇشمەنلەر بۇنداق ئۇمىدسىز جەڭدىن ۋاز كېچىپ چۆلگە قاراپ جېنىنى ئېلىپ قاچتى.

جەڭ ئوتىدا قىزىپ كەتكەن ئارسلان ئېتىنى قۇيۇندەك چاپتۇرۇپ پۈتۈن سەپنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كەتتى ۋە ئۆلەرتىرىلىشكە باقماي قېچىپ كېتىۋاتقان بىر يونانلىققا يېتىشۋېلىپ، قىلىچىنى بېشىنىڭ ئۇستىدىن ئېگىز كۆتۈردى-دە، بار كۈچى بىلەن بىرنى چاپتى. ئەگرى قىلىچ يونانلىقنى

يەلكسسدىن كىندىكىگىچە ئىككىگە بۆلۈۋەتتى. يونانلىق ئېگەردىن يەرگە ئۇچۇپ چۈشتى. ئۇنىڭ بېلىگە تېگىۋېلىنغان يوغان كۆن ھەميانىمۇ كېسىلگەن بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى بۇلاپ-تالاپ يىغىلغان تىللالىرى قانغا مىلىنىپ يەرگە تۆكۈلدى.

دەل شۇ چاغدا قارا باقشى ئۆگە، دۈشمەننىڭ پىستىرمىسىغا چۈشۈپ قېلىشتىن ئەنسىرەپ، ئەسكەرلەرنى قوغلاشتىن توختاشقا بۇيرۇق بەردى. دۈشمەننىڭ قالدۇق قىسمى قاچقان پېتى ئېدىرلىقلار ئارىسىدا غايىب بولدى.

تاڭ سۈزۈلۈشكە باشلىغاندى. قۇياشنىڭ دەسلەپكى نۇرلىرى تۇن پەردىسىنى يېرىپ ئەتراپنى يورۇتۇشقا باشلىدى. يىگىتلەر دۈشمەننى سۈرۈشتىن توختاپ ئارقىغا ياندى. ئارسلان ئاتتىن چۈشۈپ قىلىچىدىكى قان داغلىرىنى ئۆزى چېپىپ تاشلىغان ھېلىقى يونانلىقنىڭ چاپىنىغا سۈرتۈپ تازىلاپ قىنىغا سالدى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بىر توپ ئەسكەرلەر قېقىزىل قانغا مىلىنىپ يانقان ئالتۇن-تىللالارنى كۆرۈپ:

— بۇ نېمە؟ — دەپ سوراشتى.

— ئالتۇن قان، — دېدى ئارسلان ۋە ئېتىنىڭ تىزگىنىدىن يېتىلەپ يىغلىش ئورنىغا مېڭىپ كەتتى.

ئەنە شۇنىڭدىن ئېتىبارەن بۇ قېتىمقى كېچىلىك جەڭ بولغان يەردىكى چوڭ تاغ «ئالتۇن قان» دېگەن نام بىلەن ئاتىلىپ قالدى. ①

جەڭدىن كېيىن بارس تېگىن قارا باقشى ئۆگە بىلەن باش قوشۇپ ئەمدىكى ھەربىكەت يۆنۈلۈشىنى مۇزاكىرە قىلدى. ئۇلار ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىنىڭ ئۆچ ئېلىش جېڭى باشلايدىغانلىقىنى تەخمىن قىلىشتى. شۇڭا، ئېھتىيات يۈزىسىدىن ئوچۇق چۆلگە چىقماي، «ئالتۇن قان»دا لاگىر قۇرۇپ، قاغانىنى كۈتۈشكە كېلىشتى.

دېگەندەك، ئەتىسى تاڭ سەھەردە «ئالتۇن قان»دىكىلەر ئۇيۇقتا زور

---

① «تۈركى تىللار دىۋانى»، ئۇيغۇرچە نەشرى، 1-تۇم، 122-بەتكە قارالسۇن.

قوشۇننىڭ قارىسىنى كۆردى. مىڭلىغان ئاتلىقلار سەپ تارتىپ «ئالتۇن قان» تەرەپكە تېز ئىلگىرىلەپ كېلىۋاتاتتى.

تېگىن بىلەن ئۆگە ئۆز ئەسكەرلىرىنى ئىككى قىسمىغا بۆلۈپ، بىر قىسمىنى «ئالتۇن قان»نىڭ بىر خالىي جىراسىغا يوشۇرۇپ قويدى. يەنە بىر قىسمىغا ئارسلاننى باش قىلىپ، دۇشمەننىڭ ئالدىغا چىقاردى.

ئىسكەندەر زۇلقەرنەين ۋەزىرلىرى ۋە قورۇقچىلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا بىر ئېگىز تۆپىلىكتە تۇرۇپ جەڭ مەيدانىنى كۆزەتمەكتە ئىدى. بۇ يەردىن ئىككى تەرەپنىڭ ئاتلىرى بىر-بىرىگە يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان كەڭ تۈزلەڭلىك ئالقاندەكدەك كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇنىڭ نېرىسىدا «ئالتۇن قان» تېغى ئۇپۇقىنى توسۇپ ياتاتتى. بۇلۇتسىز، تىنىق ئاسماندا بىرنەچچە سا ۋە بىر توپ قاغا-قۇزغۇنلار بولغۇسى جەڭدىن ئۆزلىرىگە ئولجا كۈتۈپ ئەگىپ ئۇچۇپ يۇرۇشتى.

ئىسكەندەر زۇلقەرنەين توختاۋسىز ئالغا بېسىپ كېلىۋاتقان بىر يىرىم مىڭچە ئاتلىقلارغا قاراپ: "بۇ كىچىككىنە بىر توپ ئادەم نېمە قىلماقچى؟ ــ دەپ ئويلايتتى، ــ ئۇلار بۇ زور قوشۇننى يېڭىمىز دەپ ئويلامدىغاندۇ؟ ياكى ئۇلارنىڭ باشقا بىر ھىيلىسى بارمۇ؟ يونان پادىشاھىنىڭ كۆپكۆك كۆزلىرى ئۇيغۇر ئەسكەرلىرىگە مەنسىتمەسلىك بىلەن قاراپ تۇراتتى. چۆل تەرەپتىن ئۇرۇۋاتقان ئىزغىرىن شامال ئۇنىڭ قوش مۈڭگۈزلۈك دۇبۇلغىسى ئاستىدىن چىقىپ تۇرغان ساپسېرىق ئۇزۇن چاچلىرىنى ئۇچۇراتتى. ئۇ قەددىنى تىك تۇتۇپ، ئۆز ئەسكەرلىرىنىڭ غەلبىسىنى كۆرۈشكە ھازىرلىنىپ تۇراتتى. ئوتتۇرا دېڭىز بويلىرىدىن تارتىپ مۇشۇ يەرلەرگىچە بولغان نۇرغۇنلىغان جەڭلەر داۋامىدا ئۇ پەقەت بېڭىشكىلا ئادەتلىنىپ قالغانىدى. باشقىچە بولۇشنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرمەيتتى. ھالبۇكى، كۆپ ئۆتمەي ئۇ جەڭ مەيدانىغا جىددىيلىشىپ قاراپ قالدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا كۈتۈلمىگەن غەلىتى ئىشلار بولۇۋاتاتتى.

ئۇيغۇر ئەسكەرلىرى دالىغا كەڭ يېيىلىپ، ئاتلىرىنى چاپتۇرغان پېتى

ئالدىغا قارىتىپ ئوقيادىن ئوق ئۇزۇشكە باشلىدى، يونان ئەسكەرلىرىدىن بىرنەچچە كىشى ئات ئۈستىدىن يىقىلىپ چۈشتى، يەنە بىرنەچچە ئات چاپقان پېتى موللاقلاپ چۈشۈپ ييتىپ قالدى. ئاتسىز قالغان ئەسكەرلەر باشقا ئاتلارنىڭ ئاياغلىرى ئارىسىدىن ئۆمۈلەپ تۇرۇشۇپ جەڭ مەيدانىدىن قاچقىلى تۇردى. ئوقلار كەينى-كەينىدىن ئۇچۇپ كەلمەكتە. يونانلىقلار كەينى-كەينىدىن يىقىلماقتا. ئاخىر، زۇلقەرنەين ئەسكەرلىرى قىستاپ كېلىپ، ئەمدى ئوقيا ئېتىشقا مۇمكىن بولمىغاندا، ئۇيغۇرلار چاقماقلىق بىلەن ئاتلىرىنى ئارقىسىغا بۇراپ قاچتى. يونانلىقلار ئۇلارنى قوغلاپ ييتىشكە ھەرقانچە كۈچەپ باقسىمۇ زادىلا يېتەلمىدى. ئۇيغۇرلارنىڭ ئاتلىرى گويا قانات چىقىرىپ ئۇچۇۋاتقاندەك قوغلىغۇچىلارنى بارغانسېرى ئارقىدا قالدۇرۇپ كېتىۋاتاتتى. قاچقۇچىلار توساتتىنلا ئارقىسىغا قارىتىپ يەنە ئوقيا ئېتىشقا باشلىدى. قوغلىغۇچىلار كەينى-كەينىدىن يىقىلغىلى تۇردى.

زۇلقەرنەين ئۇيغۇرلارنىڭ بۇنداق ئاجايىپ ماھارىتىگە ھەيران بولدى ۋە ئۆز يېنىدىكىلەرگە مۇنداق دېدى:

— بۇ كىشىلەر ئوقنى ئالدىغا قانداق ئاتسا، كەينىگىمۇ شۇنداق ئۈستىلىق بىلەن ئاتىدىكەن، بۇلار باشقىلارغا موھتاج بولماي، ئۆز ئوزۇقىنى ئۆزى تېپىپ يەيدىغانلار ئىكەن؛ بۇلارنىڭ قولىدىن ئۇۋ قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ. قاچان خالىسا، شۇ چاغدا ئېتىپ يىيەلەيدۇ ①

ئارسلان باشلىق يىگىتلەر ۋە ئۇلارنى قوغلىغۇچىلار «ئالتۇن قان» تېغىغا ييتىپ بارغاندا بىر جىرا ئىچىدىن ئۇشتۇمتوت بارس تېگىن ۋە قارا باقۇشى ئۆگە باشلىق ئەسكەرلەر چاقماقتەك تېزلىكتە ئېتىلىپ چىقىپ، دۈشمەن قوشۇننىڭ يان تەرىپىدىن ھۇجۇمغا ئۆتتى. قېچىۋاتقان يىگىتلەرمۇ دەرھال كەينىگە يېنىپ دۈشمەن ئۈستىگە يەنە بىر تەرەپتىن باستۇرۇپ كەلدى. ئىككى تەرەپ گىرەلىشىپ، ئارىلىشىپ كەتتى. دەھشەتلىك

① «تۈركى تىللار دىۋانى»، ئۇيغۇرچە نەشرى، 1-توم 151-بەتكە قارالسۇن.

قىرغىنچىلىق باشلاندى. ئوھوي! بۇ شۇنداق بىر جەڭ بولدىكى، زۇلقەرنەين ئۆز ئۆمرىدە بۇنداق جەڭنى كۆرۈپ باقمىغاندى! ھەر ئىككى تەرەپ مسلسىز باتۇرلۇقلارنى كۆرسىتىپ، جان-جەھلى بىلەن ئېلىشتى. كىشىلەر بىر-بىرلىرىنى قىلىچلار بىلەن چاپاتتى، نەيزىلەر بىلەن سانجىيتتى، بەزىلىرى ئات ئۈستىدە بىر-بىرى بىلەن گىرەلىشىپ، چاچ-ساقاللىرىدىن تارتىشاتتى، گالالىرىنى بوغۇشاتتى، بىر-بىرىنى ئېگەردىن يۇلۇپ يەرگە ئىرغىتىپ تاشلىشاتتى...

— چەڭ تۇرۇڭلار، ئوغلانلىرىم! بىز يېڭىمىز! — دەپ ۋارقىرايتتى قارا باقشى ئۆگە يىگىتلەرگە مەدەت بېرىپ ۋە تالاي جەڭلەردە چىنىققان كۆچلۈك قولى بىلەن قىلىچ ئۇرۇپ دۈشمەننى قىرىشنى داۋاملاشتۇراتتى.

— ئۇرا! — دەپ ۋارقىرايتتى بارس تېگىن ئەسكەرلىرىنىڭ غەيرىتىگە غەيرەت قوشماقچى بولۇپ ۋە ئەڭ كەسكىن ئېلىشىش بولۇۋاتقان جايلارغا شۇڭغۇپ كىرىپ كېتەتتى.

يىگىتلەرگە بۇنداق چاقىرىقلار ئارتۇقچە ئىدى. ئۇلارنىڭ ھەربىرى گويىاكى غەزەپلەنگەن قاپلان ئىدى. مانا، قارا قاشلىق، قارا بۇرۇتلۇق كېلىشكەن يىگىت بۇغرا تۇڭا دۈشمەن سېپىگە بۆسۈپ كىرىپ قىلىچىنى چاقپىلەكتەك ئويناتقىلى تۇردى. زۇلقەرنەين ئەسكەرلىرىدىن بىرى چېكىسىگە قىلىچ يەپ ئات ئۈستىدىن موللاق ئېتىپ چۈشۈپ كەتتى، يەنە بىرى بېرىلغان قورسقىنى تۇتۇۋالغىنىچە، قارا يەردە يۇمۇلاپ ۋە چىرقىراپ جان تالاشقىلى تۇردى. بۇ چاغدا بىر توپ يونانلىق بۇغرا تۇڭاغا يان تەرەپتىن ئېتىلىپ كەلدى. ئېتىلىپ كەلدىيۇ، ئۇلگۈرەلمىدى. قاپلاندەك قورقۇمسىز، لاچىندەك چاققان يىگىت ئىلچى بۇ بىر توپ يونانلىقنىڭ ئۈستىگە بورانداك ئۇچۇپ كېلىپ ئىككىسىنىڭ جېنىنى ئېلىپ يەردە قويدى. ئۇچىنچىسىنىڭ ئېتىنى يېقىتتى-دە، قالغانلىرىنى تىرىپىرەن قىلىۋەتتى، ئاكا-ئۇكا قۇتلۇق تەمۇر ۋە ئىل تەمۇرلەرمۇ شىددەتلىك جەڭ قىلماقتا ئىدى، ئۇلارنىڭ چوڭى قۇتلۇق تەمۇر بىرنەچچە قېتىملىق جەڭلەردە خىزمەت كۆرسەتكەن، پىشقان

جەڭچى ئىدى. ئۇ قىلىچۇازلىق قىلغاندا قارشى تەرەپنى ئىمكان قەدەر ھالسىرىتىپ، ئۆزىنىڭ كۈچىنى تېجەپ، ئېپىنى كەلتۈرۈپ پەم بىلەن ھۇجۇم قىلاتتى ۋە ھەر قېتىملىق قىلىچۇازلىقتا يېڭىپ چىقاتتى. ئىنسى ئىل تەمۇر ئەمدىلا ئون يەتتە-ئون سەككىز ياشقا ئۆلاشقان بولۇپ، بۇ ئۇنىڭ تېخى تۇنجى قېتىملىق جەڭگە قاتنىششى ئىدى. ئۇ ھاياجانلانغان ھالدا ئۇدۇل كەلگەن يەرگە قىلىچ ئۇراتتى ھەمدە ھېلىغىچە بىرەر دۈشمەننى يېقىتالمىغىنىدىن تىت-تىت بولۇپ يەنمۇ جىددىيلىشەتتى ۋە ھەدەپ ئالغا ئىنتىلىپ، دۈشمەن سېپىگە ئېچكىرىلەپ كىرىشكە ئۇرۇناتتى.

— ئىل تەمۇر! — دەپ ۋارقىرىدى ئاكىسى، — ئالغا بارما، مېنىڭ ئارقامدىن يۈر!

لېكىن، بۇ ۋارقىراش قېنى قىزىق ياش بالىنىڭ قۇلىقىغا كىرمىدى. ئۇ ئاخىر بىر دۈشمەننى يېقىتتى-دە، تېخىمۇ قىزىپ كەتتى ۋە ئاكىسىنى ئارقىدا قالدۇرۇپ بىر توپ دۈشمەننىڭ ئالدىغا ئات چاپتۇرۇپ بارغان پېتى قىلىچ ئۇردى. ئۇزۇن ساقاللىق، بەستلىك يونانلىق بىر قىلىچ ئۇرۇپلا ئۇنىڭ قىلىچىنى ياندۇرۇۋەتتى. ئىل تەمۇرنىڭ تېخى كۈچكە تولمىغان نازۇك بىلىكى كەينىگە سىلكىنىپ كەتتى. شۇ ئاردا ئۇنىڭ بېقىنىغا بىراقلا ئىككى نەيزە سانجىلدى، مۇرىسىگە قىلىچ ئۇرۇلدى ۋە ئۇ خۇددى تۆۋىدىن چېپىپ تاشلانغان كۆچەتتەك ئاتتىن چۈشۈپ كەتتى.

— ئىل تەمۇر! — دەپ ۋارقىرىدى قۇتلۇق تەمۇر ۋە باستۇرۇپ كېلىۋاتقان دۈشمەنلەرنى جان ئاچچىقى بىلەن قىرىشقا باشلىدى. ئۇ ھە دەپ ئىنسى يېقىلغان يەرگە يېتىۋېلىشقا ئىنتىلەتتى. ئەمما، بۇ چاغدا ئۇنىڭ ئۆزىنىمۇ دۈشمەنلەر قورشۇالغانىدى. ھېلىمۇ ياخشى، قاپان، ئازاق، ئاتىش قاتارلىق بىر توپ يىگىتلەر ئۇلگۈرۈپ كېلىپ ئۇلار بىلەن ئېلىشىپ كەتتى. چاپە-چاپ، ئۇرە-ئۇر بولۇپ كەتتى. قاپان باتۇر ئىككى يونانلىقنى ئۇجۇقتۇرۇپ تاشلاپ، ئاخىر ئۆزىمۇ ھەرياندىن ئۇرۇلغان قىلىچلارنىڭ زەربىسىدە باش-كۆزى قانغا بويىلىپ، كۆك تەڭرىنى ياد ئېتىشكىمۇ

ئۇلكۇرمەي جان ئۇزدى. ئازاق پالۋان بىر يونانلىقنىڭ كاللىسىنى ئالدى، يەنە بىرىنىڭ قارنىنى ياردى، ئۇچىنچىسىگە قىلىچ ئۇرماقچى بولۇپ تۇرغاندا ئارقىسىدىن بىر نەيزە ۋىزىلداپ ئۇچۇپ كەلدى-دە، دۇمبىسىنى تېشىپ ئۆتۈپ مەيدىسىدىن چىقىپ قالدى. ئاتىش مەرگەن تېخى يېراقتىن ئات سېلىپ كېلىۋاتقاندىلا ئوقيا بىلەن ئىككى يونانلىقنى يىقىتقانىدى. بىقىن كەلگەندىن كېيىن، قىلىچ بىلەن يەنە بىرىنى يىقىتتى. ئەمما شۇ ئاندا ئۇنىڭ ئۆزىمۇ قورشاۋغا چۈشۈپ قېلىپ، نەچچە يېرىگە قىلىچ يېدى ۋە ئانا يەرنى قۇچاقلاپ مەڭگۈلۈككە كۆز يۇمدى، ئۇلاردىن باشقا يەنە نۇرغۇنلىغان ياشلار ئانا يەر ئۈچۈن مەرتلەرچە قۇربان بولدى. لېكىن، قاپان ئۆلسە، ئۇنىڭ ئورنىغا قاتمىش بېتىپ كەلدى؛ ئازاق يىقىلسا، بارمان ئىز بېسىپ كەلدى؛ جەڭ ئوتى تېخمۇ ئەۋج ئېلىپ كەتتى.

جەڭ داۋامىدا ئارسلانمۇ ئۆزىنىڭ ئارسلانلىقىنى كۆرسەتتى. ئۇ ئېگەردىن كۆتۈرۈلۈپ-كۆتۈرۈلۈپ پۈتۈن كۈچى بىلەن ئوڭغىمۇ، سولغىمۇ قىلىچ ئۇرغىلى تۇردى، ئۇنىڭ قىلىچىنىڭ زەربىسىدىن دۈشمەنلەردىن بىرى ئات ئۈستىدىن خۇددى شامال ئۇچۇرتۇپ كەتكەندەك چۈشۈپ كەتتى؛ يەنە بىرى يارىلانغان قولىدىكى قىلىچىنى تاشلىۋېتىپ جەڭ مەيدانىدىن بەدەر قاچتى؛ ئۈچىنچىسىنىڭ كاللىسى چورتلا ئۇرۇلۇپ چۈشۈپ ئاتلارنىڭ ئاياغلىرى ئاستىدا دومىلاپ كەتتى.

— يارايسەن، ئارسلان! — دەپ ۋارقىردى بارس تېگىن ۋە ئۆزىمۇ زۇلقەرنەين ئەسكەرلىرىنى كەينى-كەينىدىن ئۈجۈقتۇرۇپ، ئالغا قاراپ كېتىۋەردى، بارس تېگىنمۇ ئۆزىنىڭ قارشىلىقىنى كۆرسەتتى.

زۇلقەرنەين قوشۇنى ئاخىر بەرداشلىق بېرەلمىدى ۋە پۈتۈن سەپ بويىچە چېكىنىشكە باشلىدى.

ئىسكەندەر زۇلقەرنەين ھېلىقى تۆپىلىكتە تۇراتتى. ئۇ، ئەھۋالنىڭ چاتاق بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئۆزىنىڭ يېنىدا تۇرغان بىر قىزىل ساقاللىق سەركەردىگە بېگىدىن قوشۇن تارتىپ ئۇيغۇرلارنىڭ ئالدىنى توسۇشقا

بۇيرۇدى، قىزىل ساقاللىق سەركەردە زاپاستا تۇرغان بىر قىسىم ئەسكەرلەرنى باشلاپ ھۇجۇمغا ئۆتتى.

بارس تېگىن ۋە ئارسلان بېگىش بىلەن قاناتلانغان يىگىتلەرنى باشلاپ، ئۇلارغا ئۇدۇلدىن توسۇپ قاقشاتقۇچ زەربە بەردى. ئاي-ھاي! باتۇرلارنىڭ باتۇرلىرىنى ئەمدى كۆرۈڭلار!

— ئۇرە!

— ئۇر! — دەپ ۋارقىرىشاتتى يىگىتلەر، ئۇلار خۇددى توختىتىپ بولمايدىغان كەلكۈندەك ئۆز يولىدا ئۇچرىغانلارنى ھەممىسىنى ئۇرۇپ، يىقىتىپ ئىلگىرىلەشكە باشلىدى ۋە بىردەمدىلا دۈشمەننى تىرىپىرەن قىلىۋەتتى.

يونان قوشۇنىنىڭ قىزىل ساقاللىق سەركەردىسى ئۇيغۇر ئەسكەرلىرىگە قاراپ ئېيتقۇسىز ۋەھىمە ئىچىدە تىترەپ كەتتى.

— بۇلار ئادەممۇ، دۈشمۇ! — دەپ ۋارقىرىۋەتتى ئۇ ۋە ئەسكەرلەرنىڭ توزۇپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ئۆزىمۇ قېچىشقا يۈزلەندى. بۇ ئاردا ئارسلان ئۇنىڭ ئىككى قورۇقچىسىنى چېپىپ تاشلىدى ۋە ئۇنىڭ كەينىدىن قوغلاپ يېتىۋېلىپ، گەجگىسىدىن "كاپ" قىلىپ تۇتۇۋالدى-دە، بىرلا سىلكىپ ئېگەردىن يەرگە تاشلىۋەتتى. قىزىل ساقاللىق سەركەردە ئورنىدىن تۇراي دېگۈچە ئارسلان ئۇنىڭ گېلىغا نەيزە ئۇرۇپ يەرگە مىخلاپ قويدى. قارا باقشى ئۆگە ئارسلانىنىڭ ئاجايىپ باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئۆزىنى تۇتالماستىن:

— ياشا ئوغلۇم، — دەپ ۋارقىرىۋەتتى. شۇ تاپتا ئۇ ئارسلانىنىڭ بالقىز بىلەن مۇناسىۋەت باغلىغانلىقىغا نارازى بولغانلىقىدىن خىجىللىق ھېس قىلدى. "ھېلىمۇ ياخشى، ئارسلانغا بۇ ھەقتە بىرەر قوپال گەپ قىلىپ قويماپتىمەن — دەپ ئويلىدى ئۇ، — بۇ ھەقىقەتەن تارخان[1] بولۇشقا

---

[1] تارخان — ھەربى ئۇنۋان.

لايق يىگىت ئىكەن".

ئەسكەندەر زۇلقەرنەين ئۇچقاندەك ئىلگىرىلەپ كېلىۋاتقان ئۇيغۇر ئەسكەرلىرىگە ۋەھىمە بىلەن قاراپ تۇراتتى. ئۇيغۇر ئەسكەرلىرى خۇددى ئېگىز ئاسماندىن ئۇۋ ئۈستىگە ئېتىلىپ چۈشۈۋاتقان بۈركۈتلەرگە ئوخشايتتى. ئەمدى ئۇلارنى توسۇپ قېلىشقا ھېچقانداق ئامال يوق ئىدى.

ئاخىر زۇلقەرنەين ئالدىراش ئاتلىنىپ، مەغلۇبىيەتتىن روھى چۈشكەن قوشۇننىڭ باشلاپ چېگىرىدىن چېكىنىپ چىقىپ كەتتى.

* * *

تۇڭا بىلگە قاغان غەلبە بىلەن قايتىپ كەلگەن ئەسكەرلەرنى «ئالتۇن قان» دېگى باريگاھتا قىزغىن قارشى ئالدى ۋە جەڭدە خىزمەت كۆرسەتكەن جەڭچىلەرنى پۇتۇن قوشۇن ئالدىدا تەقدىرلىدى. قارا باقشى ئۆگە بىلەن بارس تېگىننىڭ تونۇشتۇرۇشى ۋە جەڭگە قاتناشقان بارلىق جەڭچىلەرنىڭ بىر ئېغىزدىن تەستىقلىشى ئارقىلىق ئارسلان ئالاھىدە ئىنئامغا ئېرىشتى ھەمدە تارخان ئۇنۇۋاننىڭ قوبۇل قىلىپ بىر بۆلەك قوشۇنغا قوماندان بولدى.

شۇ قېتىمقى جەڭدىن كېيىن ئىسكەندەر زۇلقەرنەين يەنە ئۇرۇش قىلىش نىيىتىدىن يالتىيىپ، تۇڭا بىلگە قاغان بىلەن سۆلھى تۈزدى.

سۆلھى ئايىغىلىشىپ تۇرۇشىغا ئاستاندىن ئەزىز ھېھمانلارنىڭ كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلىشتى. بارس تېگىن دەرھال ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ، ئۆز ئانىسى ئاي بىلگە قاتۇن، خوتۇنى كۈمۈش تۈزۈن ۋە قارا باقشى ئۆگەننىڭ قىزى بالقىز تەرىم باشچىلىقىدىكى ھېھمانلارنى كۈتۈۋالدى. كەلگەنلەرنىڭ ئىچىدە ئارسلاننىڭ ئاتىسى پىشقەدەم جەڭچى ئالىپ قايمدۇمۇ بار ئىدى. ئۇلار «ئالتۇن قان» دېگى غەلبە خەۋىرىنى ئاڭلاپ، ئۆز قوشۇننىڭ قۇتلۇقلاش يۇرتسىدىن قەدەم تەشرىپ قىلغانىدى.

شۇ كۈنىلا بارس تېگىن ئانىسى ۋە خوتۇنى بىلەن مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن، ئالىپ قايمدۇ بىلەن بىرلىكتە ئارسلاننىڭ

ئەلچىسى بولۇپ قارا باقشى ئۆگەنىڭ ئالدىغا كىردى. قارا باقشى ئۆگە دوستانە كەيپىيات ئىچىدە رازىلىق بىلدۈرۈپ، قۇدا ۋە ئەلچىگە بىردىن شايى تون تارتۇق قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ھەممەيلەن بىرلىكتە تەڭرى تۇغمىش تۇڭا بىلگە قاغان ۋە ئاي بىلگە قاتۇن ھۇزۇرىغا بېرىپ ئۇلارنىڭ ئالدىدىن ئۆتتى، قاغان بىلەن قاتۇنمۇ بۇنداق قۇدىلىششقا رازى بولدى. بۇ ئىش ھەممەيلەننىڭ كۆڭلىگە ياقتى. قارا باقشى ئۆگە ئارسلاننىڭ شۇ قەدەر مەرد، جەسۇرلۇقىدىن چوڭقۇر تەسىرلەنگەن بولغاچقا، ئۇنىڭ ئۆزىگە كۆيۈغۇل بولۇشقا مۇناسىپ ئىكەنلىكىگە قايىل بولغانىدى. تۇڭا بىلگە قاغان ئەل ئۆچۈن جېنىنىمۇ ئايمايدىغان بۇنداق باتۇرنىڭ ئوردىغا يېقىن بولۇشىنى خوپ كۆردى. بارس تېگىن ئارسلان بىلەن بىر قاچىدىن قىمىز ئىچىشىپ ئۆمۈرلۈك ئاداش بولدى. باتۇرلارنىڭ قەدىرىنى باتۇرلار بىلىدۇ! ئۇلار توي مۇراسىمىنى مۇشۇ «ئالتۇن قان»دا ئۆتكۈزۈشكە كېلىشتى.

شۇنداق قىلىپ، داغدۇغا ئىچىدە توي بولدى. يىگىتلەر ئارسلانغا تاۋار تون كىيگۈزۈشتى. قىزلار بالقىزغا ئالتۇن ۋە ئۈنچىدىن ياسالغان گۈلتاجنى كىيگۈزۈشتى. مۇراد-مەقسەتلىرىگە يەتكەن يىگىت بىلەن قىز چەكسىز بەخت تۇيغۇسى ئىچىدە چىملىق ئۈستىگە ھازىرلانغان سورۇنغا كېلىپ ئولتۇرۇشتى. بارس تېگىن بىلەن كۈمۈش تۇزۇن ئۇلارغا ھەمراھ بولدى. توي سورۇنىدا جەم بولغانلارنىڭ ھەممىسى يىگىت-قىزنى خۇشال-خورام تەبرىكلەشتى:

— باتۇر ئارسلان تارخانغا قۇت بولسۇن!

— گۈزەل بالقىز تەرىمگە قۇت بولسۇن!

جەڭچىلەر ئاياقلارغا [1] مەي تولدۇرۇپ ئىچىشتى ۋە پۈتۈن ئەتراپنى چاڭ كەلتۈرۈپ جەڭ ناخشىلىرىنى ئېيتىشتى. بىر توپ يىگىت-قىزلار قولنى قولغا تۇتۇشۇپ، يەرنى تېپىپ، ئۆملۈك ئۈسۈلىنى ئويناشتى...

چوڭ-چوڭ چېدىرلارغا بۆلۈنىپ ئولتۇرغان ئاقساقاللار قىمىز ئىچىشىپ يىگىتلەرنى ماختىشاتتى ۋە ئۆزلىرى ياش چاغلىرىدا قاتناشقان شانلىق جەڭلەرنى ئەسلىشەتتى.

---

[1] ئاياق — ھاراق ئىچىدىغان قاچا، قەدەھ.

ئاخىرقى گىرانات

(ئەسلىمە)

1

1945-يىل ياز پەسلى. مىللىي ئارمىيىنىڭ شىمالنى ئازاد قىلىش ئوتتۇرا يۆنىلىش ئالدىنقى سەپ قىسىملىرىدىن سۈيدۈڭ بىرىنچى پىيادە پولكى سۈمپۈتۈزا، سەنتەي، چۆلئېدىر قاتارلىق جايلاردا تۇرۇپ ئالدىنقى سەپكە يۈرۈش بۇيرۇقىنى كۈتۈۋاتاتتى. مەن تۇرغان بىرىنچى لىيەن دەل چۆلئېردىردا تۇرغاندى. ئۇ كۈنلەردە چۆلئېدىر ھازىرقىدەك جىمجىت ئەمەس، قويىنى ئادەمگە لىق تولغان، جەڭچى-ئوفىتسېرلارنىڭ زەپەر مارشى ساي-جىرالارنى چاڭ كەلتۈرۈپ تۇراتتى. مەن گەمدە ئون بىر نەپەر سەپدىشىم بىلەن بىرگە يانقاندىم. ئەپسۇس، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇرۇشتا قۇربان بولۇپ كەتتى. ئاجايىپ قەيسەر، ئوت يۈرەك يىگىتلەر ئىدى، بولۇپمۇ ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى توختى دېگەن يىگىتنىڭ شىخودىكى ئۇرۇشتا كۆرسەتكەن قەھرىمانلىقى تا ھازىرغىچە پەقەت ئېسىمدىن چىقمايدۇ.

شىجائىتى ئۇرغۇپ تۇرغان ئون بىر نەپەر سەپدىشىم يىگىرمە بەش كۈادرات مېتىرغا توشمايدىغان كىچىككىنە گەمدە تۇراتتۇق. گەمە

شاخ-شۇمبىلار بىلەن بىيىلغان، تاملىرى سۇۋالمىغانلىقتىن توپا-قۇملار شۇرقىراپ چۈشۈپ تۇراتتى. بۇنىڭدىن جەڭچىلەر ھەرگىز زارلانمايتتى، ئەكسىچە ئۇنى خۇددى ئۆز ئائىلىسىدەك كۆرۈپ سۈپۈرۈپ تازىلاپ، پاكىز تۇتاتتى، ھېلىمۇ ئېسىمدە شۇنداق ئېنىق تۇرۇپتۇ، ئىشكىتىن كىرگەندە ئوڭ تەرەپتە قورال-ياراغ قويىدىغان، سول تەرىپىدە بولسا تاماق قاچىلىرىنى قويىدىغان جازا بار ئىدى. جەڭچىلەر ئۆز قولى بىلەن ئاددىيلا قىلىپ ياسىۋالغان بۇ جازىلار ئىنتايىن ئەپلىك، پاكىز بولۇپ گەمگە بۆلەكچىلا ئىسكەت بېغىشلاپ تۇراتتى. جەڭچىلەر ھەر ۋاقىت ئۇرۇشقا تەييار جەڭگىۋار ھالەتتە بولۇپ جىڭ، شىخو قاتارلىق گومىنداڭنىڭ مۇھىم ئىستىھكاملىرىغا ھۇجۇم قىلىشقا تاقەتسىزلىك بىلەن بۈيرۇق كۈتەتتى. ھەر كۈنى كەچتە، مەشقتىن بىكار بولغاندا ياتاقتا غۇلغۇلا بولاتتى، ئۇمۇ ئاساسەن تېزرەك ئالدىنقى سەپكە ئاتلىنىش ھەققىدە بولاتتى. تەييارلىقىمىز، مەشغۇلاتىمىز پىشىپ يەتتى، بۇ يەردە قاچانغىچە تۇرىمىز؟ قېرىنداشلىرىمىز گومىنداڭنىڭ تۆمۈر تىرنىقى ئاستىدا ئازاب چېكىپ، بىزنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈۋاتىدۇ. بىز نېمىشقا ھۇجۇم قىلمايمىز؟ دېگەنگە ئوخشاش سوئاللار بولاتتى. جەڭچىلەرنىڭ بۇنداق قەلب ساداسى، پىداكارلىق روھى كىشىنى ھاياجانغا سالاتتى.

ئاشۇنداق كۈنلەرنىڭ بىر كەچقۇرۇنلۇقى سىرتتىن كىرىپ كەلگەن توختى ئوت ئۈستىگە مايى چاچقاندەك مۇنداق بىر خەۋەرنى يەتكۈزدى:

— جىڭ ئۇرۇشدا ياردەم بولغان يېگىرمەدەك پارتىزاننى ماشىنا بىلەن غۇلجىغا ئېلىپ كېتىۋاتقانىكەن، ئۇنىڭ ئىچىدىكى تۆت نەپەر پارتىزاننىڭ يارىسى بەكمۇ ئېغىركەن. لېكىنىزنىڭ سېستىرالىرى يارىسىنى قايتا تېڭىپ قويىدى. جەڭچىلەرنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا جەڭ ئىنتايىن قاتتىق بولۇۋېتىپتۇ. بىز يەنە قاچانغىچە بۇ قۇرۇق چۆلئېردىرنى ساقلاپ ياتىمىز. ئىچىم تىت-تىت بولۇپ كېتىۋاتىدۇ، — دېدى ئۇ ھاياجان بىلەن. مەن بۇلارنىڭ ئازراق بولسىمۇ ھېسسىياتىنى بېسىش ئۈچۈن:

ـــ ئاغىنىلەر! مەن سىلەرنىڭ قەلبىڭلارنى چۈشىنىمەن. گەرچە ھەربىي تەييارلىقىمىز پۈتكەن بولسىمۇ، يەنىلا بۈيرۇقنى كۈتۈشىمىز كېرەك...

مەن ئۇ چاغدا پەيجاڭ ئىدىم. شۇڭا قولۇمدىن كېلىشچە جەڭچىلەرگە چۈشەندۈرۈپ خىزمەت ئىشلىدىم. غۇلغۇلا ئەمدىلا بېسىلىپ جەڭچىلەر ئۇخلاشقا تەرەددۇت قىلىۋاتقاندا، خۇددى جەڭچىلەرنىڭ ئىرادىسىنى ئەكس ئەتتۈرگەندەك لېيەننىڭ يۈرۈش قىلىش سىگنالى چېلىندى.

بۇ ـــ 1945-يىلى 8-ئاينىڭ 6-كۈنى كەچ سائەت ئوندىن ئاشقان ۋاقىت ئىدى. پۈتۈن لېيەن بەش مىنۇتتا جەڭگىۋار ھالەتتە مەيدانداً سەپكە تىزىلىپ بولدى. لېيەنجاڭ راشىدىن، مۇئاۋىن لېيەنجاڭ ئارتقوف (ئۆزبېك) لار جەڭچىلەرنىڭ جەڭگىۋار ھالىتىنى بىر-بىرلەپ تەكشۈرۈپ كۆزدىن كەچۈردى، مۇئاۋىن لېيەنجاڭ ئارتقوف سەپتە تۇرغان جەڭچى توختىنىڭ ھالىتىنى كۆرۈپ ناھايىتى مەمنۇن بولغان ھالدا "يارايسەن" دەپ مۇرىسىگە ئۇرۇپ قويدى.

جەڭچى توختى ئىنقىلابنىڭ دەسلىپىدىلا پىدائىي بولۇپ سۈيدۈڭ، كۈرەنى ئازاد قىلىش ئۇرۇشلىرىغا قاتناشقان. ئۇ ئون توققۇز ياشتا بولۇپ، بۇغداي ئۆڭ، ئوتتۇرا بوي، كەڭ غوللۇق، تۇرقىدىن كۈچ-قۇۋۋەت يېغىپ تۇراتتى، قوشۇماقاش، كۆزلىرى بۇركۈتنىڭ كۆزلىرىدەك ئۆتكۈر ئىدى. تېتىك، ھەر ئىشقا چېچەن، زېرەك بولۇپ ھەربىي مەشقىلەردە ھەر ۋاقىت ئالدىدا تۇراتتى، بولۇپمۇ گىرانات ئېتىشتا ئۇ لېيەن بويىچە ئەڭ ئالدىدا بولۇپ، بىرنەچچە قېتىم تەقدىرلەش، مۇكاپاتلاشلارغا ئېرىشكەنىدى. توختىنىڭ شۇ تاپتا «گېرمانكا» ماركىلىق بەشئاتار ملتىقنى، ئىككى دانە گىرانات، ئوقدانلىرىنى ئېسىش تەرتىپى، سۇدان، تاماق قاچىسى ۋە كىچىك ھەربىي گۈرجەكلەرنى ئېسىش تەرتىپى قائىدىگە مۇۋاپىق، رەتلىك، باشقىلاردىن ئۆزگىچە بولغانلىقى ئارتقوفنى ئۆزىگە جەلپ قىلىۋالغانىدى. لېيەنجاڭ راشىدىن بارلىق جەڭچىلەر-ئوفىتسېرلارنىڭ ئۇرۇش تەييارلىق ۋە يول يۈرۈش تەييارلىق ئەھۋالىغا قانائەت قىلغاندىن كېيىن مىللىي ئارمىيە

باش شتابى ۋە پولك قوماندانلىقىنىڭ ئۇرۇش فرونتىغا يۇرۇش قىلىش ھەققىدىكى بۇيرۇقنى ئوقۇپ بەردى...

بۇيرۇق ئوقۇلۇپ بولدى. پۈتۈن جەڭچى-ئوفىتسېرلار ھۇررا! دەپ ئۈچ قېتىم توۋلۇۋەتتى، ھاياجان، شادلىق بىلەن ياڭرىغان بۇ سادا چۆلئىچىدىكى كېچىلىك جىمجىتلىقنى بۇزۇپ، ساي-جىرالاردا شېرىن ئۇيقۇغا كەتكەن جانداراللارنى ئويغىتۋەتتى. بۇ ھۇررا بىزگە قەدىناس بولۇپ قالغان چۆلئىچىدىر بىلەن ئاخىرقى خوشلىشىش ساداسى ئىدى.

لېيەنجاڭ راشىدىن كۆتۈرەڭگۈ روھ بىلەن سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ:

— كېچىدە يۇرۇش قىلىشىمىزنىڭ سەۋەبى دۈشمەننىڭ رازۋېد ۋە بومبارداتچى ئايروپىلانلىرىدىن ساقلىنىش ئۈچۈندۇر، دۈشمەن ئىستىھكاملىرىغا يېقىنلاشقانسېرى قارشىلىققا ئۇچرايمىز! شۇڭا كوماندىرنىڭ رۇخسىتىسىز ھەرىكەت قىلماسلىقىمىز، ھوشيارلىقنى ساقلاپ، توسالغۇسىز ئالغا ئىلگىرىلەپ ھۇجۇم نىشانىمىزغا ۋاقتىدا يېتىشىمىز كېرەك. ۋەزىپىمىز ئېغىر ھەم جاپالىق ۋە لېكىن شەرەپلىك. بۇ تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە ۋەزىپىنى شىنجاڭ خەلقى ۋە قوماندانلىق بىزگە تاپشۇرۇۋاتىدۇ. بۇ قېتىمقى ئۇرۇش شىنجاڭنىڭ تەقدىرىنى ھەل قىلىدىغان، گومىنداڭنى گۆرگە تىقىدىغان ئۇرۇش، — لېيەنجاڭ راشىدىن ئېغىر-بېسىق ۋە لېكىن جىددىيلىك بىلەن سۆزلەيتتى، — ئۆتۈكۈڭلارنىڭ پېتەكلىرىنى يۇمشاقراق سېلىپ، پايتىماڭلارنى ئوبدانراق ئورنىغانسىزلەر! يول يېراق— ... مۇشۇنداق يۇرۇش قىلىش ۋە ئۇرۇش تەجرىبىسى بېشىدىن كۆپ ئۆتكەن يېشى ئەللىكتىن ئاشقان كۆڭلى يۇمشاق لېيەنجاڭ بۇ سۆزلەرنى بۇيرۇق ئاساسىدا ئەمەس، ئاتىلارچە مېھرى بىلەن تەۋسىيە تەلەپپۇزىدا سۆزلەيتتى. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى تاقەتسىزلىك بىلەن بىز كۈتكەن كۈنلەر يېتىپ كەلدى ... "ئالغا مارش!" دېگەن بۇيرۇق بىلەن پۈتۈن لېيەن شەرققە قاراپ يول ئالدى.

... 1945-يىلى 9-ئاينىڭ 8-كۈنى يەنى شىخوغا ھۇجۇم قىلغانىنىڭ تۆتىنچى كۈنى سەھەردە قوماندانلىقنىڭ بۇيرۇقى بويىچە بىزنىڭ بىرىنچى لىيەنىمىز سازلىقتىن ئۆتۈپ، شىخونىڭ غەربىي-شىمالىغا يۈز مېتىر كېلىدىغان پوتەينى ناھايىتى زور كۈچ بىلەن ۋە نۇرغۇن قۇربانلارنى بېرىش بەدىلىگە ئىشغال قىلدۇق. پوتەي ئىككى قەۋەت، يەنە كېلىپ دۆڭ ئۈستىگە قۇرۇلغانلىقى، گومىنداڭچىلارنىڭ ئوت مەركىزى بولغان چوڭ بۇتخانا بىلەن تۇتىشىدىغان ئاكوپى بولغانلىقى ۋە ئالدى تەرەپ تۈزلەڭ سازلىق بولغانلىقى قاتارلىق ئوڭۇشسىزلىقلار قىسمىنى زور چىقىمغا ئۇچراتتى. بىزنىڭ لىيەندە ئاتمىش-يەتمىشچە ئادەم قالغانىدى.

پوتەينى ئىشغال قىلغاندىن كېيىنمۇ دۈشمەننىڭ ھۇجۇمى زادىلا توختىمىدى. ئەمدى بىر قېتىملىق ھۇجۇمنى چېكىنىدۇرۇپ ئۇھ دەپ تۇرساق، ئىككىنچى، ئۈچىنچى قېتىمقىسى باشلىناتتى. ئوق-دورىلار ئازلاپ تۇگەي دېدى، ئوق تېخى يېتىپ كەلمەگەنىدى. مەن جىددىيلىك، تاقەتسىزلىكتىن ئۆزۈمنى قويغۇدەك يەر تاپالماي كەتتىم. تۆتىنچى قېتىملىق ھۇجۇمنىمۇ جەڭچى-ئوفىتسېرلارنىڭ پىداكارلىق روھى بىلەن چېكىنىدۇردۇق. دۈشمەننىڭ نۇرغۇن ئۆلۈكى يەر چىشلەپ تۈزلەڭدە ساينىڭ تېشىدەك ياتاتتى، جەڭچى-ئوفىتسېرلار ئۆزىنىڭ غەلىبىسىدىن خۇشال بولسا، توپا-چاڭ، لاي بىلەن تونۇغىسىز ھالەتكە كەلگەن تۇرقىلىرىغا قاراپ كۈلۈشەتتى.

ئارقا سەپكە ئوق ئەكەلگىلى كەتكەن ئۇراز ئىسمىلىك جەڭچى يەلكىسىدىكى ئوق قاچىلانغان يەشىكنى يەرگە قويدى-دە، كىيىمىنى ئالدىراش تۇرۇپ:

— مۆھتەرەم كوماندىر! بۇيرۇقىڭىز بويىچە پىلىموت، ملتىق ئوقىدىن بىر يەشىك ئېلىپ كەلدىم، — دەپ دوكلات قىلدى. ئورازنىڭ پۇتۇن كىيىمى لاي بولۇپ، خۇددى لاي كۆلچىكىدىن سۈزۈپ ئالغاندەك ئىدى.

ئورازنىڭ جەسۇرلۇق روھى ئۇرغۇپ تۇرغان كۆچلۈك قامىتىگە قاراپ ئىچمىدە ئاپىرىن ئوقۇدۇم، ئەمەلىيەتتىمۇ دۈشمەننىڭ ئوق مەركىزى بولغان تۆپتۈز ۋە كەڭ سازلىقتىن ئۆتۈپ، ئىككى يۈز مېتىر يىراقلىقتىكى ئارقا سەپتىن قىرىق كىلوگرام ئېغىرلىقتىكى بىر يەشىك ئوقنى ئېلىپ كېلىشنى پەقەت مۇشۇنداق باتۇرلارلا قىلالايتتى. لېكىن ھەربىي ئىنتىزام بويىچە ئۇنىڭ كېچىكىش سەۋەبىنى سۇرۇشتۇردۇم.

— مۆھتەرەم كوماندىر! كېتىپ بېرىشىمدا ئارقا سەپتىكى بىر ئوفىتسېر "سەن قاچقۇن" دەپ ماڭغىلى قويمىدى، — دېدى ئۇ ھاسىراپ تۇرۇپ.

— ئۇ كىمكەن، — دېدىم ئاچچىقىم بىلەن.

— مەن ئۇ ئوفىتسېرنى تونۇمايدىكەنمەن، ئۇنۇڭانى كاپىتان ئىكەن، مەن ئۇنىڭغا كوماندىر تۇردىيېفنىڭ بۇيرۇقى بويىچە ئوق ئەكەلگىلى كېتىپ بارىمەن دەپ ئېيتسام، ئۇ يالغان ئېيتسەن، سىلەرنىڭ كوماندىرىڭلارنىڭ ئىسمى راشىدىن بىلەن ئارتىقوف دەپ تۇرۇپلىۋالدى. مەن ئۇنىڭغا، دېگىنىڭىز توغرا، راشىدىن بىلەن ئارتىقوف ياردار بولغاچقا، ھازىر لېيەنگە تۇردىيېف قوماندانلىق قىلىۋاتىدۇ، دېسەممۇ ئۇنىمايدۇ. دەل شۇ چاغدا ئۆچىنچى لېيەننىڭ كوماندىرى ئەيسايوف كېلىپ قېلىپ ئۇنىڭغا چۈشەندۈرگەندىن كېيىن ئاران قويۇپ بەردى...

دۈشمەننىڭ بەشىنچى قېتىملىق ھۇجۇمى باشلاندى. بۇ قېتىمقى ھۇجۇم ئالدىنقى قېتىمقىلارغا ئوخشمايتتى. ئادەم سانىمۇ كۆپ، ھۇجۇم قىلىشى تەرتىپلىك، بىر قىسمى ئالغا ئىلگىرىلەپ مۇداپىئەدە تۇرۇپ ئوت ئاچقاندىن كېيىن، كېيىنكىلىرى ئالغا ئىلگىرىلەپ مۇداپىئەگە ئۆتەتتى. شۇ تەرىقىدە قەدەممۇ قەدەم ئىلگىرىلەپ كېلىۋاتاتتى. بىزنىڭ كۆڭلىمىز توق، غەلىبىدىن ئىشەنچىمىز زور. چۈنكى ئوق-دورىلار تولۇق ئىدى، شۇڭا ئوت كۈچىنى ئۇلغايتتۇق. لېكىن «گېرمانكا» ماركىلىق بەشئاتار ملتىق ئون-ئون بەش پاي ئاتقاندىن كېيىن قىزىپ كېتىپ زاتور قايرىلماي قويدى. بۇنىڭغا جەڭچىلەر ئامال قىلالماي زاتورنى ئۆزلىرىنىڭ سۈيدۈكى بىلەن ھۆللىدى،

بۇنىڭ بىلەنمۇ ئىش ھەل بولمىدى. دۇشمەن غالجىرلارچە ئەسەبىيلىك بىلەن ئاغىل-تاغىل ۋارقىرىشىپ يېقىنلاپ كەلدى.

بىزنىڭ ئىگىلەپ تۇرغان ئورنىمىز ھالقىلىق ستراتېگىيىلىك ئورۇن بولۇپ، ناۋادا بۇنى دۇشمەن ئىگىلەپ ئالسا پۈتۈن فرونتقا تەسىر يېتەتتى، بۇنىڭ بەدىلىگە شىخوغا غەربىي-شىمالىدىن ھۇجۇم قىلغان قىسىملار زور قۇربانلارنى بېرەتتى. دۇشمەن يېقىن باستۇرۇپ كېلىشكە باشلىدى. مەن ۋەزىيەتنى مۆلچەرلەپ:

— نەيزىنى مىلتىق ئۇچىغا بېكىتكىلار، قۇچاقلاشما جەڭگە تەييارلىنىڭلار! — دەپ لەيلىگە بۇيرۇق بەردىم. بۇنىڭدىن باشقا چارىمىز يوق ئىدى. دەل شۇ ۋاقىتتا جەڭچى توختى ئورنىدىن تۇرۇپ ئالدىمغا كەلدى-دە، ھەربىيچە ھۆرمەتتە تۇرۇپ:

— مۆھتەرەم كوماندىر! ماڭا تۆت دانە گىرانات بەرسىڭىز، دۇشمەننىڭ ئەدىپىنى بەرسەم، رۇخسەت قىلىڭ! — دېدى.

توختىنىڭ شۇ چاغدىكى ھالىتى خۇددى رەقىبىگە ئېتىلىشقا تەييارلانغان يولۋاستەك ئىدى. جەڭچى توختىنىڭ چېپەيزە ئۇرۇشى ۋە شىخوغا قىلىنغان دەسلەپكى ھۇجۇملاردا كۆرسەتكەن قەھرىمانلىقى ئاز ئەمەس ئىدى. ئەمما بۇ قېتىمقىسى ئىنتايىن خەتەرلىك، بىراق قۇچاقلاشما جەڭگە ئۆتۈشتىن ئىلگىرى دۇشمەن سېپىنى قالايمقانلاشتۇرۇش ئەلۋەتتە بىزگە پايدىلىق ئىدى. مەن دەققە ئويلىنىپ قالدىم.

— كوماندىر، مۇشۇ پوتەينى ئېلىشقا ئورازنى ئېلىپ ئۆزىڭىز باردىڭىز! ئەمدى نۆۋەت مېنىڭكى! مەندىن خاتىرجەم بولۇڭ! بۇيرۇق بېرىڭ!

شۇ ئارىلىقتا بەنجاڭ ھۇسەيىن، جەڭچى ئوسمان قاتارلىقلار ئارقا-ئارقىدىن ئۆزىنى مەلۇم قىلدى. مەن يەنىلا توختىنى تاللىۋالدىم.

— قايسىڭلاردا گىرانات قالدى؟ — دېدىم، ئەتراپتىكى سەپداشلىرىمغا قاراپ، مەلۇم بولدىكى، لېكىن بويىچە پەقەت تۆتلا گىرانات قاپتۇ. توختى تېزدىن تۆت دانە گىراناتنى گىرانات خالتىسىغا سالدى-دە، "مەن تەييار

كوماندىر" دەپ قولىنى چېكسىگە ئالدى. توختى خۇددى ياخشى كۆرگەن قىزى بىلەن ئۇچرىشىدىغاندەك خۇشخوي ئىدى. توختىنىڭ بۇ نۇرلۇق چىرايىدىن غەلىبىنىڭ مۇقەددىمسىنى كۆرگەندەك بولدۇم. نېمە ئۈچۈندۇر تېنىم شۇركىنىپ توختىدىن كۆزۈمنى ئالالماي قالدىم.

ئوراز پىلىموتنى سايرىتىپ دۇشمەننىڭ ئوت كۇچىنى توستى. توختى بەئەينى يىلپىزدەك بىر دەمدىلا يەر بېغىرلاپ يېگىرمە-ئوتتۇز مېتىر ئىلگىرىلىدى-دە، بىر گىرانىتنى دۇشمەن ئۇستىگە ئاتتى. گىرانات دۇشمەننىڭ ئالدىنقى سېپىدە ۋاڭ قىلىپ يېرىلىپ، بىرنەچچە دۇشمەننى يۇقىرىغا ئىرغىتىپ تاشلاپ قاپقارا تۇتەككە ئايلاندۇردى، بۇ مەنزىرىنى كۆرگەن جەڭچىلەر "ھۇررا! ياشا توختى!" دەپ توۋلىشىپ كەتتى، ئىس-تۇتەكتىن پايدىلانغان توختى ئورنىدىن دەس تۇرۇپ ئالغا قاراپ يۈگۈردى. ئۇ كېتىۋېتىپ يەنە بىر گىرانىتنى تاشلىدى. دۇشمەننىڭ سېپى بۇزۇلدى. دۇشمەن ئەللىك مېتىردەك چېكىندى. توختى ئۈچقاندەك يۈگۈرۈپ ئۈچىنچى گىرانىتنى تاشلىدى. توختىنىڭ ئاتقان گىرانىتى بۇركۇتتەك شۇڭغۇپ دەل يېرىگە چۈشۈپ سەپنى تىرپىرەن قىلىۋەتتى. شۇ پەيتتە ئۈچىنچى لېيەندىن ئاتقان بىر پاي مىنامیوت ئوقى ھاۋانى يېرىپ ئۆتۈپ دۇشمەننىڭ توپلاشقان يېرىگە چۈشۈپ ئون نەچچە چېرىكنى ھاۋادا لەيلەتتى. ئارقا-ئارقىدىن يەنە ئىككى پاي دەل چۈشتى-دە، دۇشمەن پاتىپاراقلاشتى، مەن "ئاتاكا!" "غا ئۆتۈشكە بۇيرۇق بەردىم. مېنىڭ كۆزۈم دۇشمەننىڭ ئالدىنقى سېپىدە يۈرگەن توختىدا ئىدى. ئۇ قولىغا ئاخىرقى بىر دانە گىرانىتنى ئېلىپ قولىنى كۆتۈرۈشىگە گىرانات تۇتقان قولىغا ئوق تېگىپ، گىرانات يەرگە چۈشتى. ئۇ سول قولى بىلەن گىرانىتنى ئالدى-دە، ئالغا يۈگۈردى، لېكىن ئۇ ئون قەدەم ماڭمای دۇملاپ چۈشتى. "ھەي ئىست" دېدىم مەن ئىچىمدە، ئۇنىڭغا ئوق تەگكەنلىكىگە ئىشەندىم، شۇ ئارىدا ئۇ ئورنىدىن دەس تۇرۇپ جان-جەھلى بىلەن "ھۇررا!" دېگىنىچە دۇشمەن سېپىگە بېسىپ كىردى. دۇشمەن چېرىكلىرى نېمە قىلارىنى بىلمەي قالايمقان ۋارقىرىشىپ كەتتى. توختى گىرانىتنىڭ يېپىنى چىشى بىلەن ئۈزۈۋاتاتتى. دەھشەتلىك پارتلاش بىلەن ئىس-تۇتەك يۇقىرىغا كۆتۈرۈلۈپ بوشلۇققا سىڭىپ كەتتى...

ھەببۇللا ئىلياس

يوشۇرۇن ھەربكەت

كۆز كۆنلىرى. بوۋاي ئات ئېغىلىدىن چىققان قىغلارنى بىر يەرگە يىغىۋاتاتتى. ئۇشتۇمتۇتلا يېقىن ئەتراپتىن پاك-پۇك قىلغان ئوق ئاۋازى ئاڭلاندى.

ـــ نامازدىگەر بولاي دېدى، بۇ ئەنسىزچىلىك جاھاندا قادىر نەگە كەتكەن بولغىيدى؟ ـــ مومای ئۆگزىدىكى خالتىغا قاچىلاپ قويغان گۈللەرنى ئېلىپ چۈشۈشكە كۆزى يەتمەي تىنماي غوتۇلدايتتى.

ـــ ئۇھۇ... ئۆھۆ ... ـــ بوۋاي يۆتىلىپ كەتتى، ئۆسكىلەك بوي-بەستى خېلىلا پۈكۈلگەن بۇ ئادەم قولىدىكى ئارىنى قىغا ھەربىر قېتىم سانجىغاندا ئۆپكىسى پۈۋلەپ ھاسىرىغىنىچە بىردەم توختىۋېلىشقا مەجبۇر بولاتتى. يۆتىلى توختاپ دېمىنى ئېلىۋالغان بوۋاي مومايغا قاراپ:

ـــ غايىبتىن كەلگەن ئوقتا ئۇچراپ كەتمىسلا قورسىقى ئاچقاندا كېلەر، ئۆگزىدىن چۈشۈپ قورساقتا بىرنېمە قىلسىڭا، ـــ دېدى. مومای خالتىنىك ئاغزىنى بوغۇپ قويۇپ شوتىدىن ئاستا چۈشتى.

ـــ ئاۋۋال تەرەتكە سۇ بەر، دىگەر قازا بولمىسۇن يەنە.

ـــ مانا ھازىرلا تەييار قىلاي، ـــ مومايىنىك قەدەملىرى خېلى تېتىك ئـــدى. ئۇ ئۇستۇاشلىرىنى ئاندا-مۇندا قېقىشتۇرۇپ، ياغاچ مۇجۇقلۇق كونىراپ كەتكەن ئىشكىنى غىچىرلىتىپ ئاچقىنىچە ئۆيگە كىرىپ كەتتى، بـــوۋاي قىغلارنى يىغىپ بولۇپ قولىغا يامداقنى ئالدى-دە، سۇپۇرۇشكە

باشلىدى، شۇ ئەسنادا هويلىنىڭ شاخچا ئىشكى ئېچىلىپ دولىسغا بىر كۆتۈرۈم چۆپنى ئارتىۋالغان هالدا چوڭ ئوغلى قادىر پەيدا بولدى. ئۇ چۆپنى دەرهال هويلىنىڭ بىر چېتىگە قويۇپ چەبدەسلىك بىلەن ببرىپ بوۋاينىڭ قولىدىن يامداقنى ئالدى، بوۋاي بەللىرىنى تۇزەشتۇرۇۋالغاندىن كېيىن سورىدى:

— تاي قېنى؟

— بار، — قادىر ئارتۇق گەپ قىلماي يەرنى سۈپۈرمەكتە ئىدى.

— قېنى سەن هاي! تەرەتكە سۇ بەرمەمسەن!

— مانا، — مومای تۇتقۇچى سۇنغان ئىشقنى بىر قولى بىلەن بوينىدىن، بىر قولى بىلەن ئاستىدىن كۆتۈرگىنىچە ئالدىراپ ئۆيدىن چىقتى، بوۋاي ئىنجىقلىغان پېتى ببرىپ مومانىڭ قولىدىن ئىشقنى ئالدى ۋە قادىرغا:

— قاراڭغۇ چۈشۈپ كېتىۋاتىدۇ، تاينى بالدۇرراق قايتۇرۇپ كىر! بۇ ئەنسىز جاهاندا ئۆز جېنىڭنىڭ غېمىنى قىلمساڭ خەق پېيىڭنى قىرقىيدۇ، — بوۋاي يەنە بىرنېمىلەر دېمەكچى ئىدى، نامان قازا بولمىسۇن دېدى بولغاي، ئىشقنى كۆتۈرۈپ تەرەت ئېلىش ئۈچۈن ئۆينىڭ ئارقىسىغا ماڭدى.

ئىشك ئالدىنى ئادەتتىكى كۈنلەردىكىدىن پاكىز تازىلىۋەتكەن قادىر ئۆيگە كىردى. ئۆينىڭ تۆرە تەرىپىگە كىچىككىنە بىر دېرىزە قويۇلغان. بۇ كېمىر ئۆينىڭ تۆڭلۈكىدىن خىرە يورۇق چۈشۈپ تۇراتتى. مومای بۇلۇڭدا نامان ئوقۇۋاتاتتى. قادىر تىۋىش چىقارماي كاڭنىڭ لېۋىگە ئولتۇردى-دە، ئۆينىڭ تۆرىدە ياتقان ئۇكىسى قاۋۇل تەرەپكە سۈرۈلدى.

— قاۋۇل، ياخشى بولۇپ قالدىڭمۇ؟

— ياخشى بولۇپ قالدىم.

— قىزىتماڭ ياندىمۇ؟ — قادىر قولىنى قاۋۇلنىڭ ماڭلىيىغا قويدى.

— ياندى، دورا ئىچىپ خېلى ياخشى بولۇپ قالدىم.

قاۋۇل ئىككى كۈندىن بېرى بىتاپ بولۇپ قالغانلىقتىن، تاينى

چـۆپلۇككه ئېلىپ چىقىپ ئوتلىتىش، ئېغىلدىكى قويلارغا چۆپ ئېلىپ كېلىش قاتارلىق ئىشلار تەبىئىي هالدا قادىرنىڭ زىممىسىگه يۈكلەنگەنىدى. قاۋۇلنىڭ ياخشى بولۇپ قالغانلىقىدىن قادىرنىڭ كۆڭلى سەل ئەمىن تاپقان بولسىمۇ، ئۇ هېلى بولىدىغان جاڭجالدىن دەككە-دۈككە ئىچىده ئۆزىنى نەگه قويارىنى بىلمەي تۇراتتى.

قادىرنىڭ بەدەنلىرى تىكەنلىشىپ ئورنىدىن سەل قوزغىلىپ قويدى، ئۆيگه كىرىپ كەلگەن بوۋاي ئاغزىدا شۇئىرلاپ توختىماي بىرنېمىلەرنى ئوقۇيتتى، ئۇ ئىۋرىقنى قويۇپ قادىرنىڭ ئۆيده ئىكەنلىكىنى بىلدى.

ـــ هوي، تاينى ئالغىلى بارماي هەيكەلدەك ئولتۇرسەنغۇ!

ـــ دادا، مەن تاينى ... ـــ قادىر گويا بوغۇزىغا بىرنېمە كەپلىشىپ قالغاندەك گېپىنى داۋاملاشتۇرالماي قالدى، بوۋاي كۆڭلىده بىرنېمىنى سەزگەندەك ۋارقىرىدى:

ـــ گەپ قىل! نېمە ئۇدۇق-بۇدۇق قىلسەن؟ ـــ بوۋاي يۆتەل تۇتۇپ كېتىشىدىن ئەنسىرىگەن بولسا كېرەك، لېۋىنى چىڭ يۇمۇۋالدى. قادىر بايا تىنقى دېلىغۇللۇقتىن كېيىن ئۆزىنى بىرئاز بېسىۋالغاندى، ئۇ ئەمدى راستىنى ئېيتىش نىيىتىگه كەلدى.

ـــ مەن تاينى تېگىشىۋەتتىم...

ـــ نېمىگه تېگىشىۋەتتىڭ؟ ـــ بوۋاينىڭ بەدەنلىرى بىردىنلا تىكەنلەشتى.

ـــ قىرىق بەش پاي ئوق بىلەن بىر ئاپتوماتقا تېگىشىۋەتتىم.

ـــ نېمە!؟ ـــ بوۋاينىڭ ئەمدى راستىنلا ئاچچىقى كەلدى، ـــ كىم سېنى ئۆز بېشىمچىلىق قىل دېدى، ئۇ كۆسىيىڭنى نەدىن ئەكەلگەن بولساڭ شۇ يەرگه ئاپار، ماڭ تاينى تاپ! بولمىسا مېڭەڭنىڭ قېتىقىنى چىقىرىۋېتىمەن، ئەتىيازدا ئېشەككه يانداشتۇرۇپ قوشقا سالىدىغان ... ـــ دېمى كېسىلگەن بوۋاينى قاتتىق يۆتەل تۇتۇپ كەتتى.

ـــ ئۇھ! ـــ بوۋاي چوڭقۇر بىر تىنىۋالدى، ـــ مېنى يۆلە!

قادىر ئالدىرىغىنىچە كېلىپ بوسۇغا تۆۋىدە ئولتۇرۇپلا قالغان بوۋاينى ئاستا يۆلەپ كېلىپ كاڭنىڭ قىرغىقىغا ئولتۇرغۇزدى.

ــ زاۋال ۋاقتىدا نېمە جودا؟! ــ نامزىنى ئۆتەپ بولغان موماي جايناماز‌نى يىغىشتۇردى.

ــ چىراغپاي قېنى، چىراغنى يېقىڭلار، چىراغ! ــ بوۋاينىڭ ئاۋازى تولمۇ بوش ئىدى.

ئۆز ئۆمرىنى ئېرىگە ئىتائەت قىلىش بىلەن ئۆتكۈزگەن موماي قاراڭغۇدا تەمتىرىمەيلا قازناقتىن چىراغپاينى ئېلىپ چىقىپ كاڭنىڭ لېۋىگە قويدى. قادىر ئوچاقتىكى ئۆچۈپ قالاي دېگەن يۇلغۇن كۆتىكىنىڭ چوغىغا بىر تال تەمەچىنى سېلىپ پۈۈلەپ تۇتاشتۇرغاندىن كېيىن چىراغقا ئوت ياقتى. قارا چىراغنىڭ پىلىكىدىن چىقىۋاتقان سارغۇچ ئوت تۈز سىزىق بويىچە يۇقىرىغا كــۆتۈرۈلەتتى. قادىرنىڭ كۆڭلى ئەمدى جايىغا چۈشۈپ ئۆزىنى خېلىلا توختىتىپ ئالغانىدى. پۇتلىرىنى يىغىپ ئوكدىسىغا يانقان قاۋۇل ئاپتوماتنىڭ گــېــپــنــى ئاڭلاپ ئىچىدە دەرھال كۆرۈپ باققۇسى كەلگەن بولسىمۇ كىچىكىدىن ئۆزى باققان، مىنگۈدەك بولۇپ قالغان قۇلۇن تايىنى ئويلاپ ئىچى تارتىشتى بولغاي، بىردىنلا ئۇلۇغ-كىچىك تىندى. قىسلىپ چىققان تىنىق بىلەن چىراغنىڭ سارغۇچ ئوتى تەۋرىنىپ كەتتى.

ــ مېنىڭ ھالىم مۇشۇ! ــ دېدى بوۋاي زەردە بىلەن جىمجىتلىقنى بۇزۇپ، ــ ئەتىيازدا بۇغىنى بوينىڭغا سېلىپ ساپاننى ئۆزۈڭ تارت! ــ بوۋاي بىر يۆتىلىۋېلىپ تۇكرۇكىنى يۇتتى، ــ ئۇ كۆسەينى نېمە قىلاتتىڭ، بۇلتۇر ياشلار كۆتۈرۈلۈپ شۇنچە كۆپ ئادەم ھېچقانداق ئىشنى باشقا ئېلىپ چىقالمىدى، ئەمدى ئۆپكىسى كېتىپ كانىيى قالغاندا بۇ بىر تال نەرسە بىلەن ئىش تاڭاتامدۇ؟! بۇلتۇر بايتالدىن ئايرىلساق، بۇ يىل تايىنى... ھەي. بوۋاينىڭ مىجەزىنى ئوبدان بىلىدىغان موماي جىددىيىچىلىكىنى پەسەيتىش ئۈچۈن بولسا كېرەك كىگىزنىڭ ئۈستىگىلا داستىخان سالدى.

ــ قــېــنــى قــولۇڭلارنى يۇيۇپ تامىقىڭلارنى يەڭلار، ــ موماي

هـەممەيلەننى داستىخانغا تەكلىپ قىلىپ خېلى بۇرۇنلا دۇملەپ قويغان تۇۋاقنى ئاچتى. كۆك پۇرچاق ئارىلاش قورۇلغان كاۋۇنىڭ ئۈستىدىكى ئاق قـونـاق ئـۇنـــدىن سېلىنغان ياپمانان ئاق چېچەكتەك كۆپۈشۈپ تازا ئوخشىغانىدى. مومايى غېدىرلەرگە قورۇلغان كاۋۇننى كەلتۇرۇپ ئۈستى، ياپما نـاننى ياغاچ تاۋاقتا ئېلىپ داستىخانغا ئەكەلدى، ئەمما ھازىر ئادەتتىكى كۇنلەرنىڭ ئەكسىچە ھېچكىم داستىخانغا يېقىن كەلمەيتتى. مومايى بىر ھازا يالۇۇرغاندىن كېيىنلا بوۋاي بىرىنچى بولۇپ غېدىرنى قولىغا ئېلىپ ئىرغاي ياغىچىدىن ياسالغان چوكىنى ئىشقا سېلىشقا باشلىدى.

ئۆتكەن يىلى ئىسسىق بولغاندىمۇ ئۇنداق-مۇنداق ئىسسىق بولمىدى، قـاغـجـــىرىغان يەرلەر چاك-چېكىدىن پېرىلىپ كەتتى. غولنىڭ ياقىسىغا جايلاشقان بۇ مەھەللە ناھىيە بازىرىنىڭ شىمالىدا بولۇپ، غولدا بىر تاشلىق تاغ سۇيى قىش-ياز ئۈزۈلمەي ئاقاتتى. ئەمما غول خېلىلا پەستە بولغىنى ئـۈچـۈن تـۆت-بـەش ئـۆيلـۈكـلا ئادەمى بار بۇ "ئارا مەھەللە"نىڭ ئۇســـۇزلۇقنى قاندۇرالمايتتى. ئىسسىقنىڭ دەستىدىن ئۇچار قۇشلارمۇ ئاللىقاياقلارغا يوقالغان، چۈشن جېنىدىمۇ ئىسسىقتىن قورقۇپ ئېغىلىنىڭ تاملىرىغا چاپلىشىپ ئۆزىنى دالدىغا ئالغاندى.

ـــ ياپىرىم، مۇنداقمۇ ئىسسىق بولامدىغان.

قادىر يوغان ئۇجمە دەرىخى سايە تاشلاپ تۇرغان ھويلىدىكى سۇپىدا پۇتىنىڭ بولجۇڭ گۆشىدىكى يارىنى سىيلاپ ئولتۇراتتى. كۇن قىزىغانچە يارىسى لوقۇلداپ ئاغرىپ ئارام بەرمىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ مۇشۇنداق ۋاقىتتا يارىدار بولۇپ قالغانلىقىدىن بەكمۇ خاپا ئىدى، "ھەي، بۇگۇن-ئەتىنىڭ ئېچىدىلا كۆتۈرۈلۇش بولسا..." بۇ ئىككى كۇندىن بېرى ئۇنىڭ كۆزىگە ئـۇيـقـۇ ئـــلـــىنمىدى. ئەسلى ياشلار مۇشۇ ھەپتە ئېچىدە قوزغىلىپ گـومـــىداڭنىڭ شار-شار بۇلاقتىكى ئادەملىرىنى يىغىشتۇرۇپ قوراللارنى كۆپەيتكەندىن كېيىن، ناھىيىنىڭ شەرقىدىكى يالغۇز تۇرنى ئالماقچى، ئەڭ ئاخىرىدا ناھىيە بازىرىدىكى ساقچى ئىدارىسىغا تەگمەكچى بولغانىدى. قادىر

بـــۇنى ناھىيلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىدا ئىشلەۋاتقان ھاماچىسىنىڭ ئېرى پـــولات ئەپەندىدىن ئاڭلاپ، قاتتىشىدىغانلىقى ھەم سىر ساقلايدىغانلىقى تـــوغـــرىسىدا قايتـــا-قايتـــا ۋەدىمـــۇ بەرگەنـــدى، "ھـــەي، مانا بـــۇگـــۈن ســـەيشەنبە..." ئۇ ئويلىغانسېرى تىت-تىت بولاتتى. تەقدىرنىڭ قانداق خـــۇشاللىقلار ۋە قانداق قىسمەتلەرنى ئېلىپ كېلىدىغانلىقىنى ئۇ ئۆزىمۇ ئويلاپ يېتەلمەيتتى. پولات ئەپەندىنىڭ ئۇنىڭغا "گومىنداڭچىلارنىڭ جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالدى. ئىچكىرىدە بىرمۇنچە چوڭ شەھەرلەر ئازاد بولۇپتۇ، شىنجاڭدا ئۇچ ۋىلايەتتىكىلەرنىڭ قاتتىق زەربىسىدىن گومىنداڭچىلارنىڭ پاچىقىغا پىت چۈشتى. ئەل-يۇرتنىڭ سائادىتى ئۈچۈن ئەمدى يەنە قاراپ ياتساق بولمايدۇ. سەۋر-تاقەتتىنمۇ چىكى بولىدۇ. ھەرقايسى مەھەللىلەرنىڭ يىگىت-بېشىلىرى بىلەن بىر قارارغا كېلىشتۇق، ھەممىمىز ۋاقتى-سائىتى كـــەلگەندە ئويمان بۆكتە باش قوشۇپ ئىشنى شۇ يەردىن باشلىماقچى بـــولدۇق..." دېگەنلىرى ھېلىدىن-ھېلىغىچە قۇلاق تۈۋىدە جاراڭلايتتى. پىشىن ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى. قاراڭغۇ ئۆيدە بىر ئۇخلاپ ئۇيقۇسىغا قانغان بوۋاي پىشىننى ئۆتەش مەقسىتىدە ھويلىغا چىقىپ سۇپىدا يانتۇن قادىرغا كـــۆزىـــنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويدىيۇ، گەپ قىلمىدى. دەل شۇ ئەسنادا كۆز-قاپاقلىرى ئىششىپ كەتكەن قاۋۇل ھويلىغا كىرىپ كەلدى.

ـــ ھوي، ساڭا نېمە بالا بولدى؟ ـــ بوۋاي ئۇنىڭ تەڭ دېمەتلىكلىرى بىلەن جاڭجاللىشىپ قالغانمىكىن، دەپ ئويلىغانىدى. قاۋۇل دادىسىغا جاۋاب بېرىشنىڭ ئورنىغا يىغلاپ تاشلىدى.

ـــ بـــۇرنـــۇڭـــنـــى تـــارتـــۇچـــە گەپ قىلساڭچۇ، ـــ دېدى قادىر تاقەتسىزلىنىپ.

ـــ مەن بازاردىن ساڭا دورىنى ئېلىپ، بايىتالنى مىنىپ كېلىۋاتسام چوڭ كۆۋرۈكتە ئىككى ساقچى بىلەن دورغا تۇرۇپتىكەن، كۆۋرۈككە كېلىشىم بىلەنلا مېنى ئاتتىن چۈشۈرگۈزۈپ بايىتالنى تارتىۋالدى. چۈلۈۋرىغا ئېسىلىپ تـــۇرۇۋالـــسـام دورغا "ئۇلۇشكۇن كېچىدە ساقچىنىڭ ئاتلىرىنى ئوغرىلاپ

كېتىپتۇ. بايتالنى ساقچىلارغا بېرىپ تۇر، بىر ھەپتىدىن كېيىن قولۇڭغا ساق تېگىدۇ" دېدى، مەن پەقەتلا ئۇنىمىدىم، دورغا كېلىپ تارتقاندى، قولىنى چىشلىۋالدىم، شۇنىڭ بىلەن ساقچىلار ئۇرۇپ كەتتى...

ـــ ھۇ، خۇنپەرلەر! ـــ قادىر ئاغرىق ئازابىنىمۇ ئۇنتۇپ ئىختىيارسىز ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ كەتتى، قاۋۇل تېزلىكتە كېلىپ ئاكىسىنى يۆلەپ سۈپىغا ئولتۇرغۇزدى ۋە پوتىسىدىكى تالقانلىق دورىنى قادىرغا بەردى.

ـــ ئىلاھىم ئاتتىن يىقىلىپ بېشىڭنى بېيگەيسەن! ... ھۇ مۇناپىقلار ... ـــ بوۋاي بىرنېمىلەرنى دەپ بۇلاڭچىلارنى تىللىماقتا ئىدى...

ئـــكـــكى كۇندىن كېيىن مەلۇم بولدىكى گومىنداڭنىڭ شار-شار بۇلاقتىكى ئادەملىرىنى يوقاتقان ياشلار يالغۇز تۇردا قاتتىق غەيرەت-جاسارەت كـــۆرســـتـــەپ، بـــرمۇنچە گومىنداڭچىلارنى يەر چىشلەتكەن بولسىمۇ، تەشكىللىنىش جەھەتتە چېچىلاڭغۇلۇق، قورال جەھەتتىكى سېلىشتۇرغىلى بولمايدىغان پەرقلەر تۇپەيلىدىن يارەمگە كەلگەن گومىنداڭچىلار بىلەن ئـــبىلىشا-ئېلىشا ئاخىر تىرىپىرەن بولۇپ كەتكەنىدى. تىرىك تۇتۇلغانلىرى كارىزلاردا بوغۇزلاندى. پولات، يۈسۈپ قاتارلىق يولباشچىلارنىڭ كاللىسى شەھەر سىپىلىغا ئېسىپ قويۇلدى، قېچىپ كەتكەن ئازغىنە ياشلارنى پايلاش ئۈچۈن يۇرت ئىچىگە كېچە-كۈندۈز پايلاقچىلار قويۇلدى...

بۇلتۇر بايتالدىن ئايرىلىپ، بۇ يىل تايدىنىمۇ قۇرۇق قالغان بۇ بوۋاي غەمگە پېتىپ تالا-تۇزگە چىقماس بولۇۋالدى. ئۈينىڭ ئۇششاق-چۈششەك ئىشلىرى پۈتۈنلەي قاۋۇلنىڭ زىممىسىگە يۈكلەندى. ئۇ ئون يەتتە ياشنىڭ قارىسىنى ئالغىنىغا قارىماي ئۆي ئىشلىرىنى بوۋاي قانائەتلەنگۈدەك قىلىپ ئـــشـــلـــەيتتى. قادىرمۇ ئۇكىسىدىن خۇش ئىدى. ئەمما قاۋۇل يېقىنقى كـــۈنـــلـــەردىـــن بـــۈيان كۈنبويى قاپقىنىمۇ ئاچماس بولۇۋالدى، ئارتۇق گـــەپ-ســـۆزمـــۇ قـــىلمايتتى. ئاكىسىنىڭ تاينى يوقتىۋەتكەنلىكىگە نارازى بولسىمۇ، بىراق ئىچىدىكىنى سىرتقا چىقارمىدى. بىر كۈنى ئۇ ئاغىنىلىرى بـــىلەن بۇلاق بېشىدا بىر ھازاغچە چاقىلەك ئويناپ ھارغاندىن كېيىن

پوتسىدىكى ئىككى پارچە قاتتىق زاغرا ناننى يۇمشىتىش ئۈچۈن بۇلاق سۈيىگە چىلىدى-دە، نەچچە كۈندىن بۇيان ئىچىدە پىشۇرۇۋالغان گېپىنى جان دوست ئاغىنىسى مۇسا بىلەن ھېلىمغا ئېيتتى. قاۋۇلنىڭ گېپى بۇ ئىككىيلەنگە ياغدەك ياقتى. ئۇلار چەبدەسلىك بىلەن ئەتراپىنى بىر كۆزىتىۋالغاندىن كېيىن ئۆز ئىشلىرى توغرىسىدا بىر ھازا كۇسۇرلىشىپ مەسلىھەتنى پىشۇرۇۋالدى. ئىككى پارچە قوناق نېنى ئۆپكىدەك يۇمشاپ كەتكەنىدى. ئۇچ دوست ناننى ھۇزۇر قىلىپ يەپ بۇلاق سۈيىدىن قانغۇچە ئۈچۈملاپ ئىچىپ تولىمۇ راھەتلەندى.

ئارىدىن ھەپتە ئۆتتى. قاۋۇل ھەدەپ ئوچاقنىڭ ئوتىنى يېقىۋاتاتتى. جەنۇب تەرەپتىن سەلكىن شامال چىقىشقا باشلىدى. قۇشقاچلار تىنماي ۋىچىرلىشاتتى. قاۋۇل بىردىنلا ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ كەتتى-دە، دىققەت قىلىپ تىڭشاشقا باشلىدى. "راست، كوكا!" ئۇنىڭ يۈرەكلىرى ئىختىيارسىز دۈپۈلدەپ كەتتى ۋە شاخچا ئىشكىتىن ئوقتەك ئېتىلىپ چىقتى.

— ھاي، نەگە! — ئۆيدىن چىققان ئانا ئورکىگەن كېيىكتەك چېپىپ كېتىۋاتقان قاۋۇلغا توۋلىدى.

— ھېلى كېلىمەن!

ئۇنىڭ نېمە دېگىنىنى ئاڭقىرالماي قالغان مومای بىرنېمىلەرنى دېگىنىچە ئۆزىنىڭ ئوچاق بېشىدىكى ئىشى بىلەن شۇغۇللىنىۋەردى. ئالدىن كېلىشۋالغان بويىچە بۇ يەرگە مۇسا ۋە ھېلىم ئۈچ تەرەپتىن چېپىپ كەلدى.

— كوكا كەلدى! — قاۋۇل بەكلا ھاياجانلىنىپ كەتكەنلىكتىن بولسا كېرەك، ئاغزىغا باشقا گەپ كەلمەي قالدى. ئىككى ئاغىنىسىمۇ تىنماي ھاسىرىغىنىچە بارغانسېرى يېقىنلاپ كېلىۋاتقان ماشىنا ئاۋازىغا قۇلاق سالاتتى. شامال سەل-پەل كۈچەيدى. ماشىنا يولى غولىنى كېسىپ ئۆتۈپ ئۈچ يۈز قەدەملىك كېلىدىغان دۆڭگە تۇتىشاتتى. ماشىنىلار يولدىن ئۆتكەندە يەر-جاھاننى توپا-چاڭ قاپلاپ ھېچنېمىنى كۆرگىلى بولمايتتى. ئۇچەيلەن مەسلىھەت بويىچە يول ياقىسىدىكى قومۇشلۇقنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇندى.

ـــ پىچاق بارمۇ؟ ـــ دېدى قاۋۇل بىردىنلا ئېسىگە كېلىپ.

ـــ بار، ـــ مۇسا مىس ساپلىق پىچقىنى غلاپ بىلەن قاۋۇلغا بەردى.

ـــ مەن ماشىنىغا ئېسىلىپ چىقىمەن، ـــ دېدى قاۋۇل، ـــ سىلەر ماشىنىغا ئېسىلىپ مېڭىڭلار! تەڭ دېمەتلىك ئىككى ئاغىنىسى خۇددى كوماندىردىن ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالغان جەڭچىلەردەك ماقۇللۇق بىلدۈرۈشتى. ئەمدى ئۇلار ماشىنىنىڭ بېتىپ كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتمەكتە ئىدى. توپا يولدا ماشىنىلار تولىمۇ ئاستا ماڭاتتى. بارا-بارا تۇن قاراڭغۇلۇقى يېيىلدى.

ـــ ئەنە كەلدى! ـــ خېلىلا يىراقتىن كېلىۋاتقان ئىككى ماشىنا بۇ خىلۋەت مەھەللىنىڭ ئارامىنى بۇزۇپ ئوي-دۆڭ يوللاردا ئۇيان-بۇيانغا چايقىلىپ ئاستا كەلمەكتە ئىدى.

ـــ ھەي، ئىككى ماشىنا! كەينىدە يەنە بىرسى بار ئىكەن.

ـــ ئالدىدىكىسى مېڭىۋەرسۇن، كەينىدىكىسىگە چىقايلى، ـــ دېدى قاۋۇل. ئۇچەيلەن تىنىق چىقارماي ئەزىملىك بىلەن كېلىۋاتقان ماشىنىلاردىن كۆزىنى ئۈزمەيتتى. بىر ھازا ئۆتكەندىن كېيىن ماشىنىلار غولغا چۈشتى. تۆت-بەش يۈز مېتىر كەڭلىكتىكى بۇ غولدا تاغدىن تاشقىن سۇيى كەلگەندە سۇ لۆمشۇپ ئاقاتتى. ئادەتتىكى چاغلاردا غولنىڭ ئوتتۇرىسىدا يېيىلىپ ئېقىۋاتقان بىر تاشلىق سۇزۇك سۇ ئۆتكۈنچىلەرنى توختاتماي قويمايتتى. ئىككى ماشىنىمۇ بۇنىڭدىن خالىي بولالمىدى. ئالدىنقى ماشىنا كېلىپ توختىدى، شۇپۇر ماشىنىغا سۇ قۇيدى. كابىنكىدىن چۈشكەن ئىككى ئەسكەر يۈز-كۆزلىرىنى يۇيۇشتى. ئۇنىڭغىچە ئارقىدىكى ماشىنىمۇ بېتىپ كەلدى. ئۇلارمۇ بۇ يەردە بىردەم تۇرۇشقاندىن كېيىن ماشىنىلىرىغا چىقىشتى. باللارنىڭ يۈرىكى يەنە جىددىي سوقۇشقا باشلىدى. ماشىنىلار غولدىن ئۆتۈپ دۆڭگە ياماشتى. چاڭ-توزانىنىڭ دەستىدىن كەينىدىكى ماشىنا بىرقانچە مېتىر ئارىلىق قالدۇرۇپ ماڭماي مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

ـــ پاھ! رەسمىي ئۇرۇشنىڭ ئۆزىغۇ!

قاۋۇل مۇساغا جىم بولۇشنى ئىما قىلدى. ئارقىدىكى ماشىنىنىڭ چىراغ نۇرى ئالدىدىكى ماشىنا قالدۇرغان چاڭ-توزانلارنى يورۇتۇپ ھاۋادا بىر ئاق تۇمانىنى ھاسىل قىلغانىدى. مانا ئىككىنچى ماشىنا دۆڭگە يامىشتى. قاۋۇل ئىرغىپ تۇردى-دە، سەكرەپ بېرىپ ماشىنىغا ئېسىلدى. مۇسا بىلەن ھېلىممۇ تەڭلا ھەرىكەتكە كەلدى. ھايت-ھۇيت دېگۈچىلا يوغان چىگە ئارغامچا بىلەن تېڭىۋېتىلگەن بىرىنبت تىلىپ تاشلاندى، قاۋۇل چاققانلىق بىلەن تۆشۈكتىن ماشىنىنىڭ ئىچىگە شۇڭغۇدى، مۇسامۇ ماشىنىغا چىقتى، قاراڭغۇدا ھېچنەرسىنى ئىلغا قىلغىلى بولمايتتى، ماشىنىنىڭ ئارقا تەرىپىدە يوغان ئىككى ساندۇق بولۇپ، ئىككىيلەن قىمىرلىتالمىدى، قاۋۇل چەبدەسلىك بىلەن ماشىنىنىڭ ئالدى تەرىپىگە باردى-دە، چاققانغىنە بىر ساندۇقنى تاپتى ۋە ماشىنىغا ئېسىلىپ كېلىۋاتقان ھېلىمغا ساندۇقنى تاشلاپ بەردى. ھەدۇقۇپ كەتكەن ھېلىم ساندۇقنى سىيرىلدۇرۇپ يەرگە چۈشۈرۈۋالدى. قاۋۇل بىلەن مۇسا شۇئان ئۆزلىرىنى ماشىنىدىن ئېتىپ يولنىڭ چېتىگە يوشۇرۇندى، ئۇلار:

— ھوي، ئۆزى كىچىككىنە ساندۇق نېمانچە ئېغىر، — دېيىشتى.

— ئالتۇننى ئېغىر دېيىشىدىغان، — دېدى ھېلىم مۇسانىڭ گېپىگە ئۇلاپلا. ئۇچ دوست ئۇنداق قىلىپ، مۇنداق قىلىپ ساندۇقنى زادىلا ئاچالمىدى.

— پىچاق قېنى؟

— ئاپلا، پىچاق ماشىنىدا قالغان ئوخشىمامدۇ، — قاۋۇل بىردىنلا پىچاقنىڭ يوقلۇقىنى سەزدى.

— ھەتتەڭ، دادامدىن قالغان ئېسىل پىچاق ئىدى، — دېدى پىچاققا كۆزى قىيمىغان مۇسا.

— سىلەر سەل كۈتۈپ تۇرساڭلار، ئاكامنى چاقىرىپ كېلىپ ئاچساق قانداق؟ — دېدى قاۋۇل ئىككى ئاغىنىسىغا.

قاۋۇل ئۇلارنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالغاندىن كېيىن ئۇدۇل ئۆيىگە قاراپ

چاپتى. ئۇ هويلىدىن كىرگىنىدە قادىر خىيال سۈرگىنىچە ئاسماندىكى يۇلتۇزلارغا قاراپ تۇراتتى. قاۋۇل ئاكىسى قادىرنى ئاستا چاقىردى-دە، بايا بولغان ئىشنى ئاكىسىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى. قادىر گويا ئۇيقۇدىن چۆچۈپ ئويغانغاندەك چەبدەسلىك بىلەن ئۆيگە كىردى-دە، پالتىنى ئېلىپ چىقىپ قاۋۇلنىڭ ئارقىسىدىن يۈگۈردى... قادىر ساندۇقنى يانتۇ تۇرغۇزۇپ مىخلانغان يېرىگە پالتىنى سېلىپ قايرىدى، ساندۇق ئېچىلدى:

— پاھ! ... — قادىرنىڭ ئاغزى ئېچىلىپلا قالدى.

— ئوھوي! بومبا! — باللارمۇ ساندۇقتا قاتار تىزىلغان گىراناتلارغا قاراپ ھەيران قالدى. بولۇپمۇ قاۋۇل ھەممىدىن بەكرەك خۇشال بولدى. ئۇ گويا "قانداق، سەن تاينى ئاپتومانتا تېگىشسەڭ، مەن پەم بىلەن ئولجا ئالدىم" دېگەندەك ئاكىسىغا مەغرۇر قاراپ قويدى. ئەمما شۇ تاپتا قادىر قاۋۇلنىڭ ئېچىدىكىنى سەزمىدى. پەقەت ئۇ بۇ ئۇچ بالىنى قانداق يولغا سېلىشتۇرۇش توغرىسىدا سەل ئويلىنىۋېلىپ جىددىي، ئەمما مۇلايىم يوسۇندا دېدى: "ئوبدان ئوكىلىرىم بۇ ئىشنى بىرسىگە تىنماڭلار، ئاغزىڭلاردىن چىقىپ كەتسە بالاغا قالىسىلەر، بۇنى مەن بىر يەرگە كۆمۈپ قويىمەن. سىلەر چاققان قايتىڭلار بولامدۇ؟" ئۇچ دوست بىر-بىرىگە قارىشىپ تۇرۇپ قالدى.

— بىرنى ئېتىپ باقساق بولمامدۇ؟

— ھەي، ھازىر بولمايدۇ، ۋاقتى كەلگەندە ئاتسىلەر، — دېدى قادىر قاۋۇلغا قاراپ، — چاققان قايتىڭلار ئەمدى.

ئۇچ دوست ئارتۇق گەپ قىلمايلا ئىتائەتمەنلىك بىلەن قادىرنى يالغۇز قالدۇرۇپ كەتتى.

ئارىدىن بىرقانچە كۈنلەر ئۆتكەندى. بىر كۈنى قاۋۇل بازارغا كىرىپ ناھايىتى تېزلا قايتىپ چىقتى. ئۇ ئۇدۇل ھويلىدا ئارا ياساۋاتقان ئاكىسى قادىرنىڭ يېنىغا كەلدى.

— ئاكا، ئاكا — قاۋۇل ئادەتتىكىدىن باشقىچە بىرخىل سىرلىق ئاۋازدا

سۆزلەيتتى، ـــ ئاڭلىدىڭمۇ، ئاخشام ساقچى ئىداربسىگە بىر بومبا چۈشۈپتۇ، بىر قېتىمدىلا بىرقانچە ساقچى ئۆلۈپتۇ...

ـــ ھەي، ئۇنداق ئىشلار بىلەن چاتقىڭ نېمە؟ ـــ دېدى قادىر خۇددى ھېچ ئىش بولمىغاندەك ئۆز ئىشى بىلەن مەشغۇل بولۇپ، قاۋۇل ئاكىسىنىڭ بۇ ھالىتىدىن بىرنېمىنى سەزگەندەك سوردى.

ـــ ئاكا ئۆتكەندىكى بومبىلارنى نەگە كۆمگەنتىڭ، شۇ بومبىلار بولمىسۇن يەنە! ـــ قادىر قولىدىكى ئارىنى تاشلاپ دەرھال ئۇنىڭ ئاغزىنى ئېتىۋالدى، ـــ ھەي سەنزە، ـــ دېدى ئۇ ئۇكىسىنىڭ دولىسىغا مېھربانلىق بىلەن ئۇرۇپ، ـــ تېخى بۇنداق خەۋەرلەرنى يەنە ئاڭلايسەن، گومىداڭچىلارنىڭ ھازىر قاچ-قاچقا چۈشكىنىنى كۆرمىدىڭمۇ؟ يۇرت ئىچىدە ملتىق خېلى كۆپىيىپ قالدى، ساقچى ئىتلار ھەرگىز يالغۇز سىرتقا چىقمايدۇ، ئەمدى...

ـــ بولمىسا مەنمۇ بىر ملتىق تاپمەن!

ئۇكىسىغا مەستلىكى كەلگەن قادىر ئۇنى ئۆزىنگە تارتىپ باغرىغا باستى. شۇ تاپتا ئاكا-ئۇكا ئىككىسىنىڭ كۆزلىرىدە خۇشاللىق كۈلكىسى جىلۋە قىلاتتى...

ئابدۇرېھىم ھەكىمى

قەسىدىگە تاي، ساتىراغا ئات

ئــەينى يىللاردا خوتەن دىيارىغا ھاكىملىق قىلىۋاتقان ئابدۇلمۇمىن ھاكىمبەگ، مىلادى 1818-يىلى كېسەللىك تۈپەيلى ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن، ئوغلى مۇھەممەت ئەلىشىر، ئاتىسىنىڭ ئورنىغا ھاكىمبەگ بولدى. ئۇ مەدرىسىدە ئوقۇغان ھەمدە شېئىرىيەتتىن خەۋەردار بىلىملىك يىگىت بــولــغــاچــقا تەختكە ئولتۇرغاندىن كېيىن، مەدرىس سالغۇزۇپ، ئۆستەڭ قازدۇرۇپ، يول-كۆۋرۈك ياستىپ، يۇرتنى ئاۋاتلاشتۇردى، ئالۋان-ياساقنى ئازايتتى. خۇشامەتگۇي ئەمەلدارلاردىن ھەزەر ئەيلەپ، شائىر، موللىلارنى دوســت تۇتتى. ئۆز زامانىسىدىكى نوپۇزلۇق ئىلىم ئەھلى بولغان شائىر نېمىتۇللا ئىبنى ئەسمىتۇللا مۆجىزىنى ئوردىغا تەكلىپ قىلىپ، ئۆز يېنىدىن ئايرىماي ھەمسۆھبەت بولدى، ھەمدە مەخسۇس كىتاب تەرجىمە قىلىشقا قــويــدى. مــۇھەممەت ئەلىشىر ھاكىمبەگنىڭ مەرىپەتپەرۋەرلىك پەزىلىتى ئوردىدىن چىقىپ يۇرتقا تارالدى.

ئــاقــتاش كەنتىدىكى موللىنىياز ئىسىملىك بىر ياش شائىر، يۇرت ئــەھلىنىڭ بۇ ئەمەلدارغا ياخشى باھا بېرىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان، ھەمدە ھاكىمبەگنىڭ شېئىر خۇمار ئىكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ھاكىمبەگ

ھەققىدە بىر قەسىدە يازىدۇ ۋە ئۇ قەسىدىنى ئېلىپ ياز ئايلىرىنىڭ قۇتلۇق بىر كۈنى ئوردىغا كىرىدۇ، ھۆكۈمەت ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقان ھاكىمبەگ بۇ ياشنىڭ ئوردىغا كىرىشىدىكى مۇددىئاسىدىن خەۋەر تېپىپ ئۇنىڭغا شېئىرىنى ئوردا ئەمەلدارلىرى ئالدىدا ئوقۇشقا ئىجازەت بېرىدۇ، يىگىت ھاكىمبەگكە تەزىم بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن، بۆز يەكتىكىنىڭ قويىنىدىن خوتەن قەغىزىگە قومۇش قەلەم بىلەن ھۆسنىخەت قىلىپ پۈتۈلگەن شېئىرىنى ئېلىپ:

مۇھەممەت ئەلىشىر ھاكىمنىڭ ۋاقتىدا ياخشىغا ئامان بولدى؛
مۇھەممەت ئەلىشىر ھاكىمنىڭ ۋاقتىدا ئۆي-قازان بولدى.
مۇھەممەت ئەلىشىر ھاكىمنىڭ ۋاقتىدا دېھقانلار ئەزىز بولدى.
مۇھەممەت ئەلىشىر ھاكىمنىڭ ۋاقتىدا پۇقرالار سېمىز بولدى.
مۇھەممەت ئەلىشىر ھاكىمنىڭ ۋاقتىدا سۇلار يەتتى سايلىققا،
مۇھەممەت ئەلىشىر ھاكىمنىڭ ۋاقتىدا نامرات يەتتى بايلىققا؛
مۇھەممەت ئەلىشىر ھاكىمنىڭ ۋاقتىدا جوندەك يەتتى شادلىققا،

دېگەن مىسرالارنى ئاجايىپ ۋەزمىن ئاھاڭدا دېكلاماتسىيە قىلىپ بولۇپ، ھاكىمغا باش ئېگىپ، قولباغلاپ تۇردى، ھاكىمبەگ ئۆزىگە ئوقۇلغان قەسىدىنىڭ مەزمۇنىدىن بەكرەك، يىگىتنىڭ ئىقتىدارىدىن قاتتىق تەسىرلىنىپ شۇئان ئىمىن دورغىغا قاراپ:

— دورغام، بۇ يىگىتكە مېنىڭ نامىمدىن ئېگەر-توقۇملۇق بىر ئات ئىنئام قىلغايسىز! — دەپ بۇيرۇدى.

ئىمىن دورغا ھاكىمبەگنىڭ ئالدىدا يەتتە پۇكلىنىپ، ئارقىسىچە مېڭىپ چىقىپ، ئاتخانىغا كىرگەندە "بىز ئەمەلدارلار ھاكىمبەگنىڭ ئوردىسىدا خىزمەت قىلىۋاتقىنىمىزغا بىرنەچچە يىل بولدى، بىزگە بىرەر ئېشەك ئىنئام

قىلغىنى يوق، بىر سايات موللا ئالىقانچىلىك قەغەزگە قوشاق يېزىپ كىرسە بىر ئېگەر-توقۇملۇق ئات ئىنئام قىلغىنىنى...“ دەپ ئويلاپ، ئېغىلدىن بىر تايچاقنى يېتىلەپ چىقىپ ئېگەر-توقۇملىرىنى جابدۇپ موللىنىيازغا بەردى. موللىنىياز تايچاقنى كۆرۈپ ”ھاكىم بېگىم ئات ئىنئام قىلمۇبدى، ئەمدى بۇ دورغام تايچاق بېرىۋاتىدۇ، دورغامنىڭ بۇ خىل ئالدامچىلىقىدىن ھەرھالدا ھاكىمبەگنى خەۋەردار قىلىپ قويغىنىم تۈزۈك“ دەپ ئويلاپ، شۇ يەردىلا:

”ھەزرىتى ھاكىمبەگنىڭ بەرگىنى مۇشتۇمچە تاي،
جىن سوقۇپ سالغانمىكىن قىردىن ئۆتەلمەيدۇ بۇ تاي.
سەيشەنبە كۈن جابدۇق ئېتىپ، چارشەنبە كۈن پىر ئوينىتاي،
بەرسىلە چوڭ بەرسىلە، دۇشمەن كۆزىدە ئوينىتاي.“

دېگەن بىر كۈپلېت ساتىرانى يېزىپ، ھاكىمبەگ مۇستەھەپ قىلىدىغان ئۆيگە چاپلاپ قويۇپ چىقىپ كەتتى. ھاكىمبەگ مۇستەھەپ قىلىش ئۇچۇن كىرگەندە بۇ بىر كۈپلېت قوشاقنى ئوقۇپ، قاتتىق غەزەپلەندى-دە، مۇستەھەپخانىدىن چىقىپلا ئىمىن دورغىنى ھۈزۈرىغا چاقىرتتى، ئىمىن دورغا ھاكىمنىڭ ئالدىغا كىرىپ، ھۈۋقۇشنىڭكىدەك چېقىر كۆزىنى پارقىرتىپ، قولباغلاپ تۇردى، ھاكىمبەگ:

— سەن موللىنىيازغا قانداق ئات بەردىڭ؟ — دەپ سوردى.

— ياخشى جابدۇلغان بىر تايچاق بەردىم.

— مەن ساڭا ئات بەر، دېسەم، سەن نېمە ئۈچۈن تايچاق بەردىڭ؟

— ئالىقانچىلىك قەغەزدىكى قوشاقتا چوڭ بىر ئات بېرىشكە كۆزۈم قىيمىدى، بېگىم.

— خوش، ئۇنداق بولسا سەنمۇ ئالىقانچىلىك قەغەزگە بىر قوشاق يازغىن، مەن ساڭا ئىككى ئات ئىنئام قىلاي.

ـــ هەزرىتىم، ئۆزلىرىگىمۇ ئايان، پېقىر ساۋاتسىز ئادەممەن.

هاكىمبەگ ئەمدى غەزەپتىن ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي كايىپ كەتتى:

ـــ سىلەر يۇك ئارتىدىغان ئېشەك بىلەن تەڭ مەخلۇقلار، ئىچىڭلاردا پىيىشەپىتىن باشقا نەرسە يوق، شۇڭا شائىرلارنىڭ قەدىر-قىممىتىنى بىلىشمەيسەن. ئۇلارنىڭ فەزلى ئىلىملىرىنى ئۇقۇشمايسەن، ئۇلارنىڭ ھەقىقىي كاللىسى بار ئادەم ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىشمايسەن، يورۇقلاش دەريا سىدىكى تاشلار ئىچىدىن ئاق سۇزۇك قاشتېشىنى تاپساڭ ئۇنى ئەللىك يامبۇغا ئالىدۇ، بىراق ئۇنداق قاشتېشىدىن سانسىزلىغان تاشلار ئىچىدىن بىرسى چىقىدۇ ياكى چىقمايدۇ، لېكىن ئادەتتىكى تاشنى بىرەرسىگە بىكارغا بېرسەڭمۇ تاشلۇقتىپ كېتىدۇ. ئالتۇن بىلەن تۇچ ئوخشاشلا سېرىق، ئالتۇننىڭ باھاسى نېمە ئۈچۈن تۇچىنىڭكىدىن ئۈستۈن تۇرىدىغانلىقىنى بىلەمسەن!؟ مەن نېمە ئۈچۈن نېمىتۇللا ئىبنى ئەسمىتۇللا مۇجىزنىگە شۇنچە ھۆرمەت بىلدۇرۇۋاتىمەن؟ چۈنكى ئۇ كىشى شائىر، نەچچە يۈزمىڭ ئادەم ئىچىدىن ئاران بىرنەچچە شائىر چىقىدۇ، شائىرلار خۇددى كانچىلار نەچچە مىڭ گەز چوڭقۇرلۇقتىن مىڭبىر تەسلىكتە ئالتۇن قازغانغا ئوخشاش، زېھنى ئىمگىكى بىلەن شېئىرىيەت جاۋاھىرلىرىنى بارلىققا كەلتۈرۈپ ئەۋلادلارغا تۆھپە قالدۇرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنى قەدىرلەش كېرەك، ئۇزۇن زاماندىن بېرى خوتەن دىيارىدىن ئابدۇمۇمىن ۋە نۆبىتىدىن باشقا بىرەر شائىر چىقمىغان. ھازىر موللىنىياز ئاخۇنىنىڭ شۇنچىلىك بىر شېئىر يازغانلىقىغا ناھايىتى كۆپ خۇرسەن بولدۇم، ئىقتىسادىمنىڭ كەملىكىدىن ئاران بىر ئات ئىنئام قىلسام، سەنلەر نارازى بولۇشۇپسەن، ئەگەر ئىقتىسادىم يار بەرگەن بولسا ئون يامبۇ ئىنئام قىلغان بولاتتىم، ـــ دەپ، ئوردا خىزمەتچىلىرىنىڭ ھەممىسىنى تىللاپ، ئاخىرىدا ئىمىن دوغىنى خىزمەتتىن قالدۇرۇپ ئوردىدىن ھەيدەپ چىقاردى.

ئەتىسى ھاكىمبەگ شائىر موللىنىيازنى ئوردىغا چاقىرتىپ ئەكەلدۈردى ۋە ئاتاخانا باشلىقىغا:

ــ ئۆزۈم مىنىدىغان قارا توروق ئاتنى كۈمۈش ئېگەر، شايى كۆرپىلىرى بىلەن جابدۇپ، يۈپۈقلىرىنى يېپىپ ئېلىپ كەلگىن، ــ دەپ بۇيرۇدى، ئاتاخانا باشلىقى ھاكىمبەگنىڭ بۇيرۇقىنى شۇئان بەجا كەلتۈردى.

ھاكىمبەگ:

ــ ساۋاتسىز ئەمەلدار شائىرنىڭ قەدرىگە يەتمەيدىكەن. ئىمىن دورغا ماڭا بويۇنتاۋلىق قىلىپ ساڭا ھەسەت قىلغانلىقى ئۈچۈن ئۇنى خىزمەتتىن ھەيدىدىم، سەن مېنىڭ مۇشۇ ئېتىمنى قوبۇل قىلغىن، ــ دەپ ئاتنىڭ چۈلۈۋرىنى موللىنىيازغا تۇتقۇزدى، موللىنىياز ھاكىمبەگنىڭ سەمىمىيىتىدىن قاتتىق تەسىرلىنىپ، كۆزىگە ياش ئالدى ۋە ھاكىم بەگكە ئۇزۇن ئۆمۈر، يۇقىرى مەرتىۋە، تۇگمەس بايلىق تىلەپ دۇئا قىلدى. ئۇ، ھاكىمبەگ بىلەن خوشلىشۇۋېتىپ:

ــ كەمىنلىرىنىڭ مۇددىئايى ئۆزلىرىدىن ئات ئۇندۇرۇۋېلىش ئەمەس، بەلكى ئىمىن دورغىنىڭ ساختىپەزلىكىنى ئۆزلىرىگە مەلۇم قىلىپ قويۇش ئىدى، بەك كايىپ كېتىپلا ئىلتىپاتلىرىغا كۆپتىن-كۆپ رەھمەت بېگىم، ھېلىقى تايچاقنى ئەتىلا ئەكىرىپ بېرەي، ــ دېۋىدى، ھاكىمبەگ كۈلۈپ تۇرۇپ:

ــ مېنى مەدھىيىلەپ يازغان شېئىر ئۈچۈن تايچاقنى بېقىپ ئات ئېتىپ مىنگىن. مېنى تەنقىدلەپ يازغان شېئىرىڭ ئۈچۈن چوڭ ئاتنى مىنگىن. ھەر ئىككى ئاتنى ساڭا ئىنئام قىلدىم. بۇنىڭدىن كېيىن يەنمۇ تىرىشىپ كۆپ شېئىرلارنى يازغىن، شۇنداق قىلساڭ سەن ئۆلگەندىن كېيىنمۇ ناملىڭ ئۆچمەيدۇ، ــ دەپ ئىلھام بېرىپ ئۇزىتىپ قويدى.

مەسئۇل مۇھەررىر: **ياسن مۇھەممەت**
مەسئۇل كوررېكتور: **خەيرىنسا روزى**
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: **لىيۇ جيافېڭ**

شىراق

(تاللانغان ھېكايىلەر)

نەشرگە تەييارلىغۇچىلار: **مۇختار ماموت مۇھەممىدى**
مۇھەممەت تۇرسۇن يۈسۈپ

نەشر قىلغۇچى ۋە تارقاتقۇچى : مىللەتلەر نەشرىياتى
(بېيجىڭ شەھىرى خېپىڭلى شىمالىي كوچا 14-قورۇ، پوچتا نومۇرى: 100013)
تېلېفون نومۇرى: 64228007 〈010〉
تىزغۇچى: «بۇغرا» كومپيۇتېرى
باسقۇچى: د ىشىن باسما زاۋۇتى
سانقۇچى: جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى
1999-يىل 8-ئايدا 1-قېتىم نەشر قىلىندى
1999-يىل 8-ئايدا بېيجىڭدا 1-قېتىم بېسىلدى

باھاسى: 14.50 يۈەن سانى: 5000 — 0001

责任编辑:亚森·买买提
责任校对:海衣尔尼沙
封面设计:刘家峰

图书在版编目(CIP)数据

希拉克:维吾尔文/穆合塔尔编. —北京:民族出版社,1999.5
ISBN 7—105—03499—8

Ⅰ.希… Ⅱ.穆… Ⅲ.短篇小说—作品集—中国—当代—维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ.I247.7

中国版本图书馆 CIP 数据核字(1999)第 20687 号

民族出版社 出版发行
(北京市和平里北街 14 号 邮编 100013 电话:(010)64228007)
博海电脑排版 迪鑫印刷厂印刷
各地新华书店经销
1999 年 8 月第 1 版 1999 年 8 月北京第 1 次印刷
开本:850×1168 毫米 1/32 印张:12.75
印数:0001— 5000 册 定价:14.50 元